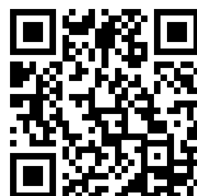
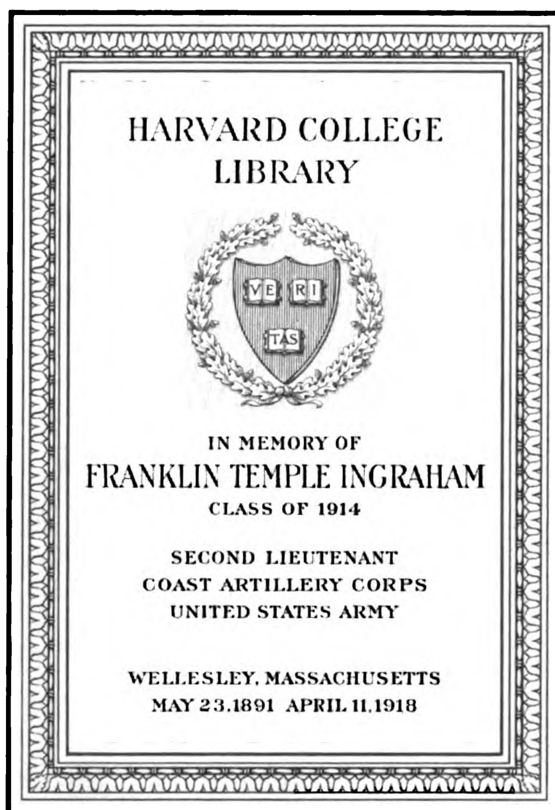

HARVARD COLLEGE
LIBRARY
VE RI
TAS
IN MEMORY OF
FRANKLIN TEMPLE INGRAHAM
CLASS OF 1914
SECOND LIEUTENANT
COAST ARTILLERY CORPS
UNITED STATES ARMY
WELLESLEY, MASSACHUSETTS
MAY 23, 1891 APRIL 11, 1918
TIFFANY & CO

GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND IV. 1898.

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

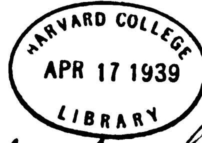
GÖTEBORGS HÖGSKOLAS

ÅRSSKRIFT

BAND IV. 1898.

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI, 1898
Printed in Sweden

INNEHÅLL:

HVAD INNEBÄR EN MODERN STÅNDPUNKT I FILOSOFIEN?

I.

AF

VITALIS NORSTRÖM

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1898

Inledning.

Boströms uppfattning af det andliga bestämmes väsentligen deraf, att detsamma af honom ställes under aspekten af *substans*. Såsom konkret substans är det andliga *person*. Personligheten såsom sådan eller i sig föreställer sig Boström vara alldeles oberoende af rummets och tidens åskådningsformer och anser, att densamma på ett vetenskapligt sätt kan fattas genom menniskans förnuftiga tänkande.

I och med dessa sina läror står Boström i konträr motsättning mot *Kant* och hans kritiska skola. Det finnes knappast någon punkt i hela sin åskådning, på hvilken Kant lägger så stor vigt, som derpå, att det andliga på intet sätt kan fattas såsom substans. För Kant är det andliga ur teoretisk synpunkt ett system af former hos den kroppsliga substansen, hvarigenom denna eger vetbarhet, former af åskådlighet och tänkbarhet, men ingenting realt varande. Ur praktisk synpunkt framträder det andliga under verksamhetens och börats aspekt, men alldeles icke under verklighetens och varats: såsom en på sig sjelf stödd och grundad verksamhet, som framträder i och vid det fysiska skeendet, utan grund deri, men ock utan grund i någon af oss känd andlig orsak. Det andliga hos Kant innehade alltså ställningen antingen af en empiriskt-fysiskt obetingad (apriorisk) uppfattningsform, som grundade erfarenhetens lagbundenhet, eller af en empiriskt-fysiskt obetingad sjelfverksamhet. Den som egde denna uppfattning och utöfvade denna verksamhet, personen, hade, såsom föremål för kunskap och såsom sedlig vilja, sin grund i den aprioriska uppfattningsformen och den rena sjelfverksamheten, medan deremot dessa senare alldeles icke grundades i personen.

Boström gör anspråk på att i personligheten hafva funnit den absoluta grunden till alla uppfattningar och all verksamhet. För honom är den andliga substansen det för reflexionen primära, medan all uppfattning och all verksamhet te sig såsom något sekundärt, något, som blott är till hos och i och genom den förra. I denna sin grundåskådning återkommer han — hvilket för öfrigt är medvetet för honom sjelf — till medeltidsspekulationens, Cartesii, Leibniz', Wolffs ståndpunkt, m. e. o. till hela den förkantska problemställningen. I utsöndringen af alla s. k. empiriska bestämningar från personlighetensubstansen eller i sin klara insigt i dess rent andliga och förnuftiga karakter söker Boström sitt väsentliga företräde framför den förkantska spekulationen, medan substansbegreppets återuppsättande på tronen måste betecknas såsom sjelfva brytningspunkten mellan den boströmska filosofien och den tyska idealismen.

Hos Kant tillhör den för vetenskapen tillgängliga personligheten företeelsens verld och utgör ett naturföremål jemte andra, hvilket alldeles som dessa eger sin formella grund i medvetandets rena enhet och i de åskådningens och tänkandets former, i hvilka denna enhet bryter sig. Någon reell grund kan vetenskapen lika litet upptäcka i eller till personligheten, som i eller till något annat verkligt i erfarenheten gifvet, hvadan personligheten för Kant, liksom allt annat, väl eger en lagbunden form, men till hela sitt innehåll är rent oförklarlig. Detta såsom objekt för teoretisk (= utan praktiskt-etiska förutsättningar tillgänglig) kunskap eller såsom verklighet. Men personligheten är också faktiskt gifven såsom verksamhet. Såsom sådan *är* den icke, utan *bör* den vara och eger häri en distinkt artskilnad från allt annat i erfarenheten gifvet. Såsom sådan innebär personligheten negationen af allt gifvet vara och positionen af ett annat vara, som icke är gifvet (i åskådningen). Men hvarken åt negationen eller åt positionen kan naturligtvis utan orimlighet tilläggas absolut, utan endast relativ betydelse. I denna sin relativa betydelse är personligheten eller börat en förnuftig form hos det gifna varande, hvilken form framträder såsom dess inneboende idé, dess uppgift och dess lag. Till sitt relativt konkreta och reella väsende betecknar det andliga hos

Kant och Fichte en ideal uppgift, medan det deremot till sin individuella rot är obekant. I sin vetenskap om det personliga stanna derför Kant och Fichte vid menskligbetens ideala uppgifter och de ideala lagar, som bestämma den menskliga verksamheten, medan deremot Boström gör anspråk på att utgå från ett vetande om det andliga såsom individuell substans och att kunna vidga detta vetande.

Detta Boströms anspråk kunna vi för vår del icke godkänna. Vi stödja detta tillbakavisande af Boströms substanslära på följande grunder, som alla uteslutande syfta på den egendomliga form, i hvilken denna lära framträder hos denne tänkare. För öfrigt hänvisa vi till Kants och Fichtes allmänna kritik af substanskategoriens metafysiska användning.

Boström fordrar af det i absolut mening substantiellt varande, att detsamma skall vara *individuellt*, och anser personligheten uppfylla detta vilkor. Om vi bortse från individualitetsbegreppets rent negativa betydelse — af logisk oindelbarhet, som ju tillkommer hvarje enskildt föremål i erfarenheten af hvilken art och beskaffenhet det vara må — och uteslutande fästa oss vid dess positiva betydelse af *fullständig bestämdhet*, så inses genast, att denna betydelse endast kan fästas vid det, som förutsättes vara alltigenom sjelfbestämdt. Ty hvarje bestämdhet i och genom relation till något annat måste medföra och innebära en viss grad af ofullständig bestämdhet, enär *ett* icke kan tänkas i förhållande till ett *annat* utan både gemensam och skiljande bestämdhet. Men då det ena icke eger det andras skiljande bestämdhet, så eger det gifvetvis heller icke all tänkbar bestämdhet. Det som icke är fullt sjelfbestämdt är sålunda alltid i någon mon negativt bestämdt. Hvar och en, som något känner Boströms lära, vet nu, att denna utesluter sann och full individualitet från allt det, som i sig är i någon mon negativt bestämdt och fäster betydelsen af sådan individualitet endast vid det, som är rent positivt. Han vet också, att Boström lär, att personligheten till sitt begrepp är rent positiv och såsom sådan eger sann och full individualitet. Mot denna lära framhålla vi med all styrka, att personlighetens begrepp, så fattadt och bestämdt, kommer i direkt strid med villkoren för mensklig kunskap och derför upphäfver sig sjelft så-

som ett moment i denna kunskap. Det är en nästan trivial sanning, att all kunskap har omdömets form, och att all i omdöme gifven och närvarande kunskap betecknar en relativ enhet af åtskillda och hvarandra såtillvida uteslutande moment, ett relativt sammanhållande i medvetandet af motsatser. En ren eller absolut enhet måste visserligen kunna uppvisas utgöra all kunskaps yttersta och högsta förutsättning, men *just såsom sådan förutsättning* kan densamma aldrig vinna inträde i kunskapen såsom dess objekt. Boström förstår heller icke med den individuella personligheten en sådan utanför kunskapen såsom dess förutsättning fallande medvetandets enhet, utan han förstår dermed alldeles bestämdt *objekt för kunskap*, en i omdöme och omdömen aktualiserad kunskap. Detta framgår redan deraf, att den sanna och rena personligheten för Boström sammanfaller med personlighetens begrepp. Häremot måste nu invändas, att personligheten såsom ett i omdömen gifvet begrepp, d. v. s. såsom kunskap, med nödvändighet alltid är relativ och negativ, och att ren positivitet, härom utsagd, innebär en apparent motsägelse, hvilken motsägelse också går ut öfver individualitetens begrepp, fattadt såsom ren positivitet.

Här stå vi nu alltså: det finnes en medvetandets enhet, all kunskaps förutsättning, hvilken icke ingår i någon kunskap såsom dess objekt och derför i sjelfva verket är höjd öfver den sfer, der det negativa står i motsats mot det positiva, och hvilken derför måste fordras vara rent positiv, och det finnes en annan medvetandets enhet, den form, i och med hvilken gifna motsatser relativt stå tillsammans och äro relativt förbundna, hvilken form (begrepp) tillhör det aktuella tänkandet och den aktuella kunskapen. Utöfver de gifna motsatserna och den i tänkandet satta relativa enheten mellan och af dem, föremålet-innehållet och tänkandet-formen, kommer vår kunskap aldrig. Om nu icke individualiteten får hänföras till formen, hvilket ju innebär en absurditet, enär all form ur en viss nödvändig synpunkt alltid tillika är generell, så finnes ingen annan plats för individualiteten än inom de gifna motsatsernas område och hos de der förefintliga omedelbara enheterna. Men kunskapens omedelbart gifna föremål, enheterna i motsatsens sfer, det är de i rum och tid föreliggande åskådliga

föremålen, de utsträckta och föränderliga tingen, och ingenting annat. Vid dem är också i sjelfva verket individualitetens *begrepp* olösligt knutet. Till sitt ursprung och väsen är alltså detta begrepp negativt tillika och icke blott positivt — tvärtemot hvad Boström förmenar.

Om nu det rent sjelfbestämda, alltigenom positiva och individuella på grund af sin natur undandrager sig all kunskap, hvilken rätt ega vi väl då att peka på personligheten såsom den realitet, i hvilken dessa formella fordringar äro förverkligade? Personlighetens begrepp, i denna betydelse af »absolut verklighet», lemnar oss icke nyckeln i händerna till lösningen af metafysikens högsta problem, utan strör endast sand i ögonen på den, som stirrar efter lösningen. Ut öfver medvetandets formella bestämningar, öfver psykologiens och logikens lagar och former bringar detta begrepp det på intet vis. Om vi också medtaga den praktiska synpunkten, så kunna vi säga, att i personlighetsbegreppet ligger ingenting af begriplig natur utöfver sjelfmedvetandet och sjelfverksamheten och deras former. Att hänvisa den kritiske tänkaren till den individuella substansen i allt förnimmelselif och i alla viljeyttringar tjenar till rakt ingenting, ty en sådan hänvisning, hvilken ju icke kan leda honom i riktning mot medvetandets universellt-abstrakta enhet, som förutsättes för all kunskap, men i ingen sådan ingår såsom dess objekt, måste föra honom till den faktiska åskådningen af de mot hvarandra begränsade föremål i sinneverlden, till hvilka det andliga väsendet knyter sig såsom en mer eller mindre generell form, alltså till de individuellt lefvande, i den omedelbara erfarenheten ingående personerna.

Boström har för sig sjelf dolt det tomma i sin personlighetens metafysik eller m. a. o. i det gudsbegrepp, som han utbildat, genom att låta en felaktig metodik samverka med en bristfällig penetration af den kritiska filosofiens ståndpunkt med afseende på verklighetens och idéns förhållande till hvarandra. Grundfelet i metodiskt hänseende har han i icke ringa mon gemensamt med de tyske konstruktionsfilosoferna. Detta fel ligger i den föreställningen, att det abstrakta begreppet i någon mån kan positivt determineras eller bestämmas i anseende till innehållet genom tänkande. Då emellertid den tyska kon-

struktionsfilosofien, der den kommit till full klarhet öfver sina förutsättningar och villkor, såsom hos Hegel, öppet tillskrifver begreppet en inneboende makt till obegränsad sjelfutvidgning eller till en art absolut inifrån betingadt tillväxande och sålunda, med klar blick för sin metods kraf, genom en våldsam behandling af erfarenheten på en gång lägger grundvalen för sitt fortskridande, så hvilar Boströms metod på den mera oklara föreställningen om en vetenskaplig fortgång, som betingas deraf, att innehåll successive tillföres det abstrakta begreppet genom en alltjemt fortgående erfarenhetsundersökning af detta begrepps objekt, hvilken undersökning successive och i en af det undersökta föremålets natur betingad ordning lösgör bestämningar hos det föremål, som undersökes, ur deras empiriska sammanhang och för dem till det abstrakta begreppet såsom *dess* innehåll. Härigenom skola nu bestämningarna hos erfarenhetsföremålet lyftas upp i begreppets högre sammanhang, i det att deras förhållanden till hvarandra blifva bestämda genom begreppet sjelf, men icke längre föreligga i åskådningens och idéassociationens mera omedelbara sammanbindningsformer, och härigenom skall det abstrakta begreppet sjelft vinna ett närmare bestämdt innehåll eller blifva determineradt. Det är lätt att se, att skillnaden mellan den tyska och den svenska begreppskonstruktionen i sjelfva verket är af ganska relativt och flytande slag, åtminstone lika relativt och flytande, som mellan korrelationsbegreppen innehåll och form. Om den förra låter begreppet sjelft gifva sig både all form och allt innehåll, så låter den senare begreppet låna sitt närmare bestämda innehåll från erfarenheten för att derpå sätta sin egen blott inifrån härledbara stämpel. Det abstrakta begreppet skall, såsom vetenskaplig princip, ega sjelfmakt att omforma det empiriska sammanhangets omedelbara objektivitet till det vetenskapliga systemets medelbara, d. v. s. subjektivt förmedlade, objektivitet (= allmängiltig och nödvändig subjektivitet). Med denna uppfattning af begreppets makt och den derpå grundade formen af begreppets objektivitet sammanhänger Boströms föreställning om »väsendets verld», skild från »fenomenverlden» genom dess med tänkandets fordringar öfverensstämmande form.

Den analyserande kritikern måste hos detta föreställnings-

sätt upptäcka förefintligheten af samma tvetydighet, som Kant i sin dialektik lade »den rationella psykologien» till last. Denna tvetydighet har afseende på den förändrade ställning, som medvetandets enhet — och det abstrakta begreppet öfver hufvud — kommer att intaga i den fortskridande begreppsutvecklingen: det som till sin natur är bestämmande eller har predikativ valör — ytterst egentligen blott är kopula i omdömet — förvandlas omärkligt till det bestämda, till subjekt för bestämningar. Det som är abstrakt och formell tanke hypostaseras till konkret åskådningssubstans, hvilken, då den hvarken kan omedelbart erfaras eller historiskt beläggas, faller under den grupp af åskådningar, som kallas fantasier. Boströms formalprincip — genus summum — är, såsom riktigt är, sjelfmedvetandet, hvilket omsluter allt tänkbart som dess band eller gemensamma art och väsende, men den falska problemställningen — att vilja förebringa en sjelfmedvetandets logiska determination och använda den såsom basis för sin verldsförklaring — drifver honom öfver till att, i determinationens intresse, förvandla sjelfmedvetandets rena form, allt tänkandes yttersta förutsättning, som alldeles griper öfver motsatsen mellan subjekt och objekt, till ett objekt eller tankeföremål, förtätande den i den bekanta konstruktionsskalan: sjelfmedvetande, förnimmande, förnuft, person. Sjelfmedvetandet måste kantänka alltid vara *något*, och detta något kan ej vara något annat än det förnimmande förnuftet, än personen! Märk »paralogismen»! Sjelfmedvetandet skall vara *något*, h. e. tankeföremål eller objekt! Men det är just detta, som sjelfmedvetandet icke får vara, ty såsom förutsättning för allt något, för allt tankeföremål eller allt verkligt är det radikalt höjdt öfver all verklighets sfer. Det rent positivt fattade sjelfmedvetandet är derför icke *något* — faller i sig icke under den menskliga kunskapens åtkomst såsom ett objekt — men allt *något* vore utan sjelfmedvetandet intet.

Det är en villfarelse och en ödesdiger villfarelse att förutsätta, att det abstrakta begreppet kan vinna rikare innehåll genom erfarenhetsanalyser. Genom sådana kan det endast vidga sitt omfång och dermed också vinna den större fördjupning, universalitet, enkelhet och väsentlighet, som följa med det ökade omfånget. Det som vinner rikare begreppsinnehåll genom erfa-

renhetsundersökningarna, det är naturligtvis det i erfarenheten gifna undersökta föremålet sjelft, det åskådliga, i sista hand alltid konkreta och individuella objektet. Men begreppet är aldrig, såsom begrepp, objekt för undersökning. Begreppet betecknar undersökningens begripande faktor, det är undersökningens ljus, men icke det deraf belysta föremålet. Väl kan man utan skada tala om analyser af begrepp, men denna språkliga förkortning af uttrycket må icke tolkas realt. I sjelfva verket kan detta uttryck icke innebära annat än utsträckningen af ett från vissa sidor redan klargjordt erfarenhetsföremåls undersökning till nya sidor. *Begreppet* riktas icke med innehåll derför eller af den orsak, att dess ljus faller öfver ett föremål från olika sidor. Derför, att medvetandets enhet befinnes skina genom på olika sätt brytande medier och derför presenterar sig på olika sätt, kan icke denna enhet strängt taget sägas innehålla de genom brytningen uppkomna olika »färgerna» såsom sina bestämningar. Begreppet framträder ur olika synpunkter eller aspekter för betraktaren af erfarenhetens föremål: dessa synpunkter äro begreppets objektivationer, och utan dem skulle våra rationella vetenskaper sakna allt innehåll. Men det är konstruktion att betrakta dessa aspekter såsom rena uttryck för begreppets väsen, såsom dess sjelfbestämda, om ock formella innehåll. Till den insigten måste man tränga fram och deraf måste man på afgörande punkter göra fullt allvar, om man ock för beqvämlighets skull i de flesta fall kan utan skada moderera uttryckets korrekta stramhet och lämpa det efter häfdvunnet bruk. Men *realt* får ett sådant uttryckssätt ej inverka. Filosofen måste ega denna kunskap och veta använda den, nemligen att begreppet såsom sådant strängt och egentligt taget alldeles icke har något innehåll, enär det icke är något kunskapsobjekt, utan allt kunskapsobjekts grund och förutsättning. Derför är det en helt chimerisk föreställning, då någon tror, att kunskap om »en högre verklighet» kan grundas på något begripande. Intet begripande såsom sådant grundlägger kunskap om »en högre verklighet», enär det ligger i allt begripandes natur att blott belysa en gifven verklighet. Begreppet är i sig ett tomt, rent hvitt ljus. På begreppet kan icke ens ett annat och högre verklighetssammanhang grundas

än det gifna. Eger nemligen begreppet en egentligare karakter i mon af sin universalitet och väsentlighet, och betingas dessa egenskaper hos begreppet af dess abstraktionsgrad, såsom ju icke kan förnekas, då eger begreppet i sig karakteren af ren enkelhet, men icke af helhet, och då kunna de i erfarenheten gifna kunskapsobjekterna icke i begreppet hafva fäste för ett annat och högre sammanhang.

Begreppen i det vetenskapliga systemet ansluta sig till hvarandra i en ordning, som bestämmes af erfarenhetens objektiva sammanhang, men icke af något begrepp, som i detta system har den dominerande ställning, att det efter sig sjelft såsom norm anvisar de öfriga begreppen deras lägen. Det är ren öfvertro att förutsätta, att det inom vetenskapen gifves något procedere från grund till följd på grund af tänkandets egen natur, m. a. o. en af tänkandet sjelft bestämd vetenskaplig ordning mellan begreppen. Det finnes endast tidsföreteelser, som faktiskt-konstant följa med eller på hvarandra, hos hvilka sidor af mer eller mindre enkel samstämmighet kunna genom analys upptäckas. Hela den celebra läran om den »logiska konseqvensen», hvaraf man velat göra ett så stort nummer inom filosofien, inskränker sig i sjelfva verket till iakttagelsen af abstrakta likformigheter mellan i tidens och rummets former framträdande fakta. Att begränsa det vetenskapliga förfarandet till att framhäfva dessa likformigheter och till att ordna dem efter erfarenhetssammanhangets anvisningar, d. v. s. efter deras omfattning och abstraktionsgrad, det innebär en genomförd analytisk metod. Men en sådan sitter icke Boström inne med, om han än onekligen visar en viss tendens att gå åt det hållet.

Just Boströms gudsbegrepp lemnar emellertid det ojäfaktiga beviset på hans fasthållande vid den konstruktiva vyen inom den vetenskapliga metodiken. Det absoluta förnuftet hos honom måste nemligen stämplas såsom en blott hypostaserad abstraktion, ett blott tanketing, emedan det på ett ytterst betänkligt sätt hålles fritt sväfvande öfver allt historiskt-empiriskt underlag. Vi veta alltför väl, att Boströms gudomlighet icke är Abrahams, Isaks och Jakobs Gud, icke heller Jesu Kristi fader, icke den ande, som stundom företer sig för menniskorna i åskådlig gestalt, som i ordets fulla betydelse är verksam i

historien till menniskoslägtets frälsning och salighet, som till- och afsätter konungar och furstar, som sänder folken seger och nederlag, som uppenbarar sig för den fromme bedjaren i verksam nådebevisning och hugsvalelse, som straffar syndaren med påtagliga yttre lidanden. Vi veta äfven, att den icke ens är fattad såsom den ande, som lifvar det åskådliga och fysiska universum och förhåller sig till detta fysiska universum, som menniskans själ förhåller sig till hennes kropp. Men hvad är en personlighet utan all åskådlighet och utan all real verksamhet inom det enda område, der verksamhet kan utöfvas, d. v. s. sinneverlden, en person utan fysisk bestämdhet, utan föränderlighet och utveckling? Jo, en sådan personlighet är en tanke, en idé. Men just såsom idé är denna personlighet icke en *verklighet*, utan en *uppgift*. Just såsom sådan höjer den sig öfver verklighetens sfer — såsom varande verklighetens väsen. Men väsendet måste hafva en fast anknytning till den verklighet, hvars väsen den är: det måste hvila på ett faktiskt underlag. Denna anknytning vinner väsendet endast derigenom, att det ställes såsom uppgift för verklighetens verksamhet eller för den verksamhet, som förmedlar förbindelsen mellan verkligheten och väsendet. Låter icke verkligheten från någon sida fatta sig såsom ideal verksamhet och framträder icke väsendet såsom denna verksamhets uppgift, då är tanken om väsendet en fantasi och intet annat.

Vi anmärka mot Boströms uppfattning af det i sann och egentlig mening personliga, d. v. s. af det gudomliga, att densamma lider af ensidighet, enär den undertrycker den ena af de nödvändiga synpunkter, hvarifrån detsamma i en fullständig betraktelse måste ses. Den undertryckta synpunkten är den faktiska verklighetens. Det gudomliga framträder icke för Boström såsom en historisk makt, hvilken i och under sitt verksamma lif genom en kedja af historiskt och i den enskildes erfarenhet konstaterbara handlingar söker bereda menniskans frälsning och salighet och dermed på samma gång förverkliga sitt eget ändamål. För Boström innebär den reala verksamheten i sinneverlden endast ett empiristiskt och lågt föreställningssätt om det gudomliga, medan tvärtom betydelsen af det gudomligas verklighet, konkretion och individualitet i sanning måste knytas vid

verksamheten såsom sitt oeftergifliga villkor. Det personliga är föreställbart såsom verkligt endast under form af en i sinneverlden verksam makt. Derigenom, att detta villkor inom Boströms lära om det gudomliga lemnas ouppfyldt, ja, ännu mer, förnekas, får hans gudsbegrepp en abstrakt prägel och förvandlas i sjelfva verket det gudomliga hos honom *i sig* eller *objektive* till ett abstrakt genusbegrepp. Härmed sammanhänger nära dess konstruktiva typ, som består deri, att det gudomliga förnuftets innehåll fattas såsom en determination af genus summum, d. v. s. af det rena sjelfmedvetandet. Det är i anspråket på att det gudomliga förnuftets attributer *till sin form* kunna härledas ur det rena sjelfmedvetandet eller utgöra utslag af osinnligt tänkande, som den Boströmska konstruktionens väsen egentligast röjer sig. I denna riktning omgärdar visserligen Boström sin framställning med starka reservationer, indragande den ändliga betraktelsens synpunkt såsom förklaringsgrund både till attributernas mångfaldighet och deras relativt osamstämmiga form och starkt betonande kunskapen om dessa attributers bestämdhet såsom härstammande från analys af den gifna personliga erfarenheten, men dessa reservationer kunna på intet vis aflyfta förebråelsen för konstruktivt förfaringssätt från Boströms metafysik, så länge densamma i sjelfva verket och trots antydningar i annan riktning i sjelfmedvetandet ser ett kunskapsföremål, om hvars inre väsen kunskapen i sin mon vidgas genom attributernas tillförande. Att detta betraktelsesätt verkligen tillhör Boström, det lärer så mycket mindre kunna förnekas, som, om det gudomliga hos honom icke får betraktas såsom ett alltigenom sjelfbestämdt, till personlighet liksom utvuxet genus summum, det nödvändigtvis måste komma att intaga ställningen af en specifikation derunder, ur logisk synpunkt samordnad med andra specifika former af lif och sjelfmedvetande, i hvilket fall naturligen dess absoluthet radikalt går under i och med upphäfvandet af dess universalitet.

Vi anmärka vidare mot Boströms lära om det gudomliga, att, när han utgår från sin specifika synpunkt för dess betraktande, tankens eller idéns, han icke håller denna synpunkt ren, utan förblandar den med verklighetens. I detta afseende lider Boströms metafysik af ofullständig kritisk sofring af

de metafysiska grundsynpunkterna, d. v. s. af *dogmatism*, en förebråelse, som träffar så mycket hårdare, som denna kritiska sofring redan före Boström blifvit med önskvärd tydlighet utförd, nemligen af Kant och Fichte. Boström förbiser, att all tanke blott hänför sig till den gifna verkligheten såsom dess formella väsende, närmare bestämdt: dess lag och ändamål, och att det formella väsendet omöjligen kan innebära någon kunskap om ett i sig varande realt väsende, hvilket står i förhållande af »sann verklighet» i absolut mening till den gifna erfarenhetens verld såsom »fenomenverld». Han förbiser dermed också, att den s. k. sanna verkligheten eller väsendets reala verld i grund och botten och så långt, som den för oss på något sätt är möjlig att uppfatta, också är bild eller fenomen, och att karakteren af sanning och egentlighet hos en ideell verklighet ytterst hvilar på grundvalen af subjektiv värdesättning ur en viss gifven synpunkt och derför endast betyder något relativt och graduellt. Det är den naiva »absoluta» karakteren hos Boströms metafysik, som stämplar den såsom dogmatisk, och som icke minst är egnad att förringa dess vetenskapliga värde.

Om vi nu lemna den Boströmska metafysikens reella utgångspunkt, gudsbegreppet inom sig eller absolute betraktadt, och kasta en blick på Boströms verldsförklaring, så måste genast sägas, att personlighetsbegreppets oanvändbarhet för detta ändamål synes oss ligga i öppen dag. Den användning i denna riktning, som Boström af sin realprincip gjort, har nemligen gått den apparenta logiska cirkelns ofruktbara vägar. Undvikande den tyska idealismens kausalt-genetiska verldskonstruktioner, applicerar den boströmska verldsförklaringen de korrelata synpunkterna *form* och *innehåll* på den föreliggande andliga substansen och låter ändligheten i skepnad af mångfaldsbestämdhet hos det absoluta förnuftet »logiskt» härflyta ur dess begrepp. Boström är visserligen ingalunda främmande för den insigten, att endast den ändliga betraktelsens ståndpunkt kan förmedla antagandet af en mångfaldig bestämdhet hos det absoluta väsendet, ja, att synpunkterna »form» och »innehåll» endast under förutsättning af en sådan ståndpunkt kunna derpå tillämpas. Boströms verldsförklaring bär derför afgjordt prägeln

af att vara företagen endast på den ändliga betraktelsens ståndpunkt och ur idel relativa synvinklar. Men då det förhåller sig på detta sätt, så måste det väcka oblandad förvåning hos hvar och en, som enbart drifves af logiskt-vetenskapliga motiv, att en sådan »förklaring» har kunnat vinna insteg i hans system och der behålla sin plats, om ock, halft erkändt, som den sårbara Achilleshälen. Huru är det möjligt att icke vid första ögonkastet genomskåda den underhaltiga logiken i en härledning in genere af det relativa ur det absoluta, företagen under form af en relativ betraktelse af det absoluta? Hvilken rimlighet ligger i en problemställning, som söker förklara ändligheten in genere ur ändliga synpunkter för det absolutas betraktande! Liksom om ändligheten sjelf icke vore förutsatt, när man förutsätter den ändliga synpunkten! *Detta* innebär, om någonsin annars, en logisk cirkel eller att höja ett moment i declarandum till fundamentum declarationis. Och har man väl en gång kommit så långt, att man tillstadt användningen af synpunkterna *form* (enhet) och *innehåll* (mångfald) på det absoluta väsendet, då har man eo ipso redan infört motsats och relativitet i detta väsen, hvarefter sedan naturligtvis ingen svårighet möter, isynnerhet för en öfvad metafysiker och verldsförklarare, att ur detta begrepp öppet framtaga hvad man förut i hemlighet dit inlagt. Här hjelper naturligen icke att mot kritiska angrepp i denna riktning alltjemt framhålla, hurusom motsatsen och relativiteten i hvarje fall blott tillhöra den ändliga synpunkten, men icke det absoluta i sig, ty *så* subjektiv kan väl ändock i all rimlighets namn den betraktelse, för hvilken den ändliga synpunkten är väsentlig, icke vara, att i kunskapsföremålet, här det absoluta väsendet, *icke ens finnes någon fattlig motsvarighet* mot det väsentliga i den derpå riktade betraktelsen? Om formens och innehållets *synpunkter* finnas hos betraktaren, så måste dock *formen och innehållet sjelfva* på något sätt ingå i objektet eller ega någon objektiv betydelse, om icke hela denna vetenskapliga iscensättning skall sjunka ner till en art »Possenreisserei», för hvilken man på intet sätt kan misstänka en man med Boströms skaplynne. För Boström måste detta sätt att betrakta det absoluta — ur relativ synpunkt — hafva en viss sannskyldigt objektiv syftning på det absoluta i sig

eller såsom sådant. Detta är omisskänneligt och oförnekligt Men lika tydligt faller å andra sidan i ögonen, att den ändliga. synpunkten hos honom står oförklarad ur det absoluta kunskapsobjektet, således oförmedladt *bredvid* densamma såsom ett särskildt moment i den rationella verldsförklaringsapparaten. Men så länge ännu betraktelsens ändliga synpunkt icke är härledd ur det absoluta förnuftet, m. a. o. ur det rena tänkandet sjelft, så föreligger ingen möjlighet till en teoretiskt vetenskaplig förklaring af ändligheten. En sådan har Boström heller ingalunda förebragt; tvärtom har han endast på förstucket vis in abstracto ponerat hvad han sedan in concreto »deducerat». På denna punkt såg Hegel hvad förklaringen kräfde och han tillgrep förtviflade utvägar för att förse dess behof — men Boström såg det icke. Här har den senare genom ett tvetydigt oscillerande mellan den undersökta absoluta objektiviteten och den undersökande relativa subjektiviteten, hvilket tvifvelsutan endast berodde på otillräckligt beherrskande af synpunkterna, öfverskylt uppgiftens inre olöslighet, dermed förvirrat den filosofiska problemställningen samt bidragit till att sänka den filosofiska utvecklingsnivån flera streck nedanför den kritiska ståndpunkten. När man betänker detta, så finner man sannerligen den tidpunkt för längesedan vara inne, då Boströms ännu qvarlefvande omedelbara lärjungar borde låta sig angeläget vara att ändtligen draga slöjan från den esoteriska, icke publicerade boströmianism, hvarom författaren af denna bok stundom hört antydningar falla, i hvilken esoterism de blott medelbara »boströmianerna» till sin stora och uppriktiga glädje kunde finna den plausibla förklaringen till det väldiga och varaktiga inflytande, som Boströms filosofi på så betydande och skarpsinnige män utöfvat. Som saken nu står, kunde man vara frestad att tala om »en psykologisk gåta».

Slutligen vill jag mot Boströms personlighetsfilosofi åberopa erfarenheten såsom vittne. Vore den sanna verkligheten till sjelfva sin substans personlig och framträdde icke i den gifna verkligheten ett annat positivt och ursprungligt element jemte det personliga, då måste det personliga lifvet liksom utfylla hela vår erfarenhet. Vore m. a. o. tillvarons konkreta och individuella grund enbart personlig, då vore det alldeles omöj-

ligt att förstå, huru det opersonliga kunde inskränka, d. v. s. delvis upphäfva, det personligas sfer i vår erfarenhet så, som det dock faktiskt gör. Nu uppfattar visserligen Boström det opersonliga såsom ur sann och egentlig eller metafysisk synpunkt varande den *blott kontradiktoriska motsatsen* till det personliga eller såsom grundadt i en rent negativ bestämdhet hos den ändlige anden i förhållande till den oändlige (= den förres uteslutande af en del af den senares innehåll). Ur denna rena negativa bestämdhet eller ur detta rena uteslutningsförhållande skall sedan det opersonligas *utseende af konträr motsats* till det personliga eller fenomenet af dess egenart såsom natur kunna förklaras. Men för det första må här erinras om det uppenbart orimliga i att grunda ett konträrt motsatsförhållande på ett kontradiktoriskt, då den kontradiktoriska motsatsen blott är en generell form hos konträra motsatser, eller då ingen uteslutning kan tänkas ega rum annat än mellan positivt gifna membra relata. All negation innebär ytterst ett förhållande mellan positioner, uteslutningsförhållandet af till arten motsatta. På bottnen af all gradmotsättning återfinnes alltid en real artmotsats. För artmotsatsen utgör gradförhållandet blott det abstrakt-qvantitativa uttrycket, det till vetenskapens abstrakta språk öfversatta förhållandet af artmotsats, hvilket i sig blott är dunkelt föreställbart. För det andra måste man falla i förundran öfver det nya prof på konstruktiv cirkelbevisning, som röjer sig i detta resonnemang, ett prof, som till sättet är alldeles analogt med det nyss förut påpekade, och som äfven realiter noga sammanhänger dermed. Det i sig rent negativt opersonliga skall te sig såsom positivt opersonligt eller såsom det naturliga fenomenet, då det brytes genom det ändliga medvetandets prisma. Men det ändliga medvetandet såsom ett brytande medium, såsom sinnligt uppfattande, måste väl ändock i all rimlighets namn redan vara något positivt opersonligt eller vara natur! Huru kan då den generella företeelsen af det i sig blott negativt opersonliga såsom positivt opersonligt eller såsom natur förklaras vara förmedlad genom det ändliga medvetandet? Boström återför allt positivt fenomen på en rent negativ bestämdhet såsom dess sanning och dess förklaringsgrund och utför sedan förklaringen af fenomenet genom att sätta den änd-

lige anden, som sjelf är fenomen, såsom förutsättning för fenomenet och dermed såsom förmedlande sammanhanget mellan det rent negativt opersonliga och fenomenet, d. v. s. genom att upptaga declarandum i fundamentum declarationis.

Vår erfarenhet om den för oss gifna verlden röjer personliga afsigter och personlig ledning i bestämda och enskilda fall samt i begränsad omfattning. Vi kunna se vishet och godhet här och hvar, då och då genomlysa tingens och händelsernas sammanhang. Men dessa yttringar af förnuft begränsas alltid strängt till enskilda fall, som hafva emot sig andra förlopp, hvilka icke röja något förnuft, teende sig såsom rena tillfälligheter, yttringar af själlös och kärlekslös, rent mekanisk naturkausalitet, misslyckade sträfvanden, ändamålslösa lidanden. Hvem kan utan dum förmätenhet påstå, att han förstår naturen och att han finner förnuftig plan och mening i allt hvad der är och tilldrager sig? I hvilken gestalt af ringhet framträder icke i sjelfva verket det goda mot bakgrunden af det icke-godas och det positivt ondas mörka naturmassa? Och i hvilket beroende står icke det förra af det senare! Det djupaste uttrycket för detta beroende ligger deri, att uppfattningen af det godas verklighet alldeles bestämdt betingas af uppfattningen af det ondas. Antagandet af en universell vishet och godhet i verklighetens och orsakens form skulle i sjelfva verket radikalt upphäfva all möjlighet af det onda i verlden, som dock eger en sådan slående fakticitet. Men än mer: det skulle upphäfva möjligheten af hvarje uppfattning af det goda såsom ett i enskilda, bestämda fall framträdande verkligt godt. Utan sjukdom ingen helsa, utan hunger ingen mättnad, utan last ingen dygd, utan synd ingen pligt, utan ond vana ingen god sed. Vore verkligheten i sin grund och till sin substans uttömd genom det konkreta och individuella begreppet af ett personligt förnuft, då måste begreppet af detta förnuft absolut utesluta detta det förnuftigas faktiska beroende i hvarje särskildt fall af en deremot svarande form af det oförnuftiga, som utgör en nödvändig förutsättning för hela dess individuella och erfarenhetsmässiga företeelse. Vill man icke förvandla det ondas fakticitet till en skriande instans mot sina metafysiska principer, så gäller det att ställa förnuftet under andra syn-

punkter än verklighetens och substansens. Det kan då icke blifva fråga om annat än att fatta det såsom den gifna åskådningsverklighetens andliga väsende, hvilket blott utgör ett abstrakt uttryck för eller en symbol af den i sig sjelf fullständigt obekanta substansen. I substansen måste vi lemna plats för ett öfverpersonligt innehåll, som kan göra det onda och all sträfvan åtminstone logiskt möjliga. I djupets riktning måste vi gå längre än Boströms personlighetsfilosofi, hvilket resultat af fördjupning vi visserligen icke kunna nå med vårt klara medvetande, utan endast med vår dunkla känsla. Men äfven *så* är detta resultat af oskattbart värde, ett värde icke blott af logisk samstämmighet, utan ock af personlig frigörelse och utvecklingsmöjlighet samt af harmoni med den milieu, i hvilken vi lefva. I höjdens riktning måste vi ock stiga högre än Boström, i det att vi upplyfta det förnuftiga och personliga lifvet till uppgiftens ideala och öfververkliga ståndpunkt, hvarest detta i sanning kan hållas fritt från förorening med verklighetens motsatser. När det förnuftiga förlägges till denna abstrakta sfer, då kommer det heller icke i logisk strid med det faktiska oförnuftet i verlden. Detta oförnuft bindes då vid verklighetens konkreta företeelse, medan förnuftet blott fattas såsom en sida hos denna företeelse, den väsentliga och begripliga sidan. Det faller då af sig sjelft, att förnuftet blott ofullständigt bestämmer verkligheten, hvadan logiskt utrymme under denna förutsättning också medges åt oförnuftet. Af förnuftet kan man icke göra något mera än en ram kring den gifna verklighetens bild. Att träffa den punkt, der ramen och bilden äro sammanslutna till och i ett enhetligt realväsende är icke menniskotanken förunnadt. Men det är grundfelet hos den boströmska filosofien, att den förespeglar oss den förhoppning, att vi i personligheten ega detta realväsende eller denna substans, utan att på allvar undersöka, huruvida en sådan förhoppning kan anses vara väl grundad eller icke. Dess grundfel är med andra ord *svagheten i dess analys af personlighetsbegreppet.*

Om boströmianismen i anseende till sitt rent vetenskapliga värde på det stora hela taget måste betecknas såsom *en i icke ringa mon konstruktiv dogmatism i förkantisk anda och*

riktning, så framstår den efterkantska filosofien inom de i Tyskland uppkomna, stora idealistiska systemen i samma afseende såsom en *kriticism, som med rent konstruktiva hjelpmedel utför kantianismen i en fantastisk riktning*. Den starka analytiska bearbetningen af filosofiens formalbegrepp och allmänna synpunkter, det reella innehållets baserande på resultaten af denna formella analys och bearbetning och den härmed sammanhängande starka tendensen till en blott relativistisk och fenomenell syn på allt bestämdt och konkret medvetenhetsinnehåll, uppfattningen af filosofiens realprincip såsom intelligent verksamhet samt upphöjelsen af den andliga verklighetens begrepp till uppgiftens ideala område äro grunddrag hos den tyska idealismen efter Kant, som röja närvaron af ett aktuellt vetenskapligt och filosofiskt sjelfmedvetande, hvilket bestämdt och afgjordt skiljer densamma från och höjer den öfver all i anseende till både tid och läggning eller endast läggning ålderdomligare filosofi. Brytningspunkten mellan denna senare och den tyska idealismen efter Kant förlägger jag till uppfattningen af den s. k. andliga verklighetens begrepp — om af *substans* eller af *verksamhet* — och torde öfriga differenser ur denna grunddifferens till största delen kunna härledas eller åtminstone uppvisas såsom dermed nära sammanhängande. Men så principiellt än detta den tyska idealismens vetenskapliga företräde framför i denna punkt konträrt motsatta former af filosofi är, detta företräde, som Kant grundlagt och som måhända endast Fichte i vissa riktningar starkare utbildat, så har detsamma likväl icke mäktat hålla tänkarne af den kritiska skolan uppe under utförandet af deras principiella ståndpunkt till genomförda filosofiska verldsförklaringar, skyddande dem för faran att under fortgången af sitt tankearbete råka i strid med Kants kritiska förutsättningar. Ursprunget till den fantastiska och konstruktiva riktning, i hvilken de förföllo och hvarmed de delvis och icke oväsentligt återföllo i den gamla, genom Kant öfvervunna metafysikens problemställning och metodiska synpunkter, måste sökas i deras bristfälliga analys af *verksamhetens* begrepp. Det är den konstitutionella svagheten i Fichtes, Schellings och Hegels idealism, att den fattar den intelligenta (i betydelse åtminstone af *hyperfysiska*) verksamhet, hvarifrån den

utgår såsom från sin realprincip eller verkliga grund, såsom *en verksamhet in abstracto* utan att fästa den i bestämda, åskådliga, historiskt konstaterbara orsaker. Jag lägger en utomordentlig vigt vid att på denna punkt blifva förstådd och detta så mycket mera, som jag fullväl känner de utomordentliga svårigheter, som här hindra en bestämd uppfattning just från den samvetsgranne bedömarens sida. Jag känner dem så mycket bättre, dessa svårigheter, som jag sjelf passerat hela skalan af missuppfattningar och förts bort från den centrala grundåskådningen i alla möjliga irrgångar i denna tyska idealisms labyrint. Jag vet, att i detta ämne nära nog ingenting kan sägas med den säkerhet, att det icke med skenbart påtaglig rätt kan motsägas, och att man här icke väl trott sig hafva vunnit fäste för en föreställning, förrän en annan söker tränga ut den förra från dess plats. I så hastigt tempo rotera föreställningsmassorna omkring sin axel hos desse tänkare, och så skiftande synpunkters dagrar spela in öfver dessa föreställningsmassor, att det erfordras en hög och en högsta grad af ansträngning och derigenom förvärfvad utbildning för att kritiskt komma dessa tänkare till lifs, för hvilket ändamål kräfves, att man förmår fixera de flytande åskådningarna tillräckligt länge för att deras verkliga drag skola blifva skönjbara. Icke för thy djerfves jag påstå, att den gemensamma, ödesdigra grundbristen hos Fichte, Schelling och Hegel är den och ingen annan, att de icke knutit den intelligenta verksamhet, som är deras realprincip, vid en verklig orsak, utan, hållande den fritt sväfvande i abstraktionens rymd, låtit den sakna konkret, faktiskt och historiskt underlag. Märk väl, att deras intelligenta verksamhet *icke* betyder det lika och gemensamma hos (m. a. o. det väsentliga i eller den väsentliga sidan af) konkreta och individuella orsakers verksamhetsformer eller verksamhetsyttringar, utan: begreppet intelligent verksamhet betyder och innebär sjelft orsak, i förhållande till hvilket begrepp allt, som är konkret och individuellt, framträder såsom sekundärt (verkan, följd). Det orimliga i denna uppfattning kan nu öfverskylas dermed, att man starkt framhåller sitt medvetande om skillnaden mellan det abstrakta begreppet såsom sådant och den på sig sjelf hvilande eller i sig sjelf orsak egande verksamhet, som i och med detta be-

grepp begripes eller som utgör dess objekt och innehåll; man kan m. a. o. söka afvända denna anmärkning genom att hvälfva abstraktheten öfver på tänkarens uppfattning och taga konkretionen i anspråk för uppfattningens objekt, för det, som är *an sich*. Man borde dock kunna se, att denna distinktion mellan ett abstrakt *für uns* och ett konkret *an sich* (eller än bättre ett konkret *an und für sich*) här verkar förvirrande och ej klarande och alldeles icke afvänder den anmärkning, som framkommit. Ty för det första: med hvilken rätt göres här en distinktion mellan subjektiv och objektiv synpunkt i fråga om det, som både formellt och reellt fattas såsom ren identitet, såsom det öfver alla differenser höjda? Ty så är grunden principiellt fattad inom hela denna riktning, sådan är hufvudsynpunkten för dess bestämmande. Och för det andra och vigtigare: hvilken är den objektiva motsvarigheten till det abstrakta begreppet om en hyperfysisk urverksamhet, tänkt såsom all erfarenhets grund, *om* icke formerna af den i och genom erfarenheten verkligt bekanta intelligenta verksamheten hos menniskan och Gud, formerna af deras tänkande och handlande, få anses utgöra densamma? Att skapa en verksamhet, som icke uppbäres af dessa konkreta subjekter såsom orsaker, och som icke helt förlöper inom erfarenhetens och historiens faktiskt gifna gränser, en objektiv verksamhet af allmänart, men under pretention på konkret väsende i sig, det röjer ett fantastiskt föreställningssätt, som tager tomma och rotlösa fiktioner för af erfarenhetsinnehåll mättade och välgrundade tankar, och hvars brist på effektivitet inom tänkandets område kan öfverskylas endast genom konstruktionens hocus pocus, hvaraf förnämsta, väl kända konstgreppet, det alljemt upprepade, är att låta konkreta föreställningar listigt smyga in i de tomma abstraktionerna, på det att dessa föreställningar sedan måtte kunna framtagas derur — under sken af att logiskt »deduceras» (emedan producerade) ur systemets abstrakta rörelseprincip eller drifkraft. Det hjelper här icke att söka utfylla det tomma begreppet om en på sig sjelf hvilande, orsakslös verksamhet med agnostiska hänvisningar till ett bakomliggande, för vårt tänkande alldeles otillgängligt »vara», ty detta ovetbara »vara» betecknar sjelft blott en ännu högre abstraktion än den rena verksamheten och kan derför ingalunda

göra densamma föreställbarare. Men det hjelper ännu mindre att förtäta urverksamheten till en intelligens, hvars väsen låter fånga sig åtminstone i vissa allmänna kategorier. Ty ett sådant förfaringssätt går stick i stäf mot hela den kritiska riktningen, som ju på det strängaste förbjuder att i någon grad fatta det andligas väsende såsom substans eller föremål eller att hypostasera det rena tänkandet och det rena handlandet till ett tänkande och handlande subjekt. Det är alldeles oförenligt med den tyska idealismens kritiska ursprung, att subjektet på någon punkt insmyger sig såsom princip i stället för subjektiviteten.

Jag anser mig helt och hållet fritagen från all skyldighet att i denna inledning längre fullfölja dessa kritiska antydningar angående den stora efterkantska filosofien i Tyskland, då en icke liten del af min skrift är egnad åt kritik af densamma. Jag begränsar mig derför till att ännu en gång söka gifva ett koncentreradt uttryck åt min åsigt om grundbristen hos denna riktning. Denna åsigt är, att den tyska idealismen efter Kant, der den icke förfelat kriticismens ståndpunkt, åtminstone grundligt misslyckats i att utföra kriticismens grundtankar till en helgjuten verldsbild. Detta misslyckande måste i första rummet skrifvas på räkningen af en sväfvande och obestämd uppfattning af verksamhetens begrepp och at underkännandet och åsidosättandet af de fordringar, som måste ställas på vetenskaplig objektivitet. Det duger hvarken att konstruera en objektiv motsvarighet in abstracto till det abstrakta begreppet — man kommer dermed aldrig utanför sin egen reflexions subjektivitet — eller att med och i tänkandet upphäfva allt objekt för att sedan låta objektet »genetiskt» framgå ur tänkandet. Filosofien är ingen genetisk erfarenhetsförklaring i absolut form, utan helt rätt och slätt en erfarenhetsanalys, som går ut på att isolera erfarenhetens väsentliga sidor från dess tillfälliga. Objekt för vetenskapen och tänkandet kan ytterst endast och allenast ett konkret och individuellt (= till läge i rum och tid bestämdt) faktum i fenomenverlden vara. All vetenskap, som från början eller under sin fortgång utsäger sina satser om något annat än om ett sådant faktum — eller grupp af sådana fakta — eller som med och i sitt eget tänkande upphäfver all

objektivitet för att efteråt »sätta» den genom sin egen verksamhet, bär en fantastisk och konstruktiv prägel. Genom sina fel i dessa afseenden har den tyska idealismen förverkat den filosofiska nutidens aktuella intresse för att kunna behålla det endast i sin egenskap af historisk öfvergångsform af eminent vigt och betydelse.

En kritisk tänkare i våra dagar, som hvarken vill eller kan uppgifva den idealistiska och rationella ståndpunkten, han måste fasthålla den förnuftiga idén eller idealet såsom sin egentligt ledande synpunkt, då han icke längre till sådan kan taga den s. k. andliga och förnuftiga substansen eller verkligheten, hvilken man trott sig finna i personligheten. Personlighetens substantialitet kan nemligen icke fasthållas annat än såsom en uppgift eller ett ideal. Men å andra sidan får heller icke uppgiftens begrepp förflyktigas till att vara uppgift åt en orsakslös, derför abstrakt och fantastisk verksamhet. Här betecknar den förkantska dogmatismen Scylla, det efterkantska abstrakta fantasteriet Charybdis. Blott en utväg står öppen för den, som vill undvika båda. Men på den utvägen pekar också hela den andliga utvecklingens riktning i vår tid, så att hvem som lefver ett aktuellt lif deri icke bör finna det svårt att följa en så tydlig anvisning. Kan icke en ideal verksamhet konstateras i den enskilda menniskans erfarenhet, d. v. s. kan icke idealet styrkas vara riktpunkt för den enskilda menniskans sträfvan och arbete, då finnes principiellt ingen plats för någon egentlig filosofi. Utan sedlig erfarenhet finnes ingen möjlighet till att grundlägga någon universell synpunkt af mera reellt slag i och för erfarenhetens öfverblickande. Men den sedliga erfarenheten, betraktad såsom erfarenhet om hvad den enskilda menniskan vill och verkar, är i sig icke tillräcklig för att åt filosofien grundlägga en verkligt universell synpunkt. Visar sig icke den sedliga erfarenheten vara nödvändigt förbunden med erfarenhet om förnuftiga syften, som röja sig i skeendet i verlden öfver hufvud, sålunda helt utanför den enskilda menniskans antagna maktsfer, då är det förra slaget af erfarenhet af partiellt-subjektiv natur, men icke af universellt-objektiv. Än mer kan icke en förnuftig betraktelse i sista hand tillämpas på natursammanhanget, utan måste natursammanhanget uteslutande

betraktas ur sinnligt-kausala och mekaniska synpunkter, då är det icke blott ute med förnuftets universalitet, utan i sjelfva verket också med den sedliga erfarenhetens möjlighet. Denna erfarenhet upphäfves då på samma gång som sina förutsättningar. Ty den sedliga erfarenheten kan icke upprätthållas gentemot ett rent förnuftslöst, alltigenom mekaniskt natursammanhang. Det är alldeles ingen rimlighet i att fördela verldssammanhanget på menniskans sedliga lif, som är fritt och förnuftigt, och på skeendet i naturen, som är mekaniskt och sinnligt. Dessa former kunna omöjligen ställas bredvid hvarandra såsom toto genere skilda, i så måtto fullt sidoordnade, utan att just dermed sammanhanget i verlden upplöses och den universellt-filosofiska synpunktens möjlighet förnekas. Tvärtom kräfver det universella verldssammanhanget nödvändigt, att den ena af dessa former kan underordnas under den andra och låter fatta sig såsom deri på något sätt ingående, m. a. o. att den ena fattas såsom primär och den andra såsom sekundär, den ena såsom väsende och den andra såsom fenomen. Då man nu på grund af den sedliga erfarenhetens outplånlighet med makten af förnuftets sjelfbevarelse häfdar det sedliga lifvets primat öfver det blott naturliga, så *måste* man tillämpa förnuftiga synpunkter på natursammanhanget. Jemte det sedliga lifvet måste dess förutsättningar häfdas. Den sedliga menniskan utgår derför med nödvändighet från den förutsättning, att det finnes förnuft i natursammanhanget, verldsförnuft. Men den sedliga menniskan kan icke stanna vid verldsförnuftet såsom en fordran, d. v. s. såsom en tanke eller ett begrepp — dermed vore icke någon basis lagd för hennes sedliga verksamhet, då hvarje moment af den i erfarenheten gifna naturen dermed endast fattades såsom *börande vara* förnuftigt, men icke såsom *kunnande blifva* det — utan hon måste ega verldsförnuftet såsom en verklighet i den mening derom kan vara fråga. Verldsförnuftet måste m. a. o. vara gifvet i hennes konkreta erfarenhet och ega den för verklighet nödvändiga graden af föreställbarhet. Dertill kräfves i första rummet en bestämd grad af åskådlighet och enskildhet i åskådligheten. Dessa fordringar uppfyllas enligt min åsigt af den historiska gudsuppfattningen. I den astronomiska verldsvyen och i alla dertill öfverförande mer eller

mindre oklara oändlighetsvyer — i hvilka vyer oändligheten likväl alltjemt är begränsad till det för menniskan gifna alltet eller utgör *hennes* universum, som alltid öfverflyglas af oändlighetsbegreppets möjligheter — framträder det fysiska universum eller alltet med en viss grad af åskådlighet. Vid detta åskådade och i viss mening begränsade fysiska universum kan Guds ande lika väl och på samma sätt föreställas vara knuten, som menniskans själ föreställes vara vid hennes kropp. Den allmänna möjlighet af att föreställa sig Gud såsom enskild person, som häri ligger, (Gud kan vara anden i menniskans fenomenverld, fattad såsom ett helt och stående mot möjliga andra verldar, lifvade af möjliga andra andar) förverkligas på historiskt sätt genom Guds uppenbarelse, hvaraf den högsta formen är hans framträdande i Kristus. Kristus är Guds historiskt-faktiska verklighet i egentligaste mening, till hvilken andra historiska uppenbarelser i mångfaldiga gradationer leda öfver.

Då jag här måste nöja mig med dessa korta, men kanske ändock i tydlighet icke bristande antydningar om min konkretare uppfattning af dessa frågor, så återtager jag det allmänna resonnemangets tråd med den anmärkning, att jag i den historiska gudsföreställningen söker kunskapskällan till och grundvalen för det filosofiska gudsbegreppet samt att jag ensamt i gudsuppfattningen öfver hufvud kan finna fäste för en förnuftig syn på hela den gifna erfarenhetens reella sammanhang. Det religiösa medvetandet är det universella förnuftiga medvetandet, betraktadt på ett mera reellt sätt. Huru det etiska medvetandet dertill förhåller sig, angifves i korthet i första afdelningen af denna skrift och kan icke här göras till ämne för någon närmare ingående framställning. Här må endast framhållas, att båda dessa former af medvetande ursprungligen hafva till föremål konkreta och individuella personligheter, menniskan och Gud, och att den personliga åtskillnaden mellan dem grundar sig på olikheten i qvantitativ aspekt, d. v. s. på omfattningen af den synpunkt, ur hvilken det förnuftiga lifvet i hvarje fall ses. När synpunkter af olika omfattning tillämpas på det förnuftiga lifvet, så härledes icke synpunkternas differens från detta lifs inre, utan uteslutande från den milieu eller den verkningskrets, der detta lif uppenbarar sig. I erfarenheten fram-

träder det förnuftiga lifvet såsom verksamt inom sferer af olika omfattning, nemligen dels såsom det sedliga lifvet, som omgestaltar och utbildar de sidor af den gifna tillvaron, som antagas vara tillgängliga för menniskans fria verkande, dels såsom det religiösa lifvet, som innebär Guds verksamhet, betygad af den inre och den yttre uppenbarelsen, hvilken verksamhet på naturens och historiens områden sträcker sig långt utanför de skrankor, som hämma den menskliga frihetens utöfning. På denna skilnad mellan det förnuftiga lifvets verkningskretsar måste den personliga åtskillnaden mellan menniskan och Gud grundas, men icke på någon ursprunglig motsättning inom förnuftet. Med någon skiftning i synpunkten kan samma skillnad sägas vara grundad på omfattningen af det åskådliga hela, hvars väsen eller väsentliga form är menniskoanden, och det åskådliga hela, hvars väsentliga form är Guds ande, på skillnaden alltså mellan menniskans organiska kropp och det fysiska universum. Huru öfvergången i uppfattningen från menniskan till Gud eller från Gud till menniskan kan bero på qvantitativt differerande synpunkter, på skillnaden mellan personlighetens uppfattning under universell och partiell aspekt, och huru denna skillnad i synpunkt kan grundlägga en verklig personlig åtskillnad, det sammanhänger på det närmaste dermed, att synpunkterna icke äro förmedlade genom abstraktion, sålunda icke tankeformationer, som äro logiskt samhöriga, så att den ena icke utan den andra kan tänkas, utan faktiskt gifna ståndpunkter i åskådningen, mellan hvilka ingen logisk öfvergång eger rum, utan endast ett erfarenhetssprång, en projectio per hiatum, och detta förhållande eger föreställbarhet genom analogier med andra individuella differenser i åskådningen.

Lemnande emellertid detta förhållande till ett noggrannare utförande i en deråt särskildt egnad del af mitt arbete, betonar jag nu här den i sinneverlden lefvande och verksamma, konkreta och individuella personligheten såsom den moderna filosofiens sannskyldiga realprincip. All personlig verklighet är bunden vid verksamhetens form, och hvarje verksam person är alltid tillika ett föreställbart, alltså för åskådning på något sätt tillgängligt föremål i rum och tid. Den rum- och tidlösa personligheten i tankens rena samstämmighetsmedium betecknar ändamålet för

den verkliga personens verksamhet och skulle sväfva i luften som en rotlös abstraktion, om icke den verkliga personen på erfarenhetsväg bevisat sig vara ledd af drifkrafter, som föra i detta ändamåls riktning, m. a. o. om icke denna tankes innehåll vore vunnet genom analys af den verkliga personen och dess verksamhet. Om jag sålunda betonar det »absoluta förnuftets» ideala karaktär i betydelse af dess ställning såsom ändamål för den verkliga (ändliga) personens förnuftiga verksamhet, så ligger häri negationen af två historiska ståndpunkter. Först af den ståndpunkten, der man antager absolut förnuftighet och personlighet kunna förenas med verklighet — den dogmatiska ståndpunkten. Vidare af den ståndpunkten, der man låter den absoluta verksamheten träda i all verklighets ställe och, med abstraktion från verksamhetens substantiella orsak, tror sig i den rena verksamheten sjelf hafva funnit en absolut grund till erfarenheten — den ofulländadt kritiska. Gemensamt för båda dessa riktningar är det föreställningssättet, att menniskoanden på abstraktionens väg kan höja sig öfver den fenomenella tillvaron till dess i sig varande, mer eller mindre reellt fattade förutsättningar.

Gent emot detta föreställningssätt står den genomfördt kritiska riktningens klara insigt i alla i tanken gifna erfarenhetsförutsättningars formella karakter (af det väsentliga hos det gifna) och i tänkandets analytiskt-extraktiva natur — med fullständig förnekelse af dess syntetiska (all »syntes» är ett gifvet åskådningssammanhang, och det sammanhang, som finnes i tänkandet är ingenting annat än en allmänbild af det förra: tänkandet sammanbinder icke, utan skiljer endast; när tanken har afsöndrat de differerande bestämningarna hos många konkreta erfarenhetssammanhang af ett visst slag, så står det lika och gemensamma hos dessa sammanhang, d. v. s. sjelfva slaget i sin renhet, qvar, men denna process innebär icke sättande af ett nytt sammanhang, utan endast renande, resp. klarande af ett gifvet). Den strängt kritiska riktningen erkänner intet annat kunskapsföremål än erfarenhetens relativa verkligheter (dit det gudomliga ock hör) och intet annat innehåll i sin kunskap än det, som afvinnes dessa verkligheter genom analys. Hvad tänkandet med bortseende från dess analytiskt vunna innehåll

eller i sig är, det är icke kunskapsföremål, utan kunskapsförutsättning, den outsägbara kopulan i allt omdöme, medvetandets begreppsmässigt obestämbara enhet.

Med en sådan uppfattning af vetenskapens betydelse kan man tydligen icke åt filosofien medgifva någon annan uppgift, än den att orientera omdömet i erfarenhetens universella sammanhang eller att uppdaga relativa likformigheter inom erfarenhetens gränslösa mångfald i den utsträckning detta kan ske. *Filosofien skänker kunskap om erfarenhetens formella väsende.* Till detta väsende måste i första rummet räknas *de logiska möjligheterna* (lagarna), som förståndet extraherar ur den faktiska erfarenhetskunskapen. Dessa möjligheter sammansätta kunskapens logiska ram, den formella sanningen, och äro tillgängliga för hvars och ens uppfattning utan förutsättning af ett aktuellt etiskt-religiöst medvetande. Till detta väsende måste emellertid i andra rummet räknas *mensklighetens universella kulturideal*, som utgöra den s. k. praktiska filosofiens egentliga föremål, hvilken mera reala filosofi förutsätter en aktuell grad af medvetande om etiskt-religiösa erfarenheter. Dessa filosofiska vetenskaper måste naturligen helt och hållet byggas på grundvalen af empiriska undersökningar om de erfarenhetsföremål, i hvilkas väsen de äro afsedda att lemna inblick. Den vetenskapliga progressen har ju erfarenhetsanalys (*icke* begreppsanalys i egentlig mening) till sin form. Till att förskaffa sig säker kunskap om de s. k. faktiska och empiriska vetenskapernas syften och tillvägagångssätt, om det menskliga själslifvet, om samhällenas, staternas, sedernas och religionernas historia samt om den kristna uppenbarelsen måste alltså den moderna filosofiska forskningen med rätta känna sig hänvisad, om hon vill fixera åt sig verkliga kunskapsföremål och vinna ett verkligt innehåll i sin kunskap. Utan säkra, noggrant utredda utgångspunkter i erfarenheten och utan begränsning till allmängiltiga och såsom effektiva pröfvade vetenskapliga metoder kan icke filosofien längre uppehålla sin ställning såsom vetenskap. Men med sådana är hon fortfarande och i egentligaste mening att betrakta såsom »scientia scientiarum».

Det kunde synas som om dessa fordringars tillämpning på filosofien skulle medföra en så stark begränsning af dess

uppgift, att hon derigenom förfelade sin historiska mission och förlorade sitt egentliga intresse. Vi begära ju ej mindre af henne än att hon, såsom Kant ville, skall öppet erkänna sin oförmåga att skänka kunskap om öfversinnliga föremål. Men i sjelfva verket framgår detta begränsningens kraf direkt ur kunskapens eget begrepp. Ty det ligger i hvarje »föremåls» natur att vara sinnligt och i det andligas och förnuftigas natur, så långt denna öppnar sig för vår kunskap, att vara form hos sinnliga föremål. Till sin idé är det förnuftiga något annat och mera än form, men idén är icke det verkliga i verksamheten, utan dess väsende. Såsom realt och substantiellt är detta väsende endast vardande, och såsom sådant kan det icke fångas i kunskapens kategorier i annan mening än såsom symbol, d. v. s. såsom ett relativt uttryck för det okända realväsendet, hvilket uttryck alltjemt är ersättbart af ett högre och riktigare. Till hvilken höjd eller grad af riktighet förnuftssymboliken kan föras beror ytterst på det förnuftiga viljelifvets makt och på tillströmningen af andligt lif till de mystiska källsprång, ur hvilka viljan när sig. Dessa krafter framträda i menniskans erfarenhet såsom tro, hopp och kärlek, och det är af dem och endast af dem menskligheten kan vänta att vinna en rikare uppfattning af det öfversinnliga. Förnuftet måste lefvas först, innan det kan tänkas, och den metafysiska spekulationen har intet annat val, ingen annan uppgift än att skänka begreppets form åt trons och hoppets innehåll. Credo, ut intelligam. Men denna spekulation skänker hvarken nytt innehåll åt vetandet eller ens en visshet åt tron och hoppet, som de icke derförutan ega. Allt vårt filosofiska vetande är i grunden hypotetiskt och gäller egentligen endast för den, som redan tror derpå. Man måste i sitt väsens innersta grund i viss mon känna sig bestämd för och af förnuft och förnuftigt lif, tro på och älska sanningen och det goda, innan det kan ligga någon mening i att vetenskapligt utreda deras begrepp. Detta utesluter icke, att vår visshet kan ökas under den vetenskapliga verksamheten, men den klarhet, som resulterar ur denna verksamhet, är icke grund till den ökade vissheten, utan denna vissheten ökning följer blott med viljelifvets växande makt under de vetenskapliga ansträngningarna. Jag tänker härvidlag närmast på den filosofiska veten-

skapen. Men, med någon utvidgning af förutsättningen, kan man med all rätt generellt påstå, att öfverallt ligger åskådningens påtaglighet och trons visshet till grund för den vetenskapliga klarheten, men icke tvärtom. Det är icke menskligheten förunnadt att ställa sin öfversinnliga och förnuftiga visshet på annan bas än trons och hoppets, och det är icke filosofien förunnadt att i sin s. k. verldsförklaring bringa det längre, än till en systematisk öfversigt öfver trons och hoppets innehåll. Vill nu filosofien sjelfmedvetet begränsa sina sträfvanden till lösandet af en sådan möjlig uppgift, då kan hon häfda sina anspråk på en rangplats bland vetenskaperna. Men med den lägre grad af vetenskapligt sjelfmedvetande, som den dogmatiska substansrationalismen och den konstruktiva verksamhetsidealismen utvisa, går detta sannerligen icke längre. Det moderna vetenskapliga medvetandet kräfver i första hand af den filosofiska idealismen och rationalismen, att de återgå på sitt erfarenhetsunderlag, kunna redovisa för dess innebörd och innestå för dess fasthet. Det betänkliga och sorgliga med den filosofiska utvecklingen i våra dagar synes mig vara, att det fordrade återgåendet på erfarenheten såsom underlag och kunskapskälla för begreppen nästan öfverallt paras med förkastande och förnekande af de förnuftiga erfarenheterna och med likställande af dessa erfarenheter med sofistiska slutsatser eller rena fantasterier. Men det är en fruktansvärdt ödesdiger ensidighet att inskränka erfarenhetsbegreppet till det sinnliga området, och det torde vara den svenska filosofiens största förtjenst, att hon så kraftigt trädt in för berättigandet af att antaga en förnuftig erfarenhet (om hon ock icke mäktat bringa förhållandet mellan de olika slagen af erfarenhet till önskvärd klarhet). Här är egentligen den afgörande punkten: att å ena sidan mot den empiristiska relativismen i vår tid häfda den förnuftiga erfarenhetens rätt och att å den andra, mot den äldre filosofien, intvinga begripandet af denna erfarenhet i moderna vetenskapliga former. Derför måste den sannskyldigt moderna filosofien *principiellt bevara den idealistiska och rationella ståndpunkten, men förlägga den inom en säker erfarenhets hank och stör och genomföra den med enbart analytisk metod.*

Jag känner mig manad att redan här med några ord söka

ådagalägga, att mitt yrkande på erfarenhetsmässiga och konkreta utgångspunkter för den filosofiska vetenskapen icke är ett tomt slagord, utan en klargjord tanke med ett fullt differentieradt medvetenhetsinnehåll. Framhållas måste dock alldeles bestämdt, att här — i inledningen — endast kan blifva fråga om en koncentrerad anticipation af den mera utförda framställning af denna sak, som den psykologiska delen af min skriftserie framdeles, som jag hoppas, skall gifva, och äfven af antydningar, som i det följande af den nu publicerade delen deraf verkligen meddelas.

Vill man fastställa *erfarenhetens* begrepp, så föres man med nödvändighet till föreställningen om motsatsen mellan en relativt omedelbar eller ren erfarenhet och en relativt begreppsmässigt eller genom abstraktion och reflexion förmedlad. Hvad som genom den omedelbara erfarenheten direkt uteslutes, det är tydligen den abstrakta subjektiviteten och allt som hänför sig dit. Först i sin utprägling gent emot denna subjektivitet vinner den omedelbara erfarenheten — och dermed erfarenhetskunskapen såsom en specifik kunskapsart — någon fattlig gestalt och begriplig mening. Men det vore likväl ett falskt steg att häraf föranledas till att förlägga den omedelbara erfarenheten till den rent yttre objektivitetens sfer. Man antager, att naturvetenskapen från sin undersöknings föremål med omsorg aflägsnar alla subjektiva relationer och söker isolera detsamma i en rent objektiv form. Denna objektiva form sammanfaller dock icke med den omedelbara erfarenheten, ty den hvilar alldeles tydligt på grundvalen af en inom vetenskapen företagen abstraktion. Omedelbart äro både subjekt och objekt gifna, och båda sammanfläta sig i och med sina ömsesidiga relationer till erfarenhetens obrutna helhet. I all för sig satt objektivitet ligger en abstraktionsgrad, som begreppsmässigt förmedlar dess form och utesluter densamma från den omedelbara erfarenheten. Omedelbart erfaret kan intet annat vara än subjektet sjelft, det konkreta subjektet, och objektet kan vara omedelbart erfaret endast i en direkt och ursprunglig relation till det konkreta subjektet, men icke i naturvetenskapens abstrakta söndring derifrån. Hvad är då det konkreta subjektet? Enligt min uppfattning icke det medvetna, h. e. föreställande, subjektet,

ty detta framträder enbart i abstrakt förmedlade lifsyttringar, utan endast det omedvetna — naturligtvis med bestämdt fasthållande af den alltid blott relativa skillnaden mellan det omedvetna och det medvetna. Det omedvetna, såtillvida icke förestållande subjektet kan enligt min uppfattning endast sökas i den grundkänsla af kausal aktivitet, hvari den menskliga individualiteten har sin rot, och som för reflexionen i fullt utpräglad form framträder som personlig sjelfbestämmelse, och i de värdekänslor (motivations- och syftemålskänslor af den mest olika art och de mest skilda grader af utveckling), som gruppera sig kring den centrala aktivitetskänslan såsom sin kärna. Det konkreta subjektet är m. a. o. *viljan.* Till subjektet i denna mening ansluta sig också objekterna såsom stående i det omedelbaraste sammanhang med viljelifvet och dess bestämmande eller såsom innebärande de faktiska förutsättningarna för viljans motivation — såsom föremål för intresse — och dess olika riktningar samt såsom utgörande dess verkningskrets. Sedda i denna relation, ingå objekterna i den *omedelbara* erfarenheten, men såsom föreställningar ingå de der icke. Det praktiska subjektet eger en sådan bärkraft såsom erfarenhetens grund, att det inom vetenskapen kan tjenstgöra såsom realprincip. Ur praktisk synpunkt eger idealismen en universell giltighet såsom »verldsförklaring», hvilken den saknar ur teoretisk.

Man är berättigad, ja, uppfordrad till att spörja efter utförbarheten och innebörden af den omedelbara erfarenhetens undersökning, då relativ omedvetenhet kännetecknar detta kunskapsföremåls relation till det kunskapande subjektet. Utesluter icke ett sådant kunskapsföremål principiellt kunskap, då det utesluter medvetande, och kan den s. k. kunskapen derom vinnas på annan väg än genom känslans försänkande i obestämbara emotioner, hvilka på medvetandets spegelyta kunna uppträda endast såsom vaga drömmerier? Förhölle det sig så, då vore sannerligen det äskade erfarenhetsunderlaget för filosofien icke många skatter värdt. Men enligt min uppfattning upphäfvas icke villkoren för vetbarhet genom erfarenhetens omedelbarhet. Här erinras endast om, att omedelbarheten blott innebär en viss grad af frånvaro af förmedling genom abstraktion och reflexion, och att en absolut frånvaro deraf, och dermed

också af hvarje grad af medvetande, innebär en uppenbar orimlighet. Det fordras endast, att denna bestämda grad är fullt påvislig och låter fasthålla sig i en bestämd konfiguration gentemot högre medvetenhetsgrader, att den bildar en bestämdt urskiljbar, inom sig tillräckligt sluten region inom det menskliga själslifvet. Det fordras, att den på ett bestämdt och varaktigt sätt objektiverar sig till föremål för vetenskaplig undersökning. Men den vetenskapliga reflexionen får icke genast genomtränga detta omedelbara objekt med alltför omfattande och väsentliga synpunkter och på det sättet genast upplösa dess gifna objektivitet i en abstrakt form. Hvad jag vill är, att den gifna reella objektiviteten först skall mångfaldigt och noggrant undersökas och interpreteras såsom sådan eller ur immanenta synpunkter, innan den förarbetas genom en abstraktare reflexion och förtunnas till formell objektivitet (lag och ändamål), och att den abstraktare reflexionens arbete först riktas på en reell objektivitet, hvilken såsom sådan är väl undersökt och känd. Den omedelbara erfarenhetens reella objektivitet föreligger hos de historiska vetenskapernas föremål, hos hvilka begreppet af verklighet icke är fördt öfver nivån af tillgänglighet för yttre och inre direkt iakttagelse och af bestämd åskådningsgestalt i rum och tid. Denna objektivitet är föremål för en verklighetsundersökning, som utesluter alla väsens- och värdesynpunkter. Min fordran på erfarenhetsunderlag för filosofien begränsar sig sålunda helt enkelt dertill, att det filosofiska stoffet måste underkastas en genomgående verklighetsundersökning, innan det appliceras till föremål för väsensundersökning. Sin verklighet har filosofiens objekt såsom orsak eller såsom vilja. Till sitt väsen är detta objekt ideal. Den kauserande viljan skall ses ur historisk och empiristisk synpunkt såtillvida, att hon alltid ses i sammanhang med de fysiska individer, hos hvilka hon framträder och uppenbarar sig. Filosofien har med andra ord icke att utgå från andra orsaker än verkliga, det vill säga historiskt gifna, personer i deras individuella åskådningsgestalt. Den historiska undersökningen och interpretationen af deras lif ur faktiska verklighetssynpunkter måste bilda filosofiens utgångspunkt (alltså empirisk psykologi, hvarigenom allsidig beröring vinnes med naturvetenskapernas resultat, filo-

logi, positiv rätt, kulturhistoria, politisk historia, religionshistoria o. s. v.). På grundvalen af sådana undersökningar uppbygges filosofien såsom väsensundersökning eller såsom undersökning om den universella kulturutvecklingens formella förutsättningar (lagar och ändamål). Man måste först undersöka hvad de individuella historiska personligheterna faktiskt vilja och göra, innan man kan upprita konturerna till hela den menskliga utvecklingens lagbundna sammanhang och högsta syftning.

Det är en sanning, att förståndet kan och måste inse nödvändigheten af en djupare liggande orsak än de historiskt gifna, individuella personligheternas viljor, en allenhetsorsak, som står öfver och går före alla motsatser i erfarenheten, hvilka deri måste hafva sin egentliga grund. Men det är icke mindre sannt, att hvarje egentlig kunskap om en sådan orsak, hvilken såsom sådan måste nå öfver det rent abstrakta sjelfmedvetandets känsla och öfver personlighetens symbolik, radikalt strider mot det menskliga medvetenhetslifvets villkor eller mot dess oafvisliga behof att abstrahera, innan det kan fatta. Den yttersta grundens i sig varande väsen är och förblir inom menniskans kunskapssfer ett gränsbegrepp och ingenting annat. Att taga denna grund till aktiv princip för och inom sin filosofiska vetenskap — likafullt om denna yttersta grund förtunnas till ett orsakslöst, på sig sjelft hvilande handlande eller skeende — det är all sund vetenskaps gifna död, enär det tvingar till att ställa den omöjliga uppgiften för sig att härleda *vetande* ur det *ovetbara* och dessutom till ett ovärdigt logiskt spegelfäkteri vid de oumbärliga försöken att för sig och andra dölja de konstgrepp, som ensamt möjliggöra skenet af en sådan härledning.

* * *

Man behöfver icke vara utrustad med profetians charisma för att inse, att framtidens filosofi kommer att stå hvarken under den absoluta substantialitetens eller den absoluta kausalitetens, utan under den historiska kulturutvecklingens tecken. I sjelfva verket intager nemligen samtidens filosofi redan denna ställning, medan de gamla positionerna alltmer utrymmas. Filosofien börjar begränsa sin uppgift till att i sina begreppsappa-

rater utdestillera historiens quinta essentia, den menskliga utvecklingens former, lagar och värden. Att den samtida svenska filosofiens grad af medvetande om denna uppgift och dess differentiering från äldre ståndpunkter i samma afseende är genomsnittligt låg, det är ett sakförhållande, som förf. af denna skrift just genom densamma i sin ringa mon velat afhjelpa. Hans intresse ligger dock härvid ingalunda blott i att framhäfva det nya såsom nytt, utan äfven — och företrädesvis — i att bevara den reala kontinuiteten mellan det gamla och det nya i och under formvexlingen. Om den historiska personligheten — i motsats mot den så kallade absoluta personligheten och i motsats mot den absoluta kausaliteten in abstracto — måste betecknas såsom filosofiens sannskyldiga realprincip, så måste dock denna personlighet fattas i hela sin erfarenhetsutsträckning och icke på förhand stympas genom ensidiga och halfblinda teorier. Densamma måste fördomsfritt studeras på alla de områden, der den uppträder, och under alla gestalter, som den antager. Och man får lägga bort den fula vanan att förklara genom att förneka. Filosofens förstånd skall brukas som läkarens sond, men icke som krigarens vapen. Den etiska menniskan är ett faktum, och erfarenheten kan icke undergå en bedröfligare lemlästning och förfalskning, än om allt ethos derifrån subtraheras. Ett sådant skändande af erfarenheten når i sjelfva verket fram till hvarje moment deri. Men har man erkänt detta, då måste man också taga för hvad det är allt som med ethos nödvändigt hänger tillsammans, nemligen det fria handlandet, det kommande lifvet och den gudomliga verksamheten, förklaringen af dessa det inre lifvets fakta må falla sig huru svår som helst. Den historiska personligheten sammanfaller icke med det beläte, som våra dagars naturalism pressar ned i sin Prokrustessäng. Ej heller räcker hvarje hjerna, som kan framkläcka vissa föreställningar om »empirisk och exakt forskning» samt om »modern vetenskaplighet» till för att motsägelselöst med hvarandra förbinda de i lifvet och medvetandet hvarandra bekämpande motsatserna. Må begränsningen blott föras in på rätt konto!

Förf. har ett klart medvetande om den angifna principens räckvidd och innebörd. Men han väntar icke, att den skrift,

som han nu offentliggör, skall bibringa någon annan ett likadant eller öfver hufvud ett riktigt omdöme om den här framlagda åsigten. Dertill är framställningen ännu allt för ofullständig och för litet systematisk. Följande punkter kunna isynnerhet framhäfvas såsom svåra stötestenar för en rätt uppfattning och såsom de der äro i stort behof af närmare utredning, än som här deråt kunnat skänkas: själslifvets elementära funktioner (tanken hänförd under känslan), viljelifvet såsom orsak till det filosofiska tänkandets s. k. logiska fortgång och öfver hufvud viljans förhållande till förståndet, frihetens förhållande till naturen samt, slutligen, det historiska gudsbegreppet och dess ställning till det rationella. I ett par af dessa punkter har endast en mening antydts, i ingen har en uttömmande utredning lemnats. Den för handen varande bristen i detta afseende bevisar dock icke, att ej förf. i sitt eget tänkande och sin der försiggående bearbetning af stoffet gått längre och der vunnit rikhaltigare resultat. Tvärtom vågar han försäkra, att han på hvarje punkt underkastat sin åsigt en så grundlig och mångsidig pröfning, att han redan afvunnit densamma långt mera af innebörd, än denna framställning låter ana. Men huru härmed förhåller sig, torde denna skriftseries fortsättning lämpligare afgöra än förf:s försäkringar.

Må det dock tillåtas förf., att redan här anticipationsvis med ett par ord söka styrka sin vetenskapliga sjelfkännedom genom att lemna en antydan om den »moderna ståndpunktens» genesis och dess dermed sammanhängande väsentliga karakter! Förf. måste då tillstå sin öfvertygelse derom, att denna ståndpunkt ligger i den nationellt svenska filosofiens rätta utvecklingslinie. Detta derför, att den innebär *personlighetsfilosofi*, med hvilket uttryck den specifikt svenska filosofiska riktning, hvars epoker betecknas genom namnen *Geijer, Boström* och *Sahlin*, lämpligen kan karakteriseras. Om dennas originalitet och från annat håll icke ersatta värde såsom insats i den filosofiska utvecklingen öfver hufvud har förf. i sjelfva verket aldrig tvekat. Detta värde ligger i dess rena utgångspunkter och i dess breda beröring med den förnuftiga erfarenheten, hvars art den aldrig förfalskat, och hvars omfattning den aldrig velat förminska. Men den »moderna ståndpunkten» kan icke vara en personlighetens

filosofi på bekostnad af den vetenskapliga form, som Kant en gång för alla har fastställt för filosofien, med formellt sjunkande alltså under kriticismens nivå. Derför är den *en personlighetens filosofi under relativistisk (historisk) form.* Det är i syntesen af det personliga innehållet och den kritiska formen, som den »moderna ståndpunkten» söker sin egendomlighet. Den vill vara en boströmianism, som genomtränges af kriticismens vetenskapliga sjelfmedvetande, som utgår från säkert begränsade problemställningar, som fortgår enligt en fullt klargjord metod, som m. a. o. söker genomarbeta sina allmänna synpunkter till genomskinlighet och abstrakt enkelhet. Härvid har densamma önskat tillgodogöra sig de vigtigaste resultaten af det betydelsefulla tankearbete, som efter Boströms tid utförts inom den svenska filosofien. Utan detta arbete skulle densamma visserligen icke hafva kunnat blifva till.

Framställningens form har i sin mon blifvit bestämd af förf.:s skyldighet att hålla offentliga föreläsningar inför en större allmänhet. Denna skyldighet har icke kunnat förenas med ett dermed parallelt gående författareskap, utan dessa båda uppgifter hafva till stor del måst lösas i förening. Också har en betydande del af denna skrift förut framträdt såsom föreläsningar.[1] Det är antagligt, att fortsättningen af denna planlagda serie af afhandlingar, som jag sammanfört under en gemensam titel, i hvilken jag ämnar successivt belysa min filosofiska åskådning från olika sidor, och hvars begynnelse, hvilken väsentligen har karakteren af *inledning*, nu öfverlemnas åt den fåtaliga kretsen af filosofiens vänner i vårt land, kommer att intvingas i samma form. Fördelaktigt är detta icke ur rent vetenskaplig synpunkt, men det gäller i detta fall, som alltid, att den som verkligen vill utföra något *godt* måste afstå från att söka åstadkomma det i sig *bästa*. Han måste med andra ord nöja sig med hvad omständigheterna tillåta.

Till sist anser sig förf. böra angifva sin afsigt att i nästa

[1] Här må dock anmärkas, att t. o. m. större delen af min bok icke föredragits på föreläsningar, utan tillkommit såsom tillägg till och fortbildning af det förelästa. Detta förhållande har jag dock icke ansett lägga hinder i vägen för det helas fördelning på föreläsningsnummer, hvilken fördelning ock genomförts.

del af serien afsluta kritiken af den tyska konstruktionsfilosofien (Fichte, Schelling och Hegel)[1] och gifva en mera utförd framställning af grunddragen af sin kritiska teologi. Derefter skulle ordningen komma till ett noggrannare och fullständigare besvarande af vissa psykologiska och kunskapsteoretiska spörsmål samt, sist, till en öfversigt öfver filosofiens system med dess artformer och historiska grundformer. Skriftseriens planläggning är tvifvelsutan ingalunda den begreppsmässigt bästa, men den framgår ur den gemensamma hänsynen till *alla* dervid oafvisligt samverkande faktorer.

Göteborg i september 1898.

VITALIS NORSTRÖM.

[1] Se slutet af denna skrift, der en kortfattad kritik gifves af grundtankarna hos Fichte. Denna kommer sedan att utsträckas till Schelling och Hegel.

ANMÄRKNING.

Läsaren anmodas taga del af i slutet af boken bifogade »*Rättelser* och *Tillägg*».

I.

Den kunskapssökande menniskoanden fullföljer sina syften under en dubbel medvetandets rörelse. Först utpräglar den hvarje faktum, som undersökes, i den klara åskådningens gestalt och kringgärdar det med så skarpa gränser mot omgifvande och jemförliga kunskapsföremål, som möjligt är. Härigenom vinnes den s. k. exakta kunskapen om faktum, hvars grundbetingelse är mångsidig jemförelse med och skarp motsättning mot andra fakta. En närmare undersökning af tingen säger emellertid eftertanken, att fakta äro åtkomliga för reflexionen icke endast i sina skiljande bestämningar, i sina begränsade åskådningsformer, utan att de också framträda innefattade i större eller mindre räckor och sferer af sammanhang och förbindelse. Det gifves på olika sätt gestaltade känslor af enhet och identitet, genom hvilka fakta sammansluta sig till ett gemensamt väsende, som öfvergriper deras individuella motsättning. Förnuftets intresse drifver forskningen åt båda dessa håll, åt exakt uppfattad och åskådlig fakticitet och åt begripande af faktas gemensamma väsen eller deras inordnande i ett omfattande sammanhang med relativ abstraktion från deras både individuella och specifika bestämdhet. Vår ståndpunkt är den, att detta senare begripande i alla sina mera konkreta och bestämda framtoningar alltid anses utgöra en form af *uppskattning af faktas värde*. Att begripa tingens gemensamma väsende, att inordna dem under en universell synpunkt, det betyder i sista hand att kunna tyda deras mening, att kunna säga hvad de tjena till, hvad de hafva för ändamål. Det är följaktligen att gripa dem i deras konstanta relationer till det

inre lifvet hos menniskan, att se dem såsom medel och organ för det sannas, godas och skönas aktualisation i hennes verld. Men detta låter sig icke göra med mindre än att vi ega några metoder att för vår uppmärksamhet tillräckligt isolera dessa det inre lifvets former och framställa dem i deras renhet, d. v. s. i och för sig och med bortseende från deras tillfälliga framträdanden i vetenskapen, konsten, den sedligt-religiösa samt praktiskt-tekniska kulturen och i naturen. Liksom naturvetenskaperna öfverallt böra bringa sina åskådningar på begreppsuttryck, öfverflyttande sina elementer, energier och processer så långt möjligt är i en abstrakt sfer, hvarefter dessa sedan med fördel kunna kombineras med hvarandra, så gäller det i filosofien framför allt att kunna framställa rena, allmängiltiga värden. Men ett sådant framställande kräfver i aldra högsta grad användning af abstraktion och koncentrerande reflexion. Det ligger i filosofiens natur, att hon måste fly det enbart åskådliga, det ur denna synpunkt sedt klara och lättfattliga, enär åskådlighet och dermed följande klarhet, med vår kunskapsförmågas n. v. inrättning, endast kan vinnas genom begränsning och motsättning, alltså endast på bekostnad af de universella synpunkter, hvilka hon icke kan släppa, om hon vill vara en särskild vetenskap, egande ett sig ensam tillhörande domän. Alla åskådningsområden äro upptagna af specialvetenskaperna. Abstraktionen ligger sålunda filosofien i blodet. I sjelfva verket tillhör den all vetenskap såsom ett oumbärligt psykologiskt hjelpmedel, men alldeles företrädesvis filosofien. Ty ingen af de öfriga vetenskaperna går ut öfver blott till en viss grad generella åskådningar, i det att hvar och en afgränsar en grupp af sådana och nöjer sig med att undersöka sin grupp af allmänna fakta eller generella åskådningar med uteslutande af andra vetenskapers föremål. Men filosofiens uppgift tager vid först då, när den spanande blicken kan sammanfatta alla speciella forskningsområden till en universell erfarenhet och söker tränga in i denna erfarenhets väsen. Hvad som då sökes ligger egentligen öfver all åskådlighet. Filosofien har derför att abstrahera icke blott från särskilda erfarenhetsområden inom åskådlighetens sfer, utan rent af i sista hand och i sina högsta, grundläggande yttringar från denna sfer sjelf, d. v. s. från all åskådlighet.

Hon har att stiga till de yttersta abstraktionerna, som äro de högsta, rena värdena, all vår kulturs, både den vetenskapliga, konstnärliga, moraliska och praktiskt-tekniska kulturens förutsättningar och undersöka dess drifkrafter och lagar och fråga sig, hvartill det hela tjenar eller hvilket ändamål det har. Här gäller, att man antingen måste arbeta i öfverensstämmelse med sin vetenskaps immanenta fordringar eller ock från början afstå från all utsigt att komma fram till bästa möjliga vetenskapliga resultat. Det gäller att antingen abstrahera och abstrahera i tillräcklig grad eller också att afpruta på filosoferandets värde. Filosofien ligger i den högsta abstraktionens plan, och den som flyr den högsta grad af abstraktion flyr också filosofien.

Hvad kan jag veta? Hvad bör jag göra? Hvad får jag hoppas? I dessa berömda tre frågor vill Kant sammantränga förnuftets alla intressen, såväl de teoretiska som de praktiska. Den första af dessa tre frågor har endast en spekulativ innebörd och går ut på möjligheten att veta något om all spekulations trenne hufvudföremål: viljans frihet, själens odödlighet och Guds tillvaro. Den andra frågan, som är praktisk, åsyftar att utröna hvad jag bör göra under den förutsättning, att jag antager viljan vara fri, själen vara odödlig och Gud existerande. Den tredje frågan, som är både teoretisk och praktisk, kan uppställas i en fylligare form och lyder då: om jag förhåller mig så, att jag icke är ovärdig att blifva lycksalig, får jag då också hoppas att verkligen blifva det? [1]

Kant har i dessa frågor gifvit ett i sanning populärt uttryck åt den mensklige andens allmänna behof af förnuftig insigt. Ungefär i denna form har utan tvifvel spörsmålet om det öfversinnliga framträdt för hvarje menniska, som eger en aktuellt mensklig tillvaro. Till den grad af medvetenhet, som dessa spörsmål röja, har det allmänna medvetandet lyft sig. Hvad kan jag veta? Hvad bör jag göra? Hvad får jag hoppas?

Frågorna äro enahanda, men svaren äro mångahanda.

---

[1] Efter *Ueberweg-Heinze*, Grundr. d. Gesch. d. Phil. der Neuzeit, 7:de uppl. Berlin 1888, s. 266.

Till sin aldra yttersta grund måste, enligt min åsigt, svarens mångfaldighet förklaras ur den olika grad af energi, hvarmed spörjandet sker. Der förnuftsbehofvet och förnuftsintresset nått en rätt styrka, och de sinnliga behofven och intressena i mån deraf nedbragts till ett lägre mått, der de förra blifvit lifvets dominerande intressen, der *måste* svaret blifva väsentligen ett och detsamma eller ock måste spörjarens individuella jordiska existens sprängas sönder. Der frågan är framsprungen ur lifvets djupaste och klarast insedda behof, der svaret är lika medvetet nekande eller — rättare — gående i en med förnuftsintresset positivt alldeles oförenlig, allt hopp uteslutande riktning, på en sådan ståndpunkt kan icke det medvetna menskliga lifvet hålla sig, ty allt lif fordrar ett visst ackord mellan behof och tillfredsställelse, mellan hopp och verklighet. Men det är ytterst sällsynt, att förnuftsintresset drifves till en ren och renaste form af utkristallisering, att det verkar ohämmadt af sinnliga driffjädrars alltjemt fortsatta konkurrens om makten och sålunda ock framstår ofördunkladt af sidoordnade teoretiska synpunkter af mera speciell och empiristisk natur. När det förnuftiga intressets makt sjunker och dess klarhet fördunklas, då öppnas dörren för sådana åskådningar, som till grunden förneka det förnuftiga lifvets villkor, och för dessa åskådningars bestånd sida om sida med en, skenbart åtminstone, rätt hög grad af mensklig lycka och harmoni. Den slappnande förnuftsenergien afbryter också den logiska konseqvensens udd. Derför kunna vi dagligen hafva tillfälle att iakttaga det märkliga skådespelet af en rätt hög utvecklingsgrad i förnuftig verksamhet, parad med omedvetenhet om, ja, förnekelser af förutsättningarna för allt förnuftigt lif öfver hufvud. Vi se rundtom oss menniskor, som förneka ett kommande lif, men ställa fram ideala kulturuppgifter för våra ögon, som förkasta all viljefrihet, men bedöma sina egna och sina medmenniskors handlingar efter lagarne för moralisk ansvarighet, som predika menniskokärlek i samma andedrag, som de kullstörta Guds altare och förkunna läran om naturlagens universella herravälde, den lag, som icke vet af någon annan relation mellan varelserna, än den, som ligger i det naturliga urvalet under kampen för tillvaron, d. v. s. i allas krig med alla. Vi se

andra, som förkunna den kristliga friheten och det inre personliga lifvets rätt, medan de samtidigt fordra en slafvisk bundenhet vid en till ursprunget delvis omstridd, till tolkningen mångenstädes osäker skriftlig auktoritet, hvilken bundenhet, der den strängt genomföres, väsentligen upphäfver möjligheten af en fri, inre och personlig utveckling i vilja och tanke, d. v. s. omöjliggör en högre andlig utveckling. Vi se å ena sidan vidskepelse och vantro blomstra i materialismens örtagård, å den andra en ockultism, som saknar ideell rot och ideell frukt. Vid sådana företeelser måste tänkaren förutsätta ett bristande allvar, en slapphet, som håller andens spännkrafter slaka. Men å andra sidan måste han ihågkomma, att på sådant sätt mångfaldigt melerade och schatterade åskådningar äro de bäddar, som omgifva den allmänna tidsströmningen och bestämma tidens teoretiska skaplynne. Till ett allmännare inflytande har hvarken den filosofiska rationalism, som allsidigt tillfredsställer förnuftets behof, eller den totalt desillusionerade pessimismen, der motsatserna helt rubbat lifvets jemvigt, hunnit. Den förra icke af det helt naturliga skäl, att den ännu icke finnes till annat än såsom en tendens och ett embryo i enstaka menniskors hjertan och hufvuden, den andra icke, emedan menniskornas allvar ännu i allmänhet icke är så stort, att de ur sinnlighetens drufva pressat fram förtviflans vin. Här hafva vi emellertid angifvit tänkandets poler, och — det är af dessa nordpolen, den filosofiska rationalismen i de få menniskornas hjertan och hufvuden, som jag i det följande kommer att beteckna som den moderna ståndpunkten i filosofien. Dermed har jag betecknat denna ståndpunkt såsom ett mål för den sökande, och såsom det mål, hvilket ensamt är värdigt att uppställas för våra dagars sanningssökare i högsta mening. Bestämda tecken tyda på att de hittills herrskande mellanformerna i verldsåskådning lefvat ut sitt lif, förlorat sin makt att harmonisera på samma gång som sin makt att dupera, att de alltmera blotta sin inre haltlöshet, sin svaghet och sin inre osamstämmighet. Samtidigt med denna blandningsformernas tilltagande genomskinlighet för det allmänna medvetandets ljus och dermed deras uppenbarande såsom icke längre tillfredsställande växer insigten i aktualiteten af det stora, fruktans-

värda alternativet: *antingen* en verldsåsigt, som sprider vetenskapens ljus öfver den menskliga kulturens förutsättningar, som på den vetenskapliga sanningens strand bergar trons, kärlekens och hoppets föremål *eller* den förtviflans natt, i hvilken alla kor äro svarta.

Redan en flyktig blick på samtidens menniskor säger hvar och en, som icke är alldeles obekant med förgångna kulturskeden, att dess menniskor genomgått en betydande förenkling. Icke så, att samtidens intressen skulle hafva krympt samman och till antal förminskats eller att lifvets stora väf nu vore sammansatt så att säga af färre sorter af tråd än förr. Tvärtom. Men förenklingen framträder på ett annat sätt, nämligen i en alltmera tilltagande naturlig sanning, i en större öfverensstämmelse mellan den framställda åsigten och den verkligt hysta, mellan lifvets yttre gestaltning och den inre andliga ståndpunkten. Detta gäller vid en jemförelse mellan vår tid å ena sidan och både den fransk-materialistiska och den tysk-romantiska kulturströmningen å den andra, med ett ord hela andan under 1700-talet och första hälften af vårt århundrade. Jag hör icke till dem, som obetingadt vare sig klandra eller berömma den konventionella dubbelheten, den sirliga artighetsfrasen utan motsvarande mening, den öfverdrifna känslosamheten utan egentligt inflytande på viljan och utan märkbarare spår i lifvet, de briljanta och spirituella teorierna utan säkert fäste i personligheten och i erfarenheten. Man var öfver hufvud taget sådan man kunde vara, då man lade an på att *synas* mera än på att verkligen *vara*. Och anständighetens, upplysningens, noblessens, känslodjupets, genialitetens sken var då lika litet som annars ett *blott* blänkverk utan all verklig innebörd. Väl var det icke solen sjelf, men det var en reflex af solen, väl var det icke eld, men det var dock rök af eld. På bottnen af all sträfvan efter ett ideellt sken ligga dock alltid aktningen för det ideella och den presumtionen, att detta är den i sanning herrskande makten i verlden. Den polerade konventionalismen, som jagar efter ett idealt skimmer, står till innehållet högre än den naturliga bestialiteten. Den är i grunden ock sannare, enär sanningen icke har sitt ursprung i naturen, utan i idén. Deraf bör alltså vår

tid icke skryta, att den är naturligare i betydelse af råare. Men hvad som länder den till beröm, det är, att den är i färd med att ur sig utkrystallisera en rationell och ideell lifsform, för hvilken menniskor — om ock få — äro beredda att både lefva och dö, och att tidens ande har så mycken sanning och kraft i sig, att den upptäcker och vågar tillstå upptäckten af den förtviflan, som ligger på bottnen af det rent naturliga lifvet. Det öfversinnliga tränger sig numera på sinnena med en helt annan verklighetsmakt än förr, man låter sig ej längre nöja med att betrakta det inom ramen af en söndagspredikan eller ett festqväde af en poëta laureatus, man äcklas åt de vackra fraserna och de ihåliga teorierna derom, och man tar i stället i tu på allvar dermed: genom erfarenhetsstudium af religionerna och sederna och själslifvet. På denna grundval söker man sedan med kritiskt sofrade vetenskapliga metoder uppföra sina tankebyggnader och — vidare, men icke minst vigtigt — sträfvar man att lefva som man lär. Å andra sidan har det sinnligt-naturliga förlorat mycket af den omedelbara tjusningsmakt, som det förr egde öfver mera naiva, mera oklara själar. Dryckeslaget virar icke längre samma doftande kransar kring sina hjeltars tinningar, och det faller numera knappast samma trollska skimmer öfver könskärleken, som ur den oändliga trånadens och det mystiska vemodets skymning trädt ut i naturlighetens brutala dagsljus. Det är detta jag prisar hos tiden, att den har makt och allvar nog att kalla det öfversinnliga och det sinnliga vid deras rätta namn, att den krossar de falske gudarnes stoder och säger ifrån hvad den vet och icke vet om det som öfvergår vår åskådningsförmåga samt att den å andra sidan rycker slöjan af naturen och lifvet i naturen, röjande den aldrig döende matk, som fräter det. Det är denna manlighet och uppriktighet i ståndpunkten, som hedrar tiden och som utgör det i sanning moderna draget derhos. Än är det visserligen lång väg till motsatsernas fullt klara utförande, men vi nalkas dock synbart den stora krisens tid. Att hjelpa till att ge en profil af det evigas ideala bild, ställd i motsats mot det antikristiska belätet, det må vara äfven våra små krafters mål, och under denna synpunkt må dessa föreläsningar inordnas. De göra så medvetet sjelfva. Om någon här kommer

och talar om sjelföfverskattning och öfverspändhet, så svaras: välan, det öfverspända har också sitt berättigande, sin plats i fortskridandet! Himmelen är sjelf öfverspänd. Det *kan* för öfrigt än en gång komma den tid, då det öfverspända i tanke, ord och handling begripes och hedras såsom det som för tillfället var det rätta och fordrade.

Hvad jag framför allt vill förebygga är den missuppfattning, att jag med dessa föreläsningar blott skulle vilja öka förrådet af lärda kramvaror, saknande intresse för det verkliga lifvet. Det vore verkligen en dårskap att fuska i ett yrke, der konkurrensen är så oerhördt stor och der alltså varorna måste tillverkas så ofantligt billigt. Utan mitt syfte är att försöka ge ett svar på de tre Kantiska frågorna och sålunda söka draga ett strå till den stora stacken, en modern verldsåsigt, som tillfredsställer både förståndets och hjertats behof. Det är sålunda driften till den högsta sanning, som här är ledande. Men visserligen är vägen till den sanning vi här söka vetenskapens väg och ingen annan. Utan det allvar och den grundlighet, som vetenskapen kräfver, kan vårt syfte icke i någon mån främjas. Derför är det en gifven sak, att vi måste taga befattning med de resultat, hvartill den filosofiska utvecklingen hunnit, och att dessa resultat — i förening visserligen med andra vetenskapers — bilda det byggnadsmaterial, hvaraf vi skola söka sammansätta vår byggnad. För att emellertid icke löpa fara att förlora oss i allt för stor vidlyftighet måste våra historiska öfversigter tagas i ganska stora och sammanfattande drag och anbringas med stor urskillning. Innan jag något närmare redogör för min framställnings plan i det hela, vill jag emellertid preliminärt skizzera ståndpunkten, så att uppfattningen af resultatet i någon mån prepareras och intresse derför möjligen väckes. Detta både negative och positive. Negative på det sätt, att hvad jag nyss betecknat såsom i viss mån oklara mellanformer i verldsåskådning blottas i sina resp. svagaste punkter och i följd deraf förkastas, och, positive, genom angifvande af de yttersta konturerna af hvad jag vill beteckna såsom den moderna ståndpunkten i filosofien. Att här den sammanträngdaste korthet är fordrad måste inses af hvar och en.

De verldsåskådningsståndpunkter, mot hvilka jag vill rikta min summariska kritik och hvilka jag anser i sak vara öfvervunna af den fortskridande tankeutvecklingen, sammanfattar jag under benämningarna: *naturalismen* och den ofulländade *spiritualismen*. Min kritik utgår ej från historiskt intresse, utan från samtidens aktuella. Den vill blott förbereda på framställandet af hvad jag kallar den moderna ståndpunkten och måste uteslutande vara riktad på det centrala i de kritiserade åskådningarna.

II.

Vi känna nogsamt alla, huru som våra dagars omfattande och noggranna studium af naturens olika områden ur sig framfödt synpunkter, som göra anspråk på full universalitet och på makt att grundlägga en ny verldsåskådning. De naturvetenskapliga disciplinerna i våra dagar sammanhållas genom gemensamma reella och metodiska synpunkter till en universell verldsåsigt. Vi veta också, att de gemensamma reella synpunkterna utgöras af lagarna om energiens konstans och om arternas föränderlighet genom urval eller m. a. o. genom afpassning efter omgifningens föränderliga förhållanden. Såsom de gemensamma formella synpunkterna kunna företrädesvis framhållas den psykologiska relativitetslagen och de logiska lagarna för induktion och analogi. Det är mig alldeles omöjligt att här ingå på en närmare karakteristik af den moderna naturalismen. Dess bättre är detta heller knappast behöfligt, ty dels har en sådan karakteristik redan förut lemnats af mig,[1] dels ligger bekantskapen med åtminstone grunddragen af denna åskådning så att säga i luften och är alla bildades gemensamma egendom.

Frihetens fientliga kontakt med den förmenta högsta lagen för all naturforskning, lagen om energiens alltjemt lika varande mängd, se der den kritiska punkten! Naturalisterna påstå: viljan kan omöjligen vara fri, d. v. s. sjelfständig orsak till empiriska förändringar, enär alla empiriska förändringar hafva fysiska orsaker. Alla empiriska fenomen äro former af aktuell eller potentiell energi, af kinetisk energi eller lägets

---

[1] Se första afd. af mitt arbete *Natursammanhang och frihet*, Göteborgs högskolas årsskrift 1895.

energi, hvarje empiriskt fenomen står i oafbrutet och fullständigt bestämdt sammanhang med andra empiriska fenomen a parte ante och a parte post. Hvarje föregående naturtillstånd är till mängden af energi eller arbetsförmåga lika med hvarje efterföljande. Inskjöte sig psykiska orsaker i naturförloppet, så skulle energiens mängd godtyckligt kunna ökas och inom vetenskapen fullkomligt oförklarliga förändringar när som helst kunna uppträda, rubbande allt åskådligt och beräkneligt sammanhang. Skulle lagen om energimängdens alltjemt oförändrade belopp likvisst kunna upprätthållas, så måste lika mycken fysisk energi förintas eller spårlöst försvinna, som psykisk energi för hvarje gång i en viljeakt inträder. Men äfven då vore naturvetenskapen räddningslöst hemfallen åt slump och laglöshet.

Till en något fylligare karakteristik af naturalismen ber jag att få hänvisa till ett par karakteristiska ställen hos *Friedr. Jodl* i hans moderna psykologiska arbete.[1]

Vid den naturalistiska åskådningen vill jag göra vissa erinringar, af hvilka jag tillmäter den första betydelsen endast af ett tankeferment, måhända egnadt till att drifva den naturalistiska psykologiens anhängare till en bestämdare utveckling af sin ståndpunkt, men i hvarje fall framhållande en brist i den vanliga formuleringen af lagen om energiens alltid lika stora belopp i naturen. De senare erinringarna tillmäter jag *tillsammantagna* vigten och värdet af en sammanträngd kritik af åsigten, hvilken kritik på vetenskapens n. v. ståndpunkt synes mig ofrånkomlig.

Jag erinrar ännu en gång derom, att mina anmärkningar äro riktade mot viljefrihetens påstådda oförenlighet med den uppfattning af natursammanhanget, hvars högsta uttryck är lagen om energiens alltid likavarande mängd.

1) Denna lag utesluter icke, att andliga orsaker kunna bestämma *riktningen* hos fysiska förändringar, fattade såsom rörelser, om de än icke kunna anses bestämma deras art och styrka. Energiens arbetsförmåga har intet med dess riktning att skaffa. Det är likgiltigt för energilagen, om en

[1] Lehrbuch d. Psych., Stuttgart 1896, sidd. 62 ff. och 720 ff.

kastad boll blifver återkastad af en vägg eller af en ande, om blott anden föreställes återkasta bollen med samma kraft som väggen. Men anden kan föreställas ge bollen en annan riktning, än väggen skulle hafva gjort. Hvarför skulle då icke viljan kunna inverka på fysiska rörelsers riktning och härutinnan hafva ett fält för sin fria verksamhet? Det finnes en viss mängd molekylär energi i hjerncellerna. Hvarför skulle ej psyke kunna aktualisera denna i olika riktningar, d. v. s. utefter olika utåt förande nervösa ledningsbanor, och på det sättet sätta olika muskler i verksamhet, t. ex. venstra armens lika väl som den högra?

2) Det fysiska orsakssammanhanget är faktiskt ej endast liniärt, utan också superficiellt, förlöper ej endast efter en linie, utan utbreder sig också i ytans två dimensioner. I naturen försiggå förändringar ej endast efter det enkla schemat af a såsom föregående och b såsom efterföljande och b såsom föregående i förhållande till c såsom efterföljande o. s. v., hvarvid a tänkes såsom orsak till b och b till c och c till d o. s. v., utan a kan lika fullt, på samma gång, som det betraktas såsom orsak till det efterföljande b, betraktas såsom orsak till samtidiga α, b ej blott till efterföljande c, utan ock till samtidiga β o. s. v. Det finnes i naturen lika väl en kausal parallelism, som en kausal succession. T. ex. om jag genom att beröra trycket på en laddad bössa låter den spända hanen falla ned, så har denna mekaniska orsak — jemte hanens spänning — sin fulla eqvivalent i hanens fallhastighet, och hanens nedfallande sin fulla eqvivalent i vissa rörelser, som meddelas åt den af den fallande hanen träffade delen af bössan och det dervid utvecklade friktionsvärmet o. s. v. i oändlighet. Att också en explosion inträffar, så att skottet går af, är en effekt af hanens nedfallande, som står alldeles på sidan af den nämda liniära mekaniska företeelseserien, ty denna är inom sig alldeles fullständig och oafbruten. Om bössan varit oladdad, så skulle denna serie af rörelser försiggått på alldeles samma sätt. Explosionen är en sidoverkan, som ligger efter en annan linie. I sprängämnet, som ligger i knallhatten och fänghålet, finnes en viss mängd latent energi. Denna utlöses af hanens nedfallande. Men hanens nedfallande har sin bestämda eqvivalent i riktning mot det före-

gående i den spännkraft, hanen egde, då den stod uppe, samt i tryckets vidrörande och i riktning mot det efterföljande i de vibrationer, hvilka den meddelar åt bössan, och i den friktiva värmeutveckling, den åstadkommer. Det afgående skottets energi har sin a parte ante i krutets mängd och beskaffenhet eller rättare i den energi eller det arbete, som krutets mängd och beskaffenhet representera, och a parte post i krutexplosionens verkningar. Här är på ömse sidor en alldeles oafbruten och fullständig, för sig varande serie. Vill jag a parte post bedöma mängden af det arbete, som den fallande hanen utför, så måste jag från hela det utförda arbetet subtrahera allt som hör till krutexplosionen. Och likaledes, om jag vill bedöma krutexplosionens styrka efter dess verkningar, så måste jag derifrån draga summan af det arbete, den fallande hanen utför. Här eger alltså det ytterst allmänna förhållande rum, att en mekanisk rörelse i en fullt inom sig sluten serie utlöser en latent eller potentiell energimängd inom en likaledes inom sig sluten serie. Alltså en parallelism mellan fysiska fenomenräckor. Man kan då icke förstå, ur energilagens synpunkt, hvarför icke lika gerna en psykisk orsak, som en fysisk, skulle kunna utlösa den latenta energien. Ur energilagens synpunkt synes det vara fullt likgiltigt, om en ande, en vilja, utlöser den i krutet liggande energien, eller den nedfallande hanens mekaniskt arbetande kraft gör det. Mängden af fysisk energi inom, om jag så får säga, explosionsserien, hvarken ökas eller minskas ju derigenom, och ingen lucka inträder dermed i det fysiska sammanhanget. Impulsen är endast en annan, och hvarför skulle den icke kunna vara det? Hvarför skulle alltså den latenta energien i nervcentra icke kunna urladdas lika väl på föranledning af en viljeakt, som af aktuell nervenergi, då nervenergien inom den bestämda serien af nervösa förändringar hvarken ökas eller minskas och ingen lucka inträder i det fysiska sammanhanget?

3) Om naturalismen vill vara trogen mot sig sjelf, så får den på intet villkor falla metafysiken i embetet och uppställa satser, som hvarken hvila på ett konstateradt faktiskt underlag eller äro nödvändiga förutsättningar för naturforskningen sjelf och dess resultats säkerhet och mångfald. Naturalismen måste

uteslutande hvila på naturvetenskapliga sanningar och på de allmänna förutsättningarna för naturvetenskaplig sanning, men icke på godtyckliga och till sin innebörd outredda, än värre motsägande antaganden. Men utsträckandet af lagen om energiens konstans till full universalitet innebär ett sådant godtyckligt och motsägande påstående. Denna universalitet har icke sin grund i fakta, kan heller aldrig hafva det och kan aldrig höjas från dunkelhet till åskådlighet. Jag syftar med denna anmärkning *icke* på, att naturvetenskapen aldrig vid någon empirisk tidpunkt skall kunna lyckas att uppvisa hvarje fenomen såsom en energimängd af bestämd storlek jemte dess eqvivalenter, d. v. s. aldrig kan lyckas att följa energiens förvandlingar i spåren i hvarje dess kryphål. Detta är en empirisk tidsinskränkning, som approximativt häfves mer och mer för hvar dag och som på intet sätt rubbar lagens auktoritet såsom en generell grundsats för all naturforskning, hvilken auktoritet måste antagas äfven i sådana fall, der den ännu icke hunnit bekräftas. Här får icke något missförstånd smyga sig in. Hvarje fenomen, som menskligt medvetande kan fatta, fattar det från en sida såsom en energiform, d. v. s. såsom fysiskt, och från denna sin fysiska sida sedt står hvarje fenomen under lagen om energiens konstans, hänvisande på föregående och efterföljande fenomener såsom sina eqvivalenter och så vidare utan afbrott och utan gräns. Naturforskningens fält är gränslöst, och dess bopålar utflyttas ständigt utan att kunna störas af spiritualisternas fria viljor eller ockultisternas »andar». Men sedan man erkänt detta, så har man ock gjort naturforskningen all möjlig rättvisa och lemnat den all möjlig frihet. Man får icke gå så långt, att man beskär erfarenheten till dess inbillade förmon och uppstämmer hymner, färgade af naturalistisk metafysik, till dess ära. Men det *är* naturalistisk metafysik att förvandla lagens formulering från ett uttryck för *hvarje enskildt faktums* i naturen empiriskt-fysiska bestämdhet till *naturens* egen genomgående och universella form och bestämdhet, d. v. s. att förvandla dess empiriska generalitet till metafysisk universalitet. Detta logiska språng tages, då man formulerar lagen så här: hvarje senare naturtillstånd innehåller samma mängd af energi, som det föregående, i naturen är ener-

giens mängd alltid densamma. Man talar om hela naturen i dess olika tillstånd, föregående och efterföljande, och påstår om denna natur i dess helhet, att summan af dess energi aldrig ökas eller minskas! Hvad är summan af naturens energi? Kan man med någon rimlighet tala om ökning eller minskning eller om qvarstående vid samma mängd annat än när det gäller en *bestämd* summa, d. v. s. en *verklig* summa? Det är blott enskilda, bestämda fenomen, som uppvisa en viss summa af energi, men i naturen i dess helhet finnes ingen energisumma, ty naturen sjelf uppstår aldrig genom att summera enskilda fenomen. Naturen är oändligheten, och den som talar om att energien i naturen hvarken ökas eller minskas till sin mängd förvandlar oändligheten till ett bestämdt tal. Den gedigna naturforskningen rör sig endast med relativa måttenheter, extraherade ur grupper af samhöriga fakta, och använder hvarje måttenhet med medvetande om dess bestämda relativitet, d. v. s. inom ett noga begränsadt område. Naturalismen utgår från oändligheten såsom en absolut, men likvisst bestämd måttenhet och använder denna promiscue inom naturens alla områden. Naturvetenskapen och matematiken möta också oändligheten på många af sina vägar och under skiftande gestalter, men dessa vetenskaper behandla alltid, der de förstå sig sjelfva, oändligheten såsom ett gränsbegrepp, som i sig är oåtkomligt för dem. Sina satser om oändligheten uttala de exakta vetenskaperna endast under den form, att de successivt eliminera bestämda och ändliga värden, d. v. s. utflytta relativitetens och dermed sitt eget forskningsområdes gränser, men de låta vackert bli att gå längre. De bestämma sin egen forsknings föremål ur oändlighetens synpunkt, d. v. s. såsom i viss progression gränslöst växande eller aftagande storheter, men hålla alltid oändligheten sjelf utanför sin forskning.

Låtom oss fasthålla, att oändligheten icke kan förändligas till ett bestämdt tal och derför aldrig representerar någon bestämd mängd af energi! Låtom oss fasthålla detta ur både rummets och tidens synpunkt! Alla tänkbara naturföremål i detta nu, d v. s. hela naturen i sitt nuvarande tillstånd, representerar ingen viss bestämd mängd af energi, ej heller hela naturen under alla föregående tider, ej heller hela naturen un-

der alla kommande tider. Men här måste vi gå längre: ej heller en enda bestämd räcka af fenomen, tänkt såsom ändlöst utsträckt a parte ante och a parte post, representerar någon bestämd energisumma. Försåvidt nämligen en fenomenräcka betraktas såsom ändlös, så utesluter oändligheten såtillvida allt bestämdt tal hos den. Oändligheten och det bestämda qvantum upphäfva hvarandra ömsesidigt utan vidare. Derför gäller energilagen *inom* naturen, men icke *om* naturen, *inom* en fenomenräcka, men icke *om* fenomenräckan utan vidare. Utsagd om naturen i dess helhet och om en ändlös fenomenräcka är energilagen meningslös. Den har afseende på faktum a i förhållande till faktum b och faktum b i förhållande till faktum c, men har ingenting att göra med fakta utanför denna relativitet.

Oändligheten är ingen metafysisk dröm. Tvärtom är den ett faktum eller, rättare, en sida hos alla verkliga och tänkbara fakta i naturen, som är på det intimaste sätt införlifvad med hvarje faktums alla öfriga sidor. Den utgör den realaste och oförnekligaste *känsla*, på ett eller annat sätt förenad med hvarje tänkbar åskådning och genom en enkel analys urskiljbar för hvar man. Den möter oss i matematikens olika former af oändlighetskalkyl, i fysikens och kemiens atomlära, i den astronomiska verldsrymden, i geologiens utvecklingsperioder, i biologiens kontinuerliga öfvergång af växt- och djurarterna i hvarandra, i talserien och i hvarje gradskala. Den som söker eliminera oändligheten, han gör ett attentat mot relativiteten, ty det är endast mot oändlighetens bakgrund, som det relativa framstår såsom relativt. Men naturvetenskaperna och matematiken måste beteckna oändligheten, i och för sig eller absolut sedd, såsom det okända och för dem principiellt ofattliga. Dock måste denna känsla på något sätt kunna klaras äfven inom dessa vetenskaper, den måste inom dem uppenbara någon kontur af relativ begriplighet, den måste under någon bestämd form kunna gripas af dem, då hon alltjemt ingår såsom en integrerande del i alla de åskådningar, hvarmed de syssla. Häri ligger en grundförutsättning för naturforskningens och matematikens egen möjlighet, som alltför litet brukar påpekas och beaktas. I namn af sina egna relativa åskådningar måste naturvetenskapen och

matematiken kunna på något sätt fatta och bestämma den oändlighet, hvaraf dessa åskådningar samt och synnerligen äro begränsningar. Icke oändligheten i sig, utan oändligheten såsom en sida hos fenomenen. Denna sida är fenomenens *gränslöshet* hvart för sig och alla tillsammantagna. Gränslösheten är oändlighetens bild, och fenomenens oändlighetssida framträder i deras gränslöshet. Men genom gränslösheten hos vetenskapens föremål, de sinnliga fenomenen, får icke deras lagbundenhet gå under, om vetenskapen skall vara vetenskap. Lagbundenheten i naturen står också tillsammans med gränslösheten derstädes på det sätt, att gränslösheten i naturens förändringar — alla fenomen i naturen uppfattas såsom förändringar och intet annat stillastående förekommer i naturen än en rörlig jemnvigt — är kontinuerlig eller sker utan språng. Det abstrakta uttrycket för naturens högsta lag är derför alla förändringars kontinuitet. Härmed kan icke lagen om energiens konstans täfla i omfattning. Den senare gäller blott om alla bestämda enskilda fenomen i förhållande till hvarandra, men den förra gäller om den blott föreställda sammanfattningen af alla tänkbara fenomen till naturen såsom ett helt och om hvarje särskildt fenomen i förhållande till detta hela. Derför gäller lagen om förändringarnas kontinuitet *om* naturen sjelf, medan lagen om energiens konstans blott gäller *innanför* naturen. Den senare gäller blott om ett enskildt fenomen i förhållande till andra enskilda fenomen, medan den förra gäller om det hela och om hvarje fenomen i dess förhållande till det hela. Derför är energilagen partiell, medan kontinuitetslagen är universell.

Nu förhåller det sig så, att läran om viljans frihet är oförenlig med energilagen, falskeligen upphöjd till universell dignitet, medan den är alltförväl förenlig med den sannskyldigt universella kontinuitetslagen. Detta finna vi på den väg, att vi besinna, att *energien sjelf i naturen står under lagen om den kontinuerliga gränslösheten* — den liksom allt annat i naturen. Äfven energien är gränslös och är såsom sådan kapabel af en gränslös ökning och minskning. Blott att ökningen eller minskningen måste ske utan språng eller utan lucka i det fysiska sammanhanget. Om blott en företeelse eger en oaf-

bruten och gränslös kedja af empiriskt-fysiska betingelser och inordnar sig såsom led i ett natursammanhang, der hvarje bestämdt moments energisumma eqvivalerar hvarje annat moments inom samma serie, så kan dess energi ökas eller minskas huru mycket som helst. D. v. s. om blott ökningen eller minskningen af ett moments energimängd sker kontinuerligt och sammanhänger med en proportionell ökning eller minskning af alla andra moments, så upphäfver icke ökningen eller minskningen det lagbundna natursammanhanget. Lågan på den brinnande härden kan ökas i hvilken grad som helst genom kontinuerligt tillförande af syre, om blott lågans ökning står i konstant förhållande till syretillförseln, d. v. s. blott den har en naturlig eller fysisk orsak och intet moment i det ökade lågandet lemnas utan naturlig grund. På samma sätt måste syretillförseln förklaras ur ett eller flera betingande fysiska fenomen, som utgöra syremängdens mekaniska eqvivalent. Men från början, den föreställda första början, är energimängden alldeles obestämd. Derför kan den principiellt uppträda hur stor och hur liten som helst i hvarje fenomen, om blott hvarje föregående betingande fenomen i den räcka, som tänkes sträcka sig mellan den föreställda första orsaken och det ifrågavarande, betingade fenomenet, i sig upptager och vidare fortplantar den från början satta energimängden. Här kunde man tänkas möta med den invändning, att man icke kan isolera företeelseräckor i naturen, emedan hvarje företeelse står i ett allsidigt sammanhang med hela naturen: en förändring, som drabbar en företeelse, utöfvar sin inverkan på alla andra. Sålunda skulle en ökning eller minskning af en företeelses energi genom inflytande af t. ex. en vilja medföra en proportionell förändring i *alla* naturens företeelser och sålunda innebära en förändring af naturens hela tillstånd, som alldeles icke skulle kunna blifva märkbar, enär ingen förändring kan märkas annat än i förhållande till något, som i det bestämda fall, hvarom fråga är, icke lider förändring. Genom en viljeakt skulle således intet märkas ske. Med förlof — denna invändning smakar af metafysik och af en dålig metafysik. Med förbigående af hvad som redan förut blifvit framhållet, nämligen att naturen i dess helhet icke representerar någon viss energimängd, enär naturens helhet är

dess oändlighet, vill jag nu i stället fästa uppmärksamheten på, att ingen exakt naturforskning och ingen på exakt forskning hvilande naturåskådning kan rada naturtillstånden i en enda serie och fatta allt det föregående såsom betingelse för allt det följande. Erfarenheten visar oss nämligen i naturen mångahanda parallela förlopp med olika slags inverkningar på hvarandra. Vi ha förut talat om, huru en kedja af aktuella rörelser i något af sina moment kan utgöra betingelse för utlösningen af latent energi i en sidoordnad och att den utlösta potentiella energien alldeles icke till mängden eqvivalerar sin sidoordnade betingelse, den utlösande aktiva rörelsen. Man kan och man måste alltså isolera vissa företeelseräcker inom naturen från andra. Inom sig står hvarje räcka under lagen om energiens konstans, medan den ena räckan i förhållande till den andra, å hvilken den dock kan tänkas öfva afgörande inflytande, icke sorterar under lagen, som sålunda långt ifrån är någon universell naturlag. Den som söker höja den till den rangen måste icke blott stödja sig på meningslösheten om naturen, den oändliga, såsom innehållande en viss mängd af energi, som alltid perdurerar, utan också på det mot både alldaglig och vetenskapligt undersökt erfarenhet bestämdt stridande antagandet, att naturens företeelser blott rätlinigt betinga hvarandra, ordnande sig till en enda kedja.

Men kan nu en enskild företeelseräcka isoleras från andra, med hvilka den icke sammanhänger genom lagen om energiens konstans, kan ett visst moment i denna isolerade räcka påverkas genom gränslös ökning eller minskning af dess energimängd, d. v. s. i grund förändras äfven i qvalitativt afseende — en kropps qvalitativa tillstånd beror ju enligt den moderna naturvetenskapen väsentligen af dess energimängd — så finnes intet fysiskt hinder för andligt ingripande i naturen på hvilken punkt som helst och för fullt konstaterbara resultat af detta ingripande. Blott att ingripandet inskränkes af den bestämda gränsen, att den deraf framkallade förändringen för den efteråt analyserande tanken måste te sig såsom ett kontinuerligt helt af successivt inträdda fysiska fenomen. Märk: den andliga faktorn, t. ex. viljan, sätter eller verkar förändringen i naturen såsom ett faktum, den naturvetenskapliga reflexionen analyserar, icke den andliga faktorns sättande af det naturliga

faktum — detta sättande ligger alldeles öfver naturvetenskapens horisont — utan analyserar faktum såsom faktum och finner detta i hvarje fall utgöra en gränslös serie af hvarandra betingande och hvarandra eqvivalerande fysiska förändringar. Hvari kan här motsägelsen ligga mellan den spiritualistiska och den naturvetenskapliga uppfattningen, om jag får lof att fråga? Att den är konstruerad i oklara hjernor, odugliga till en inträngande analys, som kräfver frågans frigörelse från förorening genom förvirrande enskilda och konkreta bestämningar och relationer — från exempel, bilder och jemförelser — och genomarbetning till rent abstrakt enkelhet, det borde redan nu kunna inses, men göres till närmare föremål för utredning i och med nästa anmärkning, *den fjerde*.

4) Om ett löf från grenen faller ned till marken, så kan detta bero på en skakning af grenen, denna skakning kan vara framkallad af vinden, vinden kan bero på motsatser i luftens temperatur inom en viss omkrets, luftens temperatur bestämmes af årstid, landets höjd öfver hafvet, landets karaktär af kust- eller fastland, hafsströmmar o. s. v., hvart och ett af dessa momenter är beroende af en mångfald andra betingelser och så undan för undan i det gränslösa. Det är att väl märka, att denna gränslöshet hos betingelserna för löfvets fallande utesluter en verklig orsaksbestämdhet, en verklig grund till fenomenet. När orsaken förlorar sig i ett gränslöst perspektiv af villkor, då måste sjelfva gränslösheten i perspektivet öfvertyga den spanande blicken, att ingen verklig orsak på den vägen kan upptäckas. Ty den s. k. orsak eller den grupp af s. k. orsaker, som icke är tillräcklig för ett fenomens förklaring, kan icke af förståndet fattas såsom den verkliga orsaken. Väl kan man nu inom naturförloppet fixera s. k. krafter och kraftkällor såsom attraktion, repulsion, kohäsion, adhäsion, elektricitet, magnetism, värme, ljus, kemisk frändskap o. s. v., och man kan hänföra företeelserna till dylika allmänna krafter såsom verkande orsaker. Men man må noga akta sig för att substantiellt och naturmetafysiskt utlägga och tolka det bekväma språkbruk, som ger sig tillkänna i sådana uttryck som: det och det beror på den elektriska, magnetiska kraften o. s. v. Ty det vore väl en ren meningslöshet att föreställa sig t. ex. en abstrakt elektricitet

såsom drifvande en spårvagn eller en abstrakt magnetism såsom dragande ett stycke jern. Det är i naturen endast fullt bestämda och enskilda fenomen, som influera på andra lika bestämda och enskilda. Kraften är blott ett bekvämt hjelputtryck för den upprepade erfarenheten, att vissa fenomen hafva en gemensam typ och framträda eller försvinna under likartade omständigheter. När denna gemensamhet och likhet blir fullt tydlig och för vetenskapen åtkomlig, så kan den bringas på ett generellt uttryck i en formel af matematisk och foronomisk natur. Denna formel — se der den så mycket omordade och missförstådda kraften! I stället för formeln kunna vi sätta lagen, om vi mera vilja tänka på objektiviteten eller allmängiltigheten i våra erfarenheter än på vårt vetenskapligt-tekniska uttryck derför. Kraften i naturen — det är lagen. Naturvetenskapen känner såsom sådan ingenting annat än fakta och likformigheter eller olikformigheter i faktas relationer till hvarandra, men någon *kausalitet* känner icke naturvetenskapen till. Det finnes strängt taget ingen möjlighet att i naturvetenskaplig mening med full egentlighet tala om en företeelse såsom verkande en annan, utan blott om företeelser, som faktiskt åtfölja hvarandra och genomgå direkt eller indirekt proportionella förändringar efter lagar, hvilkas formler vinnas genom ofta upprepade likartade erfarenheter. Grundens synpunkt hör icke till naturvetenskapen. Måste densamma derför förnekas och bortstötas ur hvarje vetenskaplig betraktelse? Lika litet som något hinder möter en sten att vara sammansatt af vissa bergarter, hvilka i sin ordning sammansättas af vissa mineral, och såsom sådan att falla under geologiens och mineralogiens naturvetenskapliga spira, men på samma gång vara t. ex. en mer eller mindre vacker grafvård på en kyrkogård, uppväckande känslor af en viss beskaffenhet, eller lika litet som ett ljud kan förhindras att hafva en andlig betydelse, lika litet kan det ligga någon motsägelse i att ett naturligt fenomen hvilket som helst kan vara förenadt med känslan af en förnuftig grund. Hos hvarje naturlig företeelse finnes plats för sådana känslor i och med den sida af *oändlighet*, som den omedelbara uppfattningen der finner och den vetenskapliga analysen rikligt och mångsidigt bekräftar. Inom oändligheten i

naturen är plats för känslan af förnuftig grund. Med denna känsla har naturvetenskapen alls intet att skaffa. Oändligheten är väl till för naturvetenskapen och bekräftas till fullo deraf, men egentligen blott såsom en gräns eller en bakgrund. Nu kommer den stora frågan: finnes det hos menniskan öfver hufvud taget någon positiv uppfattning af oändligheten eller någon uppfattning af oändligheten sådan den i sig är? Här lemnas vi alldeles i sticket af våra s. k. exakta vetenskaper, ty dessa ha ingenting att göra med den saken, och de kunna, på grund af sin natur, intet hafva att dermed skaffa. Dessa vetenskaper röra sig inom åskådningens verld, men det ligger i sakens natur, att oändligheten icke kan åskådas, och det är nästan trivialt att påpeka det. Men detta hindrar icke, att oändligheten kan positivt och direkt *kännas*. Och jag har aldrig sedt bevisadt på något ställe, att icke känslan kan vara en lika real och objektiv form af uppfattning, som någonsin åskådningen, och att sålunda icke det kända i vissa af sina former kan vara fullt ut så objektivt som det åskådade. Jag har aldrig sett en skymt af bindande bevis för att icke känslan kan vara både klar och nödvändig. (Tvärtom skulle jag kunna leda i bevis, om det hörde hit, att all både klarhet och nödvändighet såväl inom som utom vetenskapen äro känslor och intet annat). Ingenting hindrar mig derför att antaga något blott kändt såsom fullt realt och en vetenskap om detta kända såsom fullt ut vetenskaplig. Men detta fullt reala är icke det fysiska och denna fullt vetenskapliga vetenskap är icke naturvetenskapen. Jag måste dock kunna utsäga en allmänt tillgänglig känsla såsom den der utfyller det oändlighetens rum, som den rent empiriskt-fysiska uppfattningen lemnar tomt, och som utvidgar vår erfarenhet öfver naturens gränser. Kan jag icke detta, då må man ega rätt kasta mina ord tillbaka i mitt ansikte såsom tomma skal. Men jag anser mig kunna det. Det är känslan af grunden, i och med hvilken oändligheten positivt uppfattas, och känslan af grund ingår i hvarje menniskas erfarenhet just såsom känslan af *fri vilja*. Naturvetenskapen handlar nu om företeelserna såsom lagbundna, men icke på något vis såsom härflutna ur en grund. Filosofien förklarar de lagbundna fakta, just dessa, som naturveten-

skapen och de empiriska vetenskaperna öfverhufvud fastställa och ordna, ur grunden. Hur kunna de såtillvida komma i strid angående möjligheten af viljans frihet, som är just den grund, hvarur filosofien har att förklara fakta? Märk, att naturvetenskapen har intet med grunden att skaffa och att filosofien ej skapar eller förändrar eller omtyder eller afkortar något på fakta, utan upptager dem ur de faktiska vetenskapernas förrådskammare och sätter grundens, den nya synpunktens, stämpel på dem. Detta inser den om sin egen uppgift, sin metod och sina metodiska hjelpmedel medvetna naturvetenskapen, och det förhåller sig på samma sätt med filosofien. Men visserligen har den faktiska utvecklingen alltför talrika exempel att uppvisa på öfvergrepp från begge hållen. Naturvetenskapen har blott långsamt vetat att eliminera grundens synpunkt från sitt forskningsområde, i enlighet med sin natur sökande grunden i fysisk kraft. Under kraftbegreppets hölje har mycken metafysik smugit sig in i naturvetenskapen, hvilken derigenom förvandlats till materialistisk och naturalistisk spekulation och då råkat i konträr motsättning mot den spiritualistiska filosofien. I våra dagar skingras dessa fördomar alltmera, och kraften i naturvetenskapen ersättes, under ett växande vetenskapligt sjelfmedvetande, af formeln. Inga krafter, intet kausalt skeende i den fysiska verlden såsom sådan, endast fakta d. v. s. tillstånd och förändringar, som sortera under qvantitetslagarna och till sin allmänna sida äro uttryckbara genom matematiskt-foronomiska formler! Mot en dylik målmedveten och från metafysik rensad naturvetenskap har filosofien naturligen ingenting att invända. Tvärtom har hon att bruka dess resultat såsom en väsentlig del af sitt material. Skulle nu, såsom ofta är fallet, ett i öfrigt högt naturvetenskapligt sjelfmedvetande sammanparas med förnekelse af filosofiens nya synpunkt, den i den fria viljan framträdande grundens synpunkt, så lugnar hon sig i och med den vissheten, att en sådan förnekelse icke har sin källa i naturvetenskapen såsom vetenskap, för hvilken den nya synpunkten är alldeles oåtkomlig, utan i den enskilde naturforskarens personliga och individuella öfvertygelse. Denna kan vara att frukta såsom en makt och en tendens i handlingens och viljans verld, men vetenskapligt är den öfvervunnen

på samma gång man inser dess blott personliga och individuella karakter.

Rättvisan kräfver i detta sammanhang framhållandet af de mångfaldiga förirringar och öfvergrepp från filosofiskt-spiritualistiskt håll, som fallit naturvetenskapen i embetet och trädt förutsättningarna för dess vetenskaplighet för nära. Detta sker då, när grundens synpunkt försinnligas till en åskådning, denna åskådning insättes i det allmänna natursammanhanget, såsom en åskådning jemte andra, och åt denna åskådade grund tillmätes en art kausalitet, som är specifikt skild från och upphäfver det inre sammanhanget i det empiriska skeendet. Det sker då, när grundens begrepp flyttas utanför sin sfer, oändlighetskänslans sfer, till åskådningens ändliga. Då nämligen alla åskådningar just i anseende till sin åskådliga sida inordna sig i det fysiska skeendets kontinuerliga sammanhang, och då detta sammanhangs gränslöshet är en fordran, som direkt framgår ur sammanhangets kontinuitet (gräns måste här betyda afbrott eller språng), så kan ingen åskådning såsom sådan fattas såsom verklig grund till det empiriska skeendet. Inom dess kedja måste nämligen alltid hvarje moment vara betingadt. Detta är den öfversta af alla naturlagar. Derför måste åskådningens sfer helt lemnas af den, som söker efter grunden. I den mon som den spiritualistiska filosofien icke velat eller förmått göra detta, har den varit dogmatisk, trädt naturforskningens förutsättningar för nära och förfalskat det faktiska sammanhanget i verlden. Men härmed äro vi nu i sjelfva verket inne på det andra slaget af de kritiska anmärkningar, som vi sagt oss ämna inledningsvis och i största koncentration förutskicka, nämligen rörande *den ofulländade spiritualistiska verldsåsigten.*

III—IV.

Vi hafva i det föregående undersökt, huru erfarenheten om vår fria sjelfbestämmelse kan vara förenlig med det genomgående sammanhang i naturen, hvilket icke tillåter, att något derinom är tillfälligt eller sker oförmedladt, utan hvilket alltid företer bilden af väl afvägd jemvigt mellan betingande och betingade fenomen. Till bevis för denna förenlighet togo vi det förhållandet, att de åskådliga företeelserna i naturen väl trädde i den fasta och närgående förbindelse med hvarandra, att de uteslöto alla luckor och allt sidoordnadt inflytande af föregifna, inom naturen sjelf uppträdande, qvasiåskådliga psykiska agentier, men att detta sammanhang, på grund af sin gränslöshet, inom sig saknade tillräcklig grund och sålunda hänvisade på en öfver naturens plan liggande verklig orsak. Denna tillräckliga grund eller verkliga orsak sökte vi i *känslan af fri vilja.* Härmed blef då en specifik synpunkt, det gränslösa betingningssammanhangets, anvisad åt naturforskningen, och en annan specifik synpunkt, den tillräckliga grundens, anvisad åt filosofien. På detta sätt erhöllo dessa vetenskaper parallela utvecklingslinier att fortskrida på, och dermed vore anledningen till principiell motsättning och strid mellan dem grundligt undanröjd.

Vi hafva nu att lemna den omedelbara känningen med naturvetenskapen och dermed också med vår alldagliga erfarenhet och det populära föreställningssättet. Det är liksom om vi skulle mista all landkänning för att i stället omgifvas af idel böljande och flytande medier. Det är som om vi skulle lemna erfarenhetens fasta mark, der vi temligen bra förstå att finna oss till rätta, för att försättas i ett prekärt läge af

jemvigt mellan spekulationens gränslösa lufthaf, dit så många försöksballonger hafva uppsändts, å ena sidan och verldsgåtans outgrundliga djup derunder å den andra. Det är en naturlig sak, att en viss känsla af osäkerhet och beklämning måste bemäktiga sig den ovane vid den öfvergång, som han gerna betecknar såsom ett språng från *erfarenhet* till *spekulation*. Saken ter sig dock farligare, än den i sjelfva verket är. Den är icke så farlig, som den ser ut att vara, ty erfarenheten följer oss äfven på spekulationens område, fastän vi hafva en viss svårighet att känna igen den, när den uppträder i sin nya gestalt. Spekulationens utgångspunkt är den inre erfarenheten och, i egentligaste mening, den del af den inre erfarenheten, som vi kalla den förnuftiga. Vi äro dermed inne på känslans område, men vi böra ej förgäta, att känslan lika väl betecknar en erfarenhet, som åskådningen, nämligen den subjektiva, och att känslan lika väl som åskådningen kan utdestilleras till en klar, allmängiltig, nödvändig, h. e. vetenskaplig form. Det skulle tvärtom kunna visas -- och har i viss mon visats i filosofiens historia — att form- och värdekänslor af allmängiltigt slag i sjelfva verket bilda vår objektiva erfarenhets, vår åskådningsverlds, uppehållande och sammanhållande ryggrad. Men här är ännu icke platsen för en sådan vidtutseende framställning, som nog skall komma i sinom tid. Här vill jag endast erinra om, att vi, när vi nu flytta oss från naturvetenskapens gränsområde till den rena spekulationens, alltså in emot filosofiens centrum, alltmer få röra oss med känslovärden, med rent förnuft, utan att kunna begagna åskådningar vare sig såsom principer eller såsom medel att bekräfta vunna resultat. Väl kunna vi aldrig umbära förtunnade åskådningsbilder, sammansatta i vår fantasi af yttre åskådningselement, såsom ett stödjande, uppbärande och uppenbarande medium. Men dessa åskådningar och deras sammanhang intressera oss ej längre för sin egen skull, utan endast såsom *bilder* för i känslan gifna logiska och moraliska värden. Häraf härleder sig nu spekulationens ej blott abstrakta karaktär — äfven rena åskådningsvetenskaper kunna ju vara ytterst abstrakta — utan äfven dess skenbara subjektivitet i betydelse af osäkerhet och individuella godtycklighet. Den rena demonstrationen synes förvandlad till en

symbolik, som icke tyckes stå en spirituell lek fjerran. Och det är en sanning, att verklighets- eller åskådningsuttrycken för den förnuftiga erfarenheten få ett tycke af blott och bart plastisk framställning af en idé i ett godtyckligt material och med ett fritt valdt motiv, af *en* logisk möjlighet jemte *andra* sådana möjligheter, utan att man synes få taga den gifna verklighetsomklädnaden på fullt allvar eller såsom den enda sanna. Den filosofiska spekulationen står också den konstnärliga inspirationen och det konstnärliga gestaltandet långt närmare än åskådningsvetenskaperna det göra. Den kräfver idealitetens gåfva i anläggningen och det geniala greppet i utkastet till och utmejslandet af idéns bild. Men jag måste protestera mot att den filosofiska spekulationen fördenskull måste vara subjektiv i dålig mening eller godtycklig och fantastisk. Visserligen har den ofta så varit, och vi komma snart i tillfälle att göra bekantskap med fantastiskt-konstruktiva drag hos de mest framträdande och representativa filosofiska riktningar. Det blir i sjelfva verket vår närmaste uppgift att uppvisa detta, då vi nu gå öfver till att beröra väsentliga inre svårigheter i den ofullgångna filosofiska spiritualismens verldsförklaringsförsök. Men jag anser det vara både klokt och rättvist att icke låta filosofien sjelf eller ens dessa riktningar i deras helhet vara dömda i och med domen öfver deras fantastiskt-konstruktiva sida. Det skall åtminstone blifva mitt bemödande, ja, sjelfva mitt hufvudsyfte att peka på den väg, hvilken jag tror filosofien kunna vandra *utan att uppgifva sitt ideala mål till förmon för sin objektiva vetenskaplighet eller sin objektiva vetenskaplighet till förmon för sin ideala ståndpunkt.*

Begreppet *grund* framträder för betraktaren och låter fånga sig under trenne olika aspekter eller i trenne olika ställningar, *orsakens*, *ändamålets* och *måttets*, af hvilka här nu närmast blir fråga endast om de tvenne första. Grunden bryter sig i *orsakens* och *ändamålets* synpunkter, när den skiner genom tidsåskådningens medium, hvilket medium är grundens naturliga och oumbärliga. Såsom *orsak* är grunden en känsla, förenad med en mer eller mindre yttre åskådning, såsom *ändamål* framträder grunden såsom en inre åskådning med känslo-

värde. Mellan båda ligger det empiriska skeendet, försåvidt detta kan betraktas såsom egande en förnuftig mening.

Vi hafva redan förut antydt, hvilka faror, som möta orsakens åskådliggörande eller försinnligande, der nämligen detta försinnligande tages efter orden och orsaken eller det orsakande momentet verkligen föreställes såsom en åskådning. Det går, såsom vi veta, icke för sig att hos en åskådning förena hvad som här måste förenas, nämligen åskådningens faktiska gränslöshet med dess orsakande kraft. Af de momenter, som skulle förenas, blir det nämligen oundgängligen nödigt att uppoffra ett och dermed antingen utplåna åskådligheten eller upphäfva makten. Det som i sig är gränslöst kan icke vara orsak, ty gränslösheten flyttar ut orsaken på ett oändligt afstånd. Fasthålles gränslösheten, så räddas det empiriska skeendets lagbundenhet, men den orsakande makten går förlorad, och grunden förvandlas till en ogrund. Fasthålles åter den orsakande makten i åskådlig gestalt, så upphäfves natursammanhangets kontinuitet i och med det, att en oöfverstiglig gräns fastslås för forskningen, utöfver hvilken den ej får söka betingelserna för sina fenomen. Den empiriska forskningen blir då hämmad inom sin egen sfer, de åskådliga faktas sfer, och kan icke fortsätta med mindre än att den tar ett språng öfver den föregifna första orsaken.

Man har all rätt att beteckna intelligensen eller förnuftet såsom orsak och den enda verkliga orsaken, om man dermed förstår en i oändlighetens form gifven känsla, som väl framträder vid och i den individuella jagåskådningen eller det enskilda jagets bild, men som ingalunda dermed är identisk. Här är icke platsen att ingå på jagkänslans förhållande till jagåskådningen, en utredning, som, i parentes sagdt, skulle kräfva en stark emancipation från all traderad psykologi. Här intresserar nu endast den sanningen, att intelligensen eller förnuftet är den sannskyldiga orsaken i verlden.

Vid uppfattningen af intelligensen såsom orsak är all anledning att iakttaga stor försigtighet. Icke blott med afseende på den verkande intelligensens psykologiska bestämmande, utan ock med afseende på de verkningar, hvartill intelligensen kan antagas vara orsak. Då man i intelligensen eller förnuftet ser den sannskyldiga orsaken i verlden, så har man trängt

fram till grundvalen för den spiritualistiska verldsåskådningen, men denna verldsåskådning har i historien uppträdt under en flerhet af former, som på grund af sitt beroende af den gamla dogmatiska metafysiken icke kunna upprätthållas inför det moderna medvetandet. Vi hafva nyss förut framhållit vådan af att försinnliga den kauserande kraften till en åskådningsbild och kunna nu tillägga, att det är den kyrkligt-teologiska verldsåsigten, jemte alla filosofemer, som äro beslägtade med kyrklighetens dogmatism, hvilka stranda på denna klippa och under de mångfaldigaste former råka ut för fientliga kontakter med empirien och för motsägelser mellan ett högre rationellt och ett lägre mekaniskt uppfattningssätt inom sig. Men äfven på filosofiskt-spiritualistiska ståndpunkter med en högt utbildad reflexion och en imponerande grad af vetenskaplig sjelfmedvetenhet påträffa vi, om än på annat sätt, rester af dogmatisk metafysik, hvilka verka på dessa system såsom sjukdomsbakterier, långsamt framkallande en oundviklig upplösning och undergång.

Med den karakteristik i breda drag, som här är nödig, säger jag, att denna kranka filosofiska spiritualism hvilar på den felaktiga förutsättning, som den för öfrigt har gemensam med den mera dogmatiskt-kyrkliga formen af spiritualism, att *intelligensen kan fattas såsom erfarenhetens universella grund.* Om vi uppfatta naturen såsom den totala erfarenheten, hvilket här, i detta sammanhang, låter sig göra, och ställa naturen såsom korrelat till intelligensen, så kan nyss formulerade grundförutsättning bringas på detta uttryck: *intelligensen kan fattas såsom fullständig grund till naturen.* Och naturen kan sålunda, enligt denna åsigt, åtminstone in abstacto och in genere vinna sin förklaring ur intelligensen. Detta kan icke innebära något annat än att om man fullständigt tänker ut allt hvad i intelligensen ligger, så skall den abstrakta söndringen mellan ande och natur vara öfvervunnen och naturen inbegripen i anden, för hvilken naturen på ett eller annat sätt fattas som nödvändig. Detta inbegripande har väsentligen haft den form, att man föreställt sig, att anden har »satt» naturen i sin egen andlighets intresse. Intelligensen föreställes då såsom till sjelfva sitt väsen verksam och gifven i olika grader af po-

tentialitet och aktualitet. Naturen bildar då sammanfattningen af andens potentialitetsgrader, hvilka anden har att sätta för att kunna passera och under sitt passerande negera och i och med detta negerande framträda aktuell. Men den fullt aktuella anden, anden till sin idé, är andens eget rena väsen, tänkt utan motsats mellan utvecklingsgrader och sålunda höjd öfver utvecklingen. Och anden, tänkt liksom före sitt sättande af naturen och med naturen af sin egen utveckling, är samma rena, ideella andlighet, tänkt utan natur- och utvecklingsbestämdhet. Derför sammanfalla här dessa utvecklingens båda grundförutsättningar, orsaken och ändamålet, med hvarandra. De äro icke i sig skilda, utan endast genom sin olika ställning till utvecklingsserien. När grunden tänkes i dessa utvecklingsaspekter, orsaken och ändamålet, är all vår kunskap derom relativ till den sig utvecklande intelligensen, d. v. s. är genomsyrad med den subjektiva reflexionens kategorier. När man reflekterar på villkoren för kunskapens möjlighet, så upplöser sig kunskapen om grunden, fattad såsom orsak och ändamål, i idel relativitet och subjektivitet. När återigen det objektiva behofvet af att förklara utvecklingen — icke genom en cirkel, utan ur öfver utvecklingen liggande förutsättningar — gör sig kännbart, och denna förklaring skall föras ur den kausalt-teleologiska synpunkten, då sammanfalla orsaken och ändamålet till ett i det obekantas natt.

Detta är *ett* sätt att se och beskrifva den fruktansvärda cirkel, i hvilken den panteistiska spiritualismen rör sig: från utvecklingen till dess orsak och ändamål för att i dem finna en verklig grund till utvecklingen, men tillbaka till utvecklingen för att derur hemta något vetande om denna grund. Ett annat icke mindre belysande sätt är att se efter, huru denna spiritualism kastas mellan orsakens och ändamålets synpunkter för att ur den förra vinna någon insigt om den senare och ur den senare om den förra. Orsaken skall afslöja sitt verkliga väsen i ändamålet, den utvecklingsdrifvande faktorn i idealet, men hvad är idealet för utvecklingen, om det icke knyter sig till en bestämd kunskap om utvecklingens orsak? Men utvecklingens orsak förtonar i det gränslösa perspektivet af utvecklingsbetingelserna, och det är fåfäng möda att söka kon-

struera ett ideal mot gränslöshetens bakgrund. Och öfver det gränslösa perspektivet framåt och bakåt drifver den panteistiska spiritualismen det icke.

Enklare uttryckt, röjer sig samma cirkel i orimligheten af att den universella verldsgrunden, som ju måste vara absolut, om den skall vara grund till allt relativt, och — på idealistisk ståndpunkt — måste vara absolut intelligens eller absolut förnuft, att denna absoluta grund skulle sätta det relativt förnuftiga i sitt absoluta förnufts eget intresse. Det absoluta förnuftet skulle göra sig relativt för att blifva absolut! Det *är* rent positivt och skulle negera sig sjelft för att få nöjet att göra sig positivt igen! För att få någon mening i detta måste man försvaga den sig utvecklande intelligensens förnuftighet och fatta denna blott såsom grad af den förnuftiga idén, af idealet, mot hvilket då orsaken sträfvade hän för att sätta sig som absolut. Men på samma gång rycker man bort fästet för sin egen verldsförklaring, i det att det som skulle förklaras blir utan tillräcklig, d. v. s. här *absolut* orsak. Och så visar sig grunden såsom orsak vara en ogrund.

Den panteistiska idealismen och spiritualismen hvilar på den falska förutsättning, att det onda öfver hufvud taget kan förklaras såsom villkor för det goda, det dunkla i medvetandet öfver hufvud taget för det högre ljuset, d. v. s. den väsentliga uppfattningen. Allt det onda och mörka i naturen skulle på detta sätt kunna uppfattas såsom ett förnuftets verk och sålunda låta generellt förklara sig. Medvetandets klarhet i begreppet skulle hvila på grundvalen af dess sjelfördunkling i åskådningen, viljans godhet på öfvervinnandet af det onda såsom ett sjelfsatt hinder. Men detta påstående röjer en ödesdiger förvexling af medvetandets åskådliga klarhet med dess högre ljus, af viljans rika innehåll med dess rena godhet. Det är en väl känd sanning, att all bestämd åskådlighet och bestämd viljeriktning, m. a. o. allt bestämdt, konkret verkligt och godt förutsätter begränsning genom sina motsatser och sålunda dessa motsatser sjelfva. Men det är lika obestridligt, att den rena sanningen och godheten äro enheter, som öfvergripa de konkreta mångfaldsmomenternas motsats, och att de därför äro till *trots* begränsning och motsats, men icke *i* och *genom* dem.

De äro enheter öfver motsatser, men icke leder i motsatser. Begränsningen träffar icke det sannas och godas natur i sig, ty den är *nedanför* deras natur. Derför kan begränsningen eller ändligheten icke förklaras ur det sannas och godas natur, hvilken natur i sig med dem ingenting har gemensamt. Oändligheten i sig förutsätter icke begränsningen, men begränsningen förutsätter oändligheten. Det onda och det mörka i erfarenheten kunna aldrig förklaras ur förnuftet såsom realgrund, d. v. s. *såsom orsak och ändamål.* Men väl må förnuftet på något sätt vara förklaringsgrund till oförnuftet, fastän denna förklaring visserligen för oss är otillgänglig. Förklaringsmöjligheterna inom förnuftet äro obegränsadt många, men såvida vi icke ega någon annan riktning att förverkliga förklaringen i, någon annan form för förklaring, än realgrundens, d. v. s. orsakens och ändamålets, och då denna form af förklaring på grund af sin natur motsätter sig stegring till universalitet (ingen orsak är in genere, och ingen enskild orsak är universell), så måste vi resignera från en universell verldsförklaring i den häfdvunna meningen.

Det finnes en annan riktning inom spiritualismen, än den nyss åsyftade, som ock vill hålla före, att den ändliga tillvaron kan förklaras ur förnuftet såsom sin tillräckliga realgrund. Det är utmärkande för denna riktning, att den låter förnuftet vara realgrund till ändligheten utan att fatta förnuftet såsom orsak. I stället för orsakens synpunkt inträder här det ursprungliga *innehållets* såsom verldsförklaringens princip. Sjelfva det fullt sjelfständiga och fullständiga förnuftet skall från innehållets synpunkt te sig såsom mångfaldigt och, såsom mångfaldigt, såsom i sig innehållande begreppet af ändlighetens gränser. Det är emellertid en gifven sak, att denna innehållets synpunkt icke är en för det absoluta sjelft immanent synpunkt, utan att den i stället är hemtad från den ändliga betraktelsens ståndpunkt. Inom den åsyftade riktningen representerar endast formen det verkligt absoluta. Och i den absoluta formen ligger ingen nödvändighet af ett ändligt och mångfaldigt innehåll. *Tvärtom är allt sådant derifrån principiellt uteslutet.* Om nu formen blott i förhållande till ett innehåll kan kallas form, så bevisar detta blott, att man måste höja det absoluta öfver

motsatsen mellan form och innehåll, emedan man icke förmår fatta det rent för sig i dessa kategorier. Denna riktnings absoluta väsende krossas också grundligt i brytningen mellan dessa synpunkter, formens och innehållets. Om innehållet skall motsvara formen, såsom ju af logiska skäl nödvändigt är, så försvinner det i det obekantas natt, och med innehållets försvinnande ur den menskliga kunskapen håller formens tilltagande ovetbarhet jemna steg. Utplåna mångfaldigheten hos innehållet, såsom formens identitet kräfver, och både innehåll och form skola blifva ofattliga i samma mon, som deras begrepp icke längre bindes vid och belyses af motsatsen mellan enhet och mångfald! Har insigten i formens identitet och hvad den kräfver omöjliggjort användningen af *enhetens* och *mångfaldens* synpunkter på det absoluta, så är det ock slut med all sådan användning af synpunkterna *form* och *innehåll*, ty dessa senare synpunkter lefva på de förras gunst och nåd. Bevaras åter det mångfaldiga innehållet, och sänkes krafvet på formens logiska renhet i mon derefter, då förvandlas ju det absoluta i något relativt, och omöjligheten att förklara det relativa ligger då i öppen dag. Cirkeln inom denna statiska spiritualism, cirkeln mellan form och innehåll, blir icke en bit bättre än den förutnämnda dynamiska spiritualismens cirkel mellan orsak och ändamål. Den förra verkar lika upplösande på sin resp. metafysiska åskådning, som den senare på sin.

I sjelfva verket säger oss filosofiens historia så oförtydbart, som väl någonsin är möjligt, att alla hittills försökta realförklaringar af det ändliga ur det oändliga, det relativa ur det absoluta, af naturen ur intelligensen strandat på klippan af en oundviklig cirkel. Den allmänna och obestämda möjlighet till förklaring af tillvaron i dess ändlighet och motsats, som måste ligga inom förnuftet, får icke förtätas till en realgrund. Ty all realgrund kräfver en viss grad af åskådlighet, huru schematisk denna åskådlighet än må vara hållen, och med åskådligheten inkomma de verklighetsbildande förståndskategorierna, ändlighetens laggifvande former, som äro inskränkta till relativitetens sfer. Finnes det icke någon uppfattning af det absoluta, som öfverstiger åskådlighetens och förståndskategoriernas begränsning, då kunna vi för alltid säga farväl till hvarje tanke på

ett absolut. Gestalten af vara eller verklighet kan det absoluta icke i egentlig mening sägas hafva, ty allt verkligt är relativt, såsom Kant har visat. Detta förhållande, som i våra dagar borde vara nogsamt bekant, utesluter dock icke nödvändigt hvarje uppfattning af det absoluta. Det är icke på förhand gifvet, att hvarje uppfattning skall vara bunden vid ett objekt och stå under förståndets kategoriella lagar och former. Det är tvärtom min alldeles bestämda mening, att en objektslös, öfver verkligheten och dess former nående uppfattning finnes i och med en viss *känsla*. Af denna känsla, det absoluta, kunna åskådningar vara *symboler* i olika grad af trohet. Men det är ingen mening i att logiskt deducera symbolerna ur det absoluta, som de symbolisera, ty detta låter sig icke utföra på annat sätt än genom det absolutas sänkande till åskådlighetens plan, hvilket plan ju skulle — i sin helhet — förklaras ur en deröfver stående grund. Så länge menniskoanden icke eger något annat medel att förverkliga den allmänna möjligheten af en förnuftet tillfredsställande verldsförklaring än att förvandla förklaringsgrunden till realgrund, d. v. s. till objekt eller bild, så länge måste man också vara uppriktig nog att medge, att en universell verldsförklaring är en uppgift, som, äfven i största allmänhet tagen, fullkomligt öfverstiger vår kunskapsförmågas resurser. Mellan det absoluta och det relativa är ett svalg befäst, som ingen mensklig tanke kan öfverstiga. I förnuftet gifves ingen annan riktning än från det relativa och hän mot det absoluta. Det innersta i utvecklingen är ändlighetens förintelse såsom ändlighet i och med de ideala lifs- och verklighetsformernas vardande. Verldsförklaringen är tillvarons successiva upphäfvande i utvecklingen och idéns tillblifvande, det är den s. k. verklighetens undergång i och med idealets aktualisation. Till sin djupaste grund är denna utveckling en viljeprocess, den viljeprocess, som försiggår i hela den moraliska kulturen. I sina abstrakta former heter denna utveckling tänkande, den tankeprocess, som framträder i den vetenskapliga odlingen.

Orsaken och ändamålet sammanböjas icke: orsaken återgår ej på sig sjelf i båglinie. Den verksamma orsaken upphäfver sig sjelf i idealet. Utvecklingens sista mål ligger öfver den gifna erfarenheten. I den mon idealet förverkligas, upphäfves orsa-

ken. Från idealets ståndpunkt kan orsaken nås endast genom ett logiskt språng, men idealet är orsakens väsen. Orsaken, den fria viljan, är rent faktisk och tillfällig, en historisk makt utan logisk nödvändighet. Ändamålet är, under förutsättning af den faktiska bestämningsgrunden, logiskt nödvändigt, d. v. s. nödvändigt för den fria viljan och dess lif. Men ändamålet är aldrig bestämningsgrund, utan blott resultat. Det förhåller sig på detta område liksom på tänkandets teoretiska, tvärt emot hvad man ofta föreställer sig, så, att det faktiska och enskilda är utgångspunkt, men det allmänna och nödvändiga resultat: de verkliga premisserna vid en slutledning hafva en mera faktisk natur, medan den allmänna formen eller lagen ligger i konklusionen. Den s. k. tillämpningen af den allmänna lagen på nya enskilda fall har sin teoretiska betydelse — icke såsom en slutledning från det allmännare till det enskildare, utan såsom en utvidgning af vår kunskap om lagen, vunnen från nya utgångspunkter i erfarenheten. Det s. k. ändamålet är, i analogi härmed, handlingens resultat, men aldrig dess motiv. Motiverna äro individuellt-konkreta rörelsekrafter, men ingen drifves till handling af mer eller mindre abstrakta ändamål. Skenet af att ändamålet utgör motiv för handlingen uppstår genom den oupphörligt gjorda erfarenheten af det upprepade uppträdandet af konkreta driffjädrar till handling, hvilka drifva i samma riktning och medföra samma resultat. Då en handlings resultat kan förutses, kan resultatet få utseende af driffjäder.

I korthet sagdt: ändamålet betecknar *riktningspunkten* för själens verksamma krafter, men det är ingen *drifkraft*. Derifrån utgå inga impulser, ingen determination af viljan. Hvarje sådant antagande innebär en konstruktion, en fullkomligt obegriplig öfvergång af det till formen högre till det till formen lägre och leder till cirkel. Det är endast ett psykiskt *faktum*, att impulser bruka upprepadt framträda i den riktningslinie, ett redan vunnet resultat betecknar, och pläga förnyas i den mon, som resultatet är väsentligt och omfattande. Men det är också ett faktum, som eger en viss begriplighet och icke motsätter sig all förklaring. Förklaringen är helt enkelt den, att utvecklingens riktningslinier upparbetas genom vunna resultat, att hinder för utvecklingens fortgång i samma riktningar derigenom aflägsnas, och

att derigenom förut af hinder hämmade faktiska krafter frigöras i de riktningar, der motståndet blifvit minskadt. Men detta förhållande får naturligen icke förleda oss till att fatta ändamålet i analogi med vare sig en vis a tergo eller en attraktionskraft. Ändamålet hvarken stöter eller drager.

Det har af det föregående med tillräcklig tydlighet framgått, att grunden i verlden måste fattas såsom intelligens. Men det har å andra sidan också blifvit starkt framhållet, att intelligensen icke kan stegras och vidgas till betydelsen af en universell verldsgrund. Den intelligens, hvilken ensam kan uppfattas såsom grund, är den, som framträder i kulturen, och verkningarna af den intelligenta viljan måste begränsas till kulturens yttringar, kulturbegreppet då taget i den vidsträckta omfattning, som jag snart uttryckligen vill fixera. Verkligheten af en sådan vilja kunna vi belägga med en obestridlig och tillräcklig erfarenhet. Vi hafva här både historien och den individuella erfarenheten för oss. Det ges en kultur, vi äro medvetna om kulturbildande krafter inom oss och om kulturella ideal. Vi kunna uppfatta denna kultur både i dess enhet och i dess mångfald. Vi hafva i den religiösa erfarenheten och i den menskliga solidaritetskänslan osvikliga belägg för att kulturutvecklingen drifves af en alla kulturens yttringar genomgående och reglerande gemensam och enhetlig orsak, den gudomliga viljan, och mot ett gemensamt mål, Guds rike. Till att erkänna en gemensam real kulturgrund, kräfves endast en viss medvetenhet om sina inre personliga erfarenheter och historiska studier af menniskoslägtets utvecklingsgång. Men vi hafva ock erfarenhet af den kulturella utvecklingen såsom fördelande sig liksom på en mångfald individuella utvecklingslinier, i det att hvarje sedlig personlighet omedelbart fattar sig såsom fri orsak till kulturella lifsyttringar. Kulturens grund kan alltså ses under tvenne aspekter, enhetens och mångfaldens, i sin helhet såsom drifven af den gudomliga viljan såsom sin enhetliga grund, i sin mångfald såsom drifven af många fria, sedliga viljors verksamhet. Härmed hafva vi ingalunda velat påstå, att kulturen drifves af specifikt skilda orsaker, en gudomlig och många menskliga. Emot en sådan grof tolkning må framhållas med allt eftertryck, att här icke är fråga om tvenne olika slags grunder, utan om

tvenne olika aspekter af samma grund. Det är samma penningvärde, som jag uttrycker såsom en krona, och som jag uttrycker såsom hundra öre. Sammanfattningen af örena till en krona ökar icke värdet och fördelningen af kronan på hundra öre minskar det icke. På analogt sätt förhåller det sig med den ena gudomliga eller religiösa viljan och de många sedliga viljorna. Här framträder samma kulturgrund, om också den gudomliga viljans enhet ingalunda kan betraktas såsom uppkommen genom summering af ett visst antal sedliga viljor, utan måste fattas såsom en reell enhet: de sedliga viljorna låta nämligen på intet vis uppfatta sig såsom ett bestämdt antal, då hänsyn härvid måste tagas till all ändlös forntid och all ändlös framtid. Men den gudomliga viljan verkar intet annat än kultur, d. v. s. verkar till arten detsamma som de sedliga viljorna. Å andra sidan är hon ensam tillräcklig grund för hela kulturen. Detta kan deremot icke sägas om någon enda sedlig vilja eller om någon bestämd sammanfattning af sedliga viljor, ty hvarje sådan sammanfattning, uttryckt i huru stort tal som helst, utgör endast en del af alla tänkbara sedliga viljor. Den gudomliga viljan är det equivalenta uttrycket för alla tänkbara sedliga viljor, men icke för ett bestämdt antal. Derför eger den gudomliga viljan en fullständighet såsom grund, hvilken icke tillkommer den menskliga och kan derför verka i en omfattning som långt öfverskrider alla bestämda menskliga viljors verkningskrets. Men detta förhållande, att den gudomliga och den menskliga viljan skilja sig från hvarandra endast ur universalitetens synpunkt, men icke ur artens, att sedligheten sålunda måste uppfattas såsom ett uttryck att jag så må säga i mindre skala af religionen, och att religionen å sin sida är den universella sedligheten, är en kultur-, men ingen naturmakt, detta uppfattningssätt omöjliggör allt specifikt motsatsförhållande mellan den gudomliga och den sedliga menskliga viljan, så att man måste beröfva den senare den frihet och makt, som man tillerkänner den förra. Vårt betraktelsesätt synes verkligen ock vara det enda, som löser det gamla svåra problemet om Guds makt och menniskans frihet. Det löser det, i det att det på ett afgörande sätt afhugger panteismens lifsnerv. Denna lifsnerv afskäres därmed, att skillnaden mellan den menskliga

och den gudomliga viljan visserligen blott fattas såsom en skillnad i synpunkt, men att öfvergången från enhetens synpunkt till mångfaldens och tvärtom sker på ett *logiskt oförmedladt sätt*, d. v. s. är blott faktisk och utan logisk grund i någondera synpunkten. Öfvergången är, från hvilkendera sidan den än ses utgå, långt mera abrupt än t. ex. när svenskt mynt vexlas i tyskt eller när en grekisk text öfversättes till ett modernt språk.

Det kan icke nog framhållas, att den gudomliga viljan endast låter begripa sig såsom en kulturmakt eller såsom sjelfva kulturmakten, men alldeles icke såsom universell verldsgrund, hvari då äfven skulle ingå, att hon vore grund till naturen i dess helhet. Vi veta, att ett sådant antagande icke är egnadt att sprida något ljus öfver forskningens högsta föremål, prägladt som det från början är af en inre motsägelse och ledande tanken i logiska cirklars förvirrande kretsgångar. Men det är icke nog med de logiska bristerna hos detsamma, det saknar också hvarje berättigande ur den synpunkt, att det saknar anledning och stöd i erfarenheten. Den religiösa erfarenheten sträcker sig icke ut öfver de spår af en gudomlig frälsande och helgande verksamhet, som stå oförtydbart intryckta i historien, ordnande sig under en sammanhängande gudomlig nådesplan, jemte de personligt-individuella intrycken af samma art. Att af Guds historiska makt konstruera en universell verldsorsak, det är att taga ett språng, icke från faktum till dess grund, utan från ett faktum till en fiktion. Det innebär en falsk generalisation af en historisk orsak, som alltid är enskild och individuell, till en idé. Men den historiska orsaken är blott en realitet och ingen idé. Idén är visserligen orsakens väsende, men genom sin gifna individualitet aflägsnar sig orsaken från idén såsom blott och bart varande en art bild eller symbol derför. Vi sakna alla verkligt rationella medel att för oss individualisera den abstrakta idén. Vi måste i stället tillmötesgå det oafvisliga behofvet att fatta den rena idén på ett mera konkret sätt genom att ur erfarenheten låna faktiskt gifna åskådningar, genom hvilka det ideella ljuset skiner, och som derför tjena såsom bilder eller symboler för idén. Af dessa symboler förenar det gudomliga höghet med rikedom. Men öfver det gudomliga står den rena idén, det rena, för oss i känslan

närvarande, men i bestämningar icke gripbara förnuftet. Af detta är det gudomliga symbol eller uppenbarelse, fastän det sjelft hör till fenomenverlden. Allt personligt hör till fenomenverlden, men allt personligt uppenbarar det rena ideella väsendet. Att begripa tillvaron, det är att i sin känsla gripa väsendet i dess ideella enhet och renhet och att utprägla det ideella väsendet i personlighetens åskådliga material. Ett sådant allt fullständigare gripande och ett sådant alltjemt förnyadt och kraftigare utfördt utpräglande beteckna kulturens eviga utvecklingslinie. Och filosofiens vetenskap betyder intet annat än menskligketens medvetande om kulturprocessens väsen och förutsättningar. Detta medvetande har under sin historia legat i många plan. Det moderna planet är det kritiska och genomreflekterade, der tanken drager en skarp gräns mellan verkligheten och idén och af logiska skäl sätter den förra, äfven i dess personliga gestalt, under den senare såsom varande dess symbol, ytterst symbol af det i inga bestämningar och kategorier fattbara, alltså outsägliga, öfververkliga förnuftet.

Jag anser mig icke böra afsluta denna tvifvelsutan i mycket svårfattliga, för mången kanske gåtfulla framställning utan att göra några anmärkningar, som torde vara egnade att låta min ståndpunkt te sig mindre paradoxal. Den första har afseende på hvad jag menar med den klyfta mellan det abstrakta och det konkreta, mellan väsendet och verkligheten, som jag anser kunna öfvervinnas endast genom ett *språng i tanken.* Jag vill här varna för den missuppfattning, att klyftan skulle afbryta kontinuiteten i tänkarens psykiska lif, så att ett tomrum deri skulle inskjuta sig mellan de psykiska bestämningarna. *In natura* non datur saltus, non datur hiatus, non datur casus. Derom är jag fullt förvissad, icke minst när det är fråga om den psykiska naturen. Själslifvet är kontinuerligt, och den ena psykiska akten gränsar så att säga omedelbart till den andra. Men den ena formen af psykiskt lif efterträdes icke alltjemt och utan afbrott af en likartad. Tvärtom präglas detta förlopp af en rytmik, af en stigande och fallande böljerörelse, som låter den abstrakta begreppsakten aflösas af en dunkel känslobestämdhet, ett fast och bestämdt viljande af en svag tendens, en drift, en instinkt. Och det är på detta psykologiska faktum jag bygger

min lära om det logiska språnget. Jag förstår dermed den ur objektiv och logisk synpunkt oförmedlade ställning ett konkret faktum i sin konkreta, enskilda gestalt intager till detta faktums abstrakta begrepp, form eller lag, alltså det konkreta faktums tillfällighet i förhållande till begreppet eller lagen, hvaremot svarar det psykiska förloppet hos tänkaren såsom dels en riktning från det konkreta till det abstrakta genom eller i och under tänkande, dels en derpå vidtagande riktning från det abstrakta tillbaka till det konkreta såsom ett afbrott i tankeverksamheten och en rörelse inom en dunkel och oanalyserbar känslas sfer. Att denna senare rörelse och riktning kan hafva sin betydelse för tankeverksamheten, må icke förnekas, men den får blott icke inskjutas såsom ett moment deri, ty då har man principiellt infört mörkret och negativiteten såsom ett element i tänkandet och råkat in i en logisk cirkel.

Den andra anmärkning jag vill göra handlar om det i min framställning ofta förekommande begreppet *symbol*. Med symbol förstår jag icke, såsom så ofta annars brukar vara fallet, det abstrakta begreppet såsom »tecken» för eller betecknande de många enskilda sinnliga föremål, som falla under det allmänna begreppets omfång. Sålunda icke det abstrakta begreppet eller ordet *häst* såsom »tecken» för alla enskilda verkliga hästar. Utan med symbol förstår jag en åskådning, som är bild, uttryck eller uppenbarelse af en allmännare och abstraktare uppfattnings i sig varande innehåll. Symbolen uppenbarar alltså en öfvergripande enhet af ideal natur, men tjenstgör icke såsom »representant» för konkreta åskådningar. Och symbolens samband med det symboliserade ligger i hvarje fall i en förnuftig känsla, icke i en åskådning eller en åskådningsform. Det är den förnuftiga känslan af en abstrakt åskådnings, d. v. s. af ett begrepps, logiska eller sedliga värde, som gör symbolen till hvad den är. Det är endast de förnuftiga begreppen — med dessa är det, som känslan af ett sådant värde aktuellt förenar sig — hvilka på detta sätt kunna symbolisera och symboliseras Så symboliserar menniskans sedliga lif menniskoidealet, Guds historiska frälsningsverksamhet det rationella gudsbegreppet (det gudomliga såsom abstrakt ideal), medan det rationella gudsbegreppet är en symbol för de rena idéerna af sanning och godhet, som

sjelfva i sin ordning äro symboler af den i bestämningar icke fattbara och i ord icke utsägbara känslan af det absoluta måttet (all värderings yttersta måttstock). Symbolerna peka sålunda alltjemt uppåt mot allt högre sferer, inom hvilka det förnuftiga värdet och det rena ljuset städse kännas ökade, men der å andra sidan också åskådningens klarhet viker undan för och ersättes af värdets och måttets abstrakta mystik.

Medan sålunda vissa faktiskt gifna erfarenhetsformer i sin konkreta gestalt symbolisera eller uppenbara det i sig varande väsendets ytterst för vårt begripande otillgängliga innehåll och sålunda sätta oss i stånd att *känna* hvad vi icke kunna *åskåda*, så utgör väsendet till sin form i hvarje fall faktums begripliga förutsättning ända till den högsta förutsättningen, hvilken utgör en endast såsom enhet, men icke i bestämningar fattbar känsla, det rena medvetandets i intet omdöme uttryckbara, rent abstrakta känsla. Allt vårt vetande grundar sig ytterst på en sådan abstrakt känsla, hvilken, så att säga nedifrån betraktad, framträder ur olika synpunkter och bryter sig i de logiska och moraliska värdena. Det finnes en fond af väsentliga, abstrakta, för förnuftets ljus genomskinliga eller, rättare, förnuftet sjelft konstituerande känslor, hvilka bilda sjelfva den upprätthållande ryggraden i all vår kultur, känslorna af identitet, sanning, nödvändighet, godhet, rätt, harmoni, frihet o. s. v. Dessa känslor bilda kulturens form. Dessa kulturens förutsättningar vinna uttryck i vissa åskådningar, med hvilka åskådningar är förenad en mera konkret och liflig känsla af åskådningarnas värde såsom uttryck för förnuftet. I tidsåskådningens medium ses förnuftets känsla företrädesvis framträda och bryta sig, och dessa känslans brytningsformer samla sig under tvenne olika aspekter, som hafva sin förklaring i det brytande mediets beskaffenhet, orsakens och ändamålets aspekter. De förnuftiga känslorna kunna hafva en mera mörk och ogenomskinlig form. De hänföra sig då till förnuftet såsom orsak och te sig såsom drifkrafter till sedliga handlingar. Men de framträda också på ett annat sätt. Ur denna andra synpunkt äro de ljusare, men ock mera abstrakta. I detta senare fall hänföra de sig till förnuftet såsom ändamål. Hvad som utmärker hvardera aspekten kan fattas såsom beroende på och sammanhängande med graden af konkre-

tion. Till sin art hör ingen förnuftig känsla vare sig till det ena eller det andra slaget, utan hvarje förnuftig känsla faller under båda aspekterna. Men betraktad i sammanhang med förnuftet såsom orsak sammansmälter känslan starkt med den yttre åskådning, hvarvid hon är fäst, och kan icke derifrån klart skiljas. Åskådningen fattas på den ståndpunkten såsom ett yttre helt, hvartill känslan hör såsom en sida. Men i mon af denna sidas frigörelse från den yttre åskådningens elementer och ställande såsom åskådningens väsentliga form — såsom det, som skänker åskådningen väsende, d. v. s. logiskt och moraliskt värde — spiritualiseras och förinnerligas åskådningen till att blott vara ett medium för den förnuftiga formen. Men åskådligheten är ett oumbärligt medium, enär förnuftets form är abstrakt, och förnuftets konkretion endast går hand i hand med åskådlighetens rika och fasta utprägling. Icke så, att någon åskådning eller något åskådningselement skulle utgöra eller vara konkret förnuft. Deri ligger ingen mening. Utan så, att den för kulturens effektivitet nödvändiga graden af känslans innerlighet och rikedom är fäst vid åskådlighetens bestämda utprägling såsom sitt villkor. Är det abstrakta förnuftet känsla, så är ock det konkreta förnuftet känsla, icke åskådning. Men den konkreta känslan framträder faktiskt endast i en så innerlig förening med åskådning, att hon icke kan urskiljas derifrån annat än såsom en sida af oändlighet, som vidlåder sjelfva åskådningen, och som röjer sig i den dunkla driften till att åt denna kända oändlighet skapa uttryck. I och med de vunna uttrycken för oändligheten eller det dunkelt fattade förnuftet frigör sig den förnuftiga känslan alltmera från sitt ursprungliga och naiva beroende af åskådningen, fattande sig sjelf såsom väsende och åskådningen blott såsom det medium, inom hvilket förnuftets emancipationsprocess fortgår. Den förnuftiga känslan ställer sig mot åskådningen såsom väsende mot fenomen. Och verldsprocessens sanna natur begripes såsom förnuftets fortgående frigörelse från sina sinnliga villkor, såsom fenomenets undergång i och med väsendets aktualisation.

För det tredje anmärker jag, att den motsättning, i hvilken jag sätter idén mot verkligheten, ingalunda får tolkas

såsom uttryckande en brist hos idén. Så t. ex. att idén för sig tagen skulle sakna något af den realitet, som den s. k. verkligheten har. Bort det! I ett sådant påstående skulle sannerligen icke ligga något förnuft. Lika litet som i det härmed nära beslägtade, att idén i sig vore abstrakt, enär den af oss endast i ett abstrakt begrepp kan till arten rent fattas. Man måste göra det fullt klart för sig, att idéns motsats mot verkligheten endast och allenast betyder dess uteslutning af den för oss gifna fenomenella verklighetens brist och ändlighet, en negation af en negation alltså och följaktligen något i sig positivt. Men att den icke betyder idéns overklighet, overklighet då fattad såsom något negativt. Idén utesluter på grund af sin form, hvilken i vår logiska och etiskt-religiösa erfarenhet i någon mon varder uppenbar, allt det innehåll, som gör vår tillvaro konkret och verklig, och de åskådningar, som uppbära den rena idén och i hvilka den speglar sig, kunna heller icke konkretgöras genom bestämningar, lånade från menniskans fenomenverld. Derför måste en viss grad af abstrakthet ständigt vidlåda alla menskliga uppfattningar af det gudomliga och det rent ideella, utan att det gudomliga och det ideella i sig träffas af den brist och ofullkomlighet, som nödvändigt äro förenade med en abstrakt uppfattning. Vi kunna nu, då vi förstå ordens valör, alltför väl beteckna båda dessa värden såsom verkligheter och, i förhållande till vår fenomenverld, såsom tillsammans utgörande den sanna verkligheten eller väsendets verld. De äro det i sig sannt varande eller sannt verkliga, den andliga och eviga verlden. Visserligen. Men å andra sidan få dessa uttryck, som, rätt fattade, innehålla den vigtigaste af sanningar, icke förleda oss till dogmatiska positioner. Vi få aldrig glömma, att all verklighet ytterst är en bild, och att det Enas och det Evigas natur i sig står öfver all bild — såsom öfververkligheten öfver all verklighet Vi få aldrig glömma, att vi aldrig kunna för vårt medvetande individualisera denna natur, utan att förändliga den. Det Enas och det Evigas individualitet är att förlikna vid månens från oss vända halfva: hela vår ställning i fenomenverlden utesluter för oss, så länge som vi tillhöra denna verld, all möjlighet att få se den. Inom en viss omfattning — och huru stor! — är agno-

sticismen en berättigad, ja, en nödvändig ståndpunkt. Med den metafysiska agnosticismen gå hand i hand sträfvan efter en så ren uppfattning som möjligt af mensklighetens högsta värden och ett radikalt förkastande af alla bildliga uttryck, som dogmatiskt vilja sätta sig i den rena tankens stad och ställe, fastän de bildliga uttrycken *såsom bildliga* alltför väl kunna och måste tolereras samt erkännas vara riktiga och nödvändiga. Och nu borde den stunden vara kommen, då man finner sig vara mogen att tränga in bakom förlåten till det aldra heligaste, då man t. o. m. vågar att öfver bilden af hvarje personlig åskådningsgestalt höja den ena och eviga idéns bildlösa väsen och dit, inom de ouppmätta gränserna för det rena förnuftets möjligheter, förlägga förklaringen af verlden i dess helhet, en förklaring, som trotsar alla våra begreppskategorier och öfverstiger alla våra psykiska resurser. Vi våga derför att söka fullända den dogmatiska rationalismens byggnad genom att till den foga en ideal och rationell mystiks öfverbyggnad. Till denna mystiks rekommendation vill jag här endast anföra, att den i rätt nedstigande led härstammar från Platos idélära, från nyplatonikernas och den bästa medeltidsmystikens teologi samt från Kants kriticism.

Min fjerde anmärkning afser Guds förhållande till verlden, men icke omedelbart till den rena idén. Jag är då i detta afseende först och främst ytterst angelägen att få tillfullo erkänna — och att i detta mitt erkännande blifva uppfattad alldeles efter orden — att Gud i förhållande till verlden är sann verklighet och är verldens väsende. Det är det fulla och det rika uttrycket för hvad den för oss gifna verkligheten är, att den till sin sanning är det gudomliga förnuftet och att verlden sålunda till sitt väsen är personlig. Denna sanning upphäfves icke deraf, att det finnes ett abstraktare och tankerenare uttryck för den gifna verklighetens väsende. För det andra är jag angelägen om, att *kulturens* begrepp icke fattas för trångt, när Gud ställes under den aspekten, att han är kulturens i sin enhet uppfattade grund. Med kultur förstår jag då något, som oändligt öfverstiger alla enskilda menskliga sträfvanden både ett och ett och hoplagda till ett bestämdt arbete, och jag vidgar betydelsen deraf till den oändliga verksamhet,

hvarigenom öfver hufvud det sanna och goda införes och utföres i verlden. Dermed förstår jag den gudomliga upplysnings-, frälsnings- och helgelseverksamheten i dess vidsträcktaste mening, för hvilken verksamhet all mensklig sträfvan är ett partiellt uttryck. Den gudomliga och den sedliga menskliga verksamheten skilja sig från hvarandra så, som synpunkten af det stora skiljer sig från synpunkten af det lilla, som den tillräckliga och universella grundens synpunkt skiljer sig från den partiella. Men den sedliga menskliga verksamheten inbegripes icke i den gudomliga såsom ett osjelfständigt moment — den vore då icke fri — utan den är väsentligen att fatta såsom en derur icke härledbar, faktiskt fristående gestaltning af samma sak, en miniatyrbild deraf, men ingen del.

Jag gör ännu en speciell förtydligande anmärkning, den femte. Denna har afseende på förhållandet mellan det fysiska och det psykiska. Det är tydligt, att den i våra dagar så utbredda s. k. monismens ståndpunkt (eller den psyko-fysiska parallelteorien) väsentligen icke ligger till grund för min uppfattning af detta förhållande, om jag ock måste tillerkänna denna hypotes ett relativt värde såsom vetenskapligt hjelpmedel. Jag fattar icke väsentligen det fysiska så att säga såsom den konkava sidan af samma sköld, hvaraf det psykiska betecknar den konvexa, jag fattar icke det fysiska såsom en grekisk text, hvaraf det psykiska utgör den latinska öfversättningen. Detta helt enkelt derför, att det psykiska enligt min mening, när det fattas sannt och egentligt, icke underordnar sig under synpunkten af realitet. Jag känner inga andra former af det i inskränktaste och egentligaste mening psykiska än den förnuftiga, d. v. s. reellt fria viljan — detta är den konkreta formen — och medvetandets enhet med dess olika logiska och ideala uttryck, den abstrakta formen. Men medvetandets både frihet och enhet utgöra modifikationer af det psykologiska grundelement, som heter *känsla*. Jemte detta grundelement erkänner jag blott ett annat, och det är *åskådningen*. Skall man nu kunna komma åt det specifika i hvartdera af dessa psykologiska grundelement, så gäller det att bortse från öfvergångar och blandningsformer — såsom från sinnliga känslor, hvilka utgöra viljedrifkrafter, som liksom utgå från yttre objekt, och från åskåd-

ningar, hvilka äro logiserade till uttryck för rena och förnuftiga känslor — och gripa hvartdera elementet i dess möjligast rena, skarpast differentierade gestalt. Sker detta — och det blir en framtidsuppgift för mig att försöka så göra — då kan man knyta motsättningen mellan psykiskt och fysiskt vid motsättningen mellan känsla och åskådning. Samma motsats framträder ur logisk synpunkt såsom motsatsen mellan grunden-orsaken och följden-verkan. Jag fattar väsentligen det psykiska såsom grund i förhållande till det fysiska, visserligen blott partiellt det förra såsom *orsak* till det senare såsom verkan, men der orsakssynpunkten saknar logisk möjlighet och är utan erfarenhetsstöd, ersätter jag orsakens synpunkt med *ändamålets,* d. v. s. låter det psykiska vara teleologisk grund till det fysiska. I aldra sista hand ersätter jag både orsakens och ändamålets synpunkter med *måttets* — grunden är ytterst mått —, i hvilken ställning — såsom mått — det psykiska är fullt universell, nödvändigt möjlig grund till det fysiska. Samma motsättning låter också fånga sig under en metafysisk aspekt, ur hvilken det psykiska framträder såsom väsende-idé i förhållande till det fysiska såsom fenomen-verklighet. Redan med dessa antydningar, som det blir min skyldighet att i den systematiskt fullständiga delen af min framställning noga utföra, anser jag mig hafva gifvit något fäste åt ett rätt förstående af min uppfattning af förhållandet mellan det fysiska och det psysiska. Det bör häraf framgå, att deras differentiering icke hvilar på en grundmotsats mellan parallela aspekter, der hvarje jemförelsegrund saknas, enär den skjutes ut i det fullständigt obekanta, utan på en gradmotsättning mellan det mera och det mindre sjelfbestämda, i hvilken det rent sjelfbestämda, i betydelse af det enbart såsom ren, predikatslös enhet fattade medvetandet, utgör gradskalans måttstock.

Den psykiska utvecklingen rör sig mellan tvenne poler: en omedelbar enhet af fysiskt och psykiskt och en medelbar — genom den fysiskt-psykiska motsättningen och konflikten sig röjande och växande — medvetandets enhet. Om vi vilja undgå »die schlechte Unendlichkeit» i vår uppfattning och fastställa en utgångspunkt för vårt tänkande, så måste vi statuera en gräns a parte ante, bortom hvilken motsättningen

mellan fysiskt och psykiskt icke sträcker sig. Dertill ega vi ock full befogenhet, ja dertill tvingas vi, enär idealismen omotsägligen bevisat, att det kroppsliga endast såsom *objekt vis à vis subjekt eller medvetande* eger någon den ringaste mening och begriplighet, och då det faktiskt finnes en ståndpunkt i det menskliga lifvet utan aktuellt medvetande och dermed ock utan differentierad objektivitet. Det finnes en punkt i menniskans potentiella lif, der icke objekt står emot subjekt, det förnumna mot förnimmandet, det fysiska mot det psykiska, en omedvetenhetens punkt, der de motsatta leden sammanfalla till omedelbar enhet. Och det är en rimlig föreställning, att alla medvetandets bestämda motsatsställningar mot objekter, alla yttre, bestämda och enskilda åskådningar, förbindas med denna punkt genom från det omedvetna utgående, divergerande linier. Man kan derför låta hvarje specifikt åskådningsförlopp förlöpa efter en specifik riktningslinie och lägga till grund för hvarje åskådning en relativt omedveten utgångspunkt, en relativt obruten helhet, och till grund för alla åskådningar öfver hufvud en absolut omedveten helhet, som betecknar psykologiens factum a quo. I denna helhet äro jaget och tinget fullt försänkta utan någon grad af differentiation. Mot bakgrunden af denna mörka helhet framträder jaget faktiskt aldra först såsom en känsla af lust eller olust, och med känslan är alltid en viss rörelsetendens, af eftersträfvande eller undvikande, d. v. s. en viss viljeriktning, gifven. Med viljans framträdande i känslan och från känslan såsom utgångspunkt håller lösgörandet af bilder från den omedelbara helheten jemna steg. Känslan bryter sig nämligen i *lust* och *olust*, hvilken brytning nödvändigt förutsätter och innebär en begynnande sönderbristning af den omedelbara helheten i olika objekter, af hvilka det ena väcker lust, det andra olust. Mot denna objektiva differentiation svarar omedelbart en subjektiv. Objektet och bilden äro alltid korrelata. Men på samma gång äro de ock graduellt-relativa, i det att objektet egentligen endast betyder en den yttre, mångfaldiga åskådlighetens riktningslinie hän emot den omedvetna helheten, en kontinuerlig öfvergång af medvetenhet i omedvetenhet, och bilden endast betyder en den inre, enhetliga åskådlighetens riktningslinie mot en fullt medveten enhet, en kontinuerlig öfvergång af

det omedvetna i det medvetna. Bilden är alltid mer eller mindre generell: en enhet i en mångfald objekter, *och det medvetna subjektet är till endast i och med en viss grad af generalitet.* Subjektets generalitet är ett villkor för dess medvetenhet. Med hvarje bild förenas alltid medvetenhet och medvetande, och, då objektet alltid förutsätter en bild, så förenas alltid medvetande med hvarje objekt. Medvetandet utgör enhetsbandet mellan objektet och bilden. När derför subjektet differentierar sig från den omedvetna helheten under form af en känslobestämd tendens till förändring i ett visst tillstånd, d. v. s. under form af en *vilja,* så differentierar sig samtidigt bilden från objektet och framträder subjektets enhet såsom bandet mellan båda, d. v. s. såsom *medvetande.*[1]) Viljan är den konkreta psykiska enheten, medvetandet den abstrakta och generella. Motsatsen mellan det fysiska och det psykiska (objekt och bild) faller nu under medvetandets enhet eller har deri sin gräns och sin relationsgrund. Men denna motsats kan aldrig uppvisas såsom en *gifven bestämdhet hos medvetandet,* en uppfattning, hvilken tvärtom bestämdt strider just mot medvetandets begrepp af öfvergripande enhet. Men i viss mening tillhör denna motsats *viljan* såsom en bestämdhet derhos eller form derför. Härom kan nu på denna plats endast den antydan lemnas, att, om medvetandets enhet är viljans väsen och om hela den psykiska utvecklingen tenderar till att i allt större omfattning aktualisera denna enhet, d. v. s. att omsätta det omedvetnas omedelbara enhet i det aktuella medvetandets förmedlade, så måste, i en viss utsträckning och mening, det fysiska betraktas såsom ett moment i sjelfva denna förmedling. Ur denna synpunkt ingår det fysiska till en viss grad i viljan, ty en viss form hos detta såsom sådant måste viljas, då viljan söker utföra det nämnda förmedlandet.

Af det föregående bör framgå, att jag icke anser de objektiva tingsåskådningarna för sin tillvaro förutsätta en subjektiv förmedling under form af syntetiserande af enkla »gifna» elementer, utan i stället uppkomma genom en helt och hållet transsubjektiv differentiering af en ursprunglig helhet, som hvarken är

[1]) Medvetandet är sålunda till i tvenne ställningar: såsom korrelat till objektet (subjekt) och, egentligast, såsom subjektets och objektets öfvergripande enhet.

objektiv eller subjektiv, och som derför helt undandrager sig all vår kunskap. Psykologiens urfaktum söker jag derför icke i sensationen, utan i en oförmedlad, faktisk helhetskonception, der det *på en gång* färdiga och gifna tinget står emot det *på en gång* färdiga och gifna subjektet, hvarvid »färdigheten» tydligen dock icke utan grof misstydning kan fattas annat än såsom alla erfarenhetsfaktorers primära och oförmedlade samvaro och samverkan såsom ett helt till utveckling af det gifna hela såsom ett helt. Hvad jag opponerar mig emot, det är, att det i psykologien någonsin skulle vara fråga om *bildandet* af en ursprunglig erfarenhet, om *uppkomsten* af ett yttre ting genom förmedling af psykiska processer och dylikt. Allt detta strider mot lagen om subjektets och objektets ursprungliga korrelation. I psykologien kan endast vara fråga om den oförmedlade psykiska helhetens successiva öfvergång i en förmedlad, om det aktuella medvetandets genetiska förverkligande från basen af en för medvetandet ursprunglig motsättning mot det objektiva och i och under och medelst denna motsättnings fortskridande skärpning och utvidgning. För mig öfvertager icke psyke den roll, som teologien låter gudomligheten spela: att ursprungligt dana och forma verlden. Inom det menskliga medvetandet faller ingen annan danande och formande process än den en gång gifna formade verldens påbyggande med den materiella och den andliga utvecklingens öfvervåning. Utvecklingens absoluta »orsaker» falla utanför medvetandet. När helst vi tro oss hafva gripit dem, visar oss en närmare granskning, att de förete bilden af ett redan formadt innehåll, af subjekt-objektivitet, af psykisk-fysisk dualitet, och att de sålunda höra inom utvecklingen sjelf, men icke till dess yttersta orsaker. Det ligger i vår kunskapsförmågas natur att hvad vi kunna i begrepp fixera ställer sig såsom utvecklingens mål och lag, men aldrig såsom dess orsak. Därför kunna vi lugnt utmönstra ur vår vetenskap hela den kausala apparat, som skulle tjena till förklaring af erfarenhetens »bildande och uppkomst», såsom »sensationerna» såsom »psykiska elementer», skillnaden mellan »primära» och »sekundära» qvaliteter eller mellan »det som har objektivt och det som har subjektivt ursprung» hos tingen, en ursprunglig »syntetiserande» verksamhet hos medvetandet (annan än fanta-

siens bildskapande), om rum och tid såsom »rena» åskådningsformer, men icke »empiriska» bilder o. s. v. Man kan komma till en ståndpunkt, der alla dessa skenbart så djupsinniga distinktioner förlora sin vetenskapliga pondus och nimbus och sjunka ner till läget af en öfvervunnen problemställning, der man inser, att allt fysiskt är psykiskt, såvida deri röjer sig ett väsende, en mening, d. v. s. en typ, en lagbunden ordning, en ändamålsenlighet, och att allt psykiskt är fysiskt, såvida detsamma betraktas såsom egande verklighet och konkretion. Det är ingen den psyko-fysiska parallelismens aspektlära detta, ty för det första te sig det fysiska och det psykiska här icke i sista hand och för den slutliga reflexionen såsom parallela sidor i tillvaron och utvecklingen med parallela räckor af kausalitet, utan de äro med hvarandra förenade lika innerligt, som kraften är det med materialet, enheten med mångfalden, väsendet med fenomenet, och för det andra är enheten mellan båda icke ett obekant tredje, utan det psykiskas öfverskott öfver motsättningen med det fysiska. Men den kritiska reflexionen blottar obarmhertigt, att all medveten psykisk enhet är *abstrakt,* är lag och form allena, och *att en fullt konkret medveten psykisk enhet icke kan tänkas såsom en real orsak, utan endast såsom en ideal uppgift.* Den realt fattade konkreta psykiska enheten af de korrelata membra, det medvetna subjektet och det deremot stående (*icke* ställda) objektet, är deremot begrafven i den oförmedlade helhetens dunkla natt, till hvilken visserligen känslan kan närma sig i grader, men med hvilken den aldrig blir ett. Denna mörka helhet är en fondvägg, mot hvilken subjektets och objektets figurer framträda och afteckna sig. Men det är en meningslöshet att vilja åskådliggöra denna fond genom att förvandla den i en enskild figur eller bild och att derpå vilja tillämpa förståndets kategorier, som endast kunna gälla om de mot bakgrunden sig företeende bilderna. En sådan tillämpning blir lika orimlig, om det endast är *kausalitetens* synpunkt man derpå vill tillämpa med pretention på att man derifrån håller borta allt sken af substantialitet. Bakgrunden är bakgrund, men den hvarken *är* (= är bild) eller *verkar.* Menniskotankens utgångspunkt är öfverallt fakticitet, men icke rent förnuft, och innerst och egentligast är förnuftet endast riktningspunkt och norm.

Af alla antydningar och anmärkningar, som nu blifvit gjorda, torde man utan alltför stor svårighet kunna bilda sig en allmän föreställning om både arten af och formritningen till den verldsåsigt jag vågat beteckna såsom den moderna och som jag i en kommande framställning ämnar utföra. Liksom all filosofi söker den tillvarons grund, och liksom all sann filosofi söker hon den i *förnuftet*. Hon griper grunden-förnuftet i dess omedelbara erfarenhetsgestalt, som är tillgänglig för omedelbar inre iakttagelse, i *orsakens* gestalt eller såsom *fri vilja*, d. v. s. såsom kulturens drifkraft. Hos denna fria vilja differentierar hon tvenne aspekter, mångfaldens och enhetens, betraktande kulturen dels såsom sedlig, dels såsom religiös verksamhet. I erkännandet af kulturmakten i dess mångfald och enhet ligger den historiska basen och utgångspunkten för all positivt fruktbärande spekulation, och erfarenhetsvetenskaperna om kulturmakten i dess olika framträdanden, vetenskapernas, sedernas, samhällenas och religionernas historia, utgöra källorna för den egentligt filosofiska rationalismen. Denna rationalism, som har den nämnda utgångspunkten, kan dock icke blifva stående vid förnuftet såsom historisk orsak, utan måste söka frigöra förnuftet från dess tids- och individualitetsbegränsning och i den filosofiska universalitetens intresse utvidga förnuftet till en mera omfattande verldsgrund. Detta sker dermed, att kulturorsaken i abstraktionen och reflektionen rationaliseras till kultur*ändamålet* eller kulturidealet. Märk, att orsakens synpunkt försvinner i ändamålets, då grunden rationaliseras och allmänliggöres! Orsaken låter icke rationellt fasthålla sig in abstracto. Ändamålet är orsakens sanna väsende och öfverträffar densamma i renhet och omfattning. Derför syftar det filosofiska tänkandets process alltjemt till att lyfta de historiska kulturmakterna upp till idealets plan, der de blifva aftvagna sin historiska begränsning, der det icke längre blir fråga om vissa folks och tiders seder och gudsföreställningar, utan om det innersta och det gemensamt menskliga i all sed och all gudstro. (Det pris, för hvilket emellertid endast den renare uppfattningen köpes, är förlusten af den lifligheten och rikedom i förnimmandet, hvilka förutsättas för all makt till att framkalla handlingar). Förnuftet såsom grund framträder sålunda för det andra ur *ändamålets* eller *idealets*

synpunkt — och ur denna synpunkt dels såsom menniskoidealet, dels såsom det gudomliga förnuftet, dels såsom det godas idé — och detta är den egentligt gifvande och fruktbärande filosofiska synpunkten. Men det finnes en högre synpunkt för förnuftets framträdande, den rent abstrakta och formella. Det visar sig nämligen rätt snart, att icke ens idealets synpunkt räcker till för en fullständig verldsförklaring. Man kan nämligen icke förstå, hvarför hvarje tillgänglig form af förnuft skall vara knuten till kulturutvecklingen och dermed också till förändringens, vexlingens, motsatsens och kampens former, som icke kunna skiljas derifrån. Utvecklingens ideala ändamål i sin aldra högsta gestalt kommer i sjelfva verket att i någon mon behäftas med dessa ändliga former, ty hvarje ändamål hänför sig alltid till och bestämmes af den verksamhet, hvars ändamål den är. Detta kan ytterst uttryckas så, att något i sig varande aldrig kan rent framträda under formen af det goda, emedan allt godt är ett relationsbegrepp. Men så förhåller det sig ock med sanningen och skönheten, försåvidt dermed vissa *värden* betecknas. Förnuftsuppfattningen måste kunna lemna kulturens, verksamhetens och värdets sfer, om den skall kunna nå en absolut ståndpunkt. Det ligger i sakens natur, att en sådan uppfattning hvarken kan vara teoretisk, praktisk eller estetisk, att den ligger öfver all motsättning mellan subjekt och predikat i omdömet och att den försmår all bild, all åskådlighet. Den måste dock finnas, ty den är kulturens yttersta förutsättning, hvarförutan allt ljus deri skulle förvandlas till mörker och allt godt och allt skönt mista sin godhet och sin glans. Derförutan skulle också hvarje omdöme sakna sitt enande band, och hvarje åskådlig bild något väsende att afbilda och uttrycka. Hvar är då detta värdenas mått, detta omdömesverksamhetens inre bindemedel, detta bildernas väsende? Det absoluta kan blott föreligga i en predikatslös, i ord icke någonsin rent uttryckbar känsla, i *känslan af medvetandets universella enhet eller identitet* i och för all möjlig erfarenhet, både af subjektiv och objektiv natur. Denna känsla af det absoluta finnes, *såframt* kulturen har något värde, tänkandet någon formell grund, bilden något väsende eller någon urbild. Denna förnuftets tredje och högsta ställning kunna vi söka beteckna och

fasthålla med det uttrycket, att förnuftet framträder såsom tillvarons *mått*. Identiteten, enheten, samstämmigheten är måttet på det varande, ur den synpunkten beteckna vi något såsom sannt och godt. Nu kan menniskotanken på flera olika vägar nalkas denna medvetandets rena enhet, detta mått, och han ser det då skimra emot sig i olika färger och gestalter allt efter beskaffenheten af det medium, hvarigenom det skiner. På detta sätt vinner den rena enheten på olika sätt gestaltade uttryck och så att säga en inre artikulation. Vetenskapen om dessa enhetens uttryck eller former — bilder i olika åskådningsmedier och med olika grad af täthet eller konkretion — är den formellt högsta delen af förnuftsvetenskapen. Men det är gifvet, att denna formvetenskap icke skänker någon real verldsförklaring, utan blott innebär den nödvändiga möjligheten af en sådan inom förnuftet. Strängt taget betecknar hvarje rent teoretisk verldsförklaring från menniskans ståndpunkt endast en inom det rena förnuftet fallande nödvändig möjlighet, som säges vara blott möjlig derför, att vi sakna alla hjelpmedel att förverkliga den. Vid den reala verldsförklaringen se vi oss hänvisade att stiga ned från förnuftets rena enhet, från förnuftet såsom *mått* till förnuftet såsom *ändamål* och *orsak*. Men då röra vi oss åter inom relativitetens sfer. Då är det endast kulturvärden, hvarmed vår filosofi sysslar. Det må dock vara oss nog, att vår kultur erbjuder oss obegränsade utsigter och oberäkneliga möjligheter till förnuftigt framåtskridande. Men framför allt må det trösta oss, att tanken går i borgen för att vår kulturs utvecklingslinie väsentligen endast går genom förnuftiga möjligheter, men i det stora hela utesluter de motsatta.

Jag tror, att det vore synnerligen nyttigt att redan på denna punkt i framställningen söka orientera omdömet i den framställda verldsåsigten genom att klargöra dess väsentliga relationer till de vigtigaste hufvudformerna i filosofiens historia och på detta sätt karakterisera den liksom genom påsatta etiketter. En sådan etikettering framkallar vigtiga idéassociationer, egnade att låta *det nya* afteckna sig mot bakgrunden af *det gamla* och i denna ställning vinna bättre ingång i uppfattningen. Jag vill derför här söka angifva den nya stånd-

punktens ställning till de gamla dominerande motsatserna *realism-idealism, empirism-rationalism.*

Min mening är då först den, att filosofien, då den stannar inför dessa motsatser, *icke* står inför exklusiva alternativ. Alla dessa former representera nämligen relativa sanningar, som filosofien successive har att tillegna sig, skänka sitt erkännande och skapa uttryck för, om hon vill lösa sin uppgift med någon grad af fullständighet och vill ådagalägga den grad af mognad i omdömet, som historen om dessa hvarandra bekämpande, men aldrig utplånande riktningar är egnad att bibringa. Äfven inom filosofien framträda nämligen den menskliga kunskapsverksamhetens tvenne allmänna riktningar, om hvilka jag i begynnelsen af denna framställning talat, och af dem kan ingendera umbäras. Filosofien måste å ena sidan noggrannt uppmäta sitt område, konstatera och skarpt fixera sina der liggande faktiska utgångspunkter, hvar för sig tagen, m. a. o. analytiskt behandla sitt erfarenhetsstoff, innan hon kan lyfta detta till ett högre abstraktionsplan och der genom logisk bearbetning sammansmälta den rika, men i sig isärsträfvande fakticiteten till dess enhetligt, men abstrakt fattade väsen. Nu synes mig det realistiska och empiristiska föreställningssättet vara det enda, som erbjuder någon utsigt till att vinna en rik, klar och bestämd kunskap om erfarenheten, medan det idealistiska och rationella tänkesättet ensamt kan bemästra erfarenhetens motsatser och tvinga in dem under en gemensam universell synpunkt.

Det är lätt att se, att den *exklusiva realismen*, den konseqvent utbildade realismen, d. v. s. materialismen, gör sig omöjlig genom sin eliminering ur erfarenheten af hvarje *andlig* faktor. Materialismen sätter sig den orimliga uppgiften före att förklara erfarenheten utan att erkänna jaget (jagkänslan) såsom ett ursprungligt element deri och i stället härleda jagkänslan ur åskådningen af objekt, hvilket härledningsförsök innebär ett uppenbart hysteron-proteron, då åskådningen af objekt endast i relation till jaget kan hafva någon den ringaste betydelse. Den *exklusiva empirismen* (sensualismen) begår ett fel af samma art som materialismen, i det att denna åskådning också förfalskar erfarenheten genom att »förminska» den. Det är det

fritt verkande förnuftet och hela den förnuftiga synen på sammanhanget i verlden, som den radikala empirismen vill aflägsna ur erfarenheten, i det att den icke erkänner en ursprunglig måttbestämdhet i förståndet och en primär sjelfbestämmelse hos viljan, m. a. o. i det att den förnekar förnuftets lagstiftning i naturen. Men den *radikala idealismen* och den *radikala rationalismen* låta lika litet genomföra sig i filosofien. Den förra af dessa grundformer lefver i den föreställningen, att allt yttre i anseende till sjelfva sin verklighet och bestämdhet skall låta principiellt härleda sig ur det inre eller förklara sig såsom en form för och af det inre, en ståndpunkt, som den radikala rationalismen skärper och utpräglar derhän, att allt yttre skall kunna fattas såsom en *verkan* eller åtminstone en *följd* af det inre, tänkt såsom en intelligent orsak eller ett förnuftigt väsende. Men den radikala idealismen glömmer eller förbiser, att intet inre har någon grad af bestämdhet, om det icke motsättes mot ett yttre — det finnes *ingen* psykologisk bestämning, som har en från andra urskiljbar karaktär annat än genom psykes relation till yttre och faktiska erfarenhetsmoment — hvilket beror på att det yttre är omedelbart gifvet såsom det hela eller det verkliga föremålet, hos hvilket det inre är en form eller hvars väsen det inre är. Och den radikala rationalismen begår den cirkeln att förfalska eller så att säga försämra qvaliteten hos det förnuft, hvarifrån den utgår såsom realgrund, när den ur förnuftet såsom realgrund söker härleda den sinnliga tillvaron. Man kan icke fasthålla förnuftet i dess renhet annat än genom en mot förnuftets renhet svarande uteslutning af sinnligheten från förnuftet — såsom en grundmotsats deremot. Men det är ingen mening i att söka härleda den ena leden i en grundmotsats ur den andra.

Man måste fortskrida till det erkännandet, att den dualistiska realism-idealismen har sitt fulla berättigande såsom en inom vissa gränser nödvändig ståndpunkt. Dessa gränser innesluta det område, inom hvilket erfarenheten betraktas såsom *verklighet.* Så länge erfarenheten betraktas såsom verklighet, stå der subjekt contra objekt och objekt contra subjekt (det inre mot det yttre och det yttre mot det inre). Erfarenheten såsom verklighet har en gång för alla formen af antitetisk

subjekt-objektivitet. Det är endast mot objektets bakgrund, som subjektet uppenbarar sin natur och sitt innehåll, och det finnes ingen »Geisteswissenschaft», som icke måste grunda sina satser om anden, själen eller jaget på psykiska naturbestämningar, så länge nämligen det är fråga om jaget såsom ett element i verkligheten. När jaget blott fattas såsom verkligt, fattas det också såsom naturbestämdt, införlifvas med åskådningarnas naturnödvändiga serie och bindes vid korrelation till objekt, om det än alltid såsom jag tillika tänkes såsom fri orsak (i och med oändlighetskänslan).

Den dualistiska empirism-rationalismen har likaledes sitt fulla berättigande inom en viss sfer och får icke uppoffras för tomma drömmar. I likhet och i oskiljaktigt samband med den förra formen af dualism eger denna nämligen ett kunskapsvärde eller en betydelse för den menskliga kunskapen, som vetenskapen på intet vis kan undvara. Problemens immanens skänker det forskande medvetandet ett innehåll, som den transscendenta synpunkten vid frågeställningen icke i någon mon kan ersätta. Den dualistiska empirism-rationalismens syn på erfarenheten bestämmes genom förnuftets faktiska uppträdande i den begränsade och relativa formen af fri verksam vilja, då den står i en motsats mot ett bestämdt objektivt verksamhetsmaterial, hvilket principiellt aldrig kan upphäfvas i sin motsättning mot viljan eller derur härledas, utan att sjelfva den verksamma viljans natur och innehåll upphäfvas och utan att man på samma gång upphäfver allt positivt innehåll i sedlighet, rätt och religion.

Det yttres faktiskt sjelfständiga ställning i verkligheten — såsom något kroppsligt, som icke kan härledas ur det andliga, och såsom något sinnligt, som icke kan härledas ur det förnuftiga — berättigar icke verklighetsforskningen till att utgå från och tillämpa en radikal idealism och rationalism. Men verklighetsforskningen omslutes omedelbart af filosofiens yttre demarkationslinie och hör icke till dess centrum. Sitt egentliga och inre lif lefver filosofien såsom en väsensundersökning, en undersökning om kulturidealen och om tankens och viljans eviga måttbestämdhet, till hvilken väsensundersökning uppfattningen af jaget såsom fritt verkande, historisk

orsak utgör nyckeln. Inom väsendets, uppgiftens, måttets region höra idealismen och rationalismen hemma, och der få de icke tåla någon inskränkning af realistiska och empiristiska verklighetssynpunkter. Der har forskningen lemnat verkligheten såsom ett gifvet helt eller såsom det konkret varande under sig, tecknar konturerna af öfververkliga ideal i framtidsperspektivisk fördjupning och sammanbinder både den faktiska verkligheten och den ideala öfververkligheten med den identiska förnuftslagens logiska bindemedel. På detta område *är* intet, utan der *bör* allt vara, och derinom måste den yttersta förklaringsgrunden till allt sökas. Icke ens den logiska lagen *är* och *är något*, utan han grundar allt detta, som kallas *ett något.* När forskningen höjer sig till att söka tillvarons mål och lagar, måste den vara strängt idealistisk och rationell, om den vill hålla sig uppe i sitt plan och icke sjunka ned till en faktisk verklighetsundersökning. Emedan nu idealismen och rationalismen måste intaga denna abstrakta ståndpunkt, så äro de alltid behäftade med en viss betydande grad af agnosticism. Agnosticismen är en direkt följd af det vetenskapliga innehållets abstrakta tunnhet, hvilken åter i sin ordning svarar mot dess förnuftiga renhet. Derför beteckna och utgöra idealismen och rationalismen i den menskliga forskningens historia mera ideala uppgifter och ledstjernor än verklighet konstituerande principer, en sanning, som redan Kants dialektik och Fichtes vetenskapslära starkt framhållit.

Den moderna filosofien får icke vara en dogmatisk verklighetslära, utan måste vara en perspektivisk ståndpunktslära, der sanningen aldrig bindes olösligt fast vid någon verklighet eller något vara, utan blott betecknar forskningens riktningspunkt. Men denna riktningspunkt måste innehålla rent och oblandadt ljus, och detta ljus måste kunna skina genom verkligheten i olika grader och reflekteras på olika sätt. Så uppstå de olika bilderna af det rena ljuset, och dessa bilder måste kunna ordnas i en fenomenet-väsendets riktningslinie. Att tanken, när den rör sig utefter denna linie, rör sig mellan den konkreta verklighetens och den abstrakta sanningens poler, mellan det som *är* och det som *bör* vara, mellan det tillfälliga och det nödvändiga, det betecknar en faktisk inskränkning

hos vår kunskapsförmåga, som blott successive kan häfvas genom viljan och hennes lif, men icke genom någon blott ansträngning af förståndet. För viljans ordnande af tillvaron och ombildande deraf i förnuftig riktning är deremot ingen synbar gräns satt, och vi kunna icke acceptera den satsen, att någon orubblig skranka här stänger vägen. Vår tillvaro är till hela sitt närmare innehåll tillfällig och betecknar blott ett specialfall af alla de icke uppmätta möjligheter, som höra under förnuftet. Det finnes ingen begriplig grund till att den i det hela är som den är. Tvärtom drifver all af oss känd grund till radikal förändring i vår tillvaros villkor, och här måste man varna för att icke fatta förändringens tendens nog djupgående. Hvilken ömklighet ligger i att t. ex. stänga utsigterna för den verldsomdanande kulturen i djupaste mening inom vår tillfälliga fenomenverld och utmåla det slutliga målet för kulturen såsom industrialismens gyllene ålder och ett allmänt broderskap! För den rena och utbildade förnuftskänslan ter sig en sådan slutlig utsigt tvärtom såsom något i hög grad otillfredsställande, för att icke säga frånstötande. Nej, här kan i sanning ingenting annat tillfredsställa än det oändliga utvecklingsperspektivet med dess möjligheter att steg för steg upphäfva sjelfva sinnligheten i och med en till roten trängande omdaning af formen för hela vårt själslif i riktning mot en högre enhet mellan själens krafter, hvilken vardande enhet så småningom sönderbryter skiljemurarna mellan åskådning och känsla, mellan ting och person, mellan natur och ande, mellan menniska och menniska, mellan Gud och menniska, mellan Gud och idén. I den andan skall ordet om *en ny himmel och en ny jord* tolkas. Och denna tolkning innebär ingen svårighet på ståndpunkten af en idealistisk väsensuppfattning. Tvärtom innehåller och angifver den en grundförutsättning för kulturens egen möjlighet. Derförutan skulle kulturen nämligen i sista hand sakna ideal och dermed makt att ingå såsom driffjäder i menniskosinnet. Ty för den allmänna fredens ideal, för altruismen, för det sociala jemvigtsläget, för ett fullt mekaniseradt verldstillstånd kan menskligheten icke på allvar sätta in sina bästa krafter.

Vårt teoretiska medvetande, äfven utveckladt till den högsta grad af förstånd, kan dock icke fatta, i anseende till deras realitet och innehåll, de sista kulturella idealen. Vi ega faktiskt ingen obildlig eller osymbolisk kunskap om det öfversinnliga, ty till en sådan kunskap hör icke blott form, utan också innehåll. Här gäller obönhörligt den Kantiska satsen om förnuftsidéernas blott regulativa, icke konstitutiva bruk i *den* mening nämligen, att vår kunskap om dessa idéer eller om den abstrakta sanningen icke länder till vetande om det öfversinnliga i sig, utan endast tjenar till att orientera oss och leda oss inom den fenomenella tillvaron. Vår ställning skulle derför i sanning vara förtviflad, om våra sista resurser låge i vårt förstånd och öfver hufvud i vår teoretiska bildning och dess hjelpmedel. Vår vandring mot målet skulle då icke hindras endast af ett tillfälligt och latitudinärt *ignoramus,* såsom nu är fallet, utan af ett radikalt förlamande *ignorabimus.* Men vi behöfva icke frukta detta ignorabimus, ty det har ingen makt att stå emot viljans *varde!*, denna kraft, som arbetar i djupet af tillvaron och långsamt omgestaltar både den fysiska och psykiska naturen och förändrar hela lifssynen. Ty när tillvaron i sin rot ombildats af viljan, då har förståndets ställning blifvit en annan och gynnsammare. Det arbetar då under nya villkor i ett nytt läge, der det symboliska töcknet alltmera viker för det öfversinnliga väsensinnehållets tilltagande klarhet. Den sedliga kulturen bereder marken för den intellektuella och möjliggör dess högre utveckling. Innan vi kunna förstå det öfversinnliga, måste sinnligheten, både den inre och den yttre, elimineras af viljan. Men i sanning är det af nöden att fatta viljebegreppet tillräckligt djupt och stort för att icke detta tal om viljans makt skall innebära en uppenbar orimlighet. Det är nödvändigt att fatta viljan i dess grund och dess enhet — såsom den gudomliga viljan i den betydelse af detta begrepp, som ofvan har blifvit utvecklad. Framträdde icke en sådan real och individuell viljeenhet i naturen, historien och den enskildes erfarenhet, såsom den nu gör, så vore det i sanning fåfängt att med sina förhoppningar vända sig till den sedliga menniskoviljan, vare sig i dess rent individuella begränsning eller i dess kollektiva enhet. I begreppet om Gud såsom en

rent god, om än icke »allsmäktig» — ty detta predikat innebär en meningslöshet: all makt har mot sig en annan makt — personlig grund till ombildning af den fysiska och den psykiska naturen i den omfattning, hvilken kräfves för den ideala utvecklingens fortgång, och hvilken personliga grund individuellt och historiskt framträder i sin mon i allt religiöst lif, men väsentligen i de gammaltestamentliga nådesanstalterna och i den kristna kyrkan och i hvarje deraf bestämdt menniskosinne, ser jag den enda tillräckliga grunden till att kulturen skall kunna verka hvad den bör verka. Här gäller att fatta Gud såsom en verkande orsak tillika och icke blott såsom ett ideal, m. a. o. historiskt och individuellt tillika och icke blott såsom förnuftigt väsen, en ideal, öfver verksamhet höjd personlighet, och än mindre såsom ett blott ideellt mål, en ideell ordning eller en ideell form. Den rationaliserande abstraktionen måste utgå från det historiska gudsmedvetandet, om den skall hafva en tillräckligt stark och bred erfarenhetsbasis att trygga sig till. Derför har all verkligt fruktbärande spekulation sin källa och sin rot i det individuellt-historiskt gestaltade religiösa medvetandet. En spekulativ bildningsform, som förnekar detta sitt ursprung, liknar en son, som icke kännes vid sin moder.

Det borde af den föregående utredningen vara klart, att filosofien icke i likhet med vetenskaper, hvilkas uppgift är att utröna sambandet mellan en grupp likartade, i åskådningen konstaterbara fakta, har att ställa sig på radikala och exklusiva ståndpunkter, framhållande verkligheten blott såsom sådan eller sådan, utan att hon väsentligen har att förena de motsatta synpunkterna till en stor symfoni, i hvilken hvar och en synpunkt betecknar en med de öfriga samklingande sats. Det visar sig nämligen, att hvar och en af de stora, historiskt representerade synpunkterna för verklighetens betraktande har ett från annat håll oersättligt kunskapsvärde, som det gäller att förränta, men icke att bortslösa. Och filosofien kan lugnt och tryggt begagna sig af hvar och en af dessa synpunkter, hvar och en i sin mon och i sin ordning, utan att behöfva frukta för att hon dermed skall förgripa sig på verkligheten. Filosofien har nämligen icke en *bestämd* verklighet till föremål, hvilken skulle kunna opponera sig mot att betecknas såsom andlig och

kroppslig, sinnlig och förnuftig på en och samma gång. Den bestämda verkligheten är blott ett språngbräde för filosofien, ut ifrån hvilket hon, såsom spekulation, söker nå idéerna. Filosofiens väsentliga uppgift är hvarken att utreda den faktiskt gifna verkligheten såsom faktisk eller att dogmatiskt framställa väsendet såsom en realitet och en substans, utan att genom spekulation afrunda den gränslösa erfarenheten till ett oändligt helt. Det är genom idéerna, som denna afrundning sker, men det är icke den menskliga kunskapsförmågan beskärdt att behandla och undersöka idéerna såsom verklighet eller existens, utan endast såsom formellt väsende eller essens. Det är tydligt, att idéerna icke ega sin verklighet genom åskådningen och förståndskategorierna, och då är synpunkten af verklighet vid idéernas betraktande för oss otillgänglig. Det gäller derför i det stora hela att betrakta idéerna, icke såsom *verkligheter*, utan såsom *värden*. Därför blir den afgörande synpunkten inom spekulationen den filosofiska verldsåsigtens brukbarhet för kulturella ändamål. Den filosofiska verldsåsigten måste framför allt uppfylla den förnuftiga känslans fordringar, så att den lemnar det enhetssökande förståndet en orienterande ledtråd inom erfarenheten och skänker den gränslöst sträfvande viljan ett klart fattadt, fast mål. Ur den inre erfarenheten måste spekulationen kunna hemta stoffet till idéer, som skänka tillvaron en förnuftig mening, och som lägga fram i dagen förutsättningarna för kulturens möjlighet såsom en effektiv makt. Må man emellertid akta sig för att här genast vara framme med den spetsborgerliga reflexionens fientliga söndring af den ena synpunkten från den andra, framhållande, att, när värdets synpunkt införes såsom dominerande i filosofien, då förringas samtidigt den objektiva sanningens. Det är naturligt att fråga sig, huru värdets synpunkt förhåller sig till sanningens, brukbarhetens till verklighetsforskningens, men det är kortsynt att utan undersökning förutsätta, att det skall ligga i sakens natur, att den ena utesluter den andra. Väl disponerar den öfverdrifna motsättningen af det teoretiska mot det praktiska i den gängse psykologien till ett sådant förhastadt omdöme. Men häremot kan man endast ställa uppmaningen till en noggrann pröfning af det förutsatta psykologiska under-

laget. Resultatet af min pröfning af detta underlag kan jag här endast antyda såsom min förvissning, att det logiska bedömandet och den moraliska värderingen ligga hvarandra långt närmare, än man i allmänhet föreställer sig. Detta derför, att båda hafva samma grund, den absoluta identiteten i jagkänslan, och derför att det sanna blott utgör denna absoluta enhet i ett relativt abstrakt åskådningsmedium, medan det goda är samma enhet i ett mera konkret De logiska formerna äro sjelfva till sitt väsende värdekänslor och intet annat och kunna derför såtillvida icke utesluta de moraliska värdekänslorna. Derför kan den värderande filosofien alltför väl tänkas innebära den högsta sanning.

Vi hafva nu undangjort vissa förberedande undersökningar dels af kritisk, dels af systematiskt-resonnerande natur, undersökningar, som vilja betraktas såsom ett förslag eller en upptakt till sjelfva ämnets framställning och dermed gifvetvis såsom en försmak af den riktning, i hvilken vi komma att söka lösningen af våra höga problem. Men ännu stå vi långt aflägsna från den utförliga systematiska framställningen af vår moderna ståndpunkt i filosofien, så långt, att denna nödvändigtvis måste uppskjutas till senare föreläsningsserier. Innan vi komma dit, måste vi söka en ledande tråd i historiska undersökningar af den moderna filosofien från den sida och synpunkt, att dessa undersökningar kunna förbereda och inleda den systematiska framställningen. Dessa historiska undersökningar sammanfattar jag under rubrik af *en kritik af den idealistiska konstruktionsfilosofien*, hvilken kritik utgår från fröna till den konstruktiva riktningen hos Kant, fortsätter genom Fichtes, Schellings och Hegels utbildade konstruktionssystemer, berör en konstruktiv rest hos Boström och framhåller, huru relativismen i våra dagar söker rena sig från de konstruktiva förutsättningarna och tendenserna, men gör detta på bekostnad af allt filosofiskt och metafysiskt djup. Emot bakgrunden af denna historiska teckning skola vi sedan söka resa vår byggnad.

V—VIII.

Sjelfmedvetandet är hos Kant[1] en enkel akt af formbestämning, som beledsagar förståndets omdömen och hvarunder all erfarenhet faller såsom under sitt vilkor, men det är alldeles icke i någon mening ett helt, som har i sig några begrepp såsom sidor af sitt rena väsen. Det är rent enkelt (således *icke* ett helt), och kategorierna såsom förståndets s. k. rena begrepp

[1] Vid framställandet af hvad som är Kants historiska åsigt och verkliga lära är jag medveten om uppfattningar, som starkt divergera från min. Jag kan dock icke taga någon befattning med tolkningar vare sig af Kants eller andra här omhandlade filosofers läror, hvilka i hvarje fall utgå från periferiska uttalanden, mot hvilka andra med samma rätt kunna sättas, och som i oändlighet uttänja diskussionen om det historiska faktum. Det har i våra dagar nära nog gått derhän med den »lärda» forskningen, att en dess rätte målsman förnämt tager afstånd från hvarje bestämdt uttalad mening om en stor tänkares lära äfven i dess vigtigaste punkter och i stället rör sig med graderade sannolikheter och en rikhaltig pro et contra-räkning. Det goda omdömet, som utgår från systemets centraltanke och derefter bedömer stridiga detaljer, har ersatts af en lärd statistik, som icke är *min* sak, och med hvilken den som vill se något reellt resultat af sin forskning blott bör taga en minimal befattning. Hvarför? Jo, emedan det ensidigt statistiska behandlandet af »ställen» aldrig kan upplysa om en filosofisk ståndpunkts verkliga väsen och egendomlighet, ity att statistikern principiellt värderar centrala och periferiska uttalanden lika och på sin höjd blott kallar *det* centralt, som ofta möter honom och som derför kan rikligt »beläggas». Men det centrala i en åskådning är ofta dunkelt genom sjelfva sitt djup och skymtar icke sällan mera fram, än det skarpt framhålles. Här fordras ofta en intuitiv helhetsuppfattning, i hvars ljus först detaljerna blifva hvad de böra blifva, erhållande sin rätta begränsning, nyansering och värdesättning inom systemet. Och har man en gång tillegnat sig centraltanken i ett system, så kan man t. o. m. förhålla sig afvisande mot enskilda yttranden, som dermed stå i uppenbar strid. En sådan motsägelse bevisar nämligen endast, att äfven den store tänkaren stundom förlorar känningen af sitt eget systems centrum, när han befinner sig vid dess periferi.

hafva principen för sin mångfaldighet och differens i tidsåskådningens brytande medium, men icke i sjelfmedvetandet.

Man måste hos Kant noga skilja mellan det abstrakta medvetandets enkla form och det syntetiserande medvetandet, som i olika ställningar framträder som inbillningskraft och förstånd och under eller med det förra såsom lag formaliter frambringar erfarenheten. Det förra är aldrig subjekt ens i logisk bemärkelse och kan fördenskull icke göras till föremål för någon närmare kunskap. Kategorierna få på intet vis fattas såsom ett i det rena medvetandet liggande innehåll, och »det rena förståndets grundsatser» lemna ingen inblick i dess realitet i sig. Det saknar öfver hufvud all mening att tala om dess »realitet», då det sjelft är förutsättningen för möjligheten att tänka och tala om både realitet och tillvaro. Ur den rena lagen såsom sådan kunna inga speciellare lagar härledas, liksom derur ej heller det lagbundnas beskaffenhet kan närmare bestämmas. Man kan endast finna, att det lagbundna genom lagen eger sin form, och sålunda, utgående ifrån det lagbundna, draga ett band af hypotetisk (faktisk) nödvändighet mellan det lagbundna och lagen, mellan erfarenheten och det rena medvetandet. Men hos det lagbundna kunna i första hand mellanliggande lagar, lagar af mindre hög ordning, upptäckas och fixeras, hvilka mellanliggande lagar i sin ordning utgöra kunskapskällan för den högsta, hvilken deremot utgör förutsättning för dem alla, och som sålunda uttages ur dem vid en analys, som forskar efter den högsta förutsättningen för deras och alltings tänkbarhet (deras s. k. förklaringsgrund). Men förutsättningarna för erfarenhetens tänkbarhet eller erfarenhetens förklaringsgrunder äro alla formella. De bilda den nödvändiga sidan i erfarenheten, men utöfver sin egen — hypotetiska — nödvändighet innehålla de icke grunden till någon närmare bestämd nödvändighet hos erfarenheten. Det lagbundnas öfverskott öfver lagen är alltid tillfälligt i förhållande till lagen. Den gifna erfarenheten är derför alltid ett tillfälligt material för det rena sjelfmedvetandets framträdande såsom lag. Oändligt många andra material derför äro således logiskt tänkbara, och »de rena förståndsbegreppen» äro sjelfva i denna mening tillfälliga, i den mon de icke äro fullt rena former, utan blott sta-

stationer på vägen till den rena formen: i den mon alltså hvartdera blott är ett relativt sinnligt uttryck för den rena formen, men icke är denna sjelf. Oändligt många andra kategorier kunna derför tänkas — för andra material eller för andra möjliga erfarenhetsverldar.

Man måste förkasta den tolkningen af Kants lära, att förståndets form — det rena sjelfmedvetandet — ursprungligen skulle hafva sin grund i och tillhöra förståndet såsom en egendom alltid tillhör sin egare eller en sida alltid ingår i sin sak. Tvärtom ligger det rena sjelfmedvetandet till grund för förståndet hos Kant i betydelse af dess förutsättning. Visserligen reflekterar Kant på det rena sjelfmedvetandets abstrakthet och kan ur denna synpunkt finna det vara i behof af närmare bestämdhet, men han låter det aldrig vinna denna närmare bestämdhet genom en nödvändig determination i en viss riktning, som blott skulle försinnliga det och dermed förstöra det såsom hållbar förutsättning för en erfarenhets möjlighet öfver hufvud. Men det existerande teoretiska subjektet med alla dess förmögenheter tillhör såsom sådant alltigenom den sinnliga och fenomena verlden, hvilken får sin lagbundna form gifven genom tidsschemata såsom relativa uttryck för det rena sjelfmedvetandet, och behöfver såsom sådant sjelft »grund», men kan icke utgöra någon sådan. Derför söker Kant grunden till det rena sjelfmedvetandets konkreta bestämdhet eller innehåll, i sig taget, i en för våra kategorier oåtkomlig noumenverld, hvilken såsom en logisk möjlighet faller bredvid vår fenomenverld såsom en annan logisk möjlighet, hvilka verldar båda falla under det rena sjelfmedvetandets omfång. Gifvet är emellertid, att, då fråga är om en annan »värld» eller »verklighet» såsom grund till den rena medvetenhetsformens konkreta utfyllnad, häri endast kan ligga en analogi, men intet adeqvat vetenskapligt uttryckssätt. Faktiskt vinnes den nämnda utfyllnaden endast genom en annan, i jemförelse med det rena medvetandet sjelft mindre abstrakt *form,* en form af praktiskt-moralisk natur, medan förnuftets fulla konkretion blott kan till sina konturer anas och till sitt innehåll vara föremål för tro och hopp.

Genom sin blott formella uppfattning af det rena eller absoluta medvetandet och genom att sätta det konkreta medvetandet, »själen», såsom ett gifvet relativt faktum och genom att inskränka detta faktums förklaring till uppvisandet af dess nödvändiga form eller lagbundenhet har Kant principiellt öfvervunnit den gamla läran om den absoluta substansen och om ett påvisligt kategoriskt-nödvändigt sammanhang mellan det absoluta och det relativa, som skulle kunna tänkas med ledning af någon eller några af relationskategorierna. Till detta resultat har Kant kommit genom en sitt vetenskapliga medvetandes sjelfbesinning, som medfört en distinkt sjelfbegränsning deraf. Dock har Kant ännu icke gått tillräckligt långt i denna riktning, utan har qvarlemnat en oöfvervunnen rest af dogmatismen, som man sedan skyndat bemäktiga sig och att ombilda och utbilda till stark egendomlighet. Jag finner denna rest i Kants lära *om det faktiska medvetandets syntetiska frambringande af den objektiva erfarenhetens form.* Kant har icke gått till bottnen med analysen af detta medvetande och har derför hamnat i en tvetydighet vid uppfattningen af medvetandet såsom erfarenhetens grund. Detta *kan* nämliga betyda — och betyder också principiellt hos Kant — att medvetandet utgör den nödvändiga och laggifvande sidan i och hos erfarenheten, den fasta och oföränderliga konturen hos densamma, men denna grundbetydelse förbyter sig, vid det närmare utförandet af åsigten, omärkligt i en annan, åskådligare och konkretare, nämligen att medvetandet genom sin verksamhet är *orsak* till erfarenhetens allmängiltiga och nödvändiga form. Väl tänker sig Kant medvetandet eller kunskapsförmågan såsom ursprungligen innesittande med alla reqvisita, som behöfvas för erfarenhetens allmängiltighet och nödvändighet, och bestämmer sålunda kunskapsförmågan med dessa reqvisita eller med sitt formella innehåll såsom *varande* erfarenhetens nödvändiga form, men, förutsättande en distinktion mellan erfarenheten såsom omedveten och medveten, bestämmer han kunskapsförmågan i och med dess formella innehåll till att ursprungligen *vara* den *omedvetna* (potentiella) erfarenhetens form, men låter densamma *verka* erfarenhetens *medvetna.* Uppkomsten af en medveten verldsbild förklarar Kant ur kunskapsförmågans omedvetna verksamhet och

likheten eller öfverensstämmelsen mellan de många faktiska subjekternas verldsbilder ur en likartad organisation hos dessa subjekter i anseende till den erfarenhetsbildande kunskapsförmågan. Den erfarenhetsbildande verksamheten ställer han under det allmänna schemat af en diskret mångfalds sammanbindande till enhet eller under schemat af hvad han kallar *syntes*.

Mot läran om syntesen vågar jag resa tvenne invändningar, som hafva varit tillräckliga att befria mitt medvetande från denna föreställning. Den ena af dessa utgår från betraktandet af det syntetiserade materialet, den andra från betraktandet af den syntetiserande förmågan. Hvad nu först materialet beträffar, så antager Kant — och hela den moderna psykologien med honom — att det föreligger under den psykiska urformen af en mångfald osammanbundna, enkla och odelbara medvetenhetstillstånd eller psykiska affektioner, hvilkas ursprung Kant förklarar vara obekant och till sin natur outforskligt. En enkel sensation eller passiv modifikation af »sinnligheten» skall vara själslifvets factum a quo. Detta psykiska urfaktum skall föregå den medvetna helhetsvarseblifningen, tingsåskådningen hvilken lär skola uppstå genom medvetandets sammanfattande af sensationena till enhet under form af ett helt. Enligt min uppfattning af erfarenhetsförloppet utgör emellertid ganska tydligt tingsåskådningen eller förnimmelsen af ett erfarenhetsfaktum såsom ett helt medvetenhetslifvets bestämda och enda utgångspunkt. Jag kan blott se sensationerna såsom produkter af en söndrande förståndsanalys af tingsåskådningen. Denna analys upplöser varseblifningens objekt i dess relationer till den organiska kroppens olika sinnen och kommer på detta sätt till kännedom och kunskap om tings egenskaper, Jag kan icke se, att man på sådan väg kommer till annat än *fysiologi*, men alldeles icke till *psykologi*. Om varseblifningens objekt kunde uppvisas såsom funktion af en kombinerande psykisk verksamhet, i och med hvilken de enkla sensationerna sammanfattades till ett helt, då komme man tydligen fram till psykologi på den vägen, men detta låter sig icke påvisa. Visserligen kan man framhålla, att den tinget i enkla relationselementer upplösande förståndsanalysen inom själslifvet kan åtföljas af dessa elementers sammanfattning i psyke till nya

psykiska bilder, som äro verkliga kombinationsformer. Denna verksamhet är känd såsom fantasiens. Fantasien kan hemta drag från olika håll, elementer, utbrutna ur sina resp. omedelbara helhetssammanhang, och sammanställa dem till nya helheter efter subjektiva normer för sammanställningen. Vidare kan man framhålla, att dessa produkter af fantasien kunna uppträda såsom vetenskapliga förklaringsgrunder och med rätta tilläggas objektivitet. Så kan fysiken bakom ljusföretelserna skjuta den subjektiva föreställningen om vågrörelser i det hypotetiska ämnet eter och pretendera objektivitet åt dessa vågrörelser och detta ämne, försåvidt beräkningar af dessa vågrörelsers riktning, form, hastighet, vidd m. m. visa sig användbara vid förförklaringen af ljusets varseblifliga företeelser genom att positivt och direkt bekräftas vid omedelbar iakttagelse af optiska fenomen. Det hypotetiska och problematiska vid naturvetenskapliga förklaringar af detta slag ligger då endast deri, att man till *alla* fall af en viss art utsträcker hvad som genom iakttagelse endast i *några* kan bekräftas. Hvad hindrar nu, kan man fråga, att inom psykologien använda samma hypotetiska förklaringssätt och förutsätta, att våra tingsåskådningar uppkommit genom en hypotetisk psykisk verksamhet af omedvetet slag, bestående i syntetiserande af lika hypotetiska psykiska punkter eller sensationer? För det första, anser jag mig derpå böra svara, den omständighet, att dessa fantasiens uppfinningar, i motsats mot naturvetenskapens hypoteser, aldrig kunna af erfarenheten i något enda fall bekräftas och derigenom vinna berättigadt anseende för objektivitet och vetenskaplighet. De kunna, dessa hypoteser om det syntetiserande teoretiska medvetandet och om enkla psykiska tillstånd såsom tingsåskådningens komponenter, hvarken tekniskt tillämpas eller läggas till grund för matematiska beräkningar af något slag, enär de, såsom psykiska och rent qvalitativa, icke kunna qvantitativt föreställas. Allt qvantitativt försinnligande af sensationerna flyttar dem uppenbart ut ur den psykiska sferen och förvandlar dem till fysiska rörelser och rörelselägen. Men då äro de icke längre hvad de enligt sitt begrepp skulle vara. Utöfver sin samstämmighet och sin inre följdriktighet, d. v. s. sin logiska möjlighet, kan detta föreställningssätt icke ega några förtjenster. Men det eger icke ens dessa, ty det laborerar med en inre motsägelse,

som logiskt förintar det. Man vill förklara den yttre erfarenheten såsom en syntes af enkla psykiska tillstånd, men ett psykiskt tillstånd af det slag, som här är i fråga, är ett ord utan all mening, såvida den yttre erfarenheten borttänkes. Det erkännes och läres också alldeles oförtydbart af Kant, att sensationerna innebära passivitet hos kunskapsförmågan, och att de icke kunna tänkas såsom hennes sjelfbestämningar, utan endast i och under någon sorts relation till något, som icke är eller tillhör kunskapsförmågan. Men häremot står, att Kant vid utvecklingen af sin åsigt skjuter i bakgrunden och försvagar betydelsen af denna relation så långt hans makt räcker, i det han till ytterlighet förtunnar den för kunskapsförmågan främmande eller yttre faktorns begrepp och betydelse. Detta gör han emellertid med ingen rätt. Kant har insett, att man icke kan föreställa sig något innehåll i det menskliga medvetandet, om icke detta ställes i en allmän och obestämd relation till något för medvetandet främmande, något annat än detsamma, men han har *icke* insett, att man icke kan tänka sig något *bestämdt* innehåll i detta medvetande utan en *bestämd* relation till ett *bestämdt* yttre. Färger och ljud, former af lukt och smak o. s. v. ega ingen mening såsom modifikationer af »sinnligheten» eller af sinnet allena. Man kan ej utgå från sensationerna såsom blotta psykiska tillstånd. Ty skiljer man flera sensationsgrupper åt och statuerar modala skilnader inom hvarje sensationsgrupp, då har man eo ipso dragit slutsatser från yttre ting och deras egenskaper, hvilka man sedan *på sinnets ståndpunkt* icke utan orimlighet kan underlåta att fasthålla såsom, i sin differens från hvarandra och dermed i sin fulla bestämdhet, varande yttre och, såsom sådana, verkliga. Jag menar: ur sinnligheten sjelf kunna ej de olika sinnena och deras modi härledas, utan sinnenas och sinnesmodis differentiering hänvisar med nödvändighet på för sinnligheten yttre fenomen och deras beskaffenhet såsom grund. Och om sinnenas och sinnesmodis olikhet och flerfald är något för sinnligheten väsentligt, d. v. s. om dess eget innehålls qvalitativa beskaffenhet är något för sinnligheten väsentligt, så måste man vid den immanenta analysen af sinnligheten tillskrifva samma grad af realitet åt de sinnliga qvaliteternas objektiva grund, som åt dessa qvaliteter sjelfva. D. v. s. att man vid den immanenta analysen

af sinnligheten icke kan komma fram till en idealistisk ståndpunkt, som der i sjelfva verket är oberättigad, emedan den upphäfver sjelfva den erfarenhet, som den vill ordna och förklara. Den vetenskapliga förklaringen af sinnligheten är bunden vid antagandet af det bestämda yttres realitet, utan hvilket antagande den måste blifva i saknad af allt innehåll. Och då nu naturligtvis det yttre endast kan föreställas såsom varande i rummet eller då rummet häftar vid det yttre såsom en för detta oumbärlig form, och då vidare det bestämdt qvalificerade yttre, som förutsättes såsom den likaledes bestämdt qvalificerade sinnlighetens motsats, just såsom motsats dertill icke tillhör sinnligheten, utan är för denna främmande och deraf oberoende, så måste rummet, tänkt såsom det yttres nödvändiga form, också vara af sinnligheten oberoende, egande sin grund i det yttre, men icke i sinnligheten. Rummet är icke, såsom form för det yttre, en ren åskådningsform hos sinnligheten. Det objektiva rummet måste tvärtom förutsättas för sjelfva möjligheten att fixera ut rummet såsom en åskådningsform hos subjektet. Det sinnliga subjektet är alldeles tomt på innehåll af både reellt och formellt slag, om det icke sättes i relation till i det objektiva rummet varande, bestämda kroppar. Synpunkten af det sinnligt percipierande subjektets relation till och motställdhet mot i förhållande dertill sjelfständiga kroppar måste dominera den psykologiska undersökningen om sinnligheten, om den vill hafva något att undersöka och kunna vinna någon kunskap. Att sedan ur en högre eller abstraktare synpunkt, hemtad från andra utvecklingsfaser inom det psykiska lifvet, en enhet kan och måste upptäckas, som öfvergriper motsatsen mellan den yttre kroppen och det yttre rummet å den ena sidan och den qvalitativa sinnesåskådningen och rummet såsom åskådningsform å den andra, och att dessa motsatser sålunda sammangå i och till formella medvetenhetsenheter, som upphäfva kroppens och rummets realistiskt fattade objektivitet och låta båda framstå såsom i viss mening subjektiva, att m. a. o. båda dessa motsatta elementer kunna betraktas såsom öfverhvälfda af medvetandets kupol, detta betyder omedelbart för en undersökning af sinnligheten intet. Det bevisar endast, att kroppen och sinnligheten gemensamt förutsätta och hänvisa på ett annat

medvetande än det, som framträder och ger sig tillkänna i sinnligheten sjelf. Men det bevisar *icke*, att detta senare — sinnliga — medvetande räcker till att i sig upptaga den bestämda sinnliga erfarenheten till innehåll och form eller att vara grund för densamma. Rummet är, enligt min uppfattning, icke den form af sinnligt medvetande, hvartill Kant velat göra detsamma, sålunda heller icke en form för medvetandets enhet. Detsamma är icke af inre ursprung, utan är en faktisk form för det yttre, som i det inre utlöser en bild såsom sin motsvarighet eller såsom ett reaktionsfenomen. Att sedan både originalet och bilden stå tillsammans i det öfver sinnligheten höjda medvetandets enhet eller att de ega en gemensam form eller gemensamma former af andlig natur, detta förhållande skänker icke det förra karakteren af »transscendental idealitet». Ur synpunkten af ett formellt medvetande, som öfvergriper den omedelbara, på sinnlighetens ståndpunkt föreliggande motsatsen mellan det inre och det yttre, är äfven det yttre subjektivt, d. v. s. det kan uppvisas derom, att det verkligen har en subjektiv form, hvilken är dess inre väsen och det väsentliga, som vetenskapen derom fattar. Men det finnes ingen möjlighet att på grund af sin kunskap om formen skaffa sig någon som helst insigt om det yttres närmare beskaffenhet såsom sådant. Derför, att den fortskridande analysen af det yttre *finner* medvetandets form som ett band omkring dess bestämningar, kan den icke veta något annat om bestämningarna självfva än hvad den i och hos dem *funnit* och förut — före formen — funnit. Att den funna formen sedan i sin ordning kan underkastas analys och befinnas vara kunskapskälla för enklare och renare former, och att all form öfver hufvud kan vinna både ny bestämdhet och större utvidgning genom erfarenhetsmaterialets af formen helt oberoende förvandling och tillväxt är en sak för sig, som icke pekar i den riktning, att det yttres bestämningar kunna ur dess form härledas. Men lika litet som någon kunskap om det yttres närmare bestämningar härflyter ur kunskapen om dess form, lika litet är detta fallet med det inres. Detta påstående stödjer sig dels på det allmänna förhållandet mellan erfarenheten och medvetandet, dels på det inres nyss

framhållna, fullständiga obestämdhet i anseende till sin närmare beskaffenhet, såframt det icke motsättes mot ett realt yttre[1].

---

[1] Jag anser mig kunna sammanfattningsvis angifva min ståndpunkt i detta idealismens problem på följande sätt. Den korrelativa motsättningen mellan det *yttre* och det *inre* i betydelse af det *fysiska* och det *psykiska* bildar en oumbärlig förutsättning för psykologien, som icke har att söka reducera den ena leden på den andra, men har att upptaga dem båda såsom gifna, anknyta deras motsättning till ett bestämdt föreställningssätt och hänvisa på deras gemensamma form. Hvad anknytandet af denna motsättning till ett bestämdt föreställningssätt beträffar, så föreligger detta i förhållandet mellan den alltid mer eller mindre generella bilden och det afbildade enskilda tinget. Det fysiska är för menniskans åskådande medvetande faktiskt gifvet såsom *enskildt och individuellt* och endast såsom sådant, medan det psykiska i sin ställning af uppfattningskorrelat till det fysiska eller ur teoretisk synpunkt (det psykiska har också en annan ställning till det fysiska) alltid utgör något mer eller mindre *generellt*, en generell enhet i och af en mångfald af enskilda ting. Det fysiska är det för åskådningen gifna enskilda, och det psykiska är en mer eller mindre generell *bild*, som sammanfattar likartade drag hos en flerhet af ting eller kroppar (att det psykiska *tillika* uppträder såsom en *känsla* af orsak, ändamål och lag i förhållande till det fysiska lemna vi tillsvidare ur sigte, då denna synpunkt öfvergriper den blotta korrelationens). Ur sensationslärans synpunkt differentierar sig det psykiska från det fysiska på samma sätt och i samma grad, som t. ex. den röda färgen i allmänhet skiljer sig från en enskild kropps rödfärgade yta. Det rödfärgade huset i dess individuella helhet eller såsom ett individ utgör den reala förutsättningen för detta enskilda hus' lika enskilda färg. Minnesbilden i psyke af det rödfärgade huset upptar alltid i sig vissa drag, gemensamma för andra ting både af samma och annat slag, medan der utplånas, i större eller mindre utsträckning, många rent individuella. Det finnes intet, som är rent individuellt i den psykiska åskådningen, i det att hvarje grad af psykisk aktivitet endast utvecklas på bekostnad af det individuella såsom individuellt. Det rent individuella föremålet är derför strängt taget intet annat än den med nödvändighet förutsatta konkreta enheten af psykiskt och fysiskt, som i hvarje fall bildar utgångspunkten, men som undandrar sig all åskådning. Det fysiska betecknar endast riktningen åt detta håll, alltså det *jemförelsevis* enskilda och individuella. Men såsom varande endast det relativt enskilda måste det fysiska också hafva en allmän eller generell sida. Derför blir gränsen mellan det fysiska och det psykiska i det hela flytande och kan öfver hufvud icke dragas på annat sätt, än så, att den faller mellan den yttre och mera enskilda åskådningen och den alltid i högre grad generella föreställningen (om ett och samma innehåll, som i åskådningen). Emedan nu enskildheten är det utmärkande för det fysiska såsom sådant, och enär denna proportionellt tilltager i mån af afståndet från det åskådande medvetandets klarhet och bestämdhet för att till sist förlora sig i ett allt medvetande upp-

Denna reala motsättning mellan det yttre och det inre på sinnlighetens ståndpunkt upphäfver Kants lära om erfarenheten såsom varande en syntes af psykiska elementer i betydelse

häfvande mörker, der den förutsatta rena individualiteten befinner sig, emedan så är förhållandet, så måste det fysiska väsentligen och i första hand betecknas såsom ett sjelfständigt erfarenhetselement i förhållande till det psykiska. Att det fysiska sedan i andra hand kan och måste ställas under psykiska synpunkter och gripas i och med psykiska termer, det upphäfver icke dess egen art såsom fysiskt, och den sanna betydelsen af detta förhållande skall jag strax söka belysa. Skall emellertid *någon* gräns kunna statueras och konserveras mellan fysiskt och psykiskt, då måste man jemnt och stadigt hafva för ögonen det fysiska såsom det individuellt åskådliga, hvilket har sin realgrund i en allt medvetande uteslutande enhet mellan fysiskt och psykiskt, och då måste man å andra sidan utesluta just det omedvetna i denna betydelse från psyke och dess lif. Märk, att detta omedvetna alldeles icke här har den sväfvande betydelsen af en kontradiktorisk motsats till det medvetna, hvarunder äfven potentiell medvetenhet kunde inrymmas, utan betyder *konträr motsats* eller det till arten och slaget från det medvetna skilda! Emellertid utesluter, som sagdt, det fysiskas fäste i det enskildas begrepp alldeles icke generella sidor hos detsamma. Vore detta förhållandet, skulle naturligen det fysiska icke kunna vara föremål för någon vetenskap eller då skulle ingen fysisk vetenskap kunna finnas. När det generellt-fysiska fattas i sin omedelbara betydelse eller i den form, i hvilken det ingår i naturvetenskapen, betraktas det såsom egande sin grund i och hörande till det relativt omedvetna enskilda och ytterst såsom rotande sig i ett helt omedvetet »Ding an sich». Det fysiska innehållet vänder emellertid också vissa sidor emot det medvetna lifvet, i det att det framträder och gör sig uppfattadt såsom en mångfald af åskådningar. I anseende till den sida, som det fysiska vänder mot medvetandet, utgör det föremål för psykologi. Psykologien handlar bl. a. om det fysiska, betraktadt såsom medveten åskådning, d. ä. enligt min mening alltid såsom mer eller mindre generell föreställning. I psykologien är icke fråga om det fysiskas natur och väsen, utan uteslutande *om formerna för det fysiskas generalisation eller om sätten att generalisera det fysiska, betraktadt såsom åskådning.* Försåvidt som sensationen icke utgör en form för generalisation af yttre åskådningar eller moment i en sådan form, faller densamma icke under psykologiens domän, utan under naturvetenskapens.

Ett och samma fysiska innehåll kan sålunda betraktas både i naturvetenskapen och i psykologien, i naturvetenskapen såsom ett gifvet enskildt med vissa generella former, som inhærera i en objektiv, omedveten grund, i psykologien såsom åskådningar, generaliserade i och till vissa medvetenhetsformer (såsom en reproducerad minnesbild, en fantasi, ett schema, ett begrepp). Men i psykologien såsom åskådningslära ingå inga enkla elementer ef reell natur, utan endast former för åskådningars och föreställningars subjektiva dekomposition och de uppkomna subjektiva momenternas subjektiva kompo-

af sensationer. Hvarje sådant psykiskt element är öfver hufvud *psykiskt* endast genom motsatsen mot något *fysiskt* och är *detta bestämda psykiska* element endast genom motsatsen, h. e.

---

sition till nya bilder. I denna medvetandets dekomponerande och komponerande verksamhet finnes emellertid ingen kraft att bilda objektiv erfarenhet ens till formen, utan dessa processer hafva i sig en rent subjektiv betydelse, som först i andra hand blir objektiv, nämligen genom *motsvarighet mot* det gifna yttre och dess generella former såsom ock i sin mon yttre. Den psykologiska processen har nämligen i hvarje fall till basis och utgångspunkt en lagbunden och objektiv yttre erfarenhet. Endast i relation till denna eger psykologien något innehåll och någon mening.

Psykologien har emellertid icke att stanna vid denna korrelation mellan det yttre och det inre, utan har också att uppvisa det sig deri röjande förnuftet. Detta framträder dels under en mera faktisk och enskild form i känslan af fri vilja, dels såsom universellt ändamål och universell lag. Den rent begreppsmässiga enheten är den universella lagen eller formen, *formen af medvetandets enhet.* Medvetandets i förståndets ljus satta enhet är dock alltid rent abstrakt, formell och generell. Rent omedveten framträder den såsom förutsättningen om den dunkla bakgrund, mot hvilken det yttre och inre afteckna sig, och relativt omedveten i det inre, fattadt såsom fri vilja eller såsom en i förhållande till natursammanhanget ursprunglig orsak eller drifkraft. Såsom i det yttre verksam vilja är det inre konkret och kan såsom sådant vara verklighet och verklig orsak. Såsom sådant är det gifvet endast i känslan, men icke på något sätt i åskådningen: känslan af jaget såsom obetingad orsak. Upplyft i förståndets sfer, framträder denna känsla af fri kausalitet icke längre såsom enskild och konkret. Derför har densamma i den ställningen icke längre karakteren af verklighet och verklig orsak, utan endast karakteren af en universell uppgift och en universell lag. Derför kan idealismen, som grupperar sina saker omkring medvetandets enhet som centrum, endast hafva någon betydelse i och för öfver psykologiens räckvidd nående undersökningar af logisk och metafysiskt — praktisk natur. På sådana idealistiska undersökningar lemnar psykologien hänvisning såsom på af densamma sjelf olösta och olösliga uppgifter, men såsom princip inom psykologien är den rena eller reala idealismen alldeles ofruktbar. Ty psykologien är begränsad till undersökningar om det inre i dess relation till verkligheten såsom ett helt af åskådningar och förändringar, men vid sådana undersökningar är den faktiska dualismen nödvändig utgångspunkt. Att tro sig kunna förena det inres rena begreppsmässighet med karaktererna substantialitet och kausalitet är den idealistiska konstruktionens väsen, och *en* yttring af denna konstruktion är den metafysiska psykologien, enligt hvilken allt bestämdt psykiskt innehåll in genere skall kunna uppvisas vara en logisk följd af medvetandets rena enhet eller af förståndets rena begrepp. Idealismen är berättigad inom den menskliga vetenskapen väsentligen endast såsom en undersökning om erfarenheten, fattad såsom en uppgift, men såsom

endast genom *motsvarigheten* mot ett *bestämdt fysiskt*. Det är på den bestämda motsatsen eller motsvarigheten, som uppmärksamheten här måste fästas. Det vetenskapliga uppfattningssättet af en bestämd sensation är lika starkt, om ock på annat sätt, bundet vid denna motsvarighet, som det ovetenskapliga och populära. Om man hos det senare märker en begynnande distinktion mellan t. ex. den röda färgen såsom ett äpples egenskap och min i minnet förvarade sensation deraf, så finner den vetenskapliga uppfattningen af den röda färgen deri ligga motsvarigheten mellan ett visst bestämdt antal vågrörelser af en viss bestämd vidd i ett visst bestämdt ämne å ena sidan och just den psykiska bilden rödt å den andra. Den empiriska psykologien, som alldeles ingenting annat är än *sinnlighetens analys*, måste utgå från den reala yttre verkligheten i den gestalt, som de matematiska naturvetenskaperna hafva gifvit deråt, och fatta de sinnliga själsfenomenen såsom bestämda och lagbundna genom denna yttre verklighetsform, om de skola kunna *på något sätt* bestämma dem och hos dem upptäcka lagbundenhet. Något innehåll från psyke, som skulle vara oberoende af det yttre, och någon immanent psykisk lag, hvarefter sensationerna inträdde i, utträdde ur, förenade och skilde sig inom medvetandet, kunna enligt sakens natur icke upptäckas. Om den

verklighetsundersökning betecknar idealismen sjelf en uppgift. Verklighetsvetenskapen kan dock successive *blifva* idealistisk i den mån, som erfarenheten i och under kulturprocessen ombildas till idealitet, och motsatsen mellan det inre och det yttre sålunda faktiskt upphäfves genom viljan.

Min ståndpunkt är sålunda den, att den reella och konkreta enheten mellan det fysiska och det psykiska är obekant, att den formella och abstrakta enheten är sjelfmedvetandet, och att en faktisk enhet står mellan båda, nämligen den verksamma fria viljan, hvilken partiellt och successivt upphäfver sin fakticitet och i de upphäfda fakticitetsmomenterna öfvergår till ett närmare bestämdt sjelfmedvetande. Men jag förkastar såsom dogmatisk konstruktion allt kausalförhållande mellan den obekanta enheten och den faktiska, öfver hufvud hvarje antagande af något för oss begripligt samband dem emellan, som betraktas såsom hafvande sin grund i den obekanta enheten. Jag förkastar likaledes såsom sådan konstruktion allt annat förhållande mellan den obekanta enheten och det rena sjelfmedvetandet än det, att den obekanta enheten betecknar en tom möjlighet inom detta medvetandes sfer. Men argast synes mig den dogmatiska konstruktionen förfara, då den ställer det rena begreppet i något kausalt förhållande till fakticiteten, öfver hufvud i något annat förhållande dertill, än det af lag.

regelbundna motsvarigheten mot det matematiskt bestämda, i ett abstrakt åskådningsmedium sig företeende yttre icke får af den empiriska psykologien antagas och begagnas såsom vehikel, då förflyktigas denna vetenskaps hela föremål och uttömmes allt dess innehåll. Derför måste man antaga, att hvarje fruktbärande analys af sinnligheten måste öfvergifva den position, som Kant intog i sin »transscendentala estetik», och ställa sig under den moderna psyko-fysiska parallelteorins fälttecken. Och har parallelismen blifvit insedd såsom sinnlighetsanalysens kunskapsprincip eller vetenskapliga progressionsform, då måste den ock i hela sin räckvidd tillämpas. Vid en sådan tillämpning måste man låta äfven de föregifna psykiska elementerna ega sin betingning i enkla fysiska elementer, som de motsvara, de sammansatta tingsföreställningarna i motsvarande reala yttre kombinationer och den möjliga öfvergången af enkla, osammanbundna elementer i psyke till helhetsföreställningar motsvaras och förklaras af dylika sammansättningsprocesser på det fysiska området. Men vid detta det inres beroende af det yttre upphör den psykiska syntesen att vara en verklig sådan och öfvergår till att blott vara *en reflex af ett fysiskt förlopp*. Hvarje försök att fixera den psykiska sensationssyntesen leder då till att söka fatta den i matematiska termer, men då de matematiska termerna blott kunna hafva afseende på det yttres form, så leder hvarje sådant försök till ett förytterligande af sensationen. Det visar sig på detta sätt, att föreställningen om syntesen af sensationer *såsom ett verkligen psykiskt förlopp* strängt taget successive upplöses af den empiriska psykologien sjelf, då den tillämpar parallelismens princip, om än densamma deråt alltid måste tillmäta en relativ betydelse.

Vid denna sista punkt måste vi nu något uppehålla oss. Det har då aldra först visat sig, att Kants lära om sinnligheten icke är hållbar, emedan den kommer i strid med det föreställningssätt, som ensamt kan göra sinnlighetens qvalitativa beskaffenhet förklarlig och i någon mon tillgänglig för vetenskapen, alltså med den empiriska psykologiens förutsättningar. Men det visar sig tillika, att det psyko-fysiska föreställnings- och förklaringssätt, hvartill Kants uppfattning om sensationerna såsom enkla psykiska tillstånd utan motsvarighet mot

kända och bestämda fysiska företeelser och om rummet såsom en apriorisk åskådningsform hos det sinnliga subjektet måste drifvas öfver, så snart fråga blir om en vetenskap om sinnligheten med något innehåll, inom sig lider af svårigheter, som omöjliggöra det såsom en ändgiltig åsigt. Väl kan den empiriska psykologien fixera och fasthålla vissa reaktionstillstånd hos psyke såsom helt psykiska och subjektiva och med stor skärpa häfda deras psykiska natur och deras ohärledbarhet ur och olikartenhet med det fysiska, men det stannar alltid vid detta, vid ett negativt bestämmande af de psykiska tillståndens så att säga härstamning, men till ett vetenskapligt inträngande i deras psykiska natur kommer det der aldrig. Hvarje sådant inträngande skulle nämligen kräfva och medföra, att det psykiska *tillståndet* uppfattades och beskrefves såsom ett *förlopp*, utan att dess psykiska karakter ginge förlorad. Nu är det emellertid så, att hvarje förlopp, som den empiriska psykologien söker att vetenskapligt bemäktiga sig, med en inre nödvändighet omsättes i en rörelseprocess, åtkomlig för matematiska termer. Det inre i alla tillstånd, hvarmed den empiriska psykologien sysslar, är ett förlopp, och dess förklaring lemnar alla sina fenomener såsom klarerade, när de bragts till form af åskådliga och beräkneliga förlopp. Så äfven med de s. k. psykiska reaktionstillstånden, med färger, ljud o. s. v. Att förklara dem är att fatta dem såsom förlopp, hvilkas qvantitativa relationer äro konstanta. Derför innebär hvarje ingående på den psykiska företeelsens väsen dess åskådliggörande såsom ett qvantum i rörelsens medium och dess fattande i matematiska termer. Föreställningen om ett psykiskt förlopp, så långt som den bibehålles, måste hållas mycket obestämd. Detta förhållande nu, att hvarje inträngande i föremålets väsen och hvarje högre grad af vetenskaplig klarhet och bestämdhet inom den empiriska psykologien innebära och förutsätta tillämpning af fysiska förklaringsgrunder, ställer det också utom allt tvifvel, att det ligger i denna vetenskaps konseqventa riktning att fatta äfven det psykiska såsom fysiskt, och att fasthållandet af psykiska elementer såsom sådana betecknar en gräns för vetenskapens egen fortgående förklaring af sitt föremål. Med andra ord: den vetenskapligt begripliga sidan hos sensationerna lig-

ger deri, att de kunna inrangeras under fysiologiska synpunkter och finna sin plats inom den fysiologiska processens system af aktioner och reaktioner. Men på det sättet framföder den psyko-fysiska parallelhypotesen den materialistiska monismen och framstår vetenskapen om sensationerna såsom till sitt innersta väsen varande fysiologi. I trots nu emellertid af denna inre svårighet hos den psyko-fysiska psykologien, att den utgör en sorts naturvetenskap om själen och att derför dess duplicism med nödvändighet tenderar till en materialism, hvarifrån den dock principiellt vill hålla sig fri, ser det likväl med stor bestämdhet ut som om menniskans kunskap om det lägre och omedelbara förnimmelselifvet vore fäst vid den grundåskådning, som uppbär denna teori, såsom vid sitt oeftergifliga villkor. Åtminstone har ännu aldrig något verkligt innehåll kunnat vinnas åt denna kunskap, om man abstraherat från i det reala yttre rummet liggande kraftcentra af bestämd art, hvarifrån angrepp utgått mot organismens angreppspunkter. Allt ersättande af detta åskådningssätt med antagna psykiska verksamhetsformer af omedvetet slag, hvilka i sin förening skulle resultera i den gifna sinneverldens genetiska vy, strandar i sjelfva verket redan på den *obestämdhet*, hvari föreställningen om all sådan slags verksamhet måste hållas för att å ena sidan icke öfvergå till mekanisk rörelse eller kemisk förändring och å den andra sidan icke heller till medveten själsverksamhet. En sådan kausalt-spiritualistisk förklaring kommer egentligen icke öfver den temligen sväfvande föreställningen om syntesen af enkla psykiska elementer. I antagandet af sådana elementer kan denna förklaring stämma öfverens med den empiriska psykologien, men denna senare kan fästa och binda, således förklara denna föreställning genom fysiska fakta. Vid utredningen af syntesföreställningen framträder emellertid den kausala spiritualismens egentliga svårighet, då schemat af mekanisk rörelse och kemisk förändring blott får användas i en högst sväfvande analogi och med sättande af ytterst abstrakta likformigheter. Skall föreställningen kunna utformas till den grad af bestämdhet och fattlighet, som kräfves för brukbarhet för vetenskapligt ändamål, då har man ingen annan utväg att lita till än lån från det medvetna själslifvet. Den enda form af syntetisk

verksamhet, som jag derstädes känner, är nu fantasiens lif. Fantasien förutsätter emellertid alltid de färdigliggande tingföreställningarna såsom sitt material och går alldeles icke ut från några enkla psykiska elementer. Det är de färdiga tingföreställningarna, som fantasien, med tillhjelp af det analyserande förståndet, sönderdelar i dess egenskaper och momenter, hvilka den sedan efter inre och subjektiva grunder sammanställer till relativt nya bilder. Eller rättare: förståndet utför helt och hållet den analytiska sönderdelningen, hvarefter fantasiens subjektivt-syntetiserande verksamhet vidtager. Inom det kända själslifvet förbinder medvetandet intet annat än hvad det förut har upplöst. Derför äro faktiska förbindelser eller helheter medvetenhetslifvets utgångspunkter och förutsättningar, men icke enkla psykiska elementer. De s. k. enkla psykiska elementerna eller sensationerna äro i grunden ingenting annat än bestämningar hos den organiska kroppen, som det abstraherande och analyserande förståndet löser ur sitt helhetssammanhang och hvar för sig i dess egendomliga art fixerar [1].

---

[1]) Det omedvetna förnimmelselifvet framträder, så vidt jag vet, endast i omedelbart samband med föreställningsreproduktionen och minnet. Det har sålunda uteslutande en *passiv* karakter. En omedveten förnimmandets aktivitet, satt i kausalt förhållande till erfarenhetens bilder, kan naturligtvis icke på erfarenhetsväg konstateras, utan endast antagas såsom hypotetisk förklaringsgrund till dessa bilder.

Min mening är den, att den psyko-fysiska parallelteorien utgör sinnlighetsanalysens eller den »empiriska psykologiens» oumbärliga form, och att denna psykologi sjelf spelar den lika oumbärliga rollen inom vetenskapernas system att leda öfver från den på ett lägre medvetenhetsplan sig uppehållande blotta naturvetenskapliga undersökningen om erfarenheten till den sjelfmedvetna psykologiens och filosofiens öfver hufvud undersökningar. På en sådan öfvergångsståndpunkt kan man temporärt fasthålla den i vetenskapens historia ryktbara skillnaden mellan primära och sekundära qvaliteter, mellan objektiv och subjektiv bestämdhet hos tingen i betydelse af vissa egenskaper hos tingen såsom egande ett objektivt och andra såsom egande ett subjektivt ursprung och hela den duplicistiska vyn. Ja, man bör temporärt fasthålla dessa förutsättningar, enär de å ena sidan visa sig nyttiga för vinnande af fysiologisk och annan fysisk kunskap, å andra sidan tvinga till ren psykologi med öfverskridande af naturvetenskapens råmärken. Men ett gifvet missbruk af dem är att dermed psykologisera fysiologien och fysiologi-

Den sannskyldiga psykologien begynner med att taga de medvetna helhetsföreställningarna till utgångspunkt och material och söker finna formerna för detta materials subjektiva

---

sera psykologien. Den empiriska psykologiens fond af förutsättningar betecknar ett i sig ohållbart föreställningssätt, som blott kan admitteras såsom ett tillfälligt hjelpmedel, en hjelphypotes i fysiologien, och, å andra sidan, såsom ett ferment till utvecklande af ren psykologi. Det är nämligen, åtminstone i våra dagar, väsentligen inom den empiriska psykologiens ram, som de fysiska tingen transformeras till åskådningar, dermed uppenbarande en från allt fysiskt artskild natur. Det är inom denna psykologi och dess föreställningssätt, som det fysiska genomgår sin spiritualiseringsprocess och på detta sätt apteras för den verkliga psykologiens behandling. Men längre får heller ej dess betydelse utsträckas, minst af allt till den okritiska inympning af det empiristiska föreställningssätt, hvarifrån den empiriska psykologien utgår, på det rena själslifvet och till den ömkliga förfalskning af och afprutning på detta innehåll, som i våra dagar blifvit så vanliga.

Försiktigheten kräfver här en reservation mot en misstydning af min ståndpunkt. Jag har i det hela satt tinget och åskådningen såsom korrelata membra och dermed ock såsom oreducerbara på hvarandra. Häri synes nu ligga den »parallelism», hvilken jag framställt såsom slutgiltigt och filosofiskt otillfredsställande. Men detta är blott ett sken. Min »parallelism» mellan tinget och åskådningen, det fysiska och des psykiska, det objektiva och det subjektiva innebär blott det gamla föreställningssättet om bildens trohet i förhållande till det afbildade, af det inres motsvarighet mot det yttre. Men den innebär icke, utan utesluter på det bestämdaste motsvarighet mellan en *art* af — fysiskt-mekaniska — fenomen och en annan, dermed till innehållet och beskaffenheten helt olika *art* af — inre och psykiska — fenomen, såsom t. ex. mellan vågrörelser i ett antaget yttre medium och en viss färg eller ton. Jag anser nämligen färgen och tonen vara lika yttre, som vågrörelserna. Eller från en motsatt synpunkt: jag anser vågrörelserna vara lika inre och subjektiva, som någonsin färgen och tonen. För mig reducerar sig skilnaden mellan det yttre och det inre *härvidlag* till skillnaden mellan ett bestämdt äpples röda färg och en mer eller mindre generell föreställning om eller bild af röd färg, mellan en bestämd yttre rörelse och en mer eller mindre generell föreställning om rörelse. Skillnaden reducerar sig m. a. o. till en generalisationsgrad, som, från annan synpunkt sedd, framträder såsom en medvetenhetsgrad eller en grad af medvetandets aktivitet. Det yttre är ett fenomen, som går hand i hand med medvetandets passivitet. Men medvetandets passivitet får icke tolkas såsom det *potentiella eller dunkla medvetandets aktivitet*, ty en sådan tolkning involverar en uppenbar motsägelse och leder in i Fichteska cirklar, Derför får heller icke det kroppligas realgrund sökas i medvetandets så tolkade passivitet. Utan medvetandets passivitet innebär dess faktiska begränsning af något annat, som väl faller under det rena sjelfmedvetandets form såsom en logisk möjlighet, men som i

kontinuitet i och under föreställningsreproduktionen, dess dekomposition genom förståndets analys och komposition genom fantasiens syntes. Denna vetenskap hvilar på underlaget af den

sig är rent obekant, och som för oss blott framträder som det faktiska tinget. Detta för oss ofattbara något är f. ö. realgrund icke blott till objektet, utan ock till subjektet, d. v. s. är logiskt möjlig realgrund dertill. Denna logiska möjlighet kunna vi på vår n. v. ståndpunkt aldrig höja till vetenskaplig verklighet. Derför existerar den icke såsom en aktuell förklaringsgrund i vår vetenskap, utan blott såsom ett Kantiskt »gränsbegrepp».

Må det tillåtas mig att med ett par ord söka närmare utveckla betydelsen af det senast sagda! Det finnes ett identiskt medvetande, som omspänner all erfarenhet, subjekt contra objekt, objekt contra objekt och subjekt contra subjekt, med den logiska möjlighetens gemensamma band. Insigten i denna medvetandets universella enhet framgår direkt ur erfarenhetens kunskapsteoretiska undersökning såsom det yttersta villkoret för kunskapens möjlighet. Denna rent formella enhet i all vår kunskap, d. v. s. i all vår teoretiskt sedda erfarenhet, framträder nyanserad till olika lagar och former, då den skiner fram genom olika erfarenhetsmedia, men något rent innehåll kan den icke upptäckas ega. Den representerar den rena logiska kopulan i hvarje fall, men hvarken subjekt eller predikat i omdömet. All s. k. närmare bestämdhet derhos innebär endast olika aspekter deraf från yttre ståndpunkter och genom faktiskt olika åskådningsmedia (rum, tid, rörelse o. s. v.) Den enbart teoretiska filosofien utmynnar sålunda i en tom formritning, som dock är erfarenhetens rena väsende och all kunskaps yttersta förutsättning. Att ur teoretisk synpunkt förtäta denna formritning till vare sig substans eller verksamhet innebär dogmatism och att använda ett sådant förtätadt begrepp till verldsförklaringens princip måste medföra konstruktion. Men denna blotta form eller detta rena förnuft (rena sanning), som icke kan af oss tänkas såsom ett bestämdt innehåll, kan dock *åskådliggöras i bild*, om det nämligen hänföres till erfarenheten, icke längre sedd såsom kunskap allena, utan såsom moralisk utveckling tillika. Förutsättningarna för den moraliska utvecklingen utgöra konkretare uppfattningar af den rena sanningen. Utan fast anknytning till och oafbruten kommunikation med sanningen ingen moralisk utveckling. Men all moralisk utveckling fordrar tillika ursprungliga rörelsekrafter, fasta riktningspunkter och normer, hvilka alla måste ligga öfver den gränslösa och motsägande åskådlighetens plan och i den förnuftiga eller rena sanningens. Den moraliska utvecklingens villkor kunna sammanfattas deri, att sanningens rena form på något sätt måste i erfarenheten framträda såsom fri grund, såsom idealt eller absolut (d. v. s. icke i kretsgång indraget) ändamål och såsom konstant lag. Sådana aspekter af den rena formen äro också faktiskt gifna. Liksom den rena formen bryter sig i logikens mångfaldiga normativa och kanoniska innehåll, när den ses genom den teoretiska erfarenhetens olika media, så bryter den sig i den praktiska filosofiens rika innehåll, när den ses från olika ståndpunkter af och inom

fysiologiska verldsbilden och kommunicerar med naturvetenskaperna genom den empiriska psykologien med dess parallelteori. Psykologien kan *icke* åstadkomma någon annan förklaring af tingföreställningens uppkomst än nervfysiologien och det dermed förenade naturvetenskapliga föreställningssättet in toto Till föreställningen om en korrelativ relation mellan en yttre och en inre faktor, hvilka icke kunna reduceras på hvarandra, utan hvilka äro väsentligt olika: den ene fysisk, den andre psykisk, måste psykologien anknyta, om hon vill uppfatta sitt objekt, psyke, med någon grad af bestämdhet eller fatta det såsom egande något innehåll. Men hon måste tillika ega en sjelfständig förutsättning i en för henne sjelf egendomlig erfarenhet. Det psykiska förtunnas på naturvetenskapens objektiva och naturalistiska ståndpunkt till en osjelfständig reflex, låt ock vara, att denna reflex aldrig någonsin der kan uppvisas vara materiell. Men till en i det andligas egenartade natur inträngande erfarenhetsuppfattning kommer det der aldrig: åtminstone lägges en sådan uppfattning der aldrig till grund för vetenskapens progress. Det naturvetenskapliga föreställningssättet accepterar aldrig en verklig det psykiskas jembördighet med det fysiska, utan uppfattar det alltid ur synpunkten af ett korresponderande fenomen utan substantiell verklighet och kausal kraft. Hvad det psykiska är i och för sig, d. v. s. när det *icke* ses såsom ett blott reaktionsfenomen i förhållande till

---

den moraliska kulturen. Detta praktiskt-filosofiska innehåll — innehåll *icke* i det rena medvetandet, utan i den praktiska filosofien — betecknar alltså icke ett rent *an sich*, utan blott ett *an sich für uns*, d. v. s. utgör bild. Men det är en bild af sanningen och varat, som i sig har makt att göra sig sin urbild alltmera lik. Och det är en bild, som går öfver i och upphäfver sig sjelf i sin urbild i mon af denna urbilds allt bestämdare framträdande. Menniskan kommer sanningen principiellt närmare, i den mon hennes vilja förbättras. Det gifves till sist intet annat sätt att häfva erfarenhetens motsägelser och sanningens dermed hand i hand gående fattigdom på innehåll och innehållets blotta bildlighet än att erfarenheten successive *blifver en annan*, d. v. s. omskapas genom viljan. Allt begripande af erfarenheten hvilar ytterst på viljelifvets renhet, makt och utbildning. Derför är den teoretiska sanningen den goda viljans formalgrund, medan den praktiska godheten är det forskande förståndets realgrund. Derför är det ordet ock sannt, som säger, att »gudsfruktan är vishetens begynnelse».

nervrörelser, det bildar gräns för detta föreställningssätt sjelft, som vid den gränsen öfvergår till agnosticism. Kants kunskapslära blef agnosticism i och med läran om »Ding an sich», den moderna psyko-fysiska parallelteorin eller, som den sjelf oftast kallar sig, monismen blir det redan, då den möter föreställningen om *psyke*. Men en sådan psykologisk agnosticism är all verklig psykologis gifna död, ty denna måste anknyta till en bestämd erfarenhet af psykisk art, hvilken låter fatta och fasthålla sig ur både substantialitetens och kausalitetens synpunkter. Eger icke psyke någon resistens mot det upplösningsarbete, som den fysiologiska förklaringen af lifvets och medvetandets företeelser successive deremot riktar, låter hon icke fasthålla sig såsom en i *någon* grad fattlig verklighet och likaledes såsom i *någon* grad fattlig princip för verkningar, utan falla all substantialitet och all kausalitet på den fysiska sidan, då förvandlas i sjelfva verket det s. k. psykiska till ett qvalitativt fysiskt fenomen, fastän till sitt *quale* ohärledbart och oförklarligt ur den qvantitativa sidan hos fysis, en bibestämning till denna senare, som dock åtminstone hittills trotsat försöken att infoga den i det stora mekaniska sammanhanget.

I närmaste sammanhang med frågan om hvad psyke är i sin konkreta erfarenhetsverklighet, såsom substans och causa, sidoordnad med de verkliga och verkningssättande konkreta tingen, står den *andra* anmärkning, hvilken jag i detta sammanhang vågar rikta mot Kant. Denna vänder sig mot hans åsigt, att *kunskapsförmågan eller det teoretiska medvetandet i sig är sjelfbestående psykisk verklighet och kan tillerkännas kausalitet eller uppfattas såsom princip för verkningar (psykisk kraft).* Det är ju kunskapsförmågan, hvilken hos Kant såsom inbillningskraft och förstånd utför de erfarenhetsbildande syntetiska processerna, och som derför måste ega den substantialitet, som ingen kraft kan undvara. Ett sådant föreställningssätt må nu tvifvelsutan med rätta anses såsom befogadt och nödvändigt, om det är förenadt med insigt om sin begränsning och om det komplement, som det fordrar. Men löst från detta villkor synes det mig vara alldeles oberättigadt och leda till stor konfusion.

Min utgångspunkt är här begreppet *psykisk kraft* eller psykisk princip för verkningar. Man har ingen rätt till att, i lik-

het med *Herbart*, betrakta föreställningarna i sig såsom varande krafter, ty endast såsom *känslobetonade* äro de krafter. Att en föreställning skulle på grund af sitt eget innehåll eller, möjligen, på grund af sin egen form attrahera och repellera andra, afnötas mot andra, växa till genom förening med andra, ändra sin ställning till andra, komma och gå, allt detta hvilar på så afgjordt naturalistiskt-mekaniska analogier och är så helt meningslöst utanför dessa analogier, att det röjer frånvaron af en klar uppfattning af det psykiskas specifika natur. Om föreställningarna i sig uppfattas såsom krafter, måste man antingen påtrycka dem en markerad analogi med fysiska elementer och fästa sjelfva deras begrepp vid en analogi dermed eller också taga sin tillflykt till en sådan obestämdhet i uppfattningen af kraften eller energien, att predicerandet af kraft åt föreställningen ingenting säger. Vi kunna fasthålla såsom ett alldeles obestridligt erfarenhetsfaktum, att föreställningar måste vara känslobetonade för att kunna betraktas såsom krafter eller såsom verksamma. Men känslotonen uttrycker ingen inre bestämdhet hos föreställningen sjelf såsom sådan, den uppenbarar i ingen mon hvarken hvad föreställningen föreställer eller ens, direkt, graden af dess klarhet och omfattning, utan den röjer endast föreställningens relation till ett i och med densamma harmoniskt eller disharmoniskt kännande subjekt, som eo ipso vill harmonien, men icke vill disharmonien. Känslobestämdheten innebär och förutsätter föreställningens relation till viljan. Känslan uttrycker subjektets behof eller intresse, men ett behof eller ett intresse har ingen mening annat än i förhållande till en drift, en instinkt, ett begär, en medveten, sjelfständig viljeriktning. Hos ett alldeles viljelöst subjekt skulle ingen föreställning kunna väcka hvarken lust eller olust. För att kunna urskilja bestämda behof och intressen hos ett subjekt måste man alltid tänka sig en tendens i dess lif, med hvilken vissa föreställningar och tillstånd harmoniera, men andra icke. Man kan helt enkelt uttrycka samma sak så: föreställningar kunna icke vara motiver (psykiska krafter) annat än såsom bestämningar hos en vilja. Tidsförhållandet är här samtidighet. Föreställningen, känslotonen, d. v. s. föreställningen såsom motiv, och viljan höra oskiljaktigt tillsammans och äro samtidiga. Men begreppsför-

hållandet innebär prioritet åt viljan i en viss mening. Denna prioritet framträder på det sättet, att viljan är subjektet, som har den känslobetonade föreställningen till sin bestämning. Viljan är den konkreta psykiska enheten i och af föreställningarna såsom motiver.

Vi kunna sålunda utgå derifrån, att viljan är den psykiska kraften, och att det icke finnes några andra psykiska krafter än viljor och, i andra hand, viljeriktningar, och vi känna skälet dertill. Men det är ej blott ur kausalitetens synpunkt, som viljan är den konkreta psykiska enheten, utan äfven ur substantialitetens. Dessa äro nämligen oupplösligt förenade. Orsaksbegreppet [1]) involverar icke blott begreppet af ett föregående, utan också något bestämdt och fixeradt föregående, hvilket icke låter upplösa sig i en blott och bar process eller förändring. I och för sig betyder en absolut förändring intet — det har redan *Plato* visat — och en föregående blott och bar förändring kan endast ställas såsom ett antecedens till

---

[1]) Om förhållandet mellan *orsak* och *verkan* vill jag här anmärka, att jemförelsegrunden till dem (tertium comparationis) eller deras formella enhet *icke* är förändringen eller verksamheten. Jemförelsegrunden måste nämligen vara en inre bestämning hos båda membra relata, men verksamheten är ingen inre bestämning hos verkan, utan endast hos orsaken. Det är endast orsaken, som är i verksamhet och som förändrar sig i och med verksamheten, medan all verkan såsom sådan sätter en gräns för förändringen. Så långt en verkan af verksamheten kan fixeras, så långt är verksamheten hämmad eller har den upphört. Verkan refererar sig till verksamheten endast förmedelst och i orsaken, till hvilken den står i ett visst förhållande. Derför är verksamhet endast en yttre och relativ bestämning hos verkan. Den kan derför icke fattas såsom den högre enheten af orsak och verkan. Denna kan jag för min del endast söka i det oföränderliga väsendet, in specie i *lagen*.

I detta bestämmande af relationen mellan orsak och verkan och af deras högre (»syntetiska») enhet ligger en grundväsentlig, om ock blott formellt uttryckt, motsättning mot *Fichte*, som i verksamhetens begrepp ser »syntesen» af Thätigkeit-Ursache och Leiden—das Bewirkte. Jfr Sämntl. Werke, Grundl. d. Wissenschaftslehre af 1794, s. 136. En på ytterst sväfvande sätt uppfattad intelligent verksamhet utgör, såsom bekant, hos Fichte det element, i hvilket orsaken och verkan lefva, röra sig och hafva sin varelse, ungefär så, som tänkandet hos Hegel och sjelfmedvetandet eller lifvet hos Boström äro de elementer, i hvilka allt verkligt är till. Mot denna Fichteska åsigt är min formella anmärkning riktad.

en annan förändring, men icke fattas såsom dess orsak. All orsak är kraft, och all kraft faller under substantialitens schema af fortvaro (oföränderlighet) i tiden. Icke ens naturvetenskaperna kunna helt omsätta sina kraftföreställningar, sina dynamiska atomer och molekyler i rörelse och lagar för rörelse, lika litet som ett tal kan fattas såsom uteslutande konstitueradt genom sina konstanta relationer till andra tal utan att vara något genom och i sig sjelft. Det är en sanning, att vetenskapens satser om kraften endast utsäga lagen, om talet endast talförhållandena, om substansen endast de konstanta verkningssätten, ändamålen och lagarna, m. e. o. väsendet i det föränderliga. Men likvisst är kraften kraft, talet tal och substansen substans, likvisst är dervid en bestämd mening knuten. En intuition är här för handen, nödvändig för allt analytiskt inträngande i dessa begrepps natur. Analysen har omdömets form och binder sig derför vid relativiteten, men intuitionen föregår analysen såsom ett villkor för att denna skall hafva något att analysera. Hvarje logiskt subjekt är grundadt i en intuition i betydelse af en omedelbar uppfattningsakt och representerar derför såtillvida något absolut. Derför är det berättigadt att från hvarje kausalt förhållande sluta till en substans. Motviljan mot detta senare begrepp såsom en vetenskaplig dignitet må hafva sina historiska och psykologiska anledningar, den menskliga kunskapsförmågan kommer dock aldrig ifrån det — så länge hon behöfver logiska subjekter i sina omdömen. Det logiska subjektet är ju intet annat än begreppet substans in genere. Utsäger man derför om viljan, att hon är den psykiska orsaken (kraften), så har man också samtidigt bestämt henne såsom den psykiska substansen.

Viljan är den konkreta substansen på det psykiska området, och hon sträcker sig genom alla psykiska bestämningar såsom enheten sträcker sig genom mångfalden och kraften genom yttringarna (förmågan genom funktionerna). Hon är deras grund och deras band. Att hafva påvisat detta och i denna punkt hafva korrigerat intellektualismen är *Schopenhauers* stora förtjenst, men Schopenhauer har groft förfalskat viljans begrepp, då han, sjelf skattande åt den falska abstraktio-

nens och konstruktionens fördom, som han eljes så ifrigt bekämpat, satt såsom princip en vilja, blottad på medvetande, medvetet innehåll och förnuft. För den enda i erfarenheten kända psykiska makten har han substituerat en fantastisk naturmakt, som hör hemma hvarken i naturens eller andens rike, en af dessa abstraktionens talrika hybrida former, som sakna all konsistens och all bärkraft. Erfarenheten känner endast den af känslobetonade föreställningar motiverade viljan, en vilja, som går efter bestämda syften eller drifves i bestämda riktningar i en gifven och bestämd verld.

Om viljan är den konkreta psykiska enheten, så måste detta nekas om kunskapsförmågan, tänkt såsom för sig varande. För sig tagen kan denna senare heller icke med rätta ens kallas *förmåga,* ty det, som icke är substans, kan heller icke vara förmåga. Såsom förmåga är det teoretiska medvetandet viljan sjelf eller är det detta samma medvetande, tänkt i omedelbar samhörighet med och såsom ingående i viljan. Alla föreställningar och begrepp måste fattas såsom funktioner af viljan, om de nämligen tänkas utan abstraktion från sin grund eller i sitt totala psykiska sammanhang. Så långt som föreställningarna och begreppen kunna betraktas såsom satta inom den psykiska verksamheten af den psykiska kraften och erhålla sin form bestämd af denna verksamhet, äro de bestämda af viljans sträfvan efter harmoni, af hvilket universella intresse det teoretiska klarhetsintresset blott är en specifik form. Att menniskoanden skulle kunna sträfva efter en intresselös klarhet och upplysning eller att densamma skulle kunna eftersträfva en högre grad af medvetande af något annat skäl än för den harmoni, som medföljer den, är alldeles orimligt, enär ingen kan förstå en *sträfvan*, som ej är knuten vid ett *intresse*, och enär begreppet *intresse* ej kan hafva något annat innehåll än *harmoni*, d. v. s. känslans omedelbara, ej vidare för analys åtkomliga värdesättning. Hvad innebär ett värde, som ej är subjektivt, och hvad är ett subjektivt värde, som ej är bestämdt och satt af känslan och hvad är ett af känslan satt värde, som ej utgör en form af lust, behag, harmoni? Härpå har ingen någonsin kunnat svara och skall aldrig någon kunna det. Men ej endast ur *ändamålets* synpunkt framträda föreställningarna och begreppen såsom viljeyttringar, utan äfven ur den specifika

grundens eller orsakens och *formens*. Hela den teoretiska utvecklingen drifves ju och uppbäres af andlig energi, och hvad är andlig energi annat än viljekraft? Vår uppmärksamhet kan ökas genom energi och minskas genom dess frånvaro, och tanken kan utmärka sig för styrka, men ock förfalla i svaghet. »Quodcunque summi homines valent ingenio, id valent attentione» (som åter beror på viljan). Vi blifva på det teoretiska området i stor utsträckning hvad vi göra oss till. Men än mer: vår teoretiska verksamhets riktning är till viss grad i anseende till sin form *fri*. Vi kunna ju i viss mån genom afsigtlighet och föresats vända vår uppmärksamhet åt det håll vi önska. Vi kunna fritt företaga eller underlåta abstraktions- och reflexionsakter, och fantasien timrar sina byggnader efter subjektiva mönster. Åtminstone framträder här frihet i verksamhetens riktning och intensitet i lika hög grad och i samma mening, som på det s. k. praktiska området. Och *tvång* framträder och röjer sig i full motsvarighet på båda områdena. Våra abstraktions- och reflexionsakter samt våra fantasisynteser bero i väsentlig mån på förhållandet till den centripetala nervprocessen och de yttre faktorer eller den ytterverld, som förutsättes såsom genom sina irritament föranledande och bestämmande densamma. Men alldeles lika stort beroende gäller om våra determinationsakter af vilja, som äro knutna till den centrifugala nervprocessen. Ja, ser man rätt efter, så torde frihetsmomentet i viljans verksamhet befinnas *primärt* ligga just på det teoretiska området, nämligen i uppmärksamhetens fria riktande och fria förstärkande eller försvagande. Jag drar af allt detta den slutsats, att *all* verksamhet är viljeverksamhet eller är praktisk, hvilket visar sig ur både ändamålets, orsakens och formens synpunkter, och att den s. k. teoretiska verksamheten blott är en sida af den praktiska. Det förhåller sig icke blott så, att viljans verksamhet icke kan undvara teoretiska momenter, hvilket är en sedan gammalt känd och insedd sak, utan äfven så, att praktiska momenter framträda och röja sig i den teoretiska verksamheten på ett så grundväsentligt sätt, att de måste sägas utgöra dess drifkraft och konstituera dess form och dess ändamål.

Af angifna skäl har man egentligen ingen rätt att beteckna det teoretiska medvetandet såsom *förmåga*. Det måste nämligen tvärtom bestämmas såsom *funktion* af viljan[1]. Löst från all viljegrund, är det teoretiska medvetandet endast en reservoir för föreställningar och begrepp, men ingen makt. Här är angeläget att undanrödja en tvetydighet. Här är alldeles ingen fråga om en *absolut* förklaring af det teoretiska lifvet såsom varande in toto en yttring eller produkt af en blind och medvetslös vilja. Jag känner ingen sådan vilja och kan på intet vis skilja viljans begrepp från hvarje grad af medvetande och klarhet, lika litet som jag kan föreställa mig eller tänka någon grad af medvetande utan en real ytterverld. Jag känner heller ingen psykisk verksamhet, som helt föregår det medvetna lifvet, utan betraktar hvarje antagande af en sådan som en obestyrkt, motsägande och ofruktbar hypotes. Utan här är endast fråga om det *relativa,* att jag förklarar hvarje framsteg i klarare och fylligare medvetande, hvarje utveckling inom det teoretiska medvetandet genom viljans energiriktning och energi i sin riktning. Liksom hvarje ting eger sin egendomlighet genom måttet af sin inre sammanhållning och såsom bestämdt af yttre fysiska krafter och genom krafternas samverkan i resultantens riktning förändrar sig, likaså är hvarje psykiskt individ bestämdt till vara och verksamhet genom naturen af sina praktiska bestämningar och inflätas i erfarenhetens sammanhang såsom en erfarenhetens verld medbestämmande och med andra i vexelverkan stående faktor just i egenskap af en viss bestämd vilja. Af viljornas på djupet verksamma krafter lyftas och sänkas nu den teoretiska kultu-

---

[1] På den sedliga viljans ståndpunkt är det det teoretiska medvetandet alltid tillhörande motivet eller den s. k. bestämningsgrunden ett så vidt möjligt är rent uttryck för viljans egen beskaffenhet, men har liten eller ingen karakter af tendens att utifrån bestämma viljan. På den egentliga viljans ståndpunkt framträder alltså motivet icke såsom någon annan makt än viljans egen. Att motivet så gör på de lägre ståndpunkterna inom viljelifvet, kan alltför väl — och *måste* — förklaras ur detsamma, fattadt såsom subjektets relativt passiva förhållande till andra viljor eller också till fysiska krafter, men ej ur någon solliciterande tendens hos motivet, betraktadt blott och bart såsom föreställning.

rens böljor. Häri ligger nu icke den mening, att viljan fritt genombryter och omformar det lagbundna natursammanhanget, ty detta sammanhang är för mig fäst i den yttre naturens reala verklighet, men icke i det föreställande medvetandet, som alldeles icke står i något orsaksförhållande dertill. Men det betyder, att *förklaringen* af detta natursammanhang, bestämmandet af det väsentliga och det oväsentliga, det högre och det lägre i erfarenheten samt hela den slöja af *stämningar och känslor*, som man breder deröfver, innerst bero af viljan eller af hurudan menniska man i praktiskt afseende är. »Känsloförmågan», »föreställningsförmågan», »tankeförmågan» beteckna något hos, i och genom viljan varande och kunna blott i sekundär och öfverförd bemärkelse kallas »förmågor», och all förändring af tillståndet inom hvardera, som är subjektive betingad, är *såtillvida* att återföra på viljan. För öfrigt framkallas naturligen förändringar i detta tillstånd såsom motsvarigheter mot objektiva naturförlopp. Det ligger hos alla dessa sensitiva och teoretiska s. k. förmögenheter, i och med deras förhållande till »det verkliga», som de skola uttrycka, en passivitet och ett beroende, som icke tillåta antagandet af någon förändring hos dem annat än såsom verkan af yttre faktorer eller af djupare liggande inre[1]. Allt teoretiskt förhållande är såsom andlig sjelfverksamhet af viljenatur och såsom tvångsverksamhet naturlig receptivitet. Det teoretiska medvetandet kan rätteligen kallas förmåga endast med medveten abstraktion från viljan såsom grund. Söker man deremot ställa detta medvetande så att säga på egen grund och botten och använder man detsamma inom psykologien såsom det psykiska lifvets bärande fundament, då kommer den psykologiska vetenskapen att sväfva i luften, i abstraktionens tomma rymd. Ty det teoretiska medvetandet är en abstraktion, och en abstraktion utan samband med det konkreta och enskilda är luft och ingenting annat. För att utfylla det tomma och öfverskyla det ofruktbara i en

[1] Detta förhållande till »det verkliga» omöjliggör förnimmandets sjelfbestämdhet såsom sådant, ty så långt som förnimmandet är förnimmande, är det beroende af »det verkliga». Vi få senare tillfälle något närmare beröra den åsigt, som i det verkliga ser en yttring af det sjelfbestämda förnimmandet eller tänkandet.

sådan princip har man måst tillgripa utvägen att knyta viljekraft och utvecklingsdrift vid sjelfva abstraktionen eller vid det tomma identiska medvetandet och dess generella former. Man har glömt, att psykisk orsak betyder vilja, och att hvarje orsak är konkret och individuell: hvarje handling springer fram ur ett bestämdt subjekt, bestämd menniska eller gud eller hvilket annat bestämdt subjekt, som finnes. Det röjer hypnotisk inverkan från en falsk och ofullständigt begripen vetenskaplig metod att förutsätta en allmän vilja såsom grund för handlingar. Derför, att den vetenskapliga reflexionen i mångfalden af enskilda subjekters verksamhetsyttringar urskiljer gemensamma handlingssätt och handlingsnormer, har man ingen rätt att hypostasera en allmän vilja såsom orsak. All allmänvilja är enskilda viljors gemensamma form. Denna form betecknar det väsentliga i det enskilda, men det väsentliga eller essentiella sammanfaller aldrig med det substantiella, utan representerar en derifrån skild synpunkt. Och då kausalitetens synpunkt alltid är innerligt förbunden med substantialitetens eller båda förete så att säga samma utseende, sedt i profil och en face, eller, utan bild, då substantialiteten och kausaliteten exprimera samma logiska identitet, bruten i olika åskådningsmedia, rummets och förändringens, så sammanfaller heller aldrig den essentiella synpunkten med den kausala. Det som är essentia är aldrig causa, men essentia är en sida hos causa. Den sida, som vi här kalla essentia, sammanfaller med det för de många enskilda handlande subjekterna gemensamma teoretiska medvetandet, som innesluter fonden af viljornas allmängiltiga former och allmänbindande lagar. Om man generaliserar kauserande substanser, så får man som resultat essentiella former, men ej kauserande substanser in genere, ty sådana äro orimliga. Lagar (och ändamål) kunna fattas såsom generella, men ej grunder — i betydelse af orsaker — *såsom sådana,* emedan alla generellt fattade grunder öfvergå till gemensamma lagar och ändamål. I abstraktionens smältugn inläggas grunderna såsom orsaker, men uttagas såsom lagar. Det är just derför, som det vetenskapliga uttrycket för *kraften* alltid är *lagen.* Kraftens öfverskott öfver lagen är blott ett irrationellt föreställningselement

(symbol), men i detta irrationella element ligger den sannskyldiga individualitetens rot.

När man uppfattar det enskilda in genere kommer man icke till ett annat enskildt af högre, bättre, förnuftigare, klarare, mera medvetet slag eller till någon annan art af enskildt, t. ex. något gudomligt i stället för det menskliga, något ideellt i stället för det reella, något förnuftigt i stället för det sinnliga, utan man kommer till ett allmänt, som såsom sådant *icke* är enskildt och *icke* verkar eller handlar och *icke* vill. Det enskilda saknar intet af gudomlighet, idealitet och förnuft redan derför, att det enskilda är allt. Men derför, att det enskilda är allt, är icke allting enskildt, hvilket innebure en alldeles felaktig konversion. Det enskilda är heller icke utan vidare allmänt, fastän det enskilda *äfven* är det allmänna eller innefattar detta hos sig. Detta ligger deri, att det relativt enskilda har karakteren af logiskt subjekt, men det allmänna af logiskt predikat. Det är på tid, att man inom filosofien börjar allvarligt beifra förblandningen af det, som till sin ställning är logiskt subjekt, och det, som är logiskt predikat, af det (relativt) enskilda och det allmänna, det substantiella och det essentiella, det praktiska och det teoretiska, och att man söker blifva qvitt vanföreställningen om ett allmänt kausalt subjekt. När man säger, att Gud gör det eller det, får detta icke innebära, att man förenar makt med det abstrakta sjelfmedvetandet eller den abstrakta jagtanken. Föreställningen om en abstrakt kausalitet kan väl af fantasien framkallas, men icke fasthållas i begreppet — lika litet som en fyrkantig cirkel. Gudsbegreppet konstitueras icke genom något sitt genusförhållande till de enskilda subjekternas medvetanden, utan är begreppet om en enskild personlighet jemte andra, hvilken jemte dessa faller under sjelfmedvetandets allmänna formalbegrepp. Om man föreställer sig folket, staten, mensklighetcn såsom verkande viljor, så måste detta innebära antingen en blott abbreviation för de många enskilda menniskorna, folk- och statsmedlemmarne såsom verksamma efter gemensamma lagar och för gemensamma syften eller ock måste man föreställa sig enskilda ideala personligheter, om hvilka man har konkret erfarenhet af personlig och historisk natur, under dessa namn. Den ideala verklighetens innehåll ligger icke

gömdt i abstraktionen, och reflexionen bygger ingen bro från ett »diesseits» till ett »jenseits». Abstraktionen och reflexionen representera endast en reningsmetod, som ur malmen framdrager metallen, men deri bor intet af ett skapande »varde». Det ideala måste *vara,* innan det kan *tänkas,* hvilket endast kan betyda, att det måste vara gifvet för menniskans konkreta uppfattning såsom ett enskildt, innan det kan tänkas till sin allmänna form. Och det ideala varat är viljeprocess, knuten till en i den konkreta känslans natt nedsjunkande viljesubstans. Det fria viljelifvet är det objektiva förnuftet, i förhållande hvartill allt teoretiskt medvetande förhåller sig blott receptivt och reproduktivt.

Det inflytande, som den abstrakt-intellektualistiska uppfattningen af det psykiska utöfvat på den allmänna verldsåskådningsståndpunkten, kan icke lätteligen mätas. Det är i sanning ofantligt, men också i sanning tragiskt. Sin fjärmare historiska förutsättning har detta föreställningssätt i *Spinozas* mos geometricus, men sin närmare i *Kants* lösgörande af kunskapsförmågan ur själslifvets totala sammanhang och sidoordnande med viljan, hvilket dock i princip ingalunda innebär någon nyhet — Kants psykologiska schema hvilar, som kändt är, på äldre förebilder — men i den radikala tillämpningen dock i eminent grad så gör. Vidare i Kants antagande af att erfarenheten till sin form är en produkt af det teoretiska medvetandets syntetiserande verksamhet. Härur leder nu sitt ursprung *Fichtes* uppfattning af intelligensen såsom ett »Thun» och hans förklaring af erfarenheten både till innehåll och form såsom en serie af »handlingar» af intelligensen, uppträdande i en ordning, som förestafvas af psykologisk nödvändighet, med ett ord hela hans *psykologiska* panteism, hvaraf *Schellings fenomenologiska* och *Hegels logiska* äro ättlingar i rätt nedstigande led. Med ett ord: hela den romantiska filosofien, en af de väldigaste yttringar af den filosofiska anden, som historien känner, står under den kausala abstrakta intelligensens tecken, och hela denna intellektualism leder sitt ursprung dels, och företrädesvis och närmast, från falska och outredda psykologiska förutsättningar hos Kant, dels från hans ståndpunkt med afseende på de logiska kategorierna, som mera äro ett fynd af slump än

en eröfring från erfarenheten, och som behöfva belysas och kompletteras genom andra sådana kategorier, på hvilka han ej *ur logisk synpunkt* tillräckligt fäst uppmärksamheten (företrädesvis värdekategorierna essentialitet och ändamål). Emellertid räddas Kant af tvenne omständigheter från att förfalla i den kausala intellektualismen och panteismen. Den ena är hans nära förtrogenhet med naturvetenskaperna, som på ett afgörande sätt binder honom vid den analytiska metoden, den andra ligger i hans vetenskapliga utgångsställning: att betrakta undersökningens objekt såsom något gifvet och såsom sådant af medvetandet verksamhet i viss mån oberoende. Derför ställer han alltid sin vetenskapliga uppgift väsentligen så, att han vill extrahera ur erfarenheten och fixera det gifnas formalväsende, dess begreppsmässiga bestämdhet, under den form, att han framtager erfarenhetens »aprioriska» elementer ur deras faktiska förorening med »aposterioriska». Men den bristfälliga psykologiska och logiska analysen hos honom för det med sig, att hans vetenskapliga uppgift icke hålles ren från försöket att låta de aprioriska elementerna sammanställa sig till en fantasilek om erfarenhetens formskapelse eller uppkomst — såsom aktuell erfarenhet — ur till sin natur omedvetna och ofattliga processer, en förtunnad och svagt utförd motbild till den religionshistoriska skapelsens fylligare skuggspel. Erfarenhetens förutsättningar (= dess formalväsen) blifva hos honom i viss mon förblandade med dess orsaker, hvarvid han är nära att glömma sin egen lära, att kausaliteten blott slår en bro mellan faktum och faktum *inom* erfarenheten, men aldrig från ett »jenseits» *till* erfarenheten. Dock är härvid att märka, att denna syntetiskt-kausala tendens hos Kant alltid är starkt hämmad och begränsad af den motsatta analytiskt-essentiella tendensen, att han aldrig konstruerar någon »transscendental» intelligens såsom subjekt för de erfarenhetsbildande operationerna — han nöjer sig alltid med en gemensam organisation hos de faktiska subjekterna, i kraft hvaraf de göra erfarenheten allmängiltig till formen — och att hans idealism aldrig blir ihåligt konstruktiv, utan är i det högre (abstrakta) registret anderik agnosticism och i det lägre sund och ädel praktisk rationalism. Men efter Kant bär den filosofiska utvecklingen hejdlöst hän i riktning af den oveten-

skapliga tendensen hos honom. Då lössläppes de rotlösa abstraktionernas koppel till den »vilda jagten». Det villebråd, som i denna jagt hetsas och såras, är filosofien sjelf, som har haft och har synnerligen svårt att repa sig efter sina utmattande romantiska äfventyr och att återvinna den allmänna aktning och det anseende för allvar, som tillkomma den på sin egen begränsning reflekterande, blott steg för steg fortskridande vetenskapen. Dock vill jag icke här föregripa mina anmärkningar mot den romantiska filosofien, hvilka snart i koncis formulering skola framställas. Jag vill blott här försöka förklara och försvara den ton, i hvilken jag talar om den. Denna förklaring och detta försvar må inneslutas i följande fråga. Är det underligt och klandervärdt, om någon affekt inmänger sig i omdömet öfver en företeelse, som svikit nära nog lika många förhoppningar, som den väckt, der tillrustningar och ansatser, anspråk och löften stå i en så kolossal missproportion till resultaten, och som kostat en lifvets svåraste och mest kraftutsugande ansträngningar att sätta sig in i och att — sätta sig öfver? Bitterheten öfver svikna illusioner och grämelsen öfver fruktlösa ansträngningar kunna dock icke alldeles förvägras att söka sig uttryck ens i en vetenskaplig framställning.

Vi hafva ofvanför sökt visa, hvilken det psykiska lifvets konkreta företeelse är. I denna konkreta företeelse, d. v. s. i den bestämda viljan, har den rationella psykologien sin realprincip eller sitt objekt (declarandum) och i att fastställa viljelifvets konstanta former, lagar och ändamål har den att söka sin uppgift. Liksom fysiken i anseende till hvarje sin del, såsom t. ex. optiken, akustiken, värmeläran, elektricitetsläran, utgår från en mer eller mindre dunkel bild af en kraftkälla eller en verksam substans (»ljuset», »ljudet», »värmet», »den elektriska kraften»), hvartill likartade fenomen återföras liksom på en grund, men framställer sitt vetenskapliga innehåll i »lagar» för de förändringar, som i de resp. kraftcentra föreställdes ega sina orsaker, så utgår psykologien från viljans konkreta, men dunkla urfaktum och omsätter de dunkla föreställningarna om själslifvets verksamma grund i klara begrepp om den psykiska verksamhetens (= viljelifvets) konstanta former. Då nu

viljandet till sin form är förnimmande — allt viljande betecknar en rörelse af viss intensitet och riktning inom förnimmandet — så måste viljandets konstanta typer vara former af förnimmande eller vara specifikationer deraf. Psykologiens rationellt vetenskapliga innehåll utgöres af satser om det konstanta förnimmandet. Förnimmandets konstanta former blifva lagar för den psykiska verksamheten. Min mening är denna: förnimmandet, sedt ur grunden-orsakens (resp. substansens) synpunkt, heter viljande, men viljandet, sedt ur formens (d. v. s. lagens och ändamålets) eller väsendets, heter förnimmande. Viljan såsom orsak och den derur härflytande verksamheten bilda psykologiens rätta factum a quo, dess dunkla åskådningselementer, dess objekt och declarandum, som vetenskapen fastställer, begriper och »förklarar» genom angifvande af dess fasta förnimmelseformer. Förnimmandet är viljans väsen, och viljan är förnimmandets substans och grund-orsak. Nu kan vetenskapen icke komma längre än till att med en viss grad af abstrakt isolering uthäfva substansens (orsakens) väsen ur substansen sjelf. Dess uppgift är endast att omsätta den mera omedelbart gifna substantiellt-kausala företeelsen i essentiella bestämningar. Det är den substantiella grunden-orsaken, som skall förklaras, men denna är ej vetenskapens förklaringsgrund. Det formella väsendet är den förklarade grunden och dermed ock förklaringsgrunden inom vetenskapen.

Psykologiens grundfaktum förgrenar sig i en mångfald af företeelser, i det att viljekraft framträder och kan konstateras i flera faktiska former: drift, instinkt, begär, karakter. I omedelbart och oupplösligt sammanhang med dessa stå former af förnimmande: känsla, varseblifning, föreställning, tanke (eller egentligen endast själslifvets tvenne elementära förnimmelseformer: *känsla* och *åskådning*). Vid analysen af de förra formerna ledes uppmärksamheten på de senare såsom deri integrerande sidor, och de förra förklaras eller begripas, när de fattas såsom riktningar inom eller af varseblifvandet, föreställandet och tänkandet, hvilka, framgående ur sin dunkla grund, ledas i vissa bestämda banor, hvar och en genom sin bestämda förnimmelsetyp. Psykologiens uppgift är alltså att utgå från det praktiska själslifvet och förklara detta med och genom det

teoretiska, hvilket sker — väsentligen — genom att fatta det senare såsom det förras lag. Väl mäktar alltså psykologien att framställa substansen såsom väsende: medvetandet är viljans väsende. Men så länge all vetenskaplig verksamhet utgöres af en vid abstraktion nödvändigt bunden reflexion, så råkar man i strid med villkoren för vetenskapens lif, om man förutsätter och fordrar, att psykologien på något sätt skall kunna rent fatta väsendet eller medvetandet såsom substans. En väsenssubstans är en föreställning, som icke kan höjas till begrepp, ty den involverar oöfvervinnerliga svårigheter för den abstraherande tanken. Den substantiella grunden såsom sådan faller i sista hand alltid utanför vetenskapen såsom obegripen och blott konstaterad. Vetenskapen köper sina klara och väsentliga begrepp endast på bekostnad af sitt föremåls konkretion. Hvad vetenskapen sätter såsom väsende upplöser den såsom substans. Den romantiska filosofien har på denna redan af *Aristoteles* belysta kardinalpunkt gjort sig skyldig till en oklarhet, som gjort den till ett säkert byte för den angripande empirismen, hvilken anmärknings riktighet jag sedan får tillfälle att ådagalägga, och hvars räckvidd jag i sammanhang dermed också får tillfälle påpeka.[1]

[1] Substansföreställningen utgör ett åskådningselement, hvilket lika litet kan utrotas ur vetenskapen, som densamma — vetenskapen — kan sakna ett föremål. Det är nämligen just med föremålets nödvändighet, som substansföreställningen hör till vetenskapen, ty substansen har just ställningen af att vara det logiska subjektet i bestämd och åskådlig form. Det är om substanser, som vetenskaperna handla. Och den första fordran, som bör ställas på en vetenskap, består just i krafvet på en bestämd, i yttre eller inre åskådlighet föreliggande substans (orsak) med ett bestämdt erfarenhetsområde såsom vetenskapens föremål. Fasthålles och tillämpas denna fordran, så är redan detta tillräckligt för att utmönstra åtskilliga apokryfiska s. k. vetenskaper. hvarpå speciellt den tyska idealismen och panteismen öfverflöda (såsom t. ex. Fichtesk vetenskapslära, Schellingsk naturfilosofi och Hegelsk logik). Med substansföreställningen står eller faller kausaliteten. Då alla substanser tillhöra erfarenheten och dermed stå i tidsförhållande och falla under förändringens schema, så sammanhänger föreställningen om kausalitet omedelbart med föreställningen om substans. Det substantiella, sedt ur den af förändring fyllda tidens synpunkt, är det varaktiga eller konstanta, men det konstanta är partiell identitet mellan hvarandra framkallande förändringar i tiden, af hvilka den föregående kallas orsak och den efterföljande verkan, eller just *kausalitet*. Om man betraktar kausaliteten rent formellt,

Vid psykologiens utgångspunkt möter en dualistisk motsättning mellan psyke och den yttre verklighet, som innehåller villkoren för att psyke skall kunna vara och fattas med nå-

betyder den endast lagbundenhet i ett förlopp eller ett skeende. Betraktar man den åter reellt, så visar den sig just betyda varaktigheten hos en sig förändrande eller verksam substans såsom sådan. Förloppet inom vetenskapen såsom ett helt betraktad (icke inom hvarje särskild vetenskap) för det nu med sig, att substansen först måste fixeras till sin qvalitet, sedan sättas i tidsförhållande och betraktas såsom konstant orsak samt till sist rent formellt framhäfvas såsom lag. Slutligen bör framhållas, att vetenskaper finnas, som jemte den form för väsentlighet eller begriplighet, som ligger i lagen, ega en annan essentiell form, nämligen *ändamålet*, hvilken är för dem typisk. Angående min uppfattning af kausaliteten jfr min uppsats »Om frihetens möjlighet och väsen» i Göteborgs Högskolas årsskrift 1895, sidd. 74 ff, och flerestädes i samma uppsats.

För öfrigt må anmärkas, att yrkandet på orsakens konkreta beskaffenhet inom vetenskaperna icke må tolkas i andan af en bornerad och rå empirism. Här är för det första uteslutet, att jag velat begränsa orsaken till fysisk kraft eller fysisk energi. Tvärtom måste, enligt hvad äldre och nyare både naturvetenskaplig och filosofisk analys tydligt visar, begreppet materia aflägsnas såsom oklart och intetsägande och ersättes af energien i rummet, och vidare antager jag enligt erfarenhetens fingervisning, utom fysiska energiformer, andliga orsaker såsom menniskans fria vilja, samhället, Gud. För det andra är här uteslutet, att orsakens konkretion skulle betyda dess bundenhet vid en alldeles omedelbar och obearbetad föreställning. Tvärtom fordrar jag, att orsaken skall framträda i en fortskridande begreppsprofilering — i bestämda och skarpt markerade drag och med all den reduktion af de många orsakerna till färre eller en enda, som erfarenhetsanalysen föranleder. Förhållandet mellan åskådning och begrepp derom, konkret och abstrakt, är ju alltid beroende på synpunkten och graduellt. Jag vill endast, att ingen orsak inom vetenskapen skall fastställas, som icke kan beläggas med bestämd och konkret erfarenhet, och som icke i denna mening eger åskådlighet. Med anknytning till kulturhistorien måste man fastslå den menskliga viljan såsom verksam grund och med blicken fäst på den politiska historien och på religionshistorien måste detsamma ske med staten och Gud. De historiska fakta blifva utan dessa orsaker helt enkelt oförklarliga och måste, i stället för att förklaras, borttolkas och reduceras under sitt verkliga mått. Hit hör också det omedelbara konstaterandet i hvars och ens eget inre af dessa orsaker eller hvad man kallar *tro*, som också är en form af erfarenhet. Det är detta jag fordrar: konkreta hållpunkter i erfarenheten för hvarje antagen orsak. I motsats mot derpå stödda orsaker sätter jag verkande abstraktionshypostaser, hvilka jag utdömer. De råa empiristerna utkasta här barnet med badvattnet, förnekande *all* andlig orsak.

I hvilken mening och till hvilken utsträckning orsaker kunna generaliseras är f. ö. i denna skrift upprepade gånger närmare bestämdt.

gon grad af bestämdhet. Psykologien öfvervinner aldrig motsatsen mellan subjektiv och objektiv synpunkt, i det att den är fängslad inom trollkretsen af psykiska bestämningar, som hänvisa på ett »Ding an sich». Å andra sidan ligger dock en apparent, oupphörligt framträdande motsägelse hos detta medvetande, hvilket för det första är medvetet om något blott obestämdt, som faller utanför detsamma, och som för det andra vinner ett *bestämdt* innehåll blott genom motsättning mot ett *bestämdt* yttre. I medvetandets allmänna natur ligger, att intet i någon mon bestämdt föremål eller egenskap kan falla utanför detsamma, medan å andra sidan allt bestämdt medvetande om *något* innebär och förutsätter dettas uteslutning derur och motsättning deremot. Denna motsägelse måste lösas, om icke såväl möjligheten till hvarje universell verldsbetraktelse radikalt skall afklippas, som också hvarje kunskap, som ju alltid innebär en viss identitet mellan subjekt och objekt, göras obegriplig. Och möjligheten till lösning kan tydligen icke sökas på annan väg, än att man skiljer på medvetande i olika betydelser, ett allmänt medvetande eller ett medvetandets begrepp, med bortseende från allt innehåll, och ett bestämdt psykiskt medvetande. Det måste finnas ett formellt medvetande, som universellt omfattar all verklig och möjlig erfarenhet och som svarar mot medvetandets begrepp eller just utgör detta. Af detta formella medvetande måtte det gifna, bestämda, psykiska blott vara *en* form, medan dess objekt är en *annan.*[1] Att ett

[1] Jag fattar förhållandet mellan erfarenhetens objektiva och subjektiva sidor såsom samstämmighet, grundad i en formell identitet, hvilken utgör ett tecken till och en fordran på en real identitet, men hvilken reala identitet, just såsom blott formellt fattad, för oss eller i vår verkliga kunskap i det hela endast har ideal dignitet och derför är såsom »realitet» obekant. All vetenskaplig sanning har derför till innehåll denna formella identitet sjelf — såsom lag och ideal — och former af samstämmighet mellan det subjektiva och det objektiva, begripna såsom arter och grader af denna identitet. Af den formella identiteten utgör det korrelativt fattade subjektet — i likhet med objektet — ett relativt uttryck och af den i sig okända reala, utöfver objektet, fenomen. I sin ställning af relativt uttryck för identiteten är subjektet *kunskap* — objektet är i samma ställning *ett verkligt* — och befinner sig då i mediet af ett inres blotta *motsvarighet* mot ett yttre, bildens mot saken, det generellt-speciellas mot det individuella. I sin ställning af

sådant formellt medvetande, som omfattar både subjekt och objekt, och som såsom sådant utgör det för båda dessa leder identiska, icke hvilar på en tom »begreppsdiktning» och så-

fenomen af den reala identiteten är subjektet *fri grund* eller *orsak*, befinner sig i verksamhetens milieu och fattar i en dunkel och outredd känsla sin samstämmighet med den i sig varande identitetens reala väsende. Till ställningen af fenomen eller uppenbarelse af detta identiska realväsende kan deremot det objektiva icke höjas. Menniskotanken kan öfverhufvud aldrig utan logiska cirklar sätta objektet i *något* omedelbart förhållande till det reala väsendet, utan endast upptaga det såsom faktiskt material (villkor) för fenomenets verksamhet. Deraf den ändliga verldens reala oförklarlighet, betydelsen af objektets förklaring såsom liggande i dess upphäfvande såsom sådant och det subjektivas prioritet såsom kommunicerande med det reala väsendet i den dunkla känslan eller såsom fri grund. Ändtligen kan subjektet ock framträda i den kombination af dessa båda ställningar, att det fattar sig såsom kunskap om fenomenet och väsendet. Det blifver då uppenbart för sig sjelft genom speglingar i det yttre, i och med hvilket uppenbarande insigten i identiteten mellan det subjektiva och objektiva får innehåll, hvarigenom vinnes en *symbolisk* kunskap om väsendet sjelft.

Här kännes frestande att tillägga, att en fenomenlära ingalunda kan grundas på teoretiska synpunkter, hvilka endast räcka till för att grundlägga metafysisk agnosticism. Ur sådana synpunkter kommer man fram endast till realiter obekant identitet och derunder fallande jembördig motsvarighet mellan jaget och tinget (i åskådningen). För insigt i jagets prioritet kräfves praktisk synpunkt. Dessutom förtjenar framhållas, att den fenomenlära hvilar på basen af tom konstruktion, som fattar tinget såsom fenomen af jaget. Tinget är blott i allt faktisk gräns för jaget — dermed ock för jagets kunskap — och det som har karaktär af fenomen (uppenbarelse), det är jaget sjelft, men icke tinget, nämligen det fritt verkande, förnuftiga jaget. Detta fritt verkande jags väsende är i första hand dess ändamål, i andra hand dess lag, sist och högst det obekanta absoluta, som gömmer sitt innehåll inom ramen af medvetandets rena identitet.

För den abstraherande reflexionen, då den utför sitt värf till slut, framträder jaget såsom objektets eller tingets *form*. Men jaget såsom bestämdt subjekt har emot sig tinget såsom samordnadt dermed under en tom identitet. Den motsägelse, som ligger i denna jagets dubbelställning till tinget, såsom dess öfverordnade form och dess samordnade korrelat, kan ingen från teoretisk synpunkt utgående erfarenhetsundersökning häfva. Denna motsägelse ligger i idealismens tankenödvändighet, parad med dess ofruktbarhet såsom vetenskaplig princip. På denna klippa skulle all sammanhängande verldsinterpretation ohjelpligt stranda och sprängas sönder i skillda stycken, utmynnande i obegränsad agnosticism och skepticism, så framt vi icke kunde öfverbrygga motsägelsens klyfta genom praktiskt-rationell erfarenhet. Jaget

lunda icke utgör en fiktion, visar oss redan *hvarje* bekantskap med vetenskapens faktum, ty inom vetenskapen aktualiseras faktiskt ett sådant identiskt medvetande i och med hvarje kunskap, som den i omdöme uttrycker. Utan ett sådant identiskt medvetande vare hvarje utsägande af predikat om subjekt omöjliggjordt. Här eger Kants transscendentala metod sin fulla tillämpning, och hvarje materiell visshet om bestämda faktas sanning inom vetenskapen och, äfven, inom den blotta allmänna medvetna erfarenheten fordrar och hvilar på förutsättningen om en formell sanning eller en allmän sanningsnorm. Reflexionen på det kunskapsteoretiska problemet uppenbarar det allmänna *logiska* medvetandet såsom all sannings norm. Det närmaste steget ut öfver psykologien och dess oöfvervunna svårigheter tages genom tillförande af ett nytt erfarenhetsmaterial, nämligen vetenskapen och dess historia. Den analys af vetenskapens form, som reflexionen öfver vetenskapens allmänna möjlighet medför, har till resultat insigt i det logiska medvetandet, hvilket är fullt universellt, emedan det har så att säga sin raison d'être just i att beteckna indifferenspunkten mellan subjektivt och objektivt och genom att sålunda vara höjdt öfver denna motsats. Men det får aldrig glömmas, att det är *formellt*, att det är väsende, men icke substans och icke grund i betydelse af

---

framträder nämligen icke blott dels såsom tingets enhet och dels såsom dess korrelat, utan också såsom *makt* deröfver, makt att ombilda och, ytterst, att upphäfva det. Tinget upphäfves såsom ting dermed, att det intages i jagets maktsfer såsom material för dess verksamhet och göres till spegel för jagets innehåll, i hvilken spegel jaget lär känna sig sjelft. Genom utveckligen begränsas faktiskt söndringen mellan jaget och tinget (naturen) såsom korrelata. Af denna begränsning är den positiva sidan den, att den tomma identiteten utväxer till ett relativt realt, identiskt väsende. I det oändliga utvecklingssträfvandets historiskt-praktiska symbolik, som förinnerligar det yttre, förandligar det kroppsliga och förevigar det timliga, försonas det teoretiska medvetandets motsatser. I *rationalismen* öfvervinner idealismen sin egen ofruktbarhet såsom vetenskaplig princip.

Denna ståndpunkt innebär och utgör en Fichteanismus castigatus, för hvilken förf. känner sig stå i större förbindelse hos Kant än hos Fichte sjelf. Detta blott derför, att denna »Fichteanism» är en ståndpunkt, som skyr t. o. m. allt sken af konstruktiv härledning af erfarenheten, och som uteslutande ser sin metod i en logisk interpretation (ett förtydligande genom abstraktion och analys) deraf.

orsak.[1] Denna dess formella karakter beröfvar dock icke logiken allt innehåll, ity att det logiska medvetandet, denna intuitiva sanningsnorm, kommer till ett månggestaltadt uttryck i olika erfarenhetsspeglingar (t. ex. samstämmighet, motsägelselöshet, följdriktighet, fullständighet eller afgjordhet.) Dessa uttryck beteckna visserligen intet sjelfbestämdt innehåll hos det logiska medvetandet, men de beteckna specifikationer deraf under form af brytningar i yttre media, rummets, materiens, tidens, förändringens, rörelsens, och dessa brytningsformer förse logiken med dess rika kategoriella innehåll. Hvar och en af dessa former utgör ett läge af relativ jemvigt mellan det subjektiva och det objektiva. Å andra sidan måste åter och åter framhållas, att det logiska medvetandet ej får konfigureras till ande, intelligens, jag eller person och aldrig sättas i orsakssammanhang med erfarenhetens verld. Hvem som hypostaserar denna riktningspunkt för mensklighetens teoretiska sträfvanden — och den deraf bestämda riktningslinien — till substans och orsak, han förfelar den kritiska grundtanken hos Kant. Ty det lär Kant såsom sin grundlära, att den substans, som måste tänkas liksom ligga bakom det formella medvetandet och uppbära det, är oss, på grund af vår kunskapsförmågas natur, obekant och måste så förblifva.[2]

---

[1] Det sagda får naturligtvis icke tolkas så, som om orsakens synpunkt borde hållas alldeles utanför logiken. Detta är tydligen omöjligt, då det logiska innehållet omedelbart föreligger i form af vetenskapernas begrepp, hvilka naturligen måste uppfattas såsom yttringar af den vetenskaplige anden eller af vetenskapen sjelf såsom verksam grund. Men det innebär, att fortgången inom logiken sker från orsakens synpunkt till lagens och att denna senare är den egentligt logiska och rationella. Logikens uppgift är att utforska de lagar, hvarefter den faktiska vetenskapliga verksamheten fortgår. För denna undersökning bildar vetenskapen sjelf factum a quo (declarandum), och detta faktum föreligger i form af *grund*, fattad såsom *orsak*. När jag här betecknar den vetenskaplige anden såsom orsak, tänker jag densamma icke enbart ur teoretisk synpunkt, utan tillika ur praktisk — såsom en viss viljeriktning.

[2] Förbudet mot att hypostasera det rena ljuset eller den rena sanningen strider likväl naturligen icke mot framträdandet af intensivare, men lika visst formella uppenbarelseformer af det »obekanta», såsom det rent goda och, möjligen, det rent sköna, hvilka andra intuitioner kunna tagas till principer för en reellare verldsförklaring, än den logiken presterar. Men denna

Ingen kan begripa den moderna filosofiens egendomliga problemställning och metod, som icke följer idealismens vägar från Kant genom *Fichte*, *Schelling* och *Hegel*. Det är en mödosam vandring, men en sådan som man icke får undandraga sig. Vi stå alltså nu inför uppgiften att taga en vy af Kantianismen, transformerad till idealistisk konstruktionsfilosofi och panteistisk absolutism. Denna uppgift skola vi väsentligen söka lösa genom ett inträngande i *Fichtes* ståndpunkt, så starkt, som det är möjligt vid en öfversigtlig karakteristik och kritik. På det sättet skola vi göra Schelling och Hegel lätta för oss.

Fichte lägger till grund för sin ***kritiska*** eller ***transscendentala idealism*** den förutsättning, att intelligensen *handlar*, men i kraft af sitt väsen blott på ett visst bestämdt sätt[1]. Intelligensens nödvändiga handlingssätt eller, rättare, nödvändigheten i dess handlande är dess *lag*. Den kritiska idealismen går nu till verket på två olika sätt, i det att den »antingen härleder systemet af intelligensens nödvändiga handlingssätt och dermed på samma gång de derur uppkomna objektiva föreställningarna ur intelligensens grundlagar och på det sättet låter hela kretsen af våra föreställningar successive bilda sig inför läsarens ögon» eller också uppfattar den »dessa lagar ungefär så, som de finna omedelbar användning på objekterna, alltså på deras lägre stadium (man kallar dem på detta stadium kategorier) och påstår: genom dessa kategorier bestämmas och ordnas objekterna»[2]. Kritikern af detta sista slag, som icke härleder intelligensens lagar ur dess väsen, finner dessa endast genom en omedelbar erfarenhetsundersökning, genom en abstraktion från objekterna i erfarenheten. Han kan icke bevisa, att de ursprungligen tillhöra intelligensen och förmår gent emot den realistiske dogmatikerns betraktelsesätt, som i dem blott

---

antydan får icke här längre fullföljas. Blott så mycket mera deraf må här tillåtas, som att säga, att, liksom logiken stöder sig på den transscendentala synpunkten af att söka förutsättningarna för vetenskapens möjlighet, så utgår den praktiskt-estetiska verldsförklaringen från den transscendentala synpunkten af att söka förutsättningarna för den moraliskt-religiöst-estetiska kulturens möjlighet.

[1] Se B. I. (Erste Einleitung in d. W. L.), s. 441. Citaten alltid efter pagineringen i J. H. Fichtes totalupplaga.

[2] Dersammastädes, s. 442.

ser i tingens väsen grundade allmänna egenskaper, endast sätta en *försäkran* om deras intelligenta ursprung eller deras aprioriska karaktär. Derför uppstår vid detta förfaringssätt ingen insigt, *att* och *hvarför* intelligensen måste handla så, som den gör. För att vinna sådan insigt måste sådana premisser uppställas, som innehålla något, som blott kan tillkomma intelligensen, och ur dessa premisser måste för våra ögon intelligensens lagar uppstå.

Fichte har härmedelst tillkännagifvit sig vilja härleda det Kantska apriori — ty på Kant syftar ju naturligtvis beskrifningen af den ofullgångna kriticismen — ur en högre princip, än detta sjelft representerar. Och han utsträcker omfattningen af denna sin uppgift utanför kunskapsförmågans apriori till det praktiska och det teleologiskt-estetiska förnuftets lagar,[1] sålunda öfver hufvud till allt apriori. Allt förnuft, som framträder såsom en genom abstraktion funnen och vunnen erfarenhetsform, åtager han sig att begripa ur det ursprungliga förnuftet såsom en nödvändig form för dess handlande. Fichte vill alltså uppföra en demonstrationens öfverbyggnad på de något isolerade Kantska kritikerna eller liksom öfvertäcka dem alla med en gemensam kupol. Såsom hans förutsättningar vid detta projekts utförande äro att framhålla: *den transscendentala synpunkten, den radikala idealismen* och *det sjelfbestämda, fritt handlande förnuftet.*

Kants filosofi pryder sig med benämningen *transscendental*, emedan den söker begripa möjligheten af det faktiska, empiriska medvetandet och den verld, som för detsamma upplåter sig. Hos Kant beherskar synpunkten af erfarenhetens lagbundenhet hans teoretiska undersökningar, och det är förutsättningarna för denna lagbundenhet, som han vill berga undan empirismens och skepticismens anlopp. Den fasta klippa, mot hvilken dessa anlopp vanmäktiga bryta sig, är ett hos alla ändliga intelligenser gifvet, alltså identiskt, formalt medvetande, en allmängiltig och nödvändig medvetenhetsform. Till denna form kommer nu hos Kant ett vexlande, omedvetet och till sitt ursprung alldeles obekant innehåll. Dessa två elementer, form

[1] Jfr Erste Einleitung, s. 444.

och innehåll, apriori och aposteriori, uppträda faktiskt och tillfälligt tillsammans, och produkten af deras sammanträffande är erfarenheten med allt hvad dit hör. Den ändliga intelligensen sjelf är en sådan produkt och i detta afseende och ur enbart teoretisk synpunkt alldeles jemnställd med hvilket annat erfarenhetsföremål som helst. Intelligensen är icke hos Kant det hela, af hvilket apriori och aposteriori äro sidor, utan apriori och aposteriori bilda intelligensen genom syntes. Det är ungefär, som när man sätter locket på bottnen, och asken uppstår. Denna dualism mellan form och innehåll och tillfälligheten i deras samband kändes tidigt som grundbristen i Kants system, och det var denna brist, som Fichte ville aflägsna genom sin patenterade tolkning af Kant. Han fasthöll den transscendentala synpunkten inom filosofien, att hon skulle söka begripa förutsättningarna för erfarenhetens möjlighet, men för det första vidgade han declarandum så, att filosofien fick att undersöka förutsättningarna för all objektivitet öfver hufvud — hvarvid särskildt den känsla af tvång, som åskådningens objekter verka hos det empiriskt förnimmande och viljande subjektet, trädde i förgrunden — dels vände han den metodiska synpunkten så, att han sökte ett ursprungligt innehåll att utgå ifrån, af hvilket all form skulle utgöra ett nödvändigt bestämdt uttryck. All bestämd erfarenhet var hos Fichte en formation af ett ursprungligt innehåll. Hos Fichte intar innehållet den aprioriska rangplats, som formen gjorde hos Kant, i det att formen, som naturligen på den radikala idealismens ståndpunkt också i viss mening är apriorisk, nedsättes till subjektiv reflexibilitet, medan erfarenhetens objektivitet och, in specie, vetandets visshet och nödvändighet grundas på innehållet. Då nu innehållet, såsom grund till formen, måste tänkas oberoende af formen eller i sig — all grund faller utanför det begrundade — men innehållet och formen å andra sidan, såsom korrelater, förutsätta och betinga hvarandra, så måste dock i sista hand betydelsen af ett innehåll hållas borta från grunden, och denna kan på detta sätt strängt taget hvarken fattas såsom innehåll eller form, fastän man ser, att den likvisst måste fattas såsom innehåll, om den skall fattas med någon egentlig grad af bestämdhet. Lösningen af denna svårighet kan icke finnas på

någon annan väg än den, att grunden till all bestämd erfarenhet skjutes tillbaka i det obestämda och så långt möjligt är hålles fri från all korrelativ motsättning och all dermed följande bestämd utprägling, tydlighet och klarhet. För Fichte ställer sig alltså det transscendentala problemet ytterst så, att han i en obestämd enhet söker grunden till erfarenhetens både innehåll och form, hvilken enhet emellertid i första rummet är grund till innehållet och sedan, förmedelst detta, till formen. Hos Fichte finnes en ursprunglig och nödvändig enhet mellan innehåll och form, hos Kant blott en tillfällig, och denna enhet går hos Fichte före både innehåll och form i nu sagda ordning, medan den tillfälliga enheten hos Kant är en produkt af innehåll och form såsom alltjemt korresponderande faktorer.[1]

Skillnaden mellan den transscendentala problemställningen hos Kant och samma problemställning hos Fichte reducerar sig der-

---

[1] Det ofvan angifna förhållandet mellan innehåll och form framgår redan af det i den lilla skriften *Ueber den Begriff der W. L.* (1794) så starkt betonade beroende, hvari logiken står till vetenskapsläran: vetenskapsläran ligger till grund för logiken, men icke tvärtom, och i vetenskapsläran genomtränga form och innehåll hvarandra, medan logiken, i förhållande till den förra, är blott formell. Emedan logiken icke deducerar sina former ur en sats med bestämdt innehåll, det sig sjelft sättande jaget, är logiken en blott empirisk vetenskap, medan vetenskapsläran, som utgår från ett bestämdt innehåll, är grundläggande och transscendental. Sak samma framgår af framställningen af vetenskapsläran högsta grundsatser i »Grundlage» af 1794 och annorstädes. Jfr. *E. O. Burman*, »*Die Transcendentalphilosophie Fichtes und Schellings*», Upsala 1892, s. 38: »das formale Denken setzt das reale, aus dem es durch absichtliche Abstraction entsteht, voraus». Här kan ock erinras om Fichtes allmänna uppfattning af tänkandet såsom en begränsning eller hämning af åskådningen, i hvilken sammanställning åskådningen tydligen representerar innehållet och tänkandet formen. Jfr. »Grundlage» 1894, partiet *Deduction der Vorstellung.* (B. I, sidd. 227 ff.) och flerfaldiga andra ställen.

I stort sedt utgör hela den medvetna och bestämda erfarenhetsverlden ett uttryck eller en form för ett relative omedvetet innehåll och ytterst för en fullt omedveten enhet af innehåll och form. Tinget är ingenting annat än »lagarne» eller formerna »för intelligensens handlingssätt, sammanfattade genom inbillningskraften» och materien är intet annat än »die gesammte Formheit» (se Erste Einleitung, B. I, s. 443). Hos Fichte ligger ett enkelt qvale till grund för formen, som är quantitation, d. v. s. fixering, gräns- och måttbestämning i förståndet genom förnuftet (reflexionen) af åskådningen.

till, att de logiska formerna i sin flerhet och sin enhet, såsom kategorier och transscendental apperception, för Kant betyda erfarenhetens högsta förklaringsgrunder, medan Fichte nedsätter de logiska och kategoriella formerna till empirisk dignitet och bakom dem söker reala grunder för erfarenheten, ur hvilka de formala härledas. Fichte nöjer sig icke med att, som Kant gjorde, hos de gifna åskådningarna uppsöka den formala begreppssidan, utan fortgår till att söka grunden för såväl den gifna åskådningen, som för allt begrepp i en åskådning af annan art, nämligen den s. k. intellektuella. För honom betyder det transscendentala apriori icke en blott form, utan framför allt ett transscendentalt innehåll.

Med formen för den transscendentala problemställningen hos Fichte sammanhänger nära hans *radikala idealism*. Den absoluta enhet, som öfvergriper alla motsatser, som utgör erfarenhetens reala förklaringsgrund och hos hvilken form och innehåll hvar för sig genom abstraktion kunna uttagas och genom reflexion fixeras mot hvarandra, är *intelligensen*. I intelligensen och endast der är det Kantska tinget i sig satt. Att vara betyder att vara för jaget. *Och det som är för jaget eller intelligensen är också genom jaget.* Jaget är sjelfbestämdt och i sin sjelfbestämdhet *grund* till allt annat. Det finnes ingen gräns för jagets sjelfbestämdhet, men all gräns är satt inom och af jaget för jaget sjelft såsom moment i dess eget ändamål. Emedan den transscendentala grunden hos Fichte fattas såsom en absolut enhet öfver alla motsatser, speciellt öfver erfarenhetens grundmotsats mellan subjekt och objekt, medvetande och ting, men ändock skall fasthållas såsom intelligens och sjelfbestämdt förnuft, så står ingen annan möjlighet öppen än att, med aflägsnande af allt sken af att vara en bestämd ande, själ eller medvetande eller att på något sätt vara en fixerad substans, beskrifva jaget såsom »jaghet», intelligensen såsom intelligenshet, m. a. o. att fatta jagets begrepp så allmänt och obestämdt, att all bestämd medvetenhet och all substantialitet der utplånas, och fästa denna sväfvande föreställning vid det, som befinnes vara det inre och gemensamma i alla bestämda medvetanden och objekter eller i alla föreställningar. Detta inre skall vara ett omedvetet handlande, en omedveten aktivitet eller »agilitet». Uppgiften är att rena

föreställningen från all korrelativ motsättning, all ändlighet och begränsning och gripa den i dess inre enhetliga grund och sedan förklara all korrelativ motsättning ur denna grund. Idealismen ligger deri, att allt vara bestämmes såsom *till*varo eller vara för medvetandet, alltså såsom föreställning, och att allt medvetande sjelft, befriadt från allt sken af tinglighet och stillastående, ställes under samma aspekt. Allt medvetande är en föreställning om en föreställning i gränslös reflexibilitet, en afspegling af en spegelbild, hvilken afspegling sjelf blir en ny bild i en annan afspegling af högre dignitet och detta in infinitum. Inom föreställningen faller all motsats, äfven mellan föreställningen sjelf och det föreställda. Men hos föreställningen finnes något, som skjuter utanför eller når ut öfver motsatsen mellan föreställningen (föreställandet) och det föreställda, och *det är föreställningsakten sjelf.* Denna akt betecknar enhetspunkten mellan föreställningen och det föreställda. I föreställningsakten (jaget, die Ichheit) sammanfalla föreställningen och det föreställda. Låtom oss först betona denna enhet såsom sådan och sedan, att den, i anseende till sitt innehåll, är en handling! Den radikala idealismen fordrar, att enheten mellan det subjektiva och det objektiva är fullständig eller sträcker sig ända till motsättningens botten, så att båda lederna i den reala enheten hafva sin fullständiga grund. Motsatserna få icke enbart sammanhållas till korrelation genom en tom formell identitet, en blott formalgrund, utan de måste till sjelfva sitt realväsende eller alltigenom vara ett. Men huru kunna de då vara motsatta? Jo, endast på det villkor, att motsatsen betyder »sättande» inom och af enheten sjelf, ett uttryck eller en form för enheten. Om vi nu betänka, att enheten är en handling eller en akt, så förstå vi, att grundmotsatsen inom enheten kan för Fichte framstå såsom *motsatta riktningar.* Det subjektiva beskrifves såsom en reflexionsriktning, det objektiva såsom en producerande åskådningsriktning. Den senare utgår från jaget eller enheten, den förra repelleras eller reflekteras från det yttre hän mot jaget. Utan den utåtgående åskådningsriktningen finnes intet att reflektera öfver, utan den ingående reflexionsriktningen finnes intet medvetande, i hvars spegel objektet kan afbildas, ja, utan denna sista riktning finnes ingen

bestämd föreställning, alltså intet *bestämdt* objekt. För erfarenhetens konstruktion äro alltså båda riktningarna lika oundgängliga. Om nu den absoluta enheten, jagheten, urhandlingen, representerar sjelfva den absoluta objektiviteten[1] — den betecknar den punkt, der föreställningen och det föreställda principiellt sammanfalla — så måste hvarje speciell form af objektivitet, hvarje relativ — eller bestämd — sanning inom vetenskapen eller hos det allmänna medvetandet grunda sig på ett relativt uttryck för denna absoluta enhet, d. v. s. på en relativ enhet eller jemvigt mellan de motsatta riktningar, som i den absoluta enheten ega sin grund. Skall alltså någon närmare insigt vinnas i den absoluta enhetens väsende och dermed ock i objektivitetens — som ju är transscendentalfilosofiens ögonmärke —, skall m. a. o. objektiviteten kunna närmare bestämmas och utredas eller utbreda sitt innehåll i bestämningar, då måste af filosofen sambandet kunna fasthållas mellan objektivitetens absoluta jemvigtsläge i det rena jaget och de relativa jemvigtslägen, i hvilka jagets riktningar successive träda till hvarandra. Lösningen af detta svåra problem sökes af Fichte deri, att filosofen under och förmedelst den subjektiva reflexionsrörelsen skall kunna isolera den objektiva riktningen för sin s. k. intellektuella åskådning — genom att lossa objektiviteten ur subjektivitetens famntag, sättande den förra såsom förutsättning för den senare. En sådan uppfattning af sin uppgift röjer Fichte påtagligen under sin första period[2] — häri framträder ett inflytande från Kants transscendentalt-metodiska synpunkt — om ock denna uppfattning är kringgärdad med reservationer i en grad, som ytterligt försvårar förståendet af Fichtes mening. Hvad är det, måste man fråga sig, som måste frigöras från reflexionens och subjektivitetens form? Och hvad innebär ett sådant frigörande? Jo, för det första den enhet, som öfvergriper både subjekt och objekt, och som är all

[1] Vid den är tydligen icke fråga om objekt contra eller för subjekt, utan i en betydelse, som faller utanför Fichtes egen vanliga terminologi.

[2] Se s. 365 hos Burman: »die Schwierigkeit, mit welcher die »Grundlage» ringt, dass nämlich die Objektivität in die Reflexion immer hineingezogen wird und dennoch als ihre Voraussetzung wieder freigegeben werden muss, beseitigt die spätere Darstellung» o. s. v.

visshets grund eller egentligen vissheten sjelf, såsom den ock af Fichte sjelf i hans andra hufvudframställning af vetenskapsläran (1801) benämnes, men i en viss mening också sjelfva öfvergången från denna enhet till subjekt contra objekt, till begränsadt medvetande. Begränsningen sjelf måste m. a. o. förklaras ur enheten. Framställandet af enheten och dess begränsning möjliggör Fichte för sig genom antagande af en för uppfattningen deraf specifik uppfattningsform, *den intellektuella åskådningen.* »Sie ist das unmittelbare Bewusstsein, dass ich handle und was ich handle: sie ist das, wodurch ich etwas weiss, weil ich es thue».[1] Denna intellektuella åskådning sammanfaller med den inre grunden för allt andligt lif. Hon är den inre och gemensamma grunden i alla tankeakter, ity att hon är akten sjelf. Hos filosofen framträder den intellektuella åskådningen såsom en reproduktion, d. v. s. såsom en akt af reflexion, *tillika,* men filosofen kan eliminera detta *tillika* och *åskåda rent,* d. ä. sätta och producera i andlig mening. Hvad som i en sådan akt sättes, det är naturligen åskådningen sjelf, det är jaget såsom åskådning, det är jagets egen inre sjelfåskådning eller medvetandets allmänna kontur: jaget fattar sig sjelft genom att sätta sig sjelft. Men jaget är icke konstitueradt såsom reflexion eller såsom tanke med detta enkla sättande och dermed heller icke något bestämdt medvetande (om något visst). Dertill kräfves icke blott sättande, utan motsättande, begränsning. Denna begränsning måste tydligen på denna idealistiska ståndpunkt vinna sin förklaring ur jaget sjelft. Inom den teoretiska vetenskapsläran kan emellertid icke mer än denna allmänna nödvändighet af begränsningens förklarande ur jaget framhållas, men förklaringen kan icke ske derinom. Jagets begränsning är ur teoretisk synpunkt ett faktum å ena sidan, men å andra sidan en olöst uppgift. Men detta, att öfvergången från jaget sjelft till dess begränsning ej utgör något föremål för begripande ur teoretisk synpunkt, utesluter icke en intellektuell åskådning af denna öfvergång. Blott att det i tanken satta uttrycket för denna åskådning blir ett uttryck för icke-jagets eller begränsningens nödvändighet ur synpunkten af jaget såsom etiskt ändamål eller idé, icke såsom psykologisk grund-orsak.

---

[1] Zweite Einleitung, B. I. s. 463.

Man måste i hvarje fall fasthålla såsom väsentligt för Fichtes ståndpunkt, att ett tankesammanhang sättes mellan det rena jaget och det begränsade, och att detta tankesammanhang liksom utgår från det rena jaget sjelft och deri har sin grund. Det får icke betyda ett *blott* sammanhang i filosofens reflexion eller en *blott* oändlighetens form i hans egen tankeverld, utan det måste tillika betyda, att oändligheten är grund till sin egen begränsning, och att filosofen eger förmåga att i sin intellektuella åskådning i viss mon rent reproducera oändlighetens sjelfbegränsning, om ock hvarje tankeuttryck för denna åskådningsakt är genomsyrad med subjektiva reflexionstillsatser. Å andra sidan fasthåller Fichte alltid den immanenta ståndpunkten, i kraft af hvilken den intellektuella åskådningen sjelf icke betecknar någon transscendens i förhållande till menniskans faktiska medvetande: oändligheten är endast en sida hos våra medvetenhetsakter, som kan i viss mon frigöras derifrån — i abstraktionen — men på samma gång är den vårt medvetandes inre verksamma grund, ur hvilken detta frigörande kan begripas. Fichtes vetenskapslära handlar om vårt menskliga medvetande och intet annat — den är en fortsättning af Kants transscendentala kritik — men om oändlighetssidan derhos såsom grund till ändlighetssidan. Han känner ingen annan oändlighet än den, som är till i det menskliga medvetandet, men denna oändlighet är en skapande grund. På detta sätt förenar vetenskapsläran karaktererna af kunskapslära och metafysik.

Vi hafva nu i det följande att tillse, om Fichte i sin vetenskapliga framställning har kunnat ge något begripligt uttryck åt den oändlighet och den oändlighetens sjelfbegränsning, som skola vara till för hans intellektuella åskådning och om detta uttryck är fritt från motsägelse. Är ingendera fallet, då antingen undandrager sig Fichtes filosofi vetenskapligt bedömande eller är den direkt och bestämdt uppvisad såsom ovetenskaplig.

Har Fichte lyckats ge ett begripligt uttryck åt den öfver subjekt-objektiviteten gripande, i den intellektuella åskådningen sig företeende enheten? Finnes i den »intellektuella» åskådningen, som dock alltid är en art åskådning, möjligheten till en fast *reell* förbindelse af sinnliga åskådningsmotsatser, till ett

upphäfvande af deras motsats? Att tanken kan förena åskådningar till formell enhet eller till jemförelse, det är en känd sak, och det är likaledes en känd sak, att jemförelsepunkten kan utgöras af en abstraktare sinnlig åskådning. Men om något så ringa är icke fråga i Fichtes vetenskapslära, som föresätter sig att uppvisa en absolut, alltså tillika *reell* identitet mellan erfarenhetens högsta reella motsatser, subjekt och objekt. Kan en sådan förekomma i *någon* åskådning? Endast på det villkor, att man från begreppet åskådning kan borttänka all relativ motsättning mellan form och innehåll och ändå hafva qvar det för en åskådning karakteristiska. Nu ligger det i sakens natur, att ett sådant borttänkande icke är möjligt, enär i all åskådning ett yttre står emot ett inre, hvadan den af Fichte ställda uppgiften laborerar med en inre omöjlighet. Motsatsen mellan subjekt och objekt skall kunna tänkas upphäfd i en intellektuell åskådning, men återvänder i sjelfva verket genom en bakport under gestalten af motsats mellan form och innehåll, närmare bestämdt mellan handlandet och dess riktning, som betingas af dess material, ty handlandet får riktning blott i relation till ett material, och utan riktning är handlandet intet. Äfven om man antager, att all dualitet mellan den intellektuellt åskådande filosofen och det i hans åskådning åskådade kan tänkas bort i och med åskådningen af en ren akt, så återvänder dualiteten i handlingens begrepp: åskådningen af en ren handling — utan riktning på ett objekt — undandrager sig allt begripande. D. v. s. att om begreppets ljus inriktas på den intellektuella åskådningen, så medför detta en sönderdelning af åskådningen i motsatser, som visserligen sedan tillfälligtvis kunna förenas i en ny enhet af högre ordning, hvilken dock aldrig sätter någon oöfverstiglig gräns mot en fortsatt sönderdelning. För tanken kan sålunda ingen åskådning af någon ordning, hur abstrakt den än vara må, innebära en absolut enhet. Om nu tanken, som ransakar förutsättningarna för erfarenhetens möjlighet, fordrar en absolut enhet, såsom visshetens yttersta grund, så får densamma icke sökas inom *åskådningens* sfer. Det förråder alltså en felaktig psykologi, om Fichte så gör. Och hans intellektuella åskådning visar sig vara helt alogisk, derför omöjlig att uttrycka och meddela åt andra.

En blick på utvecklingsgången inom Fichtes tänkande bekräftar i hög grad det sagda. Man är berättigad att påstå, att uppfattningen af jaget slites åt olika håll alltefter den synpunkt, som i hvarje fall gör sig gällande. Den ena af dessa synpunkter är *grundens* och den andra är *oändlighetens* eller *den absoluta enhetens*. Den förra bringas till användning vid medvetandets genetiska förklaring, som från början var Fichtes ögonmärke, den andra på längre framskridna reflexionsståndpunkter, der det gällde att visa upp en enhet, i hvilken erfarenhetens motsatser verkligen voro öfvervunna. Sammanhang hafva dessa synpunkter i den mon, den genetiska förklaringen af medvetandet utgår från en verkligt absolut förklaringsgrund. När Fichte från början betonar grundens synpunkt utan att återgå till hvad han sedan betraktade såsom mera adeqvata uttryck för sin princip, konkrescerade denna princip till en intelligens, och man kan icke neka, att Fichte härmed till viss grad har kränkt Kants kritiskt-dialektiska grundtanke om intelligensen såsom en blott form och gjort sig skyldig till en användning af substantialitetsbegreppet utanför erfarenheten, d. v. s. till att hypostasera en abstraktion, hur ytterligt skarpt Fichte än reserverat sig just mot hvarje sådan tolkning af sin lära. Gent emot hvarje sådan tolkning framhöll han städse med aldra största eftertryck, att hans »jag» betydde ett handlande utan annan grund än handlandet sjelft och att ett sådant fritt handlande betydde jaget. Jaget skulle vara aktivitet och intet annat. För att nå fram till åskådningen af jaget såsom ren aktivitet hade man blott att fästa uppmärksamheten på sin makt att fritt rikta sin tanke på hvilket föremål som helst och sedan abstrahera från dess bestämdhet och blott reflektera på det fria riktandet, den fria aktiviteten. Men om man nu ock häraf kan taga sig anledning att fatta och bestämma en psykisk aktivitet såsom den inre enheten i det empiriska medvetandet eller såsom dess sannskyldiga inre grund och väsende — redan detta är långt ifrån sjelfklart[1] — så betecknar det dock en subreption att

[1] Fichte grundar i sjelfva verket också öfvertygelsen om menniskans makt att fritt, d. v. s. oberoende af yttre orsaker, vända sin uppmärksamhet hit eller dit på en blott tro, ytterst på det sedliga medvetandet om viljans frihet.

omvända satsen och påstå om denna aktivitet, att den är jag eller intelligens. Ty det är oundvikligt, att relativt konkreta bestämningar från det empiriska jaget här måste insmyga sig och af det rena jaget göra en art transscendent substans. Detta ligger redan deri, att aktiviteten såsom ett »sättande» i viss mån fattas såsom kausalitet, men ingen kausalitet kan hållas så att säga fritt sväfvande, utan måste bindas vid en substans (liksom inom de matematiska naturvetenskaperna lagen eller formeln betecknar en outförbar tankeakt, om derifrån hvarje föreställning om kraften skall uteslutas). Men å andra sidan — om satsen icke kan omvändas — så riskerar Fichte att sätta sin idealistiska ståndpunkt på spel. Då blefve nämligen intelligensen i hvarje sin form blott en specifikation af den rena aktiviteten, bredvid hvilken icke-jaget fölle såsom den andra, och då vore det genetiska öfverordnandet af jaget och underordnandet af icke-jaget upphäfdt, hvadan den idealistiska erfarenhetsförklaringen då måste stranda. Då nu å ena sidan idealismen fordrar, att den rena aktiviteten skall vara intelligens, men å andra sidan intelligensen ej får hypostaseras, hvilket förebygges dermed, att intelligensen ingenting annat skall vara än aktivitet, så kunna dessa satser förenas endast på den basis, att den intelligenta karakteren hos aktiviteten räddas derigenom, att aktiviteten städse fattas immanent eller i närgående sammanhang med det empiriska subjektet, hvars aktivitet den är. Att fatta det allmänna, rena jaget såsom en inre verksam grund i det empiriska medvetandet tillhör också Fichtes ursprungliga ståndpunkt, om detta jag också i sjelfva verket ständigt röjer en tendens att stegras till transscendens. Hvad som här nu emellertid är af vigt att framhålla, det är, att Fichtes princip på denna immanenta ståndpunkt måste vara af afgjordt ändlig och relativ natur. [1]

[1] Härmed förnekas icke, att en immanent bestämdhet hos medvetandet kan vara i viss mening absolut, nämligen en absolut enhet inom sig. Blott att ingen *åskådning* kan så vara. Detta hindrar dock icke, att sådant kan sägas om en *känsla*. Det utmärker nämligen känslan till skillnad från åskådningen, att den är rent qvalitativ och sålunda icke laborerar med motsättningen mellan yttre och inre, form och innehåll. Att känslan sedan kan uppträda i olika media, bl. a. i klarhetens eller begripandets abstrakta medium, och sålunda, i sin qvalitativa isolation, vara abstrakt, det sönderlägger henne icke

Fichtes uppgift är att kunna fixera en oändlig grund i en åskådning och att kunna gifva ett begripligt uttryck åt denna grund. Filosofens tänkande, som är till endast i relation till ett bestämdt objekt, och hos hvilket hvarje bestämdhet uppträder under gestalten af en begränsning, skall höja sig öfver sina begränsningar till det obegränsade, det oändliga! Det är en gifven sak, att hvad som här måste offras, om denna förtviflade uppgift skall kunna lösas, det är begripligheten eller det bestämda medvetandet. Betyder nämligen hos Fichte filosofisk begriplighet och klarhet bestämdt, distinkt medvetande, och är villkoret för medvetandets bestämdhet dess begränsning, så måste utvecklingslinien inom Fichtes sökande efter grundens oändlighet gå i det *omedvetnas* riktning för att ända i agnosticism. Så har ock, med all önskvärd tydlighet, varit fallet. Vi kunna icke här hafva tillfälle att steg för steg följa Fichtes reflexion, då den alltjemt skrider tillbaka till dunklare och dunklare åskådningar för att i dem undan för undan söka det verkligt oändliga och i denna mening absoluta. Vi ha här blott att hålla oss till allmänna drag. Vi erinra då om, att den ledande synpunkten för uppfattningen af det absoluta är den af *inre enhet* eller, konkretare uttryckt, af subjekt-objektivitet, af den inre osöndrade enheten i och af subjekt och objekt såsom förutsättning och grund för båda. Men ständigt sönderdelar abstraktionen den satta enheten i en tvåfald, och ständigt sätter reflexionen en ny intellektuell åskådning som den sannskyldiga enheten. Men ingen intellektuell åskådningsenhet tål till sist reflexionens kritiska belysning. I sällskap med

---

i en inre dualitet. En känsla kan uppfattas såsom erfarenhetens abstrakta väsende i absolut mening, och det ligger ingen motsägelse mellan »abstrakt» och »absolut», om man fasthåller »abstrakt» såsom en karakteristik ur fullständighetens eller helhetens qvantitativa synpunkt och absolut ur den inre enhetens qvalitativa. Att den qvalitativa synpunkten inom vetenskapen icke kan eliminera den qvantitativa, den absoluta den abstrakta, det är ett observandum, non declarandum.

Vill man, med användning af den qvantitativa synpunkten, beteckna erfarenhetens abstrakta väsende — en preciserad känsla — såsom form, må detta vara alltför tillåtligt, ja, oumbärligt, om man blott städse fasthåller, att det abstrakt-absoluta är form i förhållande till något gifvet konkret, men icke till ett innehåll inom sig.

reflexionen går städse abstraktionen, sönderdelande hvarje enhet. Det hjelper icke, att reflexionen och abstraktionen sjelfva betraktas såsom produkter af den högsta enheten. Att så fatta dem blir en blott fordran, som åtminstone den teoretiska filosofien aldrig kan uppfylla. I hvad denna filosofi verkligen presterar råder ett motsatt förhållande mot det, som fordras: enheten blir tillfälligt satt i och af reflexionen, men reflexionen icke i och af enheten. Det hela blir en spegelbild, som speglar sig sjelf, och den teoretiska vetenskapsläran reducerar sig, ur denna högsta synpunkt sedd, till en blott insigt i sin egen uppgifts olöslighet.

För det mera enskilda hänvisa vi till *J. H. Loewe's* framställning om det absoluta hos Fichte.[1]

Sammanfattningsbevis kunna vi säga, att Fichtes absoluta, oändliga jag städse blifvit qvarhållet på *immanent* ståndpunkt, i det att filosofen aldrig låter detsamma förneka sitt ursprung: att vara den inre enheten i de kunskapsbildande processerna i menniskans medvetande, kunskapens högsta förutsättning. Det är »apperceptionens transscendentala enhet» hos Kant, men i universell användning eller såsom verldsprincip och fattad i analogi med en viljeakt (en *producerande* akt, icke, såsom hos Kant, en improduktiv akt). Såsom sådant representerar det icke eller häntyder det icke på något transscendent väsende med för oss okändt innehåll, hvaraf det sjelft blott vore det abstrakta uttrycket, utan det är alltjemt hvad det från början vill vara, nämligen den universella enheten i den gifna erfarenheten med dess många motsatser, framför allt mellan subjekt och objekt, Vorstellung och Ding, wissen och sein, men ock mellan frihet och nödvändighet. Det heter än Ich och Ichheit, än das absolute Wissen, das immanente Licht, Gott, das universelle Leben, das absolute Sein. Men med Burman[2] och Loewe[3] är man berättigad att antaga, att Fichte alltjemt under olika termer fasthållit sin högsta enhet i det läge af immanens, hvari den från början låg, fastän fortskridandet från subjektiv till

---

[1] *Die Philosophie Fichte's.* Stuttgart 1862, sidd. 46—74.

[2] S. 355 ff.

[3] S. 231 ff.

objektiv synpunkt är omisskänneligt och uppenbart. Men med enhetens immanens följer dess *abstrakthet i sig*. Den är då det rena väsendet i det gifna, om detta väsende också tillika skall fattas såsom dess orsak. Den är medvetandets abstrakta, men produktiva grund, det inre i erfarenheten, tänkt såsom producerande densamma. Problemet måste alltså ställa sig så för Fichte, att han har att söka få något grepp på sjelfva erfarenhetsproduktionen eller söka att från någon sida utreda, belysa och förklara densamma. Men det visar sig snart, och är heller icke doldt för Fichte sjelf, att detta icke kan lyckas från synpunkten af *orsak*. Ty så snart man söker fixera en orsak, så har man icke längre produktionen för sig, utan en produkt, och produktionen har sjelf för tanken flyttat sig på andra sidan om orsaken och nedsatt denna senare till en fällning ur sig, en verkan. Detta kan ock uttryckas så, att jagets produktion alltjemt förvandlas till reflexion på ett gifvet faktum, så snart den skall upptagas i medvetandet. Jagets produktion blir derför alltid omedveten, men tillika utgör den en nödvändig förutsättning för reflexionen, hvilken utan denna produktion omöjligen skulle kunna finna någon grund till det gifna, som då stode der alldeles oförmedladt och oförklarligt. Fichte går upp till allt högre grad af abstraktion och reflexion, men samtidigt skjuter han ut produktionens orsak allt längre i det obekanta. Derför kan produktionen af erfarenheten hos Fichte aldrig erhålla någon belysning a parte ante eller från orsakens sida, ty förståndets riktning mot orsaken är en blott reflexionsrörelse, som stadgar inbillningskraftens sväfvande till fastående ting, konturer af och former hos ting, alltså förvandlar det i sig varande till föreställningar. Till grund för dessa föreställningar *måste* ligga en omedveten produktionsverksamhet hos intelligensen, hvilken dock i den teoretiska delen af vetenskapsläran endast företrädes af jagets till uttrycket kontradiktoriska, men i sak konträra (faktiska) motsats, icke-jaget, och som derstädes också absolut undandrager sig all positiv kunskap. Så hämnar sig orsakens principiellt abstrakta natur hos Fichte. Det abstrakta medvetandet är sua natura blott reflekterande, men icke producerande.

Den nu gjorda framställningen af grunddragen af Fichtes vetenskapslära, sedd från teoretisk synpunkt, är likväl långt-

ifrån tillfredsställande, ty den har icke framträngt till det högsta reflexionsstadium, som den hos Fichte sjelf innehar, och den sammanfattar icke i en knut alla de tankegångar, hvilka liksom olika trådar slingra sig genom hans teoretiska system.[1] Derför torde ännu de kritiska antydningarna kunna afvisas såsom beroende på ytligt inträngande i åsigten. Jag vill nu söka prestera det högsta, som är för mig möjligt i penetration af ståndpunkten, koncis formulering af grundtanken och central kritik deraf; till detta slutliga värf må den föregående framställningen blott tjena såsom förberedelse.

Till att börja med är ännu endast fråga om Fichtes erfarenhetskonstruktion, sedd ur *orsakens* synpunkt.

Fichtes reala utgångspunkt föreligger, såsom det med stigande klarhet visar sig under hans utveckling, i det *absoluta*, fattadt såsom höjdt öfver allt tänkande och allt vara, men likvisst alltjemt upptaget i reflexionen, der fasthållet än i mera subjektiva, än i mera objektiva termer och der alltså företeende sig än såsom absolut intelligens, än såsom absolut vara. Det absoluta i egentligaste mening är den fullständiga identiteten af subjekt och objekt med utplånande af all subjektivitet och all objektivitet, den thesis, som förutsättes för den rena apperceptionens syntetiska enhet[2] och medelbart för all syntetisk enhet. Till denna enhet höja vi oss omedelbart genom att gå in i vårt tänkandes och viljandes inre gemensamma grund med bortseende från hvarje bestämdt innehåll i våra själsakter. Från hvilken punkt som helst i vårt medvetande kunna vi fritt höja oss dit genom ett abstraktionens suveräna språng ofvan allt begrepp och all realitet såsom till den nödvändiga förutsättningen för allt begrepp och all realitet.

Det är emellertid en gifven sak, att detta språng upp till erfarenhetens yttersta förutsättning, det »hyperabsoluta», vore ett språng ut i den kolmörka natten, om icke denna förutsättning läte på något sätt forma sig efter vårt abstraherande

[1] Denna framställning hvilar på den förutsättning, att Fichtes ståndpunkt i det väsentliga alltid förblifvit sig lik, och utgör ett försök till att gifva ett sammanträngdt uttryck åt den oföränderliga centraltanken hos filosofen.

[2] Jfr Burman, s. 175.

och reflekterande förstånds villkor. Hela Fichtes filosofi skall nu lemna det handgripliga beviset på att så låter sig göra, i det att det till en ren punkt sig sammandragande, momentlösa, i sig obekanta hyperabsoluta för förståndet framträder liksom upprulladt till en serie eller en kedja af bilder eller formationer i reflexionens element. I spetsen för denna serie står jagets eller intelligensens syntetiska enhet, och efter denna begynnelse följa de öfriga momenterna såsom idel omvandlingar, under form af »begränsningar», af jaget. Men jaget, det i första grundsatsen i vetenskapsläran framträdande jaget, betecknar ingen fix punkt, der serien en gång för alla börjar, utan blott en oändligt uttänjbar riktningslinie. Skall jaget ställas under orsakens och hela erfarenhetsförklaringen under kausalitetens vy, såsom vår kunskapsförmågas natur gör nödvändigt, då måste detsamma till en viss grad substantieras, enär det måste fattas såsom logiskt subjekt. Då blir det oändliga jaget en intelligens, som »handlar», producerar, reflekterar o. s. v., och då ligger det skenet nära till hands, att Fichtes oändliga jag, tvärtemot kriticismens grundtanke, fattas i analogi med den gamla metafysiska själssubstansen. Men begreppet om ett sådant fixeradt oändligt jag betyder för Fichte sjelf endast ett hjelpmedel åt den konstruktiva erfarenhetsförklaringen, som icke kan umbära en »absolut» orsak såsom sin utgångspunkt, men innebär ingen dogmatisk position om intelligensen i sig. Tvärtom förtunnas detta jagbegrepp i konstant och direkt proportion till styrkan af den reflexion, som inriktas derpå, förtunnas till jaghet, sjelfmedvetande, intelligent verksamhet, »agilitet», så att jagets bestämda bild för den väsentligare och djupare uppfattningen förbytes i ett perspektiv, som förtonar i det obekanta. Det allmännaste och säkraste uttrycket för denna förtunning ligger deri, att reflexionen i hvarje fall upplöser jaget i en tidlös verksamhet, hvilken icke vet af något subjekt, som uppbär den, eller något objekt, hvarpå den riktas, utan hvilken hvilar i sig sjelf och verkar sig sjelf. Det är att lägga säkert märke till, att en sjelfgrundad verksamhet hos Fichte betecknar och innebär intelligensens väsen, medan det verksamma jaget blott betecknar en från yttre ståndpunkt erhållen blick derpå, hvilken blick är ett hjelpmedel att orientera sig inom erfarenheten,

då man vill prestera en orsaksförklaring deraf, men alldeles icke innebär någon adeqvat kunskap om det absoluta. Genom att förtunna det oändliga jaget i första grundsatsen till verksamhet eller genom att fatta jagets väsen såsom verksamhet anser sig Fichte radikalt undvika dogmatismen. Genom att förtäta verksamheten till ett handlande jag anser han sig vinna den kausala grund han finner sig behöfva vid verldsförklaringen.

I den »första grundsatsen» i vetenskapsläran framträder hvarken det rent absoluta varat eller det empiriska tidsjaget, utan ett på samma gång oändligt och abstrakt jag. Det absoluta varat innebär visserligen den sanna oändligheten, men på sådant sätt, att sjelfva motsatsen mellan oändlighet och ändlighet från dess synpunkt måste vara betydelselös. Det absoluta varat är den för oss ofattbara konkreta oändligheten. Den begripna oändligheten är det rent abstrakta väsendet, under hvars begrepp allt faller såsom form deraf. Det oändliga, sådant det för vår uppfattning endast kan vara till, är hos Fichte med nödvändighet något rent abstrakt, det abstrakt-generella jaget, hvars väsen är verksamhet. Det är en af grundpelarne i det Fichteska systemet detta, att verksamhetens begrepp knytes till ett abstraktum. Detta sker under den form, att det oändliga jagets väsen fattas såsom verksamhet.

Om nu verksamhetens begrepp icke fixeras rent för sig med bortseende från allt subjekt och all riktning — såsom en rent tidlös, på sig sjelf hvilande och inom sig sluten akt — utan förtätas till en verksamhet hos jaget, hvilket ju är nödvändigt, om någon erfarenhetsförklaring skall komma till stånd, då framträder verksamheten såsom begränsning, in specie begränsning af det oändliga, det oändliga jagets sjelfbegränsning. Den transscendentala erfarenhetsförklaringen drifves af en dubbel tendens, tendensen till begreppets enhet i och öfver den åskådliga erfarenhetens motsatser och tendensen till den vunna begreppsenhetens klarerande eller åskådliggörande. Ingen enhet, som ligger under det hyperabsoluta varat, är i sista hand en rent tetisk enhet, utan blott syntetisk. Men reflexionen kan icke ändlöst följa driften till allt högre syntetisk enhet i tänkandet, ty då förlorar den sig i det abstrakta

mörkret. Den måste på något ställe sätta punkt och fixera en princip, d. v. s. i sjelfva verket fingera en syntetisk enhet såsom rent ursprunglig. De motsatser, som analysen der likvisst alltid upptäcker, kunna icke ständigt förenas i ett abstraktare begrepp, upphöjdt öfver motsatsernas plan, deras jemförelsegrund, ty denna riktnings fullföljande skulle innebära tänkandets flykt från dess eget medvetande. Det finnes ock en möjlighet att förena motsatserna på ett annat sätt, nämligen i en konkretare åskådning, der de äro liksom skylda, hvilken möjlighet måste begagnas. Det gäller blott att på något sätt i den antagna enhetsprincipen visa upp en *grund* till den åskådning, i hvilken motsatserna äro öfverskylda. Att begagna den gifna möjligheten innebär i sjelfva verket enda utvägen till en erfarenhetsförklaring. I den antagna begreppsenheten grundas denna erfarenhetsförklaring på det sätt, att de motsatser, i hvilka begreppsanalysen sönderlägger thesis, förenas i en syntetisk åskådning, i och med hvilken medvetandets enhet, som hotades med undergång af motsättningen, blifver bevarad. Det formella sammanhanget mellan det rena jaget och alla de åskådningar, vid hvilka dess begrepp i systematisk ordning bindes i vetenskapsläran, ligger i det kraf på medvetandets enhet i och under alla motsatser, hvilka ur jaget kunna framtagas, som i en af denna enhet sjelf bestämd ordning tillfredsställes.[1] Det syntetiska elementet är i hvarje fall faktiskt eller oförmedladt gifvet i *begränsningen* eller *bestämbarheten,* i hvilket element jaget och dess resp. motsats i hvarje fall till ett visst mått eller i en viss grad förenas, och der motsatsen sålunda relativt öfvervinnes. Det i subjekt-objektivitet splittrade medvetandet måste betyda begränsning af medvetandet med bibehållen medvetandets enhet, d. v. s. splittringen måste ur medvetandet sjelft vinna sin förklaring — såsom dess sjelfbegränsning. Jagets spontana verksamhet (medvetandets enhet, den idealistiska synpunkten) räddas undan icke-

[1] Jfr Burman, s. 107: »Das über sich selbst reflektirende Selbstbewusstsein läuft, *durch sein Wesen getrieben* (kurs. af mig), nothwendig diese Standpunkte durch, indem es vom Bedingten zur Bedingung hinaufsteigt.» Jfr också Vetenskapsläran af 1794, sidd. 127, 128, 137 och mångenstädes.

jagets kausalitet derigenom, att denna kausalitet ytterst visas vara grundad i jagets substantialitet. En ingående analys af jaget ur dessa formella synpunkter framtränger nu emellertid till en i det psykiska lifvet faktiskt gifven real förmåga »såsom det formala teoretiska medvetandets rot eller källa».[1] Det substantiella jag, som bevarar sin identitet och spontaneitet i och under icke-jagets kausalitet, är den produktiva *inbillningskraften*, hvilken utgör den gifna och faktiska enheten af subjekt och objekt, jag och icke-jag, och hvilken framträder för betraktaren såsom skaparen af allt stoff med dess potentiellt-immanenta kausallagar. Den produktiva inbillningskraften är in concreto hvad den första grundsatsens jag är in abstracto: det reala teoretiska subjektet sjelft, men ännu icke det individuellt-empiriska (är alltså den skapande gemensamma grunden i oss). Det abstrakta teoretiska medvetandet öfvervinner såsom inbillningskraft motsättningen mot icke-jaget, i det att all objektiv kausalitet visas hafva sin grund i dess substans. Inbillningskraften är naturens producerande grund, men endast i den bestämda inskränkning, att den blott producerar så att säga det oformade stoffet deri och sätter sig sjelf mot detta oformade stoff i en obestämd och sväfvande motsättning. Med andra ord: medvetenhetssidan i erfarenheten och den med det aktuella medvetandet förknippade lagbundna, sammanhängande, ordnade och i och under sitt lagbundna sammanhang klart differentierade objektivitetens verld har icke sin tillräckliga grund i inbillningskraften. Fichte stannar derför ingalunda vid inbillningskraften såsom erfarenhetens yttersta grund, utan fortsätter sin analys och sin reflexion i en högre stegring och visar då upp, huru inbillningskraften måste successive sätta sig såsom föreställande, förstående och sjelfmedvetande för att den totala erfarenheten skall kunna ur jaget vinna sin teoretiska förklaring. Denna från inbillningskraften utgående och till sjelfmedvetandet nående deduktion fattar Fichte sjelf såsom ett återvändande[2] till det rena jaget genom samma stadier,

[1] Se Burman, s. 108.

[2] Se Burman, s. 108: »Wir werden also, von der Einbildung ausgehend, durch eine Reihe von Handlungen zum Ausgangspunkte der ganzen theoretischen Untersuchung zurückkehren.»

som reflexionen förut genomlöpt, då den ur analysen af den teoretiska grundsatsen framtagit »det formala medvetandets fenomenologi»,[1] men ett återvändande i real form och mening, d. v. s. *med medvetande*. Betydelsen af denna senare process måste vi söka något närmare belysa.

De motsatser, som analysen upptäckt hos den första grundsatsens jag, har reflexionen öfvervunnit genom vissa formella åskådningar, i hvilka medvetandets enhet är relativt bevarad. Den sista af dessa formella åskådningar är substantialitetsbegreppet. Det substantiella jaget framträder ur teoretisk synpunkt aldra först såsom omedvetet producerande inbillningskraft. Alla de åskådningar, i hvilka de i jaget inneboende motsatserna syntetiskt förenas, hafva till sitt första och omedelbara framträdande karakteren af lyckliga grepp eller fynd, som reflexionen gör, då den spanar åt alla håll för att finna utvägar att syntetiskt förbinda och derigenom åtminstone öfverskyla de motsatser, som slumra i jaget, och som analysen af jagbegreppet med obeveklig tydlighet ställer för ögonen. Den syntetiska åskådningen — betingningen — kan icke genom bevis framtagas ur jaget, endast i hvarje fall liksom *hittas*, om det också kan bevisas, att den i hvarje fall funna syntesen åtminstone relativt bevarar medvetandets enhet eller räddar idealismens princip såsom erfarenhetens förklaringsgrund. Det enda sättet att realt »bevisa» dessa syntetiska betingelser för medvetandets enhet är att genom analys af den konkreta erfarenheten uppvisa dem såsom denna erfarenhets allmänna former. Detta betyder att »finna» dem i Kantisk mening. Hafva de förut varit tydligt uppställda såsom konstruktioner, så gäller det sedan att uttaga dem i samma ordningsföljd, i hvilken de konstruerats, ur erfarenheten. Den erfarenhet, som här presenterar sig till analytisk behandling, är naturligtvis den psykiska erfarenheten, hvilken här i sin enhet framträder under gestalt af inbillningskraften. Genom att analysera inbillningskraften i betydelse af att undersöka dess förutsättningar återfinner Fichte jagets förut formellt fattade syntetiska betingelser, omsätter dem i medvetandets realt-psykiska medium och återvänder

[1] Se Burman, s. 107.

genom dem till det nu för sig sjelft eller såsom sjelfmedvetande uppträdande jaget. Men denna reflexionens rörelse från den konkreta psykiska erfarenheten till det rena jaget såsom den förras yttersta förutsättning har icke en blott subjektivt-metodisk betydelse — nämligen att grunda de abstrakta och formella synteserna på medveten erfarenhetsundersökning — utan också en objektivt-reell. Den *måste* hafva en sådan, om idealismens princip skall kunna bevaras, denna princip, som säger, att allt skall förklaras ur jaget. Denna princip måste nämligen ega sin tillämplighet på sjelfva denna regressiva reflexionsrörelse. Om densamma icke kan förklaras ur jaget, så återstår ingen annan möjlighet än en realistisk förklaring deraf — ur icke-jaget — och dermed skulle tänkandets karakter af sjelfverksamhet upphäfvas. Den på omedvetenhetens ståndpunkt sig rörande konstruktionen af det konkretare ur det abstraktare, det förra såsom betingning för det senares förställbarhet, efterträdes af en medveten reflexion på det abstrakta såsom det konkretas form (förutsättning i begreppet). Men då denna senare riktning måste hafva sin grund i jaget äfven den, så får den regressiva reflexionsrörelsen sjelf väsentligen karakteren af en *medvetandets konstruktion*. Den betyder icke blott, att filosofen ur erfarenheten genom analys uttager och klargör erfarenhetens formalbegrepp, hvilka förut uppenbart blott voro konstruerade betingelser för det abstrakta jagets föreställbarhet, utan den betyder framför allt *medvetandets sjelfuppbyggande ur sin egen dunkla grund*. Med detta medvetandets vardande i föreställandet och tänkandet håller den till distinkta ting differentierade, lagbundna objektiva erfarenhetens genesis jemna steg. Jaget blir medvetet och tänkande endast i den mon, som det sätter emot sig ett bestämdt och klart utformadt objekt. Den bestämda objektiva erfarenheten är en förutsättning för jagets *kommande till sig sjelft* eller till sjelfmedvetande, och den objektiva erfarenheten har i jagets sjelfverksamma utveckling till medvetet lif grunden till all sin form. Om inbillningskraften skapar naturens stoff, så frambringar förståndet dess form.

Hvad som drifver hela denna erfarenhetsbildande process och leder densamma i bestämd riktning är den hyperabsoluta intelligensens i sig varande natur, af hvilken den första

grundsatsens jag jemte allt hvad som hänför sig derpå genom antitetisk och syntetisk relation blott utgör en seriell framställning i reflexionen. Detta jag med hela dess antitetiskt-syntetiska determinationsapparat utgör en blott tolkning på medvetandets språk af hvad den hyperabsoluta enheten omedvetet i sig är, en transformation till en serie af hvad som i sig är punktuellt (tidlöst), en evolution af en ursprunglig involution, der evolutionens form i sista hand måste bestämmas af den ursprungliga involutionens natur, hvilken för oss framträder såsom tänkandets högsta decisionsgrund, som är medvetandets enhet.

När man tar hänsyn till Fichtes senare utveckling af sin lära, så synes denna alldeles kunna fritagas från all dogmatisk bismak och kunna karakteriseras som ett strängt vidhållande af Kants kritiskt-dialektiska ståndpunkt. Hela den tankeprocess, som utlöper från den första grundsatsens jag, har nämligen icke en objektiv karakter annat än i andra hand. Den betecknar icke en absolut process, utan en absolut enhets skinande genom den menskliga reflexionens medium, hvarvid enheten sönderlägges i en process, som blott är ett menskligt föreställningssätt och intet annat, hvilket emellertid med nödvändighet uppkommer såsom just detta och intet annat, då menniskan följer den systematiska driften till verldsförklaring. Momenterna i vetenskapsläran äro dessa som de äro och följa på hvarandra i den ordning de följa icke på grund af en fixerad verklighets natur, utan på grund af det menskliga tänkandets systematiska struktur, hvaraf den s. k. verkligheten är en afspegling i stället för tvärtom.

Objektiviteten i vår erfarenhet är ett sekundärt fenomen, en företeelse af och för den begränsade intelligensen. Men denna intelligens sjelf är ett primärt fenomen, en företeelse af det i sig hvilande absoluta varat.

Hvad vi kalla det verkliga, både det empiriska subjektet och tinget, utgör i grunden endast ett *föreställningssätt.* Det inre och väsentliga i alla föreställningssätt är den sjelfverksamma, förutsättningslöst handlande intelligensen. I denna intelligens måste den filosofiska anden, som vill förklara allt ur en högsta enhet i ett alltomfattande sammanhang, se den sanna orsa-

ken till erfarenheten. Härvid presentèrar sig emellertid en oöfvervinnerlig svårighet, hvilken icke kan aflägsnas, så länge synpunkten af orsaksförklaring fasthålles. Denna svårighet är den, att, om den verkande intelligensen i enlighet med sitt begrepp och kriticismens hela anda skail hållas fritt sväfvande öfver verkligheten utan att bemängas med och begränsas till någon bild, så förlorar tanken allt fäste för den äskade kausaliteten. Intelligensen kan nämligen icke bindas vid *något* begrepp, utan att den dermed begränsas till en art verklighet eller verklighetsform. Den idealistiska kriticismen slår öfver i agnosticism, så fort man vill göra allvar af dess egen grundtanke. Väl kan man fixera den fritt sväfvande, gestaltlösa intelligensen till en bild, ett jag, som handlar och vill, men hvarje bild blir blott en såsom princip tillfällig tankeformation, en hvilopunkt för den mot alltjemt högre enhet tillbakaskridande reflexionen. Fichte är också fullt medveten derom, att ingen erfarenhetsförklaring står att vinna ur orsakens för sig fixerade synpunkt, och att denna synpunkt kan försvara sin plats i erfarenhetsförklaringens system endast i sammanhang med en annan och rikare synpunkt. Denna andra och rikare synpunkt är *ändamålets*. Denna synpunkt har i sjelfva verket redan starkt framträdt i de teoretiska undersökningarna. Redan i den teoretiska delen af Fichtes vetenskapslära röjer sig denna begreppsbildningens dragning och sugning framåt mot den bild af ideell fullkomlighet och systematisk helhet, hvilken ligger på bottnen af Fichtes tänkande, och som grundar erfarenhetens genetiska *varde* och deduktionernas obetvingliga *måste* mera på ett ideellt behof och kraf, ett »*sollen*», än på föreliggande realitet eller på »*sein*». Det innersta i Fichtes tänkande är ett *böra*, och på detta böra grundar sig ytterst nervus probandi hos honom. Det är endast såsom böra intelligensen hos honom har sjelfständighet och konkretion. I analysen af den teoretiska grundsatsen framträder ändamålets synpunkt såsom krafvet på det omedvetnas utveckling till medvetande, såsom det blott *i sig* varandes skärpning till det, som tillika är *för sig* varande. »Das Ich muss, so wie es ein Ich ist, sich für sich selbst setzen». Men detta ändamål är icke tillräcklig förklaringsgrund för objektiviteten i erfarenheten.

Jaget såsom medvetande står nämligen aldrig öfver motsatsen mot icke-jaget, detta senare må nu i hvilka vändningar som helst förklaras ur det blott teoretiskt fattade jaget. I det stora hela kommer en sådan förklaring, hvilken väsentligen går ut på att fatta icke-jaget såsom jagets sjelfbegränsning i sin egen teoretiska utvecklings intresse, aldrig ut öfver karaktererna af fordran och uppgift. Just på den punkt, der det på ett afgörande sätt visar sig, att den till medvetande sträfvande intelligensen icke kan vara tillräcklig grund till den sjelfbegränsningens akt, som just förutsättes för medvetandets aktualitet, och att en realistiskt fattad kausalitet i sista hand måste upphäfva det idealistiska substantialitetsbegreppets absoluta giltighet och dermed sjelfva den idealistiska erfarenhetsförklaringens universalitet, der inbryter i Fichtes system begreppet om jaget såsom sedlig uppgift, kompletterande begreppet om jaget såsom orsak. Här — i jaget såsom uppgift — ligger den sannskyldiga principen för erfarenhetsförklaringen, den princip, som har tillräcklig bärkraft att uppbära idealismens system. Objektet är icke blott den skugga, som jaget kastar bakom sig för att i motsättning deremot förete sig för sig sjelft. Det är väsentligen det material, som intelligensen fordrar för sin fria verksamhet. Icke-jagets eller objektets ställning till det teoretiska medvetandet är väsentligen en annan än dess ställning till den fria, sedliga viljan. Ett aktuellt medvetande kräfver ett bestämdt objekt såsom sin motsats. Medvetandets utveckling håller jemna steg med den objektiva erfarenhetens bestämda utprägling. Erfarenhetsverkligheten är visserligen innerst ingenting annat än ett föreställningssätt hos jaget — naturens väsen ligger i intelligensens begrepp om naturen — men jagets medvetande betingas ytterst af en af jaget oberoende kausalitet. Ur teoretisk synpunkt råder strängt taget jembördighet mellan jaget och icke-jaget, och der är jagets primat en städse ouppfylld fordran. I förhållande till den fritt verkande sedliga viljan står deremot objektet såsom något som upphäfves. Om på det teoretiska området objektets *sättande* går hand i hand med subjektets utveckling såsom medvetande, så utgör på det praktiska området objektets *upphäfvande* villkoret för jagets sedliga lif och utveckling. Derför står jaget ur praktisk synpunkt, d. v. s.

idealiter sedt, ensamt och är icke-jaget till sitt begrepp upphäfdt och förintadt. Derför kan idealismen genomföras endast på det praktiska området, d. v. s. såsom en ideal- eller en värdelära. I det sedliga idealet — jaget såsom idé — är det aktuella medvetandets ändamål upptaget såsom ett moment eller ett villkor. Jaget sätter icke-jaget för att blifva medvetet, och jaget blir medvetet blott för att kunna vara sedligt (fritt). Jaget blir fritt genom att sätta objektiviteten, reflektera öfver den, i sina egna reflexionsbegrepp finna objektivitetens väsen och dermed sig sjelf såsom objektivitetens grund. Såsom objektivitetens grund fattar sig jaget ock såsom dess herre, för hvars skull den är till. I naturen finnes enligt Fichte intet sjelfständigt ändamål eller något omedelbart och ursprungligt värde. För det för sig sjelft fria jaget är derför naturen sjelf såsom sådan rent värdelös. Emedan alltså icke-jaget icke i sig tillhör de sedliga värdenas sfer, är det idealiter i sig intigt, d. v. s. är det ur denna afgörande synpunkt elimineradt och upphäfdt såsom ett sjelfständigt element i erfarenheten. Idealiter står då jaget ensamt qvar såsom erfarenhetens grund. När vetenskapsläran öfvergår till värdelära, då vinner dess idealistiska utgångspunkt sin universella giltighet såsom verldsförklaringens princip. Från jaget såsom idé faller först förnuftets ljus öfver jaget såsom orsak.

Fichtes idealism innehar ståndpunkten af en absolut fenomenlära. Medvetandet är på grund af villkoren för sin egen aktualitet uteslutande hänvisadt till sina egna föreställningars verld, och subjektet sjelft är en blott föreställning för sig sjelft, när det reflekterar på sig. Medvetandet kommer såsom tänkande icke öfver formerna för sin egen sjelfframställning för sig sjelf. Men i och med genomträngandet af sin egen ståndpunkts relativitet kommer medvetandet fram till det absoluta såsom en nödvändig förutsättning. Det absoluta är förutsättning för att något skall te sig såsom relativt. Det absoluta är immanent i alla tankeakter, men icke såsom en medveten tanke. Det framträder såsom den immanenta förutsättningen för hvilken tankeakt som helst, och man kommer alltså till denna förutsättning från olika utgångspunkter i reflexionen. Men det absoluta kan icke fattas endast såsom den obekanta förutsättningen för allt tänkande, utan måste också på något

sätt fattas såsom dess princip. Men såsom princip är det absoluta relativt. »Der transscendentale Grundgedanke der Wissenschaftslehre ist dieser, dass das absolute Princip wesentlich relativ sei».[1] I denna sin relativitet eller såsom princip framträder det absoluta såsom jag, vetande, producerande verksamhet. Om vi hålla oss till jaget såsom det typiska uttrycket för vetenskapslärans princip, så måste riktningen på det absoluta såsom sådant betecknas såsom »ein Hinausgehen über das Ich». När tanken går öfver det absoluta såsom princip för att gå in i det sjelft, så måste den söka lemna reflexionens ståndpunkt, föreställningens sjelfbespegling allt djupare under sig. Detta kan emellertid icke ske på någon annan väg — än genom reflexion och abstraktion. Det är genom tänkandets sjelfbesinning och medvetande om sig såsom subjektivt, och såsom sådant fenomenellt och begränsadt, som det ensamt kan skrida till objektiva uttryck för det absoluta. Härigenom vinnas visserligen blott nya relativa uttryck för det absoluta, men uttryck från en annan sida och synpunkt, som komplettera de från subjektiv synpunkt vunna uttrycken. Det absoluta i sig förblifver alltjemt lika obekant, men såsom relativt vinner det nya uttryck, nämligen från objektiv sida. Såsom sådant framträder det absoluta såsom »Sein». »Um das absolute Sein rein zu denken muss man von dem Selbstbewusstsein und allem, was daraus folgt, abstrahiren». »Das absolute Sein» hos Fichte uttrycker det absolutas öfverskott öfver jaget och innebär det medvetandet, att det absoluta icke kan sammanfalla med någon art subjektivitet.

När Fichte i sista hand fattar det absoluta såsom rent vara, så röjer sig häri, negative, hans uppfattning af allt medvetandes genomgående relativitet och, positive, hans behof af att gå till något annat än medvetandet, när det absoluta skall nås. Något mera positivt ligger icke i det rena varat än just detta behof. Det rena varat i sig kan blott belysas genom analogier, men då detsamma genom detta sätt att behandla det uppenbart göres relativt, så vinnes härmed ingenting positivt i och för det absolutas begripande. Rent begreppsmässigt kan det absolutas

[1] Burman, 381. Jfr f. ö. vid hela detta parti Burman, sidd. 368—388, hvarifrån de närmaste citaten äro hemtade.

öfverskott öfver jaget icke fattas. Det rena varat har sin bild i den riktningslösa verksamheten, hvilken endast kan åskådliggöras såsom en tänkt punkt, hvarifrån erfarenhetskonstruktionen utgår. Men behofvet och nödvändigheten af positiv erfarenhet deraf stå alltjemt qvar och kännas alltjemt stegrade. För att tillgodose detta behof hänvisar Fichte utöfver begreppet till ett faktum. Detta faktum är det i erfarenheten föreliggande förnuftiga lifvet i dess faktiska form af en sig i det moraliska riket i öfverensstämmelse med naturens lagar förverkligande sedlig verldsordning. Det sedliga lifvet hos menniskan är fenomen af den moraliska verldsordningen, som Fichte ock kallar »Gud». »Diese Ordnung kann aber nicht konstruirt werden, sie ist also nur gegeben oder geoffenbart, und die Wissenschaftslehre, als Phänomenologie, konstruirt nur die Form ihrer Offenbarung».

Den första grundsatsens i vetenskapsläran jag, som såsom intelligent verksamhet ligger under och framdrifver alla subjekt-objektivitetens relativa och ändliga former, undandrager sig vid en genomförd undersökning alla tänkandets predikat och är derför i anseende till sjelfva sitt väsen i denna ställning undanryckt vår kunskap. Den låter fatta sig såsom en riktningslinie från logiskt subjekt till logiskt subjekt, men kan icke fixeras såsom något visst logiskt subjekt. Sitt innehåll uppenbarar det endast successive i den sedliga idén, idén om förverkligad frihet. I den första framställningen af sin lära meddelar Fichte oss intrycket af sitt tänkandes poler såsom varande ett af abstraktionen och reflexionen i den yttersta orsakens, den på och i sig sjelf hvilande verksamhetens, riktning städse tillbakaskjutet jag och ett af viljan i en gränslös framtid genom oändlig sträfvan framskjutet sedligt mål i form af det inres oberoende af det yttre. Utvecklingslinien hos Fichte går nu från subjektiva till objektiva uttryck för samma processer, i det att jaget både såsom orsak och såsom ideell uppgift grundas och stödjes på objektiva synpunkter eller ur sådana synpunkter liksom fixeras och förses med allmängiltigt innehåll. När erfarenhetens yttersta förutsättning fattas såsom absolut vara, så ligger deri uttrycket för Fichtes fordran, att idealismen skall vara höjd öfver all ensidig subjektivism och blott och bar reflexionsståndpunkt, i det att en verklig grund

sökes till sjelfva det abstraherande och reflekterande tänkandet och försök göres till dettas härledning ur det absoluta varat (En grof missuppfattning vore naturligen att söka objektivera detta vara till någon bild). När jagets ideella frihetssträfvan knytes till en faktiskt gifven eller uppenbarad samfunds- och verldsordning, en gudomlig ordning, såsom mål, då skall den sedliga utvecklingen dermed vinna ett positivt innehåll. Och det omedvetenhetens dunkel, hvaruti det absoluta varat är inhöljdt, när det ses ur orsakens synpunkt, skingras sjelft i sin mon genom hänvisningen på det gudomligas faktiska uppenbarelse. Från denna uppenbarelse härleder sig ytterst allt förnuftets ljus öfver tillvaron. På denna punkt öfvergår idealismen från fordran till uppfyllelse, om ock endast i relativ och successiv mening.

Härtill vill jag lägga den anmärkning, att, i den mon ståndpunkten hos Fichte objektiveras, framträder *lagen för det absolutas sjelfrealisation* (»das Gesetz des Sehens») såsom vetenskapslärans centrum i stället för jaget. Lagen blifver i sista hand det absoluta, fattadt såsom sjelfproducerande form, gifvande sig sjelf både förmåga i jaget, material i naturen och mål i idén (är enhet af frihet och nödvändighet). Lagen blir det absoluta varats rena uppenbarelse, den erfarenhetsbildande processens yttersta, ur det absolutas dunkel utträdande princip. Den är medvetandets enhet såsom producerande både subjekt och objekt, ideal- och realgrunden på samma gång. I sig måste den absoluta lagens erfarenhetsproduktion fattas utan all inskränkning, såsom, förmedelst inbillningskraften, nående äfven till erfarenhetens konkreta innehåll, om den ock i och för vårt medvetande endast ter sig såsom en *bestämd riktning* i reflexionen öfver ett gifvet stoff[1].

Jag vill nu öfvergå till att söka framställa korta och markerade uttryck för de *grundbrister* hos det Fichteska systemet, som så att säga för länge sedan hafva försatt det ur aktiv tjenstgöring och förlagt det inom den stora reserven af historiskt förbrukade ståndpunkter. Mitt ögonmärke vid denna kritik är att nå upp till jemnhöjd med systemets egen ståndpunkt,

[1] Jag nöjer mig med att här hänvisa till Burman, s. 381, och till Fichtes Nachgelassene Werke, sidd. 467—492 (Vetenskapsläran af 1812.)

med den i alla dess delar lefvande organiska synpunkt, hvilken genomgår alla dess momenter och utvecklingsfaser, och på detta sätt kunna rikta kritiken mot sjelfva hjertpunkten i läran, så att jag i min kritik, såsom så ofta plägar ske, icke polemiserar mot mina egna missuppfattningar och dermed blott röjer min egen andliga vanmakt. Här om någonsin ligger den faran nära till hands att syssla omkring saken, men icke tränga in i dess kärna, hvartill man lätteligen kan förledas af Fichtes genialt ojemna framställningssätt, som väl ofta blixtvis illustrerar den intuitiva centraltanken och med centraltanken de omkring den ordnade begreppsaccessoirerna, men denna belysning utvisar icke en från samma punkt utgående, kontinuerlig stegring af ljusstyrkan, utan snarare från tillfälliga utgångspunkter deröfver kastade, olika styrka företeende strålknippen, i hvilkas sken såväl enheten som mångfalden i systemet te sig såsom i hvarje fall i sin mon nya. Dessutom måste ock den ovanligt höga abstraktionsgraden hos Fichtes ståndpunkt i det hela räknas såsom en uppfattningen ytterligt försvårande omständighet[1].

Man kan för det första med stor bestämdhet säga, att Fichte *icke* framträngt till den yttersta principen för en monistisk idealism samt att han fördenskull i det stora hela står qvar på dualismens ståndpunkt. Fichte känner ingen princip, som till sjelfva sitt begrepp och väsen ligger ofvanför motsatsen mellan subjekt och objekt, den form af motsättning, som Fichtes dualism företrädesvis iklädt sig. Väl *fordras* hos honom en sådan enhet i hvarje fall, och väl uttryckes denna enhet under Fichtes tidigare utvecklingsskede i afgjordt *subjektiva* termer. Men under Fichtes senare utveckling uttryckes samma enhet i *objektiva* termer, och, hvad som här är afgörande, vare sig uttrycket för den öfvergripande enheten sker i subjektiva eller objektiva termer, så visar det sig alltid stå klart för Fichte, att den antagna enheten »blott» är en reflexionsenhet, en tanke och *såsom sådan något relativt.* Samma sak kan ock uttryckas så, att hvarje antagen enhet, hvarje princip för vetenskapsläran, huru den än framställer sig, är en blott synthesis, men ingen

[1] Om Fichtes framställningssätt och dermed förknippade svårigheter jfr Loewe, sidd. 236 f., och Burman, sidd. 49, 78 och 337.

absolut thesis. Burman visar otvetydigt[1], att Fichte antager en genomgående relativitet i och hos uppfattningen af hvarje objekt. »Das Objekt», säger han karakteriserande Fichte, »wird von uns nie völlig rein gesehen, aber wir können uns der Beschränktheit unseres Sehens bewusst werden. Was wir eigentlich wissen können ist das Sehen selbst und seine Gesetze, aus welchen die möglichen Bilder eines Objekts abgeleitet werden können. Dass gerade dieses Objekt gesehen wird, ist dem Sehen selbst zufällig (zwischen Sehen und Objekt ist eine projectio per hiatum, welche durch den Zweckbegriff ausgefüllt wird); man kann also vom Sehen abstrahirend ein reines Objekt denken, dieses muss aber gelebt werden, sonst ist es Nichts.» Så långt, som att hvarje objekt är relativt hos Fichte, är sålunda saken fullt klar, och häri bör icke sökas någon grund till anmärkning. Men man kan tvifvelsutan gå ett steg längre, det afgörande steget, och framhålla, att icke blott allt objekt hos Fichte är relativt och begränsadt, utan äfven genomgående allt tänkande, detta må betraktas i samband med objekt, d. ä. såsom ett bestämdt tänkande, — i hvilket fall saken är sjelfklar — eller också i och för sig med abstraktion från allt objekt. Beviset för sanningen af detta påstående ligger deri, att tänkandets begränsning hos Fichte icke betecknar en inom sjelfmedvetandet eller tänkandet sjelft helt fallande gräns af den ena formen af tänkande mot den andra formen af tänkande, utan betecknar en gräns mot något, som *icke* är tänkande. Här kräfves dock ännu större precision i uttrycket. Ty begränsningen af en form af tänkande mot en annan involverar nog ytterst alltid förutsättningen om en grundmotsats mellan tänka och icke-tänka, men hos Fichte är fråga om något mera än om en sådan till innehållet helt obestämd motsättning, nemligen om en konträr och bestämd. Jag påstår, att hvarje form af tänkande hos Fichte är begränsad af en konträr motsats till tänkandet, d. ä., positive och reellt utsagdt, af *åskådningen.* Väl framträder starkast tänkandet såsom begränsande åskådningen, i det att intet kan åskådas utan att i viss mon af tänkandet begränsas till objekt (bild), men här är

[1] S. 371 ff.

— i detta sammanhang — ingen fråga om objekt, utan om tänkandet och åskådningen såsom former af verksamhet. Fasthålles nu den synpunkten, då visar det sig klart, att Fichtes tänkande, såsom *icke* inom sig, nemligen i anseende till deras möjlighet, egande förutsättningarna för aktualitet — inom sig saknar det primärt allt innehåll —, hänvisar på åskådningen såsom en för sin aktualitet nödvändig yttre förutsättning, hvaraf det begränsas och i förhållande hvartill det är relativt. Men nu representerar tänkandet eller reflexionen hos Fichte *det medvetna,* medan åskådningen representerar *det omedvetna,* och har skillnaden mellan dessa former sitt väsentliga och afgörande fäste i motsatsen mellan det medvetna och det omedvetna[1].

[1] Att åskådningen är »blind» är en Kantisk sats, hvilken har giltigheten af en axiomatisk förutsättning hos Fichte, som lägger den till grund för jagets hela dialektik i den första framställningen af vetenskapsläran: åskådningen (Anschauen som »Hinschauen in activer Bedeutung») likställes med utåtgående produktionsriktning, tänkandet med inåtgående reflexionsriktning. Den ena af dessa riktningar är blott till i förhållande till den andra: åskådningen är blott till för förståndet — medvetandet, och medvetandet är blott till i förhållande till sin motsats, det åskådade objektet. Äfven när fråga är om åskådningen såsom ren subjekt-objektivitet, d. v. s. såsom den intellektuella åskådningen, åskådningen i sig, den rena enhet, som skall ligga öfver reflexionens och den sinnliga åskådningens motsättning, bestämmes den afgjordt såsom omedveten. Det heter i Zweite Einleitung, s. 464: »Nur der Begriffe, des vom Objekte und des vom Zwecke, werde ich mir bewusst; nicht aber der beiden (den sinnliga och den intellektuella) ihnen zum Grunde liegenden Anschauungen». Jfr också samma skrift, s. 466: »Die intellectuelle Anschauung ist der einzige feste Standpunkt für alle Philosophie. Von ihm aus lässt sich alles was im Bewusstsein vorkommt erklären». Då nu enligt Fichte, såsom bekant, all förklaringsgrund antages ligga utom det som förklaras (se Erste Einleitung, sidd. 424 f.), så förlägges här direkt förklaringsgrunden till allt medvetet ut i det omedvetna, hvilket förhållande icke ändras deraf, att den omedvetna principen ofta kallas sjelfmedvetande, förnuft, intelligens, ty alla dessa uttryck representera blott relativa begrepp om den i sig varande, omedvetna enhetsprincipen, hvilken strängast fattas såsom ren verksamhet utan att alls ställas såsom logiskt subjekt.

Om subjekt-objektiviteten såsom i begreppet föregående och i sin oändlighet negerande allt medvetande såsom begränsning jfr. Loewe, sidd. 37, 61 och mångenstädes, och Burman, sid. 385: »die intellectuelle Anschauung ist schon vom Anfange an der Wissenschaft unerreichbar», och: »Das Wissen sieht sich nicht: anschauend; es sieht sich: denkend», och mångenstädes. Jfr. också *Windelband, Die Geschichte der Neueren Philosophie,* B. 2, Leipzig 1880,

Jag vågar det påståendet, att utan att bindas och fästas vid denna motsats kan skillnaden mellan tänkande och åskådning icke upprätthållas, ity att alla andra skiljande karakterer förutsätta denna motsats och utan den förlora sin betydelse.

Man har sålunda att fasthålla, att medvetandet — såsom aktuellt tänkande eller reflexion — hos Fichte icke eger någon bestämdhet, hvilken icke är allt hvad den är genom relation till en mot medvetandet konträrt motsatt faktor i erfarenhetsförklaringen, den i sig omedvetna åskådningen. Medvetandet eger hos honom ingen inre eller absolut bestämdhet, hvilken öfverskjuter relationen till medvetandets motsats, och hvilken kunde fattas såsom en gemensam form för det relativa medvetandet och dess motsats, för subjekt och objekt. *Relationsgrunden för motsatsen subjekt-objektivitet kan icke sökas inom medvetandet.* Subjekt och objekt, medvetet och omedvetet upphäfva hvarandra hos Fichte som *plus* och *minus*, då de uppträda på samma sida om likhetstecknet i en algebraisk eqvation.

Det är på samma gång en gifven sak, att relationsgrunden för motsatsen subjekt-objektivitet icke kan sökas i någon relativt medveten åskådning, enär all sådan eger sin bestämdhet endast i förhållande till reflexionen. Den kan då endast sökas i det rent omedvetna. Åt denna enhet kunna relativa uttryck gifvas än från mera subjektiv, än från mera objektiv synpunkt, men då måttet för graden af riktighet hos dessa relativa uttryck hvarken kan ligga hos det korrelata subjektet eller hos det korrelata objektet — de utgöra ju båda det som skall mätas — utan måste ligga i det absolut omedvetna, så måste, såvida det absolut omedvetna också betyder det absolut obekanta, sagda mått, d. v. s. den formella sanningen sjelf eller all sannings yttersta decisionsgrund, sjelft vara helt obekant och sålunda också från filosofens tänkande principiellt uteslutet.

Kant sökte sanningens högsta måttstock i den med medvetandets allmängiltighet och nödvändighet (universella iden-

sidd. 209 ff. — Emedan det universella enligt F. måste vara obegränsadt, och allt medvetande är begränsadt, så måste den universella enheten fattas såsom i sig omedveten, i sammanhang hvarmed ock står, att Fichte under sitt senare utvecklingsskede fastslog det absolut-universella såsom *vara*.

titet) sammanfallande allmänna logiska möjligheten. Inom denna allmänna och formella (logiska) möjlighetsram låg hos Kant ett absolut subjekt, hvars innehåll på hvarje punkt måste tänkas vara ett rent utslag just af den rena logiska formen. Kants agnosticism riktade sig på innehållet af detta subjekt, som vi de facto icke kunna tänka, enär allt vårt tänkande är abstrakt och formellt, men som vi åskådningsvis kunna symbolisera och hvaraf vi kunna vara på ett eller annat sätt praktiskt bestämda. Fichte vidgar denna Kants reala agnosticism till en formal, i det att han grundar, icke det till sin natur obekanta på den logiska möjligheten, såsom sig borde (det obekanta måste falla innanför tänkbarhetens sfer såsom en form deraf jemte det bekanta såsom en annan form), utan tvärtom all tankeform på ett obekant. Det blir då en nödvändig följd, att, när Fichte offrar den logiska formen såsom sjelfva den i sig grundade absoluta sanningen och dermed den formella kunskapen om det absoluta, äfven den symboliska kunskapen derom (innehållskunskapen) måste försvinna, enär hvarje mått för symbolernas (innehållets) riktighet är upphäfdt. Men det är skepticismens väsen att grunda den logiska sanningen på något till sin natur omedvetet, på det i sig obekanta, ty dermed nedsättes all sanning till ett subjektivt föreställningssätt. Och när detta gäller om sanningen öfver hufvud, då blifver hvarje särskild sanning ytterst en godtycklig och tillfällig position. Med den formella sanningen faller all realfilosofi.

Det är alltså ingalunda väl bestäldt med det idealistiska underlaget för Fichtes verldsåsigt, då detta, långt ifrån att erbjuda ett tillräckligt stöd för den reella filosofiska kunskapens byggnad, tvärtom ytterst visar sig utgöra formell agnosticism eller skepticism. Denna kunskapsteoretiska konseqvens framgår gifvetvis icke ur Fichtes idealism såsom sådan, utan ur det förhållandet, att idealismen hos honom icke blifvit, trots hans egen starka öfvertygelse om att detta skett, förd ända fram till den afgörande brytningspunkten med realismen. Denna afgörande punkt, i hvilken Fichte brister, är uppfattningen af all verklighet och all verksamhet såsom former af medvetande. I konträr motsättning mot denna principiella idealism står Fichtes åsigt, att såväl allt medvetande, som all verklighet utgöra former af

en omedveten verksamhet. Då denna omedvetna verksamhet, i hvilken enheten i och af medvetandet och verkligheten skulle sökas, har sin utmärkande karakter i sin obegriplighet och endast till en viss grad kan föreställas genom afspeglingar i fakticitetens syntetiska och sekundära sammanhangsformer, så måste denna Fichteska s. k. idealism sägas innebära primär dualism. I denna »idealism» ingår realismen såsom ett fullständigt oöfvervunnet element, i det att det yttres kausalitet hos Fichte alltjemt utgör en nödvändig förutsättning för allt förnimmelselif öfverhufvud eller för sjelfva begreppet af ett sådant och i det att denna det yttres kausalitet ställes i ett omedelbarare och närmare förhållande till sjelfva den omedvetna urverksamheten, hvilken måste förytterligas för medvetandet, i den mon den skall fattas såsom verkligt objektiv och absolut, i ett omedelbarare och närmare förhållande, menar jag, än det medvetna och tänkande lifvet, hvilket alltigenom fattas såsom fenomen. Så uppfattade Kant icke saken, ty för honom var det yttres kausalitet blott en faktisk och tillfällig förutsättning för *menniskans* förnimmelselif, medan tanken om ett alltigenom sjelfbestämdt medvetande hos honom hade full logisk dignitet och derför med logisk rätt kunde spela en real roll på vissa punkter inom hans filosofi. I denna afgörande punkt står Fichte under Kant.

Fichtes nu skizzerade principiella ståndpunkt afspeglar sig troget i hans problemställning och metod. Han söker erfarenhetens förutsättningar under form af dess kausala grunder. Den logiska eller rationella tendensen hos honom för hans reflexion upp till allt abstraktare höjder, då han söker dessa grunder, för att till sist låta densamma stanna vid det obestämda begreppet om en på sig sjelf hvilande, i inga bestämningar närmare fattlig kausalitet. Men principens abstrakthet (ofattlighet) förstör i sjelfva verket dess kausala kraft. Skall principen kunna häfdas såsom verkligen kausal eller såsom förklarande hvad den måste förklara, då måste något af abstraktheten offras för föreställbarheten. Erfarenhetens genetiskt-kausala förklaring kan blott genomföras ur en föreställbar orsak eller ur en bild. Den Fichteska dualismen framträder ur metodisk synpunkt såsom motsatsen mellan tänkbarhet (enhet, identitet) och föreställbarhet (kausalitet), en motsats, i hvilken

i sjelfva verket tänkbarheten rent upphäfver föreställbarheten och föreställbarheten tänkbarheten. Då nu icke så kan vara, om icke systemet sjelft skall gå under, i det att ingen möjlighet lemnas öppen för en fortgående bevisning, utan hela proceduren reducerar sig till ett »på stället marsch», så har Fichte postulerat eller åtminstone öfverallt på det otvetydigaste förutsatt, att föreställbarheten skall logiskt »följa ur» tänkbarheten, fakticiteten ur begreppet, hvilken förutsättning hos honom ytterst reducerar sig till den fordran, att filosofens hela tankeverksamhet skall vara verkad af den omedvetna absoluta urverksamheten eller utgöra ett deri satt och upplöst moment. Det ligger i öppen dag, huru mycket af logisk art ett sådant »följande» af det medvetna ur en omedveten grund kan hafva. Det ligger också lika öppet, att skenet af ett sådant »logiskt följande» endast kan framkallas deraf, att fakticitetsmomenter (empiriskt gifna åskådningselementer) insmugglas i den rent abstrakta och omedvetna grunden för att denna skall kunna gifva ifrån sig (»sätta» utom sig = i medvetandets ljus framställa) sina följder. I och med denna syn på verldsproblemet och i och med denna metod för dess lösning — att deducera det medvetna ur en omedveten superintelligent verksamhet — åtnjuter Fichte äran af att vara den tyska konstruktionsmetodens uppfinnare, medan ingen kan fråntaga Hegel berömmelsen af att hafva satt reglerna för denna metods tekniska tilllämpning i system. Härutinnan stå båda i en bjert kontrast mot Kant och hans i det hela sunda analytiska metodik.

Förebråelsen för cirkelbevisning söker Fichte, såsom vi veta, afvända genom att komplettera sin kausalt-genetiska verldsförklaringsvy med en teleologisk. Den filosofiska tankeprocessens, liksom all medveten verksamhets förklaring ur den omedvetna absoluta produktionen lär icke blifva så förtviffladt mörk, som den ser ut att vara, om den nemligen ställes i förbindelse med denna produktions i historien faktiskt realiserade och der, i deras historiska form, bestämbara och begripliga resultat, det sedliga lifvets faktiska former och spåren af gudsrikets aktualisation. Orsaken är i sin principiella enhet och renhet urmörk, men ljus skall spridas öfver den från dess faktiska verkningar. Af frukten känner man roten, af resultatet orsa-

ken. När orsaken ses från resultatets synpunkt, skall den framträda såsom ett förnuftigt ändamål och i dess ljus vinna en viss fattlighet. Skada blott, att hela denna praktiskt-etiska vändning är af Fichte sjelf logiskt omöjliggjord genom hans teoretiska förutsättningar! Det lönar föga att söka vinna innehåll åt sin verldsåsigt genom att hänvisa på det faktiska goda i verlden, på det sedliga lifvet och det sig i historien förverkligande gudsriket, då man inom sin kunskapslära har upphäft hvarje absolut sanningsmått. Står icke sanningens rena form i medvetandet öfver all verksamhet och all dermed förbunden förändring, utan fattas i stället all antagen sanningsnorm såsom ett blott relativt uttryck för en i sig obekant verksamhet, då sjunker sanningen ned till ett tillfälligt föreställningssätt, och då kan ingen faktisk erfarenhet, t. ex. af det s. k. rätta, goda eller sköna, nå utöfver denna tillfällighet och denna fenomenalitet. Om det etiska värdet förlorar hvarje fäste i en evig och oföränderlig sanning, då qvarstår icke längre det rätta såsom ett i sig varande rätt, utan blott såsom ett tillfälligt godt för mig och för dig, nu och då, här och der. Då hjelper ingen hänvisning på förnuftets faktiska former i naturen och historien, ty då finnes icke längre någon mening i att tala om ett förnuft. Försåvidt Fichtes teoretiska verldsåsigt icke hvilar på den archimediska punkten af ett formalväsende (formalgrund) i rent absolut (alltså ej i graduell) bemärkelse, på en rent logisk sanningsform och sanningsnorm, och försåvidt Fichte icke gifvit denna forms psykologiska karakteristik, fattande den såsom en form af *aktuellt* medvetande och till en tillräcklig grad isolerande den från öfriga former af aktuellt medvetande, och tillika under och i logisk analys af den faktiska vetenskapliga tekniken återfunnit den såsom all vetenskaps yttersta förutsättning samt angifvit denna väsensforms i den vetenskapliga verksamheten framträdande grundsidor, försåvidt dessa villkor hos honom icke uppfyllas, så sväfvar hans praktiska åskådning i luften, och är hela hans försök att på den praktiskt-etiska undersökningens område öfvervinna den teoretiska undersökningens innehållslöshet och motsägelser fullständigt förfeladt. Och Fichte uppfyller *icke* dessa villkor. Hvad man i detta afseende hos honom hänvisas till, det är

naturligtvis till den s. k. intellektuella åskådningen såsom möjligen utgörande den äskade oumbärliga sanningsnormen eller såsom sjelfva den ursprungliga formen af medvetandets enhet, men denna »intellektuella åskådning» utdömer sig sjelf såsom sådan norm dels genom sin principiella omedvetenhet, dels genom sin karakter af åskådning, hvilken karakter från början påtrycker den dualitetens, icke enhetens prägel.

Fichte har i sjelfva verket, trots sitt systems skenbara positivt-metafysiska hållning, gått betydligt längre än Kant i att bringa den negativa andan inom filosofien offer af absolut och transscendent kunskap, i det att han låtit falla icke blott all kunskaps absoluta förutsättning, den logiska tänkbarheten under form af alla förnimmande väsens ursprungliga enhet i det rena sjelfmedvetandet (hvilken enhet hos Fichte icke betecknar förnimmandets aktualitet eller klarhet och tydlighet, utan tvärtom innebär negation af denna aktualitet, alltså af medvetandet sjelft), utan ock den symboliska kunskapen om den absoluta anden, hvilken kunskap åtminstone är förenlig med Kants teoretiska åskådning, och som kan vinnas genom en analys af den etiska kulturen och dess förutsättningar, hvilken utföres under det logiska identitetskriteriets egid. Derigenom har han stegrat Kants kritiska ståndpunkt till en hyperkritisk och utplånat gränsskillnaden mellan fenomen och väsende, förvandlande hela vår erfarenhet till ett absolut fenomen af något absolut obekant. Att Fichte genom sin »vetenskapsläras» vändning åt det praktiska hållet trott sig kunna förebygga sitt systems skeppsbrott är ett faktum, som tager sig högst egendomligt ut för den blott logiskt intresserade granskaren. Det visar sig nemligen för en sådan med största tydlighet, att de väsentligaste förutsättningarna för denna vändning saknas i Fichtes lära. Om jag för min del likväl skulle våga försöka förklara densamma, så skulle jag vilja ställa den i sammanhang med Fichtes starkt framträdande medvetande om åtskillnaden mellan *verklighetens plan* och *idealets plan*, hvilken distinktion tvifvelsutan kommer att spela — och redan alltjemt efter Kant borde hafva spelat — en dominerande roll inom filosofien, och med den drift till verldssystematik, som nästan våldsamt arbetar hos honom. I denna distinktion — mellan verk-

lighet och idé — och i detta systematiska kraf har Fichte gått längre än Kant. Men i det hela har han förfelat hans ståndpunkt genom sitt förmörkande af filosofiens formalprincip, sjelfmedvetandet. Och genom detta förmörkande af förnuftets ljus i sjelfmedvetandet har han förberedt den naturalistiska idealismen hos Schelling och Hegel.

Då man ser fichteanismen i sammanhang med den Schelling-Hegelska panteistiska eller naturalistiska idealismen, så finner man å andra sidan en väsentlig brist hos den förra just på den punkt der den senare företrädesvis var afsedd till rättelse. Emedan en belysning af denna punkt är egnad att förstärka intrycket af de nyss framställda kritiska anmärkningarna, vilja vi dervid något uppehålla oss.

Vi utgå derifrån, att problemställningen i de teoretiska och praktiska delarne af Fichtes system är väsentligen olika, medan dock bestämdt anspråk göres derpå, att den praktiska delen skall lösa det problem, som den teoretiska lemnar olöst.[1]

---

[1] Det bör anmärkas, att de här använda uttrycken »den teoretiska och den praktiska delen af systemet» icke alldeles öfverensstämma med Fichtes egen terminologi i hans V. L. eller med den begränsning han der ger åt den teoretiska och åt den praktiska undersökningen. Med den teoretiska delen förstår jag hela medvetandets sjelfutveckling till aktualitet, hvarvid synpunkten af kausalt-genetisk erfarenhetsförklaring dominerar, och med den praktiska det aktuella medvetandets historia såsom sådant, hvarvid den teleologiska synpunkten är förherrskande.

Att det oändliga jaget säges vara bärare af de teoretiska processerna i nu angifna mening, medan det ändliga, individuella och historiska jaget uppbär de praktiska, detta påståendes sanning framgår till sin förra del redan deraf, att utvecklingen till aktuellt sjelfmedvetande betingas af jagets begränsning mot icke-jaget, hvilken begränsning på denna idealistiska ståndpunkt betyder jagets sjelfbegränsning eller sättande af gränser inom sig sjelft. Men detta sättande inom medvetandet af bestämda gränser, som från subjektiv sida betyder det aktuella medvetandets genesis, betyder från objektiv de bestämda tingens eller den formade naturens genesis. Men det är en uppenbar orimlighet att söka grunden till denna genesis i det individuella jaget som på sin höjd endast kan vara ett immanent moment i denna genesis sjelf. Det individuella jaget kan häfva naturens af det allmänna jaget satta skrankor, men det kan icke producera dem. Jfr här hvad Fichte sjelf framhåller i Thatsachen des Bewusstseins af år 1810 (Sämmtl. W. II, s. 563), nemligen att vetenskapsläran visserligen säger och alltid skall säga, att jaget absolut sätter såväl sig sjelft, som i sig objektet, men att den dervid icke

Man finner denna skillnad, om man frågar efter jagets eller subjektets betydelse i hvardera delen. Utan att här kunna ingå på en historisk granskning af åsigten, som skulle kräfva en ingående undersökning af skrifterna — och hvilken undersökning till sist möjligen blefve resultatlös just i följd af sin utförlighet! — våga vi dock förutsätta såsom i hufvudsak riktigt, att »det oändliga jaget» är det subjekt, som, i den teoretiska delen, uppbär och drifver de erfarenhetsbildande processerna, medan deremot det oändliga jaget i den praktiska delen icke längre framträder ur kausalitetens synpunkt, utan framträder såsom den kulturella processens ideala uppgift, öfver hufvud såsom idé. I senare fallet röjer sig det ändliga eller empiriska, konkreta jaget såsom utvecklingens drifkraft, absorberande den kausala synpunkten. Märkom, att den abstraktion, som det oändliga jaget innebär — icke så, att det oändliga jaget skulle falla tillsammans med filosofens abstrakta begrepp derom, utan det oändliga jaget eller den absoluta urverksamheten är en konstruerad, men likvisst såsom objektiv föreställd motsvarighet mot detta begrepp, en motsvarighet, som vinner sin pretenderade objektivitet genom att vara objekt för den intellektuella åskådningen, men helt falla utanför förståndets subjektiva reflexionsformer, alltså genom sin

---

tänker på det empiriskt gifna, utan på ett annat, för det vanliga ögat doldt, inom faktas sfer alls icke liggande, utan blott genom uppstigande till grunden fattbart jag. På ett annat ställe (Sämmtl. W. II, s. 607), säger han, att man allmänt uppfattat vetenskapsläran så, att den tillskrifver individet verkningar sådana som t. ex. produktionen af hela den materiella verlden och dylikt. Men det är ej individet, utan det ena omedelbara andliga lifvet, som frambragt alla företeelser och sålunda äfven de fenomenella individerna.

Här kan nu visserligen å andra sidan åter erinras derom, att denna mera objektivt-metafysiska uppfattning af det i sig varande abstrakta jaget (den intelligenta urverksamheten) såsom verldsgrund när som helst kan reduceras till en transscendental process i det ändliga medvetandet och blott betraktas såsom egande betydelsen af den yttersta förutsättningen för vårt objektiva förnimmande, men denna senare betydelse hindrar icke, att den metafysiska betydelsen af det oändliga jaget eller lifvet såsom verldsgrund står qvar, stundom ytterst starkt betonas, och detta allt starkare under Fichtes senare utveckling. Huru nu den metafysiska synpunkten kan bringas till samklang med den transscendentalt-kunskapsteoretiska, det må vara en sak för sig. Det säkra är, att man ingen rätt har att med den senare utplåna den förra.

omedvetenhet — märkom, säger jag, att detta abstrakta jag först fattas såsom princip för en kausal erfarenhetsförklaring — det abstrakta jaget är orsak — medan detsamma sedan kommer i den ställning, att det fattas såsom erfarenhetsförklaringens och all verksamhets öfver hufvud uppgift! Då likvisst den teleologiska erfarenhetsförklaringen icke kan nöja sig enbart med uppgiftens eller ändamålets synpunkt, utan tillika måste fasthålla orsakens, så låter den det empiriska, konkreta tidsjaget intaga orsakens plats, som blifvit tom genom det abstrakta jagets uppflyttning derifrån till idealets plan. Detta är ett drag af högsta betydelse. Det innebär nemligen, att, då synpunkten inom den Fichteska filosofiens systematiska procedur från att vara kausalt-teoretisk öfvergår till teleologiskt-praktisk, så medför denna synpunktens inre omgestaltning en förändring i uppfattningen af subjektet såsom realprincip. Ja, man är berättigad att vända förebråelsen mot Fichte för dualism också derhän, att han utgått från tvenne olika realprinciper, det abstrakta jaget (föreställdt såsom ett oändligt, objektivt och verksamt jag, men alldeles ej fattadt endast såsom de konkreta och individuella tidsjagens genusbegrepp)[1] och det konkreta jaget, så länge nemligen icke det senare är deduceradt ur det förra, något, som ingenstädes sker hos Fichte.[2] Det oändliga jaget och

[1] För undvikande af missförstånd hänvisas här till hvad som förut med, som det synes, fullt tillräcklig bestämdhet yttrats om förhållandet mellan jaget såsom blott och bar verksamhet (dess rena begrepp) och såsom bilden af en mer eller mindre hypostaserad intelligens, hvilken bild är det nödvändiga villkoret för den rena verksamhetens föreställbarhet och för uppfattningen af jaget såsom kausalt.

[2] Väl har F. — i Grundlage des Naturrechtes, i System der Sittenlehre, i Vetenskapsläran af 1801 och i Thatsachen des Bewusstseins af 1810 — sökt ådagalägga nödvändigheten af jagets individuellt personliga existens, men så vidt jag kan se blott under den begränsade formen af *andra* individers nödvändiga existens under förutsättning af att *en* existerar. Men det är sjelfklart, att en under sådan förutsättning — af ett personligt individuums existens — företagen bevisning icke ur det oändliga jaget, det absoluta vetandet eller det allmänna lifvet härleder nödvändigheten af jagets individualitet öfver hufvud. Här har härledningen sin terminus a quo i det faktum, att lifvet har inträdt i en individuationsprocess och att ett verkligt handlande blott kan ega rum i individuell form. — Att det abstrakt-oändliga medvetandet måste begränsa sig för att blifva ett bestämdt medvetande medför

det ändliga jaget äro i så måtto samordnade hos Fichte, som båda fattas, hvart på sitt håll och i sin omgifning, såsom kausala grunder, och som det enas härledning ur det andra icke på något sätt har stödts eller kunnat vetenskapligt häfdas, d. v. s. härledas ur nödvändigheten för det oändliga jaget att »sätta» det ändliga såsom villkor för medvetande om sig sjelft. Hvarje det oändliga jagets sjelfbegränsning är nemligen en viss bestämd form af förnimmande och medvetande, men en sådan form sammanfaller naturligen icke utan vidare med det ändliga jaget. Det ändliga jaget kan från ståndpunkten af det oändliga blott nås genom ett språng, en projectio per hiatum, d. v. s. det måste upptagas ur erfarenheten såsom ett faktum. Detta sker också i sjelfva verket. Det ser man deraf, att det ändliga jaget icke bringas i samband med det oändliga, fattadt såsom orsak, utan endast såsom ändamål. Det ändliga jagets inträdande i systemet afskär kausalförklaringens tråd och står der blott såsom faktiskt, d. ä. såsom oförklaradt. ι Förklaringen skall nu företagas ur synpunkten af det oändliga jaget, fattadt såsom idé, men om denna idé renas från alla faktiska och historiska relationer och betraktas inom sin egen sjelfbestämdhet — hvilket ju är alldeles nödvändigt, om idén skall kunna sprida något ljus öfver det faktiska — då innebär denna idé hos Fichte ingenting annat än den negativa oändligheten under form af det faktiska och begränsade jagets ändlösa upphäfvande af sin egen blotta fakticitet och begränsning. Detta är en det faktiskas process från intet (annat än sig sjelft) och till intet (annat än sig sjelft). Från intet, ty det är ej längre det oändliga jaget, som verkar: det oändliga jaget har i den moraliska utvecklingen ställningen af uppgift, ej af orsak. Till intet, ty den moraliska idén innebär blott upphäfvande af det faktiska. Derför reducerar sig hela den praktiskt-etiska utvecklingen hos Fichte till förändringar af faktiska tillstånd utan positiv (känd) orsak och utan positivt (kändt) mål utanför och öfver det faktiskas egen sfer.

---

väl nödvändigheten af ett objekt, men icke nödvändigheten af ett *du*, satt mot ett *jag*, eller af detta oändliga medvetandes splittring i en mångfald individuella medvetenhetscentra.

Denna utveckling sammansätter sig af blotta relationsvexlingar med en typ af blott empirisk, men ingen rationell allmängiltighet. Om sålunda den teoretiska vetenskapslärans begreppsmekanik mynnar ut i en inkompetensförklaring öfver det teoretiska förnuftet och i en hänvisning ut öfver sig på en högre verldsförklaring, ur det praktiska förnuftet, så ådagalägger verldsförklaringen ur det senare endast behofvet och nödvändigheten af att se ut öfver den ändliga tillvarons eget plan, öfver alla fakticitetens begränsningar för att vinna en tillfredsställande verldsförklaring. Vi måste i första hand upphäfva vårt eget tänkandes begränsning (abstrakthet) och alla dess psykologiska föranledningar för att kunna uppställa en duglig filosofi. Detta upphäfvande kan endast ske genom viljan, som radikalt förändrar hela vårt tillstånd. Men hvilken förnuftig och af erfarenheten styrkt anledning föreligger att tilltro den ändliga viljan en sådan makt? Och på den oändliga viljan, hvilken vi i ingen mon känna hvarken såsom orsak eller uppgift, kunna vi ju icke på något sätt räkna, utan densamma måste vi helt lemna utanför räkningen, om vi ej vilja leka med ord. Skall alltså filosofien kunna fortfara att lefva, så få vi icke basera den på en åt sig sjelf öfverlemnad faktisk vilja, som ständigt vexlar, men inga framsteg gör, som kan negera en form af ändlighet och relativitet blott för att sätta en annan, i ingen mon värdefullare, och som på sin höjd kan hoppas på en revolution inom den helt obekanta sfer, dit erfarenhetens teoretiska förklaringsgrunder blifvit förlagda. Skall filosofien fortfara att lefva, så måste man i stället återgå till en pröfning af viljelifvets teoretiska förutsättningar i afsigt att vinna en kunskap om verklighetens väsende, som eger sann allmängiltighet och nödvändighet, och som icke blott tomt och hopplöst visar ut öfver sig sjelf på — en möjligen genom viljan inträdande radikal förändring af hela vår tillvaro. Det var denna nödvändighet, som Schelling och Hegel insågo, och det var derför, som de satte in sin reflexion på sjelfva brytningspunkten mellan den teoretiska och den praktiska läran hos Fichte, förhållandet mellan det oändliga och det ändliga jaget eller, som saken ock kan ses, på förhållandet mellan jagets kausalitet och

dess teleologi. Här bundo de åter tillsammans hvad Fichte upplöst, och derför stå de i systematiskt afseende principiellt högre. Om sättet för sammanbindningen kan man tvista, men om nödvändigheten deraf kan man icke tveka. Schelling och Hegel åstadkommo sammanbindningen på det sätt, att de läto den praktiska utvecklingen erhålla så att säga samma »Träger» som den teoretiska, i det att de försänkte det individuella historiska subjektet i den absoluta, abstrakta urverksamheten såsom ett osjelfständigt moment deri och läto hela den etiskt-religiösa kulturen tjena såsom det absolutas (abstraktas) egen uppenbarelseform. Det absoluta qvarhölls hos dem alltid i ställningen af orsak tillika: det var orsak och ändamål på en gång. Hvad som härmed vinnes är systematisk afrundning i läran och den teoretiska synpunktens ställande i rätt förhållande till den praktiska: ur den teoretiska synpunkten vinnes en verldsförklaring in abstracto, hvilken sedan ur den praktiska kan in concreto genomföras, och de teoretiska undersökningarna lägga en verklig grundval för de praktiska, som icke längre endast hvila på det gränslösa sträfvandets och viljandets uppenbara vanmakt, utan på ett i några bestämningar klargjordt vara. Hvad som å andra sidan genom dem härmed går förloradt är icke lämpligt att nu ens antyda.

Hos Fichte betecknar den teoretiska verldsförklaringen i förhållande till den praktiska en lägre vy öfver hela erfarenheten, och den förra går upp i eller upphäfves af och i den senare, sedan den är vunnen. Men den utgör icke en propedevtik dertill, som fastställer dess abstrakta principer och förutsättningar. Man är derför berättigad att påstå, att systemets teoretiska del egentligen blott psykologiskt leder in på den verkliga och slutliga erfarenhetsförklaringen utan att utgöra ett logiskt betingadt moment deri. Till sitt objektivt vetenskapliga värde eller ur synpunkten af den genetiska erfarenhetsförklaringens sanning är den derför helt illusorisk. Men samma hårda dom är man berättigad att fälla äfven öfver den praktiska, om det är en sanning, att praktiskt-etiska undersökningar utan förutsättning af någon absolut kunskap om det rena eller teoretiska medvetandet helt och hållet sväfva i luften,

eller om det är en sanning, att det är orimligt att söka sprida något ljus öfver tingen, hemtadt från utvecklingens ändamål, så länge som man icke utgår från någon absolut kunskap om väsendet hos den orsak, som drifver hela utvecklingen[1].

---

[1] Jag förutser, att man från något håll kunde hysa benägenhet att mot mina anmärkningar framhålla såsom en gemensam grundbrist den förutsättning hos mig, att jag uppfattat Fichtes »vetenskapslära» såsom metafysik, medan den i sjelfva verket endast vill betraktas som kunskapsteori med stadigt fasthållande af den från Kant ärfda transscendentala synpunkten. Härpå vill jag endast svara, att jag, såsom jag redan visat, ingalunda förbiser denna vetenskapslärans ursprungliga och städse i viss mon fasthållna karaktär, men att detta obestridliga förhållande icke utesluter, att densamma *tillika* är metafysik, den enda, som F. erkänner, och som han framställt. Vetenskapsläran är universell erfarenhetsförklaring och vill sålunda ock förklara erfarenheten från synpunkten af objektivt vara. Den idealistiska ståndpunkten medför blott, att denna senare förklaring måste sammanfalla med förklaringen af objektiviteten i förnimmandet.

Rättelser och Tillägg.

Sid. X	r. 17 ofvanifrån	står: den är läs: det är
» XIV	r. 4 ofvanifrån	står: densamma läs: detsamma
» XXII	r. 3 nedifrån	står: än mer läs: än mer:
» 6	r. 8 ofvanifrån	står: dess menniskor läs: desamma
» 12	r. 11 nedifrån	står: bössan läs: bössan,
» 74	r. 16 nedifrån	står: saker läs: satser
» 94	r. 10 ofvanifrån	står: medvetandet läs: medvetandets
» 101	r. 5 ofvanifrån	står: vare läs: vore
» 116	r. 14 ofvanifrån	står: sammanfattningsbevis läs: sammanfattningsvis

Mindre, meningen icke störande tryckfel må benäget ursäktas.

Till sid. 69. Uttrycket *sinnesmodi* tages här i betydelse af *inom* hvarje sinne fallande qvalitativa differenser. Detta i god öfverensstämmelse med äldre språkbruk, men afvikande från den genom *Helmholtz* i psykologien inkomna terminologien, enligt hvilken *sinnesmodalitet* betecknar en i förhållande till andra sensationsgrupper diskontinuerlig sensationsgrupps bestämdhet.

Till sid. 142. Då här talas om den fara för resultatlöshet, som hotar alltför vidlyftigt kommenterande framställningar af filosofiska företeelser, må erinras om *Kuno Fischers* ord i hans Gesch. d. neuern Phil. (Jubiläumsausgabe), 4:de bandet, 1:sta delen, sid. 335 (Kritische Zusätze): »Wenn man eine Lehre nicht aus dem Ganzen versteht und aus den Grundgedanken zu erleuchten vermag, in Uebereinstimmung mit ihrer geschichtlichen Entstehung und ihrem urkundlichen Text, sondern dieselbe Stückchen für Stückchen nimmt und zu erörtern sucht, auch diejenigen anführt und stückchenweise erörtert, welche wiederum andere Erörterer erörtert haben, so kann es nicht fehlen, dass ein solcher Commentar wächst, wie der babylonische Talmud, und am Ende einstürzt, wie der babylonische Thurm», o. s. v. — Hvad K. Fischer här yttrar vänder sig mot Vaihingers monströsa Kantkommentar, men kan tvifvelsutan tillämpas på frukterna af många lärda mödor i vår tid.

INBJUDNING

TILL DEN OFFENTLIGA FÖRELÄSNING

MED HVILKEN

PROFESSORN I SEMITISKA SPRÅK

VID GÖTEBORGS HÖGSKOLA

Fil. D:r OTTO EMIL LINDBERG

KOMMER ATT SITT ÄMBETE TILLTRÄDA

AF

HÖGSKOLANS REKTOR

Bifogad skrift: **Aristophanes' föregångare och samtida inom den attiska komedidiktningen, af Johannes Paulson**

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1898

Då Göteborgs Högskola den 15 sept. 1891 började sin verksamhet, kunde den genom de lärarekrafter, hvilka den då hade fäst vid sig, meddela undervisning i (teoretisk och praktisk) *filosofi, historia, statskunskap, estetik med litteratur- och konst-historia, nordiska språk, germanska språk, romanska språk* och *klassiska språk.* Den första vidgningen af Högskolans undervisning ägde rum, då vid densamma äfven anordnades undervisning i *semitiska språk.*

Då nämligen Högskolan från början ordnade sin verksamhet med hänsyn till att bereda sina lärjungar för afläggande af de akademiska examina, som tillhöra den humanistiska sektionen vid Statsuniversitetens filosofiska fakulteter, inträdde snart behofvet af en lärare äfven i semitiska språk. Redan under den första terminen af Högskolans verksamhet anmälde ett afsevärdt antal lärjungar — hvilka beredde sig dels för teologisk-filosofisk, dels för filosofie kandidat-examen — sin önskan att erhålla undervisning äfven i semitiska språk. Lärarerådet ingick alltså (protokoll d. 29 sept. 1891) till Styrelsen med en framställning dels om anställandet vid Högskolan af en e. o. lärare i semitiska språk, dels ock att till denna lärareplats måtte förordnas Fil. Licentiaten *O. E. Lindberg.* Och blef han, i enlighet med Lärarerådets förslag, af Styrelsen (prot. d. 30 sept. 1891) utsedd till e. o. lärare i semitiska språk.

På denna plats var Fil. Licentiaten O. E. Lindberg verksam vid Högskolan, till dess han, efter vederbörligen aflagda akademiska prof, af Styrelsen (prot. d. 27 febr. 1894) på Lärarerådets förslag kallades till docent i semitiska språk vid Göteborgs Högskola. Denna kallelse erhöll Kanslersämbetets stadfästelse d. 6 mars s. å.

Under tiden hade Kungl. Maj:t, genom nådig resolution af d. 17 juni 1893, beviljat Göteborgs Högskola sökt examens-

rätt. Då emellertid nämnda resolution begränsar examensrättens utöfvande till de ämnen, hvilka vid Högskolan företrädas af professurer, saknade Högskolan fortfarande rätt att anställa sådana examina, i hvilka semitiska språk inginge. Att Docenten Lindberg, detta ogynnsamma förhållande till trots, dock ständigt ägt lärjungar i semitiska språk, har berott på hans utmärkta och väl kända skicklighet som undervisare. Men från den synpunkt, enligt hvilken Högskolan har till uppgift att sätta sin studerande ungdom i tillfälle att aflägga akademiska examina, innebar dock detta förhållande en stor olägenhet. Utom det att detta ämne ingår som obligatoriskt i den teologisk-filosofiska examen, ingår det äfven ofta i en filosofie kandidat-examen, efter hvars afläggande examinand afser att fortsätta sina studier inom teologisk fakultet. Få äro icke heller de lärjungar, hvilka, på den grund att Högskolan saknat rätt att examinera i semitiska språk, antingen nödgats ändra den studieplan, de från början följt, eller också, för att blifva examinerade äfven i nämnda ämne, efter en kort vistelse vid Högskolan, lämnat henne för att fortsätta sina studier vid statsuniversitet.

Det var emellertid icke endast examensförhållanden, som gjorde det för Högskolan i så hög grad önskvärdt att kunna inrätta en professur i semitiska språk. För en sådan åtgärd talade äfven detta omfattande ämnes egen forna och nuvarande betydelse i den religiösa och humana kulturens utvecklingshistoria. Det är visserligen sannt, att detta ämne inom den humanistiska gruppen af vetenskaper förefaller stå tämligen isoleradt. Men sammanhanget mellan detta och öfriga humanistiska ämnen förefinnes dock, änskönt det delvis ligger ganska djupt. Vi behöfva blott erinra om de religiösa inflytelser, som utgått från den semitiska orienten och bestämmande inverkat på Europas religiösa åskådning alltifrån den kulturperiod, om hvilken grekernas äldsta tradition vittnar, intill våra dagar — vi behöfva blott erinra därom, för att det skall för en hvar stå klart, med hvilken rätt semitisk odling inom en humanistisk fakultet företrädes af en själfständig lärostol, och huru lifligt Högskolan skulle önska att snart se en sådan upprättad.

Möjlighet härtill bereddes också Högskolan fortare än hon

vågat hoppas. Det var Högskolans bepröfvade vän, Konsul *Oscar Ekman*, som genom en ny vacker donation af d. 15 maj 1897 satte Högskolan i tillfälle att skrida till förverkligande af här antydda önskemål.[1] Sedan det ekonomiska hindret sålunda var undanrödt, beslöt Högskolans Styrelse, på Lärarerådets hemställan, d. 15 febr. d. å. att inrätta en professur i semitiska språk. Sedan, på anmodan af Styrelsen, Professorn vid Lunds Universitet, *Esaias Tegnér*, och Professorn vid Upsala Universitet, *H. N. Almkvist* inkommit med yttrande öfver, huruvida tillfälle gåfves att genom kallelse besätta den nyinrättade professuren eller den borde anslås till ansökan ledig, ingick Lärarerådet, i anslutning till hvad de nämnde sakkunnige hvar för sig förordat, till Styrelsen den 19 sistl. mars med enhälligt förslag, det måtte Styrelsen utan ansökan till Professor i semitiska språk kalla Docenten vid Göteborgs Högskola Fil. Dr *Otto Emil Lindberg*. Styrelsen beslöt vid sitt sammanträde d. 2 april i enlighet med Lärarerådets förslag, och erhöll nämnda kallelse d. 29 april Kungl. Maj:ts stadfästelse.

Professor Lindberg har om sitt lif meddelat:

Jag, Otto Emil Lindberg föddes i Kila församling af Nyköpings län d. 8 Maj 1850; tog efter 6 års studier studentexamen vid Stockholms norra Gymnasium v. t. 1874; aflade fil. kand.-examen h. t. 1885 och licentiatexamen h. t. 1890; disputerade för graden h. t. 1893 samt promoverades följande termin 1894.

Beträffande min undervisningsverksamhet beder jag få meddela: jag gaf enskild undervisning i Upsala, mestadels i det hebreiska språket, från och med 1876 till och med Nov. 1891; undervisade i Fjellstedtska skolan i hebreiska och andra ämnen h. t. 1879—v. t. 1883 samt i Lärokursen för teol.-fil.-examen h. t. 1883—Nov. 1891; utnämndes till e. o. lärare i semitiska språk vid Göteborgs Högskola h. t. 1891, till docent i samma ämne därstädes v. t. 1894 och till professor i semitiska språk vid nämnda Högskola v. t. 1898.

Från trycket har jag utgifvit följande skrifter:

Kollegium i hebreisk grammatik (öfvertryck) Upsala 1880;

Studier öfver de semitiska ljuden w och y (176 ss. 8:o.) Göteborg 1894; (i Göteborgs K. V. o. V:s Samhälles Handl. Ny Tidsföljd. XXVIII).

Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen, I. Lautlehre, A. Konsonantismus (160 och XI ss. st. o.; = Göteb. Högsk. Årsskr. III, 6.) Göteborg 1897;

Mohammed och Qorânen. Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, VI. (194 ss. 8:o.) Göteborg 1897;

---

[1] Om nämnda donation se Göteborgs Högskolas Årsredogörelse 1896—1897 sid. 5.

Flere skrifter af humanistiskt och skönlitterärt innehåll, såsom:

Några vinkar om uppfostran (en serie artiklar i Svensk Läraretidning 1884—85);

Sanningstrådar i sagoväf (en sagosamling) Göteborg 1894, m. fl.;

åtskilliga recensioner och tidningsartiklar.

Det är såväl genom en omfattande och utmärkt väl vitsordad lärareverksamhet, som ock genom en aktningsbjudande vetenskaplig produktion, som Professor Lindberg vunnit den lärostol, han nu innehar. Hans befordran är en vacker och välförtjent lön för ett mer än vanligt energiskt och uthålligt arbete. Högskolan kan lyckönska sig till att vid besättandet af den nyinrättade professuren i semitiska språk hafva i Professor Lindberg vunnit en personlig kraft, som skall genom sitt vetenskapliga arbete hedra Högskolan och genom sin undervisning i högsta måtto gagna hennes lärjungar.

Professor Lindberg kommer att torsdagen d. 8 sept. kl. 1 e. m. tillträda sitt ämbete med en offentlig föreläsning å Stora Hörsalen om *Semiterna och bokstafsskriften.*

På uppdrag af Högskolans Styrelse har jag äran att utfärda inbjudning till bevistande af nämnda offentliga föreläsning.

Högskolan skulle räknat det för en högtid att vid detta tillfälle få hälsa såsom närvarande den vördade man, å hvilken hvilar uppdraget att förestå kanslersämbetet för Göteborgs Högskola, *H. H. Svea Rikes Erkebiskop, En af de Aderton i Sv. Akad., Led. i andl. Stånd. af K. M. O, L. K. V. A., m. m., T., J. o. Fil. D, Herr ANTON NIKLAS SUNDBERG.* Dessvärre varder denna glädje icke Högskolan beskärd. H. H. Erkebiskopen har i skrifvelse meddelat, att andra värf för närvarande kräfva hans tid och krafter.

Det är, som ofvan antydts, genom en storartad välvilja från ett för Göteborgs Högskola intresseradt håll, som denna sett sig i stånd att inrätta den professur, hvilken af sin innehafvare nu tillträdes. Högskolan önskar mer än hon vågar hoppas att vid detta tillfälle se närvarande *f. d. Konsuln, K. m. st. k. N. O., K. W. O. 1 kl., m. m., OSCAR EKMAN.*

Emellertid vill jag begagna mig af tillfället att uttala Högskolans djupt kända tack till den vördade mæcenaten och ge uttryck åt den förvissningen, att den nya professur, som genom hans intresse kommit till stånd, skall i väsentlig mån för Högskolan underlätta fyllandet af den uppgift, som är henne förelagd.

Däremot gläder sig Högskolan åt att vid detta tillfälle få motse ett besök af *Ordföranden i Göteborgs Högskolas Examenskommission, En af de Aderton i Svenska Akademien, K. m. st. k. N. O., L. K. V. A. m. m., f. d. Professorn, Fil. D:r GUSTAF HÅKAN JORDAN LJUNGGREN.* Genom flera års välvilligt samarbete hafva vi vant oss att betrakta Professor Ljunggren icke endast som statens officielle representant vid vissa af Högskolans funktioner, utan framför allt som en för Högskolan varmt intresserad vän. Hans närvaro här vid detta tillfälle intygar att vi häruti dömt rätt.

Likaledes skulle det glädja Högskolan, om hon vid detta tillfälle som vid föregående af liknande art finge se närvarande *Biskopen öfver Göteborgs Stift, K. N. O. 1 kl., Teol. och Fil. D:r EDVARD HERMAN RODHE.*

Högskolan hoppas äfvenledes att få hälsa närvarande förre ledamoten af Högskolans Styrelse, *Redaktör S. A. HEDLUND*, samt förre innehafvaren af professuren i historia och statskunskap vid Göteborgs Högskola, *Lektorn D:r ERNST CARLSON.*

En särskild inbjudan riktar jag härmed, utom till Högskolans *Lärare* och *Lärjungar*, äfven till de korporationer, hvilka äro med Högskolan förbundna genom rätten att utse medlemmar i hennes Styrelse: *Herrar Stadsfullmäktige i Göteborg, Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, Göteborgs Musei styrelse,* samt *Rektorer och Lärare vid Elementarläroverken.*

Dessutom anhåller jag att få ställa en inbjudning äfven till *Herrar Medlemmar af Länsstyrelsen*, *af Stiftets Domkapitel, till Chefen för 1:a Kungl. Göta Artilleriregemente, till Göteborgs stads Borgmästare och Magistrat*, *Drätselkammarens Herrar Ledamöter*, samt för öfrigt till en hvar, som med intresse följer arbetet vid Göteborgs Högskola.

För dem, som erhållit inträdesbiljetter till föreläsningen, öppnas Stora Hörsalen kl. 1/2 1 e. m. Efter kl. 1 lämnas så långt utrymmet medgifver tillträde äfven åt personer utan biljetter.

Göteborg den 5 september 1898.

Johannes Paulson.

ARISTOPHANES'

FÖREGÅNGARE OCH SAMTIDA

INOM

DEN GREKISKA KOMEDIDIKTNINGEN

AF

JOHANNES PAULSON

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1898

Den serie offentliga föreläsningar[1], som härmed börjar, skall sysselsätta sig med den aristophaneiska komedien. Komedien är både frände och motsats till tragedien. Motsatsförhållandet mellan dessa båda konstformer är lätt funnet: eller kan en skarpare motsats tänkas än den i regel allvarliga, ofta ända till skakande förtviflan dystra händelseutvecklingen i tragedien och det vansinnigt uppsluppna, öfver alla anständighetens skrankor gående skämtet i komedien, där skaldens fantasi med lekande öfvermod gäckas icke blott med medborgares heder och ära, utan äfven med alla de förnuftiga lagar, hvilka tillvaron eljest respekterar? Mindre klart ligger måhända för våra ögon dessa litteraturarters frändskap. Men en sådan förefinnes dock, och det icke endast för så vida, som deras yttre form är densamma: en dramatisk-metrisk dialog omväxlande med korsånger; de äro äfven fränder såsom ytterst vuxna fram ur samma rot; ursprunget är för dem gemensamt. Äfven komedien har sitt ursprung i de fester och upptåg, med hvilka vi-

[1] Efterföljande framställning utgör i allt väsentligt den föreläsning, med hvilken jag inledde en serie offentliga föredrag vid Göteborgs Högskola vårterminen 1898 öfver »Aristophanes och hans komedier». Som uppsatsens omfång torde visa, är framställningen på en och annan punkt utförligare än den var i det muntliga föredraget. — Jag vill tillägga, att äfven i denna form uppsatsen afser att vara en inledning till föreläsningarna öfver Aristophanes, hvilka jag hoppas snart kunna offentliggöra på annat, lätt tillgängligt håll.

nets gud, Dionysos, firades, — men väl att märka, icke ur de officiella, konstnärligt utbildade dithyramberna, utan ur det konstlösa skämt, med hvilket den enkla landtbefolkningen, efter fattig lägenhet, roade sig själf, sedan den förut i den allvarliga dithyramben hemburit guden sin andaktsfulla gärd af feststämning.

Vi kunna för denna uppgift åberopa oss på den bästa källa: det är ingen mindre än Aristoteles själf, som berättar att komedien har sitt ursprung i de sånger, som föredrogos vid Dionysosfesterna. I Dionysos-gestalten hade den grekiska fantasien förkroppsligat sin uppfattning af naturens aflande och alstrande förmåga, och därför hedrades denne gud med lössluppna upptåg, i hvilka deltagarne buro symboler af denna naturens alstringskraft, och där sånger, hvilkas innehåll stämde väl till dessa upptågs lasciva sed, afsjöngos. Med denna härledning af komedien stämmer väl självfva namnet κωμῳδία. Det betyder sång vid en Komos. Men själfva ordet Komos betyder en med musik, sång och dans förenad festmåltid, i synnerhet en sådan, som hålles till gudarnes ära, och speciellt är det namnet på en festmåltid till Dionysos' ära. Men Komos kom snart att beteckna icke blott festmåltiden, utan äfven festlaget, när det, fylldt af Demeters och Dionysos-Bakkhos' håfvor, i larmande öfvermod och narraktigt skämt drog från hus till hus. Komedie är därför i speciell mening det rusiga Dionysoslagets upptåg och dess förmodligen oftast improviserade sång. Ur detta komediens ursprung låter dess eget mer än djärfva språk och ofta vågade handling förklara sig, och denna sin härstamning blifver komedien äfven i så måtto trogen, som den snart blef en integrerande del af de offentliga Dionysosfesterna, af statens officiella gudstjänst. Redan före 460 och antagligen redan omkring 470 hade staten åtagit sig komedien på samma sätt, som den förut gjort med tragedien, i det den ställde en kör till dess förfogande. Tidigare hade uppenbarligen uppförandet af komedier helt och hållet berott på enskildt initiativ.

Tack vare Aristophanes, kunna vi på en punkt göra oss en föreställning om de landtliga bruk, ur hvilka komedien vuxit fram. I den äldsta af hans bevarade komedier,

»Akharnerna», låter han den hederlige Dikaiopolis till Bakkhos' ära anordna en procession för att stämma guden till förmån för den fred, han åtrår. Processionen är icke synnerligen imponerande: i spetsen för densamma går Dikaiopolis' unga dotter, som på sitt hufvud bär en korg med de förnödenheter, dem det förestående offret kräfver; efter henne kommer slafven Xanthias med den symbol af den alstrande naturen, hvilken lade i dagen att det var en dionysisk fest, som firades; sist kommer husfadren själf, till ära för Phales, en kamrat till Dionysos, sjungande en sång, i hvilken han bland annat vidrör denne »nattsvärmares och dryckesbroders lystenhet efter kvinnor och gossar». Dikaiopolis' hustru åskådar från husets tak processionen.

Otvifvelaktigt har Aristophanes afsett att genom framförandet af denna fåtaliga procession väcka löje hos åskådarne, som ju häri måste se en parodi på de processioner, de voro vana att åse eller mangrannt deltaga i. Men detta hindrar icke att, om vi med en tillräckligt stark multiplikator mångdubbla entalet i hvarje afdelning af den af Dikaiopolis anordnade processionen, vi få en jämförelsevis tillförlitlig föreställning om ett moment af de många, som ingingo i de landtliga fester, ur hvilka komedien föddes.

Vi känna, som sagdt, på Aristoteles' ord den grekiska komediens ursprung, men vi kunna icke följa den i alla dess utvecklingsfaser. Tiden har farit hårdhändt fram mot dess skapelser. Af hela den yppiga skörd, som från dess fält en gång tillfördes den grekiska litteraturen, hafva vi, om vi bortse från fragment, hvilka som strödda citat förekomma hos åtskilliga författare, strängt taget kvar endast elfva komedier af Aristophanes, — i och för sig ju icke litet, men en försvinnande del, om också med all sannolikhet den bästa, af den grekiska komediediktningens hela produktion. Jag ser då bort ifrån att vi i latinsk form, i Plauti och Terentii diktning, äga några och tjugo komedier i tämligen trogen efterbildning af något senare grekiska original. Det är således icke för oss möjligt att steg för steg följa komediens utveckling från de improviserade utgjutelserna vid det rusiga Dionysos-lagets larmande upptåg till den jämförelsevis strängt bundna konstform,

den iklädt sig hos Aristophanes. Det är troligt att komedien först hos denne skald fått sin fullt konstnärliga gestaltning, och att den hos hans föregångare ännu liksom trefvande söker sin form, och just på den grund ännu ter sig tämligen mång-gestaltad. Vi kunna alltså ingenting säga om komediens konstnärliga byggnad före Aristophanes, utom det att vi måste tänka oss dess utveckling analog med tragediens: en begynnande responsion, sedan, då skämtet fick annat ämne än den tillfälliga improvisationens, en växelsång mellan tvenne, och till sist i det hela samma apparat som i tragedien. Däremot känna vi väl ett och annat om dess innehåll. Vi skola därom gifva några notiser, — i det att vi, innan vi öfvergå till föreläsningarna om Aristophanes själf och hans komedier, nämna några ord om de mest betydande bland hans föregångare.

Jag skall blott i förbigående nämna *Susarion,* en dorer från Megara[1], efter hvad det uppgifves. Han lefde under förra hälften af det sjätte förkristna århundradet och olika traditioner öfverensstämma däri, att de tillskrifva honom stor betydelse för komos-sångens utveckling till konstnärlig form. Det heter än att han uppfunnit komedien, än att han är den förste, som gifvit densamma metrisk form; han skall hafva uppfört komedier i den attiska byn Ikaria, en ort, som nämnes äfven i tragediens första historia, — ett sammanträffande, i hvilket vi med rätta torde se en erinring om de båda dramatiska diktarternas gemensamma ursprung. Om det fragment, som hos en medeltida kompilator anföres under hans namn, är äkta, så har redan han i en kort, prægnant form funnit det förtviflade uttrycket för det dilemma, i hvilket männen fortfarande lära befinna sig, att döma af ett äfven hos oss gängse danskt talesätt. Slutet af detta fragment kan nämligen nästan ordagrannt återges med det bekanta: »gift dig, og du vil fortryde det; gift dig ikke; du vil fortryde det med» — eller, för att komma fragmentets egen lydelse närmare:

---

[1] Man är böjd för att lägga särskild vikt på traditionen, att den förste komedieförfattaren härstammade från Megara. Megarenserna ansågos hafva en skarp tunga. »Akta dig», hette det, »för allt hvad Megarenser heter; ty de äro skarpt satiriska».

Ett ondt är kvinnan, gode män, och dock ej kan
ett hushåll byggas, där ej detta onda finns.
Blif ogift eller gift dig — det är lika slemt.

Låtom oss emellertid hoppas att versen är understucken och att Susarions erfarenheter af lifvet voro ljusare än så.

Vi torde emellertid icke böra anse, att den af Susarion uppfunna eller utbildade komedien till sin form stått den senare attiska synnerligen nära. Under den närmaste tiden känna vi föga eller intet om den grekiska komedien. När åter notiserna om den börja flyta något rikligare, under århundradet efter Susarions, arbetar den på tvenne paralella linier: vi hafva den doriskt-siciliska komedien och den attiska. Förmodligen har Susarion som dorer stått den förra närmare än den senare.

Vi skola först nämna några ord om den doriskt-siciliska komedien och dess främsta namn, *Epikharmos.*

Sicilien hade under forntiden jämförelsevis tidigt blifvit koloniseradt af greker, mest af dorisk stam. Dessa siciliska dorer utvecklade i sitt nya hemland en human kultur, som i mångsidighet stod vida framom den, hvars målsmän hemlandets stränga dorer voro. På många punkter kunna vi konstatera, att den grekiska kulturen på Sicilien höll jämna steg med det grekiska moderlandets framåtskridande, sådant det fann sitt bästa uttryck i den joniskt-attiska staten; ja, ofta synes den t. o. m., tack vare Siciliens större naturliga rikedomar — hvilka för en tid, med hjälp af en kraftig statskonst, gjorde Syrakusai till den grekiska världens mest betydande stad — hafva haft ett visst försprång. Det är först den perikleiska tiden, som ger Aten ett afgjordt företräde. Eljest kunde man visserligen hos dorerna på Sicilien träffa samma karaktersdrag, som hos de fränder till dem, hvilka kvarstannat i hemlandet. Vi känna alla den doriska lakonismen, förmågan att gifva korta och träffande svar. Denna egenskap var så framträdande hos Siciliens befolkning, att, som Cicero säger, sällan en Siculer var förlägen för en kvick och slående replik. Det var naturligt att denna egenskap måste i eminent grad förefinnas hos den skald, som forntiden själf betraktade som den doriskt-siciliska komediens mästare, *Epikharmos.* Hos honom kommer den till synes särskildt i många elegant formade, sentensartade uttryck. Genom erfaren-

hetssatser af ofta djup och allvarlig visdom kom han att för eftervärlden blifva en filosofisk tänkare, hvars maximer man samlade för att i dem finna rättesnören för sitt handlande, och förmodligen uppträdde han äfven direkt som filosofisk författare. Man har notiser om skrifter af Epikharmos i filosoferande naturvetenskap. Åtminstone synes han hafva ägt den förutsättning för filosofiskt författarskap, som ligger i en sund skepsis, att döma af ett fragment, i hvilket han manar: »var besinningsfull och akta dig för lättrogenhet: ty dessa egenskaper äro förståndets lemmar».

Man tillskrifver honom maximer sådana som denna: »Det är klokt att tiga, då personer äro närvarande, som äro klokare än vi själfva». Eller hvad säger man om följande vackra sentens: »arbete och möda är det pris, för hvilket gudarne sälja oss lifvets goda». Den vers, som oftast citeras efter honom och som jämväl klarlägger hans idealism, är denna:

Själen ser och själen hörer; annat allt är döft och blindt.

När själen lämnar kroppen, visar det sig att människan är som en »uppblåst lädersäck»: när luften släppes ut, faller den samman.

En annan vers bär följande vackra vittnesbörd om hans sedliga åskådning:

Är ditt sinne rent, då är du ock till hela kroppen ren.

»Fromt lif är bästa vägkost» är också en sentens, som tillskrifves Epikharmos. Och han tänker högt om gudomen: »Intet undgår gudomen, det må du väl veta. Guden själf ser oss alltid, och för honom är ingenting omöjligt» — och en vacker maning inneslutes i följande sentens:

Sök ej, dåre, veklig njutning; den är bitter smärtas frö.

I ett annat yttrande, förmodligen tillhörande en komedi, tangerar han samma tanke, som vi nyss funnit i Susarions epigrammatiska sats: »Att gifta sig, det är ungefär det samma som att spela tärning. Får du en flicka med goda seder, utan något större fel, så kan du blifva lycklig i ditt äktenskap; men om du råkar att få en, som tycker om att vara ute, föra sladder och kasta ut pänningar, så har du för hela ditt lif, i skepnad af hustru, till sällskap en dyrbar olycka». Detta ställe erinrar

om hvad Cato tre århundraden senare hade att anföra mot kvinnovärlden i Rom.[1]

På grund af sådana uttalanden och andra af mera filosofiskt innehåll gjorde man Epikharmos till filosof och t. o. m. till pythagoré, troligen icke endast på grund af pythagoreiska reminiscenser i hans skrifter, — man sade längre fram, att han under skämtets form förstulet spridde pythagoreiska lärosatser — utan förmodligen redan på den grund, att han tillhörde den grekiskt-geografiska enhet, inom hvilken pythagoreismen en gång djupast slagit rötter[2], och där väl för öfrigt den samtida bildningen öfverhufvud var i hög grad färgad af pythagoreiska element. Ja, så stort var det anseende, Epikharmos åtnjöt, att t. o. m. de sju vises aristokratiskt slutna krets öppnade sig för honom. En af de forntida författare, som behandlade Epikharmos' lif och diktning, sökte påvisa, att åtskilliga platonska dogmer ytterst hvilade på satser, dem denne skald uttalat. I själfva verket var han dock framför allt komedidiktare. Men som sådan framstod han i den grad, att Plato i honom ser den glada diktens främste sångare, liksom Homeros är för honom den allvarliga diktens ypperste skald.[3]

Epikharmos var icke född siculer. Det berättas att han på den lilla ön Kos skulle skådat dagens ljus, omkring år 540 före vår tidräkning. Redan vid tre månaders ålder skulle han hafva kommit till Sicilien, där längre fram först det siciliska Megara, sedermera Syracusai var platsen för hans mångsidiga litterära verksamhet.[4] Han skulle dött vid midten af följande århundrade, nittioårig.

Vi känna ett icke ringa antal titlar på komedier af Epikharmos, inemot eller omkring ett fyrtiotal. Förmodligen hafva dessa komedier ofta ingått i de musiska och teatraliska festspel,

---

[1] Cato och Fruarne. En skildring från kvinnoemancipationens första dagar. Af Johannes Paulson (i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning d. 18 febr. 1893).

[2] Att han skulle varit personlig lärjunge till Pythagoras är en uppgift, som hvarken kan bevisas eller med öfvertygande skäl bestridas.

[3] Somliga vilja i det platonska stället (Theaet. 152 E) se en viss ironi, som skulle hindra oss att taga yttrandet om Epikharmos på allvar.

[4] Man har notiser om skrifter af Epikharmos äfven i läkekonst.

med hvilka tyrannerna Gelon och Hieron[1] ville komma de goda invånarne i Syrakusai att glömma förlusten af sin frihet.

Dessa komedier tillhöra tvenne olika grupper; en del behandlar mytologiska ämnen i travesterande riktning och torde i sådant fall hafva närmat sig det med tragedien förbundna attiska satyrspelet. Andra framställa bilder ur det vanliga lifvet, sådant det tedde sig för den vakne iakttagaren, och torde därigenom vara föregångare till den efteraristophaneiska intrig- och karakters-komedien. Att döma af ett horatianskt yttrande om Epikharmos, räknades honom till förtjänst att han i sina komedier hade en liflig handling, som scen för scen skyndade mot slutet, eller snarare, då vi icke hafva tillräckligt skäl för antagandet, att en konstnärlig händelseutveckling förekommit i Epikharmos' komedier: han torde hafva utmärkt sig genom raskt och lifligt fattade situationer, till hvilka slöt sig en träffande och koncis replik. Om komediernas byggnad veta vi nämligen ingenting närmare. Men väl känna vi en del fragment, och bland dem äfven ett och annat, som är så utförligt, att vi kunna döma om några af hans karakterer. Huru siculiskt uddig hans replik kunde vara, visar ett fragment, där en person afspisas med följande: »du talar, icke därför att du är talare, utan därför att du omöjligen kan tiga».

Den mytologiska travestien rörde sig med förkärlek kring drag ur myten om den populäre heroen Herakles. Denne godmodige gudason var, särskildt på grund af sin omåttliga aptit, föremål för grekernas skämtlynne. I Aristophanes' »Fåglar» möta vi en scen, där Herakles' hunger spelar en ödesdiger rol för den olympiska gudavärlden: utsikten till en god frukost är nog för att den hungrande hjälten skall svika sitt diplomatiska uppdrag och åt fågelvärlden utlämna Olympiernas mest vitala intresse. Äfven i »Grodorna» skämtas på motivet af Herakles' glupskhet. Hos Epikharmos förekommer Herakles bl. a. i en komedi »Busiris»; namnet tillhörde en grym och illparig egyp-

[1] Några anekdoter antyda, att Epikharmos rörde sig tämligen fritt vid tyrannhofvet. Plutarkhos berättar att han en gång, i närvaro af Hierons gemål, låtit undfalla sig ett opassande yttrande, men att Hieron därför näpste honom.

tisk konung, och komediens innehåll kan antagas hafva varit följande: Busiris hade af en kyprisk profet, Phrasios, erhållit rådet att afvärja den i landet härskande hungersnöden genom att hvarje år offra en främling. Profeten föll själf som första offer för sitt råd; Busiris räddade åt sitt land och sitt folk lyckliga år genom att fortfarande troget följa detsamma. Under sin färd efter Hesperidernas äpplen kom Herakles äfven till Egypten. Han vardt utsedd att offras, men förd till altaret, sliter han banden, slår ihjäl Busiris och andra, och gör sig därefter ett godt mål i Egyptens rågade visthus. På denna punkt är det, som ett åsyna vittne skildrar Herakles till bords med följande ord: »Att se honom äta, det är så att man kan dö af förskräckelse. Ett doft mullrande ur svalget, det brakar och knakar i käkarna, ett knastrande buller och gnissel mellan tänderna, under det näsborrarna flåsa och öronen vällustigt vippa fram och tillbaka».

På Sicilien och särskildt i Syrakusai fördes ett yppigt lif: yppigheten är den vanliga följeslagen till rikedomen[1]. Uppenbarligen är det åt Syrakusanernas öfverdådiga gästabud, Epikharmos syftar, äfven då han förlägger kalaset till Olympen. Vid (Herakles' och) »Hebes bröllop» — en komedititel — måste det hafva gått flott till, att döma af de fragment, som en senare författare, Athenaios, i rätt stort antal bevarat åt oss. I dessa fragment nämnes en oräknelig mängd läckra rätter, särskildt fisksorter. Säkert har Epikharmos icke försummat att låta den matfriske brudgummen taga för sig af hvad det rika bordet bjöd.

En omarbetning af »Hebes bröllop» anses »Sånggudinnorna» vara. I denna komedi hade det komiska i innehållet ytterligare förhöjts därigenom, att sånggudinnorna, förvandlade till frodiga nymfer, under namn som hämtats från fiskrika floder, uppträdde som en slags fiskmånglerskor, hvilka som brudskänk förde med sig till bröllopet sina vattendrags läckra rikedomar.

Äfven ur andra mytkretsar, som t. ex. den trojanska, hämtade Epikharmos ämnen för sin travesterande komedi. I regel

[1] Om Syrakusanernas rikedomar få vi en föreställning genom ett kändt talesätt, som sade att »hvad som betraktades som stor rikedom på andra ställen icke var tiondedelen af hvad som gällde som sådan i Syrakusai».

äro emellertid fragmenten för fåtaliga eller för dunkla, för att ge oss en någorlunda tillförlitlig föreställning om innehållet i dessa komedier, hvarför vi icke längre dröja vid dem, utan i stället öfvergå till att säga några ord om de komedier af Epikharmos, hvilka behandlade ämnen ur människors vanliga lif.

I en komedi, »Rofferi», anfaller han »de elaka spåkäringarna, som föregifva sig veta allt, och dymedelst locka från enfaldiga fruntimmer hvad pänningar de hafva». I »Hoppet eller Rikedomen» låter han, efter hvad den antika traditionen uppgifver, för första gången snyltgästen uppträda på scenen. I den nyare attiska komedien spelade, som bekant, denna typ en stor roll, och varierades i det oändliga. Han presenteras som en person, den där är glad åt den prisbilliga maten, och som i en slurk kan dricka en hel dunk med vin, som vore det blott ett glas fullt. I fortsättningen af skådespelet skildrar parasiten sitt lif i följande ord:

»Jag spisar med hvem helst som vill veta af mig —, blott man bjuder mig — och till och med med den som inte tål mig; en inbjudning är noga taget öfverflödig. Till bords är jag mycket spirituell, jag kommer alla människor att skratta, och jag håller loftal öfver den, som består kalaset. Om någon understår sig att motsäga mig, blir jag arg, och skäller ut honom. Till sist, när jag ätit och druckit hvad jag orkar, går jag min väg. Ingen slaf följer mig med lykta i handen. Jag letar mig fram, trampar emellanåt fel, där jag går i mörkret, alldeles ensam. Om jag händelsevis möter nattvakten, räknar jag det för en stor gudarnes ynnest, om de där karlarna icke damma värre på mig, utan nöja sig med att ge mig ett par käppslängar. Och när jag ändtligen kommer hem, skäligen förbi, lägger jag mig på bara golfvet att sofva; men märker icke min belägenhet, så länge det omängda vinet omtöcknar sinnena».

Detta är en mästares skildring. Mera cyniskt öppet och oblygt självförnedrande, men på samma gång gripande kan ju icke den föraktade snyltgästen skildra sitt usla lif. Vi kunna redan ur denna skildring förstå att Epikharmos var högt skattad för sin realistiska sedemålning. I själfva verket var det väl också denna hans förmåga att iakttaga efter naturen och

åt sina iakttagelser gifva ett uttryck som etsade sig in i minnet — det var väl detta, som i sin mån bidrog till att gifva honom rykte äfven som filosof.

I Λόγος καὶ Λογίνα, en titel, som är svår att i korta och träffande ord återge på svenska, har Epikharmos möjligen vidrört de tendenser hos Siculerna, ur hvilka snart retoriken och sofistiken skulle födas. Ett bevaradt fragment innehåller en ordlek, som nödtorftigt kan återges på svenska så:

A: *Ack, ål* har jag blifvit bjuden på.
B: *Ah, kål* är ingen god mat.
A: Jag säger *ål* och inte *kål*.

I »Frun från Megara» antager man att intresset koncentrerat sig kring teckningen af en adelsstolt dam.

Strängt taget är Epikharmos en föregångare för Aristophanes endast i tiden. Vi skola sedan finna att den aristophaneiska komedien icke ligger i samma utvecklingslinie, som den siciliskt-doriska, hvilken vid sidan om den aristophaneiska, såsom vi redan antydt, leder öfver till den nyare grekiska komedien. Men Epikharmos' förtjänst om komedien är att han gifvit densamma en fabel, ett ämne, kring hvilket de sceniska situationerna rörde sig — en förtjänst, som han anses dela med sin samtida *Phormos*. Hans anseende var så stort att hans landsmän, Koer, som voro bosatta i Syrakusai, reste hans bild i brons, och skalden Theokritos diktade inskriften för densamma. Jag återger denna här i dess helhet, emedan den bekräftar den karakteristik af Epikharmos, vi förut gifvit:

Doriskt var hans språk, själf dorer Epikharmos var, som gaf
Komedien konstens form.
Själf han gått, men skaldens landsmän, som i Syrakusai bo,
I Siciliens rika stad,
Dig till ära, Dionysos,[1] rest i brons den vises bild.
Minnesgoda, hafva de
Sökt medborgarns minne gälda hvad i lifvet han dem gaf
Af sin vishets rika skatt.
Mycket sade han oss alla, som för lifvet äger gagn.
Därför skall stor tack han ha.[2]

[1] Stoden var ägnad åt Dionysos, den gudomlighet, ur hvars festbruk komedien vuxit upp.

[2] Jag har i öfversättningen förenklat originalets invecklade metrum.

Denna doriskt-siciliska komedi utvecklade sig emellertid, såsom vi förut antydt, parallelt med den attiska och hade med denna icke synnerligen många beröringspunkter. Vi kunna därför icke räkna Epikharmos och hans diktarfränder till dem, som direkt förberedt den aristophaneiska komedien. Sina föregångare söker denna naturligtvis inom den attiska komedien själf.

Vi känna åtskilliga attiska komediförfattare äldre än Aristophanes, och äfven samtida till honom, men då af deras komedier endast spridda fragment kommit till oss, hafva vi icke tillräckligt material för en mera ingående jemförelse mellan dem och Aristophanes. Vi skola emellertid gifva några notiser om dem och den föraristophaneiska attiska komedien.

Komedien blef icke lika tidigt föremål för statens intresse och understöd som tragedien. Det är bekant (jfr sid. 4) att, då en tragisk diktare anmälde sig vilja deltaga i den dionysiska täflingen, staten understödde honom på det sättet, att den gaf honom anvisning på en medborgare, som fick vidkännas kostnaderna för den kor, som kräfdes för skådespelets uppförande, och andra med detsamma förbundna utgifter. Denna skatteform kunde vara ganska betungande, och det är uppenbart att de rikare medborgarna, som drabbades af den, i det längsta skulle göra motstånd mot, att denna för tragediens vidkommande tidigt häfdvunna tunga ytterligare ökades därigenom, att staten på samma sätt åtog sig komedien, isynnerhet som ju dennas galna upptåg stundom måste synas de självskrifna representanterna för det sociala *comme-il-faut* skäligen betänkliga; hvartill kom att den vederkvickelse, publiken, efter åhörandet af de tragiska festspelens allvarliga innehåll, så väl kunde behöfva, genom att få hvila sina upprörda sinnen vid ett lättare skämt, redan stod till buds i det tragedierna vidhängda satyrspelet. Af dessa omständigheter kom det sig, att det var först kort före år 460 f. Kr., som komedien fick statsunderstöd i nämnda form. Förmodligen skedde detta i samband med det demokratiens genombrott, som kännetecknar dessa år, som en följd af de förenade samhällsklassernas seger öfver Perserna. Från denna tid kunde komedien sägas vara officiellt erkänd. Vi måste föreställa oss att hon dittills fört

en tämligen bekymmersam tillvaro i Attikas landsbygd och Atens förstäder; hennes nya ställning gaf henne en rik växtlighet.

Från denna tidpunkt och ned till Aristophanes voro åtskilliga komediförfattare verksamma i Aten. Jag bör kanske af dem i första rummet nämna *Khionides* och *Magnes*, emedan först genom dem komedien i Attika synes hafva slagit in på den väg, som definitivt skilde den från den doriska komedien. Vi känna endast några få fragment af dem, och intet af något större intresse; ett fragment ur Khionides' »Tiggarne» visar oss dock, att den attiska komediens hos Aristophanes så starkt framträdande olat att anfalla enskilda personer var en egenskap, som tillhörde denna komedi från barnsben. Det är ett par erotiska skalder, Gnesippos och Kleomenes, som äro föremål för Khionides' skämt. Aristophanes omnämner i »Riddarne» Magnes på ett sympatiskt sätt.

Hos *Ekphantides* fästa vi oss vid den medvetna motsatsen mot den megariska komedien. Det heter nämligen i ett fragment att han »blyges för att dikta ett megariskt drama», uppenbarligen därför, att dess råare innehåll icke passade Atens publik. — Ännu Aristophanes tyckes, i Getingarna v. 57, antyda Megarernas böjelse för groft skämt.

En helt annan plats än de nämnda skalderna fordrar för sin räkning *Kratinos*, hvars sista verksamhet sammanföll med Aristophanes' första. Han skall hafva dött vid mycket hög ålder, kort före 420. De alexandrinska lärde skattade honom så högt, att de läto honom jämte Eupolis och Aristophanes bilda den klassiska komediens klöfverblad. Vi känna af Kratinos öfver ett tjugotal komedier och några hundratal fragment, och dock hafva vi knappast tillräckligt material för att karakterisera hans diktning. Huru gerna skulle vi icke bytt ut denna massa af strödda notiser mot en enda sammanhängande scen af hans komedier! Att han i hög grad varit ägnad att med sitt snilles alster förhöja glädjen vid vingudens fester synes framgå af den uppfattning af honom, som kommer till synes i ett hos en senare författare bevaradt epigram. Det är diktadt i anslutning till en vers af Kratinos ur den komedi, som strax nämnes. Epigrammets lydelse är följande:

Vinet är hästen, som bär snabbfotad den älsklige sångarn,
»Men dricka vatten föga vishet föda lär».[1]
Så, Dionysos, han sade, din skald Kratinos, som druckit
En lägel ej blott, men tömt ut hvart enda fat.

Åtminstone tyckes det, som hade Kratinos i så måtto lefvat efter sin lära, som han icke kunde beskyllas för att hafva utspädt den vishet, med hvilken naturen begåfvat honom, genom ett öfvermått af vattendrickande. Det är i hvarje fall det intryck, vi få, om vi vända oss till den komedi, som mest gjorde hans djärfva komik och hans diktarkynne kända, »Flaskan». Aristophanes hade i sin komedie »Riddarne», som uppfördes 424, anfallit åtskilliga medtäflare, och om Kratinos hade han sagt att »han pratade fånerier och att hans lyra icke längre hade någon äkta ton, utan remnade i fogarna. Gubben vore gammal, och snart hade han druckit sig ihjäl». Det tycktes, som hade Aristophanes i någon mån haft rätt i sitt hånande anfall; ty under det att han själf med sina »Riddare» fick första priset vid täflingen, måste den segervane Kratinos nöja sig med det andra. Men Kratinos rustade sig till en lysande hämnd. »Godt» tänkte han, »jag låter Aristophanes' anklagelse stå kvar. Jag skall visa, att vinet ännu icke kommit min fantasi att sina.» Till nästa års täflan skref han komedien »Flaskan»; i denna komedi skämtade skalden djärft med sig själf och sin böjelse för vinet. Skalden framställde nämligen komedien som sin äkta maka. Men under senare tiden hade han börjat lefva i vildt äktenskap med dryckenskapen. Komedien, hans riktiga hustru, klagade öfver att hon försummades för ruset, stämde honom inför rätta och ville skiljas från honom. På hennes anklagelse synes han hafva svarat bland annat med den nyss anförda versen:

Att dricka vatten föga vishet föda lär,

och han synes med så våldsam hänförelse hafva sjungit vinets lof, att koranföraren utbrast:

Du höge Apollo, hvilken väldig flod af vers!
Det är som brusade källor fram i dussintal,

---

[1] Förmodligen är det på denna vers och det sammanhang, i hvilket den hos Kratinos förekom, som Horatius (Ep. I. 19) stöder sig, då han säger att, efter en utsaga af Kratinos, de sånger icke lefva länge, dem vattendrickande skalder skrifvit.

Som hade i svalget Ilissos[1] han. Hvad göra vi?
Om ingen sätter dämme för hans mun, så skall
Med sina sånger snart han öfversvämma allt.[2]

Kratinos vänner tyckas rådslå om, hvad som är att göra för att återställa ett godt förhållande mellan skalden och komedien. Huru skall han kunna botas för sin dryckenskap? Jo, heter det,

Jag vet det, jag. Hans kannor skall jag slå i kras,
Och alla krus jag krossa skall i skärfvor små
Med vinfat och hvad dryckeskärl han eljest har.
Ej ens ett glas fullt skall han sedan komma åt.

Skalden tyckes hafva låtit bringa sig till förstånd och bättring. Åtminstone förekommer där en replik, i hvilken den talande öfverväger de vedervärdigheter, som följde med hans förra tillstånd. Längre kunna vi icke med någon grad af sannolikhet genom kombination af fragmenten sluta oss till händelsesammanhanget i denna komedi.[3] Förmodligen hafva vännerna medlat mellan skalden och komedien, och det hela har i så fall slutat godt och väl.

Med detta djärfva skämt med sig själf skaffade Kratinos sig en lysande hämnd.

Han visade att gubben ännu icke var, som Aristophanes antydt, en murken ruin. Han hembar själf första priset, under det att Aristophanes fick stå tillbaka för honom, och detta trots det, att Aristophanes täflade med en komedi, som har så stora förtjänster som hans »Molnen». För fullständighetens skull bör jag tillägga, att Aristophanes icke lät saken därmed vara slut. I den komedi, han uppförde 421, säger han att Kratinos dött af harm öfver att Spartanerna vid sitt infall i Attika slagit sönder hans vinfat. Kratinos fick alltså plikta för sin kärlek till vinet ännu sedan han redan, efter det vanligaste antagandet, var död.

[1] En flod i Attika, hvilken under sitt lopp berör Aten.

[2] Denna självkarakteristik stämmer väl öfverens med den, hvilken Aristophanes i Riddarna ger af honom, sådan han var i sin krafts dagar: det heter där, att »han bars högt på popularitetens ström, att hans diktnings våg vällde fram som öfver jämnade slätter, och ryckte bort med sig ekar och plataner, och slog fullständigt ned hans fiender».

[3] En scen tyckes förekommit, i hvilken skalden betraktat sin tomma och torra flaska. »Men den har ju», säger han, »buken full med spindelväf».

För öfrigt rör sig Kratinos' komedi inom väsentligen samma banor, som den aristophaneiska. I den politiska komedien ställer han sin diktning i oligarkiens tjänst och komedien blir efter honom de konservativa intressena trogen, och det var ju naturligt, då det var de rike, konservative medborgarna, som fingo bekosta komediernas uppförande. Han är en vän till den konservative Kimon, som han kallar »en gudomlig man och den vida ypperste af alla hellener», och han anfaller den demokratiske Perikles. I en komedi kallar han denne store medborgare för »Zeus med lökhufvudet», därmed syftande på Perikles' ovanligt stora och äfven egendomligt bildade hufvud.[1] Förmodligen är det äfven mot demokratien han riktar sig, då han i ett fragment berömmer sig af att hafva gjort slut på Atenarnes mottagande af mutor från Egypten. I andra komedier behandlade han litterära tvistefrågor, så som vi senare finna Aristophanes ägna »Grodorna» åt en kritik af Euripides; andra åter innehöllo mytologiska travestier, ett komiskt ämne, som endast mera episodiskt blifvit behandladt af Aristophanes.

Berömd var hans travesti »Odysseus och hans kamrater». Skalden har i denna komedi valt en episod ur den långa historien om Odysseus' vedermödor under hemfärden till Ithaka efter Trojas förstöring, berättelsen om Odysseus' sammanträffande med den enögde kyklopen Polyphemos. Man har gissat att en särskild anledning förefunnits för detta val af ämne, som så starkt afviker från det vanliga. Därtill synes denna travesti hafva saknat de bittra utfall mot samtidens politici och andra framstående personligheter, som eljest voro intimt sammanvuxna med Kratinos' komedi, och man anar att det kan hafva berott på ett förbud mot sådana illasinnade angrepp. I så fall gissar man att komedien är skrifven omkring år 440, då under arkonten Morykhides ett dekret i sådant syfte utfärdades, hvilket dock ej länge upprätthölls. Så vidt vi ur de få bevarade fragmenten kunna sluta, låter Kratinos i

[1] Denna hufvudets missbildning ansåg man vara skälet till att Perikles alltid lät sig afbildas med hjälm. »Konstnärerna ville», säger Plutarkhos, »icke genera honom, genom att afbilda hans blottade hufvud porträttlikt».

sin komedi handlingen tämligen troget följa framställningen i Odysséens nionde bok. Odysseus och hans kamrater vinddrifvas till kyklopernas ö. Kyklopen tager emot dem och beder dem pläga sig med den hvita mjölken: uppenbarligen önskar han dem, för det öde han tillämnar dem, ett godt hull. I ett följande fragment tilltalar han dem hotfullt:

»Jag skall taga Er allesamman och steka och koka Er, och rosta Er på glöd, och doppa Er i lake och ättika och löksås, och den jag finner vara bäst stekt af Er alla, den skall jag förtära».

Nästa fragment för oss fram till den punkt af handlingen, där Odysseus bjuder Polyphemos läska sig med det vin, de skeppsbrutne medfört. Det är ju nämligen den sluge ithakensens plan att berusa Polyphemos, för att så underlätta sin egen och kamraternas räddning. Kyklopen finner vinet godt: han har aldrig druckit bättre. Kyklopen synes vidare, erinrande sig att det var honom spådt, att Odysseus, Laertes' son, skulle beröfva honom synen, hafva sport efter denne, men fått ett falskt svar. I sammanhang därmed torde Odysseus hafva haft tillfälle att, då Kyklopen frågar honom efter hans namn, listeligen säga sig heta *Ingen*. Som bekant är det denna list, som i sagan räddar Odysseus och hans kamrater: då kyklopen, med sina jämmerrop af smärta öfver bländandet, kallar till sin håla traktens öfriga kykloper, svarar han dem, på deras fråga, om någon gör honom något ondt, att *Ingen* har misshandlat honom, hvarefter de åter aflägsna sig. Emellertid tyckes handlingen fortgå i komedien, med den scen, i hvilken bländandet äger rum, hvarefter Kyklopen synes i hålan förgäfves jaga främlingarna, som sticka sig undan. Förmodligen hafva de till sist räddat sig ur hålan på liknande sätt, som i Odysséen. Där förvissar sig nämligen kyklopen om, att ingen skall undkomma honom, därigenom att han, sedan han vältrat den väldiga hällen från ingången, sätter sig själf i denna och låter sin hjord passera ut, endast några få djur i sänder. Men Odysseus har bundit tre och tre gumsar tillhopa, och under den mellersta af hvarje bundit fast en af sina kamrater. Till sist har han själf på samma sätt hakat sig fast under den störste gumsen. Då kyklopen endast känner djuren öfver ryggen, när

de passera förbi honom, lyckas det Odysseus att genom denna list rädda sig själf och alla de kvarvarande kamraterna. Från komediens slut är bevaradt ett fragment, som visar, att de räddade, sedan de väl åter kommit ut på hafvet, hånande tillropa kyklopen, hvilka de äro, och att de i Odysseus' följe segla till Ithaka.[1]

Kratinos var en genialisk, urkraftig personlighet, med en storartad, grotesk fantasie och han förfogade — såsom vi sett honom själf låta en af sina personer i komedien »Flaskan» antyda och hvilket vi funnit Aristophanes bekräfta — han förfogade öfver ett språkligt uttryck, som i inspirerad kraft svarade mot hans fantasies innehåll. Han har med rätta blifvit kallad *komediens Aiskhylos*. Efter allt att döma, bestod dock hans konstnärliga styrka i skapandet af kraftiga scener; han torde icke i samma grad som Aristophanes ha sammanslutit dessa scener till ett konstnärligt dramatiskt helt. — De lyriska små sånger, han inströdde i sina komedier, voro så populära, att efter Aristophanes' vittnesbörd inga andra sånger plägade sjungas vid de festliga bordslagen.

Krates var en något yngre komediförfattare af helt olika kynne.

I sammanhang med den karakteristik af Kratinos, hvilken vi ofvan refererat ur »Riddarne» af Aristophanes, tecknar denne skald äfven Krates' diktarindividualitet och diktaröden i förhållande till Atens nyckfulla publik: »hvilka lynnesutbrott och hvilka vedervärdigheter från Eder (d. v. s. publikens) sida fick icke Krates tåla, — han som dock af sitt ringa förråd bjöd Er på hvad han hade, under det han själf på fastande mage knådade åt Er sina skämtsamma infall. Och dock var han den ende, som kunde hålla sig, ehuru äfven han än blef besegrad, än fick pris». Hufvudintresset för hans komedie var icke att satirisera dagens sträfvanden och karrikera dagsintressenas medarbetare. Fastmera rörde sig hans komedier kring helt och hållet diktade händelser. Vi känna titlar på minst åtta komedier af Krates, men utförligare fragment äga vi blott

---

[1] Uppenbarligen har detta till mycket ringa del framställts i dramatisk handling. Det mesta har berättats för åskådarna.

af en komedie »De vilda djuren». Denna komedi är af intresse därför, att den är en af representanterna för den halft utopiska litteratur från antiken, hvilken inom komedien satte sin yppersta frukt i Aristophanes' »Fåglarne». Det är dock icke ren utopi, i den mening, man fäster vid detta ord inom den moderna litteraturen. Fastmera skådar här inbillningskraften tillbaka till de lyckliga tider, som gått, och hithörande diktning blir därför blott en variant på sagan om den gyllne tidsåldern. Redan Kratinos har gått tillbaka till denna sagans något travesterade stämning, i sin komedi »Rikedomarne». Han låter där en gud bringa människorna allt godt, utan något deras eget åtgörande; människorna fira ett ständigt gästabud, och i de offentliga samlingslokalerna hänga korfvar i taket, af hvilka man biter efter behag. I komedien »De vilda djuren» återförde Krates åskådarne till de naiva, lyckliga tider, då, såsom ännu i den æsopiska fabeln, djuren talade och kunde meddela sig med människan. De gåfvo nu människorna det rådet, att upphöra med att slakta och äta dem: hvarken köttkorf eller blodkorf skulle vara spis för människor. Förmodligen träffades i komedien en för båda parterna gynnsam öfverenskommelse. Vi sluta därtill af den omständigheten att det lyckliga tillstånd inträdde, där människorna icke behöfde slafvar; i slafvarnes ställe betjänade djuren dem och i denna fantastiska komedie begåfvades t. o. m. husgeråden med förstånd och blefvo självilliga medhjälpare till fyllande af det dagliga lifvets behof. Detta lyckliga tillstånd skildras i följande ord: »Allt skall få förmågan att röra sig. Hvarje husgeråd skall komma, när man kallar det. Man behöfver bara säga: ställ dig fram, bord, hör du, och gör dig i ordning! Baka bröd, brödback! Slå i vin, vinslef! Hvar är bägaren? Gå själf och skölj dig! Brödkaka, gå själf på bordet! Grytan skall gå och kasta ut rödbetorna! Fisk, gå nu från stekpannan! »Men jag är inte stekt ännu på den andra sidan». »Kan du då inte vända dig själf och strö salt på dig och lägga dig i flottet»!

Säkerligen har detta älskvärda, fantasifulla motiv kunnat behandlas på ett sådant sätt, att det i hög grad förnöjde åskådarne med sitt harmlösa skämt. Någon sammanhängande

öfversikt öfver innehållet i komedien tillåta oss de sparsamma fragmenten icke.

Pherekrates står på öfvergången till Aristophanes' egen tid. Han ansågs imitera Krates, i hvars komedier han uppträdt som skådespelare, innan han själf debuterade som författare. »Han afhöll sig», heter det i en gammal anteckning, »från personliga anfall[1] och gjorde lycka genom att införa nya ämnen, i det att han själf uppfann komediens fabel». Man känner icke få komedititlar af honom, och antalet af bevarade fragment är icke heller ringa. Bland hans berömdaste komedier räknades »Vildarne», som uppfördes år 420. De lärde ha framställt olika meningar om, hvad som varit denna komedies egentliga innehåll, till hvilken frågas afgörande fragmenten icke lämna ett tillräckligt material. Med ledning af Platons Protag. 327 D kan man förmoda, att den har sitt namn efter koren, som bestod af personer, hvilka dragit sig bort från det mänskliga samhället, och vresiga och skygga betraktade det med misstänksamhet.[2] En kor ställd i sådan situation gaf ju ett ypperligt tillfälle till kritik af bristerna i den samhälleliga organisationen och de enskilda samhällsmedlemmarnas lif. Men de vildar, hvilkas lif de själfvilligt valt att dela framför det ordnade samhällets lif, befunnos vara så råa, att misantroperna blefvo botade för sitt gnat. Komedien skulle alltså hafva satiriserat de missnöjda, som i en »återgång till naturen» funno botemedel mot samtidens brister. I »Bergsrån» har Pherekrates skildrat det förlofvade land, för hvars härlighet den moderna föreställningen, efter antika förebilder, funnit ett prægnant uttryck i den bekanta satsen, att »stekta sparfvar där flyga en i munnen». Detta förlofvade land tycks finnas någonstädes i jordens innandömen. I en längre replik skildrar ett slags kvinnligt väsende, som återkommit från sällhetens värld, dess materiella lycka:

---

[1] Han kunde dock icke helt och hållet afstå från sådana. Åtminstone säger Athenaios att han mot Alkibiades riktade de bittra orden, att »han, som man skulle tro icke vara man, tvärtom var alla kvinnors man».

[2] Ett likartadt tema har uppenbarligen Phrynikhos behandlat i sin »Enstöring». Jfr. sid. 31.

A. Allting var där af rikedomar genompyrdt.

— — — — — — — — — — — — — — —

Af välling och svartsoppa voro floderna
Bräddfulla, där de brusade fram i fåran sin,
Och förde med sig bröd och sked, och bakelser
Till efterrätt; munsbiten gled af egen drift
Som oljad genom strupen, själf på kallnadt lik.
Och våmmar och väldiga stycken korf, fullständigt färsk,
I stället för musslor kantade flodbräddarna,
Och härliga stycken funnos där af välstekt fisk,
På hvilka gjutits alla slags förträfflig sås.
Och inlagd ål — hur läcker! — med rödbetsgelé;
Och skinkor med hela skanken till, af bästa fläsk,
På stora fat, grisfötter, härligt ångande
Och kokta möra, och kallun af nöt jämväl,
Och refbensstek af unggris fanns där, läckert brynt.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

B. Om längre du mig uppehåller här, jag dör.
Jag måste ned på stunden till det sälla land.
A. Hvad skall du säga, när du allting skådat där!
Bland myrten och bland anemon i talrik mängd
Där flög kramsfogel, härligt stekt och kryddad väl:
Ens mun den sökte, att den måtte slukad bli.
Och äpplen, ack, de smakligaste, tänkas kan,
Öfver hufvudet hängde — — — — — — — — —

Repliken afslutas med en skildring af, huru finhyade och lätt klädda ungmör bjuda dem, som vilja dricka, fyllda bägare af gnistrande vin, och det underbaraste af allt: åt eller drack man något af denna rikedom, vardt det genast tvefaldt ersatt

Vi finna att denna Pherekrates' skildring har förebilder i hvad vi mera i korthet anfört om Kratinos' »Rikedomar» och Krates' »De vilda djuren». Äfven andra skalder lockades af detta ämne.

Jag skall bland dem blott nämna *Telekleides*, en äldre samtida till Pherekrates; man har af honom ur en komedi »Amphiktyonerna» ett fragment, som är ett sidostycke till det nyss anförda pherekrateiska. Det heter där att fordom »fanns fred öfverallt liksom vatten till handtvagning; jorden bar hvarken ängslan eller sjukdomar, men all lifvets nödtorft kom af sig själf. I hvar klyfta flödade en ström af vin, och bröd

af korn och af hvete täflade om, hvilketdera som först skulle få glida ner genom människans strupe. Fiskarne kommo självmant och stekte sig själfva och serverade sig på bordet. Till hvarje säng gick en ledning, i hvilken flöt svartsoppa med präktiga köttstycken . . . Stekt kramsfogel och biscuits flögo rakt in i halsen, och där var ett förfärligt hallo» på pastejerna, som trängdes kring käken». Det förvånar oss inte, då denna skildring afslutas med den upplysningen, att »människorna då voro mycket fetare än nu och till växten några riktiga giganter».

För öfrigt synas åtskilliga af Pherekrates' komedier hafva skildrat typer ur Atens sociala lif. Att döma af vissa komedititlar har han upprepade gånger gjort hetärer till hufvudpersoner. I Korianno — ett hetärnamn — skildrar han, huru fader och son täfla om samma kvinnas gunst. »För mig passar det just att uppträda som älskare», säger fadren till sonen; »men för dig är det för tidigt». Sonen tyckes hafva haft en motsatt uppfattning, för så vidt som ett annat fragment låter oss ana att han hånat fadren som gammal och tandlös. Föremålet för de båda herrarnes böjelse förefaller icke synnerligen tilltalande. I en replik begär Korianno en större bägare att dricka ur, och i en annan klagar hon öfver att det vin, som bjöds henne, var fördärfvadt af vatten: tjänaren hade gjutit två mått vatten till fyra mått vin. »Sådant kan man bjuda grodorna», säger hon[1]. — Till sitt innehåll påminner denna komedi mindre om den äldre attiska än om den efteraristophaneiska. — I »Smyckena» har Pherekrates dragit i härnad mot kvinnofåfängan. De fåtaliga och korta fragmenten tillåta oss icke att restituera det närmare innehållet i denna komedi, liksom vi icke heller kunna det beträffande »Slafvarnes läromästare», i hvilken komedi Pherekrates uppenbarligen gisslat slafvarnes opålitlighet i alla stycken.

Gå vi ned till Aristophanes' egen tid, så är det ägnadt att gifva oss en föreställning om rikligheten af den komiska diktningens produktion i Atén, om vi nämna att man till namnet känner minst ett trettiotal med Aristophanes samtida författare

[1] Den normala blandningen var tre mått vatten och ett mått vin.

af komedier. Att en del af dem varit skäligen obetydliga, det kunna vi a priori veta, änskönt vi om dem känna för litet, för att kunna bevisa vare sig det eller motsatsen. Men bland dem funnos dock skalder med anseende såsom Phrynikhos och komikern Platon, väl att skilja från filosofen af samma namn. Den mest betydande af dem alla och i det hela en Aristophanes värdig medtäflare var emellertid *Eupolis*, hvars namn jag förut nämnt såsom det tredje, vid sidan af Kratinos' och Aristophanes', i Alexandrinernas klassiska kanon.

Vi känna icke mycket om Eupolis. Han skall vid 17 års ålder hafva låtit uppföra sin första komedi år 429. Under de aderton år, han ännu lefde, vann han upprepade segrar, äfven öfver Aristophanes. År 411 skall han, då han under kriget deltog i en expedition till sjös, hafva omkommit i Hellesponten, möjligen i en sjöstrid. Man påstod senare att Alkibiades under expeditionen till Sicilien, i hvilken han skulle hafva deltagit, varit vållande till hans död. Eupolis hade nämligen i en komedi, hvars titel kan återges med »Döparne» eller rent af »Vederdöparne», anfallit den kult, som, vid den gamla religionens upplösning, i Aten ägnades den trakiska gudinnan Kotytto. Denna gudinna var till sitt väsen besläktad med den stora gudamodern Kybele. Bland dem, hvilka gisslades som deltagare i denna sinnliga och utsväfvande kult, var äfven Alkibiades, och det skall hafva varit i minnesgod hågkomst af detta anfall, som Alkibiades lät Eupolis komma något för djupt ned i vågorna. Huru denna bevisligen falska anekdot än uppkommit — Eupolis skall hafva varit så högt skattad af sin samtid, att enligt en tradition, som förmodligen hvilar på missförstånd, hans bortgång föranledde Atenarne att genom lag fritaga skalder från krigstjänst.[1]

Eupolis var, som nämndt, mycket högt skattad i forntiden. Man berömde hans till öfvermått rika och originella fantasi, högheten och behaget i hans språk och träffsäkerheten i hans satir. Men på samma gång säges han hafva täflat med Kratinos i våldsam smädelystnad: de som känna, huru Aristophanes be-

[1] Denna tradition torde hafva uppkommit genom förväxling med *khoreuterna* (kormedlemmarna), som lära hafva åtnjutit befrielse från krigstjänst.

handlat Sokrates i »Molnen», kunna förstå, huru häjdlös Eupolis varit i sitt anfall mot filosofen, då jag säger att han ansågs i grofhet och hänsynslöshet hafva öfverträffat Aristophanes; och han hörde till de skalder, hvilka denne förebrådde osmakligheter och vämjeliga situationer — änskönt, som vi väl veta, Aristophanes själf, för oss att se, minst af allt kan beskyllas för pryderi.

Eupolis berättas till en början hafva lefvat i godt samförstånd eller snarare i intim vänskap med Aristophanes. De båda vännerna skola hafva meddelat hvarandra sina idéer, och Eupolis skall t. o. m. hafva skänkt Aristophanes en hel scen i dennes komedi »Riddarne». Men vänskapen varade icke länge. Kratinos bragte saken på ett för Aristophanes sårande sätt inför publiken i sin komedi »Flaskan», som vi förut nämnt Möjligen misstänkte Aristophanes, att bakom detta låg en ogrannlagenhet af Eupolis. Allt nog, det var slut med vänskapen. Då Eupolis 421 lät uppföra en komedi med det för oss barbariska namnet »Marikas», föreföll det, som hade han i titelfiguren efterbildat hufvudpersonen i Aristophanes »Riddarne», och denne reste därför i sin omarbetade komedie »Molnen» mot Eupolis anklagelse för plagiat: Marikas vore blott en dålig bearbetning af »Riddarne», med tillägg af en rusig käring, som dansar kankan. Denne hämnades genom att i sin redan nämnda komedie »Döparne» säga, att »Riddarne» var resultatet af ett samarbete mellan honom och »den skallige», d. v. s. Aristophanes; men Eupolis hade ädelmodigt »skänkt» Aristophanes sin andel i komedien. Därmed hade den forna vänskapen ersatts af det förhållandet, där okvädingsord bli det adekvata uttrycket för människors känslor för hvarandra.

De sparsamma notiser, vi för öfrigt äga om Eupolis' komedier, visa att han till hela sin riktning stod Aristophanes nära. Han stundom så att säga sammanträffar med honom i valet af ämne. År 423(?) uppförde han en komedie, som han kallade »Getterna». I denna komedie synes han hafva anfallit den moderna uppfostringsmetoden i Aten, sådan den inaugurerats af de sofistiska filosoferna. Han klandrade, att denna metod var ägnad att fostra ett vekligt och förkvinnligadt släkte, som icke skulle kunna bära upp de kraf, dem fosterlandet i allvar-

liga tider kunde komma att ställa på sina söner. Mot detta förvekligade släkte satte han landtbefolkningens — de af *getterna* representerade småbrukarnes — enkla lif. Då vi nu veta, att Aristophanes samma år uppförde sin komedi »Molnen», i hvilken han riktar ett våldsamt anfall mot sofistiken i Sokrates' person, som för honom just är sofisternas öfverste, och då han motiverar sitt anfall därmed, att ur sofistskolorna utginge en vansläktad ungdom, så ligger det nära till hands att därur draga den slutsatsen, att just vid nämnda tid den nya åskådning, som höll på att bryta igenom och som, naturligt nog, företrädesvis vann anklang hos ungdomen, ingaf de konservativa medborgarne en viss oro.

Till en del mot den nya tiden eller mot hvad ett konservativt sinne måste betrakta som fula utväxter på den sociala seden vände sig Eupolis i »Smickrarne».[1]

En uppmärksammad man i Aten var vid denna tid Kallias. Efter sin fader Hipponikos, som föll i slaget vid Delion 424, ärfde han den största privatförmögenhet, som då fanns i den rika handelsstaden Aten. Efter komediförfattarna och andra källor hände det Kallias hvad som brukar hända unga arftagare: kring honom samlades under allehanda förevändningar en skara mindre respektabelt folk, som lefde på den frikostige unge mannens rikedomar. Emellertid synes Kallias' umgänge icke hafva varit inskränkt till de unga lefnadsglada sällarna ur Atens mondäna värld eller de mest firade representanterna för den atenska demimonden. Det berättas, att till hans intima krets hörde äfven de sofister, som vid denna tid uppträdde i Aten som lärare i en ny, af de konservativa komediförfattarna föraktad vishet. Om jag ofvan räknat dem med till den skara mindre respektabelt folk, som flockades kring Kallias, så har det skett, emedan jag här refererar Eupolis uppfattning. Själf har jag mycken respekt för dessa sofister.

Det var mot denne Kallias och mot hans omgifning, som Eupolis riktade sitt anfall i »Smickrarne», hvilken komedi uppfördes år 421. Det är både möjligt och troligt att Kallias ge-

[1] Enligt en redan på Eupolis' tid förefintlig (se ofvan Epikharmos), sedermera allt mera stadgad terminologi, skulle man också kunna kalla denna komedi »Snyltgästerna».

nom det slösande öfvermod, med hvilket han satte sin hushållsamme faders sparade drachmer åter i cirkulation, och genom ett äfven i Aten förargelseväckande lösaktigt lefnadssätt gjorde sig förtjänt af detta anfall. Men komediförfattarne voro nu i regel föga skickade att uppträda som väktare öfver den enskilda moralen, och det var väl icke uteslutande sedlig harm, som dref Eupolis. Komedien stod i de konservativa intressenas tjänst, och uppenbarligen var det, emedan man insåg att de nya och fruktade idéerna i den kring Kallias samlade kretsen hade en fruktbar jordmån — uppenbarligen var det därför, som Kallias borde om möjligt oskadliggöras.

I »Smickrarne» utgöres koren af Kallias' vänner. De skildra sitt lif på följande sätt:

»Vi äro i allo eleganta män ..... Jag har blott tvänne mantlar, som äro riktigt snygga. Endera har jag alltid på mig, då jag går på min promenad, och om jag då får syn på en man, som på en gång är dum och rik, kretsar jag strax omkring honom. Och om denne rike knös säger något, berömmer jag det öfver måttan och faller i förundran och visar mig glad åt hvad han sagt. Därpå blir man inbjuden till middag, och då får man minsann vara beredd på att säga många angenäma saker, annars blir man kastad på dörren».

Om vi jämföra denna skildring med den självkaraktäristik, hvilken snyltgästen ger hos Epikharmos (se ofvan s. 12), så finna vi att grunddragen i snyltgästens typ äro de samma, men att snyltgästen hos Epikharmos står så att säga socialt ett trappsteg lägre. Och det är ju naturligt, om vi besinna att bland »smickrarne» kring Kallias funnos sofister med berömda vetenskapliga namn. — För öfrigt kan man af fragmenten se, att Kallias lefde flott med de vänner, som samlades »kring hans stekpanna och vid hans frukostbord». För dryga pänningar gör kocken sina inköp. Det var annat än Hipponikos, fadren. Han var så sparsam att han aldrig mer än en gång köpte sardeller, och köpte han kött, var det blott för en half obol åt gången. En replik karakteriserar en bland snyltgästerna. »Han skräflar», heter det, »den gudahataren, högt om sin insikt i de himmelska tingen; men han håller till godo med att äta hvad jorden bjuder».

I »Marikas» — namnet är barbariskt och föregifves be-

teckna en liderlig sälle — anföll Eupolis demagogen Hyperbolos så, som Aristophanes förut i »Riddarne» anfallit Kleon.

Sedan denne folkledare år 422 fallit i slaget vid Amphipolis, var Hyperbolos den atenska demokratiens inflytelserike höfding. Det är därför, som de konservativa komediförfattarnas koncentrerade partiilska under de närmaste åren företrädesvis vänder sig mot honom. Vi skola icke tro att han var så dålig, som Eupolis gjorde honom. Hyperbolos skildrades i Marikas som en lågsinnad skurk, en okunnig och inbillsk narr, och liksom för att ge relief åt denna figur, lät skalden icke heller hans gamla mor vara i fred. Han lät henne uppträda som en gammal rusig gumma, som i den glädje, vinet skänkte henne, dansade kordax, en vild och oanständig dans, som hörde med till komediens framförande på scenen. — Äfven åt andra komedier lämnade dagens politik ämne. Bekant är hans komedie »Byarne», i kvilken koren utgjordes af representanter för Attikas landtsamhällen. I denna komedi lät han en rad af Atens store statsmän uppträda, Solon, Miltiades, Aristides, Perikles. Komedien torde höra till åren närmast efter 420, men falla före den siciliska expeditionen 415, eller just tillhöra de år, då Nikias var Atens inflytelserikaste statsman. Förmodligen var dess innehåll det, att den betänksamme Nikias ville af de store döde undervisas, huru han bäst skulle fullgöra den ansvarsfulla plikt, i hvilken han var ställd. I ett fragment frågar Nikias Aristides, huru han blef den rättrådige man, han var känd för att vara. Aristides svarar: »Naturen har därvidlag gjort det mesta; men själf har jag oförtrutet kommit naturen till hjälp».

Ett annat fragment af denna komedie har bevarat åt oss följande vackra skildring af Perikles: »Det fanns bland alla människor icke en, som var lika mäktig genom ordet som han. Då han uppträdde inför folket, gjorde han som goda snabblöpare: han gaf alla talare 10 stegs försprång, men han gick om dem alla i vältalighet. — Det var just en äkta snabblöpare; men därutöfver fanns där den egendomligheten med honom, att förmågan att öfvertyga så att säga bodde på hans läppar. Han behärskade alla genom sitt ord. Han var den ende talare, som lämnade ett stygn i åhörarnes sinnen».

Denna hänförda skildring af Perikles har förmodligen föranledt frågan, om Aten nu, vid tiden för komediens uppförande, hade någon talare, som vore värd att nämnas. Hvarpå svaras: »den bäste är den gudahatade Buzyges» (hvilket namn torde dölja demagogen Demostratos); »men han skriker, han talar icke». Förmodligen är det samme man, som karakteriseras med omdömet: »han är ypperlig i att snacka, men omöjlig som talare».[1]

Det var en bättre tid för Aten förr än nu. »I gamla tider valdes fältherrarna ur de bästa familjerna, män som voro framstående genom förmögenhet och börd, till hvilka man såg upp som till gudar; och de voro gudar. Därför lefde man tryggt under dem. Men nu, när vi draga i fält, välja vi oss till fältherrar rent afskum». »Tillåten icke», heter det i ett fragment, »tillåten icke, I drottar Miltiades och Perikles, att liderliga pojkslynglar sitta i höfdingesätet».

Ägnade Eupolis komedien »Byarne» åt Atens inre politik, så hade han redan förut ägnat en annan komedi, »Staterna», åt den yttre politiken. Det var Atens ställning till de med detsamma förbundna staterna, som i denna komedi afhandlades. Den sammanfaller alltså till sitt ämne med Aristophanes år 426 uppförda »Babylonier» och torde äfven till tiden för sitt uppförande komma denna nära. Koren i komedien utgjordes af representanter för de olika staterna, hvilka dels genom vissa emblem voro lätt igenkännliga, dels vid sitt inträde på orkestran en och en formligen presenterades:

»Detta är Chios, en härlig stad! Ty den sänder Er (d. v. s. åskådarna, Atenarna) örlogsskepp och män, när så kräfves, och äfven i öfrigt är den en god bundsförvandt, villig, som en häst, som ej behöfver sporras».

»Men den sista i raden där, hvem är det?»

»Det är Kyzikos, som är fullt med guldmynt».

»Åh, i den staden har jag legat i garnison och lefde ett vådligt gladt lif. Det kostade nästan ingenting där».

Fragmenten tillåta oss för öfrigt icke att rekonstruera komediens innehåll i dess sammanhang. Men vi finna, att här

---

[1] Jfr Epikharmos' ofvan sid. 10 anförda replik.

som i »Byarne» klagades öfver att statens styrelse låg i ovärdiga händer:

»Personer, hvilka I förr i tiden icke ens skullen velat ha till munskänkar vid ett gästabud, dem hafva vi nu till strateger. Aten, Aten, du har lyckan i högre grad på din sida än förståndet »

Naturligtvis går det här som eljest ut öfver de talare, som folket följde. Om en sådan, Syrakosios, heter det, att »han, när han talar, liknar en valp, som springer bakom ett staket och bjäbbar. När han bestigit talarestolen, löper han fram och tillbaka på den, under ideligt skällande».

Af Aristophanes' öfriga samtida skall jag endast nämna *Phrynikhos* och *Platon.*

Phrynikhos torde till åren hafva varit något äldre än Eupolis, men i komediens historia intager han icke ett lika framstående rum. Aristophanes anfaller honom i »Grodorna», v. 13, för de råa kvickheter, till hvilka han tog sin tillflykt i sin dialog. Vi kunna icke afgöra, med hvad rätt Aristophanes gör honom denna förebråelse.

Phrynikhos sammanträffar stundom på ett anmärkningsvärdt sätt med Aristophanes i valet af ämne. År 415 lät Aristophanes uppföra »Fåglarne», denna präktiga fantasi, i hvilken han låter de bägge Atenarne Pisthetairos och Euelpides, i missnöje öfver förhållandena i Aten, utvandra till fåglarnas rike, för att där grunda ett lyckligare samhälle än det atenska då var. Samma år täflade Phrynikhos med en komedi, som synes hafva ägt ett liknande motiv, »Monotropos» eller »Enstöringen». Skalden skildrade nämligen här en man, som, knarrig och misslynt — måhända särskildt öfver den af Syrakosios genomdrifna lagen, som lade band på komediförfattarnes frihet att anfalla enskilda personer — drog sig bort från släkt och vänner, ja från allt mänskligt samfundslif. Men under det att Aristophanes lät sin komedis båda hjältar, under det äfventyrliga företaget att grunda ett nytt samhälle, bevara sitt goda humör, synes Phrynikhos' Monotropos hafva varit vid mycket dåligt lynne: i hat till människorna täflade han med sin samtida Timon, typen för en konsekvent misanthrop; han »lefde ogift och utan tjänare, lättretlig och otillgänglig, log aldrig,

talade aldrig med någon, och hade sitt hufvud för sig själf. Huru denna »Enstöring» för öfrigt gestaltade sitt lif i ensamheten, därom lämna fragmenten ingen upplysning. — År 405 täflade Aristophanes med »Grodorna», denna obilliga kritik af den nyss bortgångne Euripides. Likartadt synes innehållet hafva varit i Phrynikhos' samma år uppförda »Sånggudinnor». Men under det att Aristophanes låter jämförelsen stå mellan Aiskhylos och Euripides,[1] äger i Phrynikhos' komedi täflan om principatet i tragisk diktning rum mellan Sophokles och Euripides. Huru komediens innehåll i öfrigt gestaltats, veta vi icke. Naturligtvis har Phrynikhos låtit segerpalmen tillfalla Sophokles. I det mest betydande fragment af denna komedi, som blifvit oss bevaradt, prisas Sophokles säll, som lefvat länge och lyckligt, och som diktat många härliga tragedier. »Hans död var skön, och i lifvet hade han intet lidande pröfvat.»

Platons komiska produktion synes hafva börjat under midten af det peloponnesiska kriget och fortgått åtminstone till efter 390. Liksom Aristophanes och andra komediförfattare valde han ämnet för sin dramatiska satir ur det aktuella politiska lifvet i Aten. En bland de inflytelserikaste demagogerna i Aten under det peloponnesiska krigets slutskede var Kleophon. Platon gjorde denne till hufvudpersonen i en komedi af samma namn, hvilken erhöll tredje priset vid samma tillfälle, då Aristophanes' »Grodor» erhöll första och Phrynikhos' »Sånggudinnor» andra. Liksom Eupolis i »Marikas» gjorde anfallet mot Hyperbolos mera bittert och hätskt genom att rikta sin hånande satir äfven mot demagogens gamla moder, så synes äfven Platon hafva låtit Kleophons moder umgälla, att den demokratiske sonen var den konservativa komedien misshaglig. Myten berättade att Andromeda, enligt ett orakelbud, måste, för att rädda Aethiopiens land, prisgifvas åt ett hafsvidunder. Det är väl en parodi på denna myt, då Kleophons moder prisgifves åt allehanda småfiskar. »Dig, kärring, har man låtit bo bland fiskarna, att du skulle vara dem en stinkande näring». Yttermera synes Platon hafva sökt göra

[1] Uppenbarligen har Aristophanes koncipierat idén till sin komedi före Sophokles' bortgång.

gumman löjlig genom att låta henne tala någon grekisk rotvälska. Ett par andra fragment synas antyda att Kleophon beskyllts för försnillning och därför fruktat gisslet. Att det vanliga draget i en komediförfattares karakteristik af en politisk motståndare, det att denne är en liderlig sälle, icke saknas torde knappast behöfva omnämnas. — Tidigare hade Platon, liksom Eupolis (se ofvan) och Hermippos, anfallit statsmannen Hyperbolos och skämtat med hans oattiska dialekt. — I »Sändebuden» riktar sig den dramatiska satiren emot de atenska legaternas förmodade eller verkliga olat, att låta sig af främmande makter bestickas. Platon synes hafva behandlat ett särskildt fall, det gesandtskap, som under Epikrates (och Phormisios) afgick till Perserkonungen omkring 394 f. Kr. Ett fragment skildrar, hvilka gåfvor dessa båda, Epikrates och Phormisios, mottogo af Storkonungen: gyllene bordskärl och fat af silfver. Det berättas, huru de vid hvarje tillfälle stulo bägare i mängd, och huru »skäggdrotten[1] Epikrates»(?) snattade klädespersedlar, dem han bar bort och sedan sålde.

I flertalet af sina komedier rörde sig emellertid Platon på den mytologiska travestiens område, och därigenom är han en af de skalder, som bilda öfvergången från den äldre, politiska komedien till den s. k. mellersta. Berömdast af hans travestier var »Phaon». Om denne berättade myten att han som skeppare mot afgift fraktade resande från Lesbos till fastlandet. En dag fanns bland de resande en gammal gumma, af hvilken han icke kräfde afgiften, då hon såg ut att vara fattig. Men det var ingen mindre än kärleksgudinnan Aphrodite, som förstuckit sig under den gamla gummans skepnad, och hon lönade rikligt och på ett sig själf värdigt sätt den gode skepparens välgerning. Hon skänkte honom en alabasterflaska med en parfym, som hade den egenskapen att, om han dag för dag smorde sig med den, han blef föremål för alla kvinnors kärlek.

Det är denna myt, som utgör innehållet i Platons travesti Phaon. Enligt ett rätt utförligt fragment söka kvinnorna, kärlekstrånande, till Phaons bostad. Men Aphrodite själf har

---

[1] Så kallad på grund af sitt yfviga skägg.

iklädt sig portvakterskans gestalt, och ingen kommer in till den åtrådde, med mindre än att en rätt betydlig tribut erlägges till Aphrodite och andra kärlekens prester och prestinnor. Med den fördomsfrihet, med hvilken den attiska seden tillät komediförfattaren att behandla ett ämne af så ömtålig art som det här antydda, behöfver det knappt tilläggas, att den atenska publiken säkerligen i mycket hög grad roat sig åt den platonska travestien. — I en komedi, hvars titel var »Laios», har han till föremål för sin travesti valt en episod ur den af de tragiska skalderna med sådan förkärlek behandlade Oidipussagan. Denna komedi torde nämligen hafva behandlat det drag i nämnda saga, enligt hvilket Laios ådrog sig sin tragiska skuld, — hvars straff sedermera följde, då han föll för sin egen son — genom att skända Khrysippos, sin gästväns, Pelops', son. — För öfrigt äro fragmenten af de platonska komedierna i allmänhet för få för att tillåta någon säkrare rekonstruktion af deras innehåll.

I det föregående har jag blott fäst mig vid de mest betydande af Aristophanes' föregångare och samtida, och för de komediförfattare, jag nämnt, har jag ytterligare ålagt mig den begränsningen att jag, bland bevarade fragment och notiser, företrädesvis valt att framlägga sådant, som synts mig för de behandlade skalderna kännetecknande och på samma gång förefallit mig ägnadt att främja syftet med detta föredrag. Med den föregående framställningen har jag nämligen afsett att visa, att Aristophanes icke står isolerad i den grekiska litteraturen. Vi kunna visserligen i intet fall döma om, huru de andra komediförfattarna konstnärligt gestaltat sitt ämne, och vi ha all anledning att tro Aristophanes på hans ord, att han gifvit komedien en konstnärligare form än den dittills ägt. Men då vi, med ledning af den föregående framställningen, kunna slå fast en mycket nära frändskap mellan Aristophanes och andra komediförfattare i valet af ämne, då vi äfven funnit tillräckligt material för att motivera det antagandet, att den

äldre attiska komedien öfver hufvud utgått från samma politiska och kulturella förutsättningar som den Aristophaneiska: så böra vi finna oss öfvertygade om att Aristophanes' genialiska komedidiktning inordnar sig som ett organiskt led i den äldre attiska komediens utvecklingskedja.

FESTSKRIFT

TILLÄGNAD

F. D. KONSULN, K. M. ST. K. N. O., M. M.

OSCAR EKMAN

DEN 16 DECEMBER 1898

AF

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1898

HERR KONSUL!

enom storsinnadt mecenatskap har Ni, Herr Konsul, på ett afgörande sätt underlättat Göteborgs Högskolas tillkomst och befordrat hennes utveckling.

Ni har sålunda, det är tydligt för enhvar, velat gagna den fosterländska odlingen i allmänhet och Göteborgs samhälle i synnerhet.

Ni har sport Eder själf, hvad Ni kunde göra för den stad, Eder barndom och ungdom tillhörde, inom hvilken Eder mannaålders kraftiga gärning faller, och vid hvilken Ni fortfarande är fäst med så starka band.

Ni har funnit, att bäst skulle denna stads väl af Eder främjas därigenom, att Ni verksamt bidroge till att i densamma upprätta en fast härd för vetenskaplig forskning och

undervisning; och Ni kan äga den tillfredsställelsen att veta, att samma tanke för tre århundraden tillbaka tänktes af en man, som mänskligheten ännu räknar bland sina yppersta.

Det var en stor handelsstad i Holland, som framför alla städer blifvit den förste Oraniern kär, ty staden hade gjort honom och frihetens sak ovärderliga tjänster. Åt sin älskade stad ville den ädle, klarsynte fursten gifva den bästa gåfva, han kunde uttänka. Han grundlade där ett universitet. Och Leiden har sedan ständigt haft rika anledningar att prisa hans verk och att välsigna hans minne.

Erinringen af hvad Ni uti Oraniens anda utfört framträder med särskild styrka för oss, Göteborgs Högskolas lärare, då vi på en dag, som lägger ytterligare ett år till de många, Ni fyllt med outtröttligt och framgångsrikt arbete, bringa Eder vår hyllning genom att tillägna Eder denna festskrift.

Vi anhålla vördnadsfullt, att Ni, Herr Konsul, måtte i denna vår hyllningsgärd se ett bevis på, huru högt vi skatta Edra förtjänster om Göteborgs Högskola, och huru mycket vi nitälska för de uppgifter, vårt kall ålägger oss.

Mottag, Herr Konsul, uttrycken af vår uppriktiga vördnad och vår varma tillgifvenhet.

Johannes Paulson

Karl Warburg — *Johan Vising* — *Vitalis Norström*

Gustaf Cederschiöld — *Ferdinand Holthausen* — *Ludvig Stavenow*

Emil Lindberg — *Rudolf Kjellén* — *Lars Wåhlin*

Albert Bååth — *Efraim Liljeqvist* — *Elias Janzon*

INNEHÅLL.

Några tankar om konservatism och särskildt konservatism i vetenskapen

af

EFRAIM LILJEQVIST.

Ordet »konservatism» har i det allmänna språkbruket en säregen ej så alldeles lätt bestämbar klangfärg. Förnämligast är det väl från det politiska och sociala området med dess skiftande och stridiga tendenser, som vissa associationer tona in i en väsentligt allmännare och mer omfattande grundbetydelse. Denna vår uppfattning vinner allenast bekräftelse, om man skärskådar, hvad t. ex. utrycket »religiös konservatism» i de flestas mun har att betyda. Få vi med rätta anse, att det religiösa lifvet i sin egentlighet är människans par préférence inre lif och därvid tillika framför allt — viljelif, så fatta vi lätt, att nyss berörda uttryck knappast afser det religiösa lifvets mer eller mindre fritt förverkligade kontinuitet inom sig, hvilken vi ju måste fordra och förutsätta, om det eljest skall blifva tal om något sådant som viljans helgande. Utan man tänker därvid närmast på den yttre form och ordning, som alltid — låt vara i olika och växlande gestaltning — kräfves vid det inres förverkligande i ändlighetens värld.[1] Den s. k. religiösa konservatismen och dess motsats lära vi känna, när det gäller frågor sådana som de religiösa symbola och deras

[1] För den allmänna utredningen af relationsbegreppen »inre» och »yttre» och deras olika betydelse i olika ställningar hänvisas till C. Y. Sahlins afhandling om detta ämne i Upsala Universitets Årsskrift 1879.

betydelse samt öfver hufvud kyrklig organisation vare sig in genere eller in specie, exempelvis under striderna för och emot en s. k. statskyrka, lekmannapredikanter, lekmannadop o. s. v. Tydligen rikta sig sagda spörsmål omedelbart ej på »den osynliga kyrkan» eller det »rike, som icke är af denna världen,» utan tvärt om på den synliga kyrkan, som är något af och i denna världen, — härmed visserligen oförnekadt, att de högsta bestämningsgrunder för det yttres ordnande just måste hämtas från det inre. Låter det sig nu ej heller bestrida, att den synliga utåt organiserade kyrkan som sådan är en högst betydande social och politisk faktor, ger detta naturligen ock vitsord åt vår ofvan uttalade förmodan.

Skulle alltså åtminstone i det samtida språkmedvetandet ordet »konservatism» vara starkt färgadt af associationer från det politiska och sociala området, kan en ytterligare betraktelse af den framdragna parallellen »religiös konservatism» möjligen leda oss ännu ett steg framåt. Den med ifrågavarande uttryck betecknade tendensen — och detsamma gäller dess motsats, »radikalismen», eller hvad den nu må heta — rör ju omedelbart ett yttre af betydelse för det inre, ej ett för detta rent af likgiltigt yttre, men tycktes sakna full användbarhet på det inre som sådant. Självklart måste vi då uppkasta frågan: hvadan detta?

Låtom oss ett ögonblick stanna inför det exempel, hvaraf sist berörda slutsats så att säga gaf sig själf: viljans helgelse. Härmed betecknas viljelifvet såsom stadt i ett slags fortgång eller utveckling[1] till allt bestämdare öfverensstäm-

[1] Vi måste hänvisa till de af C. Y. Sahlin i hans universitetsprogrammer flerestädes lämnade utredningarna angående detta viktiga begrepp. Här må endast betonas, att i och genom utvecklingen äfven kan uppenbara sig sådant, som sua natura är höjdt öfver utvecklingen, emedan däri framträder fullt aktualiseradt något af dennas τέλος. Så begreppen och motsvarande praktiska funktioner, n. b. med förnuftigt innehåll. Den fortsatta aktualisationen af τέλος, som naturligtvis ej kan äga rum utan utvecklingens form, konstituerar härvid ett slag af utveckling, som tydligen är att skilja från alla lägre former däraf. Äfven vid denna högsta form af utveckling kan talas om lägre och högre i utvecklingen satta former, detta dock närmast en skillnad i omfattning eller fullständighet. Det följande innehåller häraf en omedelbar tillämpning.

melse med och genomträngande af religionens idé, sedan viljan nämligen en gång upptagit denna till högsta bestämmande princip. Vare sig fortgången då ses från den lägre eller högre utvecklingsformen som utgångspunkt, försvinner motsättningen »konservatism—radikalism»: det kan icke blifva fråga om den lägre formens bibehållande gent emot den högre och med uteslutande af denna, emedan den lägre själf fordrar den högre; ej heller låter sig tänka, att den högre formen skulle förverkligas med den lägres radikala förintande, emedan den vunna graden af helgelse ju måste »eminenter» bevaras i den högre. Inom det rent religiösa lifvet och dess fortgång saknar följaktligen sagda motsättning all verklig betydelse, detta på grund af förnuftets organiska samstämmighet, som äfven ger sig tillkänna i dess utveckling. På sin höjd kan man här afvinna en sådan terminologi någon betydelse, om man antager helgelsen från sin negativa sida innebära »den gamle Adams» utrotande och från sin positiva sida »den nya människans» framväxande, »gudsbelätets» återställande. Man har då all rätt att fordra »den gamle Adams» radikala utrotande, och att fullt bevaras, hvad som utvecklats af »den nya människan.»[1] Men uppenbarligen är här fråga om det religiösa lifvet i dess sammanhang med det lägre, ej om detta religiösa lif för sig betraktadt. Absolut och oinskränkt kan eller får tydligen bibehållas endast hvad som är uttrycket för en absolut och sann verklighet, liksom fordran, att något skall absolut och helt utrotas, har oinskränkt rätt endast mot det, som ovillkorligt strider mot en sann och absolut verklighets kraf.

Om nu det ändliga lifvet — i samma mån det är ett väsentligen inre lif — uppenbarar något af sann och absolut

[1] Vi vilja blott i förbigående påpeka, att dessa bibliska, för öfrigt religionsfilosofiskt användbara uttryck icke få identifieras med sinnlighet och förnuft, såvida man ej skall hamna i en rent negativ form af praktisk filosofi. »Den gamle Adam» kan endast betyda inbegreppet af sådan sinnlighet, som vore i oförsonlig strid med förnuftet. »Den nya människan» måste åter innefatta all sinnlighet, som låter eller låtit sig af förnuftet organisera. Den metafysiska förutsättningen härför är, att sinnligheten såsom på något sätt fenomen af förnuftet för ett ändligt förnuft ock måste tänkas bestämbar genom hvad som är dess väsen.

verklighet, är naturligt, att synpunkten af konservatism och dess motsats skall befinnas otillämplig på eller oemotsvarig det rent religiösa. Det religiösa som ett inre saknar emellertid ingalunda, ha vi funnit, ett korresponderande yttre. Ej heller saknar någonsin det yttre sitt inre, hvilket emellertid på det politiska och sociala området lätt förbises af ytlig betraktelse. Indirekt bekräfta emellertid vårt påstående äfven de, som utifrån en allt nivellerande världsåskådning ej vilja känna till någon väsentlig skillnad mellan högre och lägre eller någon fast riktpunkt för motsatsen mellan yttre och inre men ändock kräfva samhällets radikala omformning under tal om »sekelgamla orättvisor», som frasen brukar lyda, i stället för att konsekvent åberopa blott maktens synpunkt. Motsättningen mellan rätt och orätt är nämligen gifven genom själfva det inre lifvet i dess förhållande till ett yttre och saknar utan förnuftets absoluta måttstock all mening, ett förhållande, som naturligtvis ej gendrifves därmed, att hvad som skall mätas, så till vida ock är mer eller mindre relativt. I och för sig är likväl ett dylikt missförstånd mindre underligt, då man ser, hvilken oklarhet härskar angående statens ändamål hos en stor mängd af de s. k. naturrättslärarne, när nämligen dessa sätta statens ändamål i något sinnligt[1], vare sig *pax et securitas* eller *delectatio vitæ*, eller hvad formler man nu i den vägen påfunnit.

Naturligtvis blir vid alla samhällsformer fråga om något yttre och dess organisation, men principen är härvid ett inre. Och vid det gängse förbiseendet häraf skall nog den omständigheten, att ordet konservatism till sin vanligaste valör är ett politiskt slagord, befinnas uttrycka, hvad vi ofvan påpekat, att detta ord med sina derivater och olika nyanserade motsatser egentligen icke kan afse det inres sfär utan tvärtom den sfär, som just därför att den är yttre skall möjligast bildas och och formas efter det inres bestämningsgrund. Beaktas ej detta,

---

[1] Ur sammanhangets synpunkt må här erinras, att sinnlighet och förnuft i sitt inbördes förhållande framträda såsom närmare bestämda former af yttre och inre. Häremot strider icke, att relationen »inre—yttre» tillika kan uppvisas inom sinnligheten och det i en mångfald former.

kommer man lätteligen till ett språkbruk, som hotar att göra orden meningslösa. Ingen kan uppriktigt och oinskränkt vilja vara konservativ i fråga om annat än det, som är per se värdt att bevara, ett för alla och under alla omständigheter rätt; ej heller låter en fullt konsekvent och genomförd radikalism tänka sig annat än gent emot det härtill motsatta, något, som per se vore ovärdigt att bevaras, ett i sig orätt.[1] De skenbara undantagen härifrån äro att förklara i analogi med det förhållande, då faktiskt det rätta i handling kränkes, det orätta begås, hvilket redan Kant belyst sålunda: den orätt handlande vill icke veta sin handlings maxim universellt genomförd, pretenderar alltså blott för egen räkning ett omotiveradt undantag. Sammaledes kan man vara konservativ i afseende på ett förhållande, som med orätt existerar till ens egen — låt vara efter högre måttstock missuppfattade — fördel, eller kräfva en s. k. liberal eller radikal reform i fråga om något, som med rätta är till, men ur någon synpunkt besvärar. Sker detta medvetet, är fråga om fullt analoga för egen räkning pretenderade undantag. Tror man sig åter falskeligen i något dylikt särskildt fall hafva rätten på sin sida, kan denna illusion tydligen ej vederlägga vår nyss formulerade allmänna sats.

Om nu det per se rätta är ett inre i prägnant bemärkelse och det per se orätta i förhållande härtill ett yttre ehuru visserligen af väsentligaste (negativa) betydelse för det inre, hafva vi gifvetvis härmed uppdragit de så att säga ideala gränserna för möjligheten af konservatism och radikalism. Men då här ej existerar något val: en annan oinskränkt genomförd konservatism, resp. radikalism kan ej viljas än den karakteriserade, som därmed bestämmer sin egen limitation; och då man likväl i det enskilda fallet — utan att det ägde denna absoluta betydelse — ofta nog bör bevara, omforma eller aflägsna ett förhållande, måste detta tydligen afse just det yttre i större eller mindre omfattning med afseende på dess betydelse för det inre. Endast vid det yttre, ej vid det väsentligt inre uppstår frågan, om det bör bevaras eller icke; däraf termernas

[1] Jfr ofvan den bibliska och religionsfilosofiska parallellen om »den nya människan» och »den gamle Adam».

rätta restriktion till begagnande om *det* yttre, som har omedelbar eller medelbar betydelse för det inre.

Hvad åter beträffar en utan all limitation universiellt genomförd konservatism eller radikalism, ligga de absurda konsekvenserna i alltför öppen dag, för att någon kunde medveten om innebörden af sin tes och på fullt allvar bekänna sig till endera extremen. Skulle hvarje förhållande bevaras, som i ett visst ögonblick är till, komme yrkandet härpå att omfatta t. ex. rent motsatta och oförenliga maximer, den redbare mannens och bedragarens o. s. v. Ville man åter radikalt utrota allt i ett visst ögonblick bestående, ligger häri en allt och alla förintande nihilism, hvarom man ej kan göra sig någon rimlig föreställning, och som för öfrigt blefve minst lika utvecklingsfientlig som den allsidiga konservatismen. All konservatism såväl som radikalism måste därför faktiskt åtminstone begränsa sig till en viss sfär, t. ex. den politisk-sociala, men icke ens för någon enda sådan sfär och alla därinom fallande förhållanden låter sig utan uppenbar orimlighet vare sig konservatism eller radikalism undantagslöst genomföra. Det senare skulle i själfva verket innebära ifrågavarande sfärs totala annihilation, det förra att från ett ändligt område all växling kunde uteslutas. Just därför att man med dessa frågor rör sig på det praktiska gebietet, falla hvarje dylik ståndpunkts orimligheter långt mer i ögonen än de, som häfta vid motsvarande teoretiska — — metafysiska paralleller: eleaternas all förändring uteslutande vara och den rena rörelseläran. Men så äro dessa opraktiska praktiska positioner, om detta uttryck tillåtes mig, hittills såsom redan antydt väsentligen oförsökta och påpekas här endast som gränsfall för vissa gifna tendenser och tankeriktningar. Radikal eller konservativ är ingen annat än på sin höjd i mer eller mindre obestämdt kollektiv mening, och till missbruks undvikande vore onekligen önskvärdt, om dessa termer ej användes utan en viss öfverblick och begränsning af de särskilda fall, tendensen gäller.

Vi fastslå sålunda, att motsättningen »konservatism—radikalism» äfven i ordens mest omfattande betydelse endast kan gälla ett i utveckling befintligt ej något häröfver höjdt om ock i och genom utveckling aktualiseradt. Då emellertid i

all utveckling framträder ett förhållande mellan yttre och inre och det senare, i samma mån det mera är ett inre, uppenbarar väsendet af det i utvecklig stadda, måste vidare motsättningen »konservatism—radikalism» närmast gälla det, som i hvarje fall är ett yttre gent emot det just aktualiserade inre, hvarmed dock ej uteslutes, att äfven detta samma aktualiserade inre kan vid det inres ännu högre aktualisation te sig som ett yttre mot det senare. En fast gräns finner man här först vid det inre, som i någon omfattning uttrycker väsendets fulla aktualisation — väsendets fulla aktualisation i det eller det momentet. Men motsättningen »konservatism—radikalism» kan städse afse blott det i just föreliggande fall som ett yttre fixerade och dess förhållande till det i samma fall gifna inre, emedan bestämningsgrunden vid alternativet måste hämtas från detta senare. I den mån ett yttre i sin gifna form är för det inres bestånd och fortbildning af vikt, i samma mån behöfver det ock konserveras; i den grad åter som det vore för sitt inres bestånd och fortbildning hinderligt, måste det omformas eller aflägsnas. Detta är uppenbarligen något, som gäller ej blott människans frihetslif utan ock hennes teoretiska lif, låt vara att termerna »konservatism» och »radikalism» m. fl. analoga närmast hänföra sig till det förra. Vid fortgående utveckling är för öfrigt ofta det, som tidigare behöfde konserveras, på ett senare stadium hinderligt och sålunda i behof att omformas eller rent af undanskaffas. Endast i den mån något kan sägas uppenbara väsendet af det i utveckling stadda, är det härifrån fritaget och sålunda höjdt öfver motsättningen i fråga. I samma grad alltså, som utvecklingen röjer ett högre och väsentligare inre, blir den själf stabil och fortgår med bevarande af utvecklingsresultaterna i jämförelsevis oförändrad form. Så i det till sin princip redan gifna sedliga, rättsliga och framför allt religiösa lifvet jämfördt med utvecklingen till detsamma.

På vetenskapen är tillämpningen af nu antydda synpunkter principiellt ej förenad med större svårigheter. Svårigheterna möta här som å det praktiska området egentligen vid de enskilda fallen och deras värdering. Såsom tillhörande ändlighetens värld framträder all vetenskap i utvecklingens

form, och man måste, liksom motsvarande gäller sedlighet, rättslighet och religiositet, skilja mellan utvecklingen till och inom vetenskapen. Endast jämt upp så långt man kan säga den senare formen föreligga, har äfven vetenskapens utveckling karakteren af tydlig stabilitet och kontinuitet, där man med bevarande af det vunna och dess form kan därpå bygga vidare. I samma mån åter, som det snarare är fråga om att från mer eller mindre allmänna föreställningssätt höja sig till vetenskap, kan det ock blifva nödigt att på ett senare stadium rata och förkasta, hvad som på det föregående ännu var bästa möjliga — och som sålunda där tills vidare borde konserveras. Men äfven här är tydligt, att hvad som befunnits nödigt till ett visst utvecklingsstadiums ernående, ej må förkastas och aflägsnas eller ens omformas, innan det framgått, att sådant påkallas för aktualiserande af det inre, som utmärker en verkligen högre ståndpunkt.[1] I hvarje fall gäller det först att pröfva, hvad tills vidare ovillkorligt behöfver bevaras, och hvad enligt det närvarande läget ovillkorligt påkallar ombildning. Mellan dessa gränser finnes naturligtvis en sfär, som är mera tillfälligt bestämbar, och där ett visst experimenterande eller tenterande både kan vara tillåtet och fordradt, ehuru med den försiktighet, att intet, hvars bestånd möjligen är af väsentlig vikt för den fortsatta utvecklingen, onödigtvis förfares. I hvarje fall påkallas god grund för åtgörandena. Naturligtvis blir det en skillnad allt efter materialets art. Ju lättare detta alltjämt kan — hälst i åskådningens fasta form — framkallas för forskarens medvetande, dess mer frihet är medgifven. Däraf naturvetenskapernas större frihet och å andra sidan de berättigade krafven på afgjord försiktighet vid vetenskaper, hvilkas bärvidd väsentligen sträcker sig till det mänskliga viljelifvet och de föreställningssätt, hvaraf detta behärskas.

För så vidt nu vid vetenskapen vore fråga om en utveck-

[1] I den teoretiska sfären är det inre i prägnantare bemärkelse tydligen begreppen och ytterst det rena självmedvetandet, för hvars natur tankelagarna äro uttryck, det yttre närmast föreställningarnas material, som själft kan vara mångfaldigt graderadt som inre och yttre intill det omedvetnas gräns.

ling af exklusivt teoretisk art, blefve dessa synpunkter utan egentlig praktisk tillämplighet, kunde ej få betydelsen af att konstituera maximer för handlandet. Men i själfva verket är vetenskapen liksom öfver hufvud allt teoretiskt något blott genom abstraktion utbrutet från det konkreta mänskliga lifvet, där ingen faktor är utan inflytande och betydelse för de andra. Och om intet torde den moderna psykologien ha kommit till bättre insikt än om det så kallade viljandets betydelse för hela förnimmelselifvet. Redan sinnesfunktionerna bestämmas i sin beskaffenhet ej oväsentligt genom uppmärksamhetens inflytande, och i uppmärksamheten, äfven den s. k. passiva eller oafsiktliga, ligger alltid ett bestämdt moment af viljande. Den moderna psykologien har visserligen ock stundom — äfven med erkännande häraf — sökt reducera viljandet till en resultant af förnimmelse- och känslofaktorer men afgjordt utan framgång. Ju högre man kommer i förnimmelselifvet, dess starkare träder viljemomentets betydelse i dagen, och särskildt är den planmässighet och metodiskhet, som det vetenskapliga arbetet påkallar, outförbar utan ett starkt dokumenterande af viljans energi. Af hvilka maximer denna ledes i sin verksamhet, kan sålunda alls icke vara för vetenskapen själf likgiltigt — äfven om vi här nödgas förbigå frågan, huruvida viljan med frihet eller icke bestämmer sig för sina grundsatser.

De maximer, som från synpunkten af »konservatism—radikalism» framspringa med afseende på vetenskapen ur det föregående resonnemanget, hafva så mycket större betydelse, som den vetenskapliga forskningen enligt sin egen natur kräfver ett omfattande samarbete och möjligheten, att den ene forskaren kontrollerar den andre. Men i samma mån som ej god, d. v. s. rationell grund råder för det vetenskapliga materialets behandling, utan godtycke därvid får härska, omöjliggöres uppfyllandet af dylika kraf. Ju mer vare sig konservatism eller radikalism utöfver sitt rätta mått, som är tingens och förhållandenas objektiva, får göra sig gällande med afseende på vetenskapen, förlorar denna i allmängiltighet.

Äfven ur annan synpunkt, dock nära sammanhängande med den just berörda, kunna vi skönja vikten af ett μηδὲν ἄγαν för de konservativa och radikala tendenserna i vetenska-

pen. Vi ha dels framhållit, att vetenskapen influeras af det mänskliga lifvets öfriga faktorer, dels att vetenskapsmännen måste samarbeta. Idealet är härvid en allmängiltig vetenskap, en vetenskap för hela mänskligheten, ej en vetenskap begränsad till den nationella sfären. Detta ideal vinnes emellertid icke genom afstrykande af allt historiskt nationellt — lika litet som det kan vinnas, om vetenskapen behärskas af nationell chauvinism. Man jämföre i förra afseendet den deistiska riktningen! Är vetenskapen en af kulturens ädlaste frukter, och måste man teleologiskt tänka sig, att de särskilda nationernas kynnen och individualitet så att säga komplettera och integrera hvarandra ömsesidigt, måste man i den nationella kulturen och sålunda äfven i sin nations vetenskap med omsorg taga vara på den sida, hvarmed man positivt kan bidraga till målets vinnande på annat sätt än andra nationers vetenskap och skänka en gärd, som ej kan väntas från annat håll. På samma gång har man likväl, om idealet skall nås, att hålla sig öppen för impulser från öfriga nationella arbetsområden. Äger man ej förstånd för andra nationers egendomliga insats i det kulturella och in specie vetenskapliga arbetet, förlorar den egna gärden den form, som vinnes under växelverkan med andra nationers kultur, och den innehållsfyllda, rika, konkreta allmängiltighetens ideal fjärmar sig mer än någonsin.

Ett motsvarande se vi i de olika vetenskapernas inbördes förhållande. Hvarje särskild vetenskaps definitiva fulländning förutsätter de andras, enär de öfverallt råkas på vissa gränsområden, emedan vissa närmast äro tillämpningar af andra, och då det åtminstone måste finnas en vetenskap, som riktar sig på att utreda förhållandet mellan de olika vetenskapernas principer. Härvid förekommer, att någon synpunkt, som är för en vetenskap oumbärlig, kan för en annan visa sig obehöflig — t. o. m. när denna råkar in på sina egna gränsfrågor — eller rent af skadlig, om den i felaktig form kommer till användning där. Likväl är det ett förnuftets ovillkorliga postulat, att hvad som är af principiell betydelse och sannt inom *en* vetenskaps sfär ej kan, om det rätt fattas, vara osannt inom en annans. Skulle t. ex. för filosofien eller psykologien den teleologiska synpunkten vara omistlig, få naturvetenskaperna ej

proklamera den mekaniska synpunkten som dogm — dem äro nog att begagna denna senare som heuristisk princip och ett slags forskningsregulativ för eget område. Å andra sidan får självfallet hvarken filosofien eller någon annan vetenskap uppställa en teleologi, som rätt förstådd skulle stå i oförsonlig motsats till det ostridigt vissa inom någon annan vetenskap. Att härutöfver bete undfallenhet mot de kraf, som andra vetenskapers forskare — märk noga: ej de andra vetenskaperna själfva — framställa, leder till blotta mode-riktningar i vetenskapen. Och moder i vetenskapen, hvilka den ena dagen älska att kokettera med historiskt konservativa tendenser, den andra fordra radikala omstöpningar, äro som moder alltid lika oberättigade. Men visserligen ligger i modernas lynne att mer gynna växlingen än beståndet, sålunda att öfvervägande peka bort ifrån den konservativa synpunkten.

Det gäller tydligen i vetenskapen ej mindre än på andra områden att noga se till, hvad som i hvarje särskildt fall bör bevaras, omformas eller aflägsnas — detta enligt tingens och vetenskapens eget läge. Äfven där måste en kategorisk universell konservatism eller radikalism vara orimlig, om än med temporära förhållanden kan följa, att vetenskapen stundom visar ett slags öfvervägande konservativ, stundom radikalt omhvälfvande uppsyn. Men visserligen är tydligt, att detta gäller mer, ju mer vetenskapen ännu är blott forskning — mer sålunda våra dagars biologi än matematik, för att nu välja ett typiskt exempel. Under alla omständigheter är dessa termers användning som slagord för vetenskapliga sträfvanden förenad med sina betänkligheter, lika visst som detta är fallet vid den praktiska sfären.

Om några ställen i Äldre Västgötalagen.

Af
GUSTAF CEDERSCHIÖLD.

Nedanstående anteckningar, koncipierade under arbetet på föreläsningar vid Göteborgs Högskola, göra ej anspråk på att framlägga fullständigt bevismateriel för de förslag till textändringar eller förklaringar, som utgöra anteckningarnas hufvudsakliga innehåll. I några fall vore kanske större utförlighet obehöflig, men i andra — och väl de flesta — har arten af denna publikation, i hvilken hvar särskild uppsats måste nöja sig med ett ringa omfång, förbjudit den önskliga bredden i bevisföringen. Emellertid har jag trott det vara nyttigare att inom detta trånga utrymme meddela ett större antal kort formulerade förslag, hvilka sedan, i den mån sådant befunnes lämpligt, kunde bli föremål för diskussion, än ett mindre antal med omständligare motivering, hvilken då nödvändigtvis också skulle upptaga åtskilliga för de i ämnet redan hemmastadda läsarne tämligen obehöfliga fakta. — Det må tilläggas, att jag på en och annan af de följande anmärkningarna lägger föga vikt, men dock ej velat undertrycka den, så snart den synts mig innehålla en uppfattning, som ännu icke framträdt i tryck, eller som står i strid mot den häfdvunna. — Slutligen ber jag att här få uttala min varma tacksägelse till min vän Professor K. F. Söderwall, som benäget genomsett denna uppsats och därvid gifvit mig flera goda vinkar.

K. B. 13 *firi balka han atta örthoghor.*

Balka synes helst böra förstås såsom ack. sg. af *an*-stammen *balki* (se Söderwalls Ordbok). Gen. pl. ställd före det styrande *huar* är, så vidt jag kunnat se, icke med säkerhet uppvisad i fsv.; i förbindelsen *hiona huart* K. B. 15: pr. bör *hiona* enl. Schlyters Ordb. uppfattas som ack. sg. Att *balki* måste förutsättas hafva haft en sidoform *bolki*,[1] som med afseende på vokalen rönt inflytande af *bolker*, bör väl ej utgöra något hinder för den föregående förklaringen.

Huru betydelsen »sammanhängande, eller fortsatt, bristfällighet» kunnat utveckla sig ur betydelsen »bjälke», är väl svårt att fastställa. Mera tilltalande än den af Schlyter och Collin gifna förklaringen, enligt hvilken mellanledet i betydelseutvecklingen vore »något sammanhängande, fortsatt, i allmänhet», förefaller mig följande förslag. Om man, med den ringa kännedom man har om medeltidens gärdesgårdar och plank, får antaga, att dessa varit stödda af, på vissa afstånd från hvarandra, i marken nedslagna grofva pålar eller bjälkar, så har tydligen kullfallandet af en sådan stödjebjälke kunnat draga med sig hela den svagare resningen ända till nästa bjälke (åt hvardera sidan), och den sålunda uppkomna luckan har då helt naturligt kunnat betecknas så, som det skett här i VGL och i det norska uttrycket *balkabrot.*

K. B. 14: 2 *Annur*

behöfver man väl knappast (som de normaliserade upplagorna göra) ändra till *Annat.* Ändringen åstadkommer visserligen en strängare logisk motsvarighet till det följande *Þridiæ... Fyardæ*; men det är ej nödigt att antaga, att den stränga indelningen ända från meningens början stått klar för lagredaktören. Denne kan ju hafva tänkt ungefär så här: »Det är laga förfall[2] för prästen, om... En annan kategori (eller klass) af laga förfall förefinnes, om...»; men därefter har behofvet af indelningsbeteckning gjort sig kännbart och fört med sig bruket af den bestämdare singularen. — Att

[1] Se motsvarande ställe i VGL II äfvensom min anm. till F. B. 1 här nedan.

[2] *Forfall* i plur. såsom sammanfattning af flera likartade fall.

VGL II i detta tillfälle, som i åtskilliga andra, har det logiskt korrektare uttrycket, är ej tillräckligt skäl till ändring.

Mandr. 8 *til torf ok til tyæru.*

Motsvarande ställe i Þ. B. 3: pr. har *til torfs*... Att man likväl hvarken behöfver betrakta skrifsättet *til torf* (i st. f. *til torfs*) såsom en egentlig misskrifning eller som bevis på begynnande bruk af ackusativ efter *til*, torde framgå af jämförelsen med Þ. B. 16 *til garþ ok til grinder* samt J. B. 9: 1 *mælli topt ok akræ*, där äfvenledes det första af de båda koordinerade substantiven saknar genitivändelse. Man kan därför förmoda, att en bekvämlighetsförkortning af samma slag som det nysv. »Bergman & Svenssons förlag» o. d. sporadiskt förekommit redan i fornspråket.

Mandr. 10 *lösvittingær*

bör kanske läsas *lösvistingær*; jfr de vn. lagtermerna *vistlauss* och *vistfastr*. Betydelsen »landstrykare», »luffare» passar ju ganska bra till sammanhanget; att en sådan person vanligen kom att skaffa sig föda på oärligt sätt, ligger i sakens natur och bevittnas väl äfven af de stränga bestämmelserna om kringvandrande *lekari* i VGL I och om *ældari* i VGL II och Kopparbergsprivilegierna af 1347. I formellt afseende kan jag emellertid icke framlägga några motstycken därtill, att den »*ær lösa vist havir*» (om detta uttryck brukats) kunnat kallas *lösvistinger* och ej snarare *vistlösinger*.[1] Men att i alla händelser ordet *lösvistinger*, om det verkligen varit den ursprungliga läsarten, af afskrifvarne icke blifvit förstådt, utan på olika sätt omtydt, visa dels skrifningen *lösvittingær*, som ej ger rimlig mening i detta sammanhang, dels yngre västgötalagens *löfuirkinger*, som kräfver en mera tvungen och osannolik förklaring än *lösvistinger*.

S. B. 1 *a manni sar*

torde, såsom A. WADSTEIN, OTMAN och VENDELL yrkat, böra ändras till *af*..., då ingen parallell till sådan användning af *a* (vid agent) kunnat uppvisas.

[1] Föga bevisande är, att *hyrnustokker* och *stokhyrna* brukas synonymt.

S. B. 2 *tryggiæ.*

»*triggiæ*» i SCHWARTZ o. NOREENS upplaga beror väl endast på tryckfel.

S. B. 3: 1 *Danski ok norin*

bör nog helst rättas till *Dansker ok norin* (sc. *maþer*), hvilket bäst öfverensstämmer med språkbruket på andra motsvarande ställen.

V. S. 3: 1 *latæ*

bör troligen ändras till *lukæ* (el. *lucæ*), hvilket är läsarten i VGL II. Sådan användning af *lata*, som sammanhanget här skulle fordra, blefve tvungen och saknar stöd i kändt språkbruk.

B. B. 3: 1 *far* (VGL II: *faar*) *annar værræ af.*

Att (med SCHLYTER o. COLLIN i Gloss. o. SCHLYTER i Ordb.) anse *far* här vara pres. af *fara*,[1] är ej lämpligt, ty dels saknas exempel på sådant bruk af *fara* i fornspråket, dels skulle man då ha väntat *vær* i st. f. *værræ*. Genom att förklara *far* (el. *faar*) såsom pres. af *fa*[2] undviker man dessa svårigheter; jfr vn. *fengu Eyjaskeggir optast verra af* o. d. (se FRITZNER[2] under *hlutr* 6) samt SÖDERWALLS Ordb. *luter* 3.

B. B. 8 *dömæ hanæ vgill.*

Man bör nog (med VENDELL) rätta *vgill* till *vgilda.*

O. 2 *firigiort landi ok lössum öræ.*

Det är icke nödvändigt att (med utgg.) ändra *öræ* till *örum*, ty sg. kan kvarstå från äldre språkbruk, som öfverensstämt med vn., där särskildt lagspråket ofta använder (*lauss*) *eyrir* i denna betydelse. Jfr äfven fsv. sammansättningen *lösöre.*

O. 3 *souen*

uppfattas säkerligen riktigare (jfr SÖDERWALLS Ordb.) som part. præt., »insomnad», »sofvande», än som adjektiv (se Gloss. och SCHLYTERS Ordb.). Participet förutsätter, att *sova* i äldre tid betydt ej blott »sofva», utan äfven »(in)somna». Härmed kan jämföras, att *vaka* i vn. stundom (t. ex. i Bjarkamál) betyder

---

[1] I Ordb. tillägges dock: »om ej *far* är af inf. *fa*».

[2] För denna tydning talar äfven skrifsättet med *aa* i VGL II.

»vakna» samt att *wachen* i äldre nht. jämte betydelsen »vaka» äfven har bet. »vakna». Kanske är *somna* i svenskan en jämförelsevis ny bildning (ordet finnes ej upptaget i SCHLYTERS Ordb.), som efter hand undanträngt *sova* i den inkoativa betydelsen.

A. B. 5 *þa skal slikt enum af uatæ. sum aþrum.*

De genom utgifvares rättelser framkomna formerna *afatæ* och *af fatæ* synas ej vara tillräckligt bekräftade. Bättre förefaller det mig att läsa *af uantæ,* eller ännu hellre *a uantæ.*[1] Verbet *vanta*, som mycket ofta förekommer i vn., är ej alldeles exempellöst i fsv. (Bonaventura) och anföres af RIETZ såsom brukligt i Dalarna och Värmland. Har ordet *uanta* ursprungligen stått i lagen, men på den tid, då nu existerande afskrifter togos, varit föråldradt i Västergötland, så är det ju rimligt, att den mera slafviske skrifvaren af VGL I (d. v. s. Cod. Holm. B. 59) i sitt originals text förbisett förkortningsstrecket i *uāta*,[2] medan skrifvaren af VGL II (eller dennes föregångare) i st. f. det obekanta ordet insatt det välbekanta och i sammanhanget lika bra passande *afat* (sc. *vara*).

A. B. 21: 1 *skæptarva.*

Om man har rätt att af detta ord sluta till befintligheten af ett fem. sbst. *skæpt* af *skapa*, jämförligt med *tækt* af *taka* o. d., så kunde detta *skæpt* förklara det af SÖDERWALL i Ordb. upptagna *skäpþing (skepting),* som då blefve = *skæptþing.*

A. B. 24: pr. *arwumn.*

Då (såsom också SCHLYTER o. COLLIN å sid. 589 upplysa) skriftdragen lika väl tillåta läsningen *arwnum*, är det nog enklast att rätta till *arwanum* och sålunda antaga, att skrifvaren menat sg., som synes passa något bättre än pl. i dylikt sammanhang,[3] och endast uteglömt ett *a.*

---

[1] Jfr t. ex. *afvæxt* i st. f. *avæxt* A. B. 16: 2.

[2] Jfr Þ. B. 12: pr. *fiughurra*, som säkerligen uppkommit genom felaktig afskrifning af *fiughurtā*.

[3] Jfr A. B. 10, 12: pr., 14: pr., formeln *vgildan firi arva ok æptimælanda* m. m.

G. B. 2: pr. *han fæstnæþær stæmnu leggæ.*

Efter *han* vilja SCHLYTER och COLLIN tillägga *a* eller *skal;* det förra alternativet accepteras af de normaliserade upplagorna. STIERNHIELM ville läsa *handfæstnæþær*; detta förslag, som af SCHLYTER och COLLIN bedömes med ordet »male», har likväl goda skäl för sig.

Om man läser *han a* el. *han skal*, så kommer *han* snarast att syfta på giftomannen *(hin skyldæstæ)*. Men i VGL II, där *han* ersättes af *ok*, blir friaren subjekt; *lægg(i)æ* betyder väl då »öfverenskomma om», »aftala om». Om man däremot, såsom STIERNHIELM föreslog, i VGL I läser *han(d)fæstnæþær*, så gör man blott en normalisering,[1] ingen verklig textändring, och får därjämte en ganska noggrann öfverensstämmelse med II; en ännu bättre får man genom att läsa *ok han(d)fæstnæþær* (hvilket torde gifva bästa sammanhanget); då är det endast *han(d)-*, som skiljer de båda texterna åt. Nu har visserligen icke verbet *handfæsta* eller något dess nomen actionis eljest uppvisats i det fsv. lagspråket; men att handslag verkligen brukats vid det ifrågavarande tillfället, framgår af fortsättningen *(þaghar firi fæst ær skilt ok handum saman takit)*, hvarjämte man kan, med afs. på handslagets symboliska användning, jämföra artiklarna *hand*, *handsalder* och *handsalu fæ* i SCHLYTERS Ordb. samt *handganga* m. fl. i SÖDERWALLS. Ännu mera bevisande för läsningen *han(d)fæstnæþær stæmnu* är det vn. bruket af orden *handfesta, handfesting* i fråga om förlofning; jfr FRITZNER [2]. — För den person, som skrifvit VGL II (eller dess närmaste original), har kanske sammansättningen *handfæstnaþarstæmna* förefallit främmande el. föråldrad, eftersom han utelämnat stafvelsen *hand-*.

G. B. 8: pr. och 8: 1 *skiptæ*

bör visserligen otvifvelaktigt, som SCHLYTER och COLLIN anmärkt, rättas till *skriptæ;* men det torde vara mindre noggrant att (som SCHLYTER i Ordb. gör) kalla *skiptæ* för »skriffel», åtmin-

---

[1] Med afseende på skrifsättet *han* f. *hand* kan man jämföra t. ex. M. 4, där vår skrifvare (se not. 11 i SCHLYTERS o. COLLINS uppl.) först skrifvit *lanfæstu* och efteråt tillagt *d.*

stone om man med skriffel menar något oafsiktligt och ofrivilligt. Ty att skrifvaren (som väl ej genast förstått eller känt igen uttrycket *bort skripta mali*) afsiktligt ändrat, visar ej blott återkommandet af skrifningen *skiptæ*, utan äfven konstruktionen med ack. i st. f. dat. på det förra stället;[1] det är att märka, att också förbindelsen *bort skipta* förekommit i fsv.

G. B. 9: 6 *ællær sifskapær*

kommer som ett något klumpigt tillägg och har väl knappast funnits i den ursprungliga lagtexten; jfr flocken 7, där endast *frændsim* (som sannolikt bör tagas i sin vidsträcktaste betydelse) omtalas, samt VGL II (G. B. 16), som har endast *frænzim*.

R. B. 1 — 3.

Att dessa tre flockar kommit med under titeln *Retlosæ bolkær*, beror väl knappast på någon afsikt att framställa deras innehåll som »olagligheter», utan snarare på en redaktörs eller skrifvares vårdslöshet och otymplighet. Jämförligt är då, att rubriken *Þættæ ær arfþær bolkær* i hs. förekommer, redan där det borde stå *Orbotæ mal* (jfr SCHLYTERS o. COLLINS uppl. sid. 23, not. 1); å andra sidan hafva som bekant stadgandena om *fornæmi* genom någon skrifvares vårdslöshet kommit att delas på två balkar.

Omöjligt är ju icke, att flockarna 1—3 utgöra senare tillägg och ej funnits i den urspr. redaktionen; R. KJELLÉN har i sin afhandling om eriksgatan på andra grunder trott sig kunna sluta till, att åtminstone flocken 1 är jämförelsevis ung. Äro nu flockarna 1—3 senare tillagda, så har man på andra ställen i VGL I motstycken till deras oriktiga placering; så t. ex. äro de sista flockarna i K. B., 21 och 22, tydligen yngre tillägg; 21 hör närmast till 12, 22 till 14—16; den sista § (8) i M. tyckes icke heller stå på rätt plats.

[1] Med afs. på denna ändring hänvisar jag till min anm. till Þ. B. 13 här längre fram.

R. B. 1: pr. *vrækæ.*

Om betydelsen af detta ord (och uppfattningen af hela sammanhanget) hade jag kommit till samma resultat, som jag sedan fann framställdt af A. Kock i (Svensk) Historisk Tidskrift (1896); mina grunder för afvisande af R. Kjelléns förklaringsförsök voro också hufvudsakligen identiska med dem, Kock anför. Blott några små tillägg till Kocks bevisning må här upptagas.

Att kunglig börd ansågs vara villkor för valbarhet, har naturligtvis icke inneburit, att den äldsta linjens äldste medlem var självskrifven, eller att kungligt fäderne nödvändigt hade företrädet framför kungligt möderne. Däremot tala ju redan de sparsamma notiser, vi ega om svenska konungaval. Särskildt anmärkningsvärda äro utan tvifvel Erikskrönikans uppgifter om Valdemar Birgerssons och Magnus Erikssons val; visserligen har författaren i intetdera fallet användt en formulering, som kan passa till stadgandena i Upplandslagen och Magnus Erikssons landslag; men af bägge de ifrågavarande ställena i krönikan kan man dock se, att det första förslaget utgick från en myndig man, som nämnde det konungsämne, som öfriga vederbörande sedan kunde antaga eller förkasta.

Att *konong* i R. B. 1 helst bör uppfattas som objekt ej blott till *taka*, utan äfven till *vrækæ,* följer af självfva ordställningen. Det går därför icke gärna för sig att tänka ett obestämdt objekt *(þæt*, *ærændit)* underförstådt vid *vrækæ.* Å andra sidan kan naturligtvis icke det förhållandet, att *konong* såsom objekt till båda infinitiverna brukas i viss mån zeugmatiskt (»antaga någon till konung, äfvensom förkasta en tronkandidat»), anses strida mot den gamla lagstilen, som ju ofta är naiv och något ologisk.

Orden *ok sva vrækæ* äro gifvetvis blott ett förtydligande komplement till det föregående; tillägget gör formen fylligare och mera eftertrycklig, men tillägger intet af vikt i sak, ty det angifver blott den frihet att förkasta, som måste finnas med, så snart det är fråga om verkligt val. Man kan därför alls icke bygga några statsrättsliga hypoteser på den omständigheten, att dessa (realiter obehöfliga) ord saknas på motsvarande ställe i Upplandslagen.

Kjelléns tolkning *ok sva vrækæ* = »och på följande sätt bedrifva (fullgöra el. för de andra landskapen framställa) saken (målet, ärendet)», har, utom andra, redan anförda skäl, emot sig det, att de i texten följande bestämmelserna alls icke innehålla något om svearnas ingripande, utan i stället handla om konungen själf, östgötarna och västgötarna.

Med afseende på uppsvearnas faktiska förvalsrätt är det kanske obehöfligt att erinra om uppgifterna i Heimskringla, Saga Óláfs ens helga, kap. 96. De i Frövid döfves mun lagda orden om uppsvearnas gamla företrädesrätt framför västgötarna kunna väl icke bevisa mycket om förhållandena på 1000-talet; men de äro så mycket beviskraftigare angående rättsuppfattningen i Västergötland på den tid, då den äldre västgötalagen kodifierades; ty Snorre hade ju fått sina uppgifter från lagman Åskil själf och dennes omgifning.

R. B 2 *til valdær.*

Att formen *valdær* genom misskrifning eller missförstånd inkommit i st. f. ett äldre *valda(-æ)*, gen. pl. af *vald*, och att uttrycket *til valda* bör tydas »i sina rättigheter (el. befogenheter att göra det el. det)», torde väl nu vara den allmännaste uppfattningen; för den talar särskildt det vn. *koma í vǫld*, se FRITZNER[2] *vald* 2. Men det förtjänar erinras, att skrifvarens osäkerhet med afseende på ett utljudande *-r*, hvilken ofta röjes uti dettas utelämnande, där det hade gammal häfd för sig, äfven på andra ställen än det ifrågavarande visar sig däri, att han tillsätter *-r*, där det är oberättigadt; t. ex. *þrer* f. *þre* K. B. 17: pr., *atundær* f. *atundæ* J. B. 7: 3. I VGL II förekommer t. ex. *byær* f. *byæ* Dr. B. 29 (gen. pl.), G. B. 1 (ack. pl.).

R. B. 3: 1 *a þingi.*

K. H. KARLSSON (Den svenske konungens domsrätt etc. I) har säkerligen rätt däri, att texten här är så korrumperad, att de gjorda förklaringsförsöken måste betraktas som otillfredsställande. För hans åsikt, att textstället ursprungligen handlat om lagmans val, talar ej blott analogien med flockarna 1 och 2, utan äfven innehållsförteckningen till R. B. i VGL II.

R. B. 5: pr. *vkuæþins orþ.*

Följande förslag till förklaring af detta ord vågar jag framställa till pröfning. Jag förmodar, att *-kvæþin* eg. är part. præt. af *kvæþa,* men ej med passiv, utan med aktiv adjektivisk betydelse, att jämföra med vn. *úráđinn,* som ej fattat sitt beslut, obeslutsam, *úkvíđinn* (el. *-iđ-*?), som ej klagar; jämförliga äro äfven *hæđinn*, smädande, *fylginn,* som följer, följaktig, *geyminn*, som tar vara på (något), samt det fsv. *fikin,* begärlig, kanske också fsv. *troin;* jfr för öfrigt RYDQVIST SSL I 437—8. Vidare bör märkas, att prefixet *ú- (ó-)* i vn. utom sin negerande betydelse haft en nedsättande, t. ex. i *úkvæđisorđ*, *úkvæđismál, úráđ, úorđ, úþefr*; att förhållandet varit (och är) det samma i svenskan, påpekar SÖDERWALL. De nordiska språkens uttryck för sedliga begrepp s. 19—20. Adj. *ukvæþin* kunde alltså hafva betydt: »smädande», »med ord kränkande», eller: »benägen att smäda», etc.[1] Att åter betydelsen »en smädandes (o. d.) ord» kunnat öfvergå till »smäde- (skymf-) ord», alltså personligt konkret > opersonligt (sakligt) abstrakt, detta har noggrann motsvarighet i flera användningar af fsv. *fæghin* och vn. *feginn,* t. ex. fsv. *fæghins funder*, ... *koma*, ... *buþ,* ... *tiþandi*, vn. *feginshǫnd*, *-dagr, -brekka, -saga;* en intressant parallell är äfven vn. *údáinsakr* såsom namn på det jordiska paradiset (eg. »den odödes åker», »odödlighetsfältet»).

R. B. 5: 5 *quiggrindu* (VGL II: *quiþgrinđe*).

De hittills framställda ändrings- och tolkningsförslagen äro knappast tillfredsställande. Då man i alla händelser måste medgifva, att det ord, som lagtexten här ursprungligen företett, vållat afskrifvarne själfva svårighet och af dem ej begripits, och då någon ändring i hvarje fall måste företagas, är det utan tvifvel bäst att tillse, att man genom ändringen åtminstone får riktigt god mening, äfven om man nödgas förutsätta stark korruption af ordalydelsen. För min del föreslår jag att läsa

[1] Den rent negerande bemärkelsen af prefixet har däremot ordet i den forngutn. sammansättningen *okveþins vitr,* oskäligt djur (eg. »varelse, som ej talar» el. »kan tala»).

quikindi (el. *quikendi*, el. *quikændi*).[1] Att ordet *kvikindi* icke annars uppvisats i fsv., blir väl ej något afgörande hinder, då ordet är vanligt i vn., hvarmed fornvästgötskan i öfrigt har så många beröringar; jag tror mig dessutom kunna göra sannolikt, att ordet ursprungligen förekommit äfven i F. B. 3 (jfr här nedan). Hvad angår det obestämda i betydelsen, »ett djur», »ett lefvande väsen», så kunde man förmoda, att denna obestämdhet berott antingen 1:o därpå, att den talande menar något för honom obekant och förut af honom icke sedt vidunder (en drake o. d.), eller 2:o därpå, att det är något djur, som han af vidskeplig fruktan icke vill uttryckligen nämna (i sådant fall snarast vargen, trollpackornas vanliga »häst»), eller 3:o möjligen därpå, att han icke noggrannare gifvit akt på, af hvad slag djuret varit. Mindre sannolikt är väl, att lagtextens allmänna och obestämda uttryck skulle vara afsedt att sammanfatta de olika lefvande varelser, af hvilka smädaren kan nämna någon; skulle detta vara meningen, så kunde måhända äfven människan innefattas under *kvikindi*, ty häxor torde väl på denna tid i Sverige (lika väl som på Island) hafva blifvit anklagade för marridt.

R. B. 5: 6 *braþæ*

blir mycket tvifvelaktigt; det (transitiva) vn. *bræđa* ger ingen hjälp, och den af SCHLYTER förmodade betydelseutvecklingen förefaller tvungen. Enklast är att antaga skriffel, så att *braþæ* står för *bragþa* el. *brægþa (bræghþa)*, hvilket ger god mening och full motsvarighet till VGL II *(bregþa)*; jfr äfven Gutalagen *bregþa manni oqveþins orþ*.

R. B. 9: pr. *þa skal siunattings* (VGL II: *siunettingh*) *til giaræ* och J. B. 14 *gæræ siunættings* (VGL II textkodex: *giæri til siunættingh*, hs. K: *göra til synætings*). SCHLYTER och COLLIN upptaga konstruktionen utan anmärkning i sitt Glossar, likaså SCHLYTER i sin Ordb. I de normaliserade upplagorna uteslutes *-s*, af VENDELL utan anförande af handskriftens läsart. Kanske har *dagh* eller *gærþ* utfallit efter genitiven.

[1] Eller kanske *quikkindi* etc.

R. B. 12: 1 *firi oxa ok hors.*

Om denna läsart sammanställes med fragmentets: *firi oxa ok sva firi ko* samt läsarten i VGL II: *firi oksa. ok sva firi ko oc sva firi hors*, så blir det sannolikt, att de bägge förstnämnda handskrifterna hvar för sig förkortat den ursprungligare texten,[1] som bevarats oförändrad i VGL II. VENDELL utfyller texten enligt 9: 1.

J. B. 2: pr. *at þæs hænde.*

Det synes icke vara förenligt med språkbruket att, som SCHWARTZ och NOREEN göra i sin upplaga, behålla *at* (i st. f. *af*).

J. B. 4: pr. *iorþæ wærþi*

anser SCHLYTER (i Ordb.) vara fel för *-it*. Då de normaliserade upplagorna (utan motivering) behålla handskriftens läsart, hafva deras utgifvare sannolikt — och med rätta — ansett formen *værþi* försvaras af Bjärköarätten 39: 1 *röva öris værþi* (ackus.) och vara en af *virþi* och *værþ* kontaminerad form.

J. B. 6: 1 *kuld*

för *skuld* kan måhända vara ett intyg om, att skrifvarens närmaste original haft tecknet ꝁ (= *sk*).

J. B. 6: 1 *eþ sin eptir.*

Framför *eþ* torde *ok* böra tillsättas, enär konstruktionen annars blir väl hård. Jfr VGL II och R. B. 7: pr. *(þa skal skuld fram læggiæ)*[2] *ok éþ sin a ouan.*

J. B. 11 *annar*,

som saknas både i hs. G och i VGL II, kan svårligen vara riktigt. En möjlighet, om än svag, är, att originalet haft *ennor* och att afskrifvaren missuppfattat detta ovanliga ord.

J. B. 13: 4 *holmsköp.*

SCHLYTERS och COLLINS förmodan, att denna skrifning beror på missläsning af ett *holmstop(t)*, förekommer mig i hög

---

[1] Jfr min anm. till F. B. 3 här nedan.

[2] Utfyllningen enligt J. FLODSTRÖMS förslag i Tidskr. f. Filol. N. R. IV.

grad sannolik; *t* och *c* hafva utan tvifvel i originalet (liksom i denna afskrift) tecknats ganska lika. Huru utgifvarne af de normaliserade upplagorna, som behålla *holmsköp*, motivera denna läsart, har jag svårt att inse.

J. B. 14 *siunættings.*

Se här ofvan anm. till R. B 9: pr.

J. B. 17: 2 *gærid*

förklaras enklast som skriffel för *gærdi* (»har gjort»); motstycken till bokstafsomkastningen äro: J. B. 6: pr. *þeræ* f. *reþæ*, Þ. B. 11 *galman* f. *lagman.*

J. B. 19: pr. *þor . . . vræt eighi.*

Saknaden af eftersats kan möjligen förklaras så, att eftersatsen icke skulle ha innehållit något annat än *þa ær han varþær* (eller något liknande), och att denna afslutning just för sitt självklara innehålls skull antingen kunnat öfverglidas af en afskrifvare eller ock rent af förbigås vid självfva kodifieringen, liksom i talspråk dylika eftersatser ofta komma att uteblifva.

J. B. 19: 1 *ormyliæ*

(II textkodex: *vrmyliæ*, hs. K: *örmyliæ*) kan naturligtvis icke, som Schlyter i sin Ordb. föreslår, afledas af *or (ur)* och *muld (mold)*, ty detta ursprung skulle gifva formen *ormylda* (el. *ur-*).

Senare sammansättningsdelen af ordet är troligen besläktad med de vn. *(or-)mul* (jfr Fritzner [2] under *ormul*), *mylja*, krossa, *moli*, smulor, och *mola*, krossa, samt de svenska *smula* och *smolk* (jfr Noreen Indog. Lautl. s. 207).

Den förra delen skulle möjligen kunna vara prefixet *or-*, *ur-*, *ör-* (hvilket äfven torde förefinnas i det fsv. *urgytia*); detta skulle då snarast hafva den intensitiva betydelse, som Egilsson uppvisar i flera poetiska sammansättningar. Bättre synes mig dock vara att tänka på det sbst. *ör*, grus, grusmark, ofrukt-

bar mark, som säkerligen funnits i fsv. (jfr RYDQVIST SSL VI och RIETZ).[1]

Hela ordet skulle då betyda: 1) lust el. vana att smula sönder (hyperboliskt för: stycka el. snatta af) gruset el. grusmarken; 2) person, som visar sådan lust el. har sådan vana. — Att åkerjorden härvid får ett så föraktligt namn som *ör*, skulle förträffligt motsvara förhållandet i ett par andra missfirmliga benämningar, hvilka som straff fingo tilläggas förbrytare: *gorþiuver* och *aghnabaker*.

M. 5 *vnit.*

SCHLYTERS och SÖDERWALLS ordböcker upptaga endast ett adj. *unyter (onyter)*, men icke något verb, motsvarande det vn. *únýta* (i part. præt. *únýttr*), göra obrukbar. Här skulle likväl ett sådant part. præt. till betydelsen passa bäst. Att det verkligen funnits i fsv., kan möjligen framgå af de exempel med *-tt-*, som upptagas i SÖDERWALLS Ordb.

Þ. B. 3: pr. *til hogs ... tiæru.*

Verserna bli bättre i metriskt afseende, om *dömæ* upprepas sålunda:

dömæ til hogs
ok til hangæ,
dömæ til draps
ok til döþæ,
dömæ til torfs
ok til tiæru.

Att strofen blifvit vid kodifieringen något sammandragen till sin form, torde icke sakna motstycken i andra verslämningar.

Þ. B. 5: pr. *kæfti.*

Till det, som säges hos FRITZNER[2] och i Glossaret till NGL, har jag endast följande att tillägga. SCHLYTERS af rim-

[1] Denna förklaring förutsätter naturligtvis, att hs. K har den bästa beteckningen (*ör-*), medan *or-* i VGL I beror antingen på ofullkomlighet i beteckningen eller på misstydning, och *vr-* i textkodex af II äfven har missuppfattning (»folketymologi») att tacka för sin uppkomst.

met *æfti* ... *kæfti* hämtade argument blir (äfven om man låter formen *æfti* gälla) föga öfvertygande, då slutrim i förbindelser med något så när liknande rytm och konstruktion knappast kunna uppvisas i VGL I; närmast stode väl G. B. 1 *ærændi sit vrakæ ok fæst takæ*, där likväl det utan tvifvel ursprungligare *vrækæ* ger endast halfrim. — Tydningen *kæfti*, gömställe, medför en subjektväxling, som utan tvifvel faller sig något hård. — Så vida *fællir i* (sc. *spor*) *kæfti* får uppfattas som ett symboliskt förbud mot rubbning, förekommer en analog åtgärd omtalad i J. B. 20.

Þ. B. 12: 2 *giers*

torde — för sammanhangets skull och till öfverensstämmelse med VGL II — böra ändras till *gieris* (el. *geris*).

Þ. B. 13 *þv at han ok þu iki i.*

Edsformuläret förekommer äfven J. B. 2: 1, Þ. B. 8: 1 (bis), 14, 17 (bis) samt i delvis indirekt anföring i slutet af 13; på alla dessa åtta ställen förekommer formeln äfven i VGL II. Det är stor sannolikhet för, att den högtidliga edsformeln alltid brukats i oförändrad ordalydelse (utom måhända med afs. på objektet till *a*), och att man följaktligen, där afvikelser i formuleringen yppa sig, bör söka återställa öfverensstämmelse, — och detta företrädesvis i sådana fall, där någon speciell anledning till skedd korruption kan påvisas. Då nu öfverallt annars (i direkt anföring) *iak* finnes fullt utskrifvet, och då för öfrigt pronominet genom motsatsen till det följande *þu* får stark betoning, har man svårt att acceptera NOREENS fyndiga ändring (i Altschw. Leseb.) af *at* till *ak (ac)*. Bättre är nog antagandet, att den vårdslöse skrifvaren i det föregående *þv* trott sig se andra personens pronomen och därför ändrat verbalformen *a* till *at*.[1] — Hvad beträffar formulärets lydelse på andra ställen, förtjänar här anmärkas, att det afslutande *i* saknas i VGL I Þ. B. 8: 1 (senare stället), 13 (senare stället), 14, 17 (förra stället), men är utsatt på de öfriga fyra ställena och öfverallt i VGL II. Säkerligen bör detta *i* tillsättas på de ställen, där det saknas i I; dess utelämnande kan ju helt enkelt bero på skrifvarens kända sed att blott en gång teckna bokstaf, som rätteligen

[1] Angående missuppfattning, som dragit med sig ändring, jfr min anm. G. B. 8: pr. här ofvan.

borde upprepas;[1] mindre troligt är, att uteslutandet af *i* skulle sammanhänga med förändrad uppfattning af *ikki* (såsom adverb i st. f. pronomen). — Huruvida *vættæ,* som tillägges efter *ikki* en gång i VGL I och tre gånger i II, bör anses som väsentlig beståndsdel af edsformuläret, vågar jag ej afgöra.

Þ. B. 14 *ær kannir sit.*

Det synes vara nödvändigt att utfylla texten enligt VGL II till: *ær (a ok) kannir sit (eighit. beþes han vnningia lagh).* Ordet *eighit* är kanske obehöfligt, men de därefter följande orden kunna knappast umbäras, då de ju förutsättas af uttrycken i edsformuläret strax efteråt. — VENDELLS komplettering af texten torde alltså vara otillräcklig.

Þ. B. 14 *iak hitti þennæ grip i þiufs handum.*

Att *handum* bör rättas till det tekniskt korrektare *haptum*, var också min mening, redan innan jag sett, att VENDELL i sin text infört denna rättelse.

Þ. B. 14 *an en maþær a*

bör nog helst läsas *an* (el. *æn*) *æn en maþær a,* d. v. s. »än om en man eger den». Med afseende därpå, att skrifvaren icke utsatt *æn* mellan *an* (el. kanske *æn* i originalet) och *en*, kan man — utom mina anm. till Þ. B. 13 (med not.) och 16 — jämföra K. B. 12: 2 *þer (ær),* S. B. 3: pr. *maþær (ær),* R. B. 2 *all(a l)andæ,* samt J. B. 7: pr., där *þem (<þa) a* står för *þa a þa a.*

Þ. B. 16 *bötæ... atta örtoghor* (VGL II: *örtughum*) *min* (VGL II: *minnæ*) *æn fiurar markær.*

Texten i II är utan tvifvel korrektare än den i I, ty ackusativen *örtoghor* i st. f. dativus (differentiæ el. mensuræ) kan väl knappast förklaras annat än genom ett slags attraktion till verbet *bötæ,* till hvilket skrifvaren tyckt substantivet tjänstgöra som objekt. Måhända har också teckningen *min* (som

---

[1] Jfr SCHLYTERS och COLLINS inledning s. VII samt de här nedan följande anmärkningarna till Þ. B. 14 (den tredje anm.) och 16.

helst bör utläsas *minnæ*, jfr föreg. anm.) föresväfvat skrifvaren såsom adverb och därigenom bidragit till det oegentliga uttryckets framträdande.

Þ. B. 19: pr. *bæþi ny ok naþær þar* (VGL II: *þör*) *næstu*

Om *þar (þör)* uppfattas som artikel (=*þær*, ack. fem. pl.), får man något bättre konstruktion och närmare öfverensstämmelse med Gulaþings L. 57: *um ny hit nesta ok niđar*.

Þ. B. 19: pr. *firi griþum allæn aldær*.

Att tyda *griþ* med »sjukdomsanfall» (E. Wadstein) är väl knappast möjligt, ty för hvad slags sjukdom kunde säljaren ansvara under trälens hela lif? — Jämförelsen med Frostaþings L. V 41, där motsvarande stadga har *allan alldr við heimilld*, gör det troligt, att ordet *griþ* antingen självt kunnat betyda det samma som *heimild* (laga åtkomst)[1] eller ock genom misstag råkat komma i stället för ett ord med denna betydelse, hvilken synes vara den enda, som kan gifva fullt tillfredsställande mening.

F. S. 2: pr. *flerra*

är tydligen neutr. sg. (jfr dock Schlyters Ordb.).

F. S. 4 *annut* (VGL II: *ađru*)

bör helt visst icke ändras till *annat*, utan till *andru* el. *aþru*. Genom *-u-* röjer skrifvaren, att han vårdslöst kopierat sitt original. Att han tillagt *-t*, beror tydligen på hans önskan att utan större besvär få nödtorftig mening.

F. B. 1 *bolgar*

med (af skrifvaren själf?) utplånadt *-r*. Öfverensstämmelsen med K. B. 13 och VGL II U. B. 4—5 gör, att rättelse till *bolka* blir att föredraga framför ändring till det osäkra *bolgarþ*. Hvad angår skrifningen *bolga* för *bolka*, kan man jämföra (de

---

[1] Då *grid* i vn. förekommer i en betydelse, som tämligen nära motsvarar det, som nu hos oss kallas »laga försvar» (om tjänstehjon), är det väl ej otänkbart, att ur denna utvecklat sig en sådan, som här kräfves.

visserligen yngre) formerna *holga*, *holgha*, *huilgha*, som Söderwall i sin ordbok anför under *hvilikin*. Vid R. B. 5: 5 torde (se anm. här ofvan) i ordet *quiggrindu* -*ggr*- hafva kommit i st. f. *k* el. *kk*, men ovisst är, om detta kan hafva någon beviskraft för det här föreliggande fallet.

F. B. 3 *nokot þæt ær kuikændis ær*.

Schlyters i Ordb. uppställda fsv. verb »*quika*, röra sig,»[1] torde icke, som S. menar, hafva något stöd i gammal vn. Ty det i nyisl. och i ny-norska dial. förekommande *kvika* är, såsom redan Aasen antydt, blott en yngre form af det gamla vn. *hvika*, i äldre danska *hvege*, i svenska dial. *hveka* (af Rietz uppvisadt blott i afledningar) och detta verbs kända betydelser i så väl äldre som nyare tid göra osannolikt, att det kunnat användas som synonym till *liva* (hvilket meningen på detta ställe i VGL I synes fordra).

En bättre förklaring af detta ställe synes mig kunna vinnas genom jämförelse med VGL II: *þa a han eig meþ laghum vtan garz at haua. eig ko. eig soo. eig buk. eig get. eig söþ. eig suin. eig griis. eig gaas.* Själfva ramsan, med slutrim i början och två allittererade ordpar i slutet, har nog tillhört den ursprungliga lagredaktionen, om den ock möjligen blifvit i någon ringa mån förändrad. Däremot tyckes konstruktionen *þa a han eig* ... *haua. eig ko* etc. (med *eig* både efter *han* och före *ko*) angifva, att efter *haua* utfallit ett allmänt uttryck, som sammanfattat alla de följande substantiven. Nu har VGL I just ett allmänt uttryck, men saknar specifikationen. Att två skrifvare på olika sätt förkortat en uppräkning, som förefallit dem onödigt lång, har inträffat vid R. B. 12: 1 (jfr anm. här ofvanför), och torde väl ej vara någon ovanlighet. I föreliggande fall har det sannolikt funnits en särskild anledning till förkortandet, nämligen det ord, som i I skrifves *kuikændis*, och hvilket Schlyter, enligt hvad nyss visades, icke lyckats förklara; ty om detta ord varit obegripligt för afskrifvarne, så är det ju rimligt, att den mera eftertänksamme man, som skrifvit II (eller dess närmaste

[1] Öfversättningen »lefva», som därjämte upptages i Gloss., saknas i Ordboken.

original), afsiktligt uteslutit det för honom okända och för sammanhanget obehöfliga ordet, medan skrifvaren af I, som tyckes hafva varit mindre rädd för att behålla sådant, som han ej fullt begripit, låtit det allmänna uttrycket kvarstå, ehuru, som vi skola se, med någon förändring. I det föregående (anm. till R. B. 5: 5) har jag sökt visa, att sbst. *kuikindi* (*-endi, ændi*) förekommit i den ursprungliga redaktionen, men att det, när de nu bevarade afskrifterna togos, redan varit föråldradt och därför blifvit vanställdt. Jag tror, att det funnits äfven på nu ifrågavarande ställe, och att detta ställe ursprungligen haft lydelsen »... *haua nokot kuikændi* (något djur). *cigh ko* ...». Angående den i I af skrifvaren gjorda ändringen tilllåter jag mig citera ett enskildt meddelande från Prof. K. F. SÖDERWALL, hvilket bättre och fullständigare än mitt koncept utreder denna sak: »Formen *kuikændis*, hvilken väl ej, såsom RYDQVIST I 417 tyckes anse som en möjlighet, kan fattas som »en i partitif eller adverbial mening stående genit. af subst. *kvikændi*», synes mig tämligen bestämdt visa, att skrifvaren fattat ordet som något slags participialbildning. På det samma tyder ock förbindelsen *nokot þæt ær kuikændis ær*; om *k.* fattas rent substantivt i bet. djur, blir detta uttryck konstladt och besynnerligt (= »något som är [ett] djur»). Den äldre texten har väl, såsom i uppsatsen[1] anmärkes, haft *nokot kuikændi*...; för skrifvaren har *kuikændi* varit ett okändt ord, men betydelsen har han någorlunda förstått på grund af sammanhanget med adj. *qvikker* och på grund af den förbindelse, hvari ordet förekommer; afledningsändelsen har föranledt honom att tro det vara part. pres., och han har låtit det få den ändelse *-is*, som tillhörde eller höll på att arbeta sig fram i vissa participialbildningar (i VGL I väl endast i det adverbialt nyttjade *olovandis*). Samma uppfattning har väl äfven gifvit anledning till det förändrade konstruktionssättet: *haua nokot liuande*[2] skulle väl kunna sägas på fornspråket; som jag tror, heter det dock hellre *nokot þæt ær liuande (-is) ær*». — Det är slutligen

[1] D. v. s. mitt koncept, med anledning af hvilket Prof. S. skref det ofvanstående.

[2] Skrifvaren har ju i *kuikændi* trott sig finna en synonym till *liuande*.

att märka, att just den större allmängiltighet och omfattning, som uttrycket genom skrifvarens ändring kommit att få till sitt innehåll, kan hafva gjort honom benägen att finna den följande uppräkningen obehöflig.

F. B. 6: pr. *firi aldri vangömslu ... þiuvi.*

Exemplen på särskilda slag af *vangömslu* borde ju stå i dativ; men tydlig dativ föreligger blott i de två sista orden (*varghi ok þiuvi*); *klaui*, *byargh* och *vatn* böra utan tvifvel uppfattas som nominativer, och såsom sådana kunna äfven *bro* och *dy* gälla, möjligen också *sult* (jfr mask. *sulter* och fem. *sylt*). Skrifvaren har alltså blandat två konstruktionssätt: dels har han hänfört substantiven till den senare satsen (*þæssi æru al wangömslæ*) och därför användt nominativer, dels har han låtit dem rätta sig efter det föregående *aldri vangömslu.* Men det besynnerliga — och misstänkta — ligger däri, att substantivens uppräkning med afs. på sin förra (och längre) del rättas efter den följande satsen och med afs. på sin senare del efter den föregående satsen, ehuru just motsatsen kunnat väntas.

I handskrifterna till VGL II brukas genomgående nominativer (äfven *vargher oc þiufuer*) blott med det undantag, att två hss. hafva *klaua* (utom *sult* förekomma äfven formerna *sylt* och *siult*); här finnes alltså ännu, tyckes det, ett spår af den konfusion, som råder i VGL I.

I hufvudsak samma stadganden finnas i R. B. 12: pr.: *firi vangömslö. þæt ær þiuuær. vatn. dyi. klaui ok annur þylik.* Anmärkningsvärdt är, att omnämnandet af vargen, som här saknas, kommer med, då det blir fråga om *ofæfli* (R. B. 12: 1): *Firi fars. fæ. af (of)æfli. þæt ær. biorn. allær. quesæ. firi varghi* (= VGL II), alltså med samma konstruktion som i I F. B. 6: pr. Fortsättningen i R. B. 12: 1 visar, att den af varg åstadkomna skadan icke subsumerades under *vangömslö*; det samma framgår af ÖGL B. B. 26: pr.

Af det anförda tror jag mig kunna sluta till, att en äldre hs. af VGL, som medelbart legat till grund för de nu befintliga, på ifrågavarande ställe i F. B. haft: *firi aldri vangömslu* (eller blott: *firi vangömslu* = R. B.) *varghi* (el.: *firi varghi* =

R. B.) *ok þiuvi*, men att i samma gamla hs. såsom glossa i marginalen tillkommit:

sult (el. *sylt*) *ok klaui. biargh ok bro. vatn ok dy.*
þæssi æru al wangömslæ.

och att denna glossa varit delad på två rader, alldeles som här ofvan. Dessa båda rader, som rätteligen skulle inskjutas efter *þiuvi*, hafva i närmaste afskrift genom misstag blifvit skilda, så att den förra insatts före *varghi*, den senare efter *þiuvi*; då sedermera den föga eftertänksamme skrifvaren af VGL I skulle kopiera detta, har han icke gjort någon ändring i den oefterrättliga konstruktionen, medan däremot den person, som utfört den afskrift, från hvilken hss. af VGL II härstamma, har »normaliserat» och fått en grammatiskt, men icke sakligt, (någorlunda) korrekt redaktion.

Jag har trott mig böra något utförligare dröja vid denna punkt, då den möjligen kan ega vikt såsom belysande urtextens utveckling under afskrifvarnes händer.

F. B. 7: pr. *koppo fund*

och 7: 2 *koppofund* (VGL II: *köpo fund*). Såsom synonym (snarast till det enkla *koppo*) användes *stok* i I och II, *swa mikit af trænu sum bin liggiæ innan* i II. Därför synes det sannolikare, att äfven *koppa (köpa)* betecknar den af bina upptagna håligheten, än att det (jfr NOREEN, Sv. etym.) skulle vara namn på själfva svärmen. Med bet. »bistock» brukar SPEGEL *bikubb* i sitt Gloss. och *kubb* i Guds verk (uppl. 1685) s. 265, 288.

F. B. 7: 3 *værpplæ*

(VGL II: *værplu* el. *vræplu*). De växlande skrifsätten antyda skrifvarnes osäkerhet och obekantskap med ordet. Eftersom *verpill* finnes uppvisadt i vn., är det väl sannolikt, att originalet haft en form af detta ord, möjligen ack. pl. *værpla* eller dat. sg. *værpli*, men helst dat. pl. *værplum*. Hvad angår ordets betydelse, hade jag, med ledning af den användning, *verpill* har i vn., förmodat, att man plägat vid den ännu otamda falkens fötter binda en liten kagge (el. ett föremål, som liknade en sådan), på det att han ej skulle kunna flyga bort, men obehindradt röra sina vingar. Emellertid har Prof. SÖDERWALL

gjort mig uppmärksam på mht. *würfel*, motsvarande mlat. *jacti*, hvilka af ALWIN SCHULTZ[1] Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I 370 och 376 (1879) i enlighet med kejsar Fredrik II:s skrift de arte venandi beskrifvas såsom läderremmar fästa vid falkens fötter och brukade till att »kasta» honom efter villebrådet.[2] Det är ju troligast, att ordet *værplar* i vårt land uppkommit som försvenskning af (en nedertysk motsvarighet till) *würfel*, på samma gång som själfva redskapet infördes.

L. R. *skama ok skaþæ.*

SCHLYTERS förklaring (i Ordb.), att *-a* blifvit »tillagdt för rimmets skull», kan svårligen anses tillfredsställande, ty,

1:o om *-a* vore tillagdt som integrerande del af ordet *skam*, skulle man haft rätt att vänta formen *skamma*, ej *skama*, hvilken senare då måste bero på ofullkomlig beteckning el. skriffel.

2:o något »rim» uppstår ej genom tillägget af *-a*; men väl skulle man kunna tala om fullständigare assonans.

3:o förbindelsen är redan allittererad och behöfver intet »rim» (= slutrim, stafvelserim); genom tillägget af *-a* skulle rytmen ej förbättras, utan försämras, ty det förra ledet finge då kvantiteten — ◡, under det att den senare blott har ◡ ◡, hvilket strider emot den allmänna regel, enligt hvilken det längsta ordet i en allittererad förbindelse står på den sista platsen.

4:o de af Schlyter (i Ordb. under *reþe*, n.) till jämförelse anförda förbindelser, i hvilken ettdera eller begge leden skulle ha ändrats för åstadkommande af rim, bevisa föga eller intet för det ifrågavarande fallet. Då detta mitt påstående sannolikt skall anses kräfva anförande af skäl och grunder, och då Schlyters exempelsamling i sin brokiga mångfald erbjuder åtskilligt af intresse, torde en närmare granskning af förhållandet här vara lämplig. Förutskickas bör den allmänna anmärkningen, att det i särskilda fall är en vansklig åtgärd att — så

[1] Jfr äfven LEXER Mittelhochdeutsches Wörterbuch (1878).

[2] På planschen s. 376 hos SCHULTZ, där sådant kastande framställes, äro emellertid remmarna ej afbildade eller ens antydda.

otillräcklig som vår kännedom af fornsvenskans ordförråd tyvärr måste vara — fastställa, att någon viss ordform icke kunnat brukas utom i en viss förbindelse, och att den varit enkom tillskapad för denna. Schlyters till bevis citerade »rimmade» förbindelser kunna indelas på följande sätt:

a) Två af förbindelserna böra lämnas ur räkningen, enär i dem ingen ändring förekommit. Den ena är *væghin ok slæghin* (UplL), hvars *slæghin* är en äfven eljest i fsv. rätt vanlig form. Den andra är *cleþi oc scyþi* (GutaL), hvari *scyþi* svårligen kan vara en tillfällig bildning för att få (half-)rim med *cleþi*, då dess vn. motsvarighet *skæði* ej sällan (enl. FRITZNER[2]) brukas utan förbindelse med *klæði*. — Uteslutas bör väl äfven *taki ok saki* (ÖGL), då härvid ingen ändring behöfver hafva vidtagits med själfva ordet *saki*, utan endast artikeln *þæn* bortkastats framför detsamma.

b) I ett fall, *nöt æller söt* (för *söþ*, VmL II), uppkommer rimmet genom kvalitetsförändring af konsonant, i ett annat, *hövat* (f. *hovat*)[1] *ok klövat* (VmL I, II), af vokal. Om också bägge ändringarna erkännas vara gjorda enkom för rimmets skull, så blifva de dock ganska olikartade mot tilläggandet af ett *-a*.

c) I de flesta fallen skulle en vokal i ändelsen hafva uteslutits, i 4 fall en utljudande, i 2 fall en interkonsonantisk. Af de förra äro *roþ ok reþ* (UplL) och *reþ ok roþ* (VmL II) ganska osäkra, enär *reþ* nog kan vara en lika ursprunglig form som *reþe*;[2] klarare äro *hamn ok stamn*[3] (UplL), där *hamn* f. *hamno* (el. *-u*) kan bero på elision framför *ok*, samt *hvarti þiuf æller orþiuf* (VGL IV), hvari det till *orþiuf* förkortade *orþiuva* väl torde ega tämligen goda motsvarigheter i de fsv. rimverkens afstympade rimord. Tvifvelaktiga äro däremot *han sor ren* (f *renan* enl. SCHLYTER) *ok eig men* (VGL II Add.), där andra förklaringar af *ren* lätt erbjuda sig, samt *rend ok stend* (VGL I, II), där *stend* knappast behöfver uppfattas som

---

[1] Kunde *hövat* möjligen vara en äfven annars brukbar kompromiss af *hovat* och **höft*?

[2] Jfr LIND Rim och verslämningar etc. s. 50, 51.

[3] Att antaga *stamn* som förkortning af *stamnboa* (SCHLYTER) är obehöfligt, då ju *stamn* genom en vanlig art af metonymi får samma betydelse; *jfr* t. ex. VGL I J. B. 16: pr. *byr* i betydelsen: folket i byn.

förkortning af det eljest från liktydiga formler kända *stenaþ*, utan kan vara lika ursprungligt; jfr vn. *steindr*.

d) Tilläggandet af slutvokal blir tvifvelsutan en våldsammare och för språkkänslan mera motbjudande åtgärd än uteslutandet af en sådan. Det enda uttryck, där sådant tillägg — liksom i *skam(m)a* — uppgifves hafva gjorts, är det ett par gånger i ÖGL förekommande (alls icke »rimmade») *fæsta ok köpa* i st. f. *fæstir* (el. *fæsti*) *ok köp*. Huru ändelsen *-a* i båda orden och förhållandet till det annars brukliga *(mæþ) fæstum ok köpum* böra förklaras, därpå behöfver jag här icke inlåta mig, då det är tydligt nog, dels att lagtermen *fæsta ok köpa* (= kontraktmässigt köp, köp enligt laglig öfverenskommelse) med afs. på brukligbetssfären icke är jämförlig med *skam ok skaþi*, hvilket uttryck fordom liksom nu torde hafva tillhört det allmänna språkbruket,[1] dels att i formellt afseende så väl utvecklingsprocessen som det vunna resultatet, om Schlyters åsikt vore riktig, skulle erbjuda flera olikheter än likheter.

Schlyters förklaring af *skam(m)a* har heller icke accepterats, hvarken af LIND eller af VENDELL. Den senare framställer gissningen, att bägge substantiven stå i genitivus (partitivus), styrda af *þæt*, alltså eg. »det mått (el. så mycket) af skam och skada (som) han fick». Härigenom finge man dock en tämligen konstlad konstruktion, till hvilken det tyckes vara svårt att finna motstycken; dessutom blefve enkelskrifningen af *m* i *skam(m)a(r)* fortfarande oförklarad.

Något sannolikare förefaller mig vara, att den handskrift, som närmast legat till grund för VGL I, haft en variation af den stereotypa formeln *skam ok skaþa*, i det skrifvaren velat bestämdare uttrycka, att lekaren får behålla sin skada obött och till på köpet får skam; detta skulle han visserligen hafva enklast och naturligast utsagt genom vändningen *skaþa ok skam* (sc. *ovan*) *a*; men tvånget af den häfdvunna ordningen[2] för-

[1] I ordböcker öfver de nordiska fornspråken synes förbindelsen visserligen icke vara uppmärksammad, men att den åtminstone i vn. varit vanlig, visar den lista på allittererade uttryck, jag i inledningen till Fornsögur Suðrlanda sammanställt efter ett antal romantiska sagor.

[2] Man bör erinra sig, att för de flesta faktiska fall, om hvilka formeln brukas, »skadan» är ett prius, och att ordföljden har bestämts ej af logiken, utan af rytmen.

mådde honom till att skrifva *skam a ok skaþa*; vår afskrifvare förstod ej detta, utan sammanförde *skam* och *a* till ett ord.

Allra enklast är ändock att upptaga den läsart, som handskriften I har, nämligen *skam*, och i det tillagda *-a* blott se ett af de många skriffel, till hvilka vår skrifvare gjort sig skyldig. Att underkasta alla dessa en särskild jämförande granskning skulle utan tvifvel vara ett värdefullt förarbete till fortsatt kritik af texten i VGL I.

LIDNERS "MEDEA"

ETT TILLÄGG TILL MIN LIDNERMONOGRAFI

AF

KARL WARBURG.

Spastaras död, Medea, Året 1783 utgöra den treväppling, i hvilken Lidners diktning når sin höjdpunkt. De tillhöra alla tre hans skaldskaps rika, men blott alltför korta glansperiod: åren 1782—1784. Hvad han därförinnan skrifvit var dels ännu icke mogna lärospån i högre stil, dels dikter af lättare art. Det, som följde efter dessa hans yppersta diktvärk, betecknar redan hans skaldskaps afmattning. Inledning.

I mitt arbete öfver Lidner har jag redogjort för den intressanta utveckling, som den mäktiga Spastaradikten undergått, sannolikt under Thorilds inflytande, från den första upplagan af 1783 till den betydligt utvidgade andra af 1786.

Äfven det andra större diktvärket från dessa år, det arbete, vid hvilket skalden själf kanske fäst de största förhoppningarna, nämligen *Medea,* det förnämsta alstret af hans dramatiska studier vid Göttingens universitet och Paris' teatrar, har undergått viktiga förändringar, såsom framgår af ett handskrifvet exemplar, som finnes i Kongl. Biblioteket, och som företer betydliga afvikelser från den på våren 1784 tryckta operan.

En jämförelse visar snart, att handskriften betecknar en äldre text.

Denna text, en som det vill synas egenhändig utskrift af skalden, har måhända varit inlämnad till kongl. teatern. På Den äldre Medeatexten (A)

omslaget står skrifvet med annan hand än författarens: *Liedner auteur.*

Pagineringen börjar med sid. 9, men det är endast titel, personförteckning, möjligen äfven förord, som felas; intet saknas af sjelfva texten.

Såsom motto har skalden skrifvit å omslaget

»*Medea decies repetita placebit.*»

På flere ställen har någon person, som genomläst stycket, företagit strykningar och äfven gjort enstaka, ehuru mycket sparsamma ändringsförslag.

Nästan alla dessa strykningar äro af Lidner följda i hans slutgiltiga omarbetning, där dock många flere uteslutningar och ändringar äro vidtagna.

Redogörelse för A-texten.

Vi skola nu redogöra för de mera väsendtliga olikheterna mellan den första texten, som må kallas **A** och den hittills kända, tryckta texten af 1784, som benämnes **B**.

Första öppningens första inträde i A utgör liksom i B ett samtal mellan Medea och hennes förtrogna Rhodope.

Men före den växelsång dem emellan, som inleder stycket i B-texten, har A ett recitativ af Medea, delvis sammanfallande med ett stycke af hennes långa tal i B efter växelsången:

Hvad ser jag! Hvart flyr jag? — — — Medea, du gråter!
Här är ju den strand, där hans hjärta hon fått.

(samt de därefter följande fyra raderna).

Så följer i A:

Nej! Han mig öfvergifvit har!
Du sol, från hvilken jag mitt höga ursprung drar,
Du ser hvad öden nu man öfver mig besluter,
Du ser det: och Korint din Gudaklarhet njuter!
Han mig i evig landsflykt dömmer.
Hvem? Jason? Mig? . . . Den otacksamme glömmer,
Att jag är mor, att han är far.

Härefter följer B-textens växelsång med några smärre ändringar. Denna växelsång är, såsom anmärkt i min »Lidner», lånad ur det efter L:s död funna manuskriptfragmentet »Rustan och Mirza», (till hvilket författarskapet är något omtvistadt).

I stället för B-textens sexrading »Så vidt sig oceanen sträcker»[1] har A:

Ur ingen blomma fjäriln dricker,
Ej någon ros ur knoppen spricker,
Hvari en helningskraft ej är.
Naturens ömma modershjärta
I skötet hälsans balsam[2] bär,
Som alla plågor lindra plär[3].
Men ack! Den grymma afgrunds smärta,
Men ack! Det aldra första sår,
Som uti sina känslors vår
Ett menlöst bröst af kärlek får,
Att lindra ej dess makt förmår.
Det är en eld, som då han brinner
Sin låga utaf lågor när;
Och hjärtat endast lättning finner
Uti det kval, som det förtär.

Nu följer Medeas rekapitulation till Rhodope, delvis lika, delvis olika med B-texten.[4]

Det samtal mellan Medea och Rhodope, som afslutar scenen, företer föga olikheter i de båda texterna om än en del uttryck här och hvar utbytts.

Den andra scenen är hufvudsakligen en kör-scen:

Första kor-quatrainen är lika.

Följer så i A:

Bland alla rof, som hjälten funnit,
I ett han styrka länat har:
Med kärlek han Kreusa vunnit
Och denna seger sällast var.

---

[1] På omslaget har Lidner såsom motto nedskrifvit de tre sista raderna af denna sexradiga strof:

Och fastän detta hjärta brinner
Jag dock en dubbel styrka finner
Uti den eld som mig förtär.

Och därtill fogat:

Utur ett bröst, som älskat har,
Med lifvet blott dess bild försvinner
Blott döden på ett bröst, som rönt hvad älska är.

[2] Ändradt till skatter.

[3] Öfverstruken.

[4] Den hufvudsakliga skillnaden är att de nio rader i B, som börja: »Ett molnfritt fält» och sluta »Så grym — så ljuflig tid vill jag ej mig påminna» icke förefinnas i A utan i dess ställe:

De båda följande quatrainerna äro snarlika.

Så följer i A en kör af tessalier:

Din segervagn en stjärna blifvit,
Och jorden är din ärestod,
Där minnet tusen dater skrifvit;
Men aldrig en med menlöst blod.

En röst:

Kämpare!
Låten se
Hvem bland Er får lagren skära?
Hvem har bröst för mod och ära?

Däremot är det recitativ, som »En Röst» sjunger i B, uteslutet.

Quatrainen »Af kärlek» etc. är lika, men den därefter i B följande växelsången mellan En Röst och En flicka samt kören saknas i A, i hvilken däremot finnes följande stycke:

Af Kreusa tar ett fruntimmer en krans och ger segervinnaren:

Fruntimret:

Gläds Riddare! En skön prinsessa
Nu kröna vill din tappra hjässa!

Från kören »Men du ej nog dig vakta kan» är scenens afslutning i båda texterna nära nog lika. (Likvisst saknas i A de fyra raderna från »Töcknen sig häfva».)

Tredje scenen utgöres i A liksom i B af en Medeas monolog, men af alldeles olika innehåll.

A-textens lyder:

Medea! Hvilket djärft beslut!
Du tilltror dig att Jason möta!
Försök en dolk i bröstet stöta,
Hans blod i bröllopsbägarn gjut!
Medea? Jasons blod? Jag häpnar,
Ack! Hämden fåfängt handen väpnar,
Då hvarje slag, som hjärtat slår,
En längtan är att få förlåta
Hvad vill Du? — — — Inför Jason gråta
Tills jag hans hjärta återfår — — — —

Men Jason syns! Mitt hjärta börjar brinna,
Mitt hela väsen blir begär.

samt vidare att hela det stycke i B som börjas »Hvart flyr jag» och slutar »Hvem är det mig bedrar» och hvars början redan förut användts i A saknas här. I stället har A: »Beröfvens I ock mig? Du brister ej, mitt hjärta».

Hvad vill Du, om hans hårda sinne
Dig ren till hat och glömska dömt? — — —
Det vill jag plåna ur mitt minne,
Men älska Jason lika ömt.

Fjärde scenen — Jasons och Medeas möte — betecknar första aktens höjdpunkt.

Efter de första sammanfallande replikerna i båda texterna följer Medeas anklagelse mot Jason och hennes bön om kärlek; de åtta första raderna i B motsvaras af 7 nära lika i A. I st. f. B-textens 23 nästa rader har texten A endast fyra:

Är detta hennes trohets lön?
Det var en tid, du fann mig skön.
Om Jason drömde jag, Du på Medea tänkte
En tid, då blott min blick din själ i vällust dränkte.

De åtta närmast följande raderna i B motsvaras i A af nio, i det att efter raden »Ack denna tid mig återgif» inskjutits »Jag städs densamma är, du ock densamme blif».

Den därefter följande åttaradingen i B motsvaras i A af dessa åtta verser:

Men om ej jag din ömhet väcker
På mina, dina barn då se,
Som för sin mor med tårar be,
Din yngsta son sin arm utsträcker,
Han, facklan af vårt kärleks lif
Sin far med kyssar öfverhopar,
Och under späd omarmning ropar:
Min mor, min mor mig återgif!

Jason och Medea skifta härefter följande repliker:

Jason: Jag ej uthärda kan — stig upp — din eld mig bränner
Men ack, hvart vill du fly? Du våra öden känner.
Medea: En vrå uti ett tjäll blir Colchis slott för mig,
Blott hon är rymlig nog att där omfamna dig.
Jason: O, mina barn, men vet, att Kreon hämnar sig
Din död är viss, han till Akast dig drifver.
Medea: Jag endast en gång dör, om du mig trogen blifver
Jag tusen gånger dör, om du mig öfvergifver.

Jasons härefter följande svar är snarlikt B-textens men slutar med följande rader:

Osäkra i hvilken afgrund de falla,
Liksom den irrande villrådig står
Oviss om riktiga stråten han går!
Likså mitt hjärta drifs, vacklar och slår

hvarefter:

Medea: Ångra du, jag vill förlåta
Glöm ej hvad jag gjort för dig.
Jason: Ack hvad kan min ånger båta?
Ack Medea, hata mig!

Så följer duetten, hvilken i A lyder:

M: Nej kärlek blott mig älska lär
J: Nej, kärlek hat af dig begär
M: Nåd, Jason! Jag är mor och maka
Hvem öfver dina barn skall vaka?
J: Nej, du ej mer min maka är
M: Flyg i mitt trogna sköt tillbaka,
Till samvetskval ditt bröst ej döm!
J: Nej fly! Blif säll och Jason glöm!

Det återstående i scenen från Medeas »Du såleds ej bevekas kan» är med få ändringar samstämmande.

Första aktens sista inträde är till god del en körscen, som är ganska olika i de båda texterna, af hvilka A:s är betydligt utförligare:

Kör:
Kärlek på naturen vinner[1]
Nöjet åter spiran bär,
Och där Hymens fackla brinner
Åskans ljungeld maktlös är.
(Ballett)

En Herdinna:
Molnens flor med dunder flyta,
Där man glädjen flöda ser,
Genom ljusets blanka yta
Braka åskans viggar ner.
Kärlek, mäktig att förtjusa
Ropar: Jason och Kreusa.
Himlen hör det, och blir klar,
Stormen ner i djupet far;
Vestans lugna fläkter susa.
Ifrån Jason och Kreusa
Jorden nu sin sällhet drar.

Kör af Herdar:
Vill du lifvets nöjen njuta,
Glöm förflutna bistra dar.
Kärlek brukar lyckligt sluta
Det med kval han börjat har. (Ballett)

---

[1] Ändradt till »Öfver ödet kärlek vinner».

Kör af herdinnor:

Kärlek hörs till lekar kalla,
Frukten inga ilar mer.
Från den höjd, där viggar falla,
Strömmar ock all sällhet ner (Ballet.)

En herde och herdinna:

Då blixt och storm vår hydda skaka
Få vi af kärlek mod och tröst.

Herden:

Jag hvilar vid herdinnans bröst.

Herdinnna:

Jag skyddas af en älskad maka.

Begge:

Och just då pilen krossa vill,
Far han med blygd bestört tillbaka,
Den gudalott hör kärlek till
Att öfver trogna hjärtan vaka.
Ej härjas deras lugn så lätt;
Men om till sköfling dundren knalla,
Vår oskuld vi till vittne kalla;
Och Himlen, då hans mordskott falla,
Syns rodna för sin oförrätt.

Kör:

Den dolda kraft, som känslor drar
Ur tvänne bröst, som lika mena,
Att till ett väsen dem förena,
Plär med sin eld en lycka ena
Som vinden fri, som böljan klar. (Ballett)

Vi öfvergå nu till andra akten.

Dess båda första scener förete, frånsedt ändringar af uttryck, föga afvikelser i de olika texterna. Dock förekommer i Medeas tredje replik — i stället för versraderna:

Rhodope, jag honom själf till dessa fält vill bringa,
Då utaf drömmar tjust han än skall skåda mig,

ett stycke på 12 rader:

Än ett försök, min vän! Hvad plär ej kärlek våga,
Ack, om det lyckas mig: hur hänryckt blir jag då,
Men vet, hans ånger gör mig smärta,
Jag fruktar, jag ej vill bedröfva Jasons hjärta.

Rhodope! Ett brutet ack! skall han ej stappla få,
Ej mig en häpen suck med blyga ögon skicka,
Förrn jag af glömskans flod vill dricka.
Min tillgift mera snabb än örnen flyga vill.
Kom Jason! Jason kom! Mitt hjärta hör dig till,
Ja jag skall hjälten nu till dessa parker bringa
Då utaf Drömmar tjust han här får skåda mig.
Du hårde, ack hvad gör jag ej för dig?
Nog kan Medea haf och luft och väder tvinga,
Månn hon ej tvinga kan ditt bröst att älska sig?

I stället för tredje och fjärde scenernas solo och körer har A:

En dröm:

Nej hoppas aldrig lycklig blifva;
Ty lugnet flyr från trolöshet,
Medea djärfs du öfvergifva?
Förskräcks! Du ej ditt öde vet.
Förskräcks! Då i Kreusas sköte
Din sällhet du fullkomnad tror,
Se, hvilken bild dig där gör möte!

Teatren förändras till en ohyggelig ödemark, omgifven af sjöar och klippor. På en af dem ligger en Dröm, som föreställer Medea i förtviflan med nersläppt hår. Bredvid henne stå hennes tvänne söner med ansiktet vända åt Jason.

Begge drömmarna:

Är du vår far? Är det vår mor?

(Medea reser sig opp, lyfter sina barn emot Jason, kysser dem och kastar en i sänder i sjön, drar sedan en dolk och sticker sig.)

Kor af Drömmar:

Medea djärfs du öfvergifva?
Förskräcks! Du ej ditt öde vet,
Nej hoppas aldrig lycklig blifva;
Ty lugnet flyr från trolöshet.

(De försvinna.)

Jason:

I Himlar, hvad öden! Jag fasar, jag vaknar.
Hvad ser jag? Hvar är jag? Kreusa jag saknar
Medea? Mina söners hamn,
De hota, mördas och försvinna!
Hvar hopp? Hvar lugn? Hvar fristad finna?

Medea (löper med utsträckta armar mot Jason):
I din förskjutna[1] makas famn.

---

[1] Ändradt till försonta.

Jasons och Medeas närmast följande båda repliker äro snarlika, blott att efter »Medea skall dig dock en älskad maka nämna» äro i A inlagda fyra rader:

Hur vill du, att jag vara skall?
Jag lyder, Jason, blott befall!
Om skönhet felas mig, jag dock med trohet skryter;
På tiden trohet rår, med åren skönhet tryter

och efter raden

Ack låt mig bli det stoft som märks med dina spår,

följande rad

Den luft du suger in, den vind som rör ditt hår.

Efter denna Medeas bön följa:

Jason: Medea ack, du älskar mig
Och kan så grymt mitt hjärta såra?
Jag ville strax mig genombåra
Att kunna räcka det åt dig.
Medea: Minns du de sälla aftonstunder,
O, I förflutna ögnablick!
Då jag i ljumma poppellunder
Med dig och våra söner gick
Uti ditt sköt den yngste lekte
Den äldste mig med kyssar[1] smekte
Du såg på oss och hänryckt log.
De stjärnor denna syn betog,
Jag vittne till min lycka tagit[2],
Säg har så lugnt ditt hjärta slagit
Ifrån den stund du mig bedrog?

Hela återstoden af scenen är i båda texterna lika, frånsedt enstaka ordbyten samt följande afslutning efter orden »Furier till sitt hans hjerta trycka»:

De slita lem från lem, från stycke stycke rycka
Att hämnad se sin mor — O en förskräcklig syn!
Gör nu ditt blod förbund med åskan uti skyn,
Fly! Skåda Hekate, hon hastar dig till möte
Jason (flyr förskräckt):
I makter — — —
Medea:
Ack hvarthän? Se här mitt öppna sköte!
Vänd om! Säg blott ett ord och allt förlåtet är, —
Så fly och i din barm din afgrund med dig bär!

Nästa scen inledes äfven i A med Medeas solosång och

[1] Ändradt till famntag.
[2] Dessa två rader öfverstrukna.

hennes åkallan af natten. I st. f. de tre raderna »Men ack Medea håll» etc. har A:

Ingen död mig nu förskräcker
Döden jag förskräcka skall.
I denna ödemark, där själfva vinden tiger,
Hvem ropar nu mitt namn och hvilken makt mig rör?
Af plötslig skräck mitt hår, som bärg mot töcknen stiger — —
Du Hekate? Ja det är dig jag hör,
Medea, nu är tid. I dessa dystra trakter
Hon manar ju ditt vilda bröst.

Efter åkallandet af Megära, Hekate och andra afgrundsmakter (med någon olikhet i uttrycken) och ropen på »hämd, hämd, hämd» har A-texten:

Måtte i Kreusas sköte
Med förtviflans raseri
Alla plågor göra möte
Och ert eldhaf svalladt bli!
Må dess immor från sig vifta
Pest och död kring denna strand!
Måtte Kreon själf förgifta
Folk och tron och fosterland.

(En hisklig jordbäfning skakar hela parken, hon öppnar sig och kastar opp eld.)

Jag är hörd, sjung triumf! Se åskviggar ljunga!
Jorden spyr eld, Dess grundvalar gunga,
Hon ryter, hon öppnas! Jag Hekate ser.

Vid uttrycket »Jorden spyr eld» har Lidner tillagt en not, för att försvara det enligt tidens poetik kanske nog vågade uttrycket »spyr»:

»Jorden spyr eld .... är ett oädelt uttryck, icke så? Men jag begriper ej, hvarföre en svensk icke får tala sitt modersmål så väl som fransosen? Han säger vomir. Ofta har jag i Paris hört det ordet från teatern, men ej sett de annars så delikata skönheterna vomera därvid. J'apelle un chat un chat et Rolin un fripon.»

I de nästa scenerna mellan Medea och furierna förekomma blott enstaka ändringar. Desto mer olika äro scenerna, i hvilka Medeas söner uppträda. Rhodope manar de båda barnen att bedja vid Junos altare och söka blidka hennes vrede.

»Här där hennes altar brinna
Bedjen för Er mor i dag.»

Härefter följa dessa i B-texten uteslutna vackra repliker.

Den äldste sonen:

Kan vår bön till Juno hinna
Jag är späd, än mer min bror.

Den yngste:
Lär mig bedja för min mor!

Rhodope (lägger dem på knä för altaret):
O Gudinna! Du som plär
Lön åt dygd och oskuld gifva
Låt vår mor så lycklig blifva
Som vårt hjärta menlöst är.
(Barnen upprepa det.)

Rhodope:
Hon en trolös maka gråter,
Men dock älskar honom än:
Gif du henne Jason åter,
Och gif oss vår mor igen!
(Barnen upprepa det.)

Den nästa scenen visar Medeas möte med sina barn.

(*Medea* med manteln i hand, hon släpper manteln och svimmar mot en pelare så snart hon får se sina barn.)

(*Den yngste sonen* löper emot henne tillika med sin bror.)
Hon kommer!
Den äldste: Ömma mor! — — Men ack! Rhodope, jag bäfvar — —
Hvad har jag gjort? Min mor! Ditt barn en blick du jäfvar?
Den yngste: Min bror! Hon älskar oss ej mer.
Den äldste: Men döden på dess läppar sväfvar — —
Den yngste: Du förr ju haft mig kär: Dö ej, din son dig ber.
Min mor!
Den äldste: Min enda mor!
Medea: Jag mina söner ser.
Uti min famn jag mina barn får trycka!
De lefva — — äro här — — Medea, hvilken lycka!
Förrn jag af vällust dör låt mig omfamna Er.
Du himlens första skänk, — — men mig en irring dårar.
Du sista, ack, hur dyrt betalda kärlekspant!
O! Mina barn! Ack är det sannt?
Medea glömmer nu hvad hennes hjärta sårar.
Hvar puls hos mig är mor — — af fröjd jag dignar ner
Men ack hvad söken I med dessa späda tårar.
Den äldste: Att du oss icke öfverger.
Den yngste: Jag vill dig aldrig smärta göra.
Den äldste: Ej heller jag, min hulda mor!
Begge: Ack nej, vi mer ej frukta böra.
Din kärlek är därtill för stor.
Medea: O Jason! — — Dessa barn!
Rhodope: Vid en så ömklig syn
Bör klyftan hjärta bli, och tårar smälta skyn.

Medea: Natur, du ömma mor för alla mödrars hjärta
Ack, mildra du min fröjd, ack, lindra du min smärta,
O, mina barn! Jag ej mitt öga tror.
Lik pelikan för Er mitt blod jag vill utgjuta
Att i ett öppnadt bröst er evigt innesluta.

Återstoden af scenen från »Hur grufligt!» företer färre afvikelser. Det anmärkningsvärdaste är att i stället för barnens replik:

Du är vår mor och ser vår smärta,
Och öfverger oss — hårda hjärta.

har A-texten en åttaradig strof:

För de tårars skull vi gjuta,
För det helga namn du bär,
Låt oss än din vårdnad njuta,
Om en värklig mor du är,
Ack, beveks af barnens smärta,
Ack, hvi har du gett oss lif?
Hårda, håida, moders hjärta
Dina barn ej öfvergif!

samt i st. f. Medeas utrop vid svimningen »Hvad vill du dem?» och följande tre rader, har A-texten:

Hvad vill du dem, släpp ack! Ännu uti min famn!
För sista gången! Ack jag dör — — I hårda öden!
Är kärlek då ett brott, som straffas bör med döden?

B-texten slutar som bekant, akten med denna scen.

I *A* finnes äfven i denna akt, liksom i första och sista en körscen, naturligtvis af hänsyn till musiken. Det är Junos präster och prästinnor som sjunga:

Du, som bröst med bröst förenar,
Tvänne hjärtans pulsar enar
Med ett ljuft och evigt band,
Just då vid förtviflans strand
Genom afund, tid och öden,
Mellan kärlek, mened, döden
Hjärta emot hjärta flög,
Du som första lugnet smög
Ur två bröst ej värda smärta,
Men att röna Gudars väl,
Dränk i vällust Jasons hjärta,
Och förtjus Kreusas själ!

(De offra. Ballet).

En prestinna:

Hvi sökes glädjen uti tjäll,
Då ängslan mest med purpur klädes?

En prest:

Ty kärlek, hvilken skiften rädes
Är den, som blott gör själen säll,
I slott dess välde man förstör,
Hans band af ärelystnan knytas.

Prestinnan:

Skall den till hjärtats slaf förbytas
Som hjärtats herre vara bör?

En röst:

Ack lycklig den med troget hjärta
Sig af en skönhet älskad vet,
Som efter tårar, tvång och smärta,
Förtviflan, hinder och förtret,
Där Hymens klara fackla brinner
Sin önskan och sin gudom finner,
Och af dess mun, som liljan skön.
Ett fritt: jag älskar dig få höra,
Ack, kärlek, hvilket himmelskt göra,
Att uppenbart dess läppar röra
Till sällhets pant och trohetslön.

En röst:

Det ögat knappt sig stjäla torde
Den tjusta känslan fatta får,
Förtvifla aldrig kärlek borde
Med trogen själ han allt förmår.

En prest och *en prestinna*:

Ett hjärta som sig själf ej narrar,
Blott längtar, njuter, stundom darrar,
Men krossas förr än det bedrar,
Det rätt till högsta sällhet har. (Ballet).

Kör:

Denna sällhet skänk Kreusa!
Juno, som vår önskan hör!
Vill du jordens barn förtjusa
Ett förbund med kärlek gör! (Ballet).

Härmed slutar andra akten.

Tredje akten saknar i A-texten motsvarighet till den dialog mellan Jason och Akast, som inleder B-texten.

I stället börjas den förra med häroldscenen.

En härold ropar:

Mot folkrätt, ja mot det förbund,
Som nyss Akast med Kreon sluta hunnit,
Medea intill denna stund
Inom er borg en säker fristad funnit,
Kan i en konungs ord fördöljas nedrigt svek?
Men hämden väntar er — i fega kärleksnöjen
Er tapperhet vi sett: — Ert hjältemod nu röjen
I manligt vapenbrak, i Grekers bardalek!

Härpå svarar en härold från fästningen samma ord som förekomma i B-texten:

»Vi kunna ömma nöjen sköta» etc.

De följande körscenerna äro snarlika i båda texterna — bl. a. förekommer krigsskaldernas berömda sång, »O yngling om du hjärta har», alldeles lika i båda —; men rikare i A-texten. Ordningen är något ändrad. Sånger som finnas i A-texten men saknas i B är dessa:

Sångare:

Ve! Våra murar nu förstöras
Korinth! Har du ej hjältar mer?
Du dina söner vika ser.
Hvad? Viljen I till slafvar göras?
Född i Korinth — och fången bli?
Hvad skall om oss en framtid säga?
Hur kan ett ädelt hjärta väga
Emellan död och slafveri?[1]

Kör från fästningen:

Drifven, I gudar, vår ovän tillbaka,
Hvad aktar väl ödet de dödligas mod?

En röst:

Endaste son!

En annan:

Du min trognaste maka!

Kör:

Där ligga de slagne och simma i blod.

[1] Öfverstruket i manuskriptet.

Sångare:

O hjältar! I som fått i arf
Det blod man rinna ser,
Hvi slutas ärans tidehvarf
O hjältar nu med er?[1]

Kör af folket:

Eviga makter! Dundrande öden!
O, hvad för grämelse! Ack hvilken syn!
Krigslågan rasar. Plågor och döden
Härja på jorden och vimla i skyn.

I fästningshäroldens tillrop till skalderna före sången »O yngling» förekommer följande tillägg:

Må deras (fädrens) blod vid denna sång
I våra ådror åter rinna,
Vi kunna ryktet mer ej hinna,
Om det förloras blott en gång.

Tessalierkören »Ramlen I murar» afslutas med följande stycke, som saknar motsvarighet i B-texten:

Med kaskar, hvars fjädrar bland vindarne sväfva
Till ryktets altar våra hufvud vi häfva,
Och af dess härold odödlighet kräfva.
Är mod uti hjärtat, har armen ock makt,
Ramlen, I murar! Förstörens I vallar!
Den fraggige hästen bestiger er borg,
Med hjälten, som äran till segertåg kallar,
Han hjälmsmidd nu yfves på blodiga torg.

Ett fruntimmer sjunger följande solo:

Ack Kreusa! — — — Stränga lag!
Som på vårens födslodag
Blomman spritter, ler och vissnar,
Döden ser sin skörd och hissnar,
Men för sen all ånger är;
Du med solens hopp upprinner,
Sällhet i din uppsyn bär,
Syns, beundras, hjärtan vinner,
Älskas; älskar — och försvinner!

Allt hvad Gudar pryda plär
I din själ förent man finner,
Ack, prinsessa, då i Dig
De sitt hela väsen parat,
Afundsjuka, de dock sparat
Sin odödlighet för sig.

---

[1] Öfverstruket.

Den tessaliske häroldens sista upprop företer någon olikhet. A-textens lyder:

Härolden:

Hör mig du folk och oss att känna lär,
Vi mänsklighetens lag i våra segrar följa,
I en beväpnads blod ett tappert vapen skölja,
En öfvervunnen hop vår ovän mer ej är[1],
Mot hjältar hjälten svärdet bär[2],
Men ej mot den hans styrka lagt i bojor,
På fältet segra vi: ej uti änkors kojor,
Gläds nu, och vet Akast utropar genom mig[3]
Frid, folk uti Korinth! Oliven lämnas dig![4]

Af största betydelse äro scenerna mellan Medea och hennes barn. I dessa scener förekomma ock de viktigaste afvikelserna texterna emellan.

Scenen är i Junos tempel. Medea och hennes barn inträda:

Medea: Jag måste!
Bägge sönerna: Ömma mor!
Medea: Nej, ödet ropar mig
Den äldste: För all den kärleks skull,
Bägge sönerna: Hvarmed jag älskar dig
Den äldste: Vi följa hvart du flyr.
Medea: Akast oss efterjagar
Den yngste: Så liten utan mor!
Den äldste: Åt hvilka hårda lagar,
Åt hvilka öden du vår barndom öfverger!

Det följande är tillnärmelsevis samstämmande ett långt stycke framåt ända till dess Medea anropat Hekate att föra hennes arm, då hon skall stöta till barnen.

»Söf modern och stöt till! Hämd! Jason! Håll! Jag häpnar».

I A-textens manuskript följer nu en lång af den okända handen öfverstruken passus:

Den yngste sonen ligger på knä inför altaret.

Medea: Hvad gör du?
Den yngste: Ber.
Medea: För hvem?
Den yngste: För dig jag Juno ber.

---

[1] Ändradt till »bör vänta vårt försvar».
[2] Ändradt till »drar».
[3] Ändradt till »sin skymf ej hämnas mer».
[4] Ändradt till »gifs åt Er».

Medea: Bed, usling för dig själf och dö!
(vill sticka honom, då dolken faller ur hand.)
Jag kan ej mer!
Den äldste o. den yngste: Min mor!
Medea: (kysser den yngste) Du skulle öfverlämnas,
Mitt blod? Och en Tyrann på dig min kärlek hämnas.
Den yngste: För Jason ock jag bedt.
Medea: För Jason! Fatta mod!
(hon skakar barnet) Gif .... Tigerhjärtat hit! Blod![1]
(Hon lägger barnet stupe under armen och drar det bak altaret)
Den äldste: Ömma moder!
Medea: Blod!
Den yngste: (bak altaret) Ack!
Medea: (kommer tillbaka med dolken i hand) Det är gjordt.
Den äldste: (faller till hennes fötter) Förlåt, hvad jag brutit!
Medea: Med tårar I tvingaden mig blifva kvar
Jason! Förstfödslingens blod än ej flutit
(Hon fattar i den äldste)
Nej! Här ser jag Jason .... Dö Jason! Barbar!
Den äldste: Du ditt eget bröst ju sårar,
Om du nu mig mörda skall!
Medea: Nej jag Jasons genombårar.
Barnet: (i det hon för det till öppningen af altaret)
Dig förbarma!
Medea: Fall!
Barnet: Ack![2]
Medea: (stöter ned honom med dolken, att han faller bak altaret och syns ej).
(Med vacklande steg sätter hon sig blek och förskräckt vid foten af en pelare och lutar sitt hufvud mot handen).
Svallande känslor! Bäfvande hjärta!
Blodiga skuggor! Rykande hand!
Har jag nu lossat, natur, dina band,
Så gif mig fler sinnen för afgrundens smärta,
Du mödrars afsky! Ack, hvad har Medea gjort?
(Hon stiger häftigt upp)
O hämd, ej annat än hon bort
(Hon ställer sig vid öppningen af altaret där hennes söner ligga)
Där ligga de uti sitt blod,
Hur menlösa och små!

---

[1] Denna replik icke struken.
[2] De två sista orden ej strukna.

I aftonrodnans purpurflod
De kyska stjärnor så
Bestörta, matta, bleka stå.
Slumren! Hvilen! Detta hjärta
Eder lott missunnar Er,
Döden med en blixtlik smärta
Bot för långa plågor ger.

Men hvad? En stjärna syns för mig serafiskt klarna?
Den äldste son jag ser kring himlabågen gå,
Af Juno själf befalld, att dem för mened varna,
Som öfver trogna bröst med gudavälde rå.
Hvad sång förtjusar här mitt öra?
Hvad ömma slag? Hvad kärlekskval?
Förvandlad i en näktergal
Den yngste låter sig från tysta dälder höra[1]
Ack! Sjung med en beveklig röst
Hur grymt det är att öfvergifva
Ett utaf kärlek såradt bröst,
Hur fasligt att bedragen blifva,
Om dig en trolös maka hör,
Af den förskjutnas sorg en ömklig målning gör
Och hennes flykting återför — — — — — — —
Ack! Du ej häller glömma bör,
Din moders öde rördt beskrifva
På det en billig eftervärld
Mig mina söners död förlåter,
Vid minnet af min kärlek gråter
Och suckar: Ack, hon var en trogen älskling värd!

Slumren! Hvilen! Detta hjärta
Eder lott missunnar Er,
Döden med en blixtlik smärta
Bot för långa plågor ger.[2]

O mina barn! Jag går att ödets domar sluta,
En svartsjuk kärlek skall nu gjuta
Dess sista droppar hämd uti menedarns bröst,
Jag eldas! Jag får mod! Jag höja vill min röst.

(Hon går fram på teatern).

Så följer nedkallandet af hämden öfver Jason:

Hämd öfver Jason, o Juno, min gudinna,
Se hvilka strömmar kring altaren rinna.

---

[1] Dessa poetiska förvandlingssyner äro i B-texten förlagda mot slutet af operan och omtalas ej af Medea, utan af Junos prestinna.

[2] Denna quatrain är icke struken.

och vidare i likhet med B-textens:

O Juno gudinna etc.
t. o. m. »Ikring moras dess stoft en stormig midnatt vifta!

hvarefter i A-texten förekomma:

Tills i ditt plågorum, tyrann, Du möter mig
Där dagligt jag skall se, hur grymt dess eld dig bränner,
Jag segrar; jag är nöjd, jag blott en fruktan känner
Att evigheten blir för kort att kvälja dig.

Teatern förändras nu till borggården af slottet och furier sjunga följande kör:

Idislan! Gruelse!
Dödars förskräckelse!
Framkallen Jason och sliten hans bröst
Svartsjuka kärlek, du hämdfulla låga
Sprid dina flammor och upphöj din röst,
Samvetskval, ånger och afgrundars plåga
Framkallen Jason och sliten hans bröst!

(De försvinna. Teatern förmörkas, åskan går).

Jason inträder och utbryter i en monolog, som tämligen nära samstämmer med B-textens åttonde scen.

Medea kommer sedan i en vagn dragen af drakar, »vagnen är till en del öfverhöljd af ett täcke» (detta är struket af den rättande handen och i stället ditskrifvet: »Vid hennes sida sitta hennes söner»). Början af ordskiftet i tionde inträdet är temligen lika.

Efter Medeas ord »Hur för Kreusas skull du mig bedragit har», yttrar Jason:

Försmäda än en gång. Men svara, banekvinna,
Hvi just Kreusas blod och Jasons ej fick rinna?
Medea: Det runnit mer'n du tror.[1] Men niding gif mig svar
Hvi öfvergaf du mig?
Jason: För dina brott! Barbar!
Medea: Hur allt hvad nedrigt är, har fått din själ uppfylla?
Medea? Gudar! .... Jason .... mig?
Mig vågar du för brott beskylla?
Dock du har rätt, jag älskat dig.[2]

---

[1] Ändradt af den rättande handen till »Snart nog det rinna skall».

[2] Den rättande handen föreslår här i marginalen att Medea må spörja Jason: Hvilken af dessa barnen är dig kärast? hvarpå Jason skulle svara: »Den äldste, gif mig honom», och Medea med orden: »Se här» räcka honom pilten, men samtidigt sticka denne.

Jason: Att genom drakens eld hon ej till aska brinner,
Och hennes svarta blod kring dessa murar rinner!
Har du ej lossat själf det band så ljufligt var?
Medea: Ett, Jason, återstod, men jag det upplöst har:
Se röken af ditt blod! Se denna dolk och bäfva!
Känn denna moders arm! Hör faders hjärta hör!
Hör dina barn, tyrann! Hvad gruflig hämd de kräfva.[1]
Jason: Hvar äro de?
(Medea öppnar täcket. Begge sönerna ligga stupe med nedslagna hår öfver vagnen).
Medea: Se här!
Jason: Du mörderska! Jag dör!
Medea: Ja Jason, det är gjordt! Låt nu ditt kval sig röja
Mitt lystna hjärta vill en hungrig hämd förnöja,
Omfamna dina barn! En tron för dem bered!
Uti en styfmors sköt Medeas söner led!
Jason: Bör väl så skuldfritt blod på jorden hämdlöst flyta?
Månn viggar eller dygd Din Gudaallmakt tryta?
Säg? Hade dessa barn förtjänt så blodig lott?
Medea: Du är ju deras far och frågar deras brott?
Jag flyr. Sitt mål din önskan vinner
Du skall ej tvingas mer, barbar, att skåda mig
Gack! Fyll ditt öde upp. Hos mig din bild försvinner.
Mitt hat är allt för stort att döden ge åt dig.
(Hennes vagn sväfvar kring teatern, då drakarne spy eld).
Frätande drakar, slottet förstören
Grufligt min hämnande kärlek fullfören!
Plågen en trolös, hvars själ är beklämd!
Eldar öfver hans hufvud församla,
Må denna borg på hans inälfvor ramla,
Risten i gruset min kärlek, min hämd![2]

Jason utropar nu: — snarlikt i B-textens sista scen —

Mordiska Gudar! Fasliga öden!
Öppnen er afgrund och störten mig ner!
Brännen och len! Själf ler jag åt döden!
O, mina barn så följer jag er.
(kastar sig i elden, då en mur faller öfver honom).

Medeas sista monolog är nära lika med B-textens »Drucken af hämd etc.»

---

[1] De tre sista raderna strukna i manuskriptet.
[2] Denna sexradiga strof är struken.

Den sista scenen i A-texten utgöres af de båda körerna »Må hennes blod deras skuggor försona» samt »Ack hvadan då de grymma plågor», men däremellan förekomma följande repliker:

En hop:

Medea vi förgäfves söka,
Då hon bevaks af Gudars här

En annan hop:

Bör man på Dygdens altar röka,
Då lasten lyckans gunstling är?

En röst:

Hölj dig med flor! Låt tårar nu rinna,
Klaga Korinth, ditt eländ, din nöd,
Se dina murar, de härjas och brinna!
Hjälten är fallen och bruden är död.

Lidners »Medea» sådan den föreligger i A-texten är i flere afseenden en ofullkomligare produkt än den allmänt kända B-texten. **Tiden för A-textens tillkomst.**

Denna senare utkom på våren 1784.

När tillkom månne den förra?

Måhända kan en af de uteslutningar, som företagits i B-texten, härpå lemna oss ett svar. I en af A-textens slutkörer i första akten förekommer följande passus:

Men om till sköfling dundren knalla,
Vår oskuld vi till vittne kalla,
Och himlen, då hans mordskott falla,
Syns rodna för sin oförrätt.

Dessa rader äro snarlika några, som förekomma i det först efter Lidners död tryckta fragmentet »Rustan och Mirza:»

Låt olycksvågor kring mig svalla
Mig till ett moln för stormar sätt!
Jag Mirza vill till vittne kalla
Och himlen då hans viggar falla
Skall rodna för sin oförrätt.

Men de äro äfven lika med det allbekanta stycket i Spastaras död:

Och himlen då hans viggar falla
Skall rodna för sin oförrätt.

Detta ger oss sannolikt upplysning om tiden för A-textens tillkomst. Hittills har nämligen Medea ansetts vara tillkommen senare än Spastaras död. Men detta kan näppeligen gälla om A-texten. Denna torde hafva uppstått år 1783, *efter* det Lidner af skäl, hvarom mera nedan, måst lägga å sido »Rustan och Mirza», som han haft med sig från Paris, men *förr än* Spastara tillkom.

Det är möjligt, att enstaka partier af Medea — de mera deklamatoriska — äro ännu äldre; emellertid har Lidner i denna opera upptagit ett och annat ur Rustan, däribland den ofvannämnda kätterska tanken om himlens oförrätt. Men denna fick äfven tjänstgöra i Spastara, som utkom på hösten 1783. När ett halft år senare Medea (B-texten) skulle lämna prässen, kunde ej gärna samma tanke där åter upprepas. Därför är den där struken.

Thorilds rådgifvarekall.

Hvad angår de förändringar, som A-texten undergått, kunna möjligen de strykningar, hvilka i själfva manuskriptet vidtagits, ha tillkommit för att göra operan mera antaglig för scenen. Men detta är knappast förhållandet med öfriga ändringar i B-texten, som tvärtom synas tillkomna uteslutande ur litterär synpunkt. Härvid hafva vi två aktstycken att observera.

Det ena är Thorilds bekanta förklaring af 1787, att Spastara, *Medea*, Året 83 hade hela förståndsmeriten och en god del af den poetiska från honom. (Huru det förhåller sig med Spastara, nämligen andra upplagan, se min »Lidner» sid 124 o. f.)

Det andra är Lidners bref till Thorild — tyvärr odagtecknadt:

»Vi ha kännt hvarandra i Lund. *Se här en opera!* Min herre kan granska utan afundsjuka, utan ovett: det har jag prof på. Visa nu sitt snilles och sitt hjärtas egenskaper. — Stryk ut och skrif öfver — Plan är absurd — men jag vill ha honom sådan. Medea mördar sina barn på teatern.

Ne pueros coram populo Medea trucidet. — Lika mycket, Horatius är död, men jag lefver.

Min herres ödmjukaste tjänare

Lidner.»

Det har antagligen varit A-texten Lidner lämnat Thorild, vare sig de strykningar, som däri nu förekomma, redan då voro företagna eller icke. I hvarje fall är B-texten otvifvelaktigt tillkommen efter samråd med Thorild.

Det är säkerligen, tack vare dennes medverkan, som Lidner uteslutit döda punkter, ombytt mindre lyckliga uttryck mot mera poetiska, i det hela gifvit dikten en mera litterär prägel, äfven om åtskilligt värkligt poetiskt kommit att uteslutas, när nu en gång den strykande pennan var i gång och det gällde att skapa mindre en för teatern användbar operalibretto än ett arbete, som kunde göra sig gällande såsom läsdrama.

Jämförelse mellan texterna.

Betecknande är i detta afseende att hela andra aktens stora slutkörscen är utesluten, liksom äfven flere andra körscener (t. ex. I:2) betydligt inskränkts; och äfven andra rent sångbara stycken utelämnats, såsom Rhodopes vackra förestafvande af bönen för Medeas barn, Medeas ömma »Minns du de sälla aftonstunder» och hennes vilda slutsång: »Frätande drakar», dessa senares uteslutande knappast till fördel för stycket.

Å andra sidan hafva ju också enstaka deklamationer, recitativartade stycken utgått.

Af tillägg företer B-texten åter synnerligen många. Bland de mera lyckade är utvidgningen af Medeas tal i första aktens fjärde scen; vidare drömmens sång i andra aktens tredje; misslyckad är däremot den inledande scenen i tredje akten mellan Jason och Akast, hvilken sistnämnda figur faller odramatiskt ner midt i handlingen, hälst Medeas och Jasons föregående förhållande till honom är ganska oklart för den, som icke förut känner den grekiska sagan.

Den viktigaste, värkligt väsentliga och icke absolut lyckliga ändringen rör Medeas dödande af barnen hvilket i A-texten sker före hennes sista möte med Jason uti en scen, där Lidner lämnat fria tyglar åt sin lust att frossa i gräsligheter. Men onekligen är denna scen mäktigt gripande, — bortsedt från ett och annat misslyckadt uttryck t. ex. »bed usling för dig själf!»

Ett dramatiskt värkningsfullt grepp i A-texten är t. ex., att Lidner låter det vara den yngste sonens ord, att han *äfven* bedt för Jason, som rågar måttet och riktar dolken mot hans bröst; liksom det sedan är den äldste sonens likhet med Jason, som å nyo eldar Medeas hat och låter henne döda fadren *i* sonen.

Denna effektfulla scen uppväges icke af B-textens uppskofsbeslut:

»Nej, nej jag måste Jason se;
Det mig en dubbel styrka gifver,
Då vid hans knän hans söner le,
Då i hvar blick förtjust han blifver,
Då ren hans armar öppnat sig
Att dem i fadersskötet taga,
Då är det tid att dolken draga,
Då är det tid att hämnas mig.

Detta uppskof verkar odramatiskt och ger åt Medeas gärning i B-texten en ytterligare förhatlig karaktär, då den uppbrusande vreden ett ögonblick dämpas för att lämna rum för reflekterad hätskhet.

En vacker passus, som försvunnit i och med framskjutandet af mordet, är Medeas utrop:

Svallande känslor, bäfvande hjärta!
Blodiga skuggor! Rykande hand!
Har jag nu lossat natur dessa band,
Så gif mig fler sinnen för afgrundens smärta

och den därpå följande mera ömma utgjutelsen vid barnens lik.

Däremot är det en lycklig förändring, att åsynen af barnens metamorfoser till en stjärna och en näktergal flyttats från Medea till Junos präst och prästinna (i B-textens slutscen).

I samband med synen af den yngste sonen som näktergal förekommer i A-texten ett äkta Lidnerskt sentimentalt utbrott, då skalden låter Medea bedja sonen = näktergalen, att med beveklig röst sjunga om den förskjutnas sorg, och tillägger en vädjan till åskådaren:

»Ack du ej häller glömma bör
Din moders öde rördt beskrifva
På det en billig eftervärld(!)
Mig mina söners död förlåter
Vid minnet af min kärlek gråter,
Och suckar: Ack hon var en trogen älskling värd!»

Denna gråtmilda karaktärsteckning är betecknande för Lidner; vi finna likartade i »Erik XIV» och i hans andra alster.

I ett afseende står B-texten afgjordt framför sin föregångare nemligen i *diktionen*. En mängd svaga, t. o. m. platta uttryck och reflexioner ur A-texten hafva försvunnit, t. ex. följande trivalitet:

»Om skönhet felas mig, jag dock med trohet skryter,
På tiden trohet rår, med åren skönhet tryter.»

Den af 1700-talets skalder mycket omtyckta pelikanen, hvilken — i strid mot naturvetenskapens rön — närer sina ungar med sitt blod, förekommer i A-texten, där Medea försäkrar sina barn:

»Likt pelikan för er mitt blod jag vill utgjuta
Att i ett öppnadt bröst er evigt innesluta.»

Pelikanen är försvunnen ur B-texten.

En mindre smakfull bild i A-texten är den, då Medea omtalar att hennes hår af plötslig skräck »stiger mot töcknen som bärg»; en rad som »Med fasa bröllopssalen gungar!» är lyckligt ändrad till »Fyll bröllopssalen upp med fasa!» Så är ock det något vulgära epitetet »oförskämd», som Medea ger »tyrannen» Jason, uteslutet. Ett uttryck som »far, diadem och fosterland» är utbytt mot »föräldrar, tron och fosterland;» det mera allmänna »vilddjurs bröst» har koncrescerats till »tigerbröst;» »från stycke stycke rycka» likaledes till »nerv från nerv de rycka;» i st. f. det meningslösa »hvi blef min brudsäng ej er graf?» har B-texten »hvi blef mitt sköte ej er graf?» En något vågad nybildning som »banekvinna» (af baneman) är utesluten.

I många af dessa rättelser, som nästan alla äro förbättringar, spårar man Thorilds hjälpande hand.

Ett första förord till »Medea».

I Kongl. Biblioteket finns äfven ett fragment af ett annat Medeamanuskript. Detta omfattar blott ett litet stycke af operans text, enligt B-versionen, men rymmer därförut ett företal, rätt skiljaktigt från det tryckta, och af ett ej ringa litteraturhistoriskt intresse.

I sin helhet må det här meddelas:

»Bland alla ämnen som sysselsatt ålderdomens skalder är säkert Medea det märkvärdigaste. Euripides har bland grekerna förevigat hennes kärlek och oerhörda hämd. Bland de Romare Ennius, Pacuvius, Accius, Ovidius och Seneka. Corneille och Longuepierre hafva efterföljt dem. Bendas musik och Vestris pantomimballet äro äfven bekanta.

Som jag föresatt mig skrifva ett original, var det svårt att ej stupa i de spår, så stora mästare i flera sekler banat. Jag tror dock att denna opera ej lånt hvarken ställning eller tankar, fastän Euripides varit min ledare, fastän hon aldrig blifvit det hon är — duglig eller oduglig — om jag ej läst Seneka. För att undvika all likhet med mina föregångare, och kanske af egen känsla bedragen, låter jag min hjältinna mörda sina barn inför åskådarens ögon tvärtemot Horatii regel:

Ne pueros coram populo Medea trucidet.

Fördragen denna grymhet, känslofulla sköna! I rysen utan tvifvel då en förskjuten maka, en förtviflad mor vräker dolken i sina jollrande barns bröst, men hvem af Er älskar så kännbart som Medea? Hvem af Er har blifvit så skändligt bedragen, som hon? Kärleken är en gruflig känsla. Oändlig är hans vällust, oändlig hans belöning, oändlig hans hämd.

Jag har i Paris hört det blödiga könet fördöma en Shakspere och gifva konvulsiva skri, då Orosman mördar sin älskade Zayre, men jag har äfven sett dessa ömma bröst med löjen åskåda en djurfäktning, där den obarmhärtige tigern söndersliter björnen, där tjurens inälfvor rifvas ut af hundarna, där de svagare, de mest menlösa blifva för de starkare ett vanligt offer. Deras ömkliga skrän hafva ej väckt en suck; emellertid var detta hiskliga skådespel värkligt, då däremot herr Mauvé, som rusade med dolken i mamsell Raucours bröst, åkte samma afton i fiacre till boulevarderna för att både moraliter och physice öfvertyga henne, att hon ännu lefde.

Den som i manuskript läst en annan opera skrifven af mig under mitt sista vistande utrikes, torde här igenkänna några ställen, som stått i den förra. Orsaken är, att en långt högre, en långt vittrare hand har, som man heligt försäkrat mig, omarbetat henne. Jag tror mig således äga rättighet att bruka mina egna arbeten efter behag, liksom man kan rifva ner sitt hus och med de gamla stenarne bygga ett nytt.

Man torde tilläfventyrs klandra mig, att jag låtit trycka ett teaterstycke, utan att veta, om det nånsin blir uppfördt, men detta har skett i hopp att blifva granskad. Jag inser nog, att min opera aldrig kan spelas sådan som hon nu är. Några arier äro för långa, många recitativer för vidlyftiga, men

huru lätt kan ej allt detta ändras? Komponisten har nu tillfälle att välja och kritikens fackla att förtära och upplysa.

Onödigt är att här upprepa denna operas innehåll. Hela världen känner Medeas äfventyr. Hon intresserar i alla tider, hos alla folkslag. Så brottslig Medea tyckes vara, förblifver hon dock den ömma, den mest olyckliga makan. För sin kärleks skull en förlorad flykting, skiljd från tron, far och fäderneslånd, ser hon sig af Jason så grufligt bedragen, af Jason den hon så högt älskade, för hvilkens skull hon blifvit i evig landsflykt drifven, ser honom vilja beröfva henne sina barn, enda kvarlämningen af deras kärlek, ser dessa barn lämnas i en ung och af hat för sig uppfylld styfmoders hand. Hon gråter för sin otrogne älskare och i det hiskliga ögonblicket då kärleken segrat på modershjärtat, då hon erinrar sig sina välgärningar, sin forna lycka.

e tanta fede e si dolci memoriæ
e si lungo costume —

hämnas bedragaren i hans söner och befria dem i samma ögonblick från en föraktlig framtid». (Härefter är möjligen ett litet stycke, slutet, bortrifvet).

Med fullt skäl har Lidner inskränkt detta pratsamma företal, i hvilket han uppträder såsom sin hjältinnas försvarsadvokat, till det vida kortare förord, som faktiskt ledsagade upplagan af 1784, sedan boktryckaren vägrat trycka det af Thorild för samma ändamål skrifna, emedan han ej förstod det (Se »Nye Granskaren N:o 11—12).

Creutz-Lidners Rustan och Lidners Medea.

Lidners första företal lämnar oss emellertid ett litet bidrag till frågan om Lidners påstådda plagiat af Creutz' Rustan.

I min »Lidner» har jag anfört Creutz' uttalanden om denna sak:

1:o) Hans bref till Gustaf III i mars 1782: »Jag har utkastat planen till en opera *att utarbetas af Lidner;* jag har prickat ut den i alla enskildheter, han har arbetat på detta utkast (caneva) men utan smak eller geni. Jag har tvungits att helt och hållet omarbeta den». — — — — — — — — — —

2:o) Creutz' af Wirsén meddelade bref till Oxenstierna af maj 1784: »Jag talar icke mera med er om styckena i min opera, den är dömd till evig glömska, sedan en viss Lidner, som jag hade begagnat i Paris till att afskrifva två akter därur, *har bestulit mig på de märkligaste bitarne för att ställa in dem i sin opera Medea, fastän de äro så illa inskjutna, att de endast framkalla omening*».

Detta är ena partens ord. Af motparten har hittills intet uttalande förelegat. Men det är ju alldeles uppenbart, att Lidner åsyftar släktskapen mellan »Rustan och Mirza» och »Medea», då han i det sedermera undertryckta förordet talar om, att den, som i manuskript läst en annan opera, skrifven af honom under hans sista vistande utrikes, torde igenkänna några ställen ur denna, och att orsaken härtill är den, att »en långt högre, en långt vittrare hand (Creutz) omarbetat henne», men att han tror sig äga rättighet att bruka sina egna arbeten efter behag.

Det är blott fråga, huru mycket som var hans eget arbete.

Jag tänker mig saken ha gått till på följande sätt: Creutz har, såsom han skrifver till Gustaf, lämnat sin Rustan-plan — samt måhända en del af sina verser — till Lidner att närmare utarbeta. Missbelåten med hvad denne åstadkommit, har han sedan själf utfört operan, men begagnat af samarbetet hvad som synts honom lämpligt.

Lidner har vid sin hemkomst 1782 visat sin utskrift af »Rustan och Mirza» för gynnare och vänner, måhända i hopp att få den uppförd, kanske för att visa prof på den dramatiska författareverksamhet, för hvilken han utsändts. (Fragment af Rustan och Mirza påträffades bland Lidners papper och trycktes i »1812—14 års» upplaga).

Creutz hemkom juni 1783 och förde med sig sin »Rustan», som han fullbordat på nyåret samma år. Den väckte uppmärksamhet i Stockholms litterära värld; Kellgren, som hört skalden recitera verser därur, förklarar »allt förträffligt och att Creutz var och förblef allas mästare». (Bref till Rosenstein 7 okt. 1783).

Lidner, som erfor, att hans forne principal nu omarbetat den opera han, Lidner »skrifvit», fann då för godt att välja ett annat ämne, Medea, men att däri begagna verser ur »Rustan och Mirza». För dem, som läst denna opera i handskrift, ansåg han sig i förordet böra ursäkta lånen från sig själf. Men var allt från honom själf? Var »det hus han rifvit ner» helt och hållet hans eget, och månne icke bland de gamla stenarne, med hvilka han byggde det nya huset, råkat komma en eller annan, som icke tillhörde honom? Detta synes sannolikt, ty det hade ju icke funnits något skäl, hvarför Creutz skulle inställt offent-

liggörandet af sin opera, om den ej delvis sammanfallit med Lidners.

I hvilka punkter — det förblifver väl olöst, om icke en lycklig tillfällighet skulle låta en forskare i något arkiv påträffa texten till Creutz' Rustan.

Och frågan vore ej ens då löst, — ty man vet ju icke, hur mycket å sin sida den förnäme ministern kan ha begagnat af sin vittre sekreterares förslag, af deras gemensamma samarbete. Någon ledning har man i Creutz uttalande, att »de märkligaste ställena i hans opera voro så illa inskjutna i Medea, att de där endast framkallade omening».

Om hvilka stycken i »Medea» kan detta gälla?

Icke om hvad jag skulle vilja kalla operans *tragiska* beståndsdelar, de scener, i hvilka självfva Medea-motivet afspelas: Medeas monologer, Medeas samtal med Jason och med sina barn.

Däremot kan det möjligen tillämpas på de rent *visartade* och *idylliska* beståndsdelarne uti operan, på en del solosånger och körer af mera vek art, än som egentligen stämmer med ämnet.

I det fragment af Rustans första akt, som påträffats bland Lidners papper, finner man — jämte det redan nämnda stycket (i A-texten) om himlarnes oförrätt — en del likhetspunkter med Medea. Utom växelsången mellan Rhodope och Medea, som äger sin motsvarighet i tredje scenens växelsång mellan Roxana och Mirza, märka vi i Medeas sång »Så vidt sig oceanen sträcker», och i Mirzas sång »Den eld som utgör all min plåga» tre lika rader:

»Men fastän detta hjärta brinner
Jag dock en dubbel styrka finner
Uti den eld som mig förtär»,

hvilket kan tillämpas på hvarje operahjältinnas kärlek; vidare finna vi kören:

»Hans ära drakens fall förkunnar,
Om segern Kolchis vittne bär,
Och genom ryktets hundra munnar
Hans namn kring jorden utspridt är.

motsvarad af Rustankören i första scenen: »Hans ära nu ett folk förkunnar;» liksom sjömanskören »Nöjsamt sin tid en sjöman fördrifver» är absolut lika i Medea och Rustan. (Mycket

sannolikt synes mig det vara, att den i Medea därefter följande sången om hafvets vildhet är ett lån från Rustan, hvars fragment slutar med en bön om att vindar och böljor måtte skona Mirza).

I allmänhet hafva körerna i Lidners opera föga eller intet sammanhang med handlingen, och stämma dessutom illa med ämnets tragiskt dystra läggning. Man jämföre blott stämningen i den lilla glada herdekören om kärlek, som afslutar första akten, med den Euripideiska Medeakören om den kärlek som öfverskrider sitt mått v. 615 o. f., eller den muntra sjömanskören »Nöjsamt sin tid en sjöman fördrifver» med den härrliga Euripideiska kören om de sorger barn bereda föräldrar v. 1053 o. f.

Det gäller ej blott om körerna i första aktens andra och femte scener utan äfven om drömmarnes kör i andra akten, om prästkören i slutet af A-textens andra akt samt ej minst om stridsropen och stridskören i början af tredje akten (som ej ha ringaste samband med Medeahandlingen) att de kunna inläggas snart sagdt i hvilken opera som hälst lika bra som här. Bland dessa körer är styckets rent lyriska pärla: »O yngling om du hjärta har», hvilken möjligen, som jag redan antydt i min »Lidner», kan vara ett af de »märkliga stycken» Creutz igenkände såsom lånade från hans och Lidners gemensamma opera och olyckligt inskjutna. Ej heller slutkören äger något speciellt Medeaartadt utan kan passa i hvarje opera med olycklig utgång för de älskande. Men om man nu afskiljer dessa mera afgjordt sångartade beståndsdelar, som möjligen delvis äro Creutziska eller väl snarare Creutz-Lidnerska, hvad återstår?

Operans recitativartade del.

Recitativ af respektabel längd, som i grunden mindre lämpa sig för en opera efter dåtidens smak än för en lyrisk *tragedi*. Styckets stora scener innehålla — och det gäller om A-texten lika väl som om B-texten — sublima studier på det tragiska Medeamotivet, de där värdigt ställa sig vid sidan af Spastara.

Det är antagligt, att tanken på en Medeatragedi lekt Lidner i hågen redan under vistelsen i Göttingen, där han hörde sin store lärare Heyne tala om Euripides; möjligen har redan då eller i Paris en eller annan Medeascen tillkommit. Men det var *operor* och icke *tragedier*, som skaffade en författare inträde

till tredje Gustafs skådeplats, och då »Rustan och Mirza» icke längre efter Creutz' återkomst kunde tjäna för detta ändamål, har han gjort Medea till en opera och däri inpassat — nolentes volentes — körer och småsånger från sitt samarbete med Creutz. Ändock blef det ju, som han själf beklagade i förordet, allt för många vidlyftiga recitativ i stycket.

Men det är just dessa, som skänka Medea dess förnämsta värde.

De långa recitativen stodo ej rätt väl till boks i dåtidens operastil. En af de skalder, som arbetade för operan med Pegasus under oket — ingen ringare än Kellgren — skrifver i aug. 1782 till Zibet (L. v. Engeströms dagbok [1]): »Naumann har redan talat om retranchemanger i Gustaf Vasa. I sådant fall gör jag som Adlerbeth och reser direkte med posten till Lappmarken. Hvarför skälla våra kompositörer på recitativernas längd? Det är likväl de, som äro det intressantaste för läsaren; det är i dem som styrkan och känslan i synnerhet ligga; arierna äro sällan annat än en enda på 100 sidor omvänd, uttänjd och försvagad tanke, och hvad Popen kallar *excrescence* af recitativet? Om recitativet är väl skrifvet, det vill säga, om ingen ting är parasitiskt och öfverflödigt för läsaren, om det i samma mån det förlänger sig, äfven binder och uppeldar, om hvarje tillagd vers ger en ny grad åt känslan, så kan ock ingenting borttagas utan att bryta sammanhanget eller försvaga intresset. Men hvad fråga våra kompositörer efter sammanhanget och intresset? *De gissa ej att en opera kan vara en tragedi;* de förstå ej att exprimera, de förstå endast att låta kvittra och drilla. De veta ej hur de fort nog skola komma från den ena arian till den andra, comme des pauvres navigateurs qui se sauvent de planche en planche: Alceste och Iphigenierne hafva rätt långa recitativer, men jag har ej hört den goda smaken klaga däröfver. Gluck förstod att sätta musik för själen och hjärtat, hans medbröder stanna vid örat».

Så olika Kellgren och Lidner än tänkte i mycket; — härutinnan torde de nog tänkt lika. Och brefvet låter i allo tillämpa sig på »Medea».

---

[1] Ny Illustrerad Tidning 1875, N:o 39.

Emellertid — Lidners opera vann icke inträde på sångscenen, därtill var dels ämnet tvifvelsutan för uppskakande, dels recitativen för många. När så talscenen alltmera utvecklades och äfven kräfde sorgspelsrepertoar, ja då var Medea för mycket opera!

Denna styckets hybrida form har vållat, att Medea trots dess värkligt storslagna hållning, dess glänsande retorik och lyriska fägring — aldrig blifvit uppfördt, och den skadar äfven det helintryck, som en läsare mottager af detta Lidners förnämsta dramatiska arbete.

Det är egentligen att undra öfver, att icke Thorild, då han hade rätt att stryka, och då han — såsom framgår af hans »företal» med tillägg i Nye Granskaren — insåg, att Medea såsom opera icke kunde uppföras på annat än »inbillningens och själens teater», helt enkelt afskiljde *alla* körer och små sångstycken och föreslog det helas omskrifning till ett sorgespel i friare form än den dåtida franskklassiska smakens. Härtill finnes alldeles afgjorda ansatser i detta Lidners stycke. Men förmodligen tilltrodde han icke skalden tillräcklig ihärdighet, kraft och planmessighet att föra igenom en dylik svår uppgift, hälst i strid mot den smak, som gällde å den fransksvenska teatern. Det var icke första och blef icke sista gången, som operaformen fick tjäna som nödboj för ett halffärdigt drama[1].

Den, som jämför de stora tragiska scenerna i Lidners Medea med tidehvarfvets mest berömda tragedier — Leopolds och Adlerbeths arbeten —, där pegasen är bunden af alexandrinens lugna passgång, skall dock icke undgå att erkänna en vida starkare glöd och kraft, ett mera tragiskt raseri i den förra[2]. Han skall ock däri med Thorild se ett vildt störtande vattenfall, som ej låter tvinga sig in i den »goda smakens» och de er-

[1] Till stilen erinra för öfrigt de recitativartade delarne af »Medea» om en »kantat» eller rättare en tragisk monolog *Ariadne auf Naxos*, som Sturm und Drangskalden Gerstenberger författat år 1765.

[2] På sina ställen faller dock Lidner in i den vanliga antitetiska stilen t. ex.:

»Jag endast en gång dör om du mig trogen blifver,
Jag tusen gånger dör om du mig öfvergifver».

Eller den helt igenom uppstyltande scenen mellan Akast och Jason.

kända lagarnes lilla kanal, men som uppenbarar en majestätlig inbillning och ett vingstarkt snille, det där väl icke är i högre mening dramatiskt eller ger en djupare tragisk förklaring af Medeaskepnaden — detta är väl hvad Thorild menar med »brist af filosofi och rätt situation» — men hvars dramatiskt-lyriska utbrott äro verkligt sublima.

»Medeas» förhållande till Euripides och Senekas arbeten.

I sitt otryckta företal berör äfven Lidner sitt förhållande till sina stora föregångare och tecknar detta i det hela ganska korrekt; han säger sig hvarken af dem ha lärt »ställning eller tankar», fastän Euripides varit hans *ledare* och fastän tragedien aldrig blifvit den han är, om han ej läst Seneka.

Däremot har han orätt, då han i det tryckta företalet säger sig icke ha lånt »ett enda drag» från någon af sina föregångare, liksom han misstager sig, då han framhåller såväl i det otryckta som i det tryckta förordet sin åtgärd att låta Medea mörda barnen inför åskådarens ögon såsom en nyhet den han gripit till för att undvika all likhet med sina föregångare. Han har glömt eller låtsat glömma, att detta äfven är fallet hos Seneka.

Som sagdt, de båda antika skalderna hafva varit hans ledare, men hans Medea är i alla fall ett fristående arbete (och står knappast någon af förebilderna så nära som Corneilles Medea står Senekas, hvilken af den franske tragöden delvis öfversatts, ehuru Corneille ej låter Medea döda barnen å scenen).

Man kan säga, att Lidner i uppfattningen af hufvudpersonernas *karaktär* närmar sig Euripides; i framställningen af *handlingen* åter står Seneka närmare.

Att Euripides — den känslosammaste af de grekiske tragöderne och äfven den, som skildrat kvinnonaturen ömmast — särskildt skulle tilltala Lidners veka sinnelag, var naturligt. Denna Euripides' egenskap framträder t. o. m. då han väljer ett så vildt och skräckinjagande ämne som Medea. Han söker kringgjuta sin hjältinna med en viss sympati; af de båda affekter, som enligt Aristoteles skall väckas hos åskådaren, är fruktan icke den afgjordt dominerande, utan snarare medlidande. Man

läse t. ex. den stora, härrliga monologen i Euripides' Medeatragedi, strax innan hjältinnan begår mordet på barnen; den är full af känsla; det är smärtan snarare än hatet, som där tager till orda. En tysk filolog Jacobs går ända därhän, att han säger, att hos denna Medea tager t. o. m. »grymheten kärlekens skepnad, brottet pliktens».

Annorlunda Senekas Medea. Hon är en hämdfurie och det är träffande sagdt om henne, att »hon — liksom andra hexor — icke kan gråta», men just därföre har hon ock svårt att hos åskådaren framkalla tårar. Hon väcker endast fruktan, att icke säga skräck.

Lidners Medea åter — det behöfver knappt sägas med kännedom om hela hans skaplynne och efter ofvan anförda företal — är känslofull ända till känslosamhet och gråter ej minst öfver sig själf och sitt olycksöde; liksom hon ju ock i A-texten påkallar »en billig efterverlds» medkänsla. En så öm och vek Medea tilltror man knappast mordhandlingarna.

Nästan ännu mer än Euripides lägger Lidner an på att genom rörande känsloutgjutelser väcka åskådarens medlidande för den furielika Kolchisfurstinnan. Och detta är desto anmärkningsvärdare, som i grunden hennes handlingssätt, särskildt motiven för mördandet af barnen, är snarlikt Senekas hjältinnas.

Det finnes för Medeas mordgärning tvänne driffjädrar. Den ena är farhågan för att, om hon lämnar barnen hos Jason, det skall gå dem illa; hon vill då hällre själf göra slut på deras lif; den andra är hämnden mot Jason, som hon vill straffa genom barnens mord. Det är ju obestridligt att för Medeas tragiska passion är hämndemotivet det dominerande.

Hos *Euripides* synes dock hjältinnan draga den andra driffjädern — hänsynen till barnens framtid — i förgrunden. Hon yttrar (Ömans tolkning):

> Dock nej, vid hämndens andar, underjordens släkt,
> Jag skall ej lida någonsin, att mina barn
> Här lämnas våra fiender till skymf och hån;
> Nödvändigt blef att döda dem, och då så är
> Jag dödar själf dem.

Och hon upprepar samma motiv strax före mordet. A. W. Schlegel, Jacobs, Klein, Bernhardy o. a. synas också uppfatta detta

såsom hufvudmotivet för henne; A. W. Schlegel klandrar detta motiv, »enär hon ju lika väl kunnat föra de lefvande som de döda barnen bort med sig i sin drakvagn». Andra kommentatorer uppfatta saken annorlunda. Gustaf Ljunggren (i ungdomsskriften »Euripidis Medea jämförd med Shaksperes Othello» Lund 1847) vill i de ofvan anförda orden endast se en förevändning, ett försök hos Medea att genom självbedrägeri bereda sig erforderlig fasthet vid hämndens utförande. Den franske akademikern Patin invänder ock i sina »Etudes sur les tragiques grecs» (Paris 1866), gentemot Schlegel, att Medea vill bedraga sig, att hon resonnerar med passionens vanliga logik, och i hast och utan pröfning griper till första bästa förevändning för det brott hon önskar och — i sin extas och hänförelse — t. o. m. gör medlidandet till bundsförvandt och medbrottsling åt sitt raseri. (Bergk anser i sin Griechische Litteraturgeschichte, 1884, att här föreligger en motsägelse, då Medea ena gången tänker sig möjligheten att genom flykt undandraga barnen fiendernas förföljelse, men sedan ej bryr sig om denna utväg, utan anser nödvändigt döda dem, på det de ej må falla i hämdlystna motståndares händer; denna motsägelse kunde visserligen förklaras af hennes upprörda sinnesstämning, men Bergk tror att här föreligger någon dubbel bearbetning af scenen och anser svårt afgöra hvilken text, som är den ursprungliga).

Den uppfattning, som närmast påtvingar sig läsaren, är, — vill det synas mig — att Euripides' Medea, låt vara genom självbedrägeri, tror sig handla i barnens intresse, då hon mördar dem. Och skalden har varit angelägen att gifva detta motiv en framträdande plats för att åt sin hjältinna bevara sympati.

Hos *Seneka* är åter hämnden mot Jason alldeles afgjordt driffjädern. Då Medea bönfallit honom om att få taga barnen med sig, vägrar han och svarar (Törneblads öfversättning):

»För mina barn jag lefver; trösten äro de
För kvalda hjärtat. Förr jag lemmar, andedräkt
Och lifvet mista kunde».

Då går ett ljus upp för henne; här är alltså den ömma punkten, där han företrädesvis kan träffas och hon säger afsides:

»*Så* han älskar dem!
Godt, *där* han lätt kan såras. I mitt våld han är».

Och sedan hon låtit Jasons nya brud och hennes fader brinna till aska, dödar hon sönerna.

Lidners Medea drager sin dolk mot barnen, enligt hvad han själf uttryckligen framhåller i det tryckta förordet, både för att hämnas på en trolös älskare och för att befria sina olyckliga kärlekspanter från en hotande framtid.

Styckets text angifver också båda motiven, men hämdkänslan är dock afgjordt öfvervägande. Visserligen frågar Medea:

Hvad öden skola de på jorden undergå
förutan mor uti Kreusas händer?

Men denna synpunkt är icke hufvudmotivet. När hon vacklar, när hennes kärlek bjuder henne medlidande med barnen, så är det alltid hatet mot *fadren* den hon vill träffa i barnen, som låter vågskålen sjunka åt andra sidan.

Det hör Medea till,
Mig till, o mänsklighet, allt sammanhang att lossa
En älsklings hjärta blör. Jag vill en faders krossa
I deras späda bröst hans bröst jag träffa skall».

Och då Rhodope meddelar, att Jason begär sina barn af Medea, utbrister denna:

Hvad sina? Hekate, jag nu Medea är
Hvad sina? Rusta ut den hela afgrundsskara!
Jag ville till hans kval ett hungrigt vittne vara,
Förgås de foster må, som alla mödrar föda,
Tills jag min hämd fått fylla upp».

Särskildt i B-texten, där Medea uppskjuter mordet för att låta det ske i närvaro af Jason i det ögonblick, då denne förtjust blickar på sina barn, varder, som ofvan framhållits, hennes handlingssätt än mera grymt och hätskt. Härigenom värka Medeas ömma sentimentalitetsutbrott också desto mera afstickande mot hennes handlingar. Redan antikens kritici anmärkte om än med orätt, emot den Euripideiska Medea, att det vore en inkonsekvens, att hon började konvulsiviskt gråta midt i sitt hycklade lugn. För Lidner låg en sådan kontrast ypperligt. Besjungandet af modershjärtats ömhet midt i moderskänslans grymmaste förirringar gaf honom, som jag annorstädes påpekat, anledning till en clair-obscur af mycken fägring; det var Euripides som härtill inspirerat honom.

Hos Euripides sker mordet utom scenen. Seneka låter däremot Medea, gripen af en vision, däri hennes mördade brors vålnad uppenbarar sig, döda den ene sonen på scenen »coram populo», men icke i närvaro af Jason. Hon hör buller af människor och störes sålunda i sitt blodsdåd samt drager bort med liket och den ännu kvarlefvande sonen på sin drakvagn. Från denna hånar hon sedan Jason. Det felades henne blott *ett* i hennes hämd, att Jason själf skulle vara åskådare till hennes dåd, och efter smädeord mot sin make, som bönfaller, att hon åtminstone måtte skona den ene sonen, stöter hon dolken i den yngres bröst och kastar ned båda liken till fadren.

Af hvad ofvan anförts om mordets olika behandling i A-texten och B-texten af Lidners opera synes det, att Lidner varit vacklande, om han skulle låta det ske inför Jason eller ej. Han har tydligen af Seneka inspirerats att låta Medea göra hämden än mera raffinerad genom att uppskjuta mordet, tills det kunde ske inför fadren, men detta uppskof har, som redan framhållits, aftrubbat den tragiska kraften i den scen, hvari Medea drar dolken mot barnen, utan att ens öka effekten af slutscenen. På det hela taget breder sig barnamordet i Lidners stycke vida mera än hos de antika författarne, under det att handlingens öfriga moment skjutits åt sidan. Liksom Euripides och Seneka skildrar äfven Lidner endast Medeaämnets *katastrof*, men han går än längre, han förutsätter hela ämnets förhistoria vara bekant och ger ingen exposition, hvilken dock varit vida mera behöflig för nordiska än för antika åskådare. Dessutom är Kreons figur utesluten och handlingen i ej ringa mån förenklad, tvifvelsutan beroende på arbetets ursprungliga egenskap af operalibretto.

Bortsedt från de utom ämnet fallande körerna, är styckets hufvudstämning en dramatisk-lyrisk elegi på motivet kärlek-svartsjuka, modersömhet-hat, därvid den elegiska stämningen någon gång slår öfver i ett tragiskt raseri, »furor».

Af andraplansfigurerna är Jason icke den kallt beräknande lycksökare, som hos Euripides sofistiskt ursäktar sitt nya gifte med de fördelar, detta nya äktenskap skulle medföra äfven för hans förra gemål och deras barn, på samma gång han förnekar sig älska sin nya maka — ett beteende som Ljunggren

träffande sagt mera påminner om kälkborgaren än om heroen. Hos Lidner, den moderne känsloskalden, är Jason mindre »praktisk» och mera vek; han försvarar sig helt enkelt med att den nya kärleken undanträngt den gamla.

Ack, kärlek har ju tidens vana:
Han flyktar nog; ej vänder om
— — — — — — — — — — — — —
Med andra bojor han mig tvingar
Hans första makt är rent förstörd.

Detta är, åtminstone för moderna åskådare ett mera antagligt, i hvarje fall ett mera poetiskt skäl.

Rhodope, styckets tredje hufvudperson, är liksom ammorna i de antika skådespelen endast en skugga bredvid hjältinnan, som har att emottaga hennes förtroenden och som, ehuru förgäfves, söker blidka henne och mana till lugn och försonlighet.

Det kan ju ifrågasättas om icke Lidners Medea företer ett och annat Shakspereskt drag. »Drömmarnes» uppträdande har ju obestridligen beröringspunkter med spökscenerna i Richard III, som ju också ungefär samtidigt inspirerade våldnadsscenerna inför Kristian Tyrann i Gustafs och Kellgrens Gustaf Vasa. Och hela arten af Medeaskildringen, ej minst A-textens stora mordscen, kunde tyda på att Lidner, lika litet som andra Sturm und Drangskalder, varit oberörd af Macbeths och Otellos skald, hvilken han ju nämner bl. a. i det ofvan citerade företalet, ehuru vi icke veta, huru intim hans bekantskap var med den store brittens värk, ej ens om han kände dem på originalspråket.

Och för öfrigt, så som Medea nu föreligger, har icke den Shaksperefrändskap eller den Shaksperebeundran, som tilläfventyrs funnits hos Lidner, kunnat komma till sin rätt, då så ofta de tragiska känsloutbrotten, de sublima stämningarna dränkas, än i beskedlig operalyrik och än i den något uppstyltade sorgspelsretorik, från hvilken Lidners sångmö hade så svårt att frigöra sig, och som åt hans skaldskap alltid ger prägeln af ett vacklande mellan två stilar.

Några grunddrag hos vår tids kultur

af

VITALIS NORSTRÖM.

Allt i egentligaste mening modernt tänkande knyter sitt ursprung till namnet *Kant*. Jag förstår nämligen med modernitet i detta afseende ingalunda blott tankeriktningar, som herrska i våra dagar och nu göra sig breda. Med dylika kan alltförväl vara fallet, att de endast utgöra nya uppkok på gamla ben, och att det nyhetens behag, som de söka annektera, blott är till för den, hvilken ser dem genom den historiska okunnighetens brillor. Sannt modern är blott den filosofi, som i det stora hela bjuder något väsentligen nytt i anseende till både form och innehåll, som framkommit ur den stora andliga nydaningsprocess, hvilken sedan reformationens dagar arbetat sig fram, då och då exploderat i politiska, sociala, estetiska och vetenskapliga hvälfningar, men först för något mer än ett århundrade sedan blef medveten om sig sjelf.

Det var just hos Kant, som den moderna anden först nådde fram till verkligt sjelfmedvetande. Upplysningstidehvarfvet utgjorde blott en negativ förberedelse för frambrytandet af det nya ljuset, men det tände det icke. Hela dess hållning var alltför ensidigt präglad af fiendskap mot den kyrkliga och politiska auktoriteten och mot den i vetenskapen rådande dogmatismen, alla dess krafter för strängt engagerade i kampen mot dessa makter för att detsamma skulle kunna skänka den nyare historiens ännu dunkla, outredda positiva andliga innehåll en begriplig och vetenskaplig form. Detta positiva

innehåll var tvärtom hos upplysningsmännen i hög grad undertryckt och fick, der det ändock i någon mon kom fram, blott helt ensidigt göra sig gällande. Derför äro de icke den moderna kulturens bärare, utan endast dess vägrödjare. Och de visste i sjelfva verket icke, desse män, hvilken som verkligen skulle komma att vandra fram på den väg, som de sökte upptaga öfver grusade medeltidsformer. Sjelfva åsyftade de att jemna vägen för den gamla, enbart naturbestämda menniskan och den antika naturalismen, som skulle draga in i verlden igen — i en åldrad skepelse, som egde intet af skönhetens glans öfver sig, men så mycket mera af jordkrypande nyttighetsberäkning i sig. Upplysningsrörelsen var i sig ingen kulturrörelse, utan den var en naturens revolt mot kulturen, mot hela denna stora, mäktiga och i mångt och mycket beundransvärda kultur, som uppspirat inom medeltidssamhället och medeltidskyrkan. Den *blef* en kulturrörelse trots upplysningsmännen sjelfva — af negativ art och betydelse. Det ser den, som kan blicka fram om upplysningstidehvarfvet ett stycke och märker, att detta tidehvarfs arbete var en betingelse för den moderna andens positiva framträdande. Men till en betingelse åt just detta som kom, d. v. s. åt nyvaknad religiositet, romantisk poesi, idealistisk vetenskap, konstitutionell monarki, nationalitetsrörelser o. s. v. ämnade de visserligen icke sig sjelfva och sin gerning. På framtidsvyer voro de bedröfligt blottade, och hos dem sjöd knappast något utvecklingens jäsningsämne. Historiens ande har af dem gjort något annat, än de sjelfva gjorde af sig och ville göra, denna ande har i dem i det hela vändt något ondt till ett godt. Hos en Voltaire, en Helvetius, en La Mettrie, en Diderot finnes knappt en brodd till det nittonde århundradets kulturbildande idéer, om man nämligen bedömer dessa efter deras verkliga kärna och innebörd, ej blott efter en flyktig yttre likhet. Vill man söka upp en sådan brodd, då må man gå till andra män, som redan halft medvetet för sig sjelfva trädde utanför det adertonde århundradets bildningsram, såsom t. ex. Lessing och Rousseau.

Jag har sagt, att i Kant vaknar den moderna anden till fullt medvetande, och att den först hos honom vinner verkligt vetenskapligt uttryck. I sammanhang härmed har jag betecknat Kant såsom en stor nydanare. Jag vill ej gå förbi denna punkt

utan att söka bestämdt markera min mening om graden af nyhet hos det moderna medvetandet, emedan jag är ytterst angelägen om att här undvika missförstånd.

Den moderna kulturen eger icke i samma grad ett nytt innehåll i förhållande till medeltidens, som kristendomen i förhållande till den antika bildningen. Kristendomen trädde naturligen endast utvecklingsvis fram ur den antika bildningen och har deri både sin negativa förutsättning och sin positiva förberedelse. Det kontinuerliga utvecklingssammanhanget mellan antiken och kristendomen kan ingen historiker i våra dagar på allvar förneka eller förbise. Men ändock betecknar och innebär kristendomens framträdande den djupaste inskärning mellan tidehvarfven, som verldshistorien hittills känner, ett i sanning nytt vin i nya läglar, försåvidt och i den grad något kan kallas *nytt*, vid hvilket uttryck ju alltid häftar en genomgående relativitet. Icke meningslöst talar skriften om en ny menniska och ett nytt lif i Kristus. Är *det* icke något nytt att ställa hela menniskolifvet under tecknet af något, som till sin existens står helt utanför det jordiska lifvet och den sinnliga erfarenheten, att principiellt sammansluta hela menskligheten till och i en öfverempirisk åskådning, en idé, och prägla hela verldshistorien med stämpeln af denna idé? Väl hade enskilda tänkare och siare under forntiden anat, drömt om, ja, till vissa konturer tecknat bilden af ett evigt lif efter döden, som skulle öfvergripa all jordisk tillvaros begränsning, och väl hade dessa aningar, drömmar och föreställningar gjutit idealitetens skimmer öfver hela deras lif och verksamhet och riktat deras vilja och håg åt ett idealt håll. Men tre väsentliga brister vidlåda denna antikens idealitet äfven i dess högsta former. Den saknar för det första sann *universalitet*; den är icke för alla menniskor, för greker, romare och barbarer, för frie och slafvar, för intellektuellt högt och lågt stående utan åtskillnad, utan den är för de utvalde. Derför saknar den ock sann humanitet. För det andra innebär den antika idealiteten *ingen rätt ny art*: den må väl fordras vara osinnlig, men positivt öfversinnlig är den icke. I dess högsta form, som väl må sägas vara Platos idélära, kommer man i det hela aldrig öfver fordran på en öfversinnlig verklighet såsom menniskolifvets riktningspunkt och

mål. Deri ligger ett väldigt ropande efter en uppenbarelse, men uppenbarelsen kommer icke. Hvad som kommer fram, idéerna, är i det hela blott en upprepning i förtunnad form af den sinnliga verldens föremål och förhållanden, och intet skimmer af skönhet, som fantasien tömmer öfver dem, kan förvandla deras art. Af jord voro de komna och till jord vände de åter — redan med Platos störste lärjunge, Aristoteles, för hvilken idéerna icke längre tedde sig såsom ljus från en annan verld, emedan de redan för honom biktat sitt sublunariska ursprung. För det tredje är den antika idealiteten *abstrakt*. Den verkliggör icke det abstrakta öfversinnliga, hvilket endast kan ske genom att ikläda det personlig gestalt, den tränger derför heller icke omedelbart till känslan, den värmer icke hjertat och saknar derför i det hela effektivitet i handlingens verld. Hänförelse kunde den alstra, och af hänförelsen framgingo stora och kraftfulla handlingar, men den rent osinnliga och ideala hänförelsen under antiken var i det hela kall, om än strålande, blef en sak blott för de stora intelligenserna och kom derför mera att lysa i historien än att göra historia. Det kristna evangeliet är deremot ett evangelium för alla, det utlofvar nya himlar och en ny jord, och deruti utfyller sig den abstrakta idén till Guds konkreta och lefvande personlighet. Först i och med kristendomen blef det öfversinnliga en verkligt historisk makt. Antiken egde ideala former, som trängtade och ropade efter ett öfversinnligt innehåll och ett andligt väsende, men något sådant innehåll och något sådant väsende egde den icke. Derför egde den i det hela intet från det sinnliga skildt och deröfver höjdt ideal. Derför lefde antiken också på åskådningen, och endast kristendomen lefver på det osinnliga idealet, som icke kan åskådas, utan måste fattas på ett omedelbart andligt sätt, d. v. s. med förnuftet. Men förnuftets konkreta och reala substans, det är trons och hoppets föremål och ingenting annat. Det vetenskapliga förnuftet kan aldrig åtkomma en annan öfversinnlig verklighet än den, som bor inne i den enkla »kolaretron», och den, som speglar sig i den enfaldige kristnes hopp. Vetenskapen skapar nya värden endast i den mening, att den upptager ett gifvet material och förädlar det. Men detta formande innebär ingen-

ting annat och mer än en utredning af de väsentliga bestämningarna hos ett gifvet, en systematisk öfversigt öfver dessa bestämningar och ett uppvisande af det gifnas förutsättningar. Vetenskapen bevisar deremot icke det öfversinnligas existens, utan vissheten om det öfversinnligas existens hvilar ytterst, icke på logiska bevis, utan på inre erfarenhet, d. v. s. på tro och hopp. Funnes det ingen inre erfarenhet, som kunde komplettera den yttre, en erfarenhet af sedlig och religiös art, så funnes heller ingen utväg att nå fram till visshet om en öfversinnlig verklighet. Åtminstone når ingen logisk bearbetning af de sinnliga data och fakta fram dertill. Reflexionen öfver den gifna sinnliga erfarenheten framkommer otvifvelaktigt till gränsbegrepp och gränsområden till det sinnliga, till nödvändigheten att antaga något annat än detta i och för dess egen fullständiga förklaring, men dessa det sinnligas förutsättningar visa sig öfver allt inom de empiriska vetenskaperna vara oöfverstigliga gränser för den menskliga kunskapen. All empirisk vetenskaplighet är i sina yttersta förutsättningar agnostisk. För att sprida ljus öfver det dunkla området på andra sidan om den empiriska kunskapens gräns kräfves förnuftigt lif i betydelse af förnuftig tro på och hopp om verkligheter, som genom sin natur för alltid undandraga sig empirisk åskådning, och att inrätta sitt jordelif efter en sådan tro och ett sådant hopp, det är kristendom. Att sätta sig fast i den empiriska åskådningens verld, begränsa sina sträfvanden derinom och ordna allt efter i den gripbara sinnliga erfarenheten inneboende lagar och ändamål, det är hedendom. Här är i sanning motsättningen så djupgående, att ingen annan i historien kan på långt håll dermed jemföras. Här finnes ingen latitud, ingen försoning: blott den ena sidans seger och den andras nederlag och död.

Med Kristus och apostlarne framträdde kristendomen såsom en utomordentligt mäktig känsla af det öfversinnligas olikart. Hos dem skedde det principiella genombrottet, här infördes kristendomens princip i verlden såsom den nya realiteten. Men denna nya princip eller realitet var icke med en gång en de gifna tingens nya ordning. Det var de kommande århundradenas uppgift att omgestalta menniskolifvet efter den nya principen eller att utföra den principiella kristna idén till

en genomgripande verldsorganisation. I och med denna organisation blifver kristendomen kristenhet. Det är det nya särdraget hos kristenheten, i motsats mot antiken, att allting i jordelifvet, så långt möjligt är, skall inrättas, ordnas och handhafvas enligt föreställningar om ett nytt, efter döden inträdande lif. Det hela skall vara en förberedelse, en förskola för en ny lifsform, på hvilken man hoppas och tror, men hvilken i anseende till hela sitt närmare innehåll och sin närmare gestaltning är fullständigt okänd, ja, outforskelig. På denna grundval, som för den nyktra, verldsliga klokheten ovillkorligen måste te sig såsom vildt svärmeri, har emellertid historien snart två årtusenden igenom uppfört sin byggnad. Ja, i nära tvåtusen år har den kristna idén varit historiens ryggrad, och det finnes ingen historisk institution, personlighet eller handling, som kan begripas till sitt väsen, utan att ses i relation till denna idé. Den kristna föreställningen om ett kommande lif har blifvit vår kulturs gravitationslag, som anvisar alla de kulturella makterna deras banor och omloppshastighet, som med ett ord ordnar alla deras rörelseförhållanden. Den transscendenta syftningen utöfver den omedelbara betydelsen och den omedelbara verkningskretsen på ett kommande af annan art går som en röd tråd genom hela vår kultur och utan att genomlöpas af den tråden kan ingenting erkännas ega kulturell betydelse.

Kristendomens organisation till kristenhet har framträdt i två väldiga historiska sättningar: medeltidskulturen och den moderna kulturen. Båda dessa former af kultur äro afpassade efter mensklighetens olika ståndpunkt under de olika tidehvarfven och måste ju äfven så vara, då de äro former af menskligt lif. Medeltidskulturen bär genomgående prägeln af förnuftets tendens till sjelfrealisation under form af yttre objekt och yttre makt. Der går, på det teoretiska området, sanningens objektivitet före dess subjektiva sida, vissheten, öfvertygelsen, och, på det praktiska området, religionen, som företrädesvis betecknar det godas reala existens eller objektivitet, före sedligheten, som är det goda, fattadt mera från subjektiv sida. Medeltidens kultur är öfverempirisk realism. Medeltiden bestämde icke sanningen efter dess visshet och säkerhet, utan vissheten fick rätta sig efter en yttre sanningsgestalt, d. v. s. efter auk-

toritet. Auktoritet skulle innebära visshet, men klarhet och tydlighet eller vetenskaplig form skänkte icke visshet. Derför säges medeltidens vetenskap vara dogmatisk, icke kritisk. Den praktiska ståndpunkten är ett motstycke till den teoretiska. Inlemmandet i den religiösa organisationen var sedlighetens grund, men religionens värde bedömdes icke efter dess sedliga halt. Men en religion, som bestämmes ur andra kunskapskällor än det sedliga medvetandet i menniskans inre, blir alltid i viss mon en yttre tvångsmakt öfver menniskan. Såväl det teoretiska, som det praktiska förnuftet erhöll under medeltiden formen af en yttre organisation, som så att säga vikarierade för det inre lifvet. Det var kyrkan, som representerade dem båda, framträdande både såsom obetingad teoretisk auktoritet och såsom praktisk tvångsmakt öfver samvetena. Det är lärorikt att se, huru som kristendomen, hvilken i så eminent mening hvilade på det enskilda subjektets individuellt-personliga grund, och som så afgjordt hade känslans innerlighet till temperament, ganska snart kristalliserades till en afrundad och fixerad åskådning och objektiverades till en yttre organisation. Häri ligger i sjelfva verket ingenting abnormt eller mot dess väsende stridande, utan endast ett påtagligt uttryck för sanningen deraf, att hvad som oklart och gestaltlöst rör sig i känslans djup enligt psykologiska lagar måste upp i den medvetna föreställningen och der få fixerad betydelse och klargjord form, och att föreställningarna sedan måste omsättas i yttre handling, i organisation. Utvecklingen för sådant med nödvändighet med sig. Och medeltidens dogmatiska positioner och dess kyrkliga, sociala och politiska inrättningar voro i sjelfva verket adeqvata uttryck för det medeltida medvetandets egen psykologiska utvecklingsgrad, åtminstone i lika hög grad som andra tiders former äro för deras innehåll. Sannt är ju, att den kristna idén syftar oändligt högre än till den punkt, dit medeltiden nådde, ja att medeltiden på ett betänkligt sätt förvandlade den kristna innerligheten till en kristlig ytterlighet, i det att den petrificerade kristendomens i oändlig rikedom och frihet böljande subjektivitet till skäligen torftiga yttre fakta. Men skulden för detta förhållande faller icke på medeltiden: den faller icke på någon, ty här är ingen skuld, utan blott en

grundlag hos all mensklig utveckling. Det står ingen annan utväg öppen för oss menniskor, om vi vilja komma till klarhet och form, än begränsningens. I det omedvetnas djup arbeta oändlighetens krafter, hvilka stå i en outforsklig kommunikation med den i sig varande verklighetens väsende, och hvilka alltjemt i utvecklingen inlägga nya insatser eller, så att säga, förse densamma med nytt bränsle. I hvarje ideal inspiration och i hvarje moralisk frihetsakt flödar oändlighetens källsprång öfver och gjuter ut sig öfver historiens marker. Men det är blott den ena sidan hos den historiska utvecklingen, att den uppehålles och göres intensivare genom tillflöde af ny kraft. Den andra sidan, som är den medvetna menskliga kulturuppgiften, ligger deri, att det gifna klaras och formas. Men all klarhet och all form förutsätta och innebära begränsning. Det inre lifvets oändliga böljerörelse måste fixeras till ett objekt, om den skall kunna i några bestämningar medvetet fattas och i några yttringar förverkligas. Till en tid finner utvecklingen behag i sin egen begränsning, då hon i denna begränsning ser ett höjdt sjelfmedvetande och ett fullständigare sjelfförverkligande. Men det kommer en annan tid, då utvecklingen slår sönder de bilder, hvilka den projicierat, och i hvilka den sökt afbilda sitt eget väsende. Då reflekterar hon öfver bildens begränsning och relativitet, och då kan icke glädjen öfver bildens klara och fasta form längre försona henne med dess inadeqvathet. Utvecklingens oändliga möjlighet, som öfvergriper alla aktualiserade verklighetsformer, sträfvar då efter formlöshet och utplånar de frambragta formerna — men blott för att försöka sig i ny alstring.

Den moderna tiden är sysselsatt med att på alla områden skapa andra former än de medeltida. Nydanandets andliga material är dock i det hela det gamla, det som kom i verlden med kristendomen. Åtminstone känner jag ingen insats i utvecklingen, som i nyhet, styrka och omfattning i någon mon kan täfla med kristendomens, hvilket gör, att jag anser mig böra beteckna allt kulturarbete sedan kristendomens framträdande såsom en utarbetning till form af dess andliga innehåll. Jag vet, att uttrycket *nyskapelse* är ett relativt uttryck (liksom form och innehåll det äro), men jag fasthåller, att man med afseende

på kristendomen i högre grad än om någon annan historisk företeelse är berättigad att använda det.

Den moderna anden vill fatta sanningen i första rummet från dess subjektiva sida eller såsom visshet och bestämma all objektiv verklighet såsom en utstrålning af vissheten. Den söker frigöra sig från yttre auktoritet och ser i sin egen uppfattningsform kriteriet på sanningen, denna uppfattning må nu för öfrigt bestämmas såsom empirisk iakttagelse eller såsom osinnligt tänkande eller såsom båda i förening. Derför är vetenskapen den store sanningsmätaren i våra dagar. Den moderna anden erkänner heller ingenting annat såsom ett förnuftigt godt än hvad den på grund af sitt eget sedliga medvetande kan och måste vilja. Då det sedliga medvetandet normerar uppskattningen af det goda, så kan intet erkännas vara ett förnuftigt godt, så framt icke ett sedligt behof deraf föreligger. Häri ligger fordran på rätt för förnuftet att pröfva religionens halt, att bortrensa allt, som icke utgör ett uttryck för det inre lifvet och att blott fasthålla hvad som befinnes vara ett oeftergifligt villkor för de sedliga bevekelsegrundernas effektivitet. På detta sätt indrages religionen i den sedliga kulturens utveckling och lyftes med denna utvecklings stigande våg mot allt idealare höjder.

På den medeltida ståndpunkten var vetenskapen väsentligen receptivt tillegnande af fastständende dogmatiska resultat och religionen passiv lydnad i förhållande till yttre makt. Den moderna åskådningen ser i både vetenskapen och religionen väsentligen aktivitet, d. v. s. sträfvan och utveckling, och erkänner ingenting annat konstant deri än lagen och målet. Den transscendenta ståndpunkten har i viss mening omsatt sig i en immanent. Vägen till sanningen och det goda befinnes leda inåt i menniskan. Kunna de icke vinnas genom andlig sjelfverksamhet, så stå de öfver hufvud icke att uppnå, ty innerligheten är sanningens och det godas element, hvarförutan de icke kunna lefva. Kunna de kristna föreställningarna om Gud, Guds rike, skapelse, försyn, försoning, själens odödlighet o. s. v. icke införas i detta element utan att förlora sin väsentliga betydelse, då råka de i strid med förutsättningarna för mensklig förståndsverksamhet och menskligt viljelif eller med

den andliga utvecklingens lifsvillkor, och då måste i det andliga lifvet inträda en kamp mellan innehåll och form, som hotar att spränga sönder och förgöra det. Derför är den högsta uppgiften för det moderna bildningssträfvandet den att införa det kristna trosinnehållet i klarhetens och frihetens medium, att förinnerliga det utan att förflyktiga det, att upptaga det i den vetenskapliga och sedliga kulturen. Att detta endast relative kan lyckas är en gifven följd redan deraf, att hvarje sådant försök måste antaga formen af en uttalad åsigt och en företagen handling, men hvarje åsigt och handling, d. v. s. hvarje fixerad produkt af utveckling, lider af en begränsning, som den oändligt sträfvande subjektiviteten slutligen finner omotsvarig mot sin idé och derför spränger sönder och går förbi såsom ett dödt affall. Men denna relativitet hos utvecklingens produkter upphäfver icke henne sjelf. Så länge målet finnes, så finnes också sträfvandet. Och i vår tid kan man icke riktigare bestämma utvecklingens universella och väsentliga mål än såsom sammansmältning af kristendom och kultur, kristendomen såsom innehåll och kulturen såsom form. I förhållande till detta ideal står forntiden väsentligen såsom en form utan innehåll, såsom en formell bildning, i hvilken man saknar sannt väsende och slutgiltigt mål, medeltiden såsom ett innehåll utan form, en bildning, i hvilken finnas väsendets och idealets kraft, must och märg, men liksom utanför subjektet sjelft, otillegnadt och obearbetadt. Ur denna synpunkt utgör den moderna bildningen syntesen af forntidens och medeltidens. I den äkta humaniteten förverkligar sig denna syntes.

När vi kommit fram till denna punkt, är det ej längre svårt att ställa Kant på hans rätta plats i historien. Han, det rena förnuftets kritiker, bildar den monumentala ingångsporten till den moderna kulturens tid i egentligaste mening, d. v. s. försåvidt den ej längre negativt och positivt förberedes, utan försåvidt densamma för sitt eget medvetande till sina grunddrag står färdigbildad.

Kants reformatoriska lifsgerning sträckte sig öfver förnuftets hela sfer, omfattande både sanningens, det godas och det skönas områden. I första afseendet är han det rena, scil. teoretiska, förnuftets kritiker, i det andra det praktiska förnuftets, i

det tredje den estetiska omdömesförmågans eller smakens. Kants verksamhet på alla dessa tre områden präglas af en gemensam metod, som är så nära införlifvad med forskningens resultat, att den blott med svårighet derifrån kan skiljas. Den metodiska hufvudsynpunkten hos Kant bestämmer väsentligen hans forsknings resultat. Denna Kants metod, som har en eminent saklig eller reell betydelse, har en negativ och en positiv sida, hvilka stå i det mest närgående sammanhang med hvarandra. Den negativa sidan är kritik af dogmatismen, den positiva sidan är hvad Kant kallar transscendental. Låtom oss först lemna en antydan om den positiva sidan, som hos Kant alltid spelar rollen af grundval för den negativa, hvilken egentligen endast utföres mot den positiva såsom bakgrund och förutsättning! Den transscendentala metoden hos Kant utgår alltid från ett ytterst skarpt och mångsidigt observeradt faktum eller system af fakta. Alla Kants kritiker hvila på ett rikhaltigt faktiskt underlag. Det faktiska blir noga konstateradt, hvarje moment deri genom fin analys skildt från hvarje annat och dess allmänna begrepp eller väsen fastslaget genom koncentrerande abstraktion. Detta konstaterande, analyserande och begreppsbildande förfaringssätt är metodens första moment. Det andra är det egentligt transscendentala och utgöres af det till sitt begrepp fastställda faktums förklaring genom reflexion på dess nödvändiga förutsättningar. Hvad måste jag tänka till faktum för att det skall vara hvad det är, hvilka äro m. e. o. dess nödvändiga förutsättningar? Denna sammanställning af det faktiska med dess förutsättningar eller förklaringsgrunder var nu visserligen ingalunda obekant för Kant, ty den tillhör med nödvändighet all genomförd vetenskaplig undersökning. Men den klara insigten i den transscendentala metodens natur och än mer dess stränga tillämpning äro väsentligen en Kants förtjenster. Hvad angår förhållandet mellan faktum och dess förutsättningar äro två ställningar möjliga: att låta faktum rätta sig efter sina förutsättningar, som är den dogmatiska, eller att låta förutsättningarna rätta sig efter faktum, som är den kritiskt-transscendentala. Dogmatismens väsen ligger i att undertrycka erfarenhetsanalysen och att uppställa förklaringsgrunder, som icke fotas på en tillräcklig, alltjemt fortgående analys. Då nu ständigt nya

sidor hos erfarenheten framträda och kräfva förklaring, så söker dogmatismen företaga denna förklaring ur de otillräckliga förklaringsgrunderna, hvaraf följden med nödvändighet måste blifva, att erfarenheten inprässas i en snäf tvångströja, som påtrycker vetenskapen en dogmatisk prägel, i det att hvad som på intet vis i förklaringen kan intagas måste bortförklaras, förbises eller rentaf förnekas, medan återstoden, lösbruten ur det universella erfarenhetssammanhanget, blott får en partiell förklaring. Enklast och lättfattligast låter dogmatismen karakterisera sig från den synvinkeln, att den med en förgången kulturperiods förklaringsgrunder vill förklara den alltjemt sig vidgande erfarenheten, hvarför den söker bringa sin tids kunskaper om fakta i öfverensstämmelse med en förgången tids vetenskapliga principer, hvilket sker på bekostnad af just dessa fakta. Gent emot en sådan vetenskaplig, eller, rättare, ovetenskaplig dogmatism är Kant den store kritikern, men också den store positive reformatorn, och han är sjelf fylld af en nog så liflig sjelfkänsla just i detta afseende, en känsla af sin egen vetenskapliga metods och problemställnings originalitet och riktighet, som väl hade kunnat behöfva en smula tillbakahållas af medvetandet om den i sjelfva verket endast relativa skillnaden mellan hans egen metodiska ståndpunkt och den ståndpunkt, som t. ex. de af honom såsom dogmatici skarpt kriticerade, mest representative af Tysklands förkantske filosofer, Leibniz och Wolff, intogo.

I sjelfva verket blefvo dock resultaten af den genomförda och medvetna användningen af den kritiskt-transscendentala synpunkten och metoden både på det teoretiska och det praktiska området öfverraskande stora. På det teoretiska området gällde problemet för Kant först och främst att uppvisa hvilka den faktiskt förverkligade vetenskapliga sanningens förutsättningar äro. Hvilka äro villkoren för den faktiskt existerande vetenskapens möjlighet? Eller: huru är det möjligt för menniskan att komma till den vetenskapliga insigt, som hon dock otvifvelaktigt förvärfvar sig? I denna fråga ligger sjelfva kärnan af det kunskapsteoretiska problemet innesluten, om också detta problem visserligen företer en del andra sidor än den nu framhållna, hvilka icke gjorts till föremål för sjelfständiga undersökningar af Kant. Det allmänna svaret på den

kritiska frågan om sanningens villkor utfaller så hos Kant: sanningen är en mensklig åskådnings- och medvetenhetsform, ett sätt att åskåda och döma, gemensamt för alla menniskor på grund af en likadan andlig konstitution, och, när vi säga något vara objektivt verkligt eller sannt, så kan detta ske endast och allenast i den mening, att objektet sjelft företer samma form, som vår kunskapsförmåga. All verklighet måste enligt Kant, för att kunna ingå i vår kunskap såsom ett innehåll, hafva beskaffenheten af universell åskådlighet och, för att hafva någon form eller för att kunna begripas, hafva den allmänna karakteren af begriplighet eller tänkbarhet, med ett ord vara logisk; denna åskådlighet och denna tänkbarhet äro hos oss menniskor faktiskt bundna vid vissa subjektiva villkor, alltså måste äfven den objektiva verkligheten sjelf rätta sig efter dessa subjektiva villkor, d. v. s. sjelf vara i anseende till sin form subjektiv. Kant uppvisar, att allt vårt fattande af objekt är knutet till villkoren att åskåda objektet i rum och tid och att tänka det såsom enhet i en mångfald, såsom en art jemte andra arter, en grad jemte andra grader, en sak, som har egenskaper, en företeelse, som från en synpunkt är orsak, från en annan verkan, såsom något, som står i genomgående förbindelse med allt annat, och såsom något, hvilket ifrån en synpunkt är nödvändigt, från en annan faktiskt, från en tredje tillfälligt. Dessa former af tänkande äro specifikationer af den allmänna tänkbarheten. När något tänkes, sker det i dessa former och icke i andra. Dessa former äro tankeförmågans bestämningar. Den vetenskapliga sanningens möjlighet beror nu på att dessa bestämningar återfinnas i tingen såsom deras allmänna former.

Kant grundar ytterst all mensklig sanning på ett universellt medvetande, i och genom hvilket erfarenhetens subjektiva och objektiva sidor sammanbindas och förenas till en gemensam form, och han har en utförd lära om, huru detta sammanbindande måste tänkas försiggå. Han uppvisar, huru som den gemensamhet, hvilken sätter en gräns för subjektets och objektets söndring och motsats och tvingar de motsatta leden till att förena sig i kunskapen, framträder dels och på ett lägre stadium såsom en rent ursprunglig åskådlighet, hvilken tillhör den menskliga sinnlighetens organisation, och hvilken

åskådlighet den produktiva inbillningskraften utpräglar i konstanta åskådningstyper, dels och på ett högre stadium såsom en rent ursprunglig begriplighet, som tillhör det menskliga förståndets organisation, och hvilken begriplighet specificerar sig i det logiska omdömets former. För oss här faller ingen vigt på att analysera den kunskapsbildande processens inveckiade mekanik hos Kant. Här gäller blott att fasthålla och betona, att Kant söker all vetenskaplig sannings yttersta förutsättningar i ett logiskt medvetande, som hvälfver sin kupol öfver subjektets och objektets skilda erfarenhetsområden och i de logiska lagar, som utgöra olika formade uttryck för detta medvetande. I denna mening är sanningen subjektiv hos Kant. Men denna subjektivitet är af allmängiltig natur och är i denna mening lagstiftande för all för oss gifven objektiv erfarenhet.

Men Kants universella medvetande är en ren form och saknar all substantialitet. Mot ingen missuppfattning af sin lära varnar han så eftertryckligt, som mot hvarje art förtätning af sitt för den vetenskapliga sanningens möjlighet förutsatta eller kunskapsteoretiska medvetande till ett psykologiskt, till något slags tänkande väsen, intelligent substans eller själ. Ur rent teoretisk synpunkt finnes intet annat innehåll i menniskans kunskap än det åskådliga, ingen annan real vetenskap än den, som handlar om den fysiska verlden. Själen är för Kant, ur teoretisk synpunkt, ingen substans, utan blott en lagbunden ordning, ett system af former i och hos kroppen. Själen kan derför icke bevisas ega någon sjelfständighet i förhållande till kroppen, ej heller någon individualitet eller enkelhet, ty dess bestämningar innebära knappast något annat än en omsättning till genus och species af hvad det kroppsliga är såsom individ. Visserligen är det en sanning, att Kant talar om den s. k. kunskapsförmågan och dess olika stammar och deras former nästan såsom om dessa vore sjelfbestående realiteter, men häri kan knappast, om Kant skall tolkas centralt och samstämmigt med sig sjelf, ligga annat och mera än ett beqvämt språkbruk, som med den teoretiska själsförmögenheten blott förstår den psykiska processen. Så afgjordt är det substantiellt verkliga kroppsligt för den blott vetande menniskan, om än ett kroppsligt, som har sitt ursprung i något obekant, sin lag i något öfver det kroppsliga helt höjdt och sin tillvaro blott för ett

på visst gifvet sätt förnimmande väsen. Men detta väsen sjelft faller helt utanför vetenskapen, är ett teoretiskt x, som aldrig inom vetenskapen blir bekant. Derför förkastar Kant med stor skärpa alla den skolastiska och den dogmatiska filosofiens s. k. bevis för andens substantialitet vare sig under form af en odödlig menniskosjäl eller en allsmäktig Gud.

Det andligas substantialitet är hos Kant föremål för tro, för inre erfarenhet, icke för vetande. Denna substantialitet framträder omedelbart under formen af en pligtbestämd vilja, hvilken måste vara fri för att kunna känna sedelagens bud såsom en på sig ställd fordran eller för att kunna fatta sig såsom moraliskt ansvarig. Medelbart framträder den såsom en belönande och straffande Gud: utan tro på hans tillvaro skulle sedelagens bud icke kunna sägas ega någon rimlighet. Utan att en sedlig verldsordning, i hvilken det inre och förnuftiga goda förenar sig med det yttre och sinnliga till real förbindelse, antages, kan ingen empirisk menniska tänkas lemna gehör åt samvetets röst. Såsom denna verldsordnings bärare måste Gud förutsättas vara till. Men allt hvad Kant lär om Gud och det gudomliga har uteslutande den ställning, att det utgör förutsättning för sedlighetens aktualitet.

I begreppet af den fria, sedliga viljan framträder i sjelfva verket hos Kant den andliga substansen, så långt man med någon rimlighet kan tala derom, utan att likväl fattas och utsägas såsom sådan. Till begreppet om denna »substans» hade Kant bort anknyta sin lära om kunskapsförmågan och deri hade han bort söka enheten mellan och af det teoretiska och det praktiska, m. a. o. deri hade han bort söka den verkliga, konkreta själen. Så sker emellertid ej, utan Kant håller kunskapsförmågan starkt söndrad från viljan, låter den förras betydelse sväfva mellan en sjelfbeståndande verklighet och en blott, på ett fysiskt underlag försiggående, icke-fysisk process och fattar den fria viljan väsentligen ur synpunkten af öfverempirisk kausalitet, medgifvande likvisst själens substantialitet såsom en fullt oantastbar logisk möjlighet, dermed ock dess individualitet och odödlighet såsom sådana möjligheter.

För den sedligt handlande menniskan betyder denna teoretiska möjlighet en verklighet och en nödvändighet, med hvilken öfvertygelse tron på Guds existens är förenad. Sedlig-

heten grundas af Kant uteslutande på ett öfverempiriskt faktum, pligten, och pligten har sin psykologiska anknytning till menniskans sinne i en rent förnuftig känsla, aktningen för sedelagen. Kants reformatoriska och nydanande betydelse ligger icke minst deri, att han starkare än någon före honom markerat artskillnaden mellan sedligheten, såsom en väsentligen annan lifsform, det sjelfbestämda förnuftets lif, och det naturliga, af drifter, begär och klokhetsberäkning, m. a. o. af yttre impulser bestämda lifvet eller mellan viljans »autonomi» och dess »heteronomi». När detta nya lifsinnehåll i sedligheten förenar sig med medvetandets rena form, det andliga och det fönuftiga innehållet med den logiska möjligheten eller tänkbarheten, då hafva vi de nödvändiga requisita gifna, hvilka erfordras för antagandet af en öfversinnlig väsendets verld, af hvilken sinneverlden blott är fenomen eller företeelse. Men denna väsendets verld grundas hos Kant — märk detta väl! — icke på *vetande*, utan på *tänkbarhet*, hvilken tänkbarhet endast den sedliga öfvertygelsen utfyller till verklighet. Häri ligger den väsentliga betydelsen af Kants kritik af den föregående metafysiken.

Gudsbegreppet är hos Kant ett utslag af vår ställning såsom sedliga varelser i en sinneverld, der lycka eller harmoni och värdighet att vara lycklig icke genom någon vår egen makt kunna förenas. Tron på Guds tillvaro och en dermed gifven sedlig verldsordning utgör en oumbärlig förutsättning för alla moraliska handlingar, utan att likväl driffjädrarna eller motiverna till sedligt lif derigenom få nedsätta sedligheten till hetoronomi. Man handlar icke rätt för att af Gud belönas för sin handling — då vore motivet genast förfalskadt — men det är omöjligt för den sedlige att icke vara öfvertygad derom, att dygden till sist skall förenas med lycka. Religionen framträder nu hos Kant på basen utaf denna förnuftets fordran på en verldsordning, utan hvilken sedligheten skulle vara orimlig. Religionen har ett moraliskt ursprung, en moralisk syftning och alla dess läror och bud måste kunna tillerkännas moralisk betydelse och utläggas i moralisk anda, om de skola kunna erkännas vara förnuftiga. Häri ligger ett starkt koncentreradt uttryck för det moderna medvetandet, att menniskans inre eller hennes förnuft är den enda sanna och rätta tolken och utlägga-

ren af religionens läror och att intet får betraktas såsom egande religiöst värde eller helgd, som strider mot förnuftets röst i menniskan. Ingen yttre auktoritet, hvarken bibel, kyrkofäder, påfve eller prester, kan skänka religiös betydelse åt något, som strider mot menniskans vare sig teoretiska eller praktiska förnuft, mot logik eller samvete. Härmed har Kant på ett afgörande sätt brutit med medeltidskyrkans auktoritetstro och fastslagit samvets- och lärofrihetens stora grundsatser för alla tider. Det är en gifven sak, att detta omdöme innehåller en dom endast öfver hvad som stricte utsäges, men alldeles icke sträcker sig till Kants snäfva uppfattning af religionens betydelse för öfrigt.

Om vi alldeles bortse från Kants reformatoriska betydelse i estetiskt afseende, så kunna vi här för vårt ändamål sammanfatta hans nydaningsverk i tre punkter, som inbördes förutsätta och belysa hvarandra:

1. Hela vår tillvaro är en blott och bar företeelse för vår föreställning, hvilken har sin grund i något för oss alldeles obekant öfversinnligt och är sålunda till hela sin realitet och hela sitt innehåll alldeles oförklarlig. Blott på tvenne punkter lyser det i sig varande öfversinnliga väsendet fram med ren glans, i det rena medvetandets identitet och i pligtbudet eller det så kallade kategoriska imperativet. Dessa äro de orubbliga punkterna i allt det föränderliga, delvisa, relativa, skenbara, som omgifver oss och äfven är till i oss sjelfva, och på den förra ega vi att låta allt vårt vetandes byggnad hvila, på den senare all vår tros. Derför är allt vårt vetande begränsadt till att handla om åskådningsverldens lagar och former och utgör all vår uppfattning om det öfversinnliga såsom en verklighet en blott tro eller är, som jag för min del skulle vilja uttrycka det, all öfversinnlig verklighet en blott symbol.

2. Vi måste förkasta all dogmatisk framställning af det öfversinnliga, hvilken utgår från att uppfatta detta såsom en åskådningsverklighet, hvilken vill bevisa dess *att* och *hvad* enligt metoder, som lånas från åskådningsvetenskaperna, och som i den naiva sjelfsäkerheten i sitt metafysiska ponerande och konstruerande uppdrager godtyckliga gränser för de ändlöst fortskridande erfarenhetsvetenskaperna, uppgrundar oänd-

lighetskänslans strömdrag i menniskosinnet och sänker utvecklingens mål för henne.

3. I religionen får intet finnas, som ej godkännes af det logiska medvetandet såsom egande logisk möjlighet eller tänkbarhet och af samvetet såsom egande moralisk art.

Innan jag afslutar denna framställning, vill jag göra en anmärkning, som syftar tillbaka på hvad jag yttrat om kristendomen och dess centrala ställning i den verldshistoriska utvecklingen. Denna anmärkning går ut derpå, att denna centrala ställning endast då kan fasthållas, om man utgår från den del af menskligheteus utveckling, som faktiskt föreligger såsom afslutad och pågående historia. Men mitt omdöme är ingalunda absolut, det har icke ens afseende på all möjlig kommande utveckling. Jag måste nemligen erkänna behof föreligga af en djupare och sannare verldsförklaring än kristendomens och en högre moral än kristendomens. Kristendomens verldsförklaring är historiskt-symbolisk, och dess sedliga ideal lider af en betänklig torftighet. Det är på det sista allt kommer an, och den kristna verldsförklaringens brister bero ytterst på bristerna hos dess sedliga ideal. Menniskorna hafva den filosofi, som de på grund af sin moraliska ståndpunkt förtjena att hafva. Det kristna idealet inträdde i historien såsom en kämpande motsats mot det antika, och det kom derför att utesluta från sig mycket af hvad detta hade för alla tider berättigadt. Hvem kan med fog neka, att den ovärderliga landvinning, som menskligheten gjorde, då den förvärfvade den rika skatten af kärleken till Gud och nästan såsom lifvets förnämsta drifkraft och högsta regulator, är vunnen endast på bekostnad af mycken sund lifsglädje, mycken rik skönhetskänsla, mycken ideal manlighet, kraft och klarhet? Det går ett negativt och asketiskt drag genom Kristi och apostlarnes både lif och lära, som sätter verldsföraktande helighet i det organiserande arbetets, lidande i glädjens, tålamod och resignation i modets och kraftutvecklingens ställe. När nu vi moderna menniskor tilltro oss att i vår kultur kunna tillämpa kristendomens grundsatser i den riktning, att vi förena ooh försona det naturliga och naturligt-ideala lifvets rättigheter med den kristna moralens fordringar, så är nog detta föreställningssätt till stor

del en illusion, ofta måhända också en slöja öfver personlig svaghet och slapphet. Om vi med kristendom mena en bestämd och begränsad historisk ståndpunkt och icke en ideal riktlinie för utvecklingen, så kan icke i sista hand vår kultur förenas med kristendomen. Kristendomen delar den lotten med hvarje annan historisk företeelse, att den upplöses genom utveckling och utbildning. Den var från början för starkt negativ för att kunna, i sin ursprungliga gestalt, tjena till verldsutvecklingens organisationsprincip, den var för starkt motsatt mot naturen, ja, rent af behäftad med för mycken onatur, för att lifvet skulle kunna lefvas på dess bas utan någon modifikation deraf. Derför måste den, innan den kunde blifva den centrala historiska drifkraften, draga till sig positiva elementer från andra håll, såsom från nya i historien inträdande folkkrafter, men också återupptaga mycket från antiken. Så gjorde den äfven och begynte att förändras och ombildas i samma mon, som den utvidgade sitt historiska välde, och denna process pågår än i dag. I den mon kristendomen blef kristenhet, förändrade den sin ursprungliga gestaltning. Men denna förändring innebär i mina ögon intet syndafall, endast en historisk nödvändighet, den nödvändighet, som ytterst ligger i att förbereda ett högre ideal än kristendomens eget, hvilket *positive* öfvervinner antikens genom att flytta tonen från förbuden och den negativa frälsningen från det onda till det organiska lifvet i det goda, låtom oss kalla det, *det tredje rikets ideal*. Att ett sådant ideal måste finnas, det känna vi och det se vi, men vi hafva icke i vår hand den positiva nyckeln dertill. Vi känna krafven, som drifva oss åt detta håll, och vi se vissa konturer, som leda oss i vår sträfvan ditåt, men vi sakna det positiva begrepp, den andliga verklighet, i och med hvilken detta tredje ideal blifver historiens ledstjerna. I historien kan detta visserligen icke positivt inträda genom en gradvis skeende utveckling, utan endast genom en revolution, ett språng från mörker till ljus, men den successiva utvecklingen förbereder och möjliggör detta språng. Innan det är taget, hafva vi dock intet annat innehåll att hemta verklig näring af, ingen annan grund att verkligt stödja oss på än det bästa, som hittills har inträdt i historien, och detta bästa föreligger i Kristi person, lif och lära. Detta »bästa» är dock icke

för någon af oss utan sjelfbedrägeri tillgängligt i sin ursprungliga historiska form, utan endast mer eller mindre sådant, som det genom utvecklingen har blifvit. Vi kunna endast upptaga det ur vår egen samtids milieu och kunna endast så tillgodogöra oss det, att vi lämpa det efter vår personliga ståndpunkt, vårt klarhetsintresse och våra moraliska behof. All religion betecknar i förhållande till den logiskt tänkande och den moraliskt kännande menniskan något yttre, såsom Kant ville, ett yttre, som inför detta tänkandes och detta kännandes domstol måste pröfvas och godkännas. Men just derför betecknar religionen å andra sidan ett erfarenhetsfaktum, som är ohärledbart ur menniskans inre och endast till såsom historisk uppenbarelse. Men ingen uppenbarelse kan blifva min religion, utan att jag sjelf gör den dertill genom att undersöka, om den stämmer med rösten i mitt eget innersta. Det bästa, vi nu af historiskt gifven sanning och historiskt gifvet godt ega, har jag för min del pröfvat vara den kulturbildande och kulturdrifvande kristendomen sådan denna under seklernas utvecklingsarbete blifvit, sedan den med sig assimilerat naturligt och humant innehåll och till sin form klargjorts af vetenskapen. Att vilja återgå till den första, icke-kulturella, väsentligen negativa, d. v. s. från det onda frälsande, kristendomens ståndpunkt innebär i sjelfva verket icke blott en omöjlighet, ett sjelfbedrägeri, utan också ett svikande af utvecklingens heliga sak, ett bristande i viljan att förbereda *det tredje riket.*

Historieforskaren har lärt att bedöma kristendomen såsom en historisk företeelse *a parte ante*. Filosofen kan icke undgå att så bedöma den också *a parte post*. Dermed förringar filosofen icke kristendomens aktuella betydelse. Visserligen kan han icke stänga sin tanke inom dess verkligheter, sin kärlek inom dess värden och sitt hopp inom dess löften. Den universella tendensen hos honom höjer hans tanke öfver all verklighet, hans kärlek öfver all personlighet och hans hopp öfver all salighet. Det är hans uppgift att gripa öfver all ändlighetens symbolik och vidmakthålla känslan af den rena, sannt eviga och okroppsliga enheten, det innersta obrutna väsendet i allt förnuft, och dermed att hindra utvecklingen att stanna under dess mått. Men medvetandet om den öfver kristen-

domens verkligheter och värden gripande enheten fördunklar icke hans visshet, att kristendomens historiskt gifna kulturståndpunkt är den högsta andliga *verklighet*, som vi ega, och att hvad vi betecknat såsom nående öfver kristendomen i förhållande dertill blott innebär en *möjlighet*. Att denna möjlighet icke kan ersätta verklighetens så att säga påtagliga substans, den sanningen behöfver ingen särskild förkunnelse, men *det* behöfver särskildt betonas, att den oändliga utvecklingsperfektibiliteten är det salt, som ensamt kan hålla den kristna fakticiteten sund. Låtom oss i sista hand ställa trons, kärlekens och hoppets föremål öfver all verklighets högsta spetsar! Det är tillvarons djupaste hemlighet, att allt det blifver verkligt, som vi på fullt allvar tro, älska och hoppas. Verkligheten begränsar icke i det stora hela mensklighetens ideala uppgifter, men uppgiften lyfter verkligheten upp till sig.

Beiträge zur textkritik der mittelenglischen Generydes-romanze (ed. Wright)

von

FERD. HOLTHAUSEN.

Die von W. Aldis Wright für die Early English Text Society (O. S. nr. 55 und 70) herausgegebene Generydes-romanze in siebenzeiligen strophen hat bereits durch die textkritischen arbeiten von Zupitza[1], Zirwer[2] und Kölbing[3] eine menge endgültiger besserungen erfahren. Dass damit aber der ziemlich schlecht überlieferte text des denkmals noch nicht vollständig hergestellt ist, wie auch Kölbing vermutet, mögen die folgenden bemerkungen zeigen, die sich mir bei der lektüre der dichtung ergaben. Eine ausführlichere behandlung aller anstössigen stellen, wozu jetzt zeit und raum nicht verfügbar waren, soll später in einer fachzeitschrift folgen.

V. 22 f. ist überliefert:

This kyng of Ynd, of whom I spake before,
hadde a styward, a man of grete renown.

Die unregelmässige betonung im anfang des zweiten verses ist durch eine leichte umstellung zu beseitigen: *a styward hadde.*

V. 49. *Withynne a while they harde of them nomore.*
Aus dem zusammenhange ergiebt sich, dass *he* (sc. der könig) statt *they* zu lesen ist.

V. 60. *For good peple in euery nedefull case.*
Das metrum verlangt die einsetzung von *all* oder ähnl. vor *good.*

---

[1] Anglia I, 481 ff. — [2] Engl. stud. XVII, 23 ff. — [3] Ib. 49 ff.

V. 85. *'Be not a-ferde of this sodeyn aventur.*
Statt *sodeyn* ist offenbar ein einsilbiges wort, z. b. *quaint,* einzusetzen.

V. 108. *This nyght ther shall be goten betwix vs twayne,*
Lies *got* statt *goten.*

V. 135. *He canne telle that as wele as eny wight.*
Ich möchte *he* zu anfang des verses streichen und dafür *thee* hinter *telle* einfügen. Das metrum gewinnt dadurch unstreitig.

V. 182. *He shall telle vs the trougth of this mater'.*
Es ist wohl umzustellen: *vs telle.*

V. 200. *And lythe ner vppon the poynte to dye.*
Das metrum fordert die zweisilbige form *lyëth.*

V. 279. *So this lady, full debonerly and myld,*
Statt *debonerly,* das den vers überlädt, ist *deboner* zu schreiben. Auch hat das adverb hier gar keinen sinn!

V. 323. *And whenne he knowe this mater very right,*
Lies *knewe.* Ebenso in v. 953 und 974.

V. 328. *For to do hym seruice as in that case,*
Des besseren rhythmus wegen dürfte zu lesen sein: *hym for to do seruice.*

V. 375. *Till he come streyght atte reme of Ynd,*
will Kölbing durch einsetzung von *ful* vor *streyght* bessern. Einfacher scheint mir, *that* nach *till* zu ergänzen.

V. 393. *Furthe anon in to the halle they ganne goo,*
Ich schlage vor, *furthe* zu streichen und *to* vor *goo* einzusetzen (vgl. v. 390: *ganne to calle*).

V. 622. *The whiche is knowyn bothe ferre and nere,*
Die vor *bothe* fehlende hebung wird *wel* sein.

V. 623. *A myghti prince, a man of gret powre.*
Da das letzte wort auf *nere* reimt, ist *powére* dafür zu schreiben; dasselbe gilt von v. 1095 *(: manér)* und v. 1731 *(: massengér).*

V. 680. *And as the sowdon was sett att his mete,*
Es ist wohl umzustellen: *sett was.*

V. 717 f. *'Of my dissese', quod she, 'yf I shuld layne*
Only to yow, Iwis I were to blame,
Statt *only* ist wohl *the cause* zu schreiben, vgl. v. 722 f. und Kölbings bemerkung zu v. 713.

V. 779. *Be mery and that is my councell,*
Das von Kölbing vor *mery* ergänzte *now* ist besser hinter diesem worte einzuschieben.

V. 830. *As me semyth with your wurchippe ye may.*
Ich möchte *as* streichen und *wel* vor *ye* ergänzen.

V. 1000. *He drow his swerd and smote on of them so,*
Lies *drew.*

V. 1002. *Butt felle down dede then incontinent.*
Man lese *adown,* um die fehlende hebung herzustellen.

V. 1050. *For he cowde please hym in euery thing.*
Das metrum verlangt die einsetzung von *wel* vor *in.*

V. 1103. *Yet neuer the lese, sithe I vnderstonde.*
Ergänze *that* nach *sithe.*

V. 1137. *Thanne sayd the quene: 'Good ser, I yow pray.*
Man muss wohl *do* vor *yow* einschieben.

V. 1265. *Thanne was ther ioye betwix them twayn,*
For to telle you all, it were a wounder.
Ich möchte nicht mit Kölbing *muche* oder *grete* nach *ther* in v. 1265 einschieben, sondern *mirth and,* was entschieden einen besseren rhythmus giebt; ebenso kann ich seine ergänzung von *this* nach *all* in v. 1266 nicht billigen, möchte vielmehr *forsooth* nach *were* ergänzen.

V. 1329. *Atte all seasones to hym to owe ther seruice,*
Hier ist offenbar *ther* zu streichen.

V. 1335. *So grete a gaderyng was neuer in that contre.*
Kölbing will *was* streichen, wodurch aber ein notwendiges wort verloren geht — aus v. 1333 es zu ergänzen, wäre doch zu kühn. Besser scheint mir, statt *gaderyng* ein einsilbiges wort wie *crowd* zu setzen.

V. 1422. *I drew my swerd to reskewe hym ageyn,*
Da *hym* sich auf *clothez* v. 1421 bezieht, ist *hem* dafür zu lesen.

V. 1446. *That he in prison depe he shuld be cast.*
Wright hat schon (vgl. Preferce s. VIII) das zweite *he* als überflüssig bezeichnet; der vers verlangt aber noch die ergänzung von *soon* oder etwas ähnlichem vor *be.*

V. 1457. *Now Generydes goth with Malichias,*
Das *Now* überlastet den vers und ist zu streichen.

V. 1465. *With strong yrons this cursed Malichias.*
Es ist wohl umzustellen: *yrons strong.*

V. 1494 *His fete fayled in vnhappy oure,*
Es ist nötig, *an* vor *vnhappy* zu ergänzen.

V. 1516. *That he somewhat myght be att his hartes ease.*
Streiche *his* (vgl. v. 1670: *Atte hartes ease* etc.)

V. 1518. *Yet wist he wele as for fayre Clarionas,*
Hier ist natürlich *fayre* zu streichen.

V. 1562. *Eche of them bare a pece away.*
Kölbing ergänzt *And* vor *eche* und *ther* nach *bare;* einfacher scheint es mir anzunehmen, dass *of him* vor *away* ausgefallen ist.

V. 1568. *And more wrother thanne he was before.*
Lies *had been* statt *was.*

V. 1624. *But troste me wele, it goo not as ye wene.*
Lies *gooth* statt *goo.*

V. 1707. *In all contres ther as men riden and goon,*
Statt *riden* verlangt das metrum *ride.*

V. 1741. *He will that it be knowen to litill and most,*
Lies *lest* statt *litill* (vgl. v. 39: *bothe most and leste).*

V. 1776. *'We trost', quod they, 'the victory for to wynne,*
For überfüllt den vers und ist zu streichen.

V. 1791. *And so shall yow, with all your baronage,*
Statt *yow* ist *ye* zu setzen.

V. 1837. *All myn evill will I forgeve euery deele,*
Man lese *ill* statt *evill* und stelle um: *forgeve I.*

V. 1855. *He sendith for hir to come to his presence.*
Kölbing hat richtig *he* in *and* gebessert; statt *sendith* verlangt aber das metrum und der zusammenhang *sent.*

V. 1967. *Mynne auctour seith it is a wonder to see.*
Kölbing stellt um: *a wonder it is.* Statt *is* dürfte doch wohl *was* zu schreiben sein.

V. 1983. *With his lordes the sowdon toke the waye,*
Der rhythmus wird besser, wenn wir umstellen: *The sowdon with his lordes.*

V. 2021. *Of your lordshipe ye list so it avaunce.*
Kölbing hat bereits *of* in *if* gebessert; aber was soll *ye* hier? Ich möchte umstellen und ergänzen: *if so it list your lordshipe [to] avaunce.*

V. 2068. *His felisshepe wele besene echon,*
Vor *wele* ist *was* einzuschieben.

V. 2078. *And as in writeng in fynde remembraunce,*
Wright schlägt fragend *I fynde* vor, was gewiss richtig ist; ausserdem dürfte *And* zu streichen und *rememberaunce* zu schreiben sein. Letzteres ist auch in v. 2177 die richtige form.

V. 2127. *Gwynan his sonne, whiche was full dere,*
Vor *full* möchte ich *to him* ergänzen, nicht mit Kölbing *[that] was [him].*

V. 2146. *Right yong and fressh, a lest man he was.*
Ergänze *ful* vor *lest.*

V. 2162. *Ther helvys long, that whanne they shuld fight,*
Ther strokes shuld come with grete wight.
Nach *whanne* ist *that* einzuschieben; im zweiten verse hat Kölbing passend *down* nach *come* ergänzt, ich möchte ausserdem noch die verbesserung von *grete* in *greter* vorschlagen.

V. 2172. *The IX:te warde hadde att his leding;*
Des metrums wegen möchte ich *batéll* (wie in v. 2143, 2151 und 2169) statt *warde* schreiben und *he* vor *hadde* ergänzen.

V. 2181. *To wayte on hym ther were well willyng,*
Wright hat *they* vor *well* ergänzt; richtiger scheint mir, *ther* in *they* zu bessern und *right* vor *well* einzusetzen.

V. 2201 ff. *Wete ye wele, ther was a sorowfull encounteryng,*
Whanne the batels togeder were mett,
Euerychone on other ferly they sette.
Kölbing streicht im ersten verse nur *wele*, aber offenbar ist der ganze verseingang: *wete ye wele* überflüssig. In v. 2202 möchte ich *that* hinter *whanne* ergänzen und umstellen: *were togeder,* in v. 2203 *euer* streichen und *dede* vor *sette* ergänzen.

V. 2205. *It was a world to here the sperys breke.*
Zirwer verbessert richtig *world* in *wonder;* aber es ist noch eine umstellung erforderlich: *A wonder it was.*

V. 2213. *Ser Abell was of Perse the banere.*
Der zusammenhang und das metrum erfordern die besserung: *that of Perse was.*

V. 2218 f. *And thanne ser Abell, in a hasty brayde,*
Vnto the kyng of kyngges thanne he seide:

Das zweite *thanne* (in v. 2219) ist offenbar ein schreibfehler für *this* oder *thus*. Kölbing will *so* dafür schreiben.

V. 2226. *That from his hors almost he ther ouerthrew.*
Ther überfüllt den vers und ist zu streichen.

V. 2295. *The kyng of kynggez partyd them twayn,*
Nach *partyd* ist nicht mit Kölbing *had,* sondern vielmehr *hath* zu ergänzen.

V. 2313. *With hym rideth Sygrem still opeese.*
Kölbing will *alway* nach *still* einsetzen, wodurch aber ein ganz unmöglicher vers entsteht. Das einfachste ist wohl die ergänzung von *ther* hinter *hym.*

V. 2412. *For they had fought all the day certeyn.*
Das metrum verlangt die zweisilbige participialform *foughten.*

V. 2421. *And with his swerd where that his stroke glynt,*
Stroke ist offenbar in *strokes* zu bessern.

V. 2425. *'What knyghte is yender', quod he, 'canne ye me saye?*
Yender überfüllt den vers, vielleicht ist *he* dafür einzusetzen.

V. 2473. *As thei resortid on euery side;*
Die vor *on* fehlende hebung ist wohl *all.*

V. 2546. *And whanne they had knowlage vtterly.*
Ergänze *that* vor *they.*

V. 2584. *And if it please yow, for your disporte,*
Ergänze *as* vor *for.*

V. 2601. *Where Anasore came rideng vppon the playn;*
Statt *vppon* ist *on* zu lesen.

V. 2611. *Toward town, Clarionas them beheld.*
Ergänze *the* vor *town.*

V. 2635. *Generydes hym sette so vppon the hede,*
Lies auch hier *on* statt *vppon.*

V. 2640. *And for to haue therof very knowlaching,*
Durch einsetzung von *trew* (vgl. v. 235) statt *very* wird der vers regelmässig.

V. 2765. *That he was wexen soo goodly a knyght withall.*
Lies *wex* statt *wexen.*

V. 2788. *Bothe on thei rode, to knowe what was ther vre;*
Im glossar giebt Wright diesem *vre* (d. i. *ūre*) die bedeutung 'usage, custom', die hier aber offenbar gar nicht passt. Was

Zirwer a. a. o. s. 48 zu v. 4594 bemerkt, dass dort nur die bedeutung 'luck', 'glück' einen sinn gebe, gilt auch vom obigen verse; Stratmann-Bradley übersetzt *ūre* richtiger mit 'destiny, luck, fate'.

V. 2807. *In all the hast I wull hym to hir present.'*
Streiche das den vers überladende *to.*

V. 2861. *Eche of them iij so wele quiete them ther,*
Lies *aquite* statt *quiete.*

V. 2865. *The cite sent owt anon incontinent,*
Das überflüssige *owt* ist aus metrischen gründen zu streichen.

V. 2869. *The felissheppe is yourez that yender ye see.*
Ich streiche *that* und stelle um: *ye yender.*

Den fransk-klassiska stilens uppkomst.

Af

JOHAN VISING.

I.

Utan att inlåta mig i diskussion om den mycket behandlade, men olösta frågan, huru stil bör definieras, vill jag angifva, att jag med stil menar det arbete eller, mera objektivt, resultatet af det arbete, som en författare gör utöfver producerandet af idéerna (inventionen) och förbindandet och ordnandet af dessa (dispositionen).

Detta arbete utföres på mycket olika sätt. Det finnes författare, för hvilka det är mer eller mindre omedvetet, instinktmässigt och nästan sammanfallande med själfva tankens födelse eller inventionen, hvari då också dispositionen uppgår. Typer för sådana författare voro Göthe, Walter Scott, Victor Hugo. Man känner Göthes förmåga af improvisation: när man ber honom läsa upp dikter ur en kalender, framslungar han bland det verkligen tryckta den ena dikten efter den andra direkt ur sitt eget innersta. Om Walter Scott berättas följande. Då han stod i begrepp att börja en roman, satte han sig till skrifbordet, tog fram ett ark papper och skref det första inledande kapitlet, utan att veta mera om sin roman än detta. Sedan utvecklade sig händelser och karakterer af sig själfva i oaflåtlig serie, utan att han någonsin hejdade pennan för att konstruera en scen eller söka ett ord. Hos Victor Hugo föddes

kvädet helgjutet på en gång med uttryck, bilder, meter och allt, såsom Minerva framstod helrustad ur Jupiters hufvud.

Det är mången, som menar, att den stil, som produceras på detta sätt, är den enda »äkta», den enda goda och beundransvärda. Så menade man redan i gammal tid. En författare, som möjligen är Saint-Simon, berömmer mycket sin egen stil för »glöden i det första utkastet och dess anstrykning af frihet och originalitet»; och han tillägger: »När man oupphörligen kommer och slickar sitt verk, försvagar man det, trubbar af det, torkar ut det, beröfvar det dess blommor, i stället för att förbättra och fullkomna det».[1] Men i synnerhet hade romantiken en blind dyrkan af det omedelbara, oreflekterade, och ett förnämt förakt för det tålmodiga arbetet och den beräknande affilningen. Däri hade den utan tvifvel orätt, och det skulle vara en olycka, om så ej vore. Ty om god stil endast vore den omedelbara ingifvelsens verk, skulle ingen kunna blifva god stilist utom de få, som af naturen fått den sällsynta gåfvan af en liflig och snabbt verkande fantasi; stilkonst skulle icke kunna läras och utvecklas, då det spontana arbetet hos de där få goda stilisterna ej kan analyseras och då andra skrifvande icke skulle hafva något organ att upptaga stilkonsten med.

Men måhända kan det med rätta sägas, att den omedelbara stilen är mera personlig, mera präglad af karakter, något som visserligen icke behöfver innebära skönhet eller mönstergillhet, men som i alla händelser är ett intressant uttryck af naturkraft och psykologisk egenart. Det sammansatta, mångskiftande, af dagrar och skuggor blandade i en personlighet träder naturligtvis mera fram i en stil, som är mindre reflekterad och i följd af hastigheten och förtroendet till inspirationen mindre tuktad, än i den, som genomgått en strängare granskning. »Då man ser den naturliga stilen, säger Pascal, blir man förvånad och förtjust; ty man väntade att finna en författare, och man finner en människa».[2] Ett godt exempel härpå ger Victor Hugos stil, i synnerhet hans prosastil, som på

---

[1] Se *Revue politique et littéraire* 6 aug. 1898 s. I.

[2] *Pensées*, art. VII.

ett i ögonen fallande sätt afspeglar ojämnheterna i hans karakter; under det Göthes och Walter Scotts stil är lugn och jämn, motsvarande deras harmoniska läggning. Men om denna stil har sitt behag hos de få, för hvilka den kan lyckas, har den också sina olägenheter. Framför allt skulle den, om den blefve allmän, till stor del upphäfva den gemensamhet, som dock måste finnas i stilen såväl som i språket, för att den skall vara ett meddelelsemedel. Den är en art af impressionism, hvars nyckel ofta blott konstnären och en eller annan hans själafrände besitta.

Sedan romantikens dagar har emellertid arbetssättet blifvit ett annat. Äfven mången, som har en begåfning af samma art som de nyssnämnde författarne, förlitar sig ej därpå. Sådant var fallet med Alphonse Daudet, sådant är det med Emile Zola. Den ström, som *kunde* flyta nästan omedvetet i deras pennor, hejdas, granskas och underkastas sofring och ändring. För visso, arbete skämmer ingenting; det kan man våga påstå utan att gå så långt som Buffon, som förklarade, att snille endast är tålamod.

De allra flesta sakna emellertid den omedelbara begåfningen; de behöfva ej därför vara underlägsna som stilister. Bland exempel, som litteraturhistorien erbjuder oss därpå, skola vi längre fram finna flere från den tid, som här behandlas; för tillfället må vi nöja oss med de intressanta fenomenen Rousseau och Manzoni.

Rousseau berättar själf: »Denna långsamma tankegång har jag icke blott i samtalet, utan äfven när jag är ensam och när jag arbetar. Mina tankar ordna sig i mitt hufvud med den otroligaste svårighet: de fara omkring i oklar gestalt, de jäsa så att de uppröra mig, upphetta mig, bringa mitt blod i svallning; och midt i denna upprördhet ser jag ingenting klart, kan jag ej skrifva ett ord; jag måste vänta. Småningom lugnar sig denna häftiga rörelse, detta kaos ordnar sig, hvar sak kommer på sin plats, men sakta och efter mycket jäktande och förvirring. Däraf kommer sig den ytterliga svårighet, jag har att skrifva. Mina manuskript äro fulla af utstrykningar, öfverskrifningar, tillsatser och oläsligheter, hvarigenom de åskådliggöra den möda, de kostat mig. Det finnes icke ett, som

jag ej skrifvit om fyra eller fem gånger, innan jag lämnat det till tryckeriet. Jag har aldrig kunnat arbeta med pennan i hand vid mitt skrifbord; det är under promenader, i berg och skogar, det är nattetid i min säng och under sömnlöshet, som jag skrifver i min hjärna. Man kan tänka sig, huru långsamt det går, i synnerhet hos en man, som alldeles saknar ordminne och som aldrig kunnat lära sig sex verser utantill. Det finns många satser, som jag vändt och snott i mitt hufvud fem, sex nätter, innan de voro möjliga att sätta på papperet. Däraf kommer sig också, att jag lyckas bättre i de verk, som fordra arbete, än i dem, som böra utföras med en viss lätthet, såsom bref, en stilart som jag aldrig kunnat träffa och som det är mig ett straff att sysselsätta mig med. Om de obetydligaste saker skrifver jag icke ett bref, som icke kostar mig timmars ansträngande arbete; om jag vill skrifva direkt hvad som faller mig in, kan jag hvarken finna någon början eller något slut; mitt bref blir då ett långt och oredigt svammel, som man knappt kan förstå».[1]

Manzonis stilistiska arbete, eller snarare hela författareskap, karakteriseras af en liknande långsamhet och successivitet. Tack vare behållna autografer och anteckningar har man mycket noga kunnat sätta sig in i hans tillvägagående såsom författare. Det skildras af en af hans biografer[2] på följande sätt: »Sedan den första eggelsen sålunda blifvit gifven, sökte Manzoni icke, såsom man skulle vänta, genast omsätta sin idé i poetisk form. Tvärtom synes han i de flesta fall länge hafva tänkt öfver den och betraktat den från olika sidor, riktat den på nya synpunkter och först småningom och försiktigt hafva börjat omforma den i verser och strofer. Sällan eller aldrig vågade han utföra något med ledning endast af sin subjektiva känslostämning. Äfven om han utgick från en abstrakt tanke eller en lyrisk känsla, synes han sedan alltid hafva velat fästa den vid en mer eller mindre episk kärna eller liksom belysa den genom att utveckla den i sammanhang med en historisk eller mystisk händelse; och då hans dikter alla äga en mer

---

[1] *Confessions* I, 3.

[2] Helmer Key, *Alessandro Manzoni* (1894), s. 22.

eller mindre religiös prägel, var det därför helt naturligt förnämligast i Bibeln, som han härutinnan sökte finna stöd för utvecklingen af sitt ämne. Sedan det inre sammanhanget därefter med anslutning till någon episk händelse börjat gestalta sig, synes Manzoni, oaktadt han... teoretiskt förkastade den direkta efterbildningen, icke desto mindre stundom äfven för diktens omklädnad i ord och bilder hafva sökt efter vissa yttre hjälpmedel. Innan han ännu nedskref något, vidtog nämligen ofta ett slags materialsamling af till ämnet passande uttryck och bilder. Åtminstone gäller detta om hans *Inni Sacri*, för hvilka han, innan han skred till utförandet, tydligen först brukade samla de bibelställen, som han tänkte använda, hvilket likväl icke hindrar, att han vid nedskrifningen sedan kan hafva ändrat sig, så att han uteslutit en del af det samlade materialet och medtagit annat, på hvilket han ej förut tänkt.»

Till detta, som närmast skildrar hans poetiska teknik, må från samma källa fogas en beskrifning af hans arbetssätt som prosatör: »När Manzoni ville behandla ett ämne, utföra en undersökning, tyckes han... alltid först på papperet hafva antecknat hufvuddragen, stundom, liksom vid dikternas utförande, endast såsom förslag och vanligen medtagande några flera synpunkter än han sedan använde. Han nedskref därefter liksom på försök det angifna innehållet, ofta i största hast och icke sällan med flere luckor i tankegången. Det nedskrifna omarbetades flera gånger; de mindre viktiga synpunkter, som råkat medfölja första gången, uteslötos, nya, mera betydande, tillades. Bonghi påpekar, att han aldrig synes hafva kopierat en kladd sådan som den var, men att han vid hvarje omskrifning mer eller mindre ändrat och modifierat den. Det tidigare utkastet tjänade således så att säga till trappsteg för det senare, som alltid vunnit genom tankens större precision och framför allt i regeln var betydligt mera sammanträngdt och koncentreradt. Den strängare begränsningen af ämnet visade sig på detta sätt hos Manzoni först så småningom under arbetets gång.»[1]

Ingen vill väl dock förneka, att både Rousseau och Manzoni tillhöra världslitteraturens yppersta stilister, eller att deras

[1] A. a. s. 224.

stil gör ett lika godt intryck af naturlighet,[1] mjukhet och harmoni som någon annans. Manzoni har en gång ställt sig vid sidan af Victor Hugo och Lamartine, dessa den omedelbara inspirationens skalder, då han liksom de besjöng Napoleon I; och det visar sig den gången, att han, den långsamt arbetande, som gräfde och letade efter sin stil som en guldgräfvare efter sitt guld, är den mest poetiske af de tre.

* * *

Således behöfver icke stil, icke ens den yppersta stil, vara ett spontant utflöde af en specifik begåfning. Den kan äfven af en rik känsla och en hög intelligens — invita Minerva lär väl intet godt kunna uträttas — arbetas fram, förvärfvas och läras, liksom i allmänhet ett konstnärligt utförande, det må vara på hvilket område som helst. Detta visas också däraf, att mången som debuterat som klåpare, med arbete drifvit upp sig till en stor konstnär.

Detta är nu ett lyckligt förhållande icke blott för individer, utan äfven, därigenom att erfarenhet lägges till erfarenhet och resultat till resultat, för folken eller de olika litteraturperioderna, som sålunda kunna vinna, måhända inom en viss gräns, en stigande utveckling af sin konstskicklighet och sin stil. Det instinktiva kan icke meddelas och utvecklas, kan icke blifva utgångspunkt för nytt och icke resultat af undangjordt: djuren må hafva hur förunderlig instinkt som helst, de utvecklas ej.

Ett storartadt exempel på ett samhälles eller en litteraturperiods uppsving i stilistisk konst är Frankrikes i det XVII århundradet. Icke blott är steget framåt utomordentligt stort och påtagligt, det har äfven haft den mäktigaste verkan på nästan hela den bildade världen, och det är mera tillgängligt för studium och iakttagelse än sådana utvecklingar i allmänhet pläga vara. Det har därför sitt särskilda intresse att närmare

---

[1] Just ett intryck af omedelbar naturlighet eller naivitet göra La Fontaines dikter; och man vet dock, att ingen sökte sin stil och utarbetade sina verser med mera omsorg och tålamod än han.

skärskåda den stilutveckling, som ägde rum i Frankrike under nämnda period; och det är icke blott teoretiskt intressant, det är också praktiskt särdeles nyttigt för hvilket annat samhälle och hvilken annan litteraturperiod som helst.

II.

Man måste utgå ifrån att den franska stilen i det XVI århundradet var outvecklad och representerade en låg konstnärlig ståndpunkt och att däremot stilen i det XVII århundradets senare hälft är fullt färdig, så färdig som en stil kan blifva och jämbördig i konstnärligt värde med vår tids.

För fastställandet af dessa fakta äro vi icke uteslutande hänvisade till den smakriktning som behärskar oss och som möjligen genom tidsafståndet kan blifva utsatt för att missförstå de gamla författarne; vi kunna stödja oss på omdömesgilla män från alla tider. Redan Montaigne förklarade om sin tids skriftställare: »De äro alltför djärfva och hänsynslösa för att följa den allmänna stråkvägen; de hafva en brist på fyndighet och urskiljning, som är deras olycka; de ådagalägga blott ett eländigt fikande efter märkvärdigheter, efter krystade och förnuftsvidriga omskrifningar, som i stället för att höja, draga ned ämnet. Om de blott vinna några applåder genom sina nyheter, bry de sig föga om, huruvida uttrycket är sant; för att få använda ett nytt ord, öfvergifva de det vanliga, som ofta är starkare och kraftigare.»[1]

Den lärde kardinal Du Perron klagar öfver att »alla de som skrifva nu för tiden, uträtta ingenting som duger. De äro dumma eller excentriska»[2] och hans samtida Du Vair har klart för sig, att den franska »vältaligheten» ligger nere[3].

---

[1] *Essais* III, 5.

[2] *Perroniana*, s. 180.

[3] *De l'éloquence françoise.*

Litet senare går Balzac strängt tillrätta med XVI århundradets störste skald Ronsard. »Han saknar ordningssinne och urskiljning såväl i fråga om ord som ämne; han har en outhärdlig djärfhet i att ändra och göra nytt, ett ofantligt självsvåld i att bilda dåliga ord och dåliga fraser, att kritiklöst använda allt som faller honom in, oafsedt om det är utdömdt af bruket eller det är vulgära gatord eller dunklare än den mörkaste vinternatt eller mögligt och rostigt »[1]

Hos La Bruyère träffar man följande skarpa kritik: »Ronsard och hans samtids författare hafva mera skadat än gagnat stilen: de hafva hejdat den på dess väg till fullkomning och utsatt den för faran att för alltid förlora och aldrig nå den.»[2]

Slutligen må vi höra Voltaire. »Det fanns ännu ej (före Ludvig XIV:s århundrade) något snille, som gaf franska språket omväxling, välljud, renhet och värdighet i stilen. Några verser af Malherbe läto endast ana, att språket var i stånd till storhet och kraft; det var allt. De begåfvade andar, som skrefvo latin mycket bra, såsom presidenten de Thou, kansleren L'Hospital, voro ej desamma, då de behandlade sitt modersmål, som var uppstudsigt i deras händer. Fransmännen voro ännu blott berömvärda genom en viss barnslighet, som utgjort den enda förtjänsten hos Joinville, Amyot, Marot, Montaigne, Régnier och den Ménippéiska satiren: denna barnslighet stod bra nära regellöshet och klumpighet.»[3]

Dessa allmänna omdömen äro mycket betecknande och angifva i stort svagheterna och underlägsenheten i det XVI århundradets stil. Lika litet tillfredsställande är den, om man ser den i sömmarne, om man gör sig besvär att i detalj granska några af den tidens representativa författare. En sådan detaljgranskning kan emellertid ej få rum här; det må vara nog att hänvisa till ett verk, som i detta hänseende är synnerligen upplysande.

Ett sexhundrasidigt band dikter af Desportes, Ronsards förnämste lärjunge, har rad för rad kommenterats i marginalen

---

[1] *Entretien* XXXI.

[2] *Caractères*, kap. I.

[3] *Siècle de Louis XIV*, kap. XXXII.

af ingen ringare än Malherbe, och detta sålunda behandlade häfte har kommit till eftervärlden.[1] Att elakhet och pedanteri förestafvat åtskilliga af Malherbes anmärkningar och att de därför ej alltid äro betydelsefulla eller rättvisa, torde medgifvas af enhvar, som tagit kännedom om dem; men å andra sidan äro de vanligtvis riktiga och ställa Desportes' och hans samtidas stil i dess rätta ljus. Några exempel må anföras.

Mot stilens renhet försyndar sig Desportes ofta; han ger grammatiken den ena örfilen efter den andra. Sålunda utelämnar han gärna artikeln; han böjer verb felaktigt eller icke så som bildadt folk brukar böja dem; han skrifver, om det behöfves för hans vers, *tu chasse'* i stället för *tu chasses,* o. s. v.

Med klarheten är det också illa ställdt. Desportes berättar t. ex. i en dikt, att den dagen, då han skulle blifva träffad af kärlekens ödesdigra slag, han gick ut intet ondt anande, men föll och skadade sig; han lade ej märke till det, men ändock ansåg han rådligast att återvända. Malherbe påpekar naturligtvis den i ögonen fallande motsägelsen mellan att Desportes ej märkte sitt fall och att han ansåg det såsom ett olyckligt förebud, som borde förmå honom att vända. På ett ställe låter Desportes sin älskarinna säga: »Där låg jag i gräset ofta väntad af min trogna vän»; det var gifvetvis hon, den stilla liggande, som väntade, han, den kommande, som var väntad.

Precisionen eller användningen af träffande ord och liknelser saknas ej sällan. Det är icke synnerligen lyckadt eller smakligt att säga om en ung man med frisk hy, röd mun och lifliga ögon: »med ett ord han liknade en blomsterströdd äng.»

Öfverflödighet i ord och onödig tillsats af svaga uttryck förekommer. Sedan man sagt »odödlig», är det onödigt att tillägga »varaktig», det är en *cheville,* ett öfverflödsord, för rimmets skull. »Han vänder och snor sig» har ett ord för mycket; o. s. v.

---

[1] Detta häfte har gifvit uppslag till en utförlig och lärorik studie af F. Brunot, *La doctrine de Malherbe* (Paris 1891).

Ordföljden är olämplig, då Desportes t. ex. säger: »Bind dessa händer med starka kedjor, Ack som tagit från mig mitt förstånd», och vill, att *som* skall syfta på *händer*. Dylika och andra syntaktiska fel äro ej sällsynta.[1]

Emellertid händer det, att man från de svaga stilisterna i XVI århundradet undantager Montaigne. Man kan om honom få höra uttryck sådana som: »Han tjusar oss genom behaget af en ytterst liflig stil, som är full af lyckade fynd och angenäma bilder, hvilka gifva ny friskhet åt hans olika ämnen... Vid framställandet af sina tankar förstår Montaigne att pryda dem med alla de tillgångar, hans rika ande erbjuder. Än är hans uttryck fullt af naturlighet, än blixtrar en bild fram och hänför ögat. Ingen har någonsin haft mera tjuskraft i förståndets tjänst.»[2] Detta kan nog vara sant, men det är ej hela sanningen, hvilken ej får förtiga Montaignes stora stilistiska fel. Riktigare och rättvisare har hans stil karakteriserats af E. Faguet:[3] »Det är samtalets stil, men mycket omsorgsfullt utarbetad, ty Montaigne tycker om att skrifva; men utarbetad med hänsyn till tanken hellre än till stilen, hvilket är det rätta sättet. Det synes som om Montaigne sökte omsorgsfullt, ej att kläda sin tanke, men att visa den helt naken, hvilket är mycket svårare.»

I själfva verket hör Montaigne till dem, som i en utpräglad personlig stil[4] erbjuder oss ett intressant psykologiskt studium, utan att därför vara omedelbar som Victor Hugo, ty han arbetade långsamt. Men om Montaigne häri har ett företräde framför sina samtida, hindrar det icke, att man mot honom

---

[1] Dessa och mångfaldiga dylika exempel finnas hos Brunot, a. a. s. 162 ff.

[2] P. Bonnefon i *Histoire de la langue et de la littérature française* III, 456.

[3] *Seizième siècle*, s. 417.

[4] Den mest personlige, lynnige skriftställaren jämte Montaigne är naturligtvis Rabelais. Därför har äfven han jämte all beundran fått uppbära mycket klander. En så kompetent domare som La Bruyère säger om honom bland annat: »Rabelais i synnerhet är obegriplig; hans bok är, man må säga hvad man vill, en olöslig gåta; den är ett vidunder med en skön kvinnas anlete och en orms eller något än fulare djurs fötter och svans». *(Caractères*, kap. I.)

kan rikta flertalet af de allmänna och enskilda anmärkningar, som i det föregående gjorts mot XVI århundradets stil i gemen.

Han skrifver ej alltid ren franska; *patenostre, debte, rencontre* göras till maskuliner; *jouir* konstrueras transitivt *(la santé que je jouis; l'amitié est jouie,* o. s. v.)[1]

Han är ej sällan oklar: det beror hufvudsakligen på hans vårdslösade, ofta oformliga satsbyggnad, som lämnar läsaren i ovisshet om huru orden sammanhöra; det beror också på åtskilliga den tidens vanliga syntaktiska företeelser, såsom användandet af *il, ils, son, leur* etc. utan tydlig hänvisning, ett liknande bruk af substantiv, t. ex. *cet enfant,* då det menas »den gosse, om hvars uppfostran här talas». Slutligen är Montaigne oklar genom ett individuelt — om också därigenom verkningsfullt — användande af ord och talesätt och genom sitt starkt bildlika språk. Denna oklarhet ökas därigenom att de mest olika bilder ställas samman eller tillåtas gå in i hvarandra, t. ex. »Vår själ *rör sig* endast i förlitande på andra, emedan den *är bunden och hejdad* af beundran för andras idéer, *slaf och fånge* under auktoriteten af deras exempel; man har gjort oss så *underdåniga under bojor,* att vi ej mera kunna *gå fritt;* vår kraft och frihet är *utsläckt»;* eller det visar sig oegentlighet och smaklöshet i bilderna, såsom i det nyss nämnda »underdåniga under bojor» *(assubjectis aux cordes)* eller i t. ex. »sanningen *födes i händerna* på motståndaren»[2]; eller en viss, stundom släpig mångordighet framträder i talrika tavtologier och onödiga synonymer såsom i följande uttryck tätt efter hvarandra i samma kapitel:[3] *höja eller underhjälpa uppfinningsförmågan; planen och utkastet; återtagna och upprepade; antingen djärft eller oförväget; lärare och mästare; oredan och oordningen; enfald och dumhet,* o. s. v.

Detta är för öfrigt ingalunda första gången, som Montaignes stil utsättes för kritik. Balzac, som medgifver, att Montaigne har för tiden oväntade behag och skönheter, finner å andra sidan, att hans stil måste bära prägeln af århundradets

[1] Dessa exempel ur ett bref af Estienne Pasquier (*Lettres* XVIII), hvilken skarpt förehöll Montaigne själf hans gascogniska provinsialismer.

[2] Dessa exempel äro från *Essais* I, kap. XXV (»De l'institution des enfants»).

[3] Kap. X af *Essais* II (»Des livres»).

och Gascognes fel. »En man, som har rundt omkring sig dåliga exempel och intet bistånd af skickliga män, skulle han väl kunna försvara sig mot ett helt folk?»[1]

Nicole något senare och Malebranche därefter hafva ej varit mildare.

Alltnog äfven de bäste af XVI århundradets författare läto komma sig svåra stilfel till last. Kritiken hade ej rätt vaknat, de arbetade för litet på sitt skriftställeri och den lilla konst, de nedlade därpå, är ej höjd af smak. Därför blifva de påtagligaste och vanligaste felen: ungefärlighet i ordvalet; omsägningar, upprepningar och öfverflödsord; torrhet och brist på omväxling i uttryck och ordföljd; användning af uttryck och bilder, som ej äro stilenliga, så att högt och lågt blandas om hvart annat och hvardagligheter släppas in i den högtidligaste framställning;[2] periodernas och syntaxens oklarhet.

* * *

Helt annorlunda är det i det XVII århundradets senare hälft. Då föreligga Corneilles, Racines, Molières, La Fontaines dikter, Pascals, La Rochefoucaulds, La Bruyères, Bossuets och Fénelons prosa. När man citerar dessa namn, behöfver man icke mer citera några omdömen; det vore, såsom deras vän pater Bouhours säger, lika löjligt, som om man nämnde Cicero och Virgilius och tillade, att de voro goda författare.[3]

Men det kan vara värdt att lägga märke till, att dessa författares stil alltsedan stått sig såsom mönster och är i huf-

---

[1] *Entretien* XIX.

[2] De märkligaste exemplen härpå finner man hos den fromme teologen Saint François de Sales. Han jämför Guds godhet med ömheten hos en amma, »som stryker honung på sin bröstvårta»; han säger: »I veten, i hvilken sås Gud har satt er, i hvilken ställning»; eller: »Vår Herre är den store evige prest, öfver hvilken Guds kärleks dyrbara och ljufliga smörjelse utgjutits, och vi, som äro liksom hans hår eller hans skägg, böra få del af denna heliga smörjelse . . . Man kan säga, att vi äro liksom vår store prests kläder, på hvilka den heliga kärlekens dyrbara smörjelse neddroppar,» o. s. v.

[3] Bouhours, *Remarques nouvelles sur la langue françoise* (1676, Avertissement).

vudsak våra dagars franska stil. Icke såsom skulle icke förändringar hafva inträdt: en tid, strax efter det stora seklet, var där möjligen någon eklips; sedan hafva de materiella framstegen, de djupa andliga rörelserna och äfven de ytligare moderna gjort sin verkan, som visar sig i synnerhet i ordförrådets riktande och betydelsernas specialisering, i framställningens prismatiska mångfald och skiftning, särskildt dess rika realism, i känslans höjande, metonymiernas och metaforernas rikare tillflöden och växling. Men de stora dragen: det kärleksfulla arbetet, renheten, klarheten, smaken och elegansen, äro den franska stilens traditioner från Ludvig XIV:s dagar till våra och berättiga för visso Renans ord: »Ingenstädes skrifver man så bra som i Frankrike; ingenstädes har man fått i arf en sådan skatt af godt språk och så förträffliga stilregler.»[1]

Naturligtvis är det icke meningen att säga, att ens denna stil är felfri, i sträng mening fullkomlig. Ingenting vore lättare än att t. ex. hos den store Corneille uppvisa fel och svagheter. I stort sedt har man också både fordom och nu riktat ganska omilda slag åt den franska stilen såväl från Ludvig XIV:s tidehvarf som från följande sekel. Redan La Bruyère anmärker, att »man är slaf under ordföljdens regler;[2] »och samma anmärkning jämte många andra återkommer hos Fénelon. Han riktar sig visserligen egentligen mot språket, men på samma gång träffas stilen, då han säger: »Man har utarmat, uttorkat och hindrat vårt språk; det vågar aldrig gå fram annorlunda än efter grammatikens noggrannaste och likformigaste metod: man ser alltid först ett substantiv, som leder sitt adjektiv liksom vid handen; verbet felar ej att komma efter, omedelbart följdt af ett adverb; och verbets rektion fordrar genast en ackusativ, som aldrig kan ha mer än en plats».[3] Man har slutligen också gjort den anmärkningen, att denna stil, som är idel klarhet, icke är poetisk, d. v. s. icke passar för lyrisk poesi, som gärna trifves i klärobskyren, i ovissa, drömmande, anande antydningar. Men detta torde vara misstag. Stilen så-

---

[1] *Questions contemporaines*, s. 93 (1868).

[2] *Caractères*, kap. I.

[3] *Lettre sur les occupations de l'Académie Française.*

som sådan kan ej vara så stereotypiskt klar, att den ej tillåter den författare, som det vill, att insvepa sig i dunkel eller stanna vid antydningar. Men det är de franska författarne, som icke hafva de germanska lyriska stämningarna, de oklara drömmerierna och känslomystiken. De hafva lärt sig af Descartes, att »det är stilfel lika så väl som tankefel att lägga an på känslan.»[1]

Emellertid gör sig kritikens röst knappast hörd vid sidan af det allmänna lofvet, som erkänner, att den franska stilen från Ludvig XIV:s tidehvarf fullt påfyller det estetiska måttet och är jämbördig med den bästa stil, som någonsin åstadkommits.

* * *

Hvilka äro nu de förhållanden, som af den underhaltiga stilen vid XVII århundradets början gjort den fulländade stilen vid århundradets midt?

När jag söker besvara denna fråga, framställa sig följande omständigheter såsom hufvudorsaker till denna snabba och grundliga stilrevolution: *höjningen af allmänbildningen och smaken; uppmärksamhetens starka riktning på stilen; nitälskan för språkets förädling; sysselsättningen med de antika författarne; de filosofiska rörelserna.*

III.

Såsom en allmän förutsättning för att en god stil skall kunna uppstå och för att den skall uppfattas och sålunda kunna trifvas och fortplantas, måste man antaga en betydlig grad af allmänbildning och specielt af smak eller estetisk uppfattning. Till denna bildningsgrad kom Frankrike i det XVII århundradet. Låtom oss i korthet erinra oss, hvilka företeelser småningom fört därhän.

[1] Om de moderna symbolisterna vore att taga på allvar, skulle de naturligtvis utgöra ett enormt undantag.

Under det XVI århundradet genomgicks världen af de stora bildningsrörelserna humanismen och renässansen. De hade tidigt visat sig relativt inhemska i Frankrike i de betydliga lärda studierna och i den nationella arkitekturen. Men till detta kom en än mäktigare strömning från det vida förutkomna Italien. Redan Karl VIII och Ludvig XII hade dragits dit med oemotståndlig tjuskraft och där blifvit vittne till en förfining och en konstnärlighet, som de knappt drömt om. Frans I sökte draga till sitt hof så mycket som möjligt af den italienska härligheten. Om han ej till fullo förstod den, var hans beundran därför ej mindre djup: han låter mottaga en tafla af Rafael med kungliga hedersbetygelser.

Då Katarina af Medicis gör sitt intåg i Frankrike (1533), öppnas alla portar för italienskt inflytande, och i Paris uppstår hvad man kallat det lilla florentinska hofvet».[1] Seder, smak och konstriktning bestämmas af de öfverlägsna italienarne, Castigliones *Hofmannen* blir lagboken för den högsta Parisersocieteten och upplefver i fransk öfversättning fyra upplagor på tolf år (1537—49). Om icke detta medförde någon djupgående förädling, verkade det dock en yttre förfining, som Castiglione själf hållit för så nödvändig och förutsett. Han hade i Hofmannen förklarat fransmännen för barbarer, men hoppades, att med huset Valois mera hyfsade seder skulle blifva gängse. Katarina införde också efter mönstret af italienska conversazioni litterärt-artistiska cirklar, där det kvinnliga elementet var talrikt representeradt. Visserligen var det italienarne som där lyste på fransmännens bekostnad, och ännu röner icke fransk litteratur och stil någon genomgripande verkan af förfiningen. Ty Ronsards och Plejadens reform och nyheter röja mera en famlande sträfvan mot höga och ädla mål och en försöksanvändning af många och starka medel än något tydligt resultat af skönhet och elegans.

Med tiden sjönk dock åter tonen vid hofvet, på samma gång som det italienska inflytandet stäfjades eller förvreds. Henrik III lämnade intrigen, lönnmordet och lasten alltför fritt spelrum, och Henrik IV hade föga smak för vekare idrotter. Först när Maria af Medicis blef regentinna och Richelieu den

---

[1] Bourciez, *Les mœurs polies et la littérature de cour sous Henri II*, s. 274.

ledande mannen, började den goda smaken åter komma till heders. Äfven nu befordrades den i hög grad af utländingar. Liksom Concini styrde staten, styrde Marini den litterära smaken, antingen han nu dikterade den från sitt hemland eller han uttalade sig vid personligt besök. Äfven spanjorerna utöfvade på denna tids seder, bruk och uppfattningssätt ett förfinande inflytande, som de länge grundlagt och genom Henrik IV:s vän, den elegante Antonio Perez, gjort mycket betydande.

Hand i hand med det civilisationsverk, som vi funnit vid hofvet, gick det, som utfördes af åtskilliga privata bildningscirklar. Betydelsefullast och noblast bland dessa var som bekant den italiensk-födda markisinnan Rambouillets salong. Den ädla värdinnan var missnöjd med ytligheten i bildningen vid det i grund och botten något plumpa och lättsinniga hofvet och åsyftade större verklig sedlighet och mera gedigen artighet. Hon fick till bundsförvandter och medarbetare i sitt verk tidens bästa förmågor och elegantaste damer. Dessa sista medarbetare betyda mycket, ej blott för sedernas förmildrande, utan äfven för smakens utbildning och speciellt uttryckets och stilens ans och sirlighet. Det vittnesbördet hafva de till och med fått i amplaste form i en predikan från predikstolen af Fléchier, som i ett griftetal öfver markisinnan Rambouillets dotter, hertiginnan af Montausier, yttrade: »Kom ihåg dessa salonger, som man ännu betraktar med så mycken vördnad, hvarest själen renades, hvarest dygden vördades i den oförlikneliga Arthénices (= markisinnan Rambouillets) namn, hvarest man träffade så många förnäma och förtjänta personer, som bildade ett utvaldt hof, talrikt men ej blandadt, sedesamt men ej stelt, lärdt men ej högfärdigt, förfinadt men ej affekteradt.»

Hvad som försiggick i Hôtel de Rambouillet upprepades eller efterbildades i många, slutligen tallösa, andra salonger och »rueller» i Paris och i landsorten, om också dessa kretsar ej höllo samma höga ton och stundom sjönko till karikatyr. Därhän gick för öfrigt till slut hela detta salongsväsen; men det hade då i allt fall fyllt sin betydande uppgift i mänsklighetens utvecklingshistoria.

Ett specielt inflytande från främmande håll gaf åt de förnämas förfining ett alltför kraftigt understöd, för att det skulle

kunna förbigås. Det är herderomanen, som kom från Spanien med Montemayors *Diana* (1545) redan i XVI århundradet och från Italien med Marinis *Adone*, hvars sista och 45,000-de vers nedskrefs af författaren i Paris 1623. Man må säga hvad man vill om det orimliga, det fadda och tråkiga i dessa och dylika produktioner, säkert är att den idealistiska, eller hyperidealistiska, grundtonen och den sirliga formen i dem var för den tiden en ny tjusande uppenbarelse, som icke blott inverkade på litteraturen, utan rent af omgestaltade umgängeslifvet. Liksom i senare tider förnäma fröknar, som läst Rousseau, skaffade sig flockar af lamm att valla i sidenband i fädernas eleganta parker, så lekte man i Hôtel de Rambouillet och liknande kretsar herde och herdinna och talade kärlek och hjärteangelägenheter, såsom det talats i de kära romanerna.

IV.

Hvad som kan innefattas under ytlig bildning, d. v. s. konsten att skicka sig, skönhetsuppfattning, smak, uttryckssätt, hade således upparbetats ofantligt i jämförelse med föregående århundrade. Visserligen har det endast visats i fråga om hofvet och de kretsar, som närmare och fjärmare grupperades däromkring; men det gäller också endast dem, »de högsta tiotusen.» Därutom (och stundom ännu därinom) härskade en påfallande råhet; men det är icke heller därutom som litteraturen banar sig väg och som vi gå att söka den goda stilen. Vända vi oss från de allmänna förhållandena, den omgifvande miljön, till speciellare företeelser, som inverkat på stilen, finna vi i främsta rummet en påfallande stark riktning af uppmärksamheten på stilistiska spörsmål.

Det har redan antydts, att de bildade sysselsatte sig mycket med uttrycket eller stilen; i själfva verket var den ett hufvudföremål för deras omtanke. Anledningarna därtill voro flere. Redan Ronsard och Plejaden hade i teori och praktik bragt

stilfrågor på dagordningen; de fingo många anhängare, men med tiden flere vedersakare, och så var diskussionen i full gång. Italienarne kommo till Frankrike med hufvudet fullt af de uttrycksfinesser, som kallades concetti och som kulminerade i marinismen; spanjorerna voro ej mindre hänvända åt samma litterära sport, deras cultorism eller gongorism; och ytterligare hade Antonio Perez själf i England fått denna förstärkt och upplifvad af euphuismen.

»Slutligen kom Malherbe» — det är nästan omöjligt att icke använda denna Boileaus fras — en man, som i landsortens ensamhet och under sina motgångars tryck länge fick tillfälle och anledning att noga öfvertänka sina verk äfven i deras minsta detaljer, som af sin långsamma inspiration bereddes tid därtill, som af sina ideers begränsning tvangs att lägga an på formen, som slutligen efter en häftig brytning med den siste berömde Ronsardisten, Desportes, fann sig särskildt manad att granska och hårdt nagelfara hans diktning och skrifsätt. Malherbe blef sålunda genom omständigheternas makt stilteoretiker, och han utbildade sig sedan konsekvent och medvetet såsom sådan.

Alla de allmänna egenskaper, som man plägar tillägga en god stil, fordrade han däraf: klarhet, renhet, noggrannhet naturlighet, omväxling, enhetlighet. Han brännmärkte med sin autoritära säkerhet och stränghet felen häremot och ej mindre alla oegentligheter och förbiseenden i mindre detaljer och speciellare fall, såsom i fråga om uttryckets kraft, om bildernas lämplighet och smakfullhet, o. s. v. Allt detta gjorde han dels i den redan omtalade kritiken af Desportes, dels i bref och andra skrifter, dels och förnämligast i de seancer, som han höll i sitt hem med en beundrande författareskara, och som voro verkliga lektioner och praktiska öfningar i stilkonst.

Han sökte äfvenledes att sätta sina teorier i praktik i eget författarskap,[1] och han nedlade därpå en otrolig möda och ett kolossalt arbete. Han behöfde, sade gäckande hans sam-

[1] Knappast dock i sin prosa och ej heller i sina första dikter, hvilka äro i gammal vanlig Ronsardistisk anda.

tida, tio år för ett ode;[1] med afdrag för öfverdriften hade de rätt i att hans långsamhet och petighet voro otroliga. Han beskylldes därför också af motståndare för att ej vara skald, och i synnerhet hånades han af Ronsards beundrarinna Mlle de Gournay. Det är sant, att Malherbe icke hade mycket af skaldens förnämsta egenskaper, känsla och fantasi, och att hans metod lade band på den schwung och de omedelbara känsloutbrott, som en författare till äfventyrs kunde hafva. Men detta hindrar icke, att Malherbe genom teori och egen praktik finpolerade och bragte till en hög grad af fullkomning det instrument, hvarpå skalden, liksom hvarje skönlitterär författare, spelar, nämligen stilen. Och om man beskyllde honom för att åstadkomma »de l'éloquence poétique», så är detta från uteslutande stilistisk synpunkt sedt icke något fel.[2] Mera rättvist än belackarne dömde därför Ménage, då han sade: »Bland de franska skalderna har nästan alltid Malherbe slagit mest an på mig. Hans logiska tankegång, hans ädla uttryck, hans omväxlande stil, hans välformade verser och framför allt detta obestämda, som märkes och kännes, men ej kan uttryckas, gifver honom utan tvifvel första platsen på vår Parnass.»[3]

Detta Malherbes arbete blef af största betydelse, emedan det vann erkännande, understöd och allmän medverkan. Jordmånen var ju så beredd i de litterära kretsarne, att intet kunde blifva dem kärare än att lyssna till Malherbes ord- och fraskritik och att göra den efter: han blef den store mannen vid hofvet och i Hôtel de Rambouillet.

Bland Malherbes medarbetare framstå i synnerhet två, Guez de Balzac och Voiture. De hafva desto större betydelse som de lade konstnärlig måttstock äfven på prosan. Den var af Malherbe något försummad; han tänkte i sina reformer och i sin kritik nästan blott på poesien; för prosan skulle man ej uppställa lika höga estetiska regler, menade han. Också är han i sin prosa ofta tämligen ojämn och vårdslös.

---

[1] Se Brunot, *La doctrine de Malherbe*, s. 150. Därsammastädes berättas ock, att då han en gång ville trösta en vän, som blifvit änkling, med några verser, dessa ej blefvo färdiga, förrän vännen gift om sig.

[2] Se Brunot, a. a. s. 151.

[3] *Observations sur Malherbe* (Préface).

Balzac arbetade endast i prosa; utom det tillskott, som han därigenom tillförde Malherbes teori, kom han äfven med den nyheten, att han uttryckte sig vänligt och höfligt om alla, äfven dem han kritiserade. Malherbe hade varit en häftig revolutionär med ytterlig skärpa i tonen: »dumt», »löjligt», »odugligt», »galimatias», t. o. m. »galimatias royal» voro hans vanliga uttryck. För prosan arbetade nu emellertid Balzac både teoretiskt och praktiskt. Han upptager i sina *Discours* och sina *Entretiens* ej sällan stilistiska frågor och framhåller eftertryckligt det eleganta uttryckets betydelse. Själf har han i praktiken lagt an därpå, och det icke blott med stor möda, utan med lika mycket framgång, så att han kan sägas vara Frankrikes förste elegante prosatör. Såsom sådan beundrades han också allmänt från den stund, då hans första brefsamling utkom af trycket (1624),[1] och ifvern att efterbilda honom blef, såsom vanligt i sådana fall, både välgörande och, genom öfverdrift, osund.

Den eleganta värdigheten hos Balzac ersättes hos Voiture, både i hans vers och hans prosa, af en treflig gemytlighet. Men den bar stämpel af tidens höjda smak, af Hôtel de Rambouillets esprit, af Malherbes och Balzacs och framför allt måhända af de italienska concettisternas lärdomar.

Emellertid äro både Balzac och Voiture blott föregångsmän, ännu ej mästarne. Dels äro de ojämna och förmå icke alltid och strängt att kontrollera sin egen smak; dels hade de den falska grunduppfattningen, att stilen kunde vara självändamål. De hafva därför, i synnerhet Voiture, frambragt verk, där formen, huru vårdad den är, ej tar sig godt ut, emedan den, lik en vacker dräkt sittande på hängaren, ej uppbäres af något solidt innehåll. Denna svaghet förråder Balzac själf på ett oförställdt sätt då han, trots allt sitt tal på andra ställen om filosofi och innehåll,[2] säger om Malherbe: »Han har visat, att urvalet i fråga om uttryck och tankar är »vältalighetens»

[1] Till och med Malherbe, som aldrig berömde någon, förklarade Balzac för »det franska språkets återupprättare, den man, som tidigt börjat att förfina stilen och med tiden borde föra den till fullkomning» (Brunot, *La doctrine de Malherbe*, s. 583).

[2] Se särskildt *Discours V*.

grundval; och att till och med det rätta anordnandet af ord och innehåll är viktigare än själfva innehållet och orden.»[1]

Utom Balzac och Voiture fick Malherbe många andra medarbetare, som dock voro mindre betydande såväl genom sin förmåga som genom sitt inflytande på andra. Såsom teoretiker återger Deimier i sin förtjänstfulla *Académie de l'art poétique* (1610) och i andra skrifter Malherbes idéer jämte liknande personliga egna.[2] Såsom praktiska efterbildare uppträda flere skalder af underordnad rang, Maynard, Racan, Trouvant, Colombey, m. fl.

Mera betydelsefullt är det, att hela korporationer, som på grund af sin uppgift hafva att syssla med litteratur, göra sig Malherbes lärdomar till godo. Sådana korporationer äro de andliga talarne, advokaterna och Franska Akademien.

Den andliga talarekonsten höjde sig verkligen småningom före det stora mästerskapets tid, och detta därhän, att Voltaire finner skäligt nämna biskop Jean de Lingendes såsom den första talaren i stor stil och berättar den anekdoten, att Fléchier ej försmådde att upptaga ett helt parti ur ett tal, som Lingendes hållit 1630.[3] En liknande höjning af sin konst visa advokaterna, och en lika förnämlig representant hafva de i Olivier Patru, som enligt Voltaire bragte »ordning, klarhet, måttfullhet, elegans i föredraget».[4]

Slutligen har ock Franska Akademien i sina tidigaste år, trogen däri traditionerna från Conrarts salong, med förkärlek sysselsatt sig med stilistiska frågor; de voro de hufvudsakliga ämnena för dess diskussioner. De direkta resultaten däraf äro ej betydliga: *Les sentiments sur la tragicomédie du Cid* (1638) äro ju ett mycket medelmåttigt verk; men denna sysselsättning visar, hvilken betydelse teoretiserandet öfver stil och angelägenheten om dess fullkomning hade i de förnämligaste kretsar.[5]

---

[1] Citeradt i *Histoire de la langue et de la littérature française* IV, 10.

[2] Om Deimiers förhållande till Malherbe se Brunot, *La doctrine* etc. s. 574 f.

[3] *Siècle de Louis XIV*, kap. XXXII.

[4] *Ibidem.*

[5] Om predikanters, advokaters och den tidigaste Akademiens medverkan till den franska stilens utbildning må man se vidare A. Frémy, *Essai sur les variations du style français au dix-septième siècle* (Paris 1843), kap. VI, VIII.

V.

Mycket nära det direkta arbetet på stilen står ifrandet för språkets ordnande och förädlande. Språk och stil äro ju så nära besläktade — de äro såsom färgerna och konsten att använda dem — att de, hvilka i det föregående karakteriserats såsom stilförbättrare, på samma gång kunna kallas språkförbättrare. Var icke Hôtel de Rambouillet en språkdomstol, där ords och vändningars vara eller icke-vara afdömdes efter vidlyftiga anklagelser och försvarstal? Och bestämde ej Franska Akademiens statuter framför allt, att Akademien skulle vårda sig om språket? Då Balzac gaf Malherbe vedernamnet *le tyran des mots et des syllabes*, menade han därmed lika mycket språkrensaren som stilteknikern.

Sålunda sökte man, och framför andra Malherbe, att reglera ordförråd, former och syntax.

I ordförrådet gällde det hufvudsakligen att utmönstra en mängd ord, som införts under det föregående århundradets neologistiska raseri, men som voro onödiga eller svårförståeliga eller illa formade; det gällde också att rödja ur vägen arkaismer, provinsialismer och lånord eller stötande och oanständiga uttryck. Föga kom det däremot i fråga att rikta ordförrådet; pretiöserna tenderade väl, i motsats mot Malherbe, i någon mån därhän; men egentligen var det i ordförbindelsen eller frasen, som de älskade nyheter, hvilket redan är snarare stil än språkändring. Äfven lät man sig angeläget vara att bestämma och mot hvarandra begränsa olika ords betydelse, t. ex. *consommer* vid sidan af *consumer*, *contraire* och *différent*, o. s. v.

I grammatiken fanns det god plats för en ordnare; det förgångna århundradet lät skilda och stridiga former stå vid sidan af hvarandra och sammanfogade orden än så än så. I det XVII århundradet blef där ett strängt reglementerande, i synnerhet i Malherbes skola. Han bestämde pluralformen af åtskilliga substantiv och adjektiv, genus af flera substantiv, skilde *qui* från *que*, fixerade flera verbs böjningssätt, o. s. v.; han drog upp en mängd syntaktiska regler, bland hvilka särskildt märkas de om ordföljd och kongruens, de om personalpronominas utsättande och dessa famösa regler om participets böjlighet, hvilka

ännu i hufvudsak äro gällande; med ett ord Malherbe, understödd af sina vänner, reformerade i grund den franska grammatiken[1]. Han gick därvid tillväga med den radikalism och den absolutism, som utmärkte allt hans görande och låtande, och gjorde därmed litteraturspråket en stor och behöflig tjänst. Det är öfverflödigt att påpeka, att det franska språket i sin kärna, som är det af mängden talade, folkbildade språket, ej härigenom omskapades, ty det låter sig ej behandlas med tvång från vissa individer, såsom litteraturspråket.

Såsom betydande medarbetare till Malherbe i hans reformatoriska verksamhet på språkets område, äro särskildt att nämna Maupas och Oudin. Den förre utgaf redan 1607, den senare 1632 en *Grammaire*, och båda visa sig i hufvudsak hafva Malherbes uppfattning. Men de skulle båda snart öfverglänsas af Vaugelas, hvars *Remarques* visserligen först 1647 trycktes, men som dessförinnan i många år verkat nästan lika utbredt och lika eftertryckligt som en bok.

I mycket sammanfaller naturligtvis Vaugelas' arbete med Malherbes, d. v. s. afser stilen jämte språket. Men under det Malherbe utgick från en fullt litterär-estetisk utgångspunkt, d. v. s. från poetikens, var för Vaugelas den språkliga synpunkten den hufvudsakligen bestämmande. Han säger i sitt företal: »Min plan är icke att reformera vårt språk, att afskaffa ord eller att göra nya, utan blott att visa det goda bruket af dem som finnas, och, om detta är tvifvelaktigt eller okändt, att göra det klart och bekant». I själfva verket gäller det allra största flertalet af Vaugelas' anmärkningar enstaka ord, deras lämplighet eller olämplighet och deras form; många beröra också syntaktiska företeelser; men några hafva en direkt stilistisk innebörd, såsom särskilda artiklar om stilens renhet, klarhet, behag, måttfullhet och omväxling. Emellertid synes det lämpligare att gifva Vaugelas plats bland språklagstiftarne.

Hvad han gjort såsom sådan har varit utomordentligt betydelsefullt. Själf har han uttryckligen reserverat sig mot att uppfattas såsom lagstiftare. Han säger sig blott hafva ta-

---

[1] De grundliga reformerna i rättskrifningen beröra ej språkets väsen, blott dess afbildning och hafva ej med stilen att göra.

git vara på »hvad han sett och hört», och han anför oftast andras uttalanden och de bildades bruk; men han gör detta med så sundt omdöme och så förståndig kritik, och hans egna afgöranden eller förslag åtnjöto ett sådant anseende, att han faktiskt blifvit en lagstiftare, till och med den förnämsta, för det franska litteraturspråket. Därtill kommer, att Vaugelas nedskref sina anmärkningar i en stil, som var fullständigt mönstergill.

Vaugelas' exempel lockade till liflig efterföljd; bildadt folk i sina konversationer och litteratörer i sina skrifter hafva alltsedan flitigt diskuterat språk- och uttrycksfrågor. Det är från denna tid, som man kan säga med Sainte-Beuve: »On aime en France la casuistique du langage». Men med Vaugelas slutar den omdaningsperiod, som här sysselsätter oss.

Hvilken tjänst språkets fixerande och allsidiga omvårdnad gör stilen, ligger i öppen dag. »Stilen behöfver grammatiken», har Corneille sagt[1]; och det är visst, att författaren bör vara på det klara med hvilka ord och fraser som äro brukliga och fullt begripliga, som anses för ädla, hvardagliga eller låga, som hafva en provinsiel eller främmande karakter; han bör veta, hvilka former äro tillåtna, brukliga och brukligast; han får ej känna sig oviss om huruvida de eller de ordfogningarna vinna de bildades godkännande; med ett ord, författaren, som talar till den bildade allmänheten, bör hafva ett säkert riks- eller litteraturspråk, som är enhetligt och därför genast begripligt för denna allmänhet och som ej stöter dess språkkänsla eller »öra», såsom man kallar det. Ty värr torde vi svenskar, för så vida vi hållit något flitigare i pennan, hafva särskild anledning att med afund uppskatta betydelsen af ett i sådant hänseende fixeradt språk.

VI.

På mera indirekt väg och utan medvetet syfte däråt hafva *de* befordrat den franska stilen, som vid den här i fråga varande

[1] *Oeuvres*, ed. Marty-Laveaux I, 23.

tiden vände sig till antiken. Aldrig hade sinnena varit mera riktade dit än under renässansens dagar; men det föll ingen in då att begagna sig af sina studier och fynd för att låta dem direkt inverka på sig själf, med andra ord att taga denna nyupptäckta och beundrade antik till mönster för sin framställning. I några få detaljer gjorde Plejaden det, men i det hela spordes knappast någon sådan inverkan; Malherbe, som föga kände antiken, är i själfva verket mycket mera klassisk än Ronsard och Du Bellay, som alltjämt höjde grekiskan och latinet till skyarne och aldrig tröttnade att föra Demostenes' och Ciceros namn på tungan.

Under det XVII århundradets förra hälft vände man sig till antiken på tvenne sätt: dels studerade man de gamla författarne, dels öfversatte man dem. Själfva läsandet hade icke synnerligen stor påföljd. Man valde icke de bästa skriftställarne och man synes icke hafva lärt mycket af hvad man läst. Malherbe studerade ej alls grekerna och icke mycket latinarne; flertalet af hans samtida torde ej hafva gått längre. Men några yngre, såsom Balzac, Vaugelas och medlemmarne af Port-Royal (hvarom mera sedan), voro mera hemma i klassikerna. Hos Balzac finner man fraser och hela ställen ur Cicero; Vaugelas citerar ofta och förståndigt och till uppbyggelse Demostenes, Dionysios från Halikarnassos, Cicero, Virgilius, Horatius, Quintilianus, Suetonius, Seneca m. fl.

En påtagligare handräckning till stilens utbildning hafva öfversättningarna från latinet gifvit. Malherbe har öfversatt några afhandlingar af Seneca och en bok af Livius. Coeffeteau öfverflyttade 1621 Florus till franska. Något senare publicerade Perrot d'Ablancourt åtskilliga öfversättningar från de klassiska språken, såsom af Tukydides, Lukianos, Arrianos, Cæsar, Tacitus, Frontinus. Samtidigt arbetade Vaugelas på en öfversättning af Curtius, som dock först utkom postum år 1653. Den berömde medlemmen af Port-Royal, Lemaistre de Sacy, öfversatte 1647 Phædri fabler, några Terentii komedier och sedermera ännu andra verk, bland hvilka Bibeln.

Dessa öfversättningar hörde till tidens anseddaste litteraturverk, desto hellre som fordom öfversättningar tillmättes

samma litterära värde och njötos med samma beundran som originalverk. Såsom grundval låg den klassiska texten och ofvanpå den lade man så mycket man kunde af egen konst och egna prydnader. Detta reveteringsarbete blef till och med så hufvudsak, att man stundom ej återfinner många drag från den ursprunglige författaren, och det är betecknande för arten af d'Ablancourts öfversättningar, att de redan af samtiden kallades »de otrogna skönheterna» *(les belles infidèles)*.

Icke för ty hade dessa öfversättningar, trots all den kritik, som man riktat mot dem[1] och som särskildt från klassisk-filologisk synpunkt är berättigad, sin stora betydelse i det dubbla hänseende, som en öfverflyttning af ett original kan få. Dels skimrade alltid den klassiska ordningen och de klassiska skönhetsmåtten igenom och tedde sig såsom ett hälsosamt korrektiv i en jäsande tid. Det är därför som i allmänhet öfversättningar från en utvecklad litteraturperiod äro af nytta för ett ungt språk och en nyfödd stil, något hvarom alla länders litteraturhistoria otvetydigt vittnar.[2] Dels voro dessa öfversättningars nya form med all dess öfverdrifna modernism, som förstörde tidsfärgen, och dess pretiösa klang, som ej passade i de allvarliga situationerna, något vårdadt, församsiggjordt och i allmänhet godt och för den tiden utmärkt. Det är ej ännu mästerverket, men det är förarbetet därför: man får ej glömma att, såsom Renan sagt, många först måste tala illa, för att efterkommande skola kunna tala väl.

Såsom omedelbara resultat af öfversättningsarbetet i XVII århundradets förra hälft kan i allt fall följande antecknas, utöfver den allmänna beundran, som kom det till del och som redan är antydd. Coeffeteaus Florus var för Vaugelas den högsta språk- och stilauktoriteten, och han var föga benägen att gilla hvad han ej funnit hos Coeffeteau. För andra åter var Vaugelas' egen Curtius det yppersta stilprofvet. Balzac

[1] Se Marie J. Minckwitz i *Zeitschrift für französische Spr. und Litt.* XIX, s. 87 ff. och där anförd litteratur (Hennebert).

[2] Det är kändt för det XVI århundradets Frankrike (Amyot); det gäller äfven Frankrike i det XIII och XIV århundradet; se en anmärkning af Gaston Paris i *Romania* XXV, s. 608.

sade därom med den frasfiness, som utmärkte honom, att Curtii Alexander var oöfvervinnnelig, och Vaugelas' Alexander oefterhärmlig. Ännu Voltaire säger därom, att det var den första goda bok, som var skrifven på rent språk och att den hade få ord och uttryck, som föråldrats.[1] Men så hade också Vaugelas arbetat på sin öfversättning i trettio år, en gång omarbetat den fullständigt och önskat, att den skulle anses såsom en tillämpning af hans teorier.

VII.

Ännu en väg, denna betydligt skild från de föregående, förde till samma mål, stilens fullkomnande. Det är de filosofiska tendenserna i tidehvarfvet. De framträda hufvudsakligen på två håll, i Port-Royal och hos Descartes.

Port-Royal var som bekant ett nunnekloster, som legat några århundraden i sin glömda enslighet ett par mil utanför Paris, till dess det på 1620-talet befolkades med medlemmarne af familjerna Arnauld och Lemaistre. Det blef med dem en plantskola för grundlig och mångsidig lärdom, för litterär id och för uppfostrares verksamhet. Det hela genomandades af jansenistisk religiositet och strängt allvar. Redan därför kan man sammanfattande karakterisera Port-Royals mångskiftande verksamhet såsom filosofisk. Men dessutom sysselsatte sig dess medlemmar gärna med mera speciella filosofiska spörsmål· och utgåfvo med tiden också en *Logique* och en därmed sammanhängande *Grammaire générale.* Framför allt ligger dock Port-Royals filosofiska karakter i dess kraf på innehåll, gediget innehåll, på det formen ej måtte blifva tom. Häri bildade det en välgörande motsats mot hofvet och de litterära

---

[1] *Siècle de Louis XIV*, kap. XXXII.

salongerna, mot Balzac, Voiture och deras efterbildare. Dessas yttre förfining försmåddes ingalunda i Port-Royal, som tvärtom satte värde därpå men ville rikta den mot högre mål; deras eleganta, cirklade och till och med pretiösa uttryckssätt voro icke heller bannlysta från Port-Royal; men uttrycken fingo icke blifva självändamål.

Det direkta stilistiska resultatet af dessa sträfvanden, ett slags familjestil, som Lemaistre kallade *le style de la maison*, föreligger i flere skrifter redan före 1650, hvilka utmärka sig genom en förening af innehåll i starkare dos och af elegant form i svagare dos. Särskildt har det formella fått vika därför, att de myckna tankarne trängdes i långa perioder och att de nya tankarne uttrycktes med nya ord och något ovana former.[1] Men åt samtid och eftervärld gåfvo Port-Royals skriftställare det särskildt *då* nyttiga exemplet, att icke blott tankarne prydas af stil, utan att äfven stilen prydes af tankar, och en tidens auktoritet, jesuit till på köpet och således Port-Royals gifne motståndare, nämligen pater Bouhours, kallar Port-Royals författare för *écrivains fameux* och betygar, att de gjort mycket för den franska stilen eller, såsom han säger, det franska språket.[2]

Dels på lika dels på olika sätt verkade Descartes på stilen. Själf har han en stil, som är tämligen tung, men det är icke heller en speciel vetenskapsmans stil, som någon tager till mönster för den skönlitterära. Descartes har, liksom Port-Royal, genom sitt föredöme inskärpt, att det bör finnas ett tankedigert innehåll under uttrycket; han har dessutom funnit det fulla själfmedvetandet och skapat det fullt systematiska tillvägagåendet, som uppfostrade samtida och kommande generationer. Detta betyder för skriftställaren: sträng kritik och medveten själfpröfning samt klarhet och rätt ordnande af hufvudsak och bisak. I själfva verket torde den klarhet, som blifvit det berömdaste draget i den franska stilen, till stor del härröra från Descartes, visserligen icke från formen af hans

---

[1] Om Port-Royals filosofiska neologismer se *Histoire de la langue et de la littérature française* IV, 574.

[2] *Ibid.*

egna skrifter, men från den filosofiska, d. v. s. tänkande, dissekerande och logiska riktning, som hans läror gåfvo åt de bildade af det franska folket.

Det är gifvet, att så djupgående och nya åskådningar som Descartes' icke så snart genomtränga ett samhälle; och om hans *Discours sur la méthode* utkom 1637, kunna vi ej vänta någon synnerlig verkan däraf för den här behandlade perioden. Men till en del var han ju barn af sin tid, och mycket af hvad han ville och lärde var en af förhållandena mognad frukt. Sålunda var det naturligt, att det uppstod reaktion mot den ensidiga formdyrkan, som vi funnit hos Balzac och Voiture; däremot reagerade ju också hela Port-Royal. Det var också, såsom förut framhållits, ett icke oväsentligt drag i de nya rörelser, som betecknas af Malherbe, Balzac och deras själsfränder, att öfva självkritik och att ordna sina idéer och uttryck. Men systemet däri, den fulla självmedvetenheten, betecknas af Descartes.

VIII.

Dessa företeelser, som här framställts såsom samverkande till den litterära konstnivåns fullständiga förflyttning under förra hälften af det XVII århundradet, voro icke akter af några tillfälligtvis framträdande stora snillen. De handlande personerna äro alla utom Descartes, som ju dock står på periodens gräns, ganska medelmåttige män; men det var arbetet och nitälskan, som skänkte dem seger. Allt sedan det horatianska *Sæpe stilum vertas* och *nonum premere in annum* visste vi, att kärleksfullt arbete är ett hufvudvillkor för en god stil, men vi hafva knappast någonsin fått ett så påtagligt bevis därför som från den tid, som här behandlats. Det kan väl vara sant,

att åtskilliga gynnsamma förhållanden, som ej berodde på de individuella viljorna, tillkommo. Allmänbildningens höjande, statens konsolidering och den därmed ökade känslan för ordning och enhetlighet blefvo Malherbes, Balzacs, Vaugelas' och deras anhängares bundsförvandter utan deras åtgörande. Ej heller torde enskilda alldeles af egen kraft hafva kunnat åstadkomma, att de här skildrade andliga strömningarna blefvo så allmänna. Det får väl till större delen tillskrifvas den mystiska makten tidsandan, som uppkommer af allehanda undanskymda faktorer, bland hvilka dock äfven individens verk gör sig bemärkt. Men säkert är — och däri ligger den hugnesamma lärdomen — att det enskilda arbetet hade gjort det mesta.

Emellertid hade det kommit därhän i Frankrike vid midten af XVII århundradet, att det ej mer gick an att skrifva så naivt och oestetiskt som vid århundradets början. Hvar och en, som var aldrig så litet med i tidens rörelser, kunde och måste numera blifva en någorlunda god stilist. Uppstod så stora snillen, som beträdde de för den litterära konsten nybanade vägarne, så borde resultaten blifva stora. Och de stora verken börja med Corneilles poesi (*Cid* redan 1636) och Pascals *Provinciales* (1656), för att sedan fortsätta i växande antal och ökad fullkomning. Dessa verk uppstodo på en tid, då ett lysande hofs elegans gaf måttet för smaken; de utarbetades med omsorgsfull hänsyn till stil och språk,[1] och med de antika författarne såsom mönster; de voro slutligen koncipierade i filosofiskt-kritisk anda — i allt således fullföljande de mål, som den föregående tiden satt.

* * *

Hvad som här framställts har naturligtvis endast varit de grofva dragen, de som kunna ingå i en allmän öfversikt. Åt specialstudiet måste öfverlämnas detaljer, som tillhöra individen eller det speciella partiet af ett konstverk. Dessutom

[1] Det mest lysande beviset för denna omsorgsfullhet torde vara, att Pascal aderton gånger omarbetade en af sina *Provinciales*.

finnes det i allt skönt detta nescio quid, som är så förbundet med den producerandes innersta väsen, att det ej ger sig åt analysen. Det kan vara t. ex. ett starkt uttryck eller ett blygt förtigande, ett känsloutbrott, en öfverraskning eller till och med ett brott mot regler; men detta allt förnimmes blott af känslan och intuitionen.

Semiterna och den alfabetiska skriften.

Af

O. E. LINDBERG.

Innan jag går att lemna en kort redogörelse för denna i den mänskliga odlingen så viktiga företeelse, nämligen den alfabetiska skriften, torde det vara lämpligt att meddela några upplysningar rörande den tabell,[1] som jag till ledning för framställningen utarbetat, och som finnes införd i slutet af denna uppsats.

Denna tabell omfattar af de semitiska alfabeten — hvilka förutom varianter uppgå till ett trettiotal — endast dem, som jag ansett mest karakteristiska och bäst ägnade att åskådliggöra de olika ljudtecknens successiva utveckling på semitisk mark. Af öfriga bokstafsserier hafva upptagits blott de indoeuropeiska grundalfabeten, ur hvilka sedermera en massa af den civiliserade världens skriftarter framgått. Af de indiska alfabeten hafva härvid endast grundtyperna, som mer eller mindre omedelbart gå tillbaka på de semitiska ljudtecknen, fått en plats på tabellen, ej de därur differentierade och härledda bokstafsformerna. Då skillnad förekommer mellan ljudbeteckningarnas användning i början eller inuti ordet och i dess slut, har detta tillkännagifvits medelst ett litet *f* vid finalbokstafven utom i fråga om det arabiska alfabetet, där begynnelsebokstafven står till höger och finalbokstafven till vänster. Vid den arameisk-hebreiska kvadratskriften har detta lilla *f* uteglömts, men finalbokstafven står här liksom vanligen eljes till höger. Vidare hafva af vari-

anter till de särskilda skrifttecknen sådana utelemnats, hvilkas olikhet med genomsnittstypen ej härrört af någon bestämd förändring hos dennas grundkarakter, utan mera synes hafva berott af skrifvarens brist på noggrannhet eller af hans oförmåga att gifva de olika exemplaren af en och samma typ exakt samma form. Den som önskar en fullständig öfversikt af särskildt de semitiska alfabeten, hänvisar jag till *Eutings* förtjänstfulla tabell, hvilken finnes införd i *Zimmerns* detta år utgifna jämförande elementargrammatik öfver de semitiska språken.

De arameiska, inklusive nabateiska, bokstafsserierna äro just reproducerade efter denna. Vid återgifvandet af de forngrekiska och fornlatinska ljudtecknen har jag följt *Kirchhoff* och *Berger;* för framställandet af de indobaktriska och fornindiska hafva *Bühlers* tabeller i hans detta år utgifna arbete om det indiska Brahma-alfabetet legat till grund. De fornsemitiska och föniciska skrifttecknen har jag så noggrant som möjligt återgifvit efter de bästa afbildningarna af Mêšaɜ-stenen, den föniciska bronsskål-inskriptionen samt Siloaḥ- och Ešmunaɜzar-inskrifterna. Beträffande ett af dessa skrifttecken nödgas jag här göra en anmärkning, nämligen rörande den fornsemitiska beteckningen för vanligt *s*, bestående af en längdstaf, korsad af tre horisontela och parallela tvärstreck. Denna bokstaf finner man å tabeller vanligen återgifven så, att längdstafven äfven upptill något öfverskjuter det yttersta tvärstrecket. Jag har icke hos någon af de fotografier och andra reproduktioner, som stått mig till buds af vare sig Mêšaɜ-stenen eller Siloaḥ-inskriften, lyckats iakttaga ett Samekh med denna karakter och har därför ej heller återgifvit densamma. Möjligt är emellertid, att minnesmärkena själfva gifva de lärde rätt, hvilka på ofvannämnda sätt framställt ifrågavarande bokstaf, ehuru jag knappast tror det, emedan öfvergången till motsvarande tecken i föniciskan och arameiskan bäst låter sig förklaras ur formen, såsom saknande förlängning upptill af den lodräta stafven.

I öfrigt torde jag knappast behöfva erinra om, att min kommande framställning af den alfabetiska skriften ej kan blifva annat än en kortfattad öfversikt, här och där beledsagad af de iakttagelser jag på grund af mina studier i ämnet varit i tillfälle att göra.

* * *

Bokstafsskriften, denna civilisationens mäktiga häfstång och en af människoandens största skapelser, såsom Renan uttrycker sig, tyckes mer än annat bekräfta det salomonska ordet: »Intet nytt under solen». En granskande blick på uncialerna hos vårt latinska alfabet skall snart utan svårighet hos de flesta af dess ljudtecken upptäcka en slående likhet med vissa sådana hos världens äldsta kända alfabetiska skrift på den moabitiske konungen Mêšaɜs minnessten cirka 9 århundraden före vår tideräkning, blott man iakttager att vända om tecknen. En af kulturens viktigaste företeelser, nämligen den alfabetiska skriften, binder faktiskt samman med hvarandra såsom i en enda utvecklingskedja de tre sista och betydelsefullaste årtusendena af den mänskliga odlingen, sådan den gestaltat sig hos världens högst stående kulturraser: semiter och indoeuropeer, då det ursemitiska alfabetet säkert behöft minst ett århundrade till åstadkommandet af den distinkta och i sitt slag fulländade skrift Mêšaɜ-stenen och den föniciska bronsskålen från Cypern visa oss, och det väl ej är troligt, att den civiliserade världen ett århundrade härefter skall hafva utbytt sin nuvarande skrift mot något fullständigt nytt system, i fall sådant öfver hufvud taget någonsin kommer att ske.

Att nu de allra flesta bland de civiliserade folkens omkring 400 alfabet stå i närmare eller fjärmare släktskap med den fornsemitiska bokstafsskriften, är något som vi i det kommande skola söka visa; men hvad som dessförinnan tager vårt intresse ett ögonblick i anspråk, är spörsmålet: hvarifrån stammar detta alfabet själft? Är det en fristående semitisk uppfinning eller har det utvecklats ur någon annan skrift, alfabetisk eller syllabisk? Denna fråga kan från vetenskapens nuvarande ståndpunkt icke lösas, ehuruväl enskilda vetenskapsmän hylla den ena eller andra *hypotesen* rörande detta högeligen intressanta spörsmål. Då emellertid först och främst inga historiska grunder tala för, att det fornsemitiska alfabetet skulle vara en självständig uppfinning, och det vidare strider mot all utvecklings analogi, att bokstafsskriften skulle sakna hvarje samband med den syllabiska och ideografiska, återstår antagandet om dess härkomst från något sådant skriftsystem såsom i hög grad sannolikt. Jag tillåter mig då några ord om de hypo-

teser, som härom af olika forskare framställts. Dessa kunna sammanfattas i följande: den som söker förklara semiternas bokstafsskrift ur den *egyptiska*, vare sig ur den hieratiska, såsom *de Rougé*, eller direkt ur hieroglyferna, såsom *Halévy*, vidare den som vill deducera det fornsemitiska alfabetet ur den babylonisk-assyriska kilskriften, ett försök, som vi, fast på olika sätt och tider, göra bekantskap med hos *Deecke* och *Hommel*, och slutligen den som anser detta alfabet uppkommet ur *den cypriska stafvelseskriften* eller ur *ḥittiternas* med denna kanske samhöriga skrift, en uppfattning som företrädes af *E. Meyer*.

Hvad nu de två sistnämnda antagandena vidkommer, kunna de betraktas mera som lösa förmodanden, så länge tolkningen af ḥittiternas hieroglyfiska inskrifter ännu ligger i i sin linda och då de cypriska skrifttecknen icke alls inbjuda till någon jämförelse med de fornsemitiska. De framsteg, som nyligen må hafva gjorts af *P. Jensen* i ett detta år utkommet arbete »Hittiter och armenier», synas ej heller kasta något klarare ljus öfver *denna* fråga.

Viktigare är den egyptiska hypotesen. Här kunna vi dock genast utmönstra åsikten om den semitiska bokstafsskriftens härstammande direkt från hieroglyferna, då, utom det att här, liksom i fråga om den hieratiska skriften, hvarje slags förmedlande mellanlänk saknas, olikheten mellan respektive skriftsystem är alltför stor. Däremot är nog uppfattningen af den *hieratiska* skriften såsom moder till det fornsemitiska alfabetet ganska utbredd bland språkvetenskapsmän. *Berger* ansluter sig i sin omfattande »Histoire de l'ecriture dans l'antiquité» till denna. Från rent historisk synpunkt möta ej heller några oöfvervinneliga hinder för detta antagande. Förbindelsen mellan semiter och hamiter har af gammalt varit liflig; deras kulturer äga många beröringspunkter, och den hieratiska skriften var färdig kanske ett årtusende före den semitiska bokstafsskriften. Det oaktadt är saken allt annat än afgjord. Att några hieratiska skrifttecken hafva en viss likhet med motsvarande fornsemitiska, är visserligen sant; men först och främst visar sig denna likhet knappt i ett par fall riktigt slående och i alla händelser icke större än slumpen vid mångfaldiga tillfällen framkallar, hvarvid man må erinra sig en forskares ord,

att hvad som ursprungligen varit olika, med tiden undergått sådana förändringar, att det nu på ett öfverraskande sätt framstår såsom besläktadt; vidare sakna flerstädes motsvarande skrifttecken i den fornsemitiska och den hieratiska bokstafsskriften hvarje möjlighet till deduktion af det ena ur det andra, slutligen torde en blick på de faktorer, som skulle kunna anses hafva varit verksamma vid omstöpandet af den hieratiska skriften till det skick, som möter oss hos det fornsemitiska alfabetet, öfvertyga oss om, att, skola dessa båda skriftsystem anses besläktade, så kan denna förvantskap åtminstone icke bestå däri, att den ena framgått ur den andra, utan de skulle då hafva utvecklats ur någon gemensam rot, hvilken i sådant fall icke kunde vara någon annan än hieroglyferna. Med dessa kan emellertid Mêšaɜ-stenens skrift ej uppvisas äga något samband.

En slutsats som hvar och en, hvilken betraktar bokstafsskriftens utveckling på *semitisk* mark, knappt kan värja sig för, är den, att därstädes de två karaktererna *förenkling* och *likhet* hos besläktade alfabet stå i omvändt förhållande till hvarandra: ju större förenkling hos de härledda formerna, desto större olikhet med moderalfabetet. Belysande i detta hänseende äro tecknen för *d*- och *j*-ljuden, hvilkas utveckling vi kunna följa å den medföljande tabellen. De faktorer, som hufvudsakligen korsa detta förhållande, äro förskönings- och bekvämlighetstendenserna samt de förändringar, som framkallas af skriftens särskilda ändamål och skrifmaterielens olika beskaffenhet. Så för exempel har de arameiska och arabiska alfabetenas omgestaltning till sammanhängande kursivskrift till den grad aflägsnat dem från urtypen, att i de flesta fall nästan hvarje spår af likhet med densamma försvunnit och särskildt i arabiskan de fordom från hvarandra så afvikande beteckningarna för *b*, *j*, *n* och *t* fullkomligt sammansmält, så att man nödgats begagna sig af diakritiska tecken för att skilja dem. På samma sätt i fråga om *r* och tonande *s* samt rörande *g* och hest *h*. Att äfven försköningsprincipen kan åstadkomma betydande förändringar, visar det fornhebreiska alfabetet, som skiljer sig från det fornsemitiska hufvudsakligen genom att längdstafven hos några bokstäfver, såsom hos tecknen för *k*, *m*, *n* och *p*, förstorats samt

nedtill erhållit en sirlig böjning åt vänster, en förändring som sedan i så hög grad inverkat på nämnda teckens utveckling i särskildt den arameisk-hebreiska kvadratskriften och andra med den närbesläktade alfabet. Äfven bekvämlighetstendensen har åstadkommit genomgripande omgestaltningar. Jag behöfver härvid blott erinra om det nyss omnämnda tecknet för *d*. Det var obekvämt, att, när man bildade den sist skrifna sidan till höger i triangeln, stanna precis vid vinkelspetsen: man kom att draga ned stafven en smula. Det är denna förlängning som hufvudsakligen utgör den beteckning vi möta för *d* i det vanliga syriska alfabetet, där af den ursprungliga triangeln hos det fornsemitiska ljudtecknet endast återstår tryckningen upptill på det af bekvämlighetsskäl tillkomna förlängningsstrecket, och i vissa stilar knappt denna.

Gå vi nu tillbaka till frågan om det fornsemitiska alfabetets supponerade härstamning från det hieratiska, förvånar det onekligen, med tanken på hvad som ofvan påpekats om förhållandet mellan förenkling och likhet, att de respektive skriftecknen i så hög grad afvika från hvarandra, medan dock ingen förenkling kan spåras hos det förstnämnda, jämfördt med det senare — de fornsemitiska tecknen visa ungefär i halfparten af fall förenkling i förhållande till motsvarande hieratiska, och de sistnämnda å sin sida ungefär i halfparten af fall i förhållande till de fornsemitiska. Här skulle alltså den lag vi spårat i de semitiska alfabetens utveckling ej alls hafva gjort sig gällande. Och hvad kunde väl antagas hafva korsat den? Ej försköningsprincipen, ty någon sådan kan ej upptäckas hos Mêšaз-stenens skrift — om icke i dess rent matematiska karakter: de element, hvaraf ljudtecknen där bestå, utgöras nästan endast af räta linier och deras vinklar, i ett par fall af en cirkel, i ett af en halfcirkel. Och tänka vi på bekvämlighetstendensen, så borde denna åtminstone ej hafva i nästan halfparten af fall gjort tecknen mera komplicerade och kunde i verkligheten endast hafva bestått i skriftens lämpande för dess ändamål att ingrafvas eller inhuggas i hårdare material, genom att f. ex. framställa böjda linier räta och omforma de starkaste krökarna till vinklar. Därmed hade också hänsynen till ändamål och skrifmaterial fått sitt. Som vi se: de faktorer, hvilka kunde tänkas hafva

förvandlat den hieratiska skriften till gestalten af den fornsemitiska, äro långt ifrån tillräckliga för förklaringen af, att dessa skriftsystem visa sig nästan alltigenom heterogena, på samma gång intetdera röjer någon karakter, hvarigenom det skulle kunna anses härledt ur det andra: den egyptiska hypotesen saknar både faktiska och logiska stöd. Endast den historiska möjligheten finnes kvar; men denna är en allför sviktande grund till och med för en hypotes, helst ett annat antagande fullt lika historiskt berättigadt och af större bärighet låter tänka sig, äfven om ej heller detta mäktar lyfta oss till en afgjord öfvertygelse i frågan.

Det gifves nämligen ännu en annan uppfattning, den att det fornsemitiska alfabetet utvecklats ur den babylonisk-assyriska kilskriften. Som *Benzinger* mycket riktigt anmärker, har denna åsikt genom upptäckten af Tell-el-Amarna-fynden från historisk synpunkt vunnit ett beaktansvärdt stöd. *Deecke* har för öfver tjugu år sedan så lifligt omfattat denna tanke, att han är fullt öfvertygad om att ur vissa af honom anförda kilgrupper hafva uppvisat det äldsta semitiska alfabetet. Att han härvid kommit till vissa öfverensstämmelser, är sant; men lika säkert är, tyvärr, att hans deduktion icke innebär något afgörande. Vi sakna helt enkelt de mellanformer, som skulle ådagalägga sammanhanget. En öfvergång från den syllabiska kilskriften till ett verkligt alfabet är en alltför stor förändring, för att likheterna mellan de resp. skrifttecknen skulle kunna vara något att bygga på. Detta visar också det *kilskrift*-alfabet som verkligen utvecklats och som sannolikt framgått ur den nybabyloniska kilskriften, nämligen det persiska. Jämför man de alfabetiska kilgrupperna i detta med motsvarande syllabiska hos nybabyloniskan, tyckes släktskapen därvid icke vara större, snarare mindre, än mellan de fornsemitiska bokstafstecknen och vissa tvåljudiga kilgrupper inom assyriskan, hvilka börja med emot nämnda tecken svarande konsonantljud.

Men hvad som synes mig anmärkningsvärdt är, att, om också Mêšaɜ-stenens alfabet med befintliga vetenskapliga hjälpmedel ej ännu på ett mera öfvertygande sätt låtit sig framdeducera ur den babylonisk-assyriska stafvelseskriften, dock *den allmänna karakteren* hos nämnda bokstafsskrift så öfverraskande

stämmer samman med den hos kilskriften. Om vid inristandet af de fornsemitiska inskrifterna verktyget varit detsamma som användes vid de babyloniska och assyriska och sålunda hvad som nu blifvit raka streck i stället tett sig som kilar samt de få cirkelelementen, såsom under nämnda antagande varit naturligt, erhållit triangulär eller kvadratisk form med kilar som sidor i figurerna, hvem skulle då ett ögonblick hesiterat att, med det persiska alfabetet för ögonen, antaga äfven det fornsemitiska såsom härstammande från kilskriften, allrahelst likheten med denna i förevarande fall visst icke vore mindre än i fråga om det förstnämnda. Kilskrifthypotesen — såsom vi för korthets skull kalla den — besitter onekligen den fördelen, att det i fråga om de respektive ljudtecknens allmänna skaplynne råder en viss homogenitet mellan den antagna grunden och det som skall härledas samt att öfver hufvud här inga motsägelser möta. Därifrån och till visshet är emellertid ett mycket stort steg; och jag kan alls icke utan vidare gilla *Hommels* sätt att framställa det närmare förloppet af saken, då han utan några som helst faktiska eller eljes antagliga grunder låter den syriska öknens beduiner redan två tusen år f. K. utveckla det fornsemitiska alfabetet ur den gammalbabyloniska kilskriftens ideogram. Jag är dock å andra sidan öfvertygad om, att då främre Asiens semitisk-klassiska jord mera öppnats för forskaren, arkeologiska skatter skola uppdagas, genom hvilka lösningen af ifrågavarande högeligen intressanta fråga kommer att försiggå i den riktning kilskrifthypotesen angifver. Denna mark gömmer säkerligen ännu på mer än ett inskriftbibliotek. Liksom grekernas äldsta epigrafiska minnesmärken, såsom f. ex. Therainskriften, förjaga hvarje tvifvel på de grekiska alfabetens identitet med de fornsemitiska och Açoka-edikten ådagalägga den indobaktriska skriftens uppkomst ur den arameiska samt den fornindiskas släktskap med nyssnämnda semitiska fornalfabet, så skall säkerligen det sistnämnda genom nya arkeologiska upptäckter finna förmedlingsformer, som ådagalägga dess släktskap med den egendomliga skrift, hvilken för knappt ett århundrade sedan blott betraktades som en hop magiska tecken, men hvilken i och med upptäckten af Sardanapals bibliotek samt andra viktiga kilskriftminnesmärken spridt så mycket ljus öfver

gamla världens historia. Skulle detta blifva fallet, visar de civiliserade folkens skrift en sammanhängande utveckling under närmare sex årtusenden, då ju den äldsta kilskriften eller rättare den hieroglyfskrift, från hvilken den vanliga kilskriften härstammar, går tillbaka till c. 4,000 år f. K. Semiterna kunna då sägas i omfattande mening hafva lärt verlden den gyllene konsten att skrifva, äfven om deras beröm en smula reduceras därigenom, att de själfva i sin ordning ärft kilskriften från de s. k. sumerierna och akkadierna, hvilka antagas hafva varit af icke semitiskt, kanske turanskt blod. Skulle Hommels förmodan bekräfta sig, att äfven den egyptiska skriften står i skuld till den sumerisk-akkadiska — de äldsta hieroglyfinskrifterna lära verkligen icke hinna längre tillbaka än till c. 3,500 f. K. —, så finge världens förnämsta kulturraser: semiter, hamiter och indoeuropeer, bekväma sig till erkännandet att ytterst kanske hafva gått i skola hos en s. k. mongolisk ras.

* * *

Hur med allt detta än må förhålla sig, semiterna besitta i allt fall den utomordentliga förtjänsten att hafva skänkt världen *den alfabetiska skriften;* ty hvarken de hieratiska och demotiska skriftsystemen hos egyptierna eller den persiska kilskriften voro rena alfabet; de omfattade jämte uttryck för enkla ljud äfven syllabiska och ideografiska skrifttecken. Det fornsemitiska alfabetet, som möter oss på den s. k. Mêšaɜ-stenen, förskrifvande sig från c. 900 f. K. och funnen i Dibâns ruiner 1868, samt på den föniciska bronsskålen från Cypern af ungefär samma ålder, utgrenade sig och spriddes efter hand i mer eller mindre förändrad gestalt till de flesta folk, som hafva förvärfvat sig någon kultur.

För att vi först må kasta en blick på dess utveckling inom semiternas eget område, öfvergick det till *gammalhebreiskan* nästan oförändradt, blott att längdstafvarna i allmänhet utdrogos och vid några bokstäfver nedtill böjdes åt vänster, såsom ofvan påpekats. Nästan lika ursprungligt bibehölls det af den *äldre föniciskan*, såsom Ešmunaɜzar-inskriften visar; endast några bokstäfver, såsom tecknen för *j, k, ḳ, s* och *t,* förenklades i

bekvämlighetens intresse. Den nypuniska skriften visar dock något större förändringar. Mycket genomgripande omgestaltningar möta oss däremot inom *arameiskan*. Från att skriften här på äldre minnesmärken är nästan identisk med den fornsemitiska, såsom på Sinğirli-statyn från trakten af Antiokia, förskrifvande sig från c. 800 f. K., har den på *egyptiska papyrus* från 4 och 3 årh. f. K. så afslipats, att vissa bokstäfver, såsom f. ex. tecknen för *d, w,* tonande och icke tonande *s, j* och strup-*r*, mestadels äro oigenkänliga. En förändring, som särskildt utmärker denna utvecklingsfas, är, att de ljudtecken, som visat trianglar eller cirklar, såsom de för *b, d, r* och strup-*r,* efter hand öppna dessa upptill, hvarjämte i de *samaritanska, palmyrenska, arameisk-hebreiska* och *nabateiska* alfabeten, hvilka höra till nu behandlade område, de längdstafvar, som redan hos gammalhebreiskan böjts åt vänster nedtill, nämligen hos tecknen för *k, m, n* och *p,* nu utvidga denna böjning samt allt mer försvaga de öfre elementen, hvarigenom f. ex. den *arameisk-hebreiska kvadratskriften*, hvarpå de hebreiska och större delen af de västarameiska handskrifterna affattats, erhållit ett skick sådant, att, om icke ett par bokstäfver där ännu alltför tydligt röjde sin fornsemitiska härkomst och därest man icke hade mellanliggande utvecklingsled till jämförelse, man säkerligen ej lätt skulle komma på tanken af de båda alfabetens förvantskap. Nämnda kvadratskrift är mera olik det semitiska fornalfabetet än vår latinska uncialskrift, om man frånser den olika riktningen hos bokstäfverna och lemnar ur räkningen de ljudtecken, som senare utvecklats.

Det nyss nämnda nabateiska alfabetet, hvilket användes af de petreiska araberna, kan sägas bilda öfvergången till de starkt afslipade *syriska* och *arabiska* skrifttecknen, hvilka på grund af flere faktorer, bland annat den, att här en ombildning skett till sammanhängande kursivskrift, till den grad förvandlats, att f. ex. i arabiskan, där förändringen gått längst, icke vidare någon skillnad förekommer mellan de fordom hvarandra så olika tecknen för *b, j, n* och *t* annat än medelst diakritiska punkter, och på samma sätt rörande beteckningarna för *g* och hest *h* samt för *r* och tonande *s,* såsom ofvan är anfördt. Här är olikheten med uralfabetet vida större än hos den ofvan

nämnda kvadratskriften. Själfva sammanbindningen mellan de olika bokstäfverna, hvilken likväl icke öfverallt äger rum, har börjat redan i nabateiskan, ja i några fall tidigare. Den i hög grad förenklade form, som den syriska, men i synnerhet den arabiska skriften erhållit, förlänar särskildt åt den sistnämnda utseendet af ett slags kortskrift. De olika tecknen hafva nämligen utom i ett par fall reducerats nästan till det minsta möjliga. Utelemnas därtill vokalerna, kan skriften verkligen gälla som tachygrafi.

I de sydsemitiska skriftsystemen påträffa vi flere sekundära eller deriverade ljudtecken, i de flesta fall uppkomna genom differentiering ur de ursprungliga. Detta beror på, att här ljud existera, som saknas i midt- och nordsemitiska dialekter.

Hvad ordningen för dessa alfabets framträdande vidkommer, har det vanliga syriska utvecklats ur estrangelo och det arabiska nesḫi-alfabetet ur det kufiska, hvilket senare existerade före Mohammed, enligt hvad den bilingva Harrân-inskriften visar.

Ett semitiskt alfabet, som likaledes starkt divergerar från det fornsemitiska är det, på hvilket de s. k. johanneslärjungarne affattade sina heliga skrifter, nämligen det *mandeiska*. Af öfriga semitiska alfabet äro de *himjaritiska* och *etiopiska* de förnämsta; hvartill slutligen må läggas den *berbiska* skriften, som dock tillhör ett hamitiskt folk. De förstnämnda eller de *sabeisk-mineiska* skriftsystemen — såsom de äfven kallas — hvilka vi återfinna på sydliga Arabiens minnesmärken, förråda tydligen semitiskt ursprung, ehuru i några fall sammanhanget mellan de sabeisk-mineiska bokstafsformerna med deras urtyper är svårt att uppvisa. Oftast synes dock detta bero på, att tecknen vridits på sidan, såsom för hest *h*, *m* och *s*-ljuden, eller rent af vändts uppochnedpå, såsom för *l*. Att omfattande modifikationer ur moderalfabetet — detta må nu mer eller mindre hafva närmat sig det fornsemitiska — ägt rum, ser man af de likaledes i Arabien funna Safâ-inskriptionerna, hvilka, ehuru yngre, i flere fall bland sina många varianter visa bokstafsformer, som stå närmare fornsemitiskan än de vanliga mineo-sabeiska ljudtecknen. Den frihet som hos dessa inskriptioner råder i fråga om tecknens ställning, är lärorik nog. Denna frihet synes nästan vara obegränsad: bokstafven kan

vridas på sidan eller vändas uppochnedpå. När man väl en gång närmare gjort bekantskap med ett sådant förfaringssätt, har man förvärfvat sig en god hjälpprincip för förklaringen af många bland de mineo-sabeiska, etiopiska och — hvad som är märkligare — fornindiska bokstafstecknen, såsom nedan skall påpekas. — Den etiopiska skriften, hvilken, liksom den arameiska papyrusskriften, de samaritanska, arameisk-hebreiska, mandeiska, syriska och arabiska alfabeten, blifvit litteraturskrift i egentlig mening och ej endast tjänat epigrafiska ändamål, har i sin ordning framgått ur den mineo-sabeiska med jämförelsevis få förändringar, bland hvilka höra tecknens omvändning, då etioperna ensamt bland de semitiska folken skrifva som vi, från vänster till höger, samt vridning af ett par tecken, såsom af de för *d*, *m*, *š* och *t*. — De hamitiska berbernas skrift, som läses än nedifrån uppåt, än från höger till vänster, än från vänster till höger, och hvilken förekommer å en mängd vanligen bilingva inskrifter från norra Afrika, förskrifvande sig från romartiden, härrör sannolikt från något af de semitiska alfabeten, ehuru med så genomgripande omgestaltning, att endast några ljudtecken, såsom de för *g*, *h*, hest *h*, *j*, *š* och *t*, röja semitiskt ursprung, och då mestadels fornsemitiskt sådant. Det ser ut, som om språket efter skriftens tillägnelse undergått våldsamma ljudförändringar, eller ock som om de lånade tecknen brukats för helt andra ljud än de ursprungligen angåfvo; *r* visar f. ex. den vanliga semitiska beteckningen för strup-*r*, och tecknet för *b* påminner starkt om det för supradental-palatalt *t* i fornsemitiskan samt ännu mer om det för *th* i grekiskan, hvilket framgått ur den nämnda fornsemitiska bokstafven.

* * *

Under hela denna utveckling af det fornsemitiska alfabetet på de semitiska språkens egen mark hafva vi blott haft att göra med *konsonanttecken*, liksom dessa ock varit vända åt vänster. Det förra beror därpå, att den semitiska skriften från början ej använde beteckningar för vokaler, ett bevis bland annat för, att den framgått ur en syllabisk skrift, så att af de fornsemitiska konsonanttecknen i självfva verket hvart och ett

angaf ett konsonantljud med åtföljande vokal. Det senare förhållandet däremot, nämligen bokstäfvernas vänsterriktning, berodde på, att semiterna läste från höger till vänster, ej, som vi, från vänster till höger. Noga taget är det först på västerländsk mark som den semitiska skriften blir *ren* bokstafsskrift. Detta måste naturligen, då vi nu bestämdt veta och med våra egna ögon kunna iakttaga de grekiska och romerska ljudtecknens identitet med de fornsemitiska, hafva till följd vissa förändringar vid öfverflyttningen af de sistnämnda på västerländskt område, bland annat den, att vi för vokalerna skola möta beteckningar, som antingen äro nya eller ock i semitiskan representerat vissa konsonantljud, hvilka för de grekiska och romerska språken voro främmande. Äfven den gamla ordningen i bokstafsserien, hvilken utom hos sydsemiterna genomgår de semitiska alfabeten, och som vår tabell angifver, kommer genom nyssnämnda förhållanden att något ändras, i synnerhet i den latinska bokstafsserien och med den samhöriga alfabet. Själfva namnen på ljudtecknen, hvilka namn äro semitiska och gå långt tillbaka samt antagligen ej hafva att göra med tecknens ursprungliga betydelse såsom ideogram, utan sannolikt blott äro »voces memoriales» med ungefär samma ändamål som bilderna i våra ABC-böcker — själfva dessa namn äro i det hela desamma som i semitiskan, utom i ett par fall där differentieringar skett och nya skrifttecken tillskapats.

Grekerna mottogo till en början sin skrift lika omedelbart från semiterna som gammalbabylonierna kilskriften af sumerier och akkadier. De konsonantiska bokstafstecknen hos det *forngrekiska* alfabetet äro nästan i detalj desamma som hos det fornsemitiska utom i följande fall: *b*-tecknet fullbordade den under triangeln befintliga vinkeln till en nedre triangel för att skilja det från *r*-tecknet; ur beteckningen för det bilabiala *w*, som användes för *u*- eller *ü*-ljudet, differentierades, sannolikt redan vid den semitiska skriftens tillägnelse, *Digamma;* tecknet för vanligt *s* i semitiskan skrefs hos grekerna för bekvämlighetens skull som en kvadrat med hvarandra korsande diagonaler, eller man bildade det, ungefär som i föniciskan, i en enda sammanhängande skruflinie, hvarjämte det i sin ursprungliga form sedermera dyker upp som *Xi* eller tec-

ken för *ks;* beteckningen för det semitiska palatal-supradentala *s* fick nästan samma utseende som det för *m;* tecknet för *š*-ljudet blef genom attraktion till det nyssnämnda skruflika tecknet för vanligt *s*, med hvilket det sedan sammanfaller, ställdt på sida; och *l*-tecknet slutligen vändes tämligen snart uppochnedpå samt fick sina båda vinkelben lika långa, så att det fullständigt kom att likna föniciskt *g*. Vokalerna lånade sina beteckningar från de bokstäfver hos semiterna, som angåfvo antingen strupljud eller s. k. svaga konsonantljud, d. v. s. sådana som gränsa till vissa vokaler, och hvilka i allmänhet saknades i grekiskan. Så fick tecknet för den tonlösa struphufvudexplosivan tjäna som *a*, *h*-tecknet som *e*, tecknet för strup-*r* som *o (å)*, det för bilabialt *u*-haltigt *w* som *u* eller *ü* och det för *i*-haltigt *j* som *i* samt längre fram det för hest *h* som långt *e (ä)*, medan detta från början däremot betecknat och någon tid samtidigt med sin nya betydelse betecknade grekiskt *h*.

Med tiden öfvergåfvos vissa bokstäfver och andra nybildades. Så försvann tecknet för det supradentala *s* med självfva ljudet; på samma sätt längre fram tecknet för bakre *k*, liksom *q* hos oss, äfvensom *Digamma*, allteftersom dess konsonantiska ljudvärde upphörde; likaledes den först uppkomna beteckningen för vanligt *s*, emedan tecknen för detta och *š*-ljudet sammanfallit. Af nya skrifttecken, som mycket tidigt tillkommo, voro de s. k. *Phi*, *Chi* och *Psi*, hvilka väl på något sätt differentierats ur andra bokstäfver och som i de s. k. ostgrekiska alfabeten, och därmed i det jonisk-klassiska, motsvara respektive *ph*, *ch* och *ps*, men i de s. k. västgrekiska respektive *ph*, *ks* och *kh;* vidare slutligen *Omega*, den sista bokstafven i det grekisk-klassiska alfabetet, emedan den tillkom sist; den betecknar långt *o (å)* och differentierades ur tecknet för det korta *o-(å-)*ljudet.

Slutligen må anmärkas, att beteckningen för supradentalpalatalt *t* i semitiskan kom att användas för aspireradt grekiskt *t* och det för tonande semitiskt *s* valdes att beteckna *ts* i grekiskan.

Det ursprungliga grekiska alfabetet, som bestod af 23 bokstäfver eller en mer än det fornsemitiska, hade sålunda för-

värfvat flere nya ljudtecken; men det jonisk-klassiska omfattar det oaktadt, på grund af att flere gamla beteckningar utgått, endast 24 bokstäfver, d. v. s. en mer än det forngrekiska.

Att grekerna, såsom jag ofvan framhållit, mottogo den semitiska skriften sådan den var, visar sig äfven deri, att de i början, liksom deras läromästare semiterna, skrefvo från höger till vänster. Snart nog började de emellertid använda s. k. bustrofedon, ett slags härmning af plogens gång vid plöjningen, d. v. s. de skrefvo växelvis från höger till vänster och från vänster till höger. Slutligen blef det sistnämnda skrifsättet allenahärskande, af hvad anledning lemnar jag åt indoeuropeiske språkvetenskapsmän att afgöra, hvilka naturligen grundligare än jag varit i tillfälle att studera skriftens utveckling på västerländsk mark. Denna stilens riktning har emellertid blifvit en af hufvudskillnaderna mellan västerländsk och semitisk skrift, och det förefaller härvid, som om vensterriktningen varit det naturligare, så vida det nämligen är den högra handen, som för skrifverktyget. Åtminstone har det förefallit mig så, då jag jämfört skrifningen af arabisk och västerländsk stil.

Det grekiska fornalfabetet blef nu i sin ordning moder till en rad andra, såsom det *frygiska, lykiska, kariska, etruskiska* och *latinska,* samt naturligen till öfriga grekiska alfabet, bland hvilka det *joniska* eller klassiska c. 400 f. K. genom ett ateniensiskt dekret antogs för offentligt bruk. Från den grekiska skriften har ock utgått den *gotiska, koptiska, armeniska* och *georgiska* liksom äfven den *slaviska.*

Bland dessa mer eller mindre direkta afkomlingar af den helleniska skriften har jag att nämna ett par ord om det *latinska* alfabetet, då från detta nästan all modern eller västerländsk skrift härstammar. De italiska folken mottogo skrifkonsten från de grekiska kolonierna i södra Italien, och latinarne tillägnade sig det västgrekiska eller, som man kanske också kan kalla det, det eolo-doriska alfabetets flesta ljudtecken, utom att de af beteckningarna för *s*-ljuden blott bibehöllo det för vanligt *s,* samt att de uteslöto tecknen för *th, ph* och *ps.* Beteckningen för *ch* i den östgrekiska och joniska skriften skulle naturligen hos latinarne, som utgingo från den västgrekiska,

komma att angifva samma ljud som i den sistnämnda, näml. *ks*. Tecknet för hest *h* (i semitiskan) bibehöll i latinet den betydelse af *h* som det hade på de äldsta grekiska skriftminnesmärkena. *L*-tecknet vidblef sin ursemitiska ställning och vändes sålunda icke uppochnedpå som i grekiskan. Tecknet för *r* utvecklade ett nedre komplement till vinkeln eller halfcirkeln för att skilja det från *p*, hvilket redan i grekiskan fått sin vinkel rundad och som här hos latinarne tillika slöt vinkelöppningen. *G*-tecknet, som kommit att ställas på sida och efter hand afrunda vinkeln — något som flerstädes skedde i bekvämlighetens intresse och som vi iakttaga redan hos grekerna, ja till och med i det arameiska alfabetet — representerade till en början i latinet tvänne ljud, hvadan ur detsamma differentierades en särskild beteckning för *g*, hvilket intog platsen i bokstafsserien för tonande *s*, hvars tecken på Ciceros tid återkommer i latinet i betydelse af *z*. *K*-tecknet däremot försvann alltmer och ersattes af det forna, nyss behandlade tecknet för *g*, fastän i dess förändrade gestalt och i betydelse af än explosivt än (sannolikt) mouilleradt *k*. Det grekiska *Digamma* fick i latinet betydelsen af *f*. Tecknet för *i* hade redan i grekiskan, från att i fornsemitiskan hafva bestått af 4 streck, förenklats till ett enda och i denna form öfvergått till latinet. Mellan *i* och *j*, *u* och *v* gjordes i det sistnämnda ingen skillnad i beteckningen — differentieringen af *u*-bokstafven ur *v*-tecknet och af *j*-bokstafven ur *i*-tecknet är af senare datum. Vid samma tid som *z* tillkom äfven grekiskt *y*. Och så var det klassisk-latinska alfabetet färdigt och bestod, liksom det forngrekiska, af 23 bokstafstecken, ehuru ej alldeles desamma som hos detta eller öfverallt oförändrade ej heller hvart och ett med alldeles samma ljudvärde som motsvarande grekiska.

Det latinska alfabetet uppdelade sig, liksom det grekiska, i och med att det blef användt i litteraturens och affärsverksamhetens tjänst, uti s. k. *uncialskrift*, *kursivskrift* och *kortskrift*. Ur kursivskriften, som i Orienten förföll, utvecklade sig i Occidenten den *longobardiska*, *västgotiska*, *iriska*, *angelsachsiska* och *merovingiska* skriften. Ur motsatsen mellan uncial- och kursiv-

skriften hafva *majuskel-* och *minuskel*-skriften eller våra s. k. stora och små alfabet framgått.

Äfven germanernas äldsta skrift, *runorna,* räknar släkt med den semitiska — på hvad sätt har nu varit en vansklig fråga att afgöra. Den Wimmerska uppfattningen, att runskriften framgått ur den romerska, har vunnit mycken anklang, men har ock af framstående lärde satts i fråga. Så har nyligen *Sophus Bugge* på Kristiania-mötet uttalat förmodanden åt annat håll, hvilka tyckas gå i rätt riktning. Frågan bör lemnas, till dess, enligt hvad jag ur kompetent källa inhämtat, professor *Gundermann* från Giesen i höst utsändt ett arbete i ämnet, som väntas blifva af epokgörande betydelse.

* * *

Så hafva vi då följt världens äldsta alfabet i dess utgreningar ända upp till vår egen både moderna och fornnordiska skrift, hvarvid vi haft tillfälle bedöma, huru nära våra skrifttecken i själfva verket öfverensstämma med de fornsemitiska och hur i dessa nästan all verklig både semitisk, hamitisk och västerländsk bokstafsskrift har sin moder. Jag påkallar nu ett ögonblicks uppmärksamhet för ett ännu märkligare faktum, nämligen att äfven *Indien* af semiterna lärt den underbara färdigheten att uppteckna det menskliga ordets olika artikulerade ljud. Detta har i synnerhet ådagalagts genom upptäckten af de från 3 århundradet f. K. härrörande s. k. *Açoka-edikten,* rörande hvilka en liten folkskrift »Om de indiska inskrifterna» af Upsalaprofessorn K. F. Johansson lemnar god upplysning, och hvilka utförligt behandlas af en framstående lärd, *G. Bühler,* i ett detta år utkommet arbete om brahmaalfabetets ursprung. Nämnda edikt äro affattade på tvänne fornindiska skriftarter: *kharosṭhi* eller indobaktriska och *brahma* eller fornindiska. Det råder intet tvifvel om, att det förra bildats af ett semitisk-arameiskt alfabet. Och äfven om det senares semitiska ursprung hafva länge framstående språkvetenskapsmän varit öfvertygade, ehuru de därvid haft blicken än på den ena, än på den andra semitiska skrifttypen. Så t. ex. har *Weber* jämfört det med det äldsta föniciska alfabetet

Jämförande tabell öfver de viktigaste s

Teckens betydelse, där denna ej särskildt angifvits	Semiti: Gammalsem. c. 900 f. K.: Mesastenen	Gammalfönic. å bronsskålen fr.Cyp.	Gammalhebreiska. Siloah-inskr. c. 700 f. K.	Föniciska. Esmunasar-inskr. c. 400 f. K.	Arameiska: På sigill och ädelstenar 700—300 f. K.	På egypt. papyr. 500—300 f. K.	Palmyr. 100—260 e. K.	Aram.-hebreisk kvadratskr. uppträd. omkr. tiden vid K. föd.	Nabateiska. Inskrifter 100—400 e. K.	Es…
Spir. len.	𐤀	𐤀	𐤀	𐤀	𐡀	𐡀	𐡠	א	𐢀	
b	𐤁	𐤁	𐤁	𐤁	𐡁	𐡁	𐡡	ב	𐢂	
g	𐤂		𐤂	𐤂	𐡂	𐡂	𐡢	ג	𐢃	
d	𐤃	𐤃	𐤃	𐤃	𐡃	𐡃	𐡣	ד	𐢄	
h	𐤄	𐤄	𐤄	𐤄	𐡄	𐡄	𐡤	ה	𐢅	
w	𐤅		𐤅	𐤅	𐡅	𐡅	𐡥	ו	𐢇	
z (franskt)	𐤆	𐤆	𐤆	𐤆	𐡆	𐡆	𐡦	ז	𐢈	
ḥ	𐤇	𐤇	𐤇	𐤇	𐡇	𐡇	𐡧	ח	𐢉	
ṭ	𐤈	𐤈		𐤈		𐡈	𐡨	ט	𐢊	
y (kons.)	𐤉	𐤉	𐤉	𐤉	𐡉	𐡉	𐡩	י	𐢌	
k	𐤊	𐤊	𐤊	𐤊	𐡊	𐡊	𐡪	כ ך	𐢎	
l	𐤋	𐤋	𐤋	𐤋	𐡋	𐡋	𐡫	ל	𐢐	
m	𐤌	𐤌	𐤌	𐤌	𐡌	𐡌	𐡬	מ ם	𐢑	
n	𐤍	𐤍	𐤍	𐤍	𐡍	𐡍	𐡮	נ ן	𐢓	
s	𐤎	𐤎		𐤎	𐡎	𐡎	𐡯	ס	𐢔	
Strup-t	𐤏	𐤏	𐤏	𐤏	𐡏	𐡏	𐡰	ע	𐢕	
p	𐤐		𐤐	𐤐	𐡐	𐡐	𐡱	פ ף	𐢖	
ṣ	𐤑	𐤑	𐤑	𐤑		𐡑	𐡲	צ ץ	𐢗	
ḳ	𐤒	𐤒	𐤒	𐤒		𐡒	𐡳	ק	𐢘	
r	𐤓	𐤓	𐤓	𐤓	𐡓	𐡓	𐡴	ר	𐢙	
s, š	𐤔	𐤔	𐤔	𐤔	𐡔	𐡔	𐡵	ש	𐢛	
t	𐤕	𐤕	𐤕	𐤕	𐡕	𐡕	𐡶	ת	𐢜	
ks										

ch de äldsta indoeuropeiska alfabeten.

Arabiska: Kufiska, uppkom. i 6 årh. e. K.	Arabiska: Neschi eller vanlig arabisk skrift, uppk. i midten af 7 årh. e. K.	Mineo-sabeiska. Inskrifter fr. långt före Kr. till öfver 500 e. Kr.	Äldre etiop., uppk. i 5 årh. e. K.	Indoeuropeiska: Äldsta grek. alfabet., på inskr. fr. midt. af 7 årh. f. K.	Indoeuropeiska: Äldsta lat. alfabet., uppkom. någon tid efter det föreg.	Indoeuropeiska: Kharosthi eller Indo-baktriska, uppk. c. 450 f. K.	Indoeuropeiska: Brahma- eller det äldsta indiska alfabet., uppk. kanske så tidigt som c. 800 f. K.
[illegible]	ا	[illegible]	[illegible]	A A	A A A A	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ب ب	[illegible]	[illegible]	B	B B	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ج ج	[illegible]	[illegible]	Γ Γ Λ	C C (=k, g)	[illegible]	[illegible]
[illegible]	د (=d), ذ (=dh)	[illegible]	[illegible]	Δ D D	D D	[illegible]	D D
[illegible]	ه ة	[illegible]	[illegible]	E = e	E = e	[illegible]	[illegible]
[illegible]	و	[illegible]	[illegible]	F Y Y (ü)	F = f, V = ü u	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ز ز	[illegible] = z, [illegible] = dh		I		[illegible] = j	[illegible] = j
[illegible]	ح = [illegible], خ (= ḫ)	[illegible] = h, [illegible] = ḫ	[illegible] = h, [illegible] = ḫ	H H = ê	H = h	[illegible]	[illegible] = gh
[illegible]	ط (= t), ظ (= z)	[illegible] = t, [illegible] = d	[illegible] = t, [illegible] = d	⊕			[illegible] = th
[illegible]	ي ي	[illegible]	[illegible]	[illegible]	I	[illegible] = y	[illegible] = y
[illegible]	ك ك	[illegible] = k, [illegible] = ġ	[illegible]	K K	K	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ل ل	[illegible]	Λ	Λ L	L L L	[illegible]	[illegible]
[illegible]	م م	[illegible]	[illegible]	M M	M M M M	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ن ن	[illegible]	[illegible]	N N	N	[illegible]	[illegible]
		[illegible]	[illegible]	⊞ ξ		[illegible]	[illegible]
[illegible]	ع غ (shaf. r, gutt. r)	o	▽	O = o	O = o		[illegible] = e
[illegible]	ف ف	◊	4	Γ Γ	Γ Γ P	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ص = ṣ, ض = ḍ	[illegible] = ṣ, [illegible] = ẓ	[illegible]	M M		[illegible] = tj	[illegible] = tj
[illegible]	ق ق	[illegible]	[illegible]	Φ ϙ	ϙ Q	[illegible] = kh	[illegible] = kh
[illegible]	ر ر	[illegible]	[illegible]	P P	P R R	[illegible]	[illegible]
[illegible]	س ش = š	[illegible] = š, [illegible] = s	[illegible]	Σ M	Σ S S	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ت = t, ث = th	X = t, [illegible] = th	[illegible]	T	T	[illegible]	[illegible]
					X		

och *Bühler* följer honom härutinnan väsentligen samt är för sin del öfvertygad om riktigheten af sin deduktion, då han bokstaf för bokstaf härleder brahma-tecknen ur motsvarande fornsemitiska. Han får härvid ofta tillgripa bakfram- och uppochnedpå-vändning; men vid sådant hafva vi redan så ofta vant oss, att vi icke mera förundra oss däröfver. Alltnog: de olika indiska alfabeten hafva all sannolikhet för sin härstamning från den fornsemitiska bokstafsskriften.

Lägger man nu härtill, att sannolikt *koreanernas* skrift utgått från den indiska, att äfven *mongolernas* förutsätter semitiskt ursprung, att *mandschu* går tillbaka på mongolernas, att den arabiska skriften användes af *perser, turkar* och flere andra orientaliska folk, så hafva vi inneslutit hela Asien, utom hufvudsakligen dess östliga del, norra Afrika samt delar af dess nordöstliga parti jämte ännu andra afrikanska områden, hela Europa samt de trakter af Amerika och Australien, som äga västerländsk kultur, i ett enda rikt utgrenadt alfabetiskt skriftsystem.

Sighvat Tordssons dikt »Fria ord».

Af

A. U. BÅÅTH.

Med allt fog kan man påstå, att de isländska konstdikterna ej komma till sin rätt i de vanliga metriska öfversättningarna — t. ex. H. Hildebrands i Konungaboken —, ej ens när man, som Rosenberg i Nordboernes Aandsliv, med utomordentligt besvär återgifver den forna poetiska formen med stafrim, hendingar och lika rytm.

Det specifika, poetiska bildspråk, som de gamle skalderna använde, är allt för främmande för oss och blir i vår smak konstladt och tröttsamt. Metern och rimmen afvika också alltför mycket från det, hvarvid vi äro vana.

I denna för oss så främmande — delvis frånstötande — skrud få de värkligen poetiska tankarne, det egentliga innehållet, det, som äger beståndande skönhet och ej rubbas af smakens — modets — omskiftelser, icke tillfälle att klart och rent uppfattas af någon annan än den, som är mycket väl förtrogen med det gamla poetiska språket. Men för honom behöfves icke någon öfversättning; han föredrager alltid originalet.

Läsningen af den poetiska öfversättningen bör i främsta rummet gifva ett estetiskt, ej ett antikvariskt intresserande intryck.

Det finnes alltså ingen annan råd än att i viss mån *dikta om* stycket, åtminstone så till vida, att öfversättaren fördjupar

sig i skaldens individuella kynne och uppfattningssätt till den grad, att han kan låta honom begagna den af *vår tids* poetiska former, som bäst passar honom och hans ämne, utan att ändock lämna sin stämning eller tankegång eller ens det poetiska uttrycket, där detta är oförändradt genom tiderna.

Ett försök i denna väg var t. ex. Franzéns återgifvande af konung Harald Hårdrådes »gammanvisor»; och försöket får väl anses ha på det hela slagit väl ut. Som det kan vara af intresse att se, huru en »ordagrannt» öfversatt halfstrof tager sig ut vid sidan af en poetiskt bearbetad, tillåter jag mig anföra följande

i H. Hildebrands öfversättning:

skred utmed Sikelön vida
skeppet — stolta vi voro —
lätt gick och väl, som oss lysste,
lyftings hjort med männen.

och i Franzéns bearbetning:

for ej mitt fartyg, den bruna hjort,
allt om Sicilien lyckligt och fort?
Har jag ej segrat, hvarhälst jag i land
fört mina gossar med svärd i hand?

Många torde föreställa sig, att dylika *omdiktningar i originalets anda* tillhöra blott poesien, icke filologien. Men sådan föreställning måste tvifvelsutan stämplas som ytlig och falsk. Ty filologien, såsom en sida af kulturhistorien, sysselsätter sig visst icke blott med literaturalstrets skal utan äfven — och än mer — med dess kärna. Och denna odödliga kärna, poemets själ, behöfver ej blott för den olärdes utan också för den facklärdes skull föryngra sitt föråldrade omhölje för att kunna klarare framstå i sin värkliga, innersta, evigt friska individualitet.

Men visserligen är uppgiften att värkställa en sådan föryngring i författarens egen anda icke lätt.

Att några spår af öfversättarens — bearbetarens — eget kynne komma att häfta vid, kan väl icke undgås. Och öfverhufvud kan han väl ej lyckas, om han ej är så pass andligen besläktad med den gamle skalden, att han kan göra dennes tankar och känslor till sina egna utan att förvanska dem.

Huru svårt företaget än är, böra försök dock göras, ty endast på experimentell väg kan man efter hand närma sig målet.

Det följande lilla stycket gör häller icke anspråk på annat än att vara ett *försök* i den antydda riktningen, likartadt med förf:s förut gjorda öfversättningar särskildt af Egil Skalle-Grimssons *Sonatorrek* och visorna i Kormaks saga.

Det är ett försök att låta isländingen Sighvat Tordsson i sina *Bersǫglisvísur* dikta så, att vi år 1898 kunna fullt förstå det, som år 1038 var ett enkelt och naturligt uttryck för hans bekymrade och hängifna skaldehjärta.

Poemet *Bersǫglisvísur* är märkligt såsom ensamtstående bland skaldedikterna, hvilka äljes i regeln förhärliga en furste eller någon gång försmäda en fiende (»nid»). Här är det den trogne undersåtens och vännens öppna, ärliga varningsord. *Bersǫglisvísur* är ett poetiskt motstycke till Torgny lagmans tal inför Olof Skötkonung — men olika i tonen, såsom författarens från Torgnys mycket skiljaktiga lynne och ställning kräfde. Syftet är dock detsamma: att häjda konungen, då han, döf för folkets önskningar och för rättvisan, egenvilligt går fram mot sitt eget fördärf.

Snorre Sturlesson lämnar som en inledning till dikten följande upplysningar.

När konung Magnus, sedan kallad den gode, fått sin makt befäst i Norge samt slutit fred och ingått vänskap med Harda-Knut, började han, utan tvifvel påvärkad af mindre lyckliga, fanatiska rådgifvare, att undersöka, hvilka af landsmännen varit emot hans fader, helig Olof, och särskildt varit vållande till hans tragiska slut, hans fall i slaget vid Stiklastad.

Kung Magnus blef då så hård i sinnet, att han t. o. m. lämnade sin egen yxa till den man, som fällde den gamle Hårek från Tjotta. Andra af faderns motståndare dref han ur landet; han indrog deras gods, eller straffade han dem på annat sätt. Särskildt nämner Snorre, att han lät nedhugga deras boskap.

Allt detta väckte naturligtvis mycken ovilja och bittert hat emot den unge fursten.

»Bönderna började att knota och säga mellan sig:

Hvad månne den här konungen kan hafva i sinnet, då han bryter den lag, som konung Håkan den gode gaf oss? Minnes han ej, att vi aldrig tålt orätt? Nog kommer han att få samma öde som sin fader och andra höfdingar, hvilka vi togo lifvet af, när vi ledsnat vid deras öfvermod och laglöshet.

Så knotade man vida omkring i landet».

Ja, det gick så långt, att landskapet Sogns innebyggare redan begynte rusta sig till ett kraftigt uppror, som, om det utbrutit, säkerligen skulle hafva gifvit signalen till ett allmänt och sorgligt borgarkrig.

Den unge konungens sanna vänner, bland hvilka äfven var skalden Sighvat, insågo snart, att konungen måste ändra sitt handlingssätt, de samlades därför till rådplägning samt kommo öfverens om, att en af dem skulle genom lottdragning väljas att för konungen omtala den hotande faran. Och det gick så, att Sighvat Tordsson fick lotten.

Sighvat diktade då en »flock, som kallades *Bersǫglisvísur*», d. v. s. visor, i hvilka sanningen framställdes bar, utan smink.

Troligen är, såsom Finnur Jónsson anmärker, den största delen af dikten bevarad. Ursprungligen torde den hafva bestått af 20 strofer.

Vid öfversättningen af den fornnordiska titeln har jag låtit leda mig af den för en *svensk* närliggande associationen med det Tegnérska

orden äro *fria* i nordisk kungasal.

De tre första stroferna har jag omarbetat till tvenne, medan jag i öfrigt följt den af Finnur Jónsson — i hans literaturhistoria och i hans omtryck af *Carmina Norrœna* — föreslagna täxten och ordningen. —

På svenska skulle alltså den dikt, som Sighvat af nyssnämda anledning kvad inför konung Magnus, kunna återgifvas sålunda:

Jag var med fursten,
din fader, konung!
som bjöd åt fulltrogna
män sitt guld.
Han gaf ett lysande
namn åt tiden,

då han var konung,
mot folket huld.
Din fader följde
jag jämt i striden,
när med sin skara
han fram sig slog.
Han med vårt följe
så höll till godo,
som höga eken
med småväxt skog.

Din fader, Magnus!
var djärf i kampen,
mot landets fiender
godt han stred —
den striden måste,
för frid han kämpa.
Nu är allt folket
till freds därmed.
Han endast värnade
kunga-arfvet,
det var sitt rike
han gaf försvar.
Och alla modiga
hjärtan slogo
därvid af glädje --
så stred din far!

Han, konung Håkan,
som föll vid Fitja,
som landets våldsmän
till straffdom dref,
han vardt i landet
dock folklig kallad,
han af allt folket
dock älskad blef.
Den blides lagar
man följt dem sedan,
följt fostersonen
af Adalsten.
Att detta minne
ifrån sig lämna,
därtill hvar bonde
ännu är sen.

Jag tror, att bönder
och jarlar äfven

förstått att kora
sig kungar rätt,
ty vet: Olaverna
hafva aldrig
en landsmans ägor
med våld beträdt.
Ty Haraldssonen,
den alltid hulde,
och Tryggvasonen
med namn som han —
de höllo själfva
de goda lagar,
i riket gifvits
hvarenda man.

Ung var jag med dig,
du herre Magnus!
den höst du lände
hit österfrån.
Du skulle ensam
allt landet hägna —
så sade ryktet,
du Olofs son!
När folket hörde,
du kräfde riket,
att, drott! du lefde,
dess fröjd blef spord:
det strax sig tyckte
med båda händer
ha dragit himmelen
ned till jord.

Jag sporde, Magnus!
de lömska orden,
din faders fiender
ofta sagt,
de ord, mitt öra
fick höra ständigt,
i hvilka sveket
var lönligt lagdt.
Hvart ord till honom,
vår herre, bar jag,
jag bar det fram med
en helig håg.
I trohet aldrig
din skald har vacklat,

fastän han faran
af sanning såg.

Ej vred du vare
på män, som råden
dig ge — när sanning
de säga klart!
Blir ut den talad,
åt drottens ära
den endast gifver
dess högre fart.
Vet, bonden klagar,
att nu han äger
en lag, en annan,
som sämre är,
än den, du lofvat
i Ulfvasunden —
om lögn ej folket
på tungan bär!

Jag hör, att sognbor
i söder knorra.
Sin kung ger Sighvat
nu det besked:
ej folkstrid fresta
du må, o herre!
men stundar fäjd dock,
så far jag med.
Vi vapenklädde
och segerlystna
till mötet gå som
din sköldeborg.
Vi, kung! dig värje —
men huru länge
skall landet tyngas
af sådan sorg?

Säg, hvem dig äggar,
hämdstränge herre!
så lömskt att falla
ditt ord i rygg,
att tvärt det brytes?
I strid du ofta
de klara klingorna
mötte trygg!
Ordhållig vare

all folkets furste,
han, som kan byte
i fäjder få!
Det aldrig höfves
dig, kampens herre!
att gifvet löfte
i sönder slå.

Säg, hvem dig äggar,
du kampens herre!
att bönders boskap
så hugga ned?
Att öfverväld
inom landet öfva
förut ej varit
en konungs sed.
Ej någon dristat
förut att gifva
så uselt råd till
en drott så ung.
Jag vet, att landet
vid rån har ledsnat.
På dig nu vredgas
ditt folk, o kung!

Det bådar fara,
hvad nyss jag hörde:
dig gråhårsmännen
ock bjuda hot.
Emot sin konung
de stånda alla.
Mot slikt i tide
må rådas bot!
Vet, männen lägga
upp råd tillsammans,
enhvar där hemma
betänkt sitt ve,
när under fällen
han hufvu't stuckit.
Nu tiger folket —
din fara se!

Du, tjufvars ovän!
må på det rykte,
som far bland folket
du gifva akt.

För långt ej sträcke
du starka handen,
du bruke hofsamt,
o drott, din makt!
Mig hör — åt rasslet
af hvassa vapen
åt klang af spjuten
du fröjdas än,
till bondens vilja
du äfven lyssne!
Den man, dig varnar,
han är din vän.

Ett och detsamma
de ädle männen
med sanning säga,
så jag det hör:
att han, min konung,
de fria böndernas
ärfda odal
till eget gör.
Med rätt de säga,
att kungen rånar;
ty efter domar,
som fällts i fläng,
de nödgats lämna
sin jord ifrån sig
till kungens fogde,
som ståtar sträng.

Du Norges herre!
låt städs den arme
liksom den lycklige
njuta lag!
Du gifmild vare
alltjämt, o konung!
Det ord, du gifvit,
ej åter tag!

Din fader Olof,
den ärofulle,
mig lät bland skalder
stå främst i led.
Mig Olof digre
gaf dryga skänker,
gaf gyllne ringar;

det var hans sed.
Jag mycket ofta
å bägge armarna
bålde härskarens
ringar bar,
men, kung! jag sällan
i orättfärdiga,
leda strider
med honom var.

Vet, Sighvats tankar
nu gå till mannen,
som lätt han råkar,
till Harda-Knut —
om ej den veksinte
herren Magnus
i famnen tager
sin skald till slut.
Med edra fäder
jag varit samman,
helt ung min tunga
med guld mig glädt:
fick sångarlön jag
i tidig ungdom,
förrän ett skäggstrå
min haka klädt!

Jag önskar, sonen
af digre Olof
sin sak må bättra
i dag alltre'n.
Det sägs om mannen,
som tveksamt dröjer:
hans sak får vänta,
tills kväll blir sen.
Emellan oss är
en helig vänskap,
mot dig, kung Magnus!
jag skonsam är.
Hälst vill jag lefva
och dö med Magnus —
allt Haralds Norge,
han skydd beskär!

»Konungen,» säger Snorre, »rättade sig efter denna påminnelse. Också var det många andra, som talade denna sak

för honom. Till sist höll han rådplägning med sina klokaste män, och kommo de öfverens om, hvad som borde vara lag.

Sedan lät konung Magnus skrifva den lagbok, som kallas Grågås och ännu finnes i Trondhjem.[1]

Därefter blef han vänsäll och afhållen af allt folket, och för den skull vardt han kallad Magnus den gode.»

[1] D. v. s. Frostatingslagen.

De editione Thomae Magistri Eclogae a Laurentio Norrmanno parata.

Scripsit

LARS WÅHLIN.

Satis constat Laurentium Norrmannum,[1] celeberrimum quondam in academia Vpsaliensi professorem, Thomae Magistri studiosissimum fuisse, nec solum Thomae Laudationem Gregorii Theologi, Orationes gratulatorias IV, Epistolas VIII e codice Rålambiano (anno 1693) edidisse, uerum etiam Eclogam uocum atticarum cura sua comprehendisse. sed de opera, quam in Thomanam Eclogam contulit, adhuc pauca cognita sunt. in uita orationibus et programmatis Norrmanni praefixa Andreas Norrelius[2] haec uerba facit: »Ejusdem [i. e. Thomae Magistri] Ὀνομάτων Ἀττικῶν ἐκλογὰς, tanta diligentia ac cura perscrutatus est, ut singula, ab optimis Graeciae Scriptoribus in rei certitudinem ac fidem a Thoma allata testimonia, investigarit, examinarit & ipsa loca, unde depromta sunt, in oris sui exemplaris, quod ex Michaëlis Vascosani editione A. 1537.[3] possidebat, fideliter citarit, passim adjectis Emendationibus suis ac

[1] Laurentius Norrmannus, qui graecarum litterarum existimator suae aetatis princeps habebatur, natus est anno 1651; professor extraordinarius anno 1682 constitutus est Vpsaliæ, ubi deinceps uariis muneribus academicis ornatus est. anno 1702 episcopus Gotoburgensis nominatus est, sed munere functus non est. cum anno 1703 morte interciperetur.

[2] L. NORRMANNI orationes panegyricæ et nonnulla programmata. Stockholmiæ 1738. p. XXIX sq.

[3] Perperam pro a. 1532.

Notulis criticis. Hinc manifestum esse crediderim, Eum item in animo habuisse hasce Thomae Magistri Eclogas, sua lima expolitas, denuo edere. Et sane recordor me in Collegio Privato ab Eo audivisse, quot, quantisque vitiis Blancardina earundem ἔκδοσις laboret, quamque juvaret, aliam, a sphalmatibus ac erroribus repurgatam, habere. Ceterum quod NOSTRO Musis invisa Libitina negavit, magna Orbis Eruditi Ornamenta ac Lumina, Summe Reverendi Viri, Diœceseos Lincopensis Praesul, & Sacrorum Hamburgensium Antistes, Domini Doctores, ERICUS BENZELIUS,[1] & JO. CHRISTOPHORUS WOLFIUS, Semonis istius nomini reddent. Ille enim pro studio ac zelo, quo de Graecis literis ac Historia Patriae immortaliter meritus est, curas NORRMANNIANAS in Thomae Eclogas describi curavit, easdemque simul cum suis, Hamburgum ad laudatum Virum, amicum suum aestimatissimum, misit: quin autem hic, cujus in rem literariam merita, sera praedicabit posteritas, fidem de illis, una cum ipso libello, edendis datam, liberaturus sit, ejus constantia amor & ardor bonos rarosque libros divulgendi, dubitare non sinunt.»

Iam ante Wolfius ipse Lexiphili nomine assumpto in commentariolo de editionibus Eclogae uocum atticarum Thomae Magistri edito[2] huius rei mentionem fecerat. ibi enim postquam editiones superiores et libros manu scriptos recensuit, quaeque rationes in noua editione adornanda sequendae essent, exposuit, profitetur se consilium libelli recognoscendi cepisse, perficiendum aliquando, si alia, quibus tum quidem distineretur, permisissent, atque inter adiumenta, quae in promptu essent, enumerat Norrmanni annotationes, quas maxima sui parte dicit in iudicandis ueterum, quos Thomas attulit, locis occupari, et Erici Benzelii collationem cum editione Vascosani et codice ms. collegii noui Oxoniensis institutam. in fine speciminis loco addit annotationes nonnullas secundum editionem Blancardi concinnatas.

---

[1] Benzelius ipse Thomam edere in animo habuisse uidetur: certe J. H. Lederlinus litteris anno 1701 ad Benzelium datis ait: »Quid Thomas tuus Magister, anne lucem publicam jam conspicatus est?» Cfr FORSSELL in uita Benzelii, Sv. Akad:s handl. ifrån år 1796. D. 58, p. 468.

[2] LEXIPHILI Notitia editionum Eclogarum vocum Atticarum Thomae Magistri, quae adhuc exstant, & consilium, quomodo accuratior aliqua parari possit. Miscellaneae observationes criticae in auctores veteres et recentiores. Vol. V. Tom. III. Amstelaedami 1735. p. 28 sqq.

Post Norrelium annotationes Normanni commemorat Olauus Celsius,[1] qui addit eas post Wolfii, summi polyhistoris fata,[2] Hamburgi delitescere.

Tandem anno 1757 Lugduni Batauorum prodiit noua Thomae editio, cuius auctor Bernardus, medicus Amstelodamensis, in titulo fertur, quamquam longe maior pars Oudendorpio debetur. inter nomina eorum, quorum notis haec editio instructa est, Norrmanni, Benzelii, Wolfii quoque leguntur, atque in praefatione Oudendorpius de horum notis haec uerba facit: »Primum parvas . . . LAUR. NORMANNI, ERICI BENZELII, J. CHR. WOLFII . . . notulas ac conjecturas, ex inpressis, quibus olim usi fuerant, exemplaribus excerptas, typis describi curavi. Tum ad manum mihi fuere variae lectiones, quas ER. BENZELIUS e Codice MSto Collegii Novi Oxoniensis chartaceo, mense Aprili An. MDCC. hauserat, mihique cum suis & aliorum conjectaneis saepius laudatus WOLFIUS donarat.»

Inter nostrae terrae uiros doctos magnas spes haec editio excitasse uidetur, nimirum quod crederent Norrmannum et Benzelium inde maximam doctrinae laudem reportaturos esse. ut in actis, quae "Den Swenska Mercurius" uocantur, ubi huius libri mentio fit,[3] haec dicuntur: "Alla älskare af det Grekiska språket mottaga med nöje denna wakra Edition af Thomas. . . . alla woro de [i. e. superiores editiones] ganska felagtiga. Deremot är denna så mycket fulkomligare . . . . Prof. Oudendorp i Leiden har gifwit underrättelse i Företalet om denna nya uplagans förbätringar, som blifwit skickade och erhålne från Paris, Strasburg, Oxford, Upsala, Leipzig, Leiden och annorstädes. Tilräckeliga anmärkningar fattas ingalunda, och til deras dugelighet kan man hafwa et särdeles förtroende, när man endast läser de lärda namn, som finnas upräknade på Titelbladet. Om wåra Normans och Benzelii förtjenster torde jag nämna något i synnerhet, då jag får sjelfwa arbetet i händerna."

Sed horum merita, quae quidem ex eo libro apparerent, spei respondisse non uidentur, quoniam nihil usquam postea

[1] Bibliothecæ Upsaliensis historia. Upsaliæ 1745. p. 130. — Cfr etiam FANTII Historiola literaturæ Græcæ in Suecia. Sectio II. Upsaliæ 1781—84. p. 72.

[2] Wolfius obiit anno 1739.

[3] IV: 1. (1758) p. 97 sq.

de hac re commemoratum inuenitur. nec mirum: nam profecto perpaucae sunt notulae quibus Norrmanni et Benzelii nomina inscribuntur; raro quoque eorum in suis annotationibus mentionem facit Oudendorpius.

Haec fere sunt, quae de Norrmanni in Thomam curis innotuerunt, sed iam plenior notitia hauriri potest e duobus fontibus diu neglectis atque obliuione obrutis.

Ac primum quidem exemplum editionis Vascosanae, cuius marginibus Norrmannus obseruationes suas alleuit, post mortem Norrmanni Benzelio traditum una cum reliquis libris Benzelii anno 1757 bibliothecae Lincopensi insertum est, ubi adhuc seruatur, et his obseruationibus perspectis plane apparet Norrmannum id egisse, ut nouam editionem Thomae pararet. nam non solum locos scriptorum a Thoma allatos examinauit, et ubi in editionibus inueniantur, accuratius indicauit, sed totum fere contextum notis criticis conspersit et refinxit.[1]

Sed et alterum documentum, et id quidem luculentius, studii Norrmanni exstat. nam in bibliotheca Lundensi asseruatur liber manu scriptus (olim B. N. Msc. 4:to N. 69, nunc Bibl. Ms. S. 4:o 1 notatus) forma quadrata, 252 paginas complectens, quae continet contextum Thomanae eclogae manu Norrmanni depictum et uariis notis instructum. in fine huius libri haec leguntur: »Finiebam Strahlsundae A. CIↃIↃCXCVI Decemb. d. XIX. Laurentius Norrmannus«.[2] quod uero Norrmannus dicit se anno 1696 finiisse, hoc spectare non potest nisi ad ipsum contextum exscriptum, nam in notis additis compluribus locis rationem habet collationis codicis Oxoniensis, quam instituit Benzelius, et eam collationem Benzelius anno 1700 fecit. uidetur igitur post contextum exscriptum notas paullatim[3] addidisse.

---

[1] Praeterea ex hoc libro uidere licet Norrmannum studium contulisse etiam in scriptores, quos Vascosanus Thomae annexuit, Phrynichum et imprimis Moschopulum, ad quem uarias lectiones e codice Rålambiano annotauit.

[2] Inuolucro posteriori hanc annotationem alleuit nescio quis: "Thetta Græciske scriptum hafwer dhen för sin höga Lärdom så wyda berömde Mannen, Sahl. herr Biskoppen, Laurentius Norrmannus, med sin egen Hand skrifwit." sed plagula libro nunc addita, qua annotatione graeca Norrmannus dicit se librum quendam eximium graecum Holmiae septem thaleris emisse, non huc pertinere uidetur.

[3] Ex atramenti colore apparet non omnes notas simul asscriptas esse.

atque opus absolutum non esse cum ex eo apparet, quod notae aliis locis frequentissimae sunt, aliis prorsus desiderantur, tum uel maxime ex eo, quod signum, quod uocibus, ad quas pertinent annotationes, affigi solet, interdum, praecipue in posteriore parte occurrit, quamquam nulla addita est nota. sed his locis saepe annotationes in exemplo editionis Vascosanae additae inueniuntur : rursus interdum in hac editione signum alicui uoci additur nulla apposita nota, cum in libro manu scripto exstet obseruatio. praeterea, etsi nonnullis locis Norrmannus sententiam mutasse uidetur, omnino annotata editioni inserta (quae in posterum A nominabo) et liber manu scriptus (B) in summa rerum conspirant, ita tamen, ut in B notae pleniores et fusius pertextae sint. accedit porro in B nouum notarum genus, nam praeter eas, quae in locis scriptorum laudandis et examinandis uersantur uel ad rem criticam pertinent, aliae comparent, quibus Norrmannus id agit, ut praecepta Thomae cum aliorum grammaticorum praeceptis usuque ueterum scriptorum accuratius conferat.

Iam uero, cum melius de iis iudicare liceat, quae Norrmannus in Thomam contulit, consentaneum uidetur permixtam notarum farraginem editioni Oudendorpianae additam paullo accuratius inspicere et in comparationem uocare. quod ad Norrmannum attinet, testimonia non solum ex A sed etiam e B citabo, quo magis eluceat, quaenam ratio inter utriusque copias intercedat, quamquam B iis, qui hanc editionem adornarunt, incognitum fuit.

Ac primum quidem apparet lectiones, quae in Oudendorpii editione Norrmanno asscribuntur, plerumque in A et in B inueniri. exempla haec fere sunt:

Ed. Oudend. p. 3 (ed. Ritschel.[1] p. 48 u. 10) »Τινὰ μὲν.] Τὰ μὲν, τὰ δὲ NORMANNUS.» A: »mallem τὰ». in B legitur τινὰ, sed apparet Norrmannum ad hanc paragraphum notam scribere uoluisse.

p. 40 (16: 2) »'Αμῶς.] Melius uidetur ἀμὸς, & sic margini adscipserat *Normannus*. . . . OUDEND.» margini appictum est et in A et in B.

[1] THOMAE MAGISTRI sive Theoduli Monachi Ecloga vocum atticarum. Ex recensione et cum prolegomenis F. Ritschelii. Halis Saxonum 1832.

p. 63 sq. (24: 17). »Γύνις.] Ita rescripsi . . . licet *Normann.* malit γύννις . . . OUDEND.» γύννις margini appictum est et in A et in B.

p. 73 (31: 13) »Καὶ τοῦτο.] Fors. ὅτι τ. NORMANN.» margini appictum et in A et in B. (Ritschelius Normannum non recte intellexit.)

p. 90 (11: 6) »Τὸ ἐπάγω.] . . . Recte *Normann.* margini allevit ἀπάγω . . . OUDEND.» sic et in A et in B.

p. 98 (49: 12) »Ἢ ἀπολύω] . . . Forte addendum κάλλιον. NORM. A: »f. add. κάλλιον.» B κάλλιον textui inserit uncis inclusum.

p. 120 (21: 5) »'Ατενοῦς εἴδους.] Forte ἤθους. NORMANN.» sic et in A et in B.

p. 139 (57: 2) Oudendorpius refert Norrmannum βλάκιον emendasse in βλακικὸν, quod in A margini est appictum. in B ad βλάκιον haec annotata sunt: »Est βλάκιον itidem apud Phrynichum, et βλακίων apud Varinū. ego mallem βλακακὸν· quod Veteribus in usu est.»

p. 170 (55: 12) dicit Oudendorpius Norrmannum olim uidisse αἰτικῆς, quod est in ed. Vasc., esse pro αἰτιατικῆς. in A. litteras ιατ addidit. in B rectam lectionem reposuit hanc annotationem addens: »Βοῦν in editis est [Norrm. habet βοῦς]. neque tamen puerile mendum nuperos editores advertit. mox iidem ex τῆς αἰτικῆς pro ἀιτιατικῆς fecerunt 'Αττικῆς. hoccine emendare est? quamquam vero σπανίως εὕρηται οἱ βοῦς pro οἱ βόες. ut recte Constant. Lascaris p. 263. reperitur tamen etiam in prosâ. sic ὀπισθονόμοι καλούμενοι βοῦς, Athenæus extremo libro quinto. sic αἱ βοῦς, Aristot. Hist. Anim. VI. 29. Pausanias 223 C.»

p. 181 (73: 1) Abreschius commemorat Norrmannum ad Arist. putare pro γαργαλίζουσι in loco Aristideo apud Thomam refingendum esse γαργαλίσαι τινῶν. atque in A γαργαλίσαι asscripsit, sed in B γαργαλίζουσι retinet nota adiecta: »Ed. γαργαλίσαι τινῶν.»

p. 270 (127: 4) »εἶθ' ἔμηλεν] . . . Sed MSS. Leidd. ἔμελλεν, quod *Normannus* margini jam adlevit . . . OUD.» in A textum Vasc. correxit, in B ueram lectionem tacite reposuit.

p. 348 (157: 5) Oudendorpius refert Norrmannum uidisse scribendum esse ἐπιλέλησαι pro λέλησαι uel ἐλέλησαι. in A textum

Vasc. correxit. in B primo fuit, ut uidetur, λέλησαι, sed correctum est in ἐπιλέλησαι. in ora addita fuit nota postea erasa: »mirifice antea edebatur ἐλέλησαι.»

p. 611 (234: 1) Norrmannus dicitur Thomam emendasse e Aristide in Arist. ed. Ups. et πρόη pro πρώην scripsisse. in A margini appictum: »πρόη Arist. 6.» B habet πρόη, ad quod annotatum est: »perperam ap. Nostrū πρώην.»

p. 664 (263: 4) Τὸ ἐνεστὸς.] L. ἐνεστὼς emendante Normanno, & sic MS. B. WOLF.» in A ea lectio margini asscripta, in B tacite reposita est.

p. 847 (359: 6) »Τινὸς αὐτῶν.] Forte τινὲς. NORMANN.» in A haec nota asscripta, in B. lectio tacite reposita.

Sed nonnullis locis lectiones uel notæ, quae Norrmanno attribuuntur, neque in A neque in B inueniuntur:

p. 114 (4: 7 sqq.) Oudendorpius contendit Norrmannum putasse »in *Thoma* reponendum ubique ἀρτοκόπους, ut *Phrynicho* obloqui voluerit hic quoque, ut alibi facit.» in A ad hunc locum nihil annotatum est, sed ad ἀρτοποιοὺς p. 116: 15 ed. Ritschel. asscriptum est ἀρτοκόπους. in B ad priorem locum haec leguntur: »Exstant duæ hodie Libanii Orationes altera πρὸς Ἰκάριον, al[tera] κατὰ Ἰκαρίου, in quibus quae heic adfert Noster nusquam comparent, in ea tamen κατὰ Ἰκαρίου et ἀ[ρ]τοποιοὶ p. 463 c et Ἀρτοκόποι p. 468 leguntur. Ἀρτοπόπος Pollux etiam 330, 13 et Phrynichus 36 commendant. cetera autem usus magis frequentat.» altero loco ἀρτοποιοὺς retinetur adiecta hac nota: »Ed. ἀρτοκόπους.»

p. 327 (146: 11) Witter dicit Norrmannum ad Arist. p. 162 legi uoluisse ἐμαυτὸν pro ἑαυτὸν. in A ἑαυτὸν lineola sublita notatur, sed nulla exstat obseruatio (erasa est littera in margine). in B nihil de hac re inuenitur. ac Witter, a quo deceptus est Ritschelius, Norrmannum non intellexit. N. nihil dicit l. l. nisi ἑαυτὸν pro ἐμαυτὸν h. l. usurpari. Cfr notam Hemsterhusii in ed. Oud.

p. 358 (113: 10) »Καὶ ἐξεπίτηδες.] οὐκ MS. Oxon. Sed alibi repetitur: ubi deest οὐκ. Confer *Aristid.* pag. 104. B. NORMANN.» A nihil tale habet, nisi quod additum est: »inf. p. 96.» in B haec leguntur: »totidem uerbis recurrebant

N. CLXVIII[1] post ἐξαπιναίως, ubi induximus.» Nescio an Benzelii sit nota errore Norrmanno tributa.

Tum uero apertum mihi fuit omnes coniecturas et notas, quae Wolfii feruntur, admodum paucis exceptis, Norrmanno recte tribuendas esse: duos enim uiros tot locis eadem coniectura assecutos esse iisdemque fere uerbis usos, uix credibile est, ac suspicionem ualde auget, quod, ut ante dictum est, Norrmanni annotationes Wolfio transmissae sunt. nec tamen contenderim Wolfium scientem uolentemque aliena occupasse. uerisimile est eum Norrmanni coniecturas sui exempli margini inseruisse sed raro Norrmanni nomen apposuisse[2], tum Oudendorpium putasse omnia, quae a Wolfio annotata reperiret nullo nomine adiecto, ab eo profecta esse. nam quod dicit Oudendorpius se Laur. Norrmanni notulas ac coniecturas ex impresso, quo olim usus esset, exemplari excerptas typis describendas curasse, hoc non ita accipiendum uidetur, ut credamus eum suis oculis schedas Benzelii inspexisse, nedum ipsum Norrmanni exemplum; haud dubie ubique de Norrmanno relata retulit. sed exempla proferamus.

p. 44 (15: 3—4) »Ἀμφίετες.] Lege ex *Phavor.* Ἀμφίετες, τὸ κατ' ἔτος· ἔστι δὲ ἀντὶ τοῦ, κατ' ἐνιαυτόν. ὡσαύτως δὲ καὶ ἀμφημερινὸν ἤγουν καθημερινόν. WOLF.» ita Norrmannus in A textum e Varino constituit. in B retinuit οὐ κατ' ἔτος et οὐ καθημερινόν et notas, quas ad hos locos scripserat, erasit.

p. 68 (26: 4) »Ἐξεπαγγελίας.] Fortasse ἐξαπαγγελίας. WOLF.» idem in A. B habet ἐξεπαγγελίας.

p. 182 (72: 7) Oudendorpius dicit Wolfium legendum uoluisse γαστρὶ δοῦλος. in A margini asscripta est haec lectio. B eam in contextu habet adiecta nota: »Ed. γαστρίδουλος.»

p. 198 (97: 10) Oudendorpius dicit Wolfium putasse hic ex Ammonio supplendum Δαμάλης ὁ ἄῤῥην μόσχος. in A haec nota exstat: »supple ex Ammon. Δαμάλης ὁ ἄρρην μόσχος.» in B hoc supplementum desideratur.

p. 207 (94: 1) »Καὶ δημόσιος] Recte Cl. *Wolf.* margini allevit δήμιος . . . OUDEND.» idem Norrmannus in A margini alleuit,

[1] Norrmannus singulis notationibus Thomae numeros praefixit.

[2] Cfr annotationum specimen, quod edidit Misc. Obss. l. l.

sed paullo infra ad locum Aeschinis. B ad hunc locum habet: »Ed. δήμιος.»

p. 216 (104: 16) Ad uocem διαχορεσθεῖσα annotauit Oudendorpius Wolfium legisse διαχορευθεῖσα uel διαχορηθεῖσα. et in A et in B Norrmannus has lectiones asscripsit.

p. 221 (93: 15) »Εἰσὶν.] Deest textui *Synesii*, Ep. 57. eique reddendum censet Cl. WOLFIUS.» A et B hanc notam habent: »reddendum Synesio.»

p. 240 (83: 9) »Τοῖς ἰδίοις.] Praepositionem ἐν addi volebat *Wolfius*». in A et B: »add. ἐν.»

p. 241 (100: 14) [pro αὐτὸς] »Forte εἰκὸς. WOLF.» idem in A asscriptum, B retinet αὐτὸς.

p. 264 (137: 1) Oudendorpius dicit Wolfium uoci ἐδάφων bene asscripsisse: »F. ἐδαφέων.» A habet: »f. ἐδαφέων», B: »an ἐδαφέων.»

p. 271 (153: 4) »Τὸ δικαίως.] Ed. Vasc. δίκαιος. sic Call. at *Moschop.* p. 19 δικάιως [!]. WOLF.» in A haec sunt: »sic Call. at δικαίως Moschop.» in B δικαίως repositum est et asterisco sed nulla nota præditum.

p. 295 (148: 5) »Ἔχοντα.] Forte ἔχον WOLF.» in A: »f. ἔχον.» in B: »l. ἔχον.»

p. 340 (121: 6) »Καὶ ἐπιστολὴ.] F. ἐπιτολή. *Heins. Phavor.* Recte. WOLF. Ἐπιτολὴ παρ' Αἰσχύλῳ.] F. ἐπιστολή. *Heins. Phav.* Recte. IDEM.» in A: »1 ἐπιτολὴ 2 ἐπιστολὴ Var. recte.» in B haec nota exstat: »ἐπιτολὴ ἀντὶ τοῦ προσταγή. ὃ δὴ καὶ ἐπιστολὴ παρ' αἰσχύλῳ etc. sic restituimus ex Varino. sed ἐπιτολὴ notione mandati rarum in prosâ. τῆς ἐπιτολῆς μεμνημένη. Herodot. IV. 10.»

p. 355 (127: 17) »Τοῦτ' ἐπίστω.] Sed vulgo ἐπίστασ' vs. 1387. Utrumque saepius usurpat. *Sophocles.* WOLF.» in A: »ἐπίστασο Ed. utrumque sæpius usurpat.» in B: »In nostris libris, etiam apud Scholiastem, hoc loco ἐπίστασο est. itemque versu 990. 1091. 1408. et Oedipo Tyranno. 858. et Antigonâ. 311. 408. ut etiam ἐξεπίστασο Oedipo ἐπὶ κολωνῷ. 1581. Rursus ἐπίστω. Ἠλέκτρᾳ. 618. 1039. Oedipo Tyr. 666. Trachiniis. 185. Philoctete. 420. 569. 1235. 1320. amat hanc contractionem et Xenophon. 73, b. 512, b. 572, b.»

p. 361 (123: 5) »Ἢ ὥσπερ Θουκυδίδης.] Dele ἤ. WOLF.» in A et B ad ἤ annotatum: »tolle».

p. 366 (160: 7) »Ἔν τῇ.] Τῷ, ut alibi & mox. *Phavor.* Wolf.» in A: »τῷ ut alibi, et mox. Var.» in B: »passim alibi τῷ.»

p. 369 (135: 12) »Προσεῖπον.] L. προσεπεῖπον. Wolf.» in A eadem nota, in B προσεπεῖπον repositum est et asterisco praeditum, sed nulla nota addita est.

p. 371 (146: 1) »Ἐστιγχεν, οὐχ ἔστιζε.] Forsan ἔστιχε. Wolf.» eadem nota in A. in B ἔστιζε retinetur.

p. 385 (109: 3) Oudendorpius commemorat Wolfium pro ἀπευθύνομαι coniecisse ἐπευθύνομαι. et A et B habent: »f. ἐπευθ.»

p. 413 (167: 2) »Οὐ πυρός τι ὑποχρύπτω.] Fors τὸ. Wolf.» idem est in A et B.

p. 445 (181: 2) »Ἀριστείδης.] Immo *Libanius* πρεσβευτιχῷ πρὸς Ἰουλιανόν T. II. p. 158. D. Wolf.» hanc notam et A et B habent.

p 497 (192: 1) »Ἀποβάλλειν γὰρ.] Forte addendum τὴν αὔξησιν. Wolf.»[1] idem est in A et B.

p. 538 (210: 15) »Τίλη.] . . . Leg. τύλη. & sic *Heins.* Wolf.» in A margini asscriptum est τύλη, in B textui insertum addita nota »male editi τίλη.»

p. 538 (219: 14) »οὐ μόνον χοινῷ. &c.] . . . Leg. χοινωνῷ. Wolf.» idem in A margini asscriptum, in B textui insertum addita nota: »Ed. male χοινῷ. Var.»

p. 616 (243: 13) »Ἀντὶ μιμητὴν.] Adde τοῦ. Wolf.» idem in A margini asscriptum, in B textui insertum est uncis inclusum.

p. 646 (260: 11) Oudendorpius narrat Wolfium ad uocem τίθεται margini adleuisse τίθεσθαι. in A et B: »f. τίθεσθαι.»

p. 659 (258: 6) Oudendorpius dicit Wolfium asscripsisse loca, ubi hodie apud Xenophontem ὀσμὴ editur (nam Thomas contendit eum ὀδμὴ dicere). in A haec nota est: »Ex Phryn. 29. sed apud Xenophontem hodie ὀσμὴ editur 830, c. d. 831, b. 979, b. c. d » in A: »Ita pariter et Phrynichus hoc nomine Xenophontem notat, verum nostris in libris hodie ὀσμὴ scribitur . . .» [deinde eosdem locos enumerat].

p. 663 (270: 16) »Καὶ ἐπὶ εὐχτιχοῦ.] Adde καὶ ἐπὶ ὑποταχτιχοῦ. WOLF.» idem in A margini asscriptum est, in B textui insertum uncis inclusum addita nota: »Add.»

p. 664 (266: 6) »Οἷον, ὅσα γοῦν δὴ.] L. οὖν WOLF.» In A γοῦν in οὖν correctum est, in B οὖν tacite repositum.

[1] In ed. Ritschel. haec perperam ad 191: 11 relata sunt.

p. 790 (328: 14) »Genit. σέων *Aristoph.* Lysist. 733. bis & *Etymol.* Steph. ex vulg. Lex. male *Tui* pro *Tineae* in Append. Wolf.» prorsus eadem nota est in A. B habet: »Genitivus σέων bis uno versu 733 apud Aristophanem Lysistratâ legitur,» in margine est: »etymol.»

p. 792 (331: 8) »Σιγᾷν λέγε.] Add. οἷος aut δυνάμενος. Wolf.» A habet idem, B: »Deest haud dubie οἷος aut δυνάμενος.»

p. 849 (361: 18) »Τῆς ὕστερον ληφθείσης.] F. τῇ ὑ. ληφθείσῃ. Wolf.» idem in A. in B nulla nota addita est, sed τῆς et ληφθείσης asteriscis praedita.

p. 854 (351: 6) »Τῆς πόλεως.] Forte χώρας. περὶ συμμοριῶν p. 137. C. Wolf.» Eadem nota in A, nisi quod legitur »p. 137 b.» in B hoc tantum est: »χώρας. περὶ συμμοριῶν. 137. b.»

p. 866 (368: 18) »Εγὼ ὑπαίρω τὸν ὅρκον.] . . . *Wolfius* conjecit ὑπερῶ, sine dubio tunc legi quoque volens προερῶ in seq. Mihi non liquet [Oudendorp.]» In A est: »f. ὑπερῶ», in B ὑπαίρω asterisco notatum et in marg. add. »NB.»

p. 874 (370: 6) Τὸ 'Υποκρίνομαι.] . . . ut paullo ante[1] in ὑποκρίνομαι. Sed haud dubie scripsit ἀποκριν. Wolf.» in A est: »ut inf. XXXV. sed haud dubie scripsit ἀποκρίνομαι.» in B: »ὑποκρίνομαι pro ἀποκρίνομαι prisci usûs est ut infra XXXV. Thomas haud dubie ἀποκρίνομαι hoc loco scripsit.»

p. 916 (392: 12) »Χολᾷ.] F. χολᾷν. Wolf.» idem margini appictum et in A et in B.

p. 926 (405: 7) »Οἷον τιμιώτερος τούτων.] . . . Addo τούτου καὶ. Wolf.» in A idem margini asscriptum, in B haec uerba textui inserta sunt uncis inclusa, addita hac nota: »inserenda puto.»

Nonnullis locis coniecturas Norrmanni Wolfius leuiter immutasse uidetur:

p. 408 (166: 12) »'Εμπλήσθην.] L. ἐνεπλήσθην aut ἐμπληθέν. Wolf.» in A (et B): »(Scribe) ἐνεπλήσθην aut ἐμπλησθείς.»

p. 734 (299: 18) »Οὐ πρεσβευτὴς δὲ καὶ &c.] Adde οὐ πρεσβευταὶ καὶ πρεσβευτὰς ἐρ. *Wolff.*» in A haec asscripta: »add. πρε-

[1] Apparet Oudendorpium notam Wolfii mutasse, ut quadraret in peruersum notationum ordinem editionis.

σβευταὶ καὶ τοὺς πρεσβευτάς,» quae uerba B textui inserit uncis inclusa.

p. 752 (303: 13) Oudendorpius dicit Wolfium coniecisse πρὸς τοῖς ἱεροῖς. In A Norrmannus πρὸς ἱερεῖς, quod exhibet ed. Vasc. in πρὸς ἱεροῖς mutauit atque in B sic scribit.

Quod uero interdum correctiones fecit Norrmannus easdem, quae uulgo aliorum nominibus circumferuntur, hoc, cum bis terue in eodem uiro nobis occurrat, facile fieri potuit, praesertim cum de rebus manifestis fere agatur.

Iam si quaerimus, quibus fontibus usus esse uideatur, et quae omnino in Thoma recognoscendo praestiterit Norrmannus, apparet eum editionem Vascosani pro fundamento suae recensionis posuisse. inter ceteras editiones Romanam Calliergae (1517) et Franekeranam Blancardi (1690) eum in promptu habuisse pro certo statuere licet, quia in annotationibus earum mentionem facit. num uero Aldinam (1524) cognouerit, non liquet. libro manu scripto nullo usus esse uidetur, nisi quod passim in B scripturas commemorat codicis Oxoniensis, e quo uarias lectiones Ericus Benzelius annotauit [1] superiorum igitur editionum uestigia secutus contextum ita recensuit, ut quidquid in iis ineptum aut mendosum uideretur, pro uirili parte coniecturis emendare conaretur, qua in re saepissime ceteri grammatici, Ammonius, Moeris, Phrynichus, Phavorinus (uel Varinus) imprimis eum adiuuabant. cum autem editiones illae omnes typothetarum erroribus et puerilibus mendis refertissimae sint, magno cum philologiae damno factum esse credo, ut Norrmaniana suo tempore in lucem non emitteretur sed imperfecta atque inedita maneret. ac duobus rebus praecipua laude dignus est Norrmannus: primum quod, cum notationes a Blancardo turpissime pertubatae essent, genuinum ordinem seruauit, deinde quod testimonia ueterum scriptorum, quae idem Blancardus temere ad horum scriptorum editiones, quae tum manibus hominum doctorum terebantur, mutauit, plerumque ita concepta exhibuit, quemadmodum ea legisse uidebatur Thomas, annotatis in margine impressorum exemplarium discrepantiis.

[1] Quae in A de lectionibus codicis Oxoniensis hic illic annotata sunt, Benzelii manu appicta esse uidentur.

quamquam et is nonnumquam exempla ex editionibus suppleuit uel correxit, id quod maxime cadit in locos Homeri ceterorumque poetarum. nunc uero codicibus diligentius examinatis, quae feliciter inuenit, acute excogitauit Norrmannus, magna ex parte aut a codicibus occupata reperiuntur aut propter Thomanum textum in codicibus longe aliter conceptum quam in editionibus tum legebatur, superuacanea facta sunt. supersedeo autem plures notas afferre: quae iam dedi specimina, sufficiant. his pagellis id potissimum egi, ut suum restitueretur uiro, cuius nomen olim omnium laude celebrabatur, hodie fere ignoratur.

Ismene.

Ett bidrag till en estetisk kommentar till Sophokles Antigone.

Af

JOHANNES PAULSON.

Bland den tebanska furstefamiljens af det hårdaste tragiska öde hemsökta medlemmar intager Ismene den mest obemärkta platsen. Fästa vi oss vid sagan i den form, i hvilken hon föreligger mest konstnärligt utbildad, den, hvilken de tragiska skalderna gifvit henne, är det egentligen blott på en punkt, Ismene drages in i de tragiska händelsernas hvirfvel. Det är Antigone-episoden, som vädjar äfven till Ismenes deltagande i den tragiska konflikten. Liksom hon så att säga oförmärkt glidit in i sagan, glider hon äfven oförmärkt därur, och det är en annan diktning än den tragiska, som har något att berätta om äfven hennes sorgliga slut.

Jag har på ett annat ställe[1] sökt visa, att den homeriska myten icke kände den tebanska sagokretsen i den form, i hvilken den föreligger hos de tragiska skalderna. Homeros känner, att Oidipus dödade sin fader och att han därefter äktade sin egen moder, Epikaste, som hennes homeriska namn lyder. Men Homeros låter detta äktenskap strax upplösas därigenom, att Epikaste, efter upptäckten af arten af det gifte, i hvilket hon lefde, beröfvar sig själf lifvet. Äktenskapet mellan Oidipus och Epikaste är därför hos Homeros barnlöst. Å an-

[1] *Anmerkungen zur Oidipus-Sage* i Eranos I, sidd. 11—27 och 57—75. Jfr äfven *Till frågan om Oidipus-sagans ursprung*, passim (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1895 III).

dra sidan känner Homeros väl både Eteokles och Polyneikes och striden om Tebe. Men denna strid har icke samma motivering, som i den senare sagan. De äro hos Homeros icke söner till Oidipus, och intet antyder heller att de äro bröder.

I den s. 1 n. 1 först anförda skriften har jag sökt antyda, genom hvilka öfvergångar man, efter min mening, kan förklara sagans utveckling från dess homeriska till dess tragiska[1], särskildt sophokleiska form. Jag skall här icke återupptaga dessa större spörsmål. Jag skall blott göra några anmärkningar beträffande en enstaka undangömd punkt af sagan: jag skall begränsa mig till några undersökningar rörande *Ismene.*

Homeros känner öfverhufvudtaget icke Antigone och Ismene. Deras tillvaro — åtminstone för så vida den faller inom Oidipus-sagan — förutsätter att dikten låter Eteokles och Polyneikes blifva bröder och Oidipus söner, samt att de fallit i strid med hvarandra. »Antigone selbst scheint mir die Zuspitzung des Bruderzwistes bis zu dem Punkte vorauszusetsen, wo Polyneikes fällt und der Sieger (oder der, welcher für das siegende Theben zu handeln das Recht hat), dem heiligen Gesetze der Götter zum Trotze, den Körper des Gefallenen den Hunden und Vögeln zum Raub zu überlassen befiehlt. An diesem Punkte muss die Sage verlangen, dass sich die ewigen Gesetze der Götter durch die übermütigen Verordnungen der Menschen nicht kränken lassen. Mit anderen Worten: an diesem Punkte brauchte die Dichtung eine Gestalt, in welcher der Wille der Götter ein lebendes Gesetz ist, und die sich zu dem Mittel machte, wodurch der Wille der Götter über die eigensinnigen Vorschriften der Menschen siegen könnte[2].

[1] Enligt Corssen, *Die Antigone des Sophokles* (Berlin 1898) s. 18, »hat erst Aeschylos, in der Trilogie, deren letztes Stück uns in den 'Sieben gegen Theben' erhalten ist, die zweite Heirat des Oedipus (med Euryganeia) unterdrückt und Iokaste zur Mutter seiner Kinder gemacht». Jfr s. 23.

[2] *Anmerkungen zur Oidipus-sage*, s. 65 n. 1. — Christ *Geschichte der griech. Litteratur* (Nördlingen 1889) i Iwan Müllers *Handbuch* säger s. 180 n. 1. »Die Vorstellung einer starken, gegen Herrschergebot ankämpfenden Jungfrau ging offenbar von der Etymologie des Namens 'Αντιγόνη aus». Denna uppfattning bör väl snarare vändas om så, att sagan för sitt behof skapat denna kraftiga jungfru och gifvit henne namn efter den karaktär, sagan fordrade hos henne — så villig jag eljest är att medge att en etymologiserande uppfattning af mytiska namn varit ett i hög grad produktivt element inom den grekiska sagodiktningen.

Huruvida den mytiska fantasien för skapande af Antigone-karakteren haft yttre stöd i någon föreliggande, om ock från Oidipus-sagan skild tradition är icke kändt.

Liksom uppkomsten af Antigone-figuren har till förutsättning sagans utbildning till den punkt, där bröderna i envig varda hvarandras bane, så är Antigone-episoden själf [1] en förutsättning för att Ismenes blida gestalt införes i sagan.

Det är egentligen endast i Sophokles Antigone, konturerna till Ismenes karakter uppdragas. Visserligen förekommer Ismene äfven i andra tragedier, men utan någon karakteristisk skildring af hennes person.

I Aiskhylos »De sju mot Thebe», från år 467 f. Kr., förekomma visserligen de båda systrarna i den scen, där de fallna brödernas lik införas på skådebanan (fr. o. m. v. 851 [2]. De deltaga växelvis i den sorgesång, hvilken den skickelsedigra händelsen kallar fram ur deras och korens bröst, men skalden har icke i någonderas repliker lagt in något som helst, som afser att vara en individuell karakteristik. Det är de kärleksfulla systrarnes sorg, som målas af skalden i denna växelsång, ingenting annat.

Däremot äro elementer till en karakteristik af de båda systrarna gifna i självfva slutscenen af denna samma tragedi fr. o. m. v. 988. Efter sorgesången öfver de fallna bröderna, framträder en budbärare och förkunnar förbudet mot Polyneikes jordande, hvarpå Antigone i några häftiga repliker ger tillkänna att, det må kosta hvad det vill, hon *skall* jorda sin broder. Antigone är alltså här karakteriserad närmast i öfverensstämmelse med den bild af henne, hvilken vi sedermera finna hos Sophokles i den tragedi, som bär hennes namn: handlingskraftig, i lydnad för plikten gående rakt mot det föresatta målet. Blott skulle jag vilja anmärka det, att i den korta scenen hos Aiskhylos Antigones handlingskraft framträder mera rå och föraktfullt trotsande. Författaren har icke här haft tillfälle att mildra det styfva, hårda draget i hennes lynne så, som

[1] Enligt Corssen, a. a. s. 36, är det först Sophokles, som låter äfven Oidipus döttrar dragas med in under den öfver ätten hvilande förbannelsen, — en tragisk konsekvens, som Aiskhylos icke drog.

[2] Alexandersons upplaga.

Sophokles bereder sig möjlighet till det, genom att kraftigt visa hän till det kärlekens patos — och det icke blott ett patos af en systers, utan äfven af en bruds kärlek, — som fyller hennes själ.

Ismene fäller i denna slutscen icke en enda replik. Icke desto mindre måste man anse att skalden — hvem han än är — på detta ställe gjort ett försök att karakterisera henne i öfverensstämmelse med de drag, i hvilka Sophokles sedermera tecknar henne. Tragedien slutar med att koren delar sig i tvänne hälfter, af hvilka den ena sluter sig till Antigone för att vara henne behjälplig vid Polyneikes jordande, den andra flockar sig kring Ismene och Eteokles lik. Ismene är alltså därigenom, att hon icke deltager i Polyneikes jordande, utan böjer sig för förbudet, karakteriserad så, som vi här ofvan angifvit. Då texten icke tilldelar henne ett enda ord, i hvilket hennes ställning till det hårda förbudet mot Polyneikes jordande beröres, har uppenbarligen författaren af detta tragedislut kunnat förutsätta, att hans åskådare redan förut kände de bägge systrarnes olika karakterer och handlingssätt. Men detta vill väl med andra ord ingenting annat säga än det, att detta slut icke tillhör Aiskhylos utan är af yngre hand och skrifvet särskildt med Sophokles Antigone för ögonen [1]. För kännedomen om den tragiska diktens uppfattning af Ismene-karakteren har följaktligen Aiskhylos »De sju mot Tebe» ingen betydelse. [2]

[1] Corssen, a. a. s. 33, 34, söker visa, att författaren till slutscenen i Aiskhylos »De sju mot Tebe» äfven känner Euripides »Feniciskor».

[2] Noga taget, är dock Ismene därigenom, att hon sluter sig till den halfkor, som följer Eteokles lik, karakteriserad på ett sätt, som något afviker från Sophokles framställning af henne. Då hon åtföljer halfkoren med den döde Eteokles, kan detta näppeligen undgå att innebära ett gillande af förbudet mot Polyneikes jordande. Men sådan hennes karakter är hos Sophokles, skulle man af henne här endast vänta passivitet, icke aktivt deltagande. Det är ett starkt inkast mot äktheten af slutet af den aiskhyleiska tragedien, denna teatraliska anordning med halfkorerna, som sluta sig kring hvar sitt lik och hvar sin af systrarna. Eller skulle man kunna undgå antagandet att Ismene slutit sig till den halfkor, som ledsagar den döde Eteokles? Skulle den författare, som diktat slutet f. o. m. v. 988, låtit Ismene försvinna från scenen med v. 987? Han tilldelar i hvarje fall Ismene ingen replik och

Det är först i Sophokles Antigone, uppförd efter all sannolikhet kort före år 440, som Ismene blifvit mera individuellt karakteriserad. Skådespelet begynner med en scen mellan Antigone och Ismene. Antigone har kallat Ismene ut ur konungaborgen för att gifva henne del af det senaste lidande, som hotar de ännu kvarlefvande telningarna af Oidipus hus, de båda systrarna. Kreon, som efter brödernas fall genom skyldskap var den närmaste att öfvertaga styrelsen i Tebe, har låtit utgå ett förbud mot att jorda eller begråta Polyneikes, därför att han fört fiendehär mot sin egen fädernestad. Antigone vädjar till Ismene, att hon måtte vara henne behjälplig med att, trots förbudet, jorda den fallne brodern. Ismene afvisar med förskräckelse en sådan tanke. Hon erinrar Antigone om de olycksöden, de redan genomlefvat:

Ve, syster, ve! Betänk dock, hvad vi lidit ren!
Vanryktad, afskydd, sina dar vår fader slöt,
Sen han med egna händer sina ögons par
Sig stungit ut, i följd af brott, dem själf han röjt.
Därnäst hans mor och maka — ty hon bägge var —
Med flätad snara nesligt ändar osällt lif.
Sist våra båda bröder, de olycklige,
På samma dag hvarandra brakte dödens lott,
Som dem gemensam genom egna händer vardt.
Allena vi ha lämnats kvar, vi två. Betänk,
Hur ömkligt slut oss drabbar, om vi trotsa lag
Och öfverträda härskarvilja, stödd på makt.
Besinna, att vi kvinnor föddes; kvinnokraft
Ej ägnad är att resa sig till strid mot män;

---

någon hänsyftning för öfrigt på henne kan jag inte finna. Visserligen lära ett par handskrifter framför v. 1041 sätta ett *Ismene;* men uppenbarligen göra utgifvarne rätt i att ignorera detta och låta koren behålla äfven denna vers. Att skolierna (Dindorfs upplaga, Oxonii 1851) till ἀπαγγέλλειν v. 988 anteckna, att häroldens förkunnelse gäller Ismene och Antigone, bevisar icke att Ismene var närvarande hela denna slutscen igenom. Ty detta skolion har missuppfattat meningen. Häroldens förkunnelse skulle naturligtvis, därest den vore äkta, till formen närmast gälla koren.

Det kan vara anmärkningsvärdt att skoliet till v. 1052 ἡμεῖς μὲν ἴμεν särskildt framhåller, att den ena halfkoren beledsagar Antigone för att vara henne behjälplig vid Polyneikes jordande, men till ἅμα τῷδ' v. 1057 endast talar om den andra halfkoren utan att Ismene nämnes. Corssen, a. a. s. 20, tyckes icke antaga att Ismene ledsagat Eteokles lik. Jfr s. 30.

Att öfvermakten tvingar oss att detta bud
I lydnad följa och kanske mer bittra än.
Jag därför beder till de underjordiske,
Att de mig tillgift skänka. Det blott tvånget är,
Som mig till lydnad böjer för min öfverhet.
Ej klokhet bjuder handling öfver kraftens mått.

Detta är Ismenes hufvudreplik inom prologen. Här framträda grunddragen af hennes karakter tydligt. Hon är visserligen kvinnlig och vek, men hon är icke feg; det är icke i första hand på grund af människofruktan, som hon icke deltager i Antigones heroiska handling; det är, emedan hon känner, att hennes krafter icke skulle stå bi i det kraftprofvet, som hon vägrar sitt deltagande i hvad som för henne ställde sig som en gagnlös, hennes hus helt förödande självuppoffring [1]. Det är icke heller skaldens mening att teckna henne såsom i egentlig mening osympatisk. Han tecknar henne visserligen som svag — och vi skola strax se, hvarför han för sin tragedi behöfde den *svaga* Ismene —, men vi få längre fram se, att skalden sörjer för att äfven detta intryck hos åskådaren mildras.

Men huru verkar nu denna Ismenes replik på Antigone, den tragiska handlingens ledande personlighet, om också ej tragediens hufvudperson? Antigone stöter henne helt ifrån sig. »Efter detta skall jag icke längre ställa några maningar till dig, och det skulle vara mig okärt, om du ville deltaga i hvad jag ämnar göra på egen hand» (vv. 69, 70). Antigones repliker äro i det följande, där de vända sig direkt till Ismene, kalla, hårda, nästan hånande, under det att Ismene, kärleksfull men svag, ger uttryck åt sin ängslan för systerns öde, och söker försvara sitt handlingssätt såsom det enda för henne möjliga.

Jag har på annat ställe uttalat den förmodan, att Ismene »har för sin tillvaro att tacka endast den grekiske skaldens böjelse för att icke teckna en karakter fristående, utan i före-

[1] Corssen synes mig (a. a. s. 52; jfr s. 63: »Was sie (i. e. Antigone) gegen Ismene so erbittert, ist ihre Lauheit, ihre Verständigkeit, die vom Herzen keinen Rat nehmen will») böjd att fatta Ismenes karakter som kälkborgerlig; men det är icke skaldens mening.

ning med och i motsats till en annan karakter. Förhållandet mellan Antigone och Ismene upprepas — för att endast nämna ett exempel — i Elektra i förhållandet mellan Elektra och Khrysothemis» [1].

I själfva verket synes också prologen i Sophokles Antigone visa, att Ismene, sådan hon tecknas i tragedien, är där endast för att utgöra den bakgrund, mot hvilken Antigones handlingskraftiga karakter skulle afteckna sig dess större och klarare [2]. För att den heroiska handling, genom hvilken Antigone fullbordar sitt tragiska öde, skall behålla hela sin storhet oförminskad, fordras det att hon står ensam vid dess utförande. Hon bör ej kunna påräkna understöd från något håll eller genom uppmuntrande sympati stärkas i sin beslutsamhet [3]. Detta, att framställa Antigone såsom stående alldeles ensam i sin strid för häfdandet af rätten att fylla pliktens kraf, att skildra henne såsom beröfvad hvarje annat stöd än det som låg i hennes egen personlighet — detta kunde skalden vunnit genom att låta Antigone i en monolog framlägga sina planer och den uppfattning, på hvilken de ytterst hvilade. Men framställningen hade kommit att sakna det dramatiska lif, den nu fått genom Antigones och Ismenes dialog, och Antigone-figuren hade icke fått den folie, som först låter dess imposanta linier framträda i hela deras klarhet. Å andra sidan hade skalden icke kunnat vinna detsamma genom att till motfigur mot Antigone välja en person, som var kallsinnig mot den döde Polyneikes och som på den grund hade mött Antigones maning med att t. o. m. utan en inre slitning finna sig i Kreons tyranniska bud. Ismene älskar säkerligen brodren icke mindre innerligt än Antigone gör det. Då hon det oaktadt icke dristar

---

[1] *Till frågan om Oidipus-sagans ursprung*, s. 29, n. 9. En likartad uppfattning framträder hos Brandt, *Sophokles Antigone.* Öfversättning (Uppsala 1866), p. 72, n.

[2] Jfr Kaibel, *De Sophoclis Antigona* (universitets-program, Göttingen 1897), s. 12.

[3] Jfr A. W. v. Schlegels träffande, af senare uttolkare ej alltid nog beaktade ord, *Vorlesungen über der dram. Kunst u. Litteratur* I, s. 164 (Uppsalaupplagan).

att trotsa Kreons tyranniska vilja, framstår just därigenom Antigone, som äger mod därtill, i en dager af desto större beslutsamhet.

Det är alltså äfven för Antigone-figurens egen skull, som skaldens skildring af Ismene, trots hennes svaghet, är hållen i så sympatiska färger. Emellertid har nödvändigheten af denna sympatiska teckning af Ismene återverkat på Antigone-figuren eller, rättare sagdt, på dess repliker på ett sådant sätt, att de kunnat gifva stöd åt den, efter mitt omdöme, felaktiga uppfattning, enligt hvilken skalden velat skildra äfven Antigone såsom i någon mån belastad med tragisk skuld. Vi ha nyss nämnt, att Antigones ord efter Ismenes hufvudreplik falla kalla, hårda, nästan hånande, och särskildt gäller detta om Antigones ord vv. 69, 70 (se ofvan). Antigone visar, har man sagt, icke nog långmodighet, då det gäller att öfvertala Ismene till hvad som var hennes plikt lika väl som Antigones egen. Hon gör icke ens ett försök att öfvertala henne. Då Ismene icke genast möter henne i hennes planer, stöter hon henne stolt ifrån sig. De frågor, vi här vidröra, äro intimare förbundna med Antigones än med Ismenes karakter, och falla följaktligen i väsentlig grad utom det egentliga ämnet för denna uppsats. Men jag vill, till aflägsnande af den missuppfattning af Antigone-karakteren, till hvilken antydda repliker gifvit anledning, anföra följande:

Då skalden af skäl, som äro gifna i det föregående, icke ville gifva åskådarne en osympatisk bild af Ismene, kunde han icke heller låta Antigone längre eller enträgnare söka öfvertala henne till att vara sig behjälplig vid jordandet af Polyneikes [1]. För hvarje ytterligare replik, i hvilken han låtit Antigone förgäfves vädja till Ismenes deltagande, för hvarje nytt

---

[1] Därför låter också skalden Antigone nästan förutsätta, att hon skall få ett vägrande svar, innan ännu Ismene hunnit säga sin mening. På Ismenes fråga v. 44.

> Du, trots förbudet, tänker honom jorda då —

svarar Antigone:

> Min bror och din jag jorda tänker, tar ock du
> Ej del däri. *Jag* honom ej förråda skall.

skäl, han gagnlöst låtit kasta in i dialogen, skulle Ismenes svaghet framträdt ännu skarpare. Då tragediens ekonomi i alla fall fordrade, att Antigone ensam skulle utföra handlingen, förefanns ingen anledning att göra Ismenes figur mera osympatisk genom att låta henne äfven mot upprepade vädjanden och skäl och måhända böner vägra att bistå Antigone[1]. Det är sannt, att Ismenes karakter i viss mån skonas på bekostnad af Antigones, då ju dennas hårda repliker icke kunna annat än verka i någon mån osympatiskt. Men jag vill anmärka att, lika litet som det stämmer med skaldens intentioner, om vi i Antigone se en med personlig tragisk skuld belastad människa, lika litet träffa vi skaldens mening, om vi tro att han i Antigone velat teckna en mytiskt-ideal kvinnogestalt. Däremot böra vi observera att skalden *måhända* redan i dessa repliker velat skildra Antigone såsom dotter till den egensinnige, till vrede snare Oidipus,[2] utan att han därvid velat belasta henne med någon skuld, som skulle i sin mån motivera hennes tragiska öde. Och jag vill påpeka, att Antigone måste tecknas såsom häftig och alltför snar till att handla i vredesmod eller förtviflan, om det skall vara motiveradt, att Kreon redan finner henne hafva burit hand på sig själf, då han ångrar sin stränga dom. Men Antigones självmord är i tragedien den nödvändiga utgångspunkten för alla de tragiska hemsökelser, genom hvilka Kreon ändtligen lär, att människostadga ej får sättas öfver

---

[1] Då Brandt, a. a. s. 73 nederst, säger: »(Härvid . . . . .) må anmärkas, att sådana godhjertade och fogliga karakterer, som Ismene, äro ingenting att bygga på, och att man, att döma af den bristande kraften i hennes vilja, har goda skäl att antaga, att, om ock hennes anbud (näml. att dö tillsammans med systern; jfr nedan) var uppriktigt menadt, modet ganska väl kunde hafva svikit henne vid dödsdomens afkunnande», — så ligger hans resonnemang helt och hållet vid sidan af hvad Sophokles tänkt och menat med Ismene-karakteren.

[2] Jfr t. ex. v. 471:

Ett styfsint lynne jungfrun ärft af styfsint far,
Det skönjes klart. Hon vet ej vika ens för tvång.

Jfr äfven v. 562, där Kreon om Antigone säger, att hon alltifrån födelsen visat en sådan lynnesart.

gudars eviga lag [1]. Men hvad jag framförallt vill fästa uppmärksamheten vid, det är att, sedan skalden, till en del af hänsyn till Ismene-karakteren, i prologen tecknat Antigone i för oss något för skarpa och tvärhuggna linier, han supplerar denna teckning genom att längre fram i tragedien, såsom jag redan antydt, låta Antigones vekare kvinnliga känslor komma till sin rätt. Detta sker t. ex. fr. o. m. v. 806 och särskildt i Antigones sista stora replik v. 891 ff [2]. Det beror naturligtvis på en viss grad af ofullkomlighet i förmågan af karaktersteckning, att skalden så att säga delar Antigones person och först tecknar henne såsom den i kärlek till brodren handlingskraftiga, men i sin handlingskraft också något hårda systern, för att först därefter låta de vekare, äkta kvinnliga dragen komma till sin rätt. Men denna ofullkomlighet sammanhänger med förhållanden, dem vi icke här kunna utförligare inlåta oss på. Vi skulle här tala om Ismene och icke om Antigone.

Ismene har emellertid fyllt sin egentliga uppgift i prologen icke blott därigenom, att hennes deltagande i dialogen gaf tillfälle till en mera gripande dramatisk exposé, utan äfven och framförallt därigenom, att hon utgjort bakgrund eller folie till Antigones det hela behärskande figur. Ismene skulle efter prologen kunna afföras ur skådespelet, utan att dess handling eller dess karakterer för öfrigt därigenom på något sätt modifierades. Icke dess mindre ger oss Sophokles ännu en scen, i hvilken Ismene deltager. Det är, sedan väktarna lyckats ertappa Antigone, då hon för andra gången jordfäster Polyneikes — ty den mull, hon första gången kastat på hans lik, hade af väktarna omsorgsfullt aflägsnats —. Hon föres inför Kreon, bekänner att hon »föröfvat dådet» och försvarar det med en hänvisning till hvad gudars eviga lag bjöd, hvilken ej kunde

---

[1] Bellermanns utförliga resonnemang, s. 126 ff. (Wolff-Bellermanns femte uppl., Leipzig 1892) rörande frågan, hvarför skalden låter Kreon komma till Antigones fängsel, först sedan hon redan burit hand på sig själf, träffar endast föga kärnan i skådespelets mening.

[2] Man jämföre äfven den belysning, hvilken den berömda versen 523:

Mitt väsen är att kärlek dela, icke hat,

kastar öfver Antigone-karakteren. Jfr äfven Corssen, a. a. s. 62: »Sophokles wollte ein Wesen von Fleisch und Blut nnd keine Doktrinärin darstellen.»

lida intrång af människostadgar. Kreon har då en längre replik (vv. 473—496), i hvilken han säger henne, att hennes stolthet och öfvermod kommer att få sitt straff — en replik, som, lagd i Kreons mun, är färgad af djup tragisk ironi, då skådespelets egentliga innehåll just är att visa, huru öfvermodet och självtillräckligheten i Kreons person straffas — och i replikens fortgång indrager han, fullständigt omotiveradt för resten, äfven Ismene:

»Men hvarken hon (d. v. s. Antigone) eller hennes syster skall undgå den uslaste död. Ty jag beskyller systern för att hafva i lika mån planlagt och utfört denna begrafning. Kallen henne hit» [1].

I de följande raderna motiverar Kreon sin visshet om Ismenes delaktighet i Antigones brott därmed, att han i palatsets inre sett henne i förtviflans raseri vara från sina sinnen, och med detta utbrott af förtviflan vill han anse att hon röjt sin delaktighet i den brottsliga gärningen.

Dessa Kreons ord om Ismene hafva naturligtvis till uppgift endast att motivera Ismenes återuppträdande på scenen [2]. Hvad innehåller då denna scen, i hvilken Ismene ånyo uppträder? Vi återge den här, för så vidt den belyser den framkastade frågan:

Kreon (till Ismene):

Du som i hemmet likt en orm dig smög till mig
Och lönligt sög min styrka, — ty att plågors par
Och tronrebeller själf jag närde var mig doldt —;
Välan, mig säg, om äfven du tog del uti
Att reda grafven, eller svärjer du dig fri?

Ismene:

Min gärning är det, om min syster eljest vill
Det medge [3]; jag af skulden bär min dryga del.

---

[1] Antigone v. 488 ff.

[2] Kaibel har, a. a. s. 15, i öfverensstämmelse med sin afvikande uppfattning af tragediens grundtanke, en helt annan mening om denna replik. Han anser nämligen att Antigone strider för sin ätts ära, icke för rätten att fylla pliktbudets kraf, och att följaktligen Kreon misstänker Ismene för delaktighet i Polyneikes jordande, emedan hänsyn till ättens ära måste vara lika bindande för henne som för Antigone.

[3] Texten är här icke fullt säker.

Antigone:

Nej, detta skall ej rätten medge, ty du var
Därtill ovillig; ingen del dig gafs däri.

Ismene:

Men nu i din olyckas dar jag rädes ej
Att segla med, dit lidandet din farkost för.

Antigone:

Hvems dådet är, vet Hades, veta makterna
Därnere; men en vän i ord blott är ej vän.

Ismene:

Ej mig ovärdig, syster, håll att dö med dig
Och fylla så mot döde brodren fromhets plikt.

Antigone:

Min död du ej skall dela! Hvad din hand ej rört
Ej gör till ditt! Det vare nog att jag skall dö.

Ismene:

Hvad glädje ger mig lifvet, sedan dig jag mist?

Antigone:

Spörj Kreon! Han ju målet för din omsorg är.

Ismene:

Hvi så mig kränka, då ju därmed intet vinns?

Antigone:

Af smärta fullt är löjet, när jag ler åt dig.

Ismene:

Kan ej i något jag numera gagna dig?

Antigone:

Dig själf du frälse! Väl dig unnas döden fly.

Ismene:

Ve mig, eländа! Jag din lott ej dela får.

Antigone:

Nej, ty du valde lifvet, jag har döden valt.

Ismene:

Dock ej jag dolde, att det tvånget var, mig dref.

Antigone:

En part din mening prisa, andra prisa min.

Ismene:

Och dock vi bägge äro lika skyldiga.

Antigone:

Var lugn! Du lefver; men min själ för längesen
Är död; de döda ensamt nu hon gagna kan.

Efter ytterligare några repliker — som dock icke innehålla något nytt bidrag till Ismenes karakteristik — bjuder Kreon, att de båda jungfrurna skola aflägsnas.

Hvilken är nu den egentliga meningen med denna scen, som, såsom redan är anmärkt, på intet sätt för handlingen framåt och som icke heller till skildringen af vare sig Kreon eller Antigone lägger något drag, som icke lika klart framgår ur andra partier af skådespelet? Jag kan icke fatta denna scen annat än som tillkommen uteslutande för Ismenes skull. Den ställning skalden, efter hvad vi sett, tilldelar Ismene i prologen, förde med sig, icke blott att hon undanskymdes af Antigones större personlighet — det kräfde ju dramats ekonomi — utan äfven att hon inför åskådarna stod såsom den, som i nödens och pröfningens stund svek sin plikt. Men var hon efter denna uppfattning värdig att kallas Oidipus och Iokastes dotter? Hade hon icke vid en jämförelse med syskonen vansläktats[1]? Borde hon icke inför åskådarna återupprättas till den storhet, som ensam stod i samklang med hennes mytiskt-heroiska börd? Sådana öfverväganden torde det vara, som bestämt Sophokles för att skänka Ismene ännu en scen, den, vid hvilken vi nu uppehålla oss. Och dess mening är då ingen annan än den, att genom en supplerande teckning af Ismene ställa henne inför

[1] Jfr Antigones ord, vv. 37, 38: »Snart skall du visa, om du bevarat din börds adel, eller du är en ädel ätts vansläktade dotter».

åskådarna i ett förmånligare ljus än det, som prologen kastade öfver henne. I prologen vägrade hon att vara Antigone behjälplig vid Polyneikes jordande, och vi ha vidrört de tekniska skäl, som nödgade skalden till en sådan gestaltning af händelsesammanhanget. I den scen, med hvilken vi här sysselsätta oss, har Polyneikes jordande redan försiggått. Konflikten har ryckt in i ett annat stadium än det, prologen visade. Häraf har skalden begagnat sig till att låta Ismene visa det mod att lida för en handling, som hon saknade, då det gällde handlingens utförande. På denna punkt kan detta förhållande icke inverka störande på den tragiska konfliktens gestaltning, ty den är gifven i och med det att Antigone förrättat Polyneikes begrafning. Därför kan skalden, utan att skada de tragiska händelsernas gång, inför åskådarna rehabilitera Ismene så, som det sker i denna scen[1]. Och måhända har han tänkt sig ännu en motivering för att Ismene nu visar det mod, som hon förr saknade. I prologen ägde hon ännu Antigone och hon hoppades kunna bevara henne för lifvet. Nu är Antigone hemfallen åt en säker död. Hvad värde skall härefter lifvet äga för henne, då hon ensam är lämnad kvar[2] af den en gång så stolta furstefamiljen? Det synes mig, som hade skalden just genom denna tanke i någon mån banat sig väg till rehabiliterandet af Ismenes karakter[3]. Denna rehabilitation är gifven i och med det, att hon vill dela sin systers skuld inför den mänskliga lagen, och jämväl dela hennes död.

Därmed försvinner Ismene från skådebanan. I det följande är där blott en tydlig och klar hänsyftning på henne[4]. Efter en scen mellan Haimon och Kreon, där den förre tager sin trolofvades parti, hvarefter han aflägsnar sig under svårtydda hotelser, säger Kreon om Haimon v. 768:

---

[1] Corssens uppfattning af denna scen är liknande. Se a. a. s. 63: »Es ist wahr, dass in der Weise, wie sie (i. e. Ismene) es thut (= sich zum Tode drängt), sie den Zuschauer wieder mit sich versöhnt».

[2] vv. 548, 566.

[3] Dock kan det knappast förnekas att, därest detta motiv varit medverkande, Ismene icke står på samma höjd af osjälfvisk hängifvenhet, som om hon erbjuder sig dela Antigones lott, utan tanke på sin öfvergifna ställning efter Antigones död.

[4] Jfr längre fram s. 18.

Han handle, tänke mer än efter mänskomått!
Men dessa mör från döden aldrig frälsar han.

Hvarpå koren infaller:

770. Du tänker då att låta bägge döden dö?

hvilket framkallar Kreons svar:

Ej den, som ej vid brottet rört. Du manar rätt.

Med denna lilla passus äro de konsekvenser, som eljest skulle kunnat följa ur Ismenes senare scen med Kreon och Antigone förebyggda. Kreon har låtit öfvertyga sig, att Ismene icke deltagit i begrafningen, och hon återlämnas därför åt lifvet. Det var omöjligt att konstnärligt motivera någon annan behandling af henne.

Ismene är, som sagdt, därmed ur skådespelet. Det skulle kunnat ligga nära för skalden, att, med anknytning till hennes tvänne gånger upprepade klagan, att lifvet intet värde ägde för henne, om hon förlorade äfven Antigone (v. 548 — se ofvan — och vers 566), efter dennas död återinföra henne för att veklaga vid systerns lik, och Euripides skulle knappast ha motstått frestelsen att göra det. Men Sophokles konst är mera stram, mera förnäm. Ett sådant återinförande på scenen af Ismene skulle kunnat gifva en rörande och vacker scen, men den skulle verkat som ett afbrott i handlingens stringent logiska utveckling. Nu skocka sig tragikens moln, ju närmare man hinner mot skådespelets slut, allt tätare och tätare kring Kreon, och det intryck skådespelet var ägnadt att göra på åskådarna och som det ännu i dag gör på läsaren, skulle slappats, om den spänning, med hvilken Kreons olycka scen från scen följdes, blott för en stund afbrutits af Ismenes klagan. Men att Ismene icke i skådespelets slut uppträder, det vittnar i sin mån om, i huru hög grad hon i myten var en biperson.

Till någon karakteristisk individualitet är Ismene icke utvecklad i de öfriga tragedier, hvilka känna henne.

I Sophokles »Oidipus i Kolonos» äro de båda systrarna närmast tecknade som de sin fader under alla pröfningar tillgifna döttrarna. Deras individualiteter skilja sig där icke synnerligen från hvarandra. Möjligen skulle man kunna i de båda systrarnas korta repliker v. 1725 ff. se en kort antydan till en karakteristik af dem i enlighet med den, hvilken kommit till synes i »Antigone», men det är dock osäkert, om skalden med afsikt format dessa repliker i sådant syfte. Hvad särskildt Ismene beträffar, har hon icke i detta skådespel en sådan roll, att den kräft en på ett bestämdt sätt karakteriserad individualitet. Hennes uppgift är i denna tragedi väsentligen fylld därmed, att hon kommer från Tebe till den i landsflykt kringirrande Oidipus och berättar för honom hvad som händt i Tebe, efter det han själf drifvits därifrån, jämte de planer Kreon och hans söner hysa mot Oidipus[1]. Det var nämligen kändt, att i de strider, som stundade, segern skulle tillhöra den, i hvars våld Oidipus befann sig, och detta föranleder Polyneikes att vädja till honom för det härnadståg, han själf med de förbundna furstarna stod i begrepp att företaga mot Tebe, och det föranleder å andra sidan äfven Kreon att, med öfvertalande eller tvång, få Oidipus på sin sida. Denna väsentligen refererande roll, som karakteriserar Ismene äfven här som biperson, ger ju, som nämndt, icke anledning till någon individuell karakteristik.

I Euripides »Feniciskor» har icke Ismene fått sig någon roll tilldelad. Emellertid känner den mytform, skalden följer, henne väl, ty dialogen förutsätter stundom hennes tillvaro. Då t. ex. Polyneikes v. 616 (Naucks text-upplaga) begär att få se sina *systrar,* är det ju uppenbart att Ismene är den andra systern. Antigone har delvis en självständig roll i denna tragedi.

Efter den framställning som är gifven i det föregående, förutsätta vi alltså att den egentliga Odipus-sagan under sin

---

[1] v. 361 ff.

utveckling haft ett stadium, där hon slutat med Antigone, men att en utbildning af Antigone-episoden till större självständighet nödvändiggjort införande i myten af ännu en person, nämligen Ismene, det sista skottet på Labdakidernas stam. I självfva verket visar också traditionen, sådan den föreligger hos Sophokles, att denne skald hade friskt minne af myten i den gestalt, i hvilken den slöt med Antigone. I ett lyriskt utbrott af klagan låter skalden Antigone, med en förebråelse till de höge herrar, som bildade koren, och hvilkas plikt det varit att skydda henne såsom medlem af deras furstehus — skalden låter henne säga (v. 940 ff.):

Skåden, I som länken Thebes öden,
Hur — den sista af Er kungaätt —
Jag af dessa varder förd till döden,
Därför att jag vördat helig rätt.

Här säges uttryckligen och oförtydbart att Antigone är den »sista af sin ätt», den — en sådan mening kunna vi väl lägga under dessa ord —, på hvars äktenskap med Haimon allt hopp hvilade om att Labdakidernas ätt på någon linie skulle fortlefva. Men Ismene då? Hon är visserligen afförd från tragediens, men icke från lifvets skådebana. Huru kan Antigone nämna sig den sista af ätten, den enda igenlefvande, då systern ännu lefver? Detta torde ej kunna förstås på annat sätt än så, att här mytens äldre stadium, där Antigone var slutpersonen, med hvilket skalden var förtrognare, träder fram. Den förmodligen tämligen färska tilldiktningen af Ismene har ofrivilligt lämnats åsido — och vi hafva då häri ett ytterligare bevis på vår uppfattning af Ismene-figurens ställning inom myten i dess helhet. I samma riktning peka äfven andra omständigheter. Antigone har ingen rätt att betvifla Ismenes ord, då denna säger att lifvet har intet värde för henne, om hon förlorar äfven systern; och dock klagar Antigone, att hon går bort, utan att någon sörjer henne. V. 847 säger hon, att hon, »af vänner obegråten, går till en sällsam grifts grafhvälfda fängsel»; v. 876 klagar hon, att hon, »obegråten, vänlös, ej firad af bröllopssång föres bort den väg, som är henne bestämd» och v. 881 heter det, att »ingen vän suckar eller gråter öfver hennes

olycksöde». V. 919 är hon »blottad på vänner». Uppenbarligen låter skalden Antigone här helt och hållet bortse från, att Ismene dragits in i myten, och att hon, om vi fästa oss vid tragediens början, dock måste öfverlefva systern och bittert begråta henne[1].

Ett par andra ställen *kunna* möjligen syfta på myten i den gestalt, den hade, då Antigone efter brödernas fall fattades såsom släktens sista telning. Det ena stället är v. 891 Antigones kvalfulla utrop, innan hon föres till döden:

Du graf, som min brudkammar är, du boning, som
Åt mig till evigt fängsel hålkats ut, dit nu
Jag går till mina kära, hvilka tagits mot
Af skuggors drottning bland de hädangångnes tal —
Dit vandrar *sist* och därtill den eländaste
Bland alla jag, förr'n lifvet ännu fyllt sitt mått.

Uttrycket »λοισθία ... κάτειμι»: »jag stiger ned såsom den sista» *kan* betyda, att nu den sista af släkten[2], Antigone, vandrar till skuggornas hem, och i så fall skulle framställningen äfven här glömma, att myten vidgat sig med Ismenes person. Men detta uttryck behöfver icke med nödvändighet betyda annat än hvad som ligger i den svenska öfversättningen här ofvan, eller det, att till den rika skörd, Persephone fått från Labdakos ätt, nu senast kommer ännu en, Antigone. Hon är det rof, Persephone *senast* fått eller får från denna släkt.

Ett annat ställe förekommer i en korsång Antig. v. 594 ff: Koren nämner där, huru lidande på lidande hopar sig i Labdakidernas ätt, som rent förgöres:

I Labdakiders ätt från forntids dar
Jag lidanden på lidanden ser hopas.
Ej släktled ifrån släktled skulden tar,
Nej, af en vredgad gudom bort de sopas
Förutan misskund, de som äro kvar.

---

[1] Att Antigone icke heller erinrar sig Haimon, som hon ju dock måste förutsätta skola öfverlefva sin till döden dömda trolofvade, beror på skäl, som böra expliceras i sammanhang med en framställning af Antigone-karakteren.

[2] Så fattar Kaibel, a. a. s. 19, betydelsen af dessa ord.

Nyss log dock dagen mot *det sista skott*[1]
Af gammal stam i Laios-sonens boning;
Men eget vanvett, bländadt sinnes brott
Och underjordens gudar utan skoning
Dem meja bort: så fylles släktens lott. —

I själfva verket kunna vi icke här afgöra, huruvida skalden med stammens *sista skott* (jfr n. 1) menar *båda* systrarna.

[1] Originalet har icke *det sista skott*, utan *den sista rot*, d. v. s. roten, som sist var kvar, och af hvilken man ännu kunde vänta, att den skulle skjuta nya skott, änskönt stammen redan huggits ned. (Utan bild: man kunde ännu hoppas att släkten skulle fortlefva genom Antigone (och Ismene?), änskönt dess manlige medlemmar redan voro döde). Texten är icke fullt säker. Svenskt poetiskt språkbruk torde, jämte bilden i *mejar bort* försvara öfversättningens *det sista skott*.

Olaus Petri såsom historieskrifvare.

Några anmärkningar vid studiet af hans svenska krönika.

AF

LUDVIG STAVENOW.

Olaus Petri, den kände svenske reformatorn, har äfven inom vår historieskrifning haft en betydande roll genom sin svenska krönika. Detta arbete författades antagligen under slutet af 1530-talet och början af 1540-talet. Krönikan själf antyder intet afbrott i författandet. Den består utom en tämligen kort inledning af en sammanhängande skildring utan bok- eller kapitelindelning af svenska folkets historia från äldsta tid till 1520. Men den förra hälften af detta verk, omfattande tiden till unionens uppkomst, skiljer sig betydligt från den senare hälften genom sin mer räsonnerande karaktär, under det att unionstiden åter skildras påfallande torrt och objektivt med återhållande af egna reflexioner och omdömen. Detta har gifvit anledning till antagandet, att denna senare del författats efter den häftiga sammandrabbningen med konung Gustaf 1539 och 1540, men det är också möjligt, att skildringen af unionstidens strider nedskrifvits redan före konflikten med konungen och att Olaus ansett ämnet i och för sig själf vara af så brännande natur, att han redan af denna anledning funnit godt att återhålla sina omdömen för att bevara den objektivitet han medvetet eftersträfvade. Alldeles utan omdömen och reflexioner är icke heller detta parti. Krönikan afslutas med en skildring af Kristian II:s tåg mot Sverige 1520 och

Stockholms blodbad. Denna liffulla, delvis mycket detaljrika skildring är skild från den öfriga krönikan genom en sorts kapitelrubrik: »Enn undervisningh korteligen utsatt, för huad saker skull konungh Christiern sagde sigh haffua rätt til at föra örligh och krijgh in på Sverige. Ther ock författat är huru samma kriigh haffuer tillgåt uti thet förnemeligaste». Redan härigenom anger den sig såsom en särskild liten skrift, ehuru slutande sig till den föregående berättelsen. Troligen är denna skildring skrifven tidigare och en uppteckning af egna intryck. Dock röjer den spår af den begynnande mytbildningen om den hemska tilldragelsen och kan ej i sin föreliggande form vara nedskrifven omedelbart efter händelserna.

Mäster Olofs krönika vann såsom bekant icke konung Gustafs behag. Den blef i viss mån undertryckt, och den svenska historieskrifningen följde icke de uppslag den gaf eller de tendenser den gjorde gällande. Icke förr än i vårt sekel blef krönikan tryckt, men den har varit mycket spridd i handskrift och troligen flitigt läst, ej minst därför att den var författad på svenska och med ett folkligt, rent och flärdfritt språk, som verkar tilltalande än i dag. Utan inflytande förblef därför icke krönikan, och såväl dess kritiska förtjänster som dess uppfattning af den äldre svenska historien torde hafva bidragit att bevara en sund opposition mot den fantastiska historieskrifning, som började under medeltidens slut och kulminerade i Olof Rudbecks bekanta verk Atlantica.

Den svenska historieskrifningen före Olaus Petri var icke mycket utvecklad. Svenska folkets egen historiska erinring gick under medeltiden icke längre tillbaka än till den kristna tidens början, och det historiska behofvet tillfredsställdes af annaler eller krönikor, som väsentligen antecknade samtida händelser för någon viss kortare epok och därtill såsom inledning tillfogade några betraktelser om den närmast föregående tiden. Rimkrönikorna voro det yppersta uttrycket för denna historieskrifning. Först under 1400-talets senare hälft framträdde behofvet att skildra rikets öden såsom ett sammanhängande helt och i sammanhang därmed sträfvan att finna dess äldsta, förkristna historia och ett samband mellan densamma och den allmänna världshistorien eller den bibliska traditionen. Vid

detta försök fann man en vägledning dels i de från den isländska historieskrifningen hemtade konungalistorna öfver Ynglingaätten, dels i berättelser om historiska konungar i Sverige och deras bedrifter, som funnos omtalade i den s. k. danska krönikan, d. v. s. det på 1300-talet gjorda sammandraget af Saxos historiska verk. Här fann man material för en svensk fornhistoria, visserligen föga samstämmigt inom sig eller ordnadt, men lemnande dess rikare rum för kombinationen. Under 1400-talets lopp blef man äfven bekant med Didriks af Bern saga och den gotiska historieskrifningen, framför allt Jordanes. Man tog utan vidare för gifvet, att goter och götar voro samma folk, och detta dess hällre, som den gotiska traditionen förmälde om goternas utvandring ur Skandinavien. Goterna ansågos vara desamma som de af antikens skriftställare omtalade scyterna, och äfven deras bedrifter voro således verk af den götiska stammen. Det gotiska folket härstammade enligt Isidors af Sevilla teori från Japhet, Noachs son, och hans son Magog. Här fann man således det eftersträfvade sammanhanget med världshistorien och gamla testamentets berättelser. Japhets ättlingar hade vandrat in i Sverige i urminnes tider och här bildat de båda folken svear och götar. Af dem hade sedan Norge och danska öarne befolkats och från dem härstammade ytterligare goterna, hvilka utvandrat. Deras ärorika bedrifter lyste i den antika historien under scyternas namn och sedan under goternas, som störtat det romerka kejsarriket. De kvarvarande götarne och svearne åter utgjorde tidtals ett, tidtals två riken, till dess de definitivt förenades, och naturligtvis hade de kämpat ständigt mot danskar eller i österväg. Om deras konungar och bedrifter före kristen tid handlade Ynglingatal och Saxos sägner.

Från denna synpunkt började den första egentliga historieskrifningen i Sverige att uppdraga den första grundritningen till en svensk rikshistoria. Detta arbete representeras hufvudsakligen af prosaiska krönikan, Ericus Olais krönika och Johannes Magnus' stora arbete öfver alla gotiska och sveakonungars historia. I detta sista arbete fick denna första teori om Sveriges fornhistoria sitt mest fulländade och systematiskt genomförda uttryck. Men det var på samma gång en ytterligt

fantastisk byggnad, som upprests och som i sin naiva sträfvan efter obrutet sammanhang skapat en fullständig konungalängd från Magog ända till den historiska tiden och därför tillgripit fantasiens hjälp och en mängd qvasivetenskapliga konstgrepp. Därjämte hade denna historieskrifning alstrat en sorts parallellism i behandlingen af de inhemska och utländska goternas historia, som hos Johannes Magnus vuxit ut till en fullt lika bred framställning af den gotiska historien ända till dess slut genom vestgötarikets undergång som af den inhemska historien.

Det var det patriotiska begäret, begäret att finna en så glänsande och ärorik fornhistoria som möjligt, som beherskat denna historieskrifning. Särskildt afsåg den att framhålla Sveriges företräde framför Danmark i ålder och bedrifter. Denna danskfientliga stämning hade sin rot i den nationella kampen mot unionen. Framställningen af dess historia var naturligtvis gjord ur den mest ensidigt nationella åskådning. Det var en historieskrifning, som starkt afspeglade det nationella partiets känslor. Men den var äfven ett verk af den katolska medeltidskyrkan och förhärligade dess hierarkiska idéer. Det var således nationalpartiets åskådning, sådan denna ännu före reformationen gestaltat sig. Naturligtvis afsåg denna historieskrifning äfven att gifva samtiden varnande och uppmuntrande föredömen, nyttiga lärdomar och goda vinkar, men denna moraliska och didaktiska tendens stod i bakgrunden för den patriotiska, syftet att förhärliga Sverige i folkens ögon.

Något vetenskapligt värde tillkommer knappast hela denna historieskrifning. Den saknade all sund kritik, hvarje föregående granskning af källornas värde och inbördes förhållande, hvarje känsla af verkligt sammanhang i de historiska företeelserna eller af utveckling. Blott från en synpunkt eger den en verkligt vetenskaplig betydelse, nämligen såsom uttryck för behofvet af ett sammanhang mellan den nationella historien och den allmänna, och därigenom eger den otvifvelaktigt ett stort företräde framför medeltidens historieskrifning, trots det att sammanhanget blef så fantastiskt, löst och godtyckligt och väsentligen bestod i en fingerad genealogisk förbindelse.

Olaus Petri författade sitt arbete ungefär samtidigt med Johannes Magnus. Han hade således före sig den prosaiska krönikan och Ericus Olais krönika, men icke det verk, hvari denna första rikshistorieskrifning kulminerade. Hans arbete blef dock liksom den rena motsatsen till Johannes Magnus' och vände sig allt igenom mot dennes historiska konstruktion och politiska eller kyrkliga tendenser, äfven om det ej kunde innehålla någon direkt kritik. De tendenser, som prägla Olaus Petris historieskrifning, den åskådning af svenska historien, som framgår ur hans krönika, och det sätt, hvarpå han vet att uppsöka och bearbeta sitt material, skola utgöra föremålet för denna lilla uppsats. Det är icke en undersökning af Olaus Petris källor eller ett fastställande af hans uppgifters värde från källsynpukt, som jag härmed velat gifva, utan blott några anmärkningar angående hans uppfattning af historien och hans betydelse för den svenska historieskrifningen, hvilka framställt sig vid studium af hans verk i dess sammanhang med den föregående och efterföljande svenska historieskrifningen.

* * *

Syftet med all historieskrifning öfverhufvud låg för reformatorn Olaus Petri väsentligen i dess uppfostrande och lärande kraft. Historien var till för att stärka människorna i deras tillit till Guds ledning, deras ifver för dygd och rätt och deras afsky för synd och brott, men äfven för att undervisa dem om hvad som är nyttigt eller skadligt och huru de skola skicka sig i alla stycken. Syftet är på samma gång moraliskt och didaktiskt. Båda synpunkterna sammanfalla för Olaus Petri egentligen till en, men än betonar han den ena sidan, än den andra. Endast om historien tillgodosåg dessa synpunkter, ansåg han den öfverensstämma med Guds vilja, och endast i sådant fall kunde den läsas med frukt. Om den däremot tillkommit för vetgirighets skull eller till tidsfördrif, vore lika godt, att den vore oskrifven eller oläst. Hvarken ett rent vetenskapligt intresse, ej heller intresset att underhålla och roa ville Olaus Petri erkänna såsom berättigade. »Gudh, som all ting haffuer skapat menniskione til godho och gagn, han haffuer

thet ock aff sinne ewiga godheet och försyyn så förordinerat och skickat, at theres liffuerne och regemente, som fordomdags i werldenne, leffuat haffua, bescriffuas skulle theres epterkommandom til en rettilse och warnagel, aff hvilkom the lära motte, hwad anslag lyckosameliga tilgå pläga, och hwad som plägar illa bekomma och lyktas med en oond affgong, Så at epterkommarene mogha lära aff theras förfäders welferdh eller forderff, huru the sich i all stycke skicka skola och hwad nyttoght eller skadeligit wara pläghar. Ja epterkommarene haffua och ther en stoor fordeel aff, Ty thet är ju betre bliffua wijs aff en annars ofärdh än aff sin eeghen» (s. 1). På ett annat ställe heter det: »Huar man allenast wil läsa Crönekor för förwetenheet skull eller haffua ther uthi tijdhfördrijff, så är thet så gott oläsit som läsit. Icke haffuer heller Gudh, som thet rådhet haffuer menniskiomen ingiffuit, at thet som skeedt är skulle uptecknat warda, hafft thet upsåt ther med, at sådana skulle läsas i then acht, at man skulle allenast ther uthi haffua sina lust och tijdhfördrijff, utan at man skal ther uthaff beskodha werldennes lopp, fåfengeligheet och ostadigheet, och huru dieffulen .. haffuer här sitt speel och upwecker ibland högha och lågha alt obestond, skadha och förderff. Teslikes at wij och ther bredhewijdh skole achta och besinna, at än thå dieffulen kommer alt ondt på gång och inskiuter alle stedes tilfelle till obestond, Så förtager dock Gudh honom offta hans ondha upsååt, och drijffuer sakenne til en bettre ända, en dieffulen medh sitt ondha upsååt och tilfelle acktat hadhe, på thet wij måge lära giffua gudhi then äro honom bör och bidhia honom om hielp emoot dieffulen. Thetta är thet högsta thet wij, som Christne äre, skola giffua acht uppå i alle Historier, bådhe Hedhniske och Christna. Och när man så läss them, så haffuer man gagn och nytto ther aff, och Historien är i sitt rätta bruk.»

Denna åskådning af historien såsom en läromästare för lifvet bestämmer i väsentlig grad Olaus Petris eget historiska författareskap. Det är därför, som han författar sin krönika icke på latin utan på det nationella tungomålet och som han i sin stil sträfvar att vinna så mycken enkelhet och flärdfrihet som möjligt. Folkliga vändningar, kraftuttryck eller ordspråk gå oupphörligen igen. Det är första gången den svenska histo-

rien skrifves för Sveriges folk i afsikt, att hvar och en må kunna läsa och förstå. Endast den obetydliga prosaiska krönikan hade förut gifvit en svenska folkets historia på svenska. Det skulle dröja ända till Dalin, innan en ny framställning af Sveriges historia tillkom, som kunde jämföras med mäster Olofs i folklig karaktär och stilens kraft och renhet.

Samma undervisande syfte är äfven grunden till att mäster Olof förser sin krönika med en mängd reflexioner, som klarligen skola framlägga hvad som i hvarje fall kan läras af det berättade. »Effter thet thenna Crönika är scriffuin för theris skuld som eenfaldighe äro, at the skola her uth fåå noghor rettelse, Therföre haffuer man icke allenast scriffuit Historien eller ärendet som skeedt är, uthan man haffuer och ther bredhewidh (ther tilfelle haffuer så begiffuit sigh) sat noghor besynnerligh lärdom, ther noghor rettilse kunna taghas uthaff.» Det är dessa reflexioner och omdömen, som gifva färg åt krönikan särskildt i dess första del och som väsentligen bidraga att höja framställningen öfver den medeltida krönikeformen. Mäster Olof får därigenom rikt tillfälle att komma fram med sin egen åskådning om hvarjehanda, såväl moraliska och religiösa spörsmål som politiska, och den sunda, praktiskt anlagde och orädde mannen försummar icke tillfället att uttala sig om dagens brännande frågor under form af reflexion öfver något förflutet. Det kommer ett subjektivt element in i krönikan genom dessa reflexioner, under det att den historiska berättelsen för öfrigt är rent objektiv. De äro emellertid ganska löst vidhängda den egentliga texten och skulle lätt kunna aflägsnas därifrån såsom ett yttre påhäng. Det subjektiva elementet ligger ännu föga djupt och genomsyrar ingalunda själfva framställningen.

De synpunkter, som i dessa reflexioner göras gällande, äro alltid den privata-moralens eller nyttans. Ofta göra räsonnemangen ett ganska snusförnuftigt och kälkborgerligt intryck, ofta äro de båda välmenta och väl motiverade. Men i verklig mening politiska synpunkter och omdömen framträda just icke. Vi skola med några exempel belysa karaktären af dessa reflexioner. Olaus omtalar Inge den yngres fridsamhet och rättvisa. Detta ger honom genast anledning att utveckla ett älsklingstema om prisvärdheten af att arbeta för frid i stället för

krig och om välsignelsen af fromma och goda regenter. »All örligh och krijgh skola i then acht fördh wara at man ther med kan få fridh, Så at om noghor wille wara bullersam och icke halla fridh, med honom skal man föra örligh och twinga honom ther til at han skal halla fridh. The ther nu så föra örligh at the leggia them nidh, som ofridh och orett göra wilia, the leggia stoor äro och prijs in med theres örligh, Men then ther så legger all ting til thet betzsta, at han fridh behalla kan utan örligh och krijgh, han haffuer lagdt större äro och prijs in. För ty then fridh man skal intagha med dödha män och såra, han warder dyyrt köpt, men then fridh man fåår utan örligh, om thet ellies i noghon motto skee kan, han är fast bettre. Ock ther fore är thenne Inge såsom ock hans fadher och fadherbrodher stoor äro och prijs werdh, och haffuer thet warit aff en besynnerlige gunst och nådhe, som Gudh haffuer hafft på then tijdh til thetta rikit, at han haffuer giffuit them sådana froma och godha män til regenter. Ty at i the timeligha gåffuor, som Gudh menniskiomen giffua pläghar, är thet en med the yppersta, at han giffuer them godha och dygdesama förmän, Så är thet och twert emoot een med the största plåghor, som land och rike på komma kan, at the få en tyran til första och öffuerheet och skeer visseliga aff Gudz wredhe och ogunst» (s. 56). Vid berättelsen om Erik den heliges val till konung, får han tillfälle att utveckla, det ringa börd ej är någon vanheder, att det är en ära, att en ringa man uppsättes för sina dygder, men en skam att vara född af hög släkt och ej skicka sig därefter. Då Birger Jarls svek mot folkungarne berättas, ger detta anledning till en lång utläggning af satsen, att man äfven är skyldig hålla sina fiender tro och sanning. »Man haffuer jw icke thå wel offuerwunnet sin forrädhare, när man är en sådana man worden som han är» (s. 76). Vid berättelsen om hertig Magnus' hof med dess ridderliga idrotter utlägges vidlyftigt nyttan af att i fredstid öfva sina krigare, så att de må duga, när väl kriget bryter löst — ett synnerligen sunsförnuftigt och kälkborgerligt räsonnemang. När han berättar, huru Magnus Ladulås icke uppfyller sin förpliktelse att betala konung Erik af Danmark de för hans hjälp utlofvade pengar, blir temat om opålitligheten

af förbund, så snart de ej öfverensstämma med de egna intressena, och om nödvändigheten, att Gud är med i förbundet och dess ändamål rättfärdigt, för att det skall vara till gagn. Än äro klagomål öfver världens ondska och svek innehållet af reflexionen, såsom vid skildringen af marsk Tyrgils afrättning än utgöres temat af den bristande välsignelsen med all sorts svek och orätt, dit han hänför olaga beskattning, som aldrig leder fursten till båtnad. Ett annat älsklingstema är orättmätigheten af att göra uppror mot sin lagliga öfverhet. Äfven om öfverheten förgått sig, är icke uppror berättigadt, ty Gud skickar onda furstar till en pröfning eller till straff, och man bör lida detta straff, så länge Gud vill; uppror leder dessutom aldrig till välsignelse. »Och gåår thet lyckosameligare til för undersåtarne, at the bidia Gudh förlåssa sigh, än at the skulle sielffue emooth hans bodh grijpa til swerd. Ty man seer wel, huru thet pläghar tilgå, ther undersåtarne wilia sielffue fördrijffua theres ondha herrskap, the komma antingen sielffue ther öffuer om halsen eller at the få en werre igen, än then war, som the fördriffuo» (s. 116 o. f.). Men mäster Olof vet också att klandra och varna öfverheten, om den å sin sida förgått sig och härvid är hänsyftningen på samtida förhållanden och konung Gustaf ofta rätt genomskinlig. Så t. ex. när han klandrar konung Magnus för hans utländska gunstlingar. Visserligen var folkungarnes uppror oberättigadt, men »så synes doch konungen haffua giffuit them ther stoor tilfelle til, i thet han satte them uthlendska män offuer hoffuudet. Swenske män haffua wel then art och sätt med sich, at the äro plumpachtige och groofue i theras åthäffuor, Så äro the doch likawel stoorsinnade och dristoge och wilia icke warda forachtade, och ther fore äro the offta kompne på obestond med fremmande män, som them förachtat haffua. Konung Magnus skulle icke haffua tilstadt, at the uthlendske så forachtade the Swenska, och så hade thenne uproor wel bliffuit tilbaka, for ty han war sat til konung för the Swenskes skul, ää huru plumpachtige the doch wore, ther for borde honom icke tilstedhia theras forachtilse» (s. 92). Ännu tydligare framträder denna hänsyftning på samtiden, när han prisar dem, som förr beflitat sig om gudstjänsten och offrat mycket därför af sina

egodelar, och klandrar dem, som utan måtta taga tillbaka hvad dessa gifvit. »Jw mera the haffua bort giffuit, jw mera haffuer theras godz förökas och theras anslagh haffua haft stoor framgong. Men med them, som utan alla beskedeligheet wilia allt rappa til sich, kan Gudh then konst, at såsom hijne som gåffuo icke bliffuo ther aff fatighe, så skola icke heller the, som oredeliga igen tagha, bliffua ther aff rijke. Beskedeligheet wil Gudh haffua bådhe med giffuande och igen taghande» (s. 94). På samma sätt, när han klandrar öfverheten, om den af blott misstanke griper till svärdet och straffar den, som blott förmenas vilja göra orätt, men ej ännu med ord eller gärningar gjort det. Det är ett ingrepp i Guds regemente. Öfverheten har Guds befallning att straffa det som är gjordt, icke det som kan komma att göras. »Tankar plägha wara tolfrij, Men ther en ond tanke brister uth med ord eller gerningar och thet är bewijsligit, så ligger thet strax under öffuerheetennes straff. Ty at then, som swerdet förer, skal ingen straffa, med mindre at han haffuer godh skääl och bewijs för sich, för ty hans befalning til at straffa strecker sigh icke wijdhare, än som skääl och bewijs tilseya. Offuer thet som lönligit är wil Gudh sielff wara domare, och om han wil, at thet skal aff öffuerheetenne laghliga straffat warda, så låter han thet wel bliffua openbart.... Och thetta ware them, som öffuerheetenna haffua, sagdt til en lithen rettilse» (s. 98 o. f.). Äfven öfverhetens sätt att fordra svåra eder och förpliktelser klandrar mäster Olof och menar, att det bör ske så litet som möjligt. »Ty at om han, som forplichtelsen gör, är en redelig och skälig man, thå haller han wel thet han loffuar, än thå at han inghen eedh eller breff gjorde ther uppå. Hwar han och är oredhelig, så hielpa breff och insigel och swåra eedher ganska föghо». Man gifver blott djäfvulen tillfälle att komma ondt åstad och alstra edsbrott (s. 111).

De anförda exemplen må vara nog för att belysa arten af mäster Olofs reflexioner. Hans krönika är fylld med dylika räsonnemang i hela dess förra del. Hela denna del är liksom skrifven närmast för att få meddela liknande lärdomar. Äfven i den senare delen finnas reflexioner, ehuru i betydligt mindre mått och i aftagande grad, tills de alldeles försvinna.

Bredvid det didaktiska och etiska syftet framträda äfven andra genomgående karakteristiska drag, som färga mäster Olofs historieskrifning och allt renare utpräglas ju mer reflexionerna upphöra. Det fanns tydligen hos Olaus Petri vida rikare vetenskapliga anlag och intressen, än han själf velat medgifva. Framför allt framträder en opartiskhet och frihet från förutfattad mening, som höjer honom högt öfver samtida och efterföljande svenska historieskrifvare. Denna opartiskhet vittnar om en sund, vetenskaplig läggning, och är en medveten och konsekvent genomförd princip. Men det rent vetenskapliga intresse, som man har rätt att spåra häri, bemantlar Olaus själf i hänsyn till historiens undervisande uppgift, som tillgodoses desto bättre, ju sannare berättelsen är. Det etiska och didaktiska syftet är det öfverordnade och högsta, men det bör förenas med full sanningskärlek, ty om berättelsen ej är sann, utan döljer en del omständigheter och tilldiktar andra, kan man icke draga den nytta som vederborde af förfädrens historia.

Från denna medvetet opartiska och sanningssökande tendens klandrar mäster Olof den partiska historieskrifning, som dittills gjort sig gällande hos såväl svenskar som danskar. Hos honom fanns icke det danskhat, som unionsstriderna alstrat och som beherskat den svenska historieskrifningen från Karl Knutssons tid. »The Danske prijsa sich aff the stora gerningar theres herrar och förstar haffua gjordt här i Swerige och the Swenske rekna högt then stora mandom the haffua bedriffuit i Danmark, så at then ther nw gerna wille veta hwad sannast är, han skal haffua ther nöödh til ock än thå nepeliga kunna thet i the Swenska och Danska Cröneker uthleeta. Thet haffuer aff ålder (gudh bettret) warit itt inbundit och endeels naturligitt haat och agg emellan Danska och Swenska, ty at bådha parterna rekna sich högt och ingen wil wijka för then andra. Ther före haffue wij nu sådana Cröneker, som the haffua til sinnes warit, ther scriffuit haffua, och för then skul komma the Swenska Cröneker icke öffuer eens med the Danska och ingen parten scriffuar noghot gott om then andra. Ty är thet ock wilsamt noogh at tagha ther noghor godh rettelse uth».

Ett praktiskt exempel på motsatserna mellan de svenska och danska krönikornas framställning anför Olaus Petri vid berättelsen om Erik Segersälls eröfring af Danmark. »Här skal man nw merkia, at in til thenna tijdh haffuer Danmark wordet fem eller sex gonger vunnet under Swerige och än flere, om man the gambla swenska Cröneker i all stycke gilla skulle. Teslikes haller och then Danska Crönekan inne, at för thenna tijdh, ther Eric Segersäll konung är, haffuer Swerige siu gonger wordet wunnet under Danmark, aff hwilkit noogh merkiandes är, at tesse tw rijke haffua icke offta stådt fridzameliga til samman, utan altijdh hafft örligh och krijgh sich emellen, medhan the än heednisk woro .... Så behöffua nw the Swenske fögho beröma sigh ther aff, at the mykit wunnet haffua i Danmark, såsom the Danske ock fögho kunna prijsa sich aff thet, the haffua wunnit i Swerige. Skada och förderff haffua bådha parterna hafft. Ty vore ju altijdh bettre beröma sich aff frijdh än aff örlig, och the förstar, som altijdh haffua stådt ther epter, at frijdh motte wara emellan land och rijke, the haffua mera ähro inlagdt, än the ther med örligh och krijgh mykit bedriffuit haffua».

Dylika yttranden vittna om en ovanlig fördomsfrihet midt under det mest sjudande nationalhatet mellan de båda folken. Här framträder första gången upphöjandet af den historiska sanningens princip såsom absolut oeftergiflig och höjd öfver all chauvinism eller tendens. Det är ett storartadt drag, vittnande både om vetenskaplig begåfning och högt moraliskt mod. Mäster Olof stod i detta fall tämligen allena både bland samtida och efterföljande i långa tider.

Denna opartiska sanningskärlek gaf mäster Olof kraft att skildra unionstiden utan tendens, så att han kunde tänka sig att både svenskar och danskar skulle vara nöjda med hans framställning, om de voro sanningsälskande och fördomsfria. Således kan han icke undgå att anmärka drottning Margaretas förkärlek för danskarne och den naturliga förbittring, som detta måste väcka hos svenskarne, eller det brytande af rätt och lag, hvartill de följande unionskonungarne göra sig skyldiga, men han kan också antyda, att en läst tyskt öl bidragit till, att Sten Sture den äldre af bönderna hyllades så-

som riksföreståndare, eller fritaga Gustaf Trolle från misstanken att medvetet hafva varit verktyg till Stockholms blodbad. Det var en opartiskhet, så enastående och så föga öfverensstämmande med samtidens begrepp om rätt fosterländskhet, att konung Gustaf för sin del utan omsvep förklarade, att mäster Olof härigenom visat sig såsom »sitt rätta fäderneslands förrädare».

Mäster Olofs framställning af unionstiden är kanske icke uteslutande dikterad af sträfvan efter objektivitet och sanning, ehuru han otvifvelaktigt medvetet sträfvat därefter. Den ovanliga opartiskhet, som verkligen finnes i hans unionshistoria, beror nog också på en sorts likgiltighet för de politiska problem, som upprörde samtiden. Mäster Olof hade riktat hela sitt intresse på det religiösa och sedliga området. Statens uppgift var för honom väsentligen att hålla frid och inre ordning och att stödja kyrkan i hennes uppfostan af människorna till gudsfruktan och dygd. Om krig och krigiska bedrifter har han endast nedsättande omdömen. Endast om de äro rättfärdiga, hvarmed han torde mena, om de ske till Guds ära och till försvar mot öfvervåld, gillar han dem ehuru utan pris. Något egentligt sinne för de politiska uppgifter, som förelågo den nya tidens monarker i det ungdomliga europeiska statssystemets inre täflan och som kunde med nödvändighet leda in på en krigisk politik, hade mäster Olof icke. Det synes som om han egentligen varit likgiltig för frågan, om unionen eller den svenska nationalstaten skulle blifva beståndande, blott frid och ordning upprätthölls och den nya tron fick stadga sig. Öfver hufvud beherskas hans omdömen om unionsstriderna af den reflexionen, att den lagliga öfverheten i hvarje fall har anspråk på lydnad. Unionskonungarne voro i regel lagliga och rätta konungar. De svenska resningarna blifva då för honom ej frihetskrig till förmån för den absolut berättigade svenska nationalstaten, utan uppror mot laglig öfverhet. Från denna synpunkt måste han väsentligen ogilla Engelbrekts resning mot konung Erik liksom Sten Stures långa sträfvan att förhala förverkligandet af Kalmar recess. De under den tidigare reformationstiden utbildade teorierna om undersåtarnes plikt till ovillkorlig passiv lydnad för öfverheten, äfven om

denna far fram våldsamt och orätt och med svek af sin plikt, bestämma i detta fall mäster Olofs räsonnemang om frihetskampen (se ofvan s. 9). Rådet får förfäkta hans åskådning gent mot Engelbrekt och beträffande dennes för öfrigt med många skäl grundade resning göra gällande, att det icke var lofligt att strax sätta sig upp mot sin herre och konung, därför att han i någon måtto förság sig, ty då blefve intet herrskap beståndande. »Hoo är then herre som sich icke i någhon motto förseer? Skulle strax undersåterne settia sich upp emot honom, thå woro aldrigh stadigt regemente til. Ey är heller hwar man skickelig ther til at wara konungens domare och döma ther om, när konungen bör warda aff sätt eller ey.... Man moste understundom lijdha en tyran på thet man skal undvika monga tyranner. Ther intit herskap är, ther gör hwar och en som honom löster, och bliffua så mångha tyranner». Slutomdömet om Engelbrekt blir också: »Om thett skall recknas för welgerning, at han frelste rijket aff sådana trälldom, som thet uthi kommet waar, så bleeff thet honom illa lönt.... Skal och Engelbrect warda reknat för en uprorisk man emoot sitt rettha herskap, så mogha alla uproriske män see på honom hwad the sich förmoodha skulle på thet sijdzsta». Det visar tämligen tydligt Olaus' tvekande ställning till hela frihetsrörelsens berättigande och den synpunkt, som han egentligen gifver företrädet. Karl Knutsson åter var laglig svensk konung liksom de danska unionskonungarne. Han blir därför den rätta öfverheten, mot hvilken uppror är oberättigadt. Ärkebiskop Jöns' resning är således ett brott. »Och war thenne erchebiscop Jöns then första biscop, som sich upsatte emoot sina retta öffuerheet. Men han betalade thet sedhan dyyrt noogh. Honom war Gudz ordh befalet, ther skulle han haffua straffat konungen med, thå han orett gjorde. Swerdit war honom inthit befalet, thet toogh han sich sielffuom och monge andra til skada och förderff.» Det är tydligt, att det är den legitima öfverheten, hvars sak eger Olaus' sympatier, vare sig den är svenskt eller unionellt konungadöme. Den brännande partipolitiska frågan om svensk självständighet eller skandinavisk union var honom mindre betydande. Äfven om flera uttryck finnas, som antyda, att han ansåg, att hela unionen va-

rit öfverflödig och ickeländt till någon välsignelse för svenskarne, hindrar det ej, att den enligt hans åskådning såsom en gång fullbordadt faktum och rättsligen beståndande egde anspråk att respekteras, och att en kamp för separatism både var uppror mot laglig öfverhet och ett störande af friden, hvilka båda åtgärder han principiellt och strängt ogillade.

Att en sådan uppfattning af unionsstriderna gjorde det lättare för Olaus Petri att bevara den objektivitet, som han medvetet eftersträfvade i sin historieskrifning, är tydligt, ehuru hans benägenhet att göra omdömen och lärande reflexioner äfven vid unionstidens skildrande, om ock vida mindre än i den tidigare delen af krönikan, framträdt och stundom åt vissa händelser gifvit en färg, som, om man ej fasthåller eller förstår den synpunkt, som för honom var bestämmande, lätt nog kan synas såsom ett partitagande.

Samma sträfvan till full opartiskhet, som fått sitt uttryck i skildringen af Sveriges förhållande till Danmark, gör sig gällande vid behandlingen af en annan fråga, icke mindre brännande, nämligen den kyrkliga. Att mäster Olof var protestant och alltigenom ogillade den gamla medeltidskyrkan, som han själf gifvit de svåraste slag, var väl så otvifvelaktigt, att ingen bort kunna sätta hans egen mening ifråga. Men hans historiska sans och rättvisa bevarade honom från att vid hvarje anledning i sin historiska berättelse smäda eller kritisera den katolska kyrkan. Mäster Olof visste förväl, att den kristendom, som infördes i Sverige under medeltiden, var den då gängse formen, och att reformationens ljus icke uppgått förr än i hans egen tid. Därföre skildrar han blott den gamla kyrkan utan att bruka hvarje tillfälle att göra utfall mot den påfviska vidskepelsen eller hierarkiens hersklystnad, såsom sedan blef vanligt. Sålunda skildrar han den kristna missionen i Sverige med odelad sympati och klandrar blott de första missionärernas våldsamma sätt att gå till väga, i det de nedslogo afgudarne och uppbrände helgelundarne, hvarför det förbittrade folket slog dem själfva ihjäl. »The godhe men Adelwardh och Staphan hade ena godha mening, men liten beskedeligheet, och för then skul föll thet ååter snart nidh, som the med theres predikan upbygt hade. Ther hörer beskedeligheet til, at predika för

offörstondugt folk och handla så med them, at the warda ther aff förbettrade, Ty affgudheet skal förra taghas utåff hiertat än utåff altaret» (s. 44). Det var otvifvelaktigt en vink för hans egen samtid. När han talar om peterspenningens införande, om celibatets påbjudande och dylikt, vidfogar han inga reflexioner af klandrande art. Till och med hierarkiens kamp mot konungamakt och riksföreståndarskap under den senare unionstiden får icke egentligen någon hård dom. Han ogillar Jöns Bengtssons resning såsom uppror mot rätt öfverhet och icke öfverensstämmande med hans embete, men för öfrigt vidfogar han inga tadlande omdömen vid skildringen af hans bana. Än mer märkvärdig är hans återhållsamhet från klander beträffande Gustaf Trolle och hans förhållande till Sten Sture d. y. Han säger visserligen, att ärkebiskopen var en styf och egensinnig man, men mäster Olof anser det helt naturligt och i öfverensstämmelse med hierarkiens anspråk, att ärkebiskopen skulle sträfva efter makten. Han låter Gustaf Trolle själf förklara, att påfven gifvit honom makt att föra både andligt och världsligt svärd (s. 311), och därmed gifver han en rent objektiv historisk förklaring till den kamp mellan hierarkien och den världsliga regeringsmakten, som den senare unionstiden i viss mån betecknar.

En dylik opartiskhet i de kyrkliga företeelsernas skildring var lika ovanlig som opartiskheten i förhållande till den brännande unionsfrågan, kanske än mer öfverraskande, då ju Olaus var ifrig protestant. För konung Gustaf fanns ingen annan förklaring äfven härvidlag, än att mäster Olof »hafver mer haft en papistisk anda och consciens än en rätt evangelisk anda», och att han, som först af alla fördömt det papistiska väsendet, nu vill »kasta sin kappa på andra sidan.» Förräderi blef således äfven i detta fall omdömet om mäster Olofs historiska skildring. I den krönika, som ärkebiskop Lars i stället på konungens befallning utarbetade, var hvarje tillfälle iakttaget att smäda den påfviska vidskepelsen och den hierarkiska maktlystnaden, lika väl som unionsregenterna och deras hjälpare. Det var så konung Gustaf ville hafva det och eftervärlden i lång tid med honom.

Äfven i detta afseende torde dock knappast det rena vetenskapliga intresset eller det objektiva sanningssträfvandet varit allena bestämmande för Olaus Petri. Han hade redan lärt sig inse faran för den nya protestantiska kyrkan att alldeles förlora sin självständighet och sjunka ned till en gren af den världsliga administrationen. Han ogillade den för långt gående kyrkoreduktionen liksom nedbrytandet af all kyrklig självständighet. Det var kanske äfven därföre, som mäster Olof afhöll sig från klander af den katolska hierarkiens maktlystnad, äfven om han ogillade densamma. Önskan att icke genom dylikt klander ytterligare gifva konung Gustaf vatten på hans kvarn vid det fortgående arbetet att underkasta kyrkan under staten torde åtminstone hafva underlättat den objektiva sanningskärlek, som han otvifvelaktigt egde. I ett fall har mäster Olof i sin krönika tämligen direkt uttalat sin förkastelse öfver konung Gustafs kyrkopolitik, nämligen då han varnar dem, som utan beskedlighet rappa till sig hvad andra gifvit till kyrkan och gudstjänsten (s. 94). Alldeles utan skäl till sin harm kan konung Gustaf ej anses vara, men visserligen stod han äfven härvid fullständigt främmande för mäster Olofs rena sanningsintresse och vetenskapliga uppgift.

Frånvaron i hufvudsak af tendens och den medvetna sträfvan till sanningens klarläggande är otvifvelaktigt en af Olaus Petris förnämsta förtjänster såsom historieskrifvare, hvarigenom han höjer sig öfver samtida och efterföljande svenska historiker ända till Lagerbring. Renast framträder denna sträfvan vid unionstidens behandling, som därför är det främsta partiet af krönikan, under det att den tidigare hälften genom de talrika moraliserande och undervisande reflexionerna ofta af en naiv och något kälkborgerlig art verkar mindre såsom en historisk skildring än som en lärobok i moral och politik.

I ännu ett afseende är Olaus Petris sanningssträfvan, sunda omdöme och frihet från chauvinism af genomgripande betydelse för hans historiska betraktelsesätt i stort, nämligen vid behandlingen af den äldsta, förhistoriska tiden. Härvid spelar dock ett annat med hans sanningskärlek nära sammanhängande drag en afgörande roll, nämligen en ovanlig kritisk skärpa och förmåga att bedöma källornas värde. Äfven med

hänsyn till fornhistoriens behandling blef hans verk vida skildt från föregångares och efterföljares för flera sekler.

Mäster Olof har klart för sig, att det icke finnes några skriftliga källor från tiden före kristendomens hitkomst. Han antager, att man dessförinnan och äfven någon tid efteråt brukat runskrift, men om därmed något om tillståndet i landet blifvit upptecknadt, är detta förkommet. Äfven under den kristna tiden är ej mycket skrifvet före de tre sista århundradena. Visserligen finnes en del fabler, visor och rykten angående de hedniska förfädernas bedrifter, men att häraf bygga någon historia, såsom danska krönikans författare gjort, är fullkomligt oriktigt. Dessa rykten och visor äro nämligen baserade på en omdiktning af verkligheten, så att ädla hjältar omdanats till kämpar eller heroer, tyranner blifvit jättar, resar eller troll, små listiga människor uppfattats såsom dvergar etc. Därföre finnes föga rättelse i förfädernas dikter eller skrifvelser, »efter thet the så blomeradhe äro med fabeler och förtäkt ordh, at man icke weta kan hwad som retta historien är». Därtill kommer en sådan ovisshet i kronologien hos denna art af källor, att hvad som kan vara skedt »för itt hundrade åår, thet kan och så snart wara skeedt för sex eller otta hundrade åår». Äfven främmande krönikeskrifvare sakna all trovärdighet, ty de berätta också blott lösa rykten och äro ovissa beträffande sitt eget lands hedniska historia, än mer beträffande Sveriges.

Efter denna kritik af de hittills gängse källorna för vår fornhistoria, hvilken visar ovanlig sans och sundhet i omdömet, vänder sig Olaus mot hela den föregående sammanbindningen af Sveriges historia med de gotiska folkens. Dessa bodde i det nuvarande Ungern eller längre bort och lära haft sitt säte där ej långt efter Noë flod. »Och ther före kunna the icke haffua then tijdh gått här uth aff wor land, uthan wore lijkare, at någhre aff them hade med tijden kommit hijtt och boodt här». Dock vill Olaus ej alldeles förneka, att några gotiska folk kunna hafva utvandrat från Sverige före Kristi börd, ehuru ej så långt tillbaka i tiden, som man velat föregifva. Huru härmed än är, ogillar han de svenska krönikornas skryt med goternas bedrifter. Han menar från sin ståndpunkt, att därmed föga ära inlagts. »Man legger jw fögho äro ther in

ther med, at man faar med öffuerwold och orätt i annars land, som oss intit ondt giordt haffua, skinnar och brenner, dräper och förheriar them, som gerna wille sittia med fridh. Thet wore oss mykit större ära, at woro förfädher hade altijdh warit fridhsame och sachtmodughe, sittit stilla, warit till fridz med thet gudh them giffuit hade och icke röffuat och skinnat andra. Dock prijse Göthars mandom hoo ther wil, the som såte för theras hand prijsade them intit, utan sadhe them wara en hoop med skalkar och tyranner, som intogho annars mands land och städher, ther the ingen rätt til hade, och kommo så monga hundradetwsende menniskior bådhe om lijff och gods, thet war och then störste mandom the giorde, som noogh aff Crönekerne bewijsligit är, undhantaghandes then skada the giorth haffua i thet Latineska tungo målett och lärda mendz böker, thet en oboteligh skadha war, ther så mång Lärd Man än nu öffuer klaghar». Olaus' låga uppskattning af krigiska bedrifter förenar sig här med hans humanistiska bildningsintresse till denna förkastelsedom öfver goternas framfärd. Utom det att deras historia är föga att skryta med, kommer den därjämte föga Sverige vid. Han anmärker om konung Philimer. »Thet halla fremande Historier noogh inne, at Philimer haffuer warit konung öffver the Göthar, som i annor land warit haffua, Men hwad kommer thet them vidh, som boo i Swerige? Man kan jw icke rekna them för Sweriges konungar, som i fremmande land haffua konungar warit öffuer Göthar». Olaus offrar blott omkring två och en half sida åt hela den utländska gotiska historien och mest därföre, att det är ett allmänt rykte och en allmän mening, att Goterna uttågat ur Sverige. Det är den renaste motsatsen till Johannes Magnus' systematiska utbildning af den gotiska ursprungsteorien och fullt parallella behandling af den utländska och den inhemska gotiska historien.

Den förnämsta förtjänsten hos den historiska skola, som Olaus Petri kritiserade, var, att den sökt finna ett samband mellan den inhemska historien och den allmänna världshistorien, ett samband, som förut fullständigt saknats. Olaus löser detta samband och slår med ett slag ned hela teorien om Magogs invandring med sina efterkommande, om de öfriga

skandinaviska ländernas koloniserande från Sverige och om de gotiska folkens utvandring härifrån. Men han bevarar ynglingaätten i spetsen för vår historia, ehuru med allmän reservation för dess trovärdighet och fullständighet, och sätter i stället för den gotiska teorien om svenska folkets ursprung en annan, baserad på bevis, som ytterligare vittna om kritisk och vetenskaplig sans. Denna teori kan sammanfattas så, att de skandinaviska folken ursprungligen tillhört den tyska folkstammen och att denna tyska d. v. s. germanska folkstam så småningom spridt sig öfver de skandinaviska rikena, liksom den i historisk tid spridt sig öfver England, Vendernas land och ända bort till Lifland och Preussen. Äfven goterna torde vara tyskt folk att döma af namnen. Bevisen för påståendet, att de skandinaviska och tyska folken ursprungligen varit ett, finner Olaus förnämligast i tungomålet, hvilket tydligen förut varit ett och samma, ehuru det med tiden differentierats i flera närbesläktade språk. »Thetta kan ther aff noogh merkias, at jw äldre Tydzska och Swenska bööker man finna kan, jw meera dragha the öffuer eens i målet, thå man bäär them til hopa och giffuer ther acht uppå». Det andra beviset är de latinska skriftställarnes berättelser om germanernas gamla seder, politiska inrättningar och väsende, hvilket allt passar ännu bättre på skandinaverna än tyskarne. Olaus nämner särskildt indelningen i hundaren med höfdingar i spetsen, vidare rim, visor och andra dikter, hvilka äro identiska. »Så kan man jw clarliga merkia, at Swenske, Danske och Norske haffua fordom warit Tydzske, the ther sich haffua så förmeerat, at the tesse land besät haffua». Han antager, att före germanerna intet annat folk bott här. Han tänker sig vidare, att Sverige uppstått så, att Svea och Göta riken från begynnelsen utgjort skilda skandinaviska stater under särskilda konungar alldeles som Norge och Danmark, utan att han därföre antager någon särskild invandring eller ursprunglig stamskilnad såsom grund härför, men att de så småningom vuxit tillsamman till ett. För denna teori anför han särskildt konungatiteln såsom stöd.

Det kan icke nekas, att mäster Olof genom denna teori med ovanlig skärpa och historisk blick uppdragit en i hufvuddrag ganska riktig teckning af svenska rikets uppkomst och

svenska folkets släktskap med andra folk. Därmed har han vunnit ett annat och vida bättre samband med världshistorien, än Johannes Magnus med sin fantastiska konstruktion. I själfva verket är mäster Olofs teori den rent motsatta. I stället för att danskar och tyskar härstamma från Sverige, blir det tvärtom Sverige som koloniseras från Tyskland och Danmark i urminnes tid. I stället för den ståtliga inhemska konungalängden från Magog med jämt ett hundra konungar intill konung Björn, Ansgarii samtida, träda blott före den egentliga historiska tidens början några ovissa sägnkonungar, förnämligast Ynglingasagans, under stark reservation för dess riktighet.

Att denna teori om Sveriges fornhistoria ej kunde blifva så populär som Johannes Magnus' är klart. Den smickrade icke på samma sätt den nationella fåfängan, danskhatet och begäret att vara det äldsta och ärorikaste bland folken. Redan i den på konung Gustafs initiativ tillkomna krönikan af Laurentius Petri är mäster Olofs teori undanskjuten och Johannes Magnus' i stället i allt väsentligt accepterad. Den svenska historieskrifningen skulle i några århundraden följa denna riktning, till dess den kritiska forskningen åter höjt sig till mäster Olofs ståndpunkt och insett omöjligheten att efter bevarade fabelkrönikor, latinska och gotiska skriftställare, rykten och lösa qvasivetenskapliga analogier m. m. bygga upp en svensk fornhistoria. Mäster Olof hade anvisat studium af språket, af de äldsta politiska inrättningarna och af bevarade seder, bruk och dylikt d. v. s. öfverhufvud kulturföreteelserna såsom enda medel att vinna en lösning af frågan om svenska folkets härkomst och äldsta odling med offrande af all sträfvan att före historisk tid kunna skapa en person- eller händelsehistoria.

Den kritiska skärpa, som Olaus Petri utvecklat i afvisandet af de otillförlitliga och icke tillämpliga källor, hvarur Sveriges fornhistoria dittills hemtats, har han ådagalagt på flera sätt i valet och granskningen af sina källor. Medeltidens vördnad för auktoritet och allt skrifvet fanns ej längre hos honom. Med humanismen hade en begynnande historisk kritik framträdt, och reformationen hade i sin kamp mot den kyrkliga traditionen haft anledning att ytterligare utveckla det historiska sinnet och uppsöka äkta källor. Olaus Petri är den, som inför

denna kritik i vår historieskrifning. Han har för sitt eget verk brukat sina föregångares arbeten, prosaiska krönikan och Ericus Olais krönika, och samtliga de inhemska källor, som dessa använde, konungalängder, annaler, rimkrönikor, biskopskrönikor och helgonlegender, såsom det synes i större omfattning än föregångarne. Vidare har han först af alla studerat urkunder och brukat dem för sitt historiska verk. Hos Ericus Olai hade blott någon enstaka urkund, hemtad ur Upsala domkapitels arkiv fått plats. Johannes Magnus hade helt naturligt saknat tillgång till detta källmaterial. Antagligen har mäster Olof under sin kanslerstid haft tillfälle att lära känna en del urkunder, möjligen har han redan under sin vistelse i Strängnäs hos biskop Matthias haft tillgång till det gamla registrum regni, som af Kristian II fördes ur riket. Det är i alla händelser en rätt betydande mängd urkunder han torde sett och användt. Själf talar han om konung Sverkers, konung Valdemars, Magnus Ladulås' och hans efterkommandes bref såsom bevismaterial för konungatiteln (s. 15). I framställningen af unionstiden anför han rikligt med urkunder dels i regest, dels fullständigt. Det är ett för sin tid ovanligt vidsträckt urkundsmaterial af den art, att mäster Olof kan sägas vara den förste, som egentligen gjort urkundsforskningar och anlitat detta slag af källor för vår historia. Konung Gustaf blef också uppmärksam på, att Olaus haft riklig tillgång till urkunder och rikets register, och anmodade ärkebiskop Laurentius att skaffa reda därpå och tillsända honom. »Kunna vi icke förhålla Eder, käre biskop Lars, att efter förbemälde M. Olof i förtiden hafver varit Biskop Matzes i Strängnäs kansler och Biskoparne på den tid hafva mycket varit uti det världsliga regementet och haft hand om rikets register och viktiga handlingar, så kunna vi väl förmärka, att han sådana register förvarat hafver och däraf sin krönika tillhopa flickat; hvilken nu samma register och handlingar efter honom bekommit och förvarat hafver, kunna vi icke alldeles veta. Det står dock till troendes, att antingen I, som hans herde är, eller biskop Botvid i Strängnäs eller ock den här Peder Erici i Stockholm sådant ju hafva bekommit och för oss hemligen undanstungit. Så efter rättvisan kräfver och därtill menige Sveriges nytta och gagn fordrar, att så-

dana register kunna komma till rätta bruket igen, är för den skull vår allvarliga vilja och begäran, att I viljen beflita Eder att uppsöka förbemälta register och oss det sedan till handa förskicka» (k. Gustaf till Laurentius Petri 24 Dec. 1554. S. R. S. II. 2. s. 155 o. f.). Olaus Petri är äfven den förste, som hänvisat på lagarnes stora betydelse såsom historiska källor. Han har gjort grundliga studier i de gamla landskaps-, stads- och landslagarne och anför talrika utdrag härur för att belysa såväl politiska som andra kulturella frågor. Slutligen har han ock användt mynt, runstafvar, fornlemningar, bevarade seder och bruk, skrock, ordasätt, namn och språkliga företeelser öfverhufvud för att däraf göra slutledningar till historiska förhållanden. Så till exempel sluter han, att lifliga ekonomiska förbindelser under slutet af den hedniska och begynnelsen af den kristna tiden måste hafva egt rum mellan Sverige och England på grund af den mängd af anglosachsiska mynt, som fans i Sverige från denna tid. Eller också använder han dessa studier och iakttagelser för att infoga i sin krönika korta skildringar af den hedniska religionen, helgelundar, runstenar, begrafningssätt förr i tiden, byggnadssättet för de äldre kyrkorna, städernas uppkomst m. m. Äfven härvid slår mäster Olof in på en ny väg och visar en ovanlig förmåga att göra iaktagelser och historiska slutledningar.

I hänvisningen på detta äkta material för vår historia och afvisandet af falska och missledande källor ligger kanske Olaus Petris främsta förtjänst såsom historieskrifvare. Hans objektivitet och källkritik i förening utgöra hans storhet, och han kan därigenom i viss mening sägas hafva inledt den kritiska historieforskningen och historieskrifningen i Sverige.

Äfven i andra hänseenden har Olaus Petri gjort betydande ansatser, om han också icke kan anses hafva genomfört dem alla i någon högre grad. Dit hör hans fordran af sammanhang i den historiska skildringen, så att orsaken ständigt är klar till de olika företeelserna. Sålunda är det enligt hans mening ej nog att veta, att krig och örlig uppstått, utan man måste äfven veta, hvarför det uppstått och huru det stillats. Likaså är det ej nog att omtala, att fromma furstar funnits i världen, hvilka hållit frid och lugn, utan man måste ock redo-

göra för huru de förfarit för att vinna detta mål. Det är en protest mot det torra upprepandet af fakta utan inre sammanhang, sådant det hos medeltidens krönikeförfattare varit brukligt. Det är väsentligen den undervisande tendensen, som framkallat äfven denna fordran, ty dess motivering ligger i att historien först då kan blifva rätt lärorik, när man kan klarligen se hvad som hafver bestånd eller obestånd med sig, huru man skall undvika krig eller upprätthålla frid med mera dylikt.

Olaus Petri följer i sin krönika detta program och söker i regel att motivera alla viktigare tilldragelser. Särskildt är framställningen af medeltiden i detta afseende betydande. Olaus har ständigt från unionens tillkomst och Engelbrekts resning ända till Kristiern II:s eröfring af Sverige gifvit en förklaring till de oupphörliga omskiftningarna och i allmänhet en god och träffande förklaring, som vittnar om historisk blick och som sedan, där den icke stött den patriotiska känslan, blifvit den allmänt gängse inom den följande historieskrifningen. I den tidigare delen af krönikan faller mäster Olof ofta in i den vanliga kröniketonen.

Trots allt sammanhang i sin skildring har Olaus Petri emellertid icke någon egentlig känsla för den historiska utvecklingen. Han uppfattar väsentligen forntiden såsom liknande samtiden. Svea rike finns af ålder, bildadt någon gång i förhistorisk tid, svenska folket likaså. Att detta folk såsom särskild nationalitet och detta rike i sin yttre och inre gestaltning är en långsamt mognande och ständigt sig utvecklande produkt af historien har han icke klart för sig. Någon kulturutveckling är det ej häller fråga om. Mäster Olof har visserligen i början af sin krönika vidrört en del kulturella företeelser. Hans intresse för forntida sed och fornminnen förmår honom att beskrifva en del forntida kulturförhållanden. Äfven mynt- och handelsförhållanden berör han flerstädes. Men dessa kulturnotiser komma helt omotiveradt och äro icke egentligen inflätade i berättelsen på något innerligare sätt. De upphöra äfven alldeles i den senare delen af krönikan, hvilken är mer uteslutande begränsad till de politiska företeelserna. Det intresse Olaus visat för kulturen är en ansats af betydenhet, men icke genomförd i något rikare mått. Om något mål för

utvecklingen kan ej heller blifva tal. Att Olaus uppfattat ett sådant mål i människornas uppfostran genom Guds ledning till dygd och gudsfruktan, framgår af hans ständiga räsonnemang och förmaningar, hvilka gå ut på att visa en sådan ledning och stärka till allt godt, men det kan icke sägas, att han sökt påvisa någon utveckling härtill eller ens uppfatta den föregående historien såsom ett fortskridande från lägre ståndpunkt till den, som hans samtid innehade. Tydligast framstår detta med hänsyn till de religiösa förhållandena. Det finns intet i hela krönikan, som antyder en utveckling mot reformationen eller på något sätt förebådat densamma, trots det att krönikan är framförd omedelbart till de reformatoriska rörelsernas begynnelse. Icke ens genom att framhålla skuggorna i den gamla kyrkans lif och lära förebådas något af den inbrytande stormen. Det sammanhänger kanske med Olaus' medvetna sträfvan till full opartiskhet, men beror nog väsentligen däraf, att han icke tänkt sig att i historien se någon utveckling. Först när en betydande händelse skall skildras, söker han förklara densamma genom att omedelbart nämna dess orsaker, men han inlägger ingalunda i sin historiska skildring någon genomgående tråd eller någon djupare förberedelse till hvad som följer. Därför om han hade fortsatt sin krönika och skrifvit om reformationen, hade han helt säkert i början af sin skildring sökt motivera denna företeelse. Då detta ej var fallet, var det honom alldeles främmande att i sin krönika på något sätt förbereda denna omstörtning, som eljest för honom, reformatorn, borde tett sig såsom målet för och höjdpunkten i Guds ledning af svenska folket från hedniskt barbari genom katolska kyrkans uppfostran fram mot en renare och innerligare kristendom. Hvarken från statens eller kyrkans eller det öfriga kulturlifvets synpunkt göres således gällande någon utveckling från ett lägre tillstånd till ett högre eller något mål med det hela. Olaus Petris krönika är en följd af sanna eller som sanna ansedda händelser, hvilka dock hvar eftersom de inträda motiveras, där så ske kan. Det är från denna synpunkt en krönika i full bemärkelse ehuru händelsernas motivering är mera utförd och därigenom ett starkare inre sammanhang vunnet än i de tidigare svenska krönikorna.

Äfven om karaktäristik kan hos Olaus Petri ej blifva tal i egentlig mening. Att karaktärisera de särskilda mer framträdande personerna var främmande för den medeltida krönikan. Visserligen kunde i själfva orden och handlingarna ligga en teckning af den, som utsade eller utförde dem, men för öfrigt var väl ett eller annat epitet det högsta som bestods. Väsentligen äro alla uppträdande personer lika och någon individuell psychologisk anläggning förekommer ej. Hos Olaus Petri äro likaledes de flesta i krönikan uppträdande personer, till och med så ingripande gestalter som Margareta eller Sturarne, utan karaktäristik. De representera vissa sträfvanden och i deras bedrifter kan ligga bevis på större eller mindre skicklighet, men något försök att fånga deras personliga anläggning i några korta karaktäristiska drag gör Olaus ej. Åtskilliga mer betydande personligheter hafva dock vid lämpligt tillfälle fått sig tillagdt något eller några epitet. Så t. ex. är Birger Jarl en förståndig och vältalande man, drottning Sofia högmodig och storsinnad, Torgils Knutsson snäll och förnuftig, Kristiern I from och saktmodig, ärkebiskop Gösta styf och egensinnig o. s. v. Någon enstaka gång sväller karaktäristiken ut till några rader. Sålunda var hertig Erik »en lustogh och beleeffuad man, så att alle undte honom gott och för the öffning och ridderspel, som han altijdh brukade, hade monge lust till att tjena honom.» Om Engelbrecht heter det, att »han war en liten man til wext, doch snäll och dristigh och kunde weel tala för sich.» Karl Knutsson får det vitsordet, att »han war en snell och förståndig man, wiste wel hwad han tala och swara skulle och war däghelig och manlig til vext och kunde wel veta sitt eeghet betzsta, ty behölt han ock mäst all slott och lään sielffver och ridderskapet fick fögho förläning. Ther före hade han ock fögho ynnest aff them, som thå uthröntes, thå honom mest trängde, och war han i krijges handel mindre skickelig än hans ämbete kraffde.» Det är icke mycket af karaktäristik, men dock något, som kan kallas en ansats, röjande att den förmåga att förstå och skildra den enskilde individen, som renässansen först medförde, icke var alldeles främmande för mäster Olof.

Det är icke i ansatsen till karaktäristik eller till starkare inre sammanhang, som betydelsen af mäster Olofs krönika skall sökas. Denna betydelse ligger väsentligen i den källkritik, som han införde, den objektivitet och sanningskärlek, höjd öfver de samtida fördomarne, som tämligen genomgående präglade hans skildring, samt den nya, enkla och sunda åskådning af svenska folkets fornhistoria, som han uppställde emot de fantastiska gotiska teorierna. Slutligen tillkommer också såsom en bestämd förtjänst hans folkliga stil och glänsande behandling af modersmålet samt äfven till omfånget väl afvägda framställning. Syftet med krönikan var för mäster Olof väsentligen att undervisa eller meddela politiska och moraliska lärdomar, men hans egen kritiska och historiska begåfning förde honom vida längre och lät hans krönika beteckna nya inslag i den svenska historiska vetenskapen, som först flera århundraden senare blefvo fullt tillgodogjorda och fortsatta af forskningen och historieskrifningen.

Propertii första elegi.

Utkast till en filologisk tolkning.

Af

ELIAS JANZON.

Bland romarnes elegiske skalder är Sextus Propertius ännu likasom på Kellgrens tid den i vårt land minst kände och beaktade. Kellgren beklagade förhållandet i våra unga erotiske skalders intresse: Propertius skulle enligt hans mening kanhända kunna lära desse 'att skrifva till sina älskarinnor med något mera passion och något mindre grannlåt, i synnerhet då de ämna att gifva allmänheten förtroende af sina ömma lågor'. Än mera beklagligt synes det mig i den för poesi och speciellt den för romersk poesi intresserade allmänhetens och allra beklagligast i våra unga klassiska filologers intresse. Till förhållandets förklaring åberopas vanligen Propertii för moderne läsare störande alexandrinska maner, hans lärda mytologiska exempel och anspelningar. Af vida större betydelse synas mig dock andra omständigheter. Skaldens språk är hårdt och energiskt, hans stil är i allmänhet mycket koncentrerad, tankegången i dikterna störes ofta genom mellanslag af skiftande stämningar, kort sagdt: Propertius kräfver för att förstås icke blott lärda antikvariska undersökningar, utan äfven och i ännu högre grad ett ansträngdt språkligt studium, exegetiskt såväl som kritiskt. Det är framför allt på ett dylikt studium som den svenska öfversättning eller efterbildning af Propertii dikter måste hvila, hvilken, om den annars blir utförd med tillräcklig poetisk smak och versifikatorisk talang, en dag skall göra den umbri-

ske skalden mer känd bland våra landsmän och i sin ordning kraftigt bidraga till ett ännu mer inträngande studium af hans diktning. Hvad jag vid detta tillfälle kan bjuda är blott ett utkast till filologisk interpretation af den dikt, med hvilken Propertius inleder den första boken af sina elegier.

* * *

Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis,
contactum nullis ante cupidinibus.
tum mihi constantis deiecit lumina fastus
et caput inpositis pressit Amor pedibus,
donec me docuit castas odisse puellas
inprobus et nullo vivere consilio;
et mihi iam toto furor hic non deficit anno,
cum tamen adversos cogor habere deos.
Milanion nullos fugiendo, Tulle, labores
saevitiam durae contudit Iasidos.
nam modo Partheniis amens errabat in antris,
ibat et hirsutas ille videre feras;
ille etiam Hylaei percussus vulnere rami
saucius Arcadiis rupibus ingemuit.
ergo velocem potuit domuisse puellam:
tantum in amore preces et benefacta valent.
in me tardus Amor non ullas cogitat artes,
nec meminit notas, ut prius, ire vias.
at vos, deductae quibus est fallacia lunae
et labor in magicis sacra piare focis,
en agedum dominae mentem convertite nostrae,
et facite illa meo palleat ore magis.
tunc ego crediderim vobis et sidera et amnes
posse Cytaines ducere carminibus.
aut vos, qui sero lapsum revocatis, amici,
quaerite non sani pectoris auxilia.
fortiter et ferrum, saevos patiemur et ignes,
sit modo libertas quae velit ira loqui.
ferte per extremas gentes et ferte per undas,
qua non ulla meum femina norit iter.

vos remanete, quibus facili deus adnuit aure,
sitis et in tuto semper amore pares.
in me nostra Venus noctes exercet amaras,
et nullo vacuus tempore defit amor.
hoc, moneo, vitate malum: sua quemque moretur
cura, neque adsueto mutet amore locum.
quod siquis monitis tardas adverterit aures,
heu referet quanto verba dolore mea!

* * *

Cynthia var den första som med sina ögon fängslade mig arme, hvilken icke förr varit gripen af några erotiska begär. Då var det som Amor tvang mig att sänka min blick, som förut städse varit full af förnämt förakt, och satte sina fötter på mitt hufvud och böjde det mot jorden, till dess han lärt mig, lättsinnig som han är, att afsky kyska flickor och lefva utan någon fast plan; och för detta yra lif har jag nu på ett helt år icke fått någon ro, och dock har jag därunder måst finna gudarne mig obevågna. Genom att icke rygga tillbaka för några ansträngningar, min vän Tullus, kufvade Milanion den hårda Iasus-dotterns stolta sinne. Än ströfvade han ju omkring i Parthenii klyftor, utom sig af kärleksträngtan, än gick han att skåda borstiga vilddjur; han träffades jämväl af ett slag från grenen i Hylaei hand och låg där sårad och suckade på Arkadiens berg. Därför kunde han också betvinga den snabba mön: en sådan makt äga i kärleksvärf böner och tjänster. När det gäller mig, är Amor trögtänkt och kan icke hitta på några konstgrepp och glömmer att såsom fordom begagna sig af de vägar, som han så väl känner. Välan då, I, som ären hemmastadda i den bedrägliga konsten att draga månen ned från fästet och sysslen med att förbränna offergåfvor på de magiska härdarne, här är ett fall för er: omstämmen min älskades tänkesätt och kommen hennes anlete att blifva ännu blekare än mitt eget är. Då skulle jag kunna sätta tro till eder försäkran att I kunnen leda stjärnor och floder med Cytaines besvärjelsesånger. Eller ock mån I, mine vänner, som nu för sent söken hejda mig, då jag redan fallit, skaffa

läkemedel för mitt sjuka hjärta. Manligt skall jag fördraga till och med järnet och grymma brännmedel, blott jag i ord fritt får utgjuta min vrede. Fören mig bort öfver längst i fjärran belägna länder och haf dit, där ingen kvinna kan hafva kunskap om min väg. Stannen I hemma, I lycklige, hvilkas böner åhörts med nådigt öra af guden och af honom blifvit beviljade, och lefven städse med edra älskade i ett tryggt förbund af ömsesidig kärlek. Mig hetsar den Venus, som jag tjänar, från den ena bittra natten till den andra, och aldrig ett ögonblicks ro får jag för min ständiga lidelse. Flyn, det är mitt råd, ett sådant elände som detta! Enhvar må hålla fast vid sin älskade och icke skifta plats, då kärleken en gång blifvit hemvan. Men om någon till mitt råd vänder ett likgiltigt öra, ack med hvilken smärta skall han icke få erinra sig mina ord!

* * *

1. Med Propertii namn är namnet *Cynthia* oupplösligt förbundet. Det återfinnes i alla hans diktböcker. Enligt Apuleius (Apolog. 10), som hade goda källor att ösa ur, skall det verkliga namnet på Propertii älskarinna hafva varit Hostia. När Propertius i likhet med andra erotiske skalder hos romarne gaf sin älskade ett diktadt namn, skedde detta i afsikt att kring hennes person breda ett visst poetiskt skimmer och draga läsarens uppmärksamhet bort från verklighetens helt visst mindre idealiska förhållanden; efter sångens mästare, den ungdomligt sköne Apollo Cynthius, fick den idealiserade Hostia sitt poetiska namn. — Bentleys iakttagelse i anmärkningen till Horat. Carm. II 12, 13, att skalderne vid namnvalet alltid utsågo ett sådant, som med afseende på stafvelsernas kvantitet motsvarade det verkliga, äger äfven här sin giltighet; men hans tillfogade anmärkning: *et data quidem opera id a poëtis factitatum, ut qui eius rei conscii essent, et, quod dicitur, clavem haberent, facile pro ficto nomine verum substituere possent sine versus dispendio* har icke någon tillämpning i föreliggande fall. Ty väl kan man läsa

non ullo gravius temptatur Cynthia damno (I 4, 25)

och

quare, quid possit mea Cynthia, desine, Galle (I 5, 31)

och

ecquid te mediis cessantem, Cynthia, Baiis (I 11, 1),

men i ingen af dessa eller dylika verser kan man *sine versus dispendio* insätta *Hostia* för *Cynthia*. — Sammanställande Apuleii notis med Propert. III 20, 7 f.

est tibi forma potens, sunt castae Palladis artes,
splendidaque a docto fama refulget avo

har man antagit ett släktskapsförhållande mellan Propertii älskarinna och den såsom episk skald berömde *Hostius* (jfr E. Hübner: Zu Propertius. Commentationes philologae in honor. Th. Mommseni. Berolini 1877. s. 99; J. P. Postgate: Select Elegies of Propertius[2]. London 1885. s. XVIII; M. Schanz: Geschichte d. röm. Litteratur II. München 1892. s. 118; R. Bonafous: De Sex. Propertii amoribus et poesi. Parisiis 1894. s. 10); men den citerade dikten nämner icke Cynthias namn och kan svårligen hafva haft henne till föremål; lika litet bevisande är det obestämda *nomen* II 20, 19, och icke heller kan något stöd för ett sådant antagande vinnas ur en riktig tolkning af II 13, 9 ff. — Hvad Cynthias sociala ställning beträffar, finnes i dikterna ingen antydan af att hon varit gift: hon var en kurtisan. (Motsatt åsikt hos O. F. Gruppe: Die römische Elegie I. Leipzig 1838. s. 342; E. Hübner anf. st.; A. Marx: De S. Propertii vita e. q. s. Leipzig 1884. s. 48; R. Bonafous anf. st.) Bevis därför lämna II 6 (parallelen mellan Cynthia och de berömda grekiska hetärerna) samt i synnerhet I 8 och 8b jämf. med II 16. Detta oaktadt kan hon naturligtvis, såsom IIII 7 antyder, hafva haft stort hushåll och många slafvar. — Förbindelsen mellan Cynthia och Propertius varade i fem år: *quinque tibi potui servire fideliter annos* säger skalden själf III 25, 3. — *ocellis*. Man kan här visserligen (såsom t. ex. C. Cavallin: Antonius och Kleopatra. Ny svensk tidskrift 1885. s. 164) öfversätta: 'sköna ögon'; men begreppet skön ligger icke i deminutivformen, utan i sammanhanget. Propertius begagnar ordet *ocelli* alldeles såsom *oculi* och *lumina*, utan någon åtskillnad, närhelst metern kräfver det. Sina egna ögon kallar

han *ocelli* I 3, 19; 10, 7; 19, 5; II 13, 17; 15, 7; 22, 7; 26, 41. Att han så kan göra har sin grund i den för latinet och de romaniska språken gemensamma böjelsen för deminution, en böjelse, som hos ingen romersk skald framträder så starkt som hos Catullus. Jfr Chr. Belger: Moriz Haupt als academischer Lehrer. Berlin 1879. s. 242. — 2. *cupidinibus*. I upplagorna före Lachmanns af år 1816 läste man *Cupidinibus* och tolkade *contactum* med *vulneratum*, 'som icke förut blifvit sårad af några kärleksgudar'. Därvid stödde man sig hufvudsakligen på följande epigram af Meleager (Anthol. Palat. XII 101)

Τόν με Πόθοις ἄτρωτον ὑπὸ στέρνοισι Μυΐσκος
    ὄμμασι τοξεύσας τοῦτ' ἐβόησεν ἔπος·
τὸν θρασὺν εἷλον ἐγώ, τὸ δ' ἐπ' ὀφρύσι κεῖνο φρύαγμα
    σκηπτροφόρου σοφίας, ἤνίδε, ποσσὶ πατῶ.
τῷ δ' ὅσον ἀμπνεύσας τόδ' ἔφην · φίλε κοῦρε, τί θαμβεῖς;
    καὐτὸν ἀπ' Οὐλύμπου Ζῆνα καθεῖλεν Ἔρως.

Om också likhet råder i fråga om många ord och uttryck, är dock, som man snart finner, situationen i epigrammet en helt annan än i Propertii dikt. Jag tror därför med Lachmann, att man icke har att anse *contactum nullis cupidinibus* såsom efterbildning af Πόθοις ἄτρωτον, alldenstund man i sådant fall skulle statuera en i den latinska dikten alldeles opassande motsats mellan *Cupidines* i v. 2 och *Amor* i v. 4. Max Rothstein (Die Elegien des Sextus Propertius erklärt. Berlin 1898) har återgått till nomen proprium. Han finner 1) *Cupidinibus* 'poetisch schöner und anschaulicher' och anser 2) den omständigheten att en Amor i singularis finnes nämnd omedelbart efter Kupidonerna i pluralis 'weit weniger auffallend, als wenn II 29, 18 die Eroten selbst von einem Amor sprechen'. Det första skälet har endast subjektivt värde; det andra beror på missuppfattning af skaldens fiktion med *turba minuta* i den anförda dikten. Jfr Th. Birt: De Amorum in arte antiqua simulacris et de pueris minutis e. q. s. Marpurgi 1892. s. XIX. — 3 ff. Förut hade skalden städse föraktat Venus vulgivaga's tjänarinnor, men när hans passioner väckts till lif vid åsynen af den sköna Cynthia, då tvangs han att hängifva sig åt dessa ovärdiga varelser och föra ett utsväfvande lif; ty hans kär-

lek till Cynthia var obesvarad. Denna sista tanke är icke tydligt utsagd, men utgör förutsättningen för *miserum me* i v 1 och *castas odisse puellas* i v. 5. — *Amor mihi lumina deiecit* = *Amor effecit ut lumina deicerem* jfr Ovid. Heroid. XI 35 *erubui, gremioque pudor deiecit ocellos.* — *constantis fastus* är gen. qualitatis. Jfr A. Hoerle: De casuum usu Propertiano. Halis Saxonum 1887. s. 84; Guil. Schneider: De Propertio sermonis novatore et amplificatore. Argentorati 1888. s. 49. '*Docte Propertius loquitur, pro, Amor fastum deiecit, qui olim supercilio meo insederat*', Jacobs (i kommentaren till anf. epigrammet af Meleager). — *caput inpositis pressit pedibus.* Metaforen hämtad från den segrande kämpen, som sätter sin fot på den besegrades nacke. — *castas odisse puellas* = *quaerere viles* II 24, 9. Jfr A. Kiesslings anmärkn. till Horatii Carm. I 38, 1. — 7 f. Med *furor hic* afses icke kärleken till Cynthia, utan det lättsinniga lif skalden för, lifvet *nullo consilio*, det samma som i v. 35 betecknas med *hoc malum;* trots detta lif i Venus' och Amors tjänst finner Propertius ingen rätt tillfredsställelse (jfr *noctes amaras* i v. 33), ty Cynthias bild står städse för hans själ. — *mihi* är dativ.incommodi, *deficit* står absolut; jfr Hoerle anf. st. s. 43 och 16. — 9 ff. Det mytologiska exemplet behandlades utförligt redan af Muretus i scholierna till hans Propertius-upplaga af år 1558, s. 76 ff. — Sagorna förmäla om två jungfrur med namnet Atalanta, den ena Iasi dotter från Arkadien, den andra Schoenei dotter från Boeotien. Deras attribut förvexlas emellertid stundom af de antike författarne, och möjligt är att det är en och samma myt som föreligger i två versioner. — Propertii verser hade Ovidius antagligen i minnet, när han i sin Ars amatoria II 185 ff. skref:

quid fuit asperius Nonacrina Atalanta?
succubuit meritis trux tamen illa viri.
saepe suos casus nec mitia facta puellae
flesse sub arboribus Milaniona ferunt;
saepe tulit iusso fallacia retia collo,
saepe fera torvos cuspide fixit apros;
sensit et Hylaei contentum saucius arcum.

Med undantag af *arcus* för *ramus* återfinnes hos Ovidius hvarje drag i den propertianska skildringen. Särskildt bör uppmärksammas, att hos bägge dessa skalder, och endast hos dem, uppträder Milanion till försvar för Atalanta mot den närgångne centauren Hylaeus. Hvarifrån Propertius hämtat detta drag eller om han för sitt ändamål själf uppfunnit detsamma, veta vi icke. Hos Callimachus (Hymn. III 221) nedlägger Atalanta själf centaurerna Rhoecus och Hylaeus. — Mot *modo . . . errabat* i v. 11 svarar *ibat et* i v. 12 (icke *etiam . . . ingemuit* i v. 13 f.); han gjorde det ena som det andra för att få vara i den älskades närhet och tjäna henne. Med *ille* i v. 12 återupptages det redan genom sin ställning i v. 9 starkt betonade subjektet Milanion; jfr *illa* II 29, 16. — '*Parthenius mons est Arcadiae, dictus a virginibus, quae illic venari consueverant*', Servius till Vergil. Bucol. X 57. — *Antra* äro icke blott täckta grottor (inne i berget), utan äfven i allmänhet *secessus montium*, de svala, romantiska dalsänkningarna mellan bergen. — Uttrycket *videre* innehåller ingen skymt af ironi (Rothstein), betyder icke heller *spana upp* (S. A. Sjöblom: Elegiae quaedam Propertii. Gothoburgi 1869; A. Frigell: Propertii elegiae duodecim. Upsaliae 1882), utan betecknar det modiga i handlingen: '*trotsa*', *(adire, experiri)*. Jfr Belger anf. st. s. 233 samt Kiesslings anmärkn. till Horatii Carm. I 3, 18. — *ibat . . . videre* (jfr I 6, 33 f.) är ingen graecism: infinitivus finalis förekom redan i gammal latinsk prosa. Jfr Piso hos Gellius Noct. Att. VI 9. — *hirsutae ferae:* jfr λάσιοι θῆρες. — 13. *Hylaei percussus vulnere rami* = *vulnere percussus Hylaeo ramo inflicto. Vulnere* är här användt i samma betydelse som *verbere;* men att man icke med Baehrens (Propertius-editionen af år 1880) må tänka på att genom konjektur insätta detta senare ord i texten visas af de ställen Lachmann anfört i sin kommentar. Jfr R. Solbisky: De codicibus Propertianis. Lipsiae 1882 p. 153. — 14. *Arcadiis rupibus* är ablat. loci (jfr samlingen hos Hoerle anf. st. s. 73); att med Sjöblom (anf. st.) tolka uttrycket såsom dativus, 'för Arkadiens fjäll', passar här icke till situationen. — Verserna 15 f. äro icke att fatta såsom frågesatser (Lachmann i upplagan af 1816), utan bilda den positiva slutsatsen till v. 11—14 och leda tan-

ken tillbaka till *contudit* i v. 10. — *Domuisse* har här ingen betydelse af perfektum: de augusteiske skalderne valde mången gång perfektinfinitiven i st. för praesensinfinitiven på grund af dess bekvämlighet för den daktyliska metern; därvid föresväfvade dem den grekiska aoristen. Jfr Belger anf. st. s. 233 f. — 17. Milanion vann sin älskade; Propertius är däremot fullkomligt rådlös. — *ut prius* i v. 18 refererar sig närmast till det nyss anförda exemplet af Milanion och hans framgång. — 19 f. Med *at* afbryter Propertius skildringen af det outhärdliga tillstånd, hvari han befinner sig. Hjälp kan han antagas vinna på två sätt: antingen genom en ändring i Cynthias känslor eller genom att själf lyckas frigöra sig från sin kärlek. Det ena sättet utesluter det andra, och handskrifternas *et* (eller *at*, Groninganus) i v. 25 kan icke förklaras; meningen kräfver *aut*, som insattes i texten af Hemsterhuys med hänvisning till III 24, 9 f.:

quod mihi non patrii poterant avertere amici,
eluere aut *vasto Thessala saga mari.*

Se Burmanns Propertius-edition, Traiecti ad Rhenum 1780, Addenda s. 922. — *fallacia*, jfr II 4, 15. Propertius tror icke på någon *deductio lunae* och väntar ingen hjälp af *sagae*; för honom liksom för andre af den alexandrinska skolan påverkade romerske skalder höra emellertid trollkvinnorna med sina besvärjelsesånger och andra magiska ceremonier till diktens retoriska rekvisita. Jfr F. Mallet: Quaestiones Propertianae Gottingae 1882. s. 23 f. Någon ändring af *fallacia* kan icke komma i fråga. — C. Rossbergs af Rothstein (anf. st.) upptagna tolkning (Lucubrationes Propertianae. Stade 1877. s. 4 ff.), enligt hvilken *labor* är predikat till både *fallacia* och *piare* såsom subjekt ('Ihr jedoch, die ihr euch abmüht mit der trüglichkeit des herabgezogenen mondes und damit auf zauberherden opfer zu heiligen'), möter icke något direkt hinder i Propertii språkbruk, men något tvingande skäl för en sådan tolkning föreligger icke; enklare och naturligare är att särskilja två satser: *quibus est fallacia deductae lunae* och *quibus labor est sacra piare*. — *Sacra piare* tolkas vanligen såsom *sacra pie (pia) facere*, eller *piando sacra facere* (jfr Haupt hos Belger

anf. st. s. 90 f.). Men här är icke fråga om några *pio animo* förrättade offer, icke heller om några reningsoffer (något måste man dock tänka sig under *piare* trots Haupts påstående: '*sacra piare* steht nicht in irgend welcher besonderen Bedeutung, sondern nur in prägnanter Construction'). Hertzbergs anmärkning till stället visar med sin sista punkt på rätta vägen. *In magicis focis* förbrännas åtskilliga *sacra;* hos Theocrit. II 18 ff. ἄλφιτα, δάφνα, κηρός, πίτυρα; hos Vergil. Ecl. VIII 65 ff. *verbenae, mascula tura, limus, cera, mola, laurus* (jfr Prop. II 28, 36). Det latinska verbet *piare* har antagligen genomgått samma semasiologiska utveckling som det grekiska ἁγνίζειν, hvilket ifrån att ursprungligen vara = 'rena', 'försona', öfvergått till att beteckna 'antända', 'förbränna'. Jfr Eurip. Orest. 40; Suppl. 1211; Apollon. Rhod. II 928 ἥγνισαν ἔντομα μήλων. Ett bevis för sannolikheten af detta antagande lämnar Propertii uttryck *ture piare aras* III 10, 19 jämfördt med Vergilii *taedis adolere altaria* Aen. VII 71. — 23. Ur *vobis* suppleras lätt subjektet till *posse* i följande vers. Samlingen af dylika fall hos Hoerle anf. st s. 32 är icke fullständig. — 24. *Cytaine* är Medea; rörande formen se Hertzbergs utförliga framställning i kommentaren. Af denna framgår, att ur språklig synpunkt ingen anmärkning torde kunna göras mot Leos konjektur *Cyteiadis* (Rhein. Mus. XXXV [1880] s. 438). Att här föreligger en patronymikalbildning *-ine* är dock af palaeografiska skäl mer sannolikt. — Nomina propria hafva, såsom vanligt, äfven i denna dikt varit stötestenar för afskrifvarne. Handskriften i Wolfenbüttel bjuder i v. 24 *cythalinis* (m. 2 *cythainis);* i v. 9 *minalion* (för *Milanion;* jfr *Menalippa* för *Melanippa);* i v. 13 *psilli* (för *Hylaei).* I de bägge sistnämnda verserna äro de riktiga formerna redan funna af det femtonde århundradets italienske filologer. — V. 27 ff. 'Skären och brännen bort den olycksaliga kärleken till Cynthia ur mitt hjärta! Jag skall fördraga allt hvad I viljen försöka. Hjälper intet annat, så skaffen mig bort från Rom!' — Att, med de fleste uttolkare, fatta *ira* i v. 28 såsom riktad mot den hårda Cynthia synes mig opassande; vreden gäller de med järn och eld opererande vännerna. '*Non offenditur medicus, dum secat atque urit, aegroti conviciis; quod scit illum servire dolori suo*', Vulpius, cite-

rad i Barthii Propertius-upplaga, Lipsiae 1777, vid detta ställe. — 28. *sit libertas loqui* = *liceat loqui*. Jfr J. Senger: Ueber den Infinitiv bei Catull, Tibull und Properz. Speier 1886. s. 39. — 29. *undas* sc. *extremas*. — 31 ff. Propertius har ännu icke lyckats vinna sin älskade Cynthia; men dem, hvilka nått sin önskans mål och äga en älskad kvinna, manar han: 'låten eder varna af mitt exempel och hängifven eder icke åt ett planlöst lif'. — Det concisa uttrycket *facili deus adnuit aure* är förklaradt af Lachmann, som äfven hänvisat till Panegyric. Messallae v. 132 ff., där begreppen finnas åtskilda. — 32. *pares*. Metaforen är hämtad från ett spann dragare, som draga jämnt; sin grekiska motsvarighet har uttrycket hos Theocritus XII 15 ἴσῳ ζυγῷ. — 33. *nostra Venus* är Venus vulgivaga. — 34. *vacuus* förstärker begreppet *defit;* jfr I 10, 30 *qui numquam vacuo pectore liber erit*. — 35. *hoc malum* = *amor vagus*. — 36. *cura* konkret = den älskade (μέλημα), likasom i Ovidii Amores III 9, 32; jfr *desiderium* (πόθος) hos Catullus 2, 5. — *locum* nämligen *amoris*, såsom af sammanhanget framgår; obehöflig är A. Ottos konjektur *torum* (Berlin. philolog. Wochenschr. 1884 s. 258), som han söker stödja genom hänvisning till IIII 8, 28.

Tullus (v. 9), för hvilken skalden i denna dikt ger sitt kvalda hjärta luft, var antagligen en brorson till den L. Volcatius Tullus, som år 33 f. Kr. beklädde konsulatet tillsammans med Caesar Octavianus. — Diktens hufvudinnehåll är en i korta och kraftiga drag gifven skildring af skaldens olyckliga tillstånd. — Kompositionen är enkel: vi urskilja tydligt fyra kola: 1) 1—8; 2) 9—18; 3) 19—30; 4) 31—38. En så skematisk uppdelning af dikten som den af Hertzberg utarbetade (se hans Propertius-edition I s. 93) eller en så strängt symmetrisk responsion som den K. Müllenhoff här velat finna (Ueber den Bau der Elegien des Properz. Allgem. Monatsschrift f. Wissensch. u. Litteratur. Jahrg. 1854 s. 188) låter sig icke genomföra.

Den sydafrikanska frågan.

Af

RUDOLF KJELLÉN.

Under läsåret 1895—96 samt höstterminen 1896 behandlades på enskilda föreläsningar vid högskolan »samtidens politiska karta», med specielt afseende fäst vid aktuella frågor inom den internationella politiken. Den sydafrikanska frågan hade just vid den tiden ett ögonblick trädt fram i verldshistoriens förgrund, och var alltså bland dem åt hvilka en särskild uppmärksamhet egnades. På grundvalen af dessa föreläsningsutkast är efterföljande uppsats utarbetad. Den har inga andra anspråk än föreläsningarne själfva: att, med anlitande af de nyaste och tillförlitligaste uppgifter som stått till buds[1], gifva en öfversigt af frågans innebörd och en måttstock för bedömandet af de dervid verksamma faktorerna.

---

[1] De originala källorna till Sydafrikas historia ligga spridda i en massa kolonialrapporter (med en stor lucka för åren 1690—1769), diplomatiska aktstycken, komitéberättelser och andra officiella papper (ss. de samtida engelska »blåböckerna»), hvaraf Moodie gjort rikhaltiga samlingar för den äldre kolonisationsepoken (»Cape Records» utg. år 1838, och »S. African Annals 1652—1795» utg. 1855) och van der Loo för Sydafrikanska republikens tid (utg. 1897, se Petermanns Mitteilungen 1898, Litt.-Bericht n:o 225). Dessutom finnas åtskilliga historiska notiser i äldre reseskildringar, såsom Sparrmans på 1770-talet.

Bland bearbetningar märkas främst Theal's stora arbeten under senaste decennium, särsk. »Hist. of S. A.» i fem volymer, utg. 1887—93 och sträckande sig ungefär till midten af vårt århundrade; ett sammandrag och en fortsättning till närvarande tid äro gifne af dens. i serien »The story

För detta ändamål har det synts nödvändigt att ställa de samtida fakta under ett rent historiskt perspektiv. Ty den sydafrikanska frågan är direkt framgången ur en lång och märklig historisk utveckling. Ytterst en fråga om herraväldet öfver landsträckorna söder om Sambesifloden, bildar hon en episod i den allmänna kampen om Afrika; men denna episod har utvecklat sig på fullkomligt sjelfständig grund, och den får sitt säregna intresse derigenom att en af de medspelande är en naturaliserad europeisk ras. Huruledes denna ras af *hvite infödingar* vuxit upp i trängseln med *färgade infödingar*, huru den tillkämpat sig plats öfver eller vid sidan af dem, huru den sedermera sett sig alltmera hotad i sin existens af nytillkomne *hvite främlingar*, tills hufvudstriden om Sydafrika mynnat ut i en

---

of the nations», n:o 38 (429 s.) För de äldre tiderna må vidare framhållas den historiska delen i det klassiska arbetet af Fritsch, »Die Eingeborenen S.-A:s», 1872 (ss. 447—509). Den nuvarande frågan i dess upprinnelse från året 1877 har fått sin pragmatiske historieskrifvare i Statham, »S. A. wie es ist» (tysk öfvers. 1897, 299 s.; refer. af v. Brandt under rubriken »Zwanzig Jahre britischer S. A. Politik» i Deutsche Rundschau Maj 1898, ss. 220—240, jfr rec. af Schenck i Hettner's Geogr. Zeitschrift 1898, s. 364 f.); det torde dock kunna ifrågasättas om icke detta arbete är färgadt af alltför starka afrikandiska sympatier och väl mycket lokalbegränsade synpunkter. Den Rhodesiska politiken har i stället fått sin loftalare i Worsfold, »South A.», 1895 (266 s., se Pet. Mitt. 1896, Litt. B. n:o 226). En kortare öfversigt af frågan från älsta till närvarande tid lemnar Wirth, »Geschichte S. A:s», 1897 (148 ss.): en uppsjö af notiser, temligen kritiklöst kompilerade ur Theal's och andra arbeten (jfr Schenck's dock allt för stränga dom i Geogr. Zeitschr. 1898, s. 477). Synnerligen klar och instruktiv är Schenck's egen öfversigt af frågans kärnpunkter i Geogr. Z. 1896 (»Die Boerenfreistaten», ss. 185—199, 261—278). Den senaste uppseendeväckande händelsen är med stor utförlighet och sakkännedom behandlad af Hofmeyer, »Die Buren und Jamesons Einfall in Transvaal», 1897 (356 s., P. M. 1897, L. B. n:o 685). Föröfrigt må refereras till de allmänna handböckerna öfver S. A. af Silver och Noble samt de vidsträckta bibliografiska hänvisningarne under vederbörande rubriker i *Meyer's Konversationslexicon* och *The statesman's year-book*.

Efterföljande framställning stöder sig specielt på Theal's sammandrag samt Fritsch's, Statham's, Wirth's och Schenck's ofvannämda arbeten jemte Supan, »Die polit. Einteilung S. A:s» (i P. M. 1896, ss. 88—91). Bland begagnade allmänna arbeten må särskildt framhållas Kinsky, »Vade mecum für diplom. Arbeit auf dem afrik. Continent», 1897 (ss. 59—80), samt Wagner—Supan, Die Bevölkerung der Erde, VIII (P. M. Erg. Heft n:o 101, 1891, ss. 140—143, 181—201).

tvekamp mellan tvänne folk af europeiskt blod — denna historia gifver den nödvändiga bakgrunden till våra dagars sydafrikanska fråga.

Den medföljande kartan, som torde vara tillräcklig för en första orientering på händelsernas skådeplats, är bygd på HASSENSTEIN'S karta i Petermanns Mitteilungen 1896, taf. 7. Tilläggen, som hufvudsakligen beträffa jernvägsnätet, återfinnas i allmänhet på HERRICH'S i år utkomna karta öfver Afrika (bland Flemmings Generalkartor).[1]

Förhistoria.

Kolonisationens första skede omfattar tiden från den första bosättningen 1652 till slutet af 1700-talet, då kolonien gled ur Hollands händer i Englands och samtidigt bantu-folken uppträdde i konkurrensen.

Vid midten af 1600-talet stod den holländska makten, efter segern öfver Spanien, i fullaste expansionskraft. Det nederländsk-ostindiska kompaniet hade just grundat sitt stora indiska välde. Det behöfde en trygg proviantstation på sin förbindelselinie dit. Härtill syntes Tafelbay invid Godahoppsudden synnerligen lämplig. Platsen hade kommit inom Europas horizont redan halfannat sekel förut, och indiefararne brukade stanna der för att hemta vatten och proviant, men ingen sjöfarande nation hade ännu på allvar tagit den i politiskt anspråk. En Aprildag 1652 landsteg alltså v. RIEBEEK der med ett litet följe och grundade för kompaniets räkning en förfriskningsstation på stranden. Stället är detsamma der numera Kapstaden ligger. Här är utgångspunkten för det europeiska inflytandet i södra Afrika.

[1] Såsom de nyaste och yppersta kartor öfver Sydafrika uppgifvas: för sydspetsen Stanford's »Cape of good hope», sträckande sig äfven öfver Natal och Oranjefristaten, 1895 (4 blad i scala 1:800,000; P. M. 1897, L. B. n:o 405); för innerlandet densammes »Map of Rhodesia», 1896 (1 : 1,000,000, ibm L. B. n:o 404) samt Troye's »Map of the Transvaal», 1896 (6 blad i 1:500,000, ibm n:o 746); för vestkusten Langhans' berömda »S. v. afrik. Schutzgebiet», 1896 (4 blad i 1 : 2,000,000, ibm n:o 743, jfr hans stora »Deutsch. kolonialatlas» 1897).

I enlighet med stationens närmaste ändamål antog besättningen snart karaktär af åkerbrukskoloni, med tendenser att utbreda sig inåt landet. Utvecklingen skulle gått raskare om icke »kompaniet bestämt kolonien endast till ett värdshus för ostindiefarare, och sjelft agerat värd».[1] Dertill kom motståndet från landets gamle innevånare, hottentotterna, hvilka redan 1659 började öppna fiendtligheter, med boskapsstölder och öfverfall på enstaka bosättningar. Deras bästa kraft synes emellertid bruten redan före 1600-talets utgång, sedan kolonien fått förstärkningar af äfventyrslystne landsmän och tyskar samt från Frankrike flyktande hugenotter (särskildt år 1688).

Vid år 1700 utgjorde den hvita befolkningen omkring 1,400 personer, hvaraf omkr. 65 % holländare, resten tyskar och fransmän i ungefär lika proportion. Stationens strategiska vigt som en »gränsfästning till Indien» hade föranledt anläggningen af ett starkt kastell (färdigt 1674); men ännu begränsades hela kolonien af de berg som voro synliga från fästningsmurarne — Saldanhabay var den längst framskjutna posten i norr och Stellenbosch i öster.[2]

Emellertid hade strödda partier redan nu ströfvat långt ut efter stränderna, och på 1700-talets första år stego nybyggarne första gången med sina boskapshjordar upp på Karrooplatån. Nu börjar kolonisationen på allvar. Den egentliga bosättningen skjuter dervid framför sig en gördel af pionierer, »drag-burer» (trek-boeren)[3], hvilka med familjen och bohaget bodde i stora, af oxar dragna, tältvagnar. Dessa halfnomader upptogo alltså den första kampen med traktens vilda djur och menniskor. Här mötte nu också buskmän i större horder, och de försvarade sina gamla marker med vida större energi än hot-

---

[1] Heeren, Det europ. statssystemets hist., sv. öfvers., s. 88.

[2] År 1672 afstodo infödingarne fördragsenligt stranden från Saldanha till False Bay; se Theal, S. Africa s. 43.

[3] Det holl. *boer* (bonde), plur. *boeren* — der oe är ren diftong och r tillhör stammen — synes böra försvenskas till *bur* och *burer* (analogiskt med mor-morer), och icke med det vanliga bo-er, plur. bo-ers, hvilket senare är en ren anglicism; jfr anm. af Schenck i Geogr. Z. 1896, s. 186 n.

tentotterna, så att nybyggarne ännu på 1770-talet fingo anställa formliga utrotningskrig mot dem.[1]

Lemnade åt sig sjelfva inne i ödebygden kände gränsborna sin samhörighetskänsla växa med belägenhetens allvar. De ursprungliga nationalolikheterna sammansmälta, och af de skilda elementerna utbildar sig efterhand, under de ständiga striderna, en egen nationalitet på den holländska grunden[2], en nationalitet hvars utmärkande egenskaper äro den sega ihärdigheten, det djupt rotade familjesinnet, en gammaldags gudsfruktan och konservatism, en starkt utpräglad misstro mot alla främmande påfund, en glödande frihetskänsla och tillika denna naturliga vandringsdrift, som måhända får betraktas som en omsättning af den gamla holländska sjömannaandan sedan den afskurits från alla kuster. Vi nämna denna nationalitet så som den sjelf i våra dagar helst önskar höra sig nämnas, den *afrikandiska.*[3] Typen för densamma är farmaren, som sitter stilla på gården med pipan i munnen och disputerar med grannen om svåra bibelställen, eller ock jagar på de rika jagtmarkerna med sin säkert träffande flintbössa, allt medan slafvarne sköta jorden och boskapen.[4]

---

[1] Se om dessa hemska »jagter» Fritsch, anf. st. ss. 465 ff.

[2] Det mest heterogena elementet var tydligen fransk-hugenotterna, och man har också velat karakterisera den nya nationen som »franco-holländare», Lélu, L'Afrique du Sud, 1890 (P. M. 1891, L. B. n:o 1132). De franske immigranterna uppgingo emellertid genom giften snart i den på platsen varande befolkningen, och äfven deras språk försvann efter ett par generationer i kap-holländskan, så att numera endast några namn återstå deraf (ss. den nuvarande generalkommendantens i republiken, Joubert). Jfr Schenck, anf. st. s. 186.

[3] Ordet har fått sin nya kurs genom Afrikanderförbundet efter 1880, sedan det förut mest användts som beteckning på de färgade landsinnevånarne, se Statham, anf. st. s. 130. — Man identifierar vanligen nationaliteten med burerna; men detta namn hänvisar närmast blott på innevånarne i fristaterna, medan nationaliteten är utbredd öfver hela Sydafrika. Bur betydde föröfrigt ursprungligen landtbo i motsats mot stadsinnevånarne, »burgher». Nu omfattar begreppet »burgher» alla politiskt fullberättigade i fristaterna, motsatt utländingarne, »uitlander»; Schenck, anf. st., s. 186 f.

[4] Slafveriet infördes i kolonien redan 1658, oaktadt klimatet mycket väl tillåter europeerna sjelfva att arbeta. Slafvarne kommo dels från Eqvatorialafrika och dels från det holländska Asien, så att den redan förut stora folkförbistringen ökades med icke oväsentliga neger- och malaj-elementer; Theal, ss. 33 ff.

Ju mera denna nationalitet mognade, desto mera växte emellertid den misstämning mellan nybyggarne och deras styrelse, som från början varit en af de starkaste driffjädrarne till expansionen. Allt som expansionen skred fram sköt nemligen kompaniet sin myndighet efter genom att anlägga nya regeringsdistrikt (Swellendam 1745). Och kompaniet bekymrade sig icke om de sinas välfärd för deras egen skull, dess enda sträfvan var att draga möjligast rika vinst ur landet; derför belade det sina underhafvande med dryga afgifter och höll dem i fullständigt ekonomiskt förmyndarskap genom sitt handelsmonopol. Äfven en mindre självständig natur än den holländska skulle icke i längden kunnat fördraga ett sådant tryck.

I Sydafrika gentager sig alltså samma företeelse som något tidigare spelar i Nordamerika. Vi se ett nytt folk utbilda sig på europeiska rötter, i ständig kamp med landets färgade innevånare och allt större sjelfständighetsutveckling gent emot sin egen styrelse. År 1779 — icke alldeles utan sammanhang med de amerikanska frihetsrörelserna[1] — anförde kapkolonisterna formliga klagomål i Amsterdam mot kompaniet och fordrade en friare ställning. De följande åren bragte nya tvisteämnen, och år 1795 var spänningen vorden så stark att de nordöstra gränsdistrikterna sade sig lösa från centralstyrelsen. Den holländska kolonien syntes vilja upprepa de engelsk-amerikanska staternas exempel — då uppträdde på Sydafrikas skådeplats nya folk och vredo utvecklingen in på egendomliga banor.

Öfvergångstiden kan räknas fram till året 1835, då brytningen emellan briter och burer blef fullständig, så att äfven hvita folkelementer kommo att ryckas med i den stora sydafrikanska folkvandringen.

Redan i begynnelsen hade England kastat sina blickar på Sydafrika[2], och från 1780-talet viker det engelska namnet ej mera derifrån. Det var till stödjepunkt mot befarade engelska planer på Algoabay, som holländarne år 1786 anlade distriktet

---

[1] Theal, s. 92.

[2] Det försökte t. o. m. en efemer bosättning vid Kap år 1620, 29 år sedan engelska flaggan första gången varit synlig der; Theal, ss. 20, 17.

Graff—Reinet långt upp i öster. Men år 1795 — samma år som burerna i detta distrikt reste sig mot sina herrar, s. å. som det gamla kompaniet »slocknade likt ett utbrunnet ljus», s. å. som franska revolutionens böljor slogo öfver hemlandet och tvungo den Oraniske ståthållaren att fly till England — i September månad tog en engelsk flotta nästan utan motstånd Kapkolonien i besittning »i prinsens af Oranien namn.» Visserligen återlemnades den, jemlikt art. VI i Amiensfreden, i Febr. 1803; men redan på nyåret 1806 landade en ny britisk härsmakt vid Kap, träffningen vid Blueberg den 8 Jan. bröt motståndet, och sedan dess har britiska flaggan stadigt svajat öfver Afrikas sydspets. Den holländska regimens tid var definitivt förbi, ehuru Hollands medgifvande och den folkrättsliga inregistreringen dröjde till 1814[1]. Vid denna tid gick koloniens gräns nästan uppe vid 30 breddgr., från Buffalofloden i nordvest till Fiskfloden i öster, och den hvita befolkningen öfversteg 25,000 personer[2].

Kolonisterna buro förändringen med lugn. Engelsmännen togo icke ett handelsmonopol i anspråk och förmenade icke sina nya undersåtar platser i landets förvaltning. Förhållandet mellan de bägge hvite raserna var skäligen godt, i all synnerhet som en gemensam fara påkallade deras sammanhållning.

Denna fara kom från östra gränsen, der engelsmännen öfvertagit ett af holländarnes svåraste bekymmer på sista tiden. Samtidigt med europeernas utbredning från sydspetsen uppåt hade nemligen en ofantlig flodvåg af afrikanska folkstammar rört sig från eqvatortrakterna nedåt. Dessa bantu-folk eller kaffrer — vida fruktansvärdare motståndare än någonsin de glesboende hottentotterna och buskmännen — sköto småningom in en mäktig arm mellan Drakbergen och hafvet och synas

[1] Jfr Ghillany, Diplom. Handbuch, I, 770.

[2] Se kartorna hos Fritsch och Theal. Befolkningen, som under 1700-talet trenne gånger varit hemsökt af fruktansvärda kopp-epidemier, räknade ännu 1792 blott 15,000 (Th. s. 97), men år 1805 minst 25,000, hvartill kommo bortåt 30,000 slafvar och 20,000 frie tjenare af färgade raser, förutom de oräknade hottentotterna och buskmännen ute i markerna. Kapstaden allena hade 17,000 inv., hvaraf 6,000 hvite (Th. s. 132).

redan före 1600-talet hafva framför sina yttersta utlöpare (Kschosa-stammen) ned till Keifloden [1]. År 1688 hade ett holländskt jagtsällskap vid Fiskfloden första gången stött på dem; ett halft sekel senare blifver sammanstötningen blodig, men först år 1779 börja de verkliga *kafferkrigen*, sedan holländske guvernören året förut förklarat Fiskfloden för gräns. De motsatta folkrörelserna — de hvites mot nordost, de svartes mot sydvest — hade således kommit till omedelbar friktion. Nu måste det visa sig hvem som var starkast.

Samma tid som betecknar Kapkoloniens öfvergång i engelskt våld är alltså tillika den kritiska period, då den hvita rasen hade att bestå sitt egentliga prof mot det afrikanska elementet i kampen om Sydafrika. Kafferkrigen blifva en regelbunden plåga för Kapkolonien, liksom indiankrigen för nybyggarne i Amerika; de följa hvarandra tätt, ungefär ett i hvarje decennium (1779, 1789, 1799, 1812, 1818).

Det lyckades icke de hvite här att utrota eller undantränga sina motståndare. Men de försvarade sin gräns vid Fiskfloden, och tryggade densamma år 1820 genom att leda en ny stor utvandrareström från England till Port Elisabeth och Grahamstown [2].

När den afrikanska expansionen alltså kände sig hejdad i denna riktning, så slogo dess vågor tillbaka, och det uppstod en folkvandring som skakade hela Sydafrika. Ur bränningarne framgingo så småningom på 1820-talet trenne mäktiga bantu-välden, skapelser af framstående höfdingar: *Sulu*stammens vid hafvet, under den blodige tyrannen TSCHAKA, *Matabelernas* (en gren af sulu) i sydvestra Transvaal, under MOSILIKATSE, och *Basuto*riket vid Oranjes källor, under den störste af alla Sydafrikas svarte statsmän, MOSCHESCH. Genom trycket från dessa håll föranledes Kschosafolket vid koloniens gräns till ännu ett stort försök mot sydvest åren 1834—5; men engels-

[1] Se Fritsch, ss. 461 f.; tidpunkten dock mycket osäker, jfr Theal s. 5, 402 f., Wirth anf. st. ss. 27 f., 31 ff., Waitz, Anthropologie II, 349.

[2] Befolkningen, som år 1819 utgjorde 42,000 hvite, steg härmed inom ett par år upp till 47,000, hvaraf nära 1/8 engelsmän; Theal, ss. 155—158. En tät gördel af blomstrande farmer bildade sig på detta sätt vid gränsen, Fritsch s. 485 f.

männen slogo dem tillbaka och förklarade sedan Kei-floden längre i öster som gräns.

Under alla dessa strider hade burer och briter troget kämpat tillsammans, och vissa gränsbor såsom Pieter Retief hade i det sista kriget vunnit hjeltenamn. Men under tiden hade också anledningar till missförstånd hopat sig. Emellan de båda nationaliteterna rådde redan tidigt en viss antipati, som hårdnade allt mera allt som det visade sig att ingendera önskade eller orkade med sig amalgamera den andre. Engelsmännen gåfvo också missnöjet näring genom utmanande åtgärder, såsom att straffa gränsbornas sjelfsvåld med lagens hela stränghet (»Slagters nek» 1815) och att i officiella förhandlingar statuera sitt eget språk (1825—1828). Nu först började burerna känna att de råkat i en annan nations våld, och den känslan slog djupa och bittra rötter i deras sjelfständiga sinnen.

Hvad som gjorde brytningen fullständig var emellertid den opraktiska filantropi och den falska humanitet, som vid denna tid beherskade de ledande kretsarne i London. Den kulminerade i tvänne åtgärder i sammanhang med det sista kafferkriget. Genom slafveriets plötsliga upphäfvande år 1834 beröfvades hundratals farmare utan rimlig ersättning de arbetskrafter hvarmed de hittills skött åker och boskap; och genom den östra gränsens frivilliga tillbakaryckande till Fiskfloden år 1836 utsattes gränsborna försvarslöst för tjufnader och öfverfall från de vilda grannar som man med denna åtgärd trodde sig kunna vinna till vänner [1].

Det var för mycket för sönerna af det folk, som fordom eröfrat sin frihet mot Spaniens och försvarat den mot Frankrikes öfvermakt. De kunde som nordamerikanarne hafva rest sig till ett öppet befrielsekrig mot sina herrar; de valde i stället en utväg som hörde till deras egen tradition — de beslöto att utvandra, till trakter der »rödjackorna» ej längre borde kunna störa deras frihet och välfärd.

[1] Det var lord Glenelg, som den 26 Dec. 1835 aflät den beryktade depesch hvari han befallde det eröfrade områdets återställande, »alldenstund det vunnits i ett krig der rättvisan varit på de besegrades sida»; Theal s. 193, Wirth s. 37. Sedan dess har »*Glenelg-politik*» i Sydafrika blifvit namnet på den politik, som fjerran från den hårda verkligheten och det kalla förnuftets kraf låter hjertat tala, se Statham s. 83 f.

Burernas emancipation bildar den starkt dramatiska slutakten i folkvandringarnes och statsbildningarnes tidehvarf, som vid midten af 1850-talet når sin naturliga afslutning.

År 1835 rådde en ovanlig rörelse i den europeiska kolonien, särskildt i de norra och östra gränsdistrikten. Som en elektrisk stöt gick maningen till utvandring från farm till farm. Då drogos tältvagnarne fram igen och lastades med husets bohag; derpå öfvergåfvos de gamla hemmen, och i större eller mindre följen, under sjelfvalda anförare, vandrade de hemlösa bort till ett obekant fjerran. Öfver Oranjefloden — de engelska anspråkens gräns, som redan 1820 öfverskridits af enstaka familjer — gick deras väg, in i obygder der lejonet hittills varit obestridd herskare. Långsamt drogo de tunga oxvagnarne fram öfver steppen, mot det förlofvade land som hägrade för vandrarnes fromma sinnen liksom fordom för Israels ur Egypti bojor befriade folk.

Detta är det »*stora draget*», ett hjelteepos utan like i den moderna historien. Vi kunna icke följa alla dess heroiska och tragiska skiften. Nog af, mellan Oranje och Vaal, på den nuvarande fristatens område, bildade sig ett slags bosättningscentrum, kring hvilket i Juni 1837 en första statbildning konstituerade sig (Winburg). Härifrån utgingo tvenne hufvudrörelser än längre bort. Den ena, ledd af Potgieter, fortsatte norrut öfver floden Vaal, dref genom hårda strider (Mosega och Mariqva 1837) Mosilikatse med hans matabeler bortom Limpopo och lade genom en ny bosättning, i sydvestra delen af de eröfrade markerna (Potchefstrom), fröet till nuvarande Transvaal, Nov. 1838. Den andra emigrationsströmmen, under Retief, steg samtidigt öfver Drakbergen österut ned i Natal och mötte der en än farligare fiende i suluhöfdingen Dingan, Tschakas broder och efterträdare; Retief sjelf blef förrädiskt mördad, och sulukaffrernas assegajer gjorde blodiga skördar bland hans följe och bundsförvandter (Weenen i Februari, Tugela i April 1838); men qvinnornas mod stålsatte de efterlefvande männens, och den nye kommendanten Pretorius bröt fiendens makt genom den stora segern vid *Blood River* den 16 Dec. 1838,[1] så att burerna

[1] I enlighet med ett löfte före striden bestämde de fromme segrarne detta datum till en tacksägelsedag för framtiden, och »Dingans dag» är ännu

i Nov. 1839 här kunde proklamera en tredje sjelfständig statbildning (Port Natal), med öfverhögheten öfver Sululand.

Nu var frågan om engelsmännen skulle likgiltigt åse sina gamle undersåtars åtgöranden. Det visade sig snart att detta icke var fallet. Sedan burerna i Natal vunnit en ny kust och naturliga ingångsportar till det inre landet, blef friktionen med de engelska intressena för stark.[1] Här kom det alltså till den första öppna sammanstötningen mellan de bägge hvita raserna i Sydafrika. I början af år 1842 inryckte engelska trupper i Natal, och efter ärofullt försvar måste Pretorius med de sina gifva sig i ny landsflykt från de knappast vunna hemmen.

Resultatet af burernas segrar och mödor var sålunda fallet i deras gamle fiendes händer. I Maj 1843 utropades Natal som britisk koloni — med Sululand som sjelfständig granne vid sidan.

Pretorius hade gått tillbaka öfver Drakbergen till sina landsmän mellan Oranje och Vaal. Men äfven hit följde honom nu engelsmännens suveränitetsanspråk. Deras första politik var att genom fördrag med gränshöfdingar[2] bilda en barrière af infödingsstater mellan kolonien och de nya statsembryona, för att dymedelst isolera dem och förhindra ny till-

---

burernas nationaldag; Theal s. 214. — Om männens vädjan till qvinnorna och deras svar, se Wirth, s. 41.

[1] Redan holländarne hade vid tvänne tillfällen (1686 och 1721) grundat efemera besittningar i Natal. Sedan 1823 hade engelsmän satt sig fast vid kusten, ehuru utan regeringens garanti, och 1835 hade en kapten Gardiner der utropat republiken »Victoria», som föll samman genom 1838 års händelser. Fritsch ss. 478, 484; Kinsky anf. st. s. 72; Scobel, Geogr. Handbuch, s. 316.

[2] England erkände dervid formelt infödingarnes oberoende och erlade småsummor till höfdingarne för att dessa skulle upprätthålla ordningen. Denna politik började redan 1834, då höfdingen Waterboer i nuv. vestra Griqualand på detta sätt bands vid Englands intressen. Nu ingingos nya fördrag af samma art med griquahöfdingen Adam Kok vester om den förre 1843 samt med Moschesch än mera i vester samma år, hvarefter kedjan tillslöts 1844 genom en liknande öfverenskommelse med höfdingen öfver Pondoland, mellan Basuto och hafvet. Dessa arrangementer sträckte det engelska inflytandet öfver hela södra delen af den nuvarande fristaten, upp till Modderfloden. Se Theal, ss. 187, 227—230, 235 f.

strömning. Redan år 1845 kom det emellertid åter till direkt handgemäng, på den nuvarande fristatens område. Derpå förlamades engelsmännens kraft genom nya kafferkrig i det gamla gränsdistriktet[1]; men sedan de blifvit färdiga dermed, utropade de i Februari 1848 sin öfverhöghet öfver äfven »Orange River Sovereignty» — och burerna måste, efter striden vid Boomplats i Aug., för tredje gången offra hus och hem för att kunna behålla sin sjelfständighet.

Bakom Vaal slog Pretorius nu upp sina bopålar, i samma trakt som Potgieter koloniserat tio år förut men lemnat 1845 för att draga längre norrut mot Limpopo (Zoutpansberg). Engelsmännen syntes i förstone hafva lust att följa äfven hit, men kommo snart på andra tankar. Den nya besittningen blef dem en källa till ständiga bekymmer. De funno sig invecklade i en olöslig härfva af stridiga anspråk från alla möjliga håll. Landets inkomster stodo icke i någon rimlig proportion till utgifterna och besvären. När så kaffrerna i gränsdistriktet år 1850 ännu en gång i samladt angrepp höjde sina sköldar; när Moschesch kastade masken och öppet sällade sig till de andra fienderna (striden vid Viervoet) 1851; när burerna i Oranje reste sig till befrielsekrig i förbund med honom, och Pretorius gjorde min af att komma igen till deras bistånd — då beslöto sig engelsmännen för en tillmötesgående politik mot sina hvite bröder. De kunde ju i grunden icke heller hafva så stort intresse af länder, som i industriväg föga producerade och föga behöfde, och hvilkas lilla handel i alla fall måste gå genom engelska händer sedan de afskurits från hafvet.

Den 17 Jan. 1852 afslöts mellan engelsmännen och Pretorius det s. k. Sandriver-fördraget, hvarigenom England formligen uppgaf alla höghetsrättigheter bortom floden Vaal. Detta fördrag bildar den folkrättsliga grundvalen för den su-

[1] Under detta krig — den mognade frukten af Glenelg-politiken, se Theal, ss. 236 f., 242 f. — tilldelades 1846 Kapguvernören första gången den värdighet af *ståthållare* (»high commissioner»), som sedan dess alltjemt medföljt hans embetsställning; Theal s. 242, jfr. Supan i P. M. 1896, s. 89, som icke känner denna titel före 1878. Vid krigets slut 1847 utsträcktes ostgränsen åter till Kei floden hvarvid sjelfva gränsdistriktet (Keiskama — Kei) erhöll namnet *British Caffraria* och ställdes omedelbart under ståthållaren; först 1865 inlades det i Kapkolonien. Theal, ss. 244 f., 289.

veräna *Sydafrikanska republiken,* under hvilket namn burerna här konstituerade sig året 1853. Den 23 Febr. 1854 eftergaf England likaså sina anspråk på landet mellan Oranje och Vaal och erkände *Oranjefristaten*, som nu bildade sig här med sin republikanska författning.

Samtidigt kommo förhållandena vid gränsen till en varaktig ordning. Sedan Moschesch i Dec. 1852 sjelf erbjudit fred, bröts upproret i Kaffraria, så att Kei-gränsen 1853 vardt definitiv. Till lugnets upprätthållande bidrog mer än något annat den vanvettiga öfvertro, som åren 1856—7 dref Kschosakaffrerna att förstöra sina egna lifsbetingelser och dymedelst sjelfva decimera sina leder[1].

Vid midten af 1850-talet hade således, efter 3/4 sekel af nästan ständig strid, de tre kämpande partierna i Sydafrika kommit till en modus vivendi. Nedom Oranjefloden suto engelsmännen såsom herrar i den gamla kolonien, och i nordost hade de vunnit en ny koloni i Natal[2]. Midt i den europeiska kolonisationskretsen bodde kafferstammarne qvar, dels under de hvite (såsom i Kaffraria) dels i egna välden (främst Sulu- och Basutoland); men deras aggressiva kraft var bruten. Burerna slutligen hade, med uppoffring af alla kuster, räddat sin frihet inåt de ogästvänliga landen och der grundat de begge republikanska fristaterna.

Försåvidt man ännu kunde tala om en sydafrikansk fråga, så var den alltså nu löst. Lösningen hade kunnat blifva definitiv, om den ej efter ett par decennier kommit i konflikt med ett verldshistoriskt intresse — den nya *britiska imperialismen*[3].

---

[1] De slagtade sin boskap, i förlitande på en profetia att dessa offer skulle kalla deras förfäder åter till lifvet och till förintelsekamp mot de hvite, se Fritsch s. 503 f. och Theal ss. 280--287. Verkningarne voro förfärliga; i Br. Kaffraria lärer befolkningen under året 1857 hafva sjunkit från 105,000 till 38,000 personer, Th. s. 287.

[2] Äfven mot sina kolonier vidtogo engelsmännen i detta sammanhang liberala åtgärder, i det att Kap 1853 erhöll en representativ författning och Natal 1856 afsöndrades derifrån som egen sjelfstyrande kronkoloni.

[3] Begreppet imperialism fattas här icke blott i sin inåtvända sida, såsom en sträfvan att ersätta koloniförhållandet med en koordinerad federation, utan äfven extensivt, såsom en tendens att gifva de brit. kolonierna det möjligast breda territoriella sammanhang.

Den nuvarande frågan.

Efter uppgörelsen på 1850-talet fingo burerna vara i fred för engelsmännen i mer än två decennier. De behöfde också väl denna tid för att konsolidera sina nya stater.

För sydafrikanska republiken kommo svårigheterna ej blott utifrån vestgränsens oroliga betschuanastammar, utan äfven inifrån; motsatta fraktioner (Potgieter och Pretorius) hotade att upplösa landet i flere smärre statbildningar. Först 1858 kunde man förena landet upp till Limpopo under en gemensam författning och samtidigt uppställa det stolta programmet af en gräns från Ngamisjön ut till Delagoabugten. Tillsvidare måste republiken emellertid nöja sig med en sväfvande ostgräns, som 1869 formligen uppdrogs ett godt stycke från kusten, der Portugals välde vidtog.

Den unga fristaten å sin sida växte upp under en stående fara från den mäktige grannen Moschesch, hvars gränsanspråk den med friheten fått öfvertaga. Förhållandet till Basutoland beherskar helt och hållet dess första historia. 1858 måste burerna med vapen trygga sin gräns åt det hållet, men först tio år senare lyckades de bryta den åldrande höfdingens kraft; då ställde han sitt land under Englands suzeränitet 1868, men fristaten erhöll följande år i kompensation en betydlig landutvidgning åt söder. Längre vesterut hade den redan 1862 nått helt ned till Oranje genom att öfvertaga Adam Koks och de östlige griqua-stammarnes territorium, då dessa på engelsmännens föranstaltande flyttade till Basutolandets andra sida, skiljande Basuto från Pondoland vid hafvet.

Sydafrikas karta vid 1860-talets slut visar allså det från sydspetsen utgående kulturarbetet — hvilket af steppöknen Kalahari aflänkats mot öster — vid Limpopo sammanflytande med den gamla portugisiska kolonisationen från ostkusten, dock så att ännu tvänne hvita fläckar vid kusterna betecknade oberoende infödingsvälden. Den ena, mellan portugiserna, burerna och Natal, upptogs af Svasi-, Tonga- och Sululand; den andra, mellan Natal, Drakbergen och Kapkolonien, beboddes af Ostgriqua, Pondo, Tembu och Kschosa jemte några smärre stammar. Denna senare reservation omslöts i en båge af en-

gelska väldet, sedan detta genom Basutolands förvärf fått sammanhängande förbindelse mellan den gamla kolonien och Natal.[1]

Den engelska kolonisationen förde emellertid i denna tid en tynande tillvaro. Ännu saknades alla förutsättningar för en industriell utveckling. De moderna samfärdselmedlen inskränkte sig till ett par jernbanestumpar och telegraftrådar i Kapstadens närmaste omgifning samt månatlig postförbindelse med England. Kolonien betraktades ännu alltjemt hufvudsakligen som en mellanstation blott på vägen till Indien. Och derför kunde man väl frukta, att Suezkanalens öppnande 1869 skulle blifva ett dråpslag för densamma.

Men strax förut hade en händelse timat som bildar epoken i Sydafrikas allmänna historia, och det var *diamantfyndet* 1867.[2] Med Kimberley har Sydafrika parerat Suez. För första gången framstod landet nu med eget värde i verldsmarknaden. En flodvåg af emigration kastade sig genast deröfver, och med den följde uppsving i alla riktningar. Diamantgrufvorna hafva räddat Sydafrika från ekonomisk misär, de hafva satt fart i dess handel, industri, samfärdsel, de hafva också angifvit riktningen åt landets senaste politiska historia.

Det första politiska resultatet blef en tvist mellan Kapkolonien och Oranjefristaten om sjelfva fyndorten. Den låg i den vestliga Griquastammens land, öfver hvilket fristaten hade suveränitetsanspråk intill Vaals och Oranjes sammanflöde. England föranledde nu 1871 Griquafolket att ställa sig under dess höghet, och det enda fristaten kunde ernå med sina protester var en drickspenning på något öfver 1 1/2 million kronor, vid den ändtliga uppgörelsen 1876.[3]

---

[1] Befolkningen utgjorde i Kap (1865) 1/2 mill., i Kaffraria (1865) 86,000, i Natal (1867) o. 270,000 hvaraf 18,000 hvite, i Oranje (1868) möjligen 57,000 hvaraf 37,000 hvite, i Transvaal kanske 300,000 hvaraf högst en tiondedel hvite, se Behm-Wagner, Die Bevölk. der Erde I och II (P. M. Erg. H. n:o 33 och 35 1872—4).

[2] Fynden voro sparsamma till 1869, då sjelfva lagerstället upptäcktes ungefär 4 mil sydvest om Hartrivers mynning i Vaal. Då började rusningen; redan i början af 1870 suto 10,000 personer på dessa ogästvänliga stränder. Se härom Wirth ss. 57 ff, 112 f., Theal s. 322 f., Statham ss. 176 ff., Schenck i G. Z. 1896, s. 262.

[3] Den årliga vinsten af Kimberleys grufvor är bortåt 95 mill. kr. Äfven Republiken sökte snappa till sig en del af bytet, men försöket

Denna partiella lemlästning af burernas land var emellertid endast förspelet till ett vida allvarligare anslag mot deras frihet.

År 1874 kom toryministären DISRAELI till makten i England. Af honom väntade nationen en kraftig utrikespolitik och en utvidgning af rikets gränser. Men förhållandena voro sådana, att en expansion för ögonblicket knappast kunde tänkas annorstädes än i Sydafrika. Kolonialministern CARNARVON, som år 1867 sett de nordamerikanske koloniernas förening i Dominion of Canada, framställde då tanken på en liknande politik i Sydafrika.[1] Dess olika stater borde sammanföras till ett statsförbund under engelska auspicier.

Mot denna »rikstankes» bakgrund spelar våra dagars sydafrikanska fråga. Hittills hafva vi sett tvänne akter af spelet, naturligt grupperande sig kring annekteringen 1877 och Jamesons inbrott 1896 — tvänne olika engelska anläggningar mot burernas frihet.

Första akten upptager decenniet 1877—1887 med sina snabbt vexlande scener: öfverrumplingen i Pretoria, kafferkrigen, burernas befrielsekrig, tyskarnes uppträdande och den engelska expansionen åt norr.

Förbundsplanens utsigter syntes i förstone icke stora. Till konferensen i London, dit man som ett inledande steg år 1876 kallat ombud från de skilda regeringarne, infunno sig endast Natals representanter; äfven Kapkolonien ställde sig alltså afvisande, ur den plausibla synpunkten att initiativet i en dylik sak borde hafva tillkommit den sjelf och icke riksregeringen.[2]

För att öfvervinna dessa hinder beslöt sig då riksregeringen för utomordentliga åtgärder. I början af år 1877 ut-

---

kostade dess president Pretorius d. y. hans plats, Schenck anf. st. s. 265, Theal s. 325 f. — År 1878 upptäcktes inom fristatens område *Jagersfontein's* icke obetydliga diamantgrufva, som alltså undgick England; hon lemnar jordens skönaste diamanter, och här vanns på sommaren 1893 också den största, oslipad hållande 960 karat, med ett beräknadt värde af öfver 5 millioner kr., nu i påfvens besittning; Wirth s. 113, 59.

[1] Statham s. 9 f.

[2] Se härom Statham s. 11 f. Kapkolonien hade år 1872 erhållit en ansvarig ministär, med president och fem departementschefer, Theal s. 274. Först 1893 erhöll Natal denna fullbordan af den konstitutionella sjelfstyrelsen.

nämdes Bartle Frère, en af imperialismens trogne, till guvernör i Kap och ståthållare öfver Sydafrika; samtidigt sändes Shepstone i en specialkommission till Transvaal, och den 12 April 1877, 14 dagar efter ståthållarens ankomst till Kap, lät denne utan vidare *hissa engelska flaggan* i hufvudstaden Pretoria.

Förevändningen till detta steg lemnade landets inre förhållanden. Dåvarande presidenten Burghers, en begåfvad men föga realpolitiskt anlagd man, hade genom forcerade försök att åstadkomma en jernväg ut till Delagoaviken ådragit sig Englands misstro och på samma gång störtat republiken i ekonomiska vanskligheter, så att ett infödingsuppror i öster (Sekukuni) år 1876 alltmera kunde gripa omkring sig. De i landet bosatte engelsmännen anropade då England om skydd, och i den allmänna förvirringen för ögonblicket saknade burerna kraft att motsätta sig deras inblandning. De höjde maktlösa protester så i Pretoria som i London; derpå antog Burghers en engelsk pension, och hans folk satte sig knotande stilla. De bidade sin tid och hoppades på ett ministerskifte i London, då de icke utan grund tillskrefvo hela saken vissa partiberäkningar.

Kuppen syntes sålunda lyckad. Detta höjde engelsmännens sjelfkänsla och gaf förbundsplanen framgång äfven i Kapregeringen. För dess realiserande återstod emellertid ännu ett: att i engelska väldet uppsuga de återstående fria infödingsgebiterna. Detta syntes desto angelägnare, som hela förbundsstatsidén och annekteringen officielt motiverats med farhågor för en allmän resning från de svarte. Under åren 1876—80 utvecklade engelsmännen således en liflig verksamhet i denna riktning. Den hvita fläcken emellan Kap och Natal belades i olika schatteringar med Englands röda färg,[1] och Sulustammens makt bröts vid Ulundi den 4 Juli 1879, sedan dock förut

[1] Transkei-distrikterna togos i flera omgångar 1864, 1875, 1878, Ostgriqualand 1873—76, Pondolands annektering började 1878. Vanligen lades annexionerna efter några få år in i Kapkolonien, som sålunda år 1879, genom Ostgriqualandets förvärf, fick en ökad beröring med Natals landgräns. Blott 1878 försökte infödingarne ett svagt motstånd, det nionde kafferkriget. Se i detta stycke Theal kap. XXX, Wagner-Supan anf. st. s. 197 f., Statham ss. 36—40.

(Isandlvana den 22 Jan.) en hel britisk kårafdelning fallit offer för de vilda krigarne.[1]

Under tiden hade emellertid följderna af rättskränkningen mot republiken mognat. Det var som i Sverige under den Engelbrektska resningens dagar. Genom hela Sydafrika gick en hittills okänd strömning af nationell samhörighet inom de hvites leder, och den nyvaknade nationalkänslan skaffade sig nu, hvad den hittills icke egt, en politisk samlingspunkt i Afrikanderförbundet, stiftadt år 1879 i Bloemfontein (Reitz). Med denna bredare strömning förmälde sig den af HOFMEYR väckta agrarrörelsen i Kapkolonien, så att afrikandiska tänkesätt snart fingo öfvervigten i sjelfva Kapparlamentet. Det var tydligt att hela Sydafrika ställde sig solidariskt med fristaterna och mot den engelska förbundsidén.

Under dessa förhållanden egde det ministerskifte rum, hvarpå burerna hoppats. År 1880 aflöste GLADSTONE lord Beaconsfield. Redan året förut hade Carnarvon afgått; nu vardt äfven Frère återkallad, och de imperialistiska planerna miste dermed sina egentlige upphofsmän.

Det visade sig emellertid, att Gladstone icke var sinnad att kasta sin företrädares politik helt öfverbord. Det militära herradömet i Pretoria bibehölls som förut, och burernas förnyade protester tjenade till intet. Då var deras tålamod slut. Som Transvaalbornas ledare och Englands hufvudmotståndare i Sydafrika framträder från denna tid PAUL KRÜGER, en man hvars sunda naturliga statsmannainstinkt gjort honom till en faktor med hvilken verldspolitiken i våra dagar måst räkna. Fostrad i lifvets hårda skola[2] inom ett folk som i honom ser inkarnationen af sina bästa krafter, har han i tvänne decennier

---

[1] Sedan PANDA 1843 blifvit oberoende höfding, och särskildt sedan hans son KETSCHVAJO år 1856 i brödrakamp vid Tugela vunnit den verkliga makten, hade sulufolkets militärorganisation åter utvecklat sig till en hotande styrka. Nu afskaffades den, och landet indelades i 13 sjelfständiga småhöfdingadömen. Om krigets verkliga motiver och inre berättigande dömer Statham stängt, i kap III.

[2] Född 1825 var han som gosse med i det »stora dragets» mödor och faror. Redan före befrielsekriget hade han blifvit medlem i sitt lands regering och som sådan tvänne gånger, 1877 och 1878, personligen burit dess protester mot annekteringen till England.

varit den afrikandiska nationens kloka och vaksamma öga, liksom generalkommendanten JOUBERT dess goda svärd.

Desse män höjde nu befrielsekrigets fana, och landsmännen strömmade till. I en högtidlig sammankomst, som leder tanken tillbaka till edgången vid Rütli, på Dingansdagen den 16 Dec. 1880 svuro de församlade att ej nedlägga vapnen förrän de åter trampade en fri jord. För andra gången skulle briter och burer mötas i öppen strid.

Den blef kort. Alla britiska garnisoner i landet kringrändes, och passen till Natal, der man väntade nya fienders ankomst, besattes af burerna. Guvernören i Natal samlade sina stridskrafter och anryckte den vägen, men blef blodigt tillbakavisad af Joubert vid Laings nek den 24 Jan. och Ingogofloden den 8 Febr., för att slutligen, på Amajubas berg den 27 Febr., förlora lifvet och större delen af sin här.

England råkade nu i ett svårt dilemma. Det hade varit lätt att utsända nya härar, men en sådan åtgärd skulle tvifvelsutan satt hela Sydafrika i brand; ty redan skyndade hundratals frivilliga från fristaten till sina landsmäns bistånd, och redan putsade farmarne i Kaplandet sina rostiga flintor. Då dertill kom att Europas sympatier alldeles öfvervägande voro på burernas sida, så beslöt sig Gladstone att göra en dygd af nödvändigheten. Under bemedling af fristatens högt ansedde president BRAND afslöts den 3 Aug. 1881 ett fördrag i Pretoria, hvarigenom England tog bort sin hand från Transvaals[1] inre angelägenheter men behöll ledningen af de yttre. Mera trodde sig burernas erfarne ledare icke kunna ernå för ögonblicket.

För England hade sålunda detta första försök att genomföra den sydafrikanska enhetstanken icke medfört mycken tillfredsställelse. Det hade tvärtom kommit söndring åstad i alla riktningar. Våldsgerningen mot Transvaal hade bragt nationalmotsatsen till medvetenhet och organiserat Englands motståndare i ett politiskt parti, hvars kraft i sjelfva Kap visade sig stor nog att 1882 genomdrifva holländska språkets lika-

[1] »Transvaalstaten» blef nu det officiella namnet, då engelsmännen funno rubriken »den sydafrikanska republiken» väl anspråksfull, Statham s. 139. En britisk resident skulle fortfarande sitta i Pretoria.

berättigande med engelskan.[1] Öfvergreppen på infödingarne framkallade i viss mån den fara hvars föregifna existens varit den officiella orsaken till förbundssträfvandena; Basutoupproret från 1880 var en allvarlig påminnelse derom.[2] Och det misslyckade försöket att ställa Natal i närmare beroende af Kap — enhetstankens sista efterdyning — fördjupade klyftan äfven mellan Englands egna kolonier.

Så stodo sakerna, då på hösten 1883 de *första tyska förvärfven* (LÜDERITZ) gjordes vid Sydafrikas vestkust.

Det är den fjerde europeiska makten som sålunda tillkommer i dess historia. För England var det ett hinder mera ovälkommet än något annat. Hittills hade det fått sköta sina sydafrikanska affärer alldeles ostördt af europeisk konkurrens; det gamla moderlandet Holland har allt ifrån 1806 egnat Kaplandet samma rent platoniska sympatier som Sverige efter Finlands förlust egnat sin förlorade landsdel,[3] och det öfriga Europa hade inga som helst intressen här. Men nu uppträdde Tyskland med mäktiga anspråk på skådeplatsen, och det var icke tvifvelaktigt att det stod i hemligt förstånd med burerna. England såg sig här inför en alldeles ny fara: att tyskar och burer skulle räcka hvarandra handen tvärsöfver öknen Kalahari och sålunda afskära möjligheterna för britisk expansion uppåt det inre Afrika. Faran syntes desto mera närliggande, som Transvaalborna, med af segern stegrad expansionskraft, på hösten 1882 grundat tvänne statsembryon (Stellaland och Goosen) vesterut i betschuanarnas hittills orörda land. Helt plötsligt fann sig England således bragt ur offensiven i en defensiv ställning.

Inför denna verkliga fara[4] börjar nu den engelska poli-

---

[1] Holländskan talas af minst 60 % bland Kaplandets hvite innevånare (Theal s. 275), och afrikanderna upptaga fullt 2/3 af bänkarne i koloniens parlament (Wirth s. 66 f.)

[2] Statham, ss. 137 f., 77 ff. I detta krig deltogo för sista gången några Kschosastammar, Theal s. 412.

[3] Endast vid tillfällen sådana som Jameson-affären har det holländska hjertat slagit i raskare takt, se Muller, De Z. A. Rep. en Rhodesia, 1896 (P. M. 1897, L. B. n:o 686).

[4] Statham förnekar (s. 192) att farhågor för Tyskland utöfvat inflytande på engelsmännens politik före 1890-talet, och Brandt (Deutsche Revue 1898, s. 231) refererar hans omdöme utan kommentarier. Händelsernas ut-

tiken utveckla hela sin kraft och smidighet. Den 27 Febr. 1884 revideras Pretoriafördraget i London — efter Krügers tredje besök der — så att Transvaal återfick sitt gamla namn och frigafs ur förmyndarskapet; dervid förbehöll sig England dock ett veto inom sex månader på alla republikens statsfördrag, utom med Oranjefristaten och med infödingarne i norden.[1] Genom denna anordning var en bom satt för burernas utbredning åt vester, och småstaterna vid gränsen föllo som direkta frukter i Englands sköte. I Sept. s. å. erkändes den tyska besittningen vid vestkusten, men icke längre inåt land än 20 östl. meridianen. Dermed var faran äfven från tyska sidan för ögonblicket aflägsnad. Den sålunda afgränsade breda kilen tog England så, genom förklaring i början af 1885, i anspråk för sig ända upp till 22 lat., en härsmakt sändes dit för alla eventualiteter,[2] och i Sept. 1885 förklarades södra delen af den nya intressesferen som kronkoloni under namnet British Betschuanaland.

Medan detta skedde på den sydafrikanska republikens vestgräns hade England sett en fara växa upp också på republikens östra och södra sida. Här hade burerna efter suluhöfdingen Ketschvajos död i Febr. 1884 förhjelpt sonen till makten[3] och

---

veckling synes dock gifva ett sådant sammanhang tillräckligt klart vid handen, och det antages också öppet af Wagner-Supan (s. 140) och Schenck (s. 271); jfr nedan s. 25 n. 3. En annan sak är att den tyska kolonisationen faktiskt var föga farlig i början, se Schmidt, Deutschlands Kolonien (1895) II, 265 ff, och Brandt, Deutsch S. V. Afrika (Deutsche Rev. Dec. 1896) ss. 457 ff.

[1] Fördraget är publiceradt hos Wagner-Supan ss. 188 ff. På en annan sida skaffade sig England samtidigt (Mars 1884) trygghet genom att åter direkt förvalta Basutoland, som Kapkolonien öfvertagit 1871 men icke med egna medel kunnat kufva då det revolterade 1880.

[2] Detta var det beryktade »Warren's tåg», som vid tillfället satte många rykten i omlopp. Missledd af det i »riksligan» organiserade antiafrikandiska partiet i Kaplandet, synes regeringen verkligen ett ögonblick hafva funderat på att med dessa trupper taga revanche på Transvaal; men de nya valen till Kapparlamentet längre fram på året visade åter, att den allmänna stämningen i kolonien var på burernas sida. Statham, kap. IX, Wirth s. 77 f.

[3] Systemet med oberoende småhöfdingar hade nemligen resulterat i allmän anarki, så att engelsmännen sett sig föranlåtna att åter insätta Ketschvajo i landet 1883. Han förmådde dock icke länge hålla sig, utan återvände till fångenskapen, der han dog.

som vederlag erhållit en större del af landet, som i Aug. proklamerades såsom »Nya republiken» och nästa år utbredde sig ut till Lucia bugten. Samtidigt hade också här Lüderitz infunnit sig med sina tyska planer och förvärfvat en sträcka vid bugten — tyskar och burer hotade således att äfven på denna flygel skjuta en rigel för den engelska utbredningen. Efter en diplomatisk öfverenskommelse på sommaren 1885 drogo emellertid tyskarne dädan; och då engelsmännen sedan, i Okt. 1886, erkände den Nya republiken, så var det endast mot vilkor att den inknappades och afskars från kusten. För att förebygga vidare risk i denna trakt annekterade England slutligen helt och hållet Sululand, Maj 1887, och ställde Tongaland inom sin »intressesfer», Juli 1887, hvarpå Nya republiken efter ett par månader sjönk in i den sydafrikanska moderstaten. —

När 10 år förflutit efter Transvaals annektering, hade England alltså hunnit reparera de svåraste följderna af detta öfverilade steg. Det hade måst öfvergifva »rikstanken» och nöja sig med en lätt kontroll på motpartens yttre politik; men det hade på en farlig punkt afskurit honom från hafvet och likaså från den tyska kolonisationen. Burerna se sin mäktige fiende ändra taktik: han går icke mera rakt på, han har börjat kringgå dem på flyglarne för att isolera dem.

För tillfället syntes man dock hafva ernått en ny modus vivendi genom de senaste fördragen. Och sinnena började lugna sig, ty »gräset växer fort i Sydafrika». Intet syntes vara i vägen för en långvarig fredlig utveckling.

Under allt detta har emellertid den sydafrikanska frågan börjat växa ut i allt större politiska proportioner, sedan den afrikandiska nationaliteten vaknat till medvetande och sedan en annan europeisk stormakt börjat kasta sina blickar hit. Detta är hufvudresultatet af det första engelska attentatet mot Transvaal. Det fordrades blott att ett stort ekonomiskt intresse skulle fästa sig vid Sydafrika, för att den politiska frågan skulle träda ut ur sin lokala begränsning och in på den verldshistoriska scenen.

Detta intresse kom genom en ny oväntad upptäckt i detta »öfverraskningarnas land» — upptäckten af de transvaalska guldfälten.

Andra akten utspinner sig ur guldfynden i Witwatersrand sedan 1886 och »chartern» 1889, för att slutligen kulminera i Jamesonska katastrofen vid årsskiftet 1895—6.

De gamla berättelserna om sydafrikanska guldland syntes i förstone föga motsvarade af verkligheten. Den moderna guld-driften, som började i norden vid 1860-talets slut, hade länge helt blygsamma proportioner. Först 1883 tog den fart, vid upptäckten af det rika De Kaap-distriktet i öster af republikens område; men det dröjde ännu ett par år innan den rätta fyndorten, Randdistriktet, blef bekant. Man kan räkna guldfeberns utbrott från 1887, då Johannesburgs glans började såsom centrum för denna industri.[1] Det var alldeles som vid Kimberley tjugo år förut, men i ännu större skala: folk strömmade till i massor, guldfloden växte och växte — det fattiga Sydafrika befann sig plötsligt i verldsproduktionens och de ekonomiska storintressenas förgrund.

För länderna sjelfva blef detta naturligtvis signalen till ett nytt uppsving. I långt högre grad än någonsin varit fallet med Kimberley lefver hela Sydafrika numera på Johannesburg; ej blott republiken sjelf, utan Kap och Natal tillika existera till stor del på denna marknad med dithörande frakter och tullar. Den första politiska verkan af guldindustrien var också ett närmande mellan de skilda staterna i afsigt att åstadkomma en *tullunion*. Den strandade emellertid på skillnaden i Natals

---

[1] Hufvudverken öfver denna grufdrift äro det tyska af Schmeisser, det engelska af Hatch-Chalmers och det franska af De Launay, se P. M. 1895, L. B. n:o 228, 1896 n:o 752 och 1897 n:o 687. Om utvecklingen vittna följande siffror (hvarvid märkes att ett uns guld gäller 60 kr.), angifvande totalbrytningen: 1885 — 1,700 uns, 1886 — 10,000, 1887 — 50,000, 1888 — 280,000, 1889 — 370,000, 1890 — 500,000, 1891 — 830,000, 1892 — 1,300,000, 1893 — 1,575,000, 1894 — 2,265,000 (annan uppgift 2 mill.), 1895 — 2,500,000 (2,280,000), 1896 — 2,275,000, 1897 — öfver 3 mill., 1898 Jan. —Juni 2 mill. Som man ser går värdet af den årliga brytningen stadigt framåt, med undantag af det politiska orosåret 1896, och står nu omkring 200 mill. kr. Af denna totalbrytning kommer på Randfältet ensamt öfver 91 %. Till jemförelse må nämnas, att verldsproduktionen af guld år 1895 utgjorde ungefär 10 mill. uns (600 mill. kr.), hvaraf Förenta Staterna obetydligt mera än och Australien lika mycket som Transvaal. Se t. ex. Elterlein, Vorkommen des Goldes in der Natur G. Z. 1897, tab. s. 679; *Deutsche Rundschau für Geogr. und Statistik*, XVIII, ss. 566 ff. (med karta) samt XX s. 568.

och Kaps tulltaxor, så att öfverenskommelsen kom till stånd endast mellan Kap och fristaten 1889.[1] Fördraget omfattade äfven koncession för en kapensisk jernväg genom fristaten, och sedan Transvaals folkråd 1890 beslutit jernvägsbyggande för egen räkning kunde aftal träffas, så att stambanan från Kapstaden till Johannesburg var klar för trafiken i Sept. 1892. Dermed hade samfärdseln fått sin stora pulsåder — visserligen till Natals nackdel, då försprånget skapade nästan ett handelsmonopol för grannkolonien.[2]

För republikens regering var emellertid förändringen icke i allo behaglig. Den befann sig, som STATHAM säger, i »samma ställning som befälet på ett kolfartyg som plötsligt får sig anförtrodd en första klassens postångare». Det materiella välståndet växte, statens trassliga affärer kommo hastigt på rätt bog; men vinsten vanns icke utan uppoffring. Det buriska lynnet med dess patriarkaliska enkelhet led af att känna sig försatt midt i det modernaste lifvets spekulationsraseri och nervösa spänning. En mängd äfventyrliga elementer inkommo i landet, och slitningar med dem kunde ej undvikas. Regeringen antog dock från början en tillmötesgående hållning; genom 1890 års lagstiftningsåtgärder infördes en liberal grufstadga och inrymdes åt »utländingarne» ett politiskt inflytande genom upp-

[1] Natal, hvars kortare väg till guldstaden och lägre tullar syntes garantera det försprånget, hade från början tagit initiativet till tullförening med fristaten, men drog sig nu tillbaka, af fruktan att genom tullsystemet få afstå en stor del af sin handel till Kap. Denna rivalitet mellan de bägge engelska kolonierna har beredt burerna stora handelspolitiska fördelar: Statham ss. 169, 174 f.; Schenck i G. Z. 1896, s. 263 f.

[2] Sydafrikas jernvägsbyggnaders historia under det senaste decenniet karakteriseras af en formlig kapplöpning till Johannesburg, dit afståndet från Kapstaden är 1,620 km., från Port Elisabeth 1,140, från East London 1,060, från Durban 780 och från Delagoaviken 640 km. Då republiken ännu saknade de nödiga kapitalerna att tillgodogöra sig den sistnämda, naturligaste förbindelsen, och då minnena från 1881 stälde sig i vägen för en uppgörelse med Natal, så blef Kaps seger i den första täflingen möjlig trots afståndet. Redan året 1892 hade Natals handel på republiken sjunkit med 50 %; 1894 utgjorde den 18 mill. mot Kaps 85 mill., medan genom Lourenço Marquez (Delagoa) ännu gingo blott 8 mill. Se Noronha, L. Marquez, 1896 (P. M. 1897, L. B. n:o 409), en kraftig vädjan till Portugal att tillvarataga sina fördelar här; jfr Stathams intressanta kap. XIV, om jernvägarne.

rättande af ett andra rådgifvande folkråd, vid sidan af det gamla nationella rådet.[1]

Värre än de inre motsatserna var dock den lockelse till utländsk inblandning, som rikedomen medförde. Utan tvifvel var det England en grämelse att se huru värdefullt bytet var som det låtit gå sig ur händerna. Ur denna stämning skulle snart vid republikens gräns uppväxa en ny hotande fara för dess frihet.

Det var naturligt att de stora grufindustrierna skulle framkalla ett storkapitalistintresse äfven i Sydafrika. Afgörande för utvecklingen deråt var »sammanslagningen» af Kimberleys grufvor på några få händer år 1887. Den man som varit ledande vid denna manöver, CECIL RHODES, träder från denna tid i den sydafrikanska historiens förgrund. I honom igenkännes en typ som ofta visar sig vid civilisationens grofarbete bland exotiska folk, »conqvistador»-typen från 1500-talets Amerika eller 1700-talets Indien[2], med den storslagna energien, den osläckliga makt- och penningtörsten, den hårda huden och det robusta samvetet. Allt efter synpunkten framstår han som Sydafrikas »onde ande» (STATHAM) eller som dess störste välgörare; men ingen har förnekat den »napoleonska» kraften i hans gestalt. I honom har den britiska imperialismen fått sin personifikation liksom den afrikandiska nationalismen i Krüger; och våra dagars sydafrikanska fråga är i mångt och mycket en duell mellan dessa bägge män.

Rhodes' politik är en intim blandning af stora statsmannainitiativ och privat vinningslystnad. Han har åter upplifvat den britiska rikstanken, i den mildare formen »kejsardöme i kolonialdöme»[3]; han har tillika gått i spetsen för en ekonomisk ex-

---

[1] Burerstaternas författning och förvaltning är föremål för en värdefull monografi af Klössel 1896, anm. i Archiv für öffentl. Recht 1896, s. 140.

[2] Den karakteristik som t. ex. Wallis, Illustr. verldshistoria V, 301 gifver af Warren Hastings kan till punkt och pricka tillämpas på Cecil Rhodes.

[3] Statham s. 189 f. I det tal hert. af Abercorn den 21 April 1898 höll för Rhodes, vid hans återval till direktör för Chartered Company, prisades han för sin stora plan att åstadkomma ett »förbund af sydafr. stater under kejserliga auspicier». Vid samma tillfälle förklarades att Rh. räddat åt England hvad som eljest skulle fallit andra makter i händerna — ett ut-

ploatering af det inre Afrika i mycket stor skala. Det är möjligt att de politiska vyerna för honom sjelf endast spelat rollen af en mask, bakom hvilken han med större framgång kunnat fullfölja sina privatintressen. Säkert är emellertid att detta förbund med privatintressena befordrat Englands expansion i Sydafrika — visserligen också fördjupat motsatserna och stört lugnet der — mer än något annat.

1884 års öfverenskommelse hade lemnat republiken en port till utbredning öppen i norr. Här, mellan Limpopo och Sambesi, satt LOBENGULA, sedan 1870 Mosilikatses efterträdare i det nya Matabele-riket med öfverhögheten öfver Maschona-stammen m. fl. Landet var rikt i många hänseenden, och gamla traditioner pekade dit i fråga om det egentliga guldlandet.[1] Det gällde att förekomma eventuella buriska eller tyska planer på dessa rikedomar — på samma gång som man tillslöt kedjan och fullbordade republikens isolering.

Rhodes riktade alltså engelska regeringens uppmärksamhet hitåt. I Febr. 1888 afslöt regeringen ett vänskapsfördrag med Lobengula, hvarefter hela innerlandet söder om Sambesi förförklarades ligga inom den britiska intressesferen. På hösten samma år erhölls koncession af Lobengula att söka guld på hans marker, och den 29 Oktober 1889 utfärdade regeringen ett fribref (charter) för British South African Company, som med Rhodes i spetsen nu gick att begagna koncessionen — ett stort bolag med samma uppgift och rättigheter som de motsvarande bolagen i Br. Ostafrika och vid Niger.[2]

STATHAM, som icke har ord nog starka att fördöma den politik som utfärdade chartern, finner ett af hufvudmotiverna

tryck som bör behållas i minnet då man reflekterar på orsakerna till den engelska expansionen, jfr ofvan s. 20. Se Brandt, Noch einmal Br. S. A., D. R. Juli 1898, s. 145.

[1] Att det gamla *Ophir* varit detsamma som Sofala (arab. *Safar*, Septuagintas *Sophira*), genom hvilken hamn portugiserna på 1500- och 1600-talen utförde stora guldmängder från det mystiska inlandet »Monomotapa», uttalades redan af guldets moderne återupptäckare och upptäckaren af Zimbabues märkvärdiga ruiner härinne, Carl Mauch, se Reisen im Inneren von S. A., P. M. 1874, Erg. H. 37, s. 51. Jfr Wirth s. 6.

[2] Bolaget nämnes vanligen med sina initialer B. S. A. Co. eller Chartered Company.

dertill vara åtgärdens hemliga udd mot Transvaalrepubliken;[1] och det kan icke nekas att mycket talar för detta antagande. Den närmaste följden blef också en uppgörelse med republiken af Aug. 1890, der republiken måste stänga sin dörr i norr och dela öfverhögheten öfver Svasiland i öster med England.[2] Strax förut, i Juli, hade gränsen mot tyska Sydvestafrika definitivt bundits vid 20 merid. Nu var fältet alltså öppet för bolaget, och det gick raskt tillväga.

Före utgången af 1890 var Maschonalandet faktiskt eröfradt, med stödjepunkter i Toli, Victoria, Charter och Salisbury, som redan i Febr. 1892 nåddes af telegrafträden. I Febr. 1891 utsträcktes bolagets befogenhet äfven till Nord Sambesia ända upp till Tanganjika, med undantag af en landremsa invid Njassasjön som blef egen kronkoloni under namnet British Central Africa Protectorate.[3] Omedelbart derpå reglerades gränserna mot de portugisiska besittningarne, som nu formligen klöfvos isär på tvänne flyglar[4]; och på hösten lyckades Rhodes hindra ett planlagdt stort »burer-drag» öfver Limpopo till bolagets marker[5].

---

[1] S. 189 f. Fribrefvet jemföres här med den påfvebulla som utlemnade Peru i Pizarros händer.

[2] Detta s. k. Svasi-fördrag öppnade republiken utsigt till en förbindelse med hafvet genom Svasi- och Tongaland, mot vilkor af republikens tillträde till tullunionen (Wagner-Supan, s. 195). Rhodes, som nu var Kaplandets premierminister, ville med detta vilkor stärka sin inre ställning, då det ju uppenbart skulle gagna Kaps intressen i konkurrensen, om Natals varor möttes af en ny tull vid Transvaalgränsen. Han har derför senare återkommit till detta förslag; men Krüger har ständigt afslagit. Statham ss. 209, 271.

[3] Man sammanfattar vanligen de under bolaget stående länder såsom *Rhodesia*. Detta namn är dock icke officielt, och det sammanför administrativt skilda kolonier; ty länderna söder om Sambesi stå under ståthållaren i Kap, Nordsambesia och Br. C. Afrika deremot under det senares »commissioner», se Supan i P. M. 1896, s. 90.

[4] Slitningarne med Portugal, som ogerna släppte sina gamla anspråk på inuerlandet, hade t. o. m. ledt till öppen strid, Theal s. 385 f., Wirth s. 92. — Samtidigt reglerades ånyo gränsen mellan republiken och portugisiska besittningen, hvarigenom republikens gräns försköts betydligt åt vester, se Jeppe i P. M. 1892, ss. 129 ff., med förträfflig karta.

[5] Se härom Statham ss. 214 ff. Wirth (s. 91) omtalar en annan stor utvandringsplan af burerna 1893, men vet ej hvad det blifvit af den.

Emellertid fann bolaget icke de rikedomar i Maschonaland, som det väntat. Dess aktiekapital började smälta samman betänkligt utan att inkomsterna ville komma, och det såg mörkt ut att kunna uppdrifva nytt. Af dessa orsaker beslöt sig Rhodes för en kupp mot sjelfva Matabelelandet, vester och söder om Maschona. Kriget karakteriseras af STATHAM som en ren bolagsmanöver.[1] Den lyckades; de tappra matabelerna nedsopades af d:r JAMESONS maximkanoner vid Bembesifloden den 1 Nov., Buluvayo besattes den 4 Nov., och Lobengula hetsades till döds i vildmarken på 1894 års början. Matabeleväldet var utplånadt från jorden, bolaget hade dess rikedomar i sin hand — nu var tiden inne att utföra planerna mot sydafrikanska republiken.

Ännu hade republiken luft åt en sida, den östra. Här ligger Delagoabugten, sedan gammalt observerad som förträfflig hamn, växande i betydelse efter det stora »draget» som gjorde den till burernas naturliga utfartshamn, numera en knutpunkt i verldssamfärdseln sedan den blifvit nyckeln till Sydafrikas guld. Länge hade England haft sina blickar riktade hit.[2] 1875 hade MAC MAHON genom skiljedom tryggat Portugals gamla rättigheter, och en portugisisk opinionsstorm hindrade England att helt enkelt köpa hamnen 1880; men det hade ingalunda förlorat platsen ur sigte. Rhodes' bolag hade sin hand bakom ett infödingsuppror i trakten 1891, det fortsatte sina intriger ända tills mot slutet af år 1894 tvänne tyska krigsskepp infunno sig i hamnen. Härmed har namnet Delagoa fått storpolitisk färg, hvartill också bidrager att Frankrike för sina Madagaskar-affärers skull numera icke likgiltigt kan se England lägga beslag på motsatta stranden.

Tillsvidare måste England alltså släppa dessa planer. Det

---

[1] Jfr Besthorn, Europa och Afrika, i *Tilskueren* 1896, s. 35, samt från andra sidan Theal ss. 361 ff.

[2] Delagoabugten — så benämnd såsom anhaltstation för de från Goa hemvändande portugisiska skeppen — besattes år 1544 af LOURENÇO MARQUEZ, hvars namn fortlefver i den vid hamnen belägna, nu uppblomstrande staden. På 1720-talet försökte holländare och på 1770-talet österrikare en bosättning derstädes. Engelsmännens anslag började 1823 och fortsattes 1861. Theal, ss. 74, 197, 382 f.; Wirth s. 86; Schenck s. 273.

uppgaf samtidigt (Dec. 1894) Svasiland åt republiken, och det kunde med alla sina intriger icke hindra republiken att medelst tyska pengar få sin utfartsbana klar till Delagoaviken i Juli 1895.[1] Under tiden hade det emellertid förstärkt sin högra flygel genom att i Mars 1893 lägga hela Pondoland under sin höghet, i April 1895 skjuta en omedelbar besittning in mellan Svasi och Tonga och i Maj 1895 proklamera sitt protektorat öfver resten af Tongaland. Dermed var den sista möjligheten att vinna en kust förbi för republiken. På andra sidan sjönk Betschuanaland i Nov. 1895 in i Kapkolonien, och endast några höfdingars direkta resa till London kunde hindra att Protektoratet samtidigt stäldes under Chartered Companys förvaltning. Så drages nätet till — ringen sluter sig allt fastare samman om motståndaren.

Det återstod blott en förevändning för direkt ingripande, och dertill erbjödo förhållandena i Johannesburg tillfälle. Sedan 1892 ensamherre öfver Kimberley, lyckades Rhodes småningom att efter samma metod koncentrera guldindustrien i Johannesburg på några få kapitalstarka grupper, hvilka mer eller mindre direkt stodo under hans inflytande. Med dessas hjelp upparbetade han bland de talrika engelska guldbrytarne en opinion som i sjelfva England omsattes till en verklig legend om utländingarnes förtryck under burernas råa och kulturfiendtliga regemente.[2] I Johannesburg åstadkoms sedan på

---

[1] Rhodes' stämplingar och trakasserier hade bl. a. den för Kap oangenäma följden, att fristaten nu begagnade sin 1889 medgifna rätt att sjelf öfvertaga sin del af Kapbanan och dermed sänka Kaps revenyer af jernvägen från 11 till 4 %, Statham s. 281. Krüger lät nu ock, i början af 1894, sitt motstånd mot Natalbanan (ofvan s. 24 n. 2) falla, och i början af 1896 var hon färdig. Härmed är Kaps monopol på samfärdseln med Johannesburg förintadt: enl. engelske konsulns i L. Marquez rapport för år 1896 utvisar Transvaalimporten via Delagoa en tillväxt på 113 %, via Durban på 205 %, via Kap endast på 16 %, *Geogr. Journal* 1897, II, 440. Transvaals hela handel samma år belöper sig till 254 mill. kr. import, 162 mill. exp., jemte guldbrytning 155 mill.

[2] Det är Stathams hufvudförtjenst (ss. 260—269) att med öfvertygande klarhet hafva uppvisat ohållbarheten i dessa klagomål. För det första äro utländingarne alltjemt i fullkomlig minoritet: enligt 1895 års uppskattning endast 75,000, och deribland föga mer än 40,000 engelsmän, emot fullt 150,000 burer (se närmare t. ex. Schenck s. 274). Vidare är utländingar-

mycket tvifvelaktiga vägar en masspetition, hvari framställdes fordringar på utländingarnes fulla politiska jemlikhet med burerna, på engelska språkets likaberättigande, på frihandel och frireligion, på reformer i uppfostran o. s. v. — reformer som skulle förvandlat burernas mödosamt skapade statsväsen till ett slags internationell organisation i engelska storkapitalisters händer.

Mot 1895 års slut »påskyndades tempot». Ett gatuupplopp var planeradt i guldstaden, medan en friskara under Jameson stod färdig vid republikens gräns för att samverka dermed. Den 20 Nov. gaf en af bolagsherrarne lösen genom att offentligt proklamera »kapitalets förbund med ordningen»; den 16 Dec. innehöll *Times* en hotande ledare mot burerna; den 21 Dec. afsände Rhodes' broder från Johannesburg ett telegram för att påskynda saken; och den 29 Dec. sprang minan, i det att Jameson utan vidare öfverskred gränsen.

Men det visade sig nu, att konspirationen hvilade på allt för lösa förutsättningar. Der uppstod rådvillhet och tvekan både i Johannesburg och Kapstaden. Krüger drog ordningsmakten ifrån Johannesburg, så att de sammansvurne icke hade någon att angripa; der blef en utomordentlig förvirring — då kom bud om Jamesons nederlag vid *Krügersdorp* på nyårsdagen och kapitulation vid Doornkop annandagen 1896. Regeringen hade i tysthet träffat sina anordningar, och hela härfvan af intriger låg på en gång blottad och sönderrifven på marken.

Det är ännu för tidigt att skrifva historien om detta inbrott och dess politiska följder, då alla motiverna ännu icke

---

nes ekonomiska ställning helt fördelaktig; de indirekta skatterna äro lägre än i Kap, och de direkta afgifterna äro nästan löjligt små (jfr St. s. 226 f.); så t. ex. erlade ett grufbolag år 1895, med 420,000 punds brutto- och nära 100,000 pds nettovinst, i räntor och koncessioner och öfriga afgifter till staten inalles icke 1,200 pd sterling! Regeringens dynamit- och jernvägsmonopol är åtminstone icke mera tryckande än de utländska monopol, som eljest tvifvelsutan uppstode. Skollagen af 1896 tillåter numera engelsk undervisning. Rösträtten eftersträfvas i grund och botten icke af utländingarne sjelfva, enär den endast kan vinnas i samband med en allmän medborgarrätt som alltförlätt kunde bringa dem i vapen mot engelska landsmän. — Mot denna bakgrund blir det nu mycket klart, hvarför konspirationen i Johannesburg misslyckades: man gör icke revolutioner på uppkonstruerade intressen och behof.

kommit i dagen och följderna ingalunda hunnit helt utveckla sig.[1] Vi afsluta alltså framställningen här med att endast framhålla det tyska kejsartelegrammet af 3 Jan. 1896, som manifesterade sydafrikanska frågans storpolitiska innebörd,[2] och fördraget af 17 Mars 1897, som sammanband bägge burstaterna i medborgarskap och försvar under ett gemensamt förbundsråd.[3] Det är republikens närmaste vinst af det sista engelska attentatet; det är presidenten Krügers belöning för den utomordentliga statsklokhet, som han i svåra förhållanden alltjemt visat men aldrig mera lysande än dagarna efter katastrofen vid Krügersdorp.

Man skulle emellertid mycket misstaga sig, om man antoge att den sydafrikanska frågan numera vore afförd från dagordningen. Det vore ett starkt misskännande af den sega konseqvensen och de långa vyerna i Englands utrikespolitik. Sydafrika har genom kejsartelegrammet en gång för alla kommit inom vår tids »planetariska» horizont, och dess affärer stå numera alltjemt i främsta ledet bland diplomatiens aktuella frågor. Derom vittna de färska underrättelserna om en öfverenskommelse mellan England och Tyskland, dervid ordet Delagoa ofta blifvit nämdt, liksom Frankrikes derpå följande förklaring till Portugal att det skulle uppfatta Delagoabugtens afstående som en ovänlig handling. Sedan Rhodes från sitt djupa fall

---

[1] De närmaste händelserna voro: kejsartelegrammet, Rhodes' fall ur Kapregeringen och Chartered Company, Chamberlains depesch angående utländingarnes ställning, Krügers afslöjande af de sammansvurnes planer, frågan om hans resa till London, rättegångarne mot de sammansvurne i Pretoria och London samt Matabeleupproret — allt inom år 1896.

[2] Det var telegrammets ord om en »vädjan till vänskapligt sinnade makters hjelp» som uppväckte den egentliga opinionsstormen i England, alldenstund de satte i fråga den suveränitet öfver republiken, som England i kraft af 1884 års fördrag, art IV, (ofvan s. 21) ännu tager i anspråk, se t. ex. *Statesman's Year-book*, art. South African Republic, och *Whitaker's Almanack*, art. South Africa.

[3] Härmed har Krüger lyckligen genomfört uppslaget till den buriska union som hans företrädare Pretorius d. y. förgäfves sökte förverkliga gent emot Englands påstående att unionen strede mot 1850-talets fördrag, se Theal s. 318, Schenck s. 265; jfr. Wirth s. 43 om ett försök redan 1857 samt s. 85 om Krügers åtgärder i detta syfte åren 1887 och 1889.

1896 åter kommit sig upp i spetsen för B. S. A. Co. i April innevarande år — en månad efter Krügers återval till republikens president — synes spelet på platsen också vara i full gång igen.[1] Burernas frihet, så mödosamt vunnen och så hjeltemodigt värnad, sväfvar alltjemt i fara. Mycket antyder, att en tredje akt är i görningen, som tör blifva den afgörande.

* * *

Nu äro de svarte alldeles försvunna under de europeiska kulturfärger som helt betäcka Sydafrikas politiska karta.[2] Efter detta kan den sydafrikanska frågan specielt formuleras sålunda: skall denna del af jorden blifva ett rent europeiskt kolonialbihang, en utgård i det britiska verldsriket — eller skall historien här bevittna samma skådespel som förut på nordamerikansk mark, en europeisk dotternation som har kraft att sjelfständigt leda sin utveckling?

Tillsvidare står den förra möjligheten närmast. Aggressiviteten har hittills endast kommit från ena sidan, den afrikandiska nationalismen håller sig alltjemt inom det passiva försvaret. Med beundransvärd kraft och lycka har den britiska politiken arbetat på att realisera det stolta Rhodesiska mottot »*från Kap till Kairo*»; och den har aldrig stått målet närmare

---

[1] Tidningsnotiser berätta just nu om ett stort infödingsuppror i Transvaal, der man må misstänka Rhodes' finger bakom. Chartered Company's ställning har mycket stärkts sedan jernvägen i Nov. 1897 förts fram till Buluvajo (Zelisko i P. M. 1898, s. 44, Greffrath i D. R. für Geogr. 1898, s. 179) och telegrafen nått Karonga vid Njassasjöns nordspets (som i April 1898, D. R. für G. s. 334). I Sept. 1898 har också Barotselandet, som redan i Sept. 1890 trädde i förbindelser med bolaget (Wagner-Supan s. 185) men i Aug. 1896 afstods åt Portugal (Kinsky s. 56), kommit under bolagets förvaltning (G. Z. Nov. 1898, s. 656). I England uppehåller »den sydafrikanska föreningen», i förbund med den »sydafr. ligan» i Kaplandet, sedan tvänne år den burfiendtliga agitationen; Brandt i D. R. Maj 1898, s. 220.

[2] Man synes äfven i Sydafrika allt mera konseqvent slå in på den amerikanska taktiken att isolera infödingarne i »reservationer»; så i Sulu- och Basuto-land (se eng. krigsdepartementets beskrifning af Sululand 1895, refer. i P. M. 1896, L. B. n:o 755), likaså i Matabeleland (Meyer's Konv. Lex., Ergänzungen, art. Matabele), i Tyska S. V. Afrika (D. R. für G. 1898, s. 575).

än just i dessa dagar, då den sprängt Mahdi-väldet och tillintetgjort de franska försöken att underbinda Egypten lika säkert som den förut genombrutit de motsvarande tysk-buriska och portugisiska ansatserna i Sydafrika.

Men emot denna britiska herskarelösen ställer sig med växande kraft den andra lösen: »*Afrika för Afrikanarne*». Ännu skyggt, halft omedvetet, ligger detta motiv innerst inne i motståndet mot England[1], och det kan komma en dag då det lyfter hufvudet i aktiv kraft och segerkänsla. Ty äfven detta motiv är af verldshistorisk rang. Det är intet annat än den naturliga reaktion mot Europas universalhägemoni som redan segrat i Amerika, som ligger latent i Australien, och som brinner med vulkanismens hemliga glöd i Ostasien. I den afrikandiska nationalismen gror således ett frö till samma *verldsdelsprotektionism mot Europa*, som på jordens andra sidor vuxit upp till de »panamerikanska» och de »gula» farorna.

Så fattad gömmer sig en verldshistorisk konflikt på botten af sydafrikanska frågan — denna enkla hjeltesaga inom ramen af verldsfamnande britisk politik.

[1] Man måste nemligen alltid fasthålla, att kampen mellan Kap och Transvaal tillika är en fördold kamp mellan det engelska och det afrikandiska elementet inom Kap och hela Sydafrika (ända upp i Rhodesia, se Selous, Sunshine and Storm in Rh. 1896, cit. i Geogr. Journal 1897, II, 174). Rhodes, med sin dubbelsträngade politik att alltid gagna Kaps specialaffärer tillika med sitt bolags, lyckades länge hålla afrikanderförbundets opposition nere, och Hofmeyr (»den sydafrikanske Parnell») synes en tid hafva spelat en något tvetydig roll gent emot nationalpartiet (Statham ss. 132, 210 f., Wirth s. 66 f.); men då Rhodes' anslag mot republiken började skina igenom, då kunde Hofmeyr ej vara med längre (St. s. 277), och i Mars detta år har han offentligen afsvurit all förbindelse med honom (Brandt i D. R. Juli 1898, s. 145). — Englands anspråk på hägemoni i S. A. grunda sig på dess karakter af »*paramount power*» icke minst i handelspolitiskt hänseende. Enl. en uppgift, som dock synes inskränka sig till den britiska intressesferen ensam, utgjorde S. A:s totalimport året 1897 o. 480 mill. kr., hvaraf på England kommo öfver 300 mill. eller 63 %, på För. Staterna 48 m. eller 10 %, på Tyskland blott 18 m. eller 4 % (D. R. für Geogr. 1898, s. 467).

Till kartan.

Sydafrikas politiska region sönderfaller f. n. i 4 intressesferer, nemligen — i tidsföljd efter hvarandra — den portugisiska, den buriska, den engelska och den tyska.

I. **Den portugisiska intressesferen** utgöres (då Angola räknas till eqvatorialregionen), endast af Estado d'Africa Oriental, så benämd 1891 då hela kolonien på 25 år förpaktades till privatbolag. Kolon. efter 1505, emanciperadt från Goa 1752 ss. provinserna Moçambique och Sofala, nuv. gränser sedan 1891. Statistik mycket osäker: inemot 800,000 qkm, 1½ mill. inv. Jernvägar o. 300 km. Handelsomsättningen i prov. *Moçambique's* hamnar (1894) 6½ mill., i *Beira* (1896) 5,7 mill., i *Lourenço Marquez* (1896) 225 mill.

II. **Den buriska intressesferen** omfattar de allierade burstaterna samt det under Sydafr. republiken stående Svasiland; inalles ö. 450,000 land och 1,2 mill. folk.

1. Oranje fristaten, första grundläggning 1837, erkänd 1854, nuv. gränser sedan 1871. Area 130,000 qkm., befolkning omkr. 220,000 (hvaraf o. 80,000 hvite). Jernvägar ö. 600 km. Handelsomsättning (1896) ö. 50 mill. Hfdstad *Bloemfontein*, n. 6,000 inv. (1892).
2. Sydafrikanska republiken, grundl. 1838, erkänd 1852 och 1884, nuv. gränser 1894. Area 310,000, befolkning enl. högsta uppgiften 925,000 (225,000 hvite). Jernvägar (lägsta uppgift 1896) o. 1,000 km. Handelsomsättning (1896) 420 mill., utom guldexporten. Hfdstad *Pretoria* 12,000 inv.; affärscentrum *Johannesburg* (Juli 1896) 50,000 (hvaraf 36,000 hvite; distriktet öfver 100,000, hälften hvite). — Svasiland förklarades oafhängigt 1884, ställdes under både engelsk och burisk kontroll 1890, endast under republiken sedan 1894. Area 18,000, befolkning 41,000 (1,000 hvite; lägsta uppgift).

III. **Den britiska intressesferen** koncentrerar sig kring trenne kronkolonier, hvardera med sina dependenser: Kap, Natal och Br. Centralafrika; inalles (bland delvis mycket sväfvande uppgifter) 3,2 mill. land och 6 mill. folk.

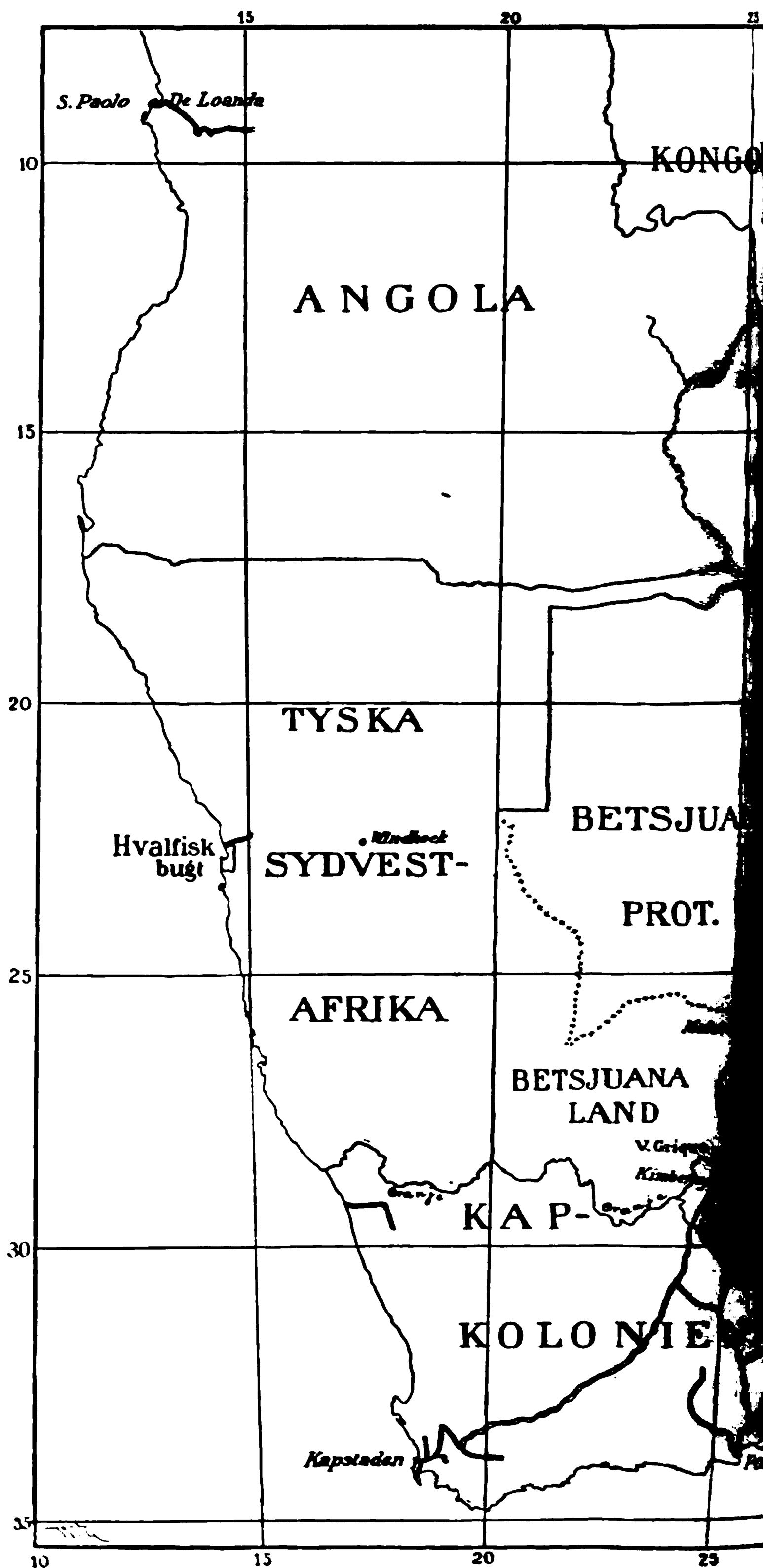
1. Kapkolonien, grundl. 1652, engelsk sedan 1806, utvidgad öfver V. Griqualand 1880 (engelskt 1871), öfver Betschuanaland 1895 (1885), öfver Br. Kaffraria 1865, öfver Transkei och O. Griqualand

1879 (1876—87), öfver Hvalfiskbugten och Guanoöarne 1884 (1879). Area 760,000, befolkning (1895/6) ö. 1,8 mill., hvaraf o. 400,000 hvite. Jernvägar (1896/7) 4,000 km. Handelsomsättning (1896) 630 mill. Hfdstad *Kapstaden* ö. 50,000 (1891; med förstäder 85,000); affärscentra *Kimberley* n. 30,000, *P. Elisabeth* 25,000. — Kap-dependenserna, lydande Kaps guvernör som ståthållare (»High commissioner») men icke representerade i Kaps parlament, äro: a) Betschuanaprotektoratet, eng. 1885, under Betschuanalands guvernör 1890, under Kapguv. 1895/6; enl. mycket osäker uppgift 550,000 qkm, 200,000 inv.; hfdstad *Schoschong;* b) Syd-Sambesia, icke-off. sammanfattning af Rhodesia söder om Sambesi (Matabelel., Masjonal., m. m.), vunnet 1890—94, beräknadt till 350,000 qkm land och 200,000(?) inv., hfdorter *Buluvajo,* kanske 5,000 (hälften hvite), och *Salisbury;* c) Basutoland, eng. 1868, inkorp. i Kap 1871—83, emanciperadt under High Comm. 1884, nära 30,000 land och 250,000 folk (600 hvite); handel 5 mill.: hfdstad *Maseru,* icke 1,000 inv.; d) Pondoland, eng. 1878, 1885 och 1893, i personalunion med Kap sedan 1894, area 11,000, inv. (högsta uppgift) 200,000.

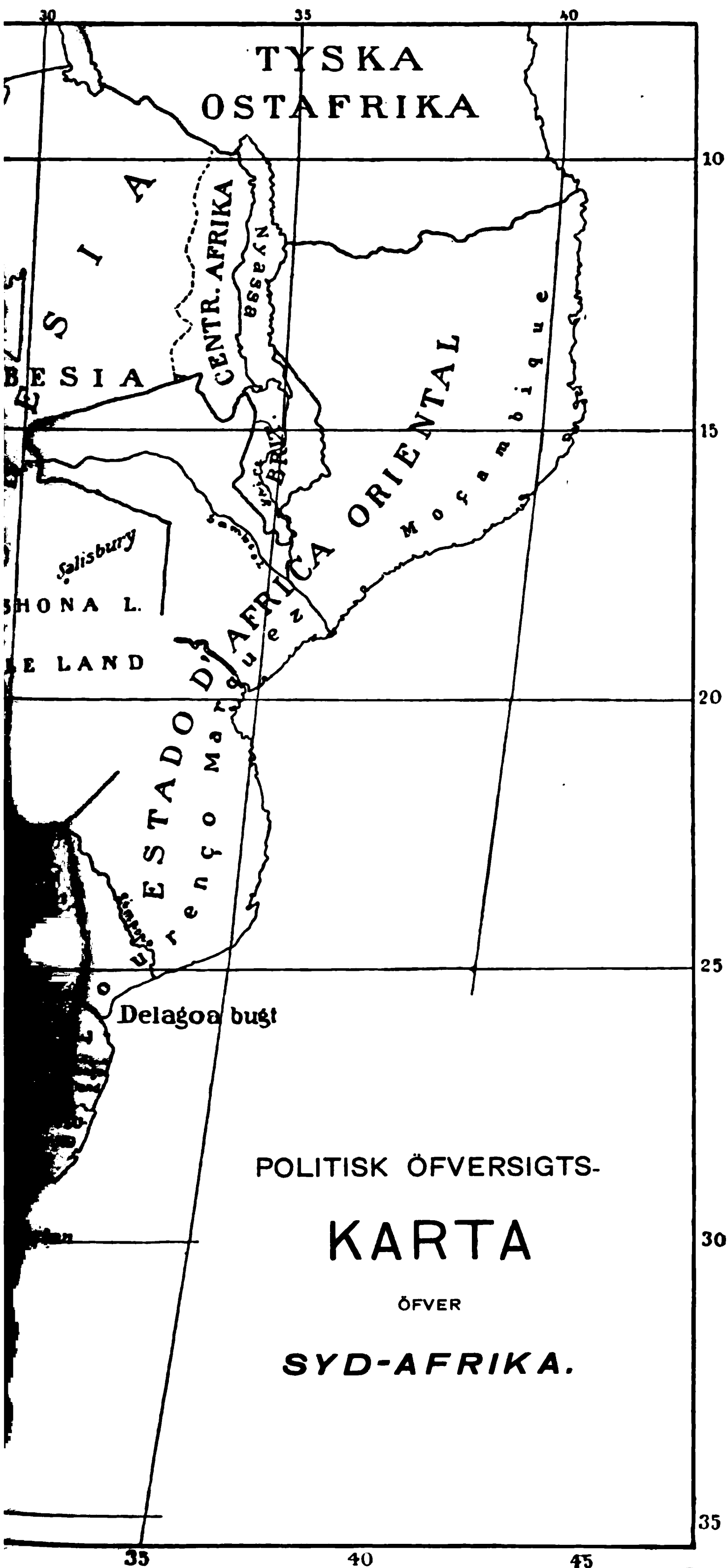
2. Natal, grundl. 1839, eng. 1843, emanciperadt från Kap 1856, utvidgadt öfver Sululand (1887, 1895) 1897. Area n. 75,000, befolkning o. 750,000 (50,000 hvite). Jernvägar o. 650 km. Handelsomsättning 1896/7 ö. 150 mill. Hfdstad *Pietermaritzburg* ö. 20,000, hamn *Durban* (P. Natal) n. 30,000. — Efter Sululands (area 22,000, folkm. o. 175,000) inkorporering har N. endast en depedens under sin guvernör, Tongaland sedan 1895 (1887, 1890); area 5,000, folk ö. 30,000.

3. Britisk Centralafrikanska Protektoratet, grundl. 1891 ss. Nyassaland, omdöpt 1893, 100,000 areal (gissning), 850,000 inv. (icke 300 hvite). Handelsomsättning n. 2 mill. (1896/7). Hfdort *Blantyre* 6,000 inv. — Depedens Britiska Centralafrika, »intressesferen», vanl. kallad N. Sambesia (Rhodesia norr om Sambesifloden), grundl. 1891; statistiken högst sväfvande, gissningsvis 600,000 land, 2—3 mill.(?) inv. Hfdstad *Fort Roseberry.*

IV. **Den tyska intressesferen** omfattar sedan 1884 Tyska Sydvestafrika, gränsregl. i norr 1886, i öster 1890. Area 835,000, befolkn. bortåt 250,000 (1,200 hvite). Jernvägar 25 km., från Svakops mynning emot hfdorten *Windhoek.* Handelsomsättning (1894) 1 mill.

Wald. Zachrissons Boktr., Gbg.

TYSKA
OSTAFRIKA
CENTR. AFRIKA
Nyassa
BRIT.
ESTADO D'AFRICA ORIENTAL
Moçambique
Lourenço Marquez
Salisbury
Delagoa bugt
POLITISK ÖFVERSIGTS-
KARTA
ÖFVER
SYD-AFRIKA.

GÖTEBORGS HÖGSKOLA

ÅRSREDOGÖRELSE

1897—1898

AF

JOHANNES PAULSON
HÖGSKOLANS REKTOR

GÖTEBORG
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI
1898

INNEHÅLL:

Sid.

Då Göteborgs Högskola ser tillbaka på det arbetsår, som senast gått, gläder hon sig åt att det varit henne förunnadt, att i underdånighet deltaga i den hyllning, hvilken det svenska folket under de minnesvärda septemberdagarne hösten 1897 bragte H. MAJESTÄT KONUNG OSCAR II med anledning af tjugofem-årsdagen efter hans bestigande af Sveriges tron. Det är allom kändt, med hvilket intresse KONUNG OSCAR II följer de intellektuella sträfvandena i vårt land; redan detta förhållande skulle vara nog för att en institution, hvars uppgift är af vetenskaplig art, skulle glädja sig åt ett tillfälle att bringa den kunglige medarbetaren på forskningens fält sin hyllning. Men Göteborgs Högskola kände därutöfver ett särskildt behof att lägga i dagen den känsla af undersåtlig tacksamhet, hon hyser för synbara och kraftiga bevis på sin Konungs bevågenhet. Högskolan vet, hvilka förpliktelser åläggas henne genom det förtroende, med hvilket hon blifvit mött från tronen. Det är också hennes fasta föresats att genom redbart arbete visa sig detta förtroende värdig, och att göra sig förtjänt af att varda nämnd bland de kulturhistoriska data, vid hvilka den kommande häfdatecknaren dröjer, då han en dag skildrar OSCAR II:s tid.

Sedan Lärarerådet (prot. d. 1 dec. 1896) beslutit att genom en festskrift, till hvilken, så vidt möjligt, samtliga lärare skulle lämna bidrag, bringa H. M. KONUNGEN sin hyllning vid nämnda jubileum och detta beslut vunnit Styrelsens gillande, samt medel för dess genomförande enskildt ställts till förfogande, tillsattes för ärendets vidare främjande en kommitté, bestående af den redan för Högskolans årsskrift fungerande redaktionskommittéen, förstärkt med Högskolans rektor. Det lyckades denna kommitté att för medverkan i nämnda festskrift vinna

icke blott samtlige Högskolans lärare, utan att äfven för densamma erhålla ett bidrag från Ordföranden i Högskolans examenskommission, Professor *Gustaf Ljunggren* — ett nytt bevis på, med hvilken sympati den fräjdade lärde följer Göteborgs Högskola. Festskriften till H. M. Konungen kom alltså att, jämte en tillägnan af densamma åt den höge jubilaren, innehålla följande uppsatser och afhandlingar:

1. Tegnérs »Axel». Literaturhistorisk skizz. Af *Gustaf Ljunggren.*
2. Tvenne studier till Platos Politeia. Af *Vitalis Norström.*
3. Das Noahspiel von Newcastle upon Tyne. Herausgegeben von *Ferd. Holthausen.*
4. Striden om »Ordensvurmen», ett förspel till den Kellgrenska kulturkampen. Litteraturhistorisk studie. Af *Karl Warburg.*
5. Om den Svenska grundlagens anda. Rättspsykologisk undersökning. Af *Rudolf Kjellén.*
6. Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen. Von *O. E. Lindberg.* I. Lautlehre. A. Konsonantismus.
7. Valda sånger af Walther von der Vogelweide. Från medelhögtyskan tolkade af *A. U. Bååth.*
8. Om Boströms äldsta skrifter. En undersökning angående hans filosofiska åsikts genesis. Af *Efraim Liljeqvist.*
9. Om språkskönhet. Af *Johan Vising.*
10. De usu modorum Theocriteo. Scripsit *Lars Wåhlin.*
11. Lukrezstudien. Von *Johannes Paulson.* I. Die äussere Form des Lukretianischen Hexameters.
12. Om grundtalens lexikaliska behandling. Af *Gustaf Cederschiöld.*
13. P. Ovidii Nasonis Amorum elegias sex relegit et svecice convertit *Elias Janzon.*
14. Några ord om frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia. Af *Ludvig Stavenow.*

Därjämte innefattade festskriften jämväl rektors årsredogörelse för läsåret 1896—1897.

Att till den höge Jubilaren öfverlämna denna festskrift utsåg Lärarerådet d. 26 maj undertecknad, Högskolans rektor, samt Professor *Warburg* och Bibliotekarien *Wåhlin.* Hans Majestät behagade skänka nådigt företräde åt denna deputation månd. d. 20 september, tillsammans med öfriga deputationer för universitet och högskolor.

Under det gångna läsåret har de svenska Universitetens Kansler, f. d. Statsrådet, En af de Aderton i Sv. Akademien,

R. o. K. af K. M. O., L. K. V. A. m. m. J. D. Herr *Pehr Jakob von Ehrenheim* afgått från den ansvarsfulla befattning, han såsom Universitetskansler i ett decennium innehaft. Göteborgs Högskola har gifvit uttryck åt sin erkänsla för det humana, välvilliga intresse, den afgående Universitetskansleren ägnat henne, genom följande af hennes Styrelsemedlemmar undertecknade adress:

F. d. Universitetskansleren, En af de Aderton i Sv. Akademien, R. o. K. af K. M. O. m. m., f. d. Statsrådet, J. D. Herr P. von Ehrenheim.

Sedan Ni, Herr Statsråd, mindre med den rätt, som åldern skänker Eder, än med den, hvilken alla tillerkänna en medborgare, som med sällsynt framgång vigt sin personlighets rika krafter åt samhällslifvets viktigaste intressen, lämnat den högtbetrodda plats, Ni såsom de svenska universitetens Kansler i tio år innehaft, anhåller Göteborgs Högskola vördsamligen att få till Eder framföra ett varmt kändt tack.

Denna Högskola har stiftats under Edert kansleriat. Sedan det enskilda initiativet lagt den ekonomiska grunden för hennes tillkomst, blef det hennes närmaste målsmäns sträfvan att trygga henne ett framgångsrikt arbete genom att ställa henne i förbindelse med de institutioner, åt hvilka den högsta vården om vårt lands intellektuella intressen är anförtrodd. Göteborgs Högskola känner fullväl, att hon för den framgång, med hvilken hennes sträfvanden i antydda riktning krönts, i väsentligaste mån har att tacka den välvilliga uppfattning af hennes uppgift och arbete, hvilken Ni, Herr Statsråd, ständigt hyst. Och då hon nu icke längre äger förmånen att få underställa sina viktigaste frågor Edert bedömande, bevarar hon som ett kärt minne hågkomsten af de tvenne besök, med hvilka Ni hedrat henne och hvilka så kraftigt talat om Edert intresse för den unga institutionen. Göteborgs Högskola skall icke glömma de förbindelser, i hvilka hon står till sin förste Kansler.

I det Göteborgs Högskola erkänner dessa förbindelser, vill hon äfven gifva uttryck åt sin förhoppning att fortfarande genom redbart arbete kunna visa sig värdig det intresse, Ni så varmt hyst och hyser för henne. Och till detta uttalande knyter hon de välönskningar för Eder personligen, dem hennes känsla af tacksamhet mot Eder, Herr Statsråd, ingifver henne.

Göteborg d. 2 april 1898.

Kungl. Maj:t har den 18 mars i nåder förordnat Erkebiskopen m. m. Herr *A. N. Sundberg* att, intill dess ny kansler varder utnämnd, bestrida de till Kanslersämbetet hörande åligganden, som röra Göteborgs Högskola.

Den 25 september 1897 bortrycktes af döden den förste ordföranden i Göteborgs Högskolas styrelse, Landshöfdingen

öfver Göteborgs och Bohus Län, m. m., Grefve *Gustaf Fredrik Snoilsky.* Det lif, som här släcktes, hade bakom sig en omfattande verksamhet på skilda, men alltid betydande platser inom samhället, och de mångartade uppdrag, hvilka under årens lopp tillföllo honom, fullgjorde han alltid med den redbara duglighet, som fäste alla vid hans person. Ordförande i Göteborgs Högskolas Styrelse var han sedan 1888.

Styrelsen har till sitt protokoll af den 9 nov.[1] antecknat att den »i tacksamt minne bevarar såväl Grefve *Snoilskys* urbana personlighet som det nit och den plikttrohet, hvarmed han, alltsedan Högskolan började sin verksamhet, såsom Styrelsens Ordförande oförtrutet verkat för högskolans bästa.»

Äfven under det läsår, som senast gått, hafva nya och mycket betydande medel blifvit ställda till Högskolans förfogande från håll, hvilka redan förut på ett storartadt sätt varit verksamma för främjande af Högskolans tillkomst och fortgående utveckling. Vid Styrelsens sammanträde d. 25 maj meddelade dess ordförande följande skrifvelse:

Landshöfdingen, Högvälborne Herr Friherre G. Lagerbring, Göteborg.

Med anledning af de· för mig tillfredsställande upplysningar, hvilka meddelades i Eder ärade skrifvelse af den 29. sistlidne Januari och vidare bestyrktes genom det utdrag ur Högskolans protokoll den 2:dre därpå följande Februari, § 9, hvilket Herr Professor J. Paulson hade vänligheten att hitsända, ber jag få genom Eder meddela Högskolans Styrelse, att jag näststundande 15:de Maj ernar till Högskolan öfverlemna dels de i min skrifvelse den 15:de Maj 1897 utfäste *etthundratusen* kronor, dels ock för Oscar Ekmans-fondens ytterligare ökning ett lika stort belopp, hvilket jag väl ernat först genom testamente donera åt Högskolan, men dock hellre redan nu lemnar, då jag gerna skulle se om Högskolan till framtida hugkomst af H. MAJ:T KONUNG OSCAR d. II:s senaste besök i Göteborg och hans ej blott då utan äfven dessförinnan Högskolan visade förtroende och välvilja, blefve i tillfälle att upprätta en med hans namn förbunden lärostol i något af Högskolans vetenskapliga uppgifter påfordradt läroämne.

I den öfvertygelse att högskolans betydelse både såsom vetenskaplig institution och undervisningsanstalt bäst främjas genom hennes allt rikare utveckling inom den humanistiskt-filosofiska ämnesgruppen, skulle jag känna såsom en synnerlig förmån att få i någon mån härtill medverka; och ber jag att mina varma välönskningar för Göteborgs Högskola må af Eder vän-

---

[1] Då datum anges utan tillägg af årtal, afses alltid läsåret 1897—1898.

ligen frambäras till dem, af hvilkas gemensamma sträfvanden hennes fortsatta framgång i så öfvervägande mån beror.

Med utmärkt högaktning

Stockholm den 16 April 1898.

Oscar Ekman.

Landshöfdingen, Högvälborne Herr Friherre G. Lagerbring, Göteborg.

Då jag med stor tillfredsställelse funnit att Göteborgs Högskola, med troget iakttagande af de grundbestämmelser, hvilka min vördade fader i sin skrifvelse den 19 Maj 1887 faststälde såsom vilkor för sin då erbjudna donation, redan hunnit en utveckling, som måste berättiga till de vackraste förhoppningar för framtiden, tillåter jag mig att, såsom bevis på det intresse jag hyser för Högskolan och hennes sträfvanden, till henne härmed öfverlemna ett belopp af *femtiotusen* kronor, hvilket belopp bör under namn af *James Carnegies donation* såsom särskild fond förvaltas i enlighet med bestämmelserna i de för Högskolan gällande statuter.

Stockholm den 16 april 1898.

James Carnegie.
genom *Oscar Ekman.*

Högskolan har med rörd glädje mottagit dessa förnyade bevis på förtroende.

Konsul *Oscar Ekman* har nu med varm hand, utom den andel han har i den för Högskolans vetenskapliga arbete så viktiga Gustaf-Adolfs-fonden, till henne skänkt en summa af 400,000 kronor. Det ligger klart för alla, hvad detta storartade mæcenatskap betyder för Högskolans planmässiga utveckling och för det humanistiska studiet i Sverige öfverhufvud. Och den gåfva, Konsul *Ekman* senast öfverlämnat, har yttermera gladt Högskolan genom den af gifvaren uttalade önskan, att den professur, hvilken med dessa medel komme att inrättas, skulle, till minne af H. M. KONUNG OSCARS senaste besök i Göteborg, bära KONUNG OSCARS namn — och till en framställning därom har HANS MAJESTÄT lämnat nådigt bifall —. Här må den önskan uttalas, att Konsul *Ekman*, jämte den bästa belöningen, som ligger i medvetandet att hafva velat främja höga syftemål, äfven måtte få njuta den glädjen att se Högskolans utveckling och verksamhet i någon mån svara mot de förhoppningar om henne, hvilka bestämt honom till att lämna henne ett så kraftigt stöd.

Namnet *Carnegie* möter icke nu för första gången på

listan öfver Högskolans donatorer. Herr *James Carnegie* har följt sin faders vackra föredöme, då han redan under en följd af år till Högskolan skänkt betydande stipendiemedel, och nu senast genom ofvannämda gåfva underlättat för Högskolan en vidgning af hennes verksamhet till ett för henne nytt vetenskapligt område. För detta i handling kraftigt visade intresse är det för Högskolan en kär plikt att framföra sin varmaste tacksamhet.

Högskolan har äfven under det gångna året fått röna ett vackert bevis på intresse för hennes lärjungar, i det att från en anonym gifvare, som tecknar sig »Ungdomsvän», till Högskolans rektor den 1 mars öfverlämnades ett belopp af *ett tusen* (1000) kronor. I enlighet med medföljande bestämmelser hafva af dessa medel 600 kronor i tre lika stora stipendier af Studentföreningen utdelats åt trenne dess medlemmar, under det att återstående 400 kronor ställts till Lärarerådets förfogande för att af detsamma utdelas som premium för vid Högskolan aflagd utmärkt examen.

Det må här tillåtas Studentföreningens inspektor att å ungdomens vägnar till »Ungdomsvän» framföra ett varmt och vördsamt tack.

I ledigheten efter framlidne Grefve *G. F. Snoilsky* har till ordförande i Högskolans Styrelse intill utgången af år 1900 af Kungl. Maj:t d. 19 nov. förordnats Landshöfdingen öfver Göteborgs och Bohus län, m. m., Friherre *Gustaf Lagerbring*.

I tur att ur Högskolans Styrelse utgå med år 1897 voro f. d. Rektorn *A. O. Heurlin* och M. D. *Robert Fries*. Båda hafva blifvit återvalda för en ny treårsperiod af samma korporationer, på hvilkas uppdrag de förut tillhört Styrelsen, Rektor *Heurlin* af Göteborgs högre latin- och realläroverks förenade kollegier, Dr *Fries* af Stadsfullmäktige.

Styrelsen har (prot. d. 10 dec.) för nu löpande kalenderår till v. Ordförande återvalt Grosshandlaren *Olof Wijk* och till Kassaförvaltare Grosshandlaren *Ivar Wærn*, hvilket senare val, jämlikt statuterna, underställts Stadsfullmäktiges pröfning och godkännande.

Styrelsen utgöres alltså af följande medlemmar:

Friherre *Gustaf Robert Otto Lagerbring,* Landshöfding, R. S. O., R. N. O., R. W. O., Ordförande. Förordnad af Kungl. Maj:t intill år 1901.

Olof Wijk, Grosshandlare, K. m. st. k. W. O., R. N. O., L. V. V. S., vice Ordförande. Vald af Stadsfullmäktige intill år 1900.

Philip Leman, F. D., R. N. O., L. V. V. S., Ledamot af riksdagens första kammare. Vald af Stadsfullmäktige intill år 1900.

Erik August Wijkander, Professor, F. D., R. N. O., R. S:t O. O., L. V. V. S. Vald af Stadsfullmäktige intill år 1899.

Robert Fries, M. D., R. N. O., L. V. V. S. Vald af Stadsfullmäktige intill år 1901.

Gustaf Svanberg, Borgmästare, F. D., K. W. O. 2:a kl., R. N. O., L. V. V. S., Ledamot af riksdagens andra kammare. Vald af Kongl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället intill år 1900.

Ivar Wærn, Grosshandlare, R. N. O., Kassaförvaltare. Vald af Musei Styrelse intill år 1899.

Anders Olof Heurlin, f. d. Rektor, F. D., R. N. O., L. V. V. S. Vald af Högre Latin- och Realläroverkens förenade kollegier intill år 1901.

Johannes Paulson, Högskolans Rektor.

Styrelsens Sekreterare:

Erik Bökman, Läroverksadjunkt, F. D.

Inom Lärarerådet äro uppdragen fördelade på sätt, som i föregående årsredogörelse säges.

Styrelsen har under läsåret haft 8 sammanträden, Lärarerådet 13.

Professor *Warburg* har under vårterminen åtnjutit tjänstledighet för utrikes resa, företrädesvis för konststudier, till Italien, Spanien och Norra Afrika.

Docenten *Liljequist* har för vetenskapliga studier å annan ort, företrädesvis Upsala, likaledes under vårterminen åtnjutit tjänstledighet, från dess början till d. 12 mars, samt från den 5 maj till maj månads slut.

Undertecknad *Paulson* har, på grund af uppdrag att som sakkunnig afgifva utlåtande öfver sökandena till e. o. professuren i klassiska språk vid Universitetet i Upsala, under slutet af höstterminen och början af vårterminen föreläst endast tre timmar i veckan.

Sedan Styrelsen d. 15 febr., med indragande af den hittillsvarande docenturen i semitiska språk, beslutit upprättandet af en ordinarie professur i samma läroämne, erhöll Docenten *O. E. Lindberg* förordnande att uppehålla sagda professur, till dess den vardt med ordinarie innehafvare besatt (Kanslersbref d. 8 mars). Docenten *Lindberg* har sedermera erhållit kallelse till nämnda professur, hvilken kallelse Kungl. Maj:t d. 29 sistl. april i nåder fastställt. Professor *Lindberg* kommer att i början af nästa hösttermin med en offentlig föreläsning tillträda sin lärostol, och hänvisas beträffande de data, som röra den nya professurens inrättande, som ock beträffande öfriga uppgifter, som pläga meddelas rörande nytillträdande akademiska lärare, till den inbjudningsskrift, som för sagda tillfälle kommer att af rektor utfärdas.

Att under Professor *Warburgs* tjänstledighet uppehålla undervisning och examination i estetik med litteratur- och konsthistoria har Docenten vid Lunds Universitet, Fil. D:r *Johan Martin Mortensen* varit förordnad (Kanslersbref d. 27 dec.) Docenten *Mortensen* har genom sin villighet att åtaga sig detta förordnande, men framförallt genom det insiktsfulla nit, med hvilket han skött det, förvärfvat sig rätt till tacksam erkänsla från Högskolans sida, åt hvilken det är ett nöje att få gifva uttryck.

Pastorn vid härvarande engelska församling, Rev. *W. H. Westall*, har under vårterminen (Kanslersbref d. 23 dec.) haft förordnande som e. o. lärare i engelska, ett förordnande, som är förnyadt för instundande hösttermin (Styr. prot. d. 27 maj).

Rev. Westall har om sitt lif meddelat:

I *William Hawksley Westall*, son of Rev:d *William Westall* M. A. late Rector of S. Leonard's, Colchester, and Chaplain to The Earl of Fife, and *Selma Emma Hawksley*, his wife, was born at Greenstead Green Vicarage, in the County of Essex, England, on the 15:th Dec:r 1859.

I went to school at Eastborne College in 1870.

I was classical master at Oxford Park Grammar School from January 1883 to August 1884.

In October 1884 i matriculated at S. Edmund Hall, in the University of Oxford.

I passed through the courses of Arts and Theology.

In Lent 1887 I passed my examination for Deacon's orders head of the list and was »Gospeller».

In 1888 I passed both examinations for Priests Orders head of the list and was »Senior Priest».

I was ordained both Deacon and Priest in the Diocese of S. Albans.

From 1887—1888 I was curate of Myland.

From 1888—1890 I was curate of S. Luke's, Cambridge.

From 1890—1892 I was curate-in-charge of Castle Corps.

From 1892—1894 I was curate of Netherseale.

From 1894—1896 I was British Chaplain at Buenos Aires, South America.

From 1896—1897 I was curate-in-charge of S. Mary's Mission, Merton, Surrey.

In July last I was licenced by the Bishop of London as British Chaplain at Gothenburg.

På framställning af Lärarerådet har Styrelsen d. 27 maj till e. o. lärare i franska under nästkommande hösttermin förordnat Licentiaten *Etienne Avenard*. Licentiaten *Avenard* har om sitt lif meddelat:

Je suis né le 7 Septembre 1873 à Saint Brieuc (Bretagne—Département des Côtes du Nord). Mon père était professeur de mathématiques au lycée de cette ville.

J'ai fait mes premières études à Pontivy (Morbihan). Je les ai continuées à Nantes (Loire inférieure), où j'ai passé mon baccalauréat ès lettres 1891.

A Paris, j'ai fait deux années d'études au Lycée Louis le Grand comme boursier de l'État. Depuis je suis nommé boursier de licence pour deux ans à la Sorbonne.

J'ai passé ma licence ès lettres en Juillet 1897, et je continue présentement mes études pour le concours d'agrégation.

Styrelsen har, efter Lärarerådets hörande, d. 18 maj beslutit att, med stöd af senast erhållna donationer, inrätta en professur i *i jämförande språkforskning med sanskrit.* Jämlikt en i det ena donationsbrefvet uttalad önskan kommer denna professur att kallas *Oscar II:s professur i jämförande språkforskning med sanskrit.* Åtgärder för besättande af denna professur komma att omedelbart vidtagas.

Föreläsningar och öfningar vid Högskolan togo sin början höstterminen d. 8 september och vårterminen d. 24 januari, samt hafva, med bortseende från ofvan angifna tjänstledigheter, regelbundet fortgått.

Nedanstående redogörelser för under läsåret 1897—1898 meddelad undervisning hafva af de särskilda lärarne inlämnats:

KARL JOHAN WARBURG.

Fil. D:r, Professor i ästetik samt litteratur- och konsthistoria.

Litteraturhistoria: *Svensk litteraturhistoria i vårt århundrade* två timmar veckan h. t. (Stagnelius, Nicander, Beskow, Runeberg).

Examinatorium i svensk litteraturhistoria 1 timme i veckan h. t.

Konsthistoria: Antikens konsthistoria: Greklands skulptur från Praxiteles och Skopas, grekiskt måleri, Roms bildande konst 2 timmar i veckan h. t. Härmed har förenats förklaringar af Göteborgs Musei Skulpturafgjutningssamling.

Öfningar hafva hållits i regeln hvar fjortonde dag och ha bestått af föredrag med åtföljande diskussion. Följande ämnen hafva härvid behandlats:

Frese (föredrag af A. Ellis), *L. F. Rääfs* förhållande till Afzelius' folkvisesamling (föredrag af J. Mjöberg); *de romerske satirikerne* (föredrag af Artur Korlén), *Sveriges politiska visor* (föredrag af V. Ahlström).

JOHAN VISING.

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk lingvistik (med undervisningsskyldighet i romanska språk).

Franska: *Tolkning af valda stycken af Montaigne*, i de af Petit de Julleville utgifna *Extraits* (ensk. förel. 2 timmar i veckan h. t. och v. t.). Texten har öfversatts till svenska och jämförts så till ortografi som ordalydelse med modern franska. Stilen har analyserats och Petit de Jullevilles inledning kommenterats.

Muntlig öfversättning från svenska till franska (praktiska öfningar 1 tim. i veckan h. t. och v. t.) med samma underlag och efter samma plan som under föregående läsår.

Den äldsta franska litteraturen (offentl. förel. 1 tim. i veckan under oktober och november 1897), redogörelse för den franska litteraturens historiska förutsättningar och äldsta minnesmärken, i synnerhet för Rolandssången.

Italienska: *Tolkning af italienska texter*, enligt Nyrop, Lærebog i det italienske sprog (ensk. förel. 1 tim. i veckan h. t.), jämte grammatisk analys för nybegynnare.

Tolkning af *Petrarcas Rime* (ensk. förel. 2 timmar i veckan v. t.), hvarvid öfversatts och kommenterats ett hundratal sonetter och canzoner in Vita di Madonna Laura.

JOHANNES PAULSON.

Fil. D:r, Professor i klassiska språk.

Latin: *Lucretii andra bok* vv. 1—477 enskilda föreläsningar två timmar (under senare hälften af november tre timmar) i veckan under höstterminen.

Horatii Satirer första boken och andra boken I och II, enskilda föreläsningar tre timmar i veckan under vårterminen.

Båda föreläsningsserierna hafva närmast afsett blifvande filosofie kandidater. Vid föreläsningarna öfver Lucretius har föreläsaren utförli-

gare dröjt vid ställen, som i ena eller andra afseendet beredt kritiken mera svårlösta uppgifter. Föreläsningarna öfver Horatius, hvilka äfven afsett att gagna studerande, som ämna aflägga förberedande examina, hafva gifvit en mera kursorisk tolkning af texten.

Grekiska: *Grekiska antikviteter*, enskilda föreläsningar tre timmar i veckan större delen af höstterminen. Föreläsningarna afsågo att gifva en något fylligare framställning särskildt af stats-antikviteterna än den, hvilken de vanliga kompendierna bjuda.

Aristophanes och hans komedier, 7 offentliga föreläsningar under vårterminen från den 22 mars till den 3 maj: I) Aristophanes föregångare och samtida inom komedidiktningen. II) Den Aristophaneiska komediens allmänna förutsättningar. III) Acharnerna och Riddarna. IV) Freden. V) Fåglarna. VI) Molnen. VII) Getingarna.

VITALIS NORSTRÖM.

Fil. D:r, Professor i filosofi.

Filosofiens historia: Högre kurs för filosofisk kandidatexamen, hvilken nått fram till Spinozismen inclusive (ensk. förel. 4 tim. i veck. under h. t., 3 tim. i veck. under v. t.).

Systematisk filosofi: 8 offentl. förel. under v. t. öfver ämnet: *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

Fichte's transscendentalfilosofi: Seminarieöfningar, hvarunder behandlats de båda »Einleitungen» af 1797 och »Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre» af 1794 till »Grundlage der Wissenschaft des Praktischen» exclusive (2 tim. i veck. under hela läsåret).

GUSTAF CEDERSCHIÖLD.

Fil. D:r, Professor i nordiska språk.

Fornnorsk och fornisländsk grammatik: Hufvuddragen af ljud- och form-läran, med anslutning till Holthausens Elementarbuch (ensk. förel. 3 tim. i veck. under h. t.).

Fornisländsk litteratur: I förbindelse med den grammatiska undervisningen valda stycken i Holthausens Altisländisches Lesebuch. — Se dessutom under rubriken *Seminarieöfningarna.*

Svensk grammatik: 1:o. Öfversikt af den fornsvenska ljud- och formläran (ensk. förel. 3 t. i veckan under största delen af v. t.). — 2:o Dialektologiska öfningar med afs. på Bohusläns folkspråk (ensk. några timmar under slutet af v. t.). — 3:o. Se under rubriken *Seminarieöfningarna.*

Fornsvensk litteratur: 1:o. I förbindelse med den grammatiska undervisningen Noreens Altschwedisches Lesebuch sidd. 1—37, Smålandslagens kyrkobalk, Bjärköarätten. — 2:o Äldre Västgötalagen, från och med Giptar balker till lagens slut (ensk. förel. 2 tim. i veck. under hela h. t. och största delen af v. t.).

Seminarieöfningarna (2 tim. hvarannan vecka) hafva bestått uti:

1:o *kritisk och exegetisk behandling af sånger i den Äldre Eddan*, från och med Sigurdarkvida hin skamma t. o. m. Gudrúnarkvida III, hvarvid för hvarje gång en af lärjungarna föredragit och de öfriga jämte professorn framställt anmärkningar och tillägg.

2:o *ventilation* af följande afhandlingar: »Vokalpalatalisering i starktoniga stafvelser i Skeemålet» af kand. K. Lindberg; »Interpunktionen i Äldre Västgötalagen» af kand. P. Eidem—Andersson.

FERD. HOLTHAUSEN.

Fil. D:r, Professor i nyeuropeisk linguistik (med undervisningsskyldighet i germanska språk).

Tyska: *Praktiska öfningar:* läsning af tysk handstil efter Kolbs Lesebuch in Handschriften; explikation af några uhlandska ballader; uppsatsskrifning (ensk. förel. 2 t. i veck. h. t.).

Tolkning af tysk dialektlitteratur: Frans Essink af H. Landois, kapp. 1—4; valda stycken af Hebels Alemannische Gedichte, med biografiska och grammatiska inledningar (ensk. förel. 1 tim. i veck. v. t.).

Engelska: *Nyengelsk grammatik* efter I. Schmidt's Grammatik der engl. Sprache (ensk. förel. 3 tim. i veck. h. t. och 2 tim. i veck. v. t.).

Praktiska öfningar: läsning af Bret Harte's Tales of the Argonauts: *The Outcasts of Poker Flat* (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Fonetik: Allmän fonetik med särskild hänsyn till de tyska, engelska och svenska ljudförhållandena samt uttalsöfningar i tyska och engelska efter transskriberade texter (ensk. förel. 2 tim. i veck. v. t.).

Proseminarieöfningarna (2 tim. hvarannan vecka v. t.) hafva bestått uti:

1:o läsning och interpretation af G. Freytags lustspel: Die Journalisten, akt I och II;

2:o föredrag af deltagarnas uppsatser öfver skaldens andra dramer.

Samtliga föreläsningar och öfningar hafva afsett fil. kandidatexamen.

LUDVIG STAVENOW.

Fil. D:r. Professor i historia och statskunskap (med undervisningsskyldighet i historia).

Svensk Historia: *Sveriges historia från statshvälfningen 1772* (ensk. förel. 4 tim. i veckan v. t.).

Behandling af valda uppgifter rörande Sveriges historia (seminarieöfningar 2 tim. hvarannan vecka h. t. och v. t.).

Allmän Historia: *Det europeiska statssystemets historia under reformationstidehvarfvet* (ensk. förel. 4 tim. i veckan h. t.).

Föreläsningarna öfver Sveriges historia från statshvälfningen 1772 voro beräknade för såväl kandidat- som licentiatexamen och utgjorde en sammanfattning af forskningens resultat rörande Sveriges politiska historia från ofvannämda tidpunkt intill förmyndarregeringens slut och Gustaf IV Adolfs myndighetsförklaring 1796. Föreläsningarna öfver det europeiska statssystemets historia under reformationstidehvarfvet afsågo betyg i filosofisk kandidatexamen och framförde skildringen af Europas öden från reformationens utbrott till omkring år 1600. — Seminarieöfningarna h. t. afsågo uteslutande licentiatstudier och bestodo i undersökningar hufvudsakligen med stöd af de tryckta riddarhusprotokollen rörande adelns representativa utveckling under frihetstiden. Dessa öfningar fortsattes under vårterminen omvexlande med proseminariska öfningar för kandidatexamen. Såväl under höst- som vårterminen höll kandidat K. G. Grimberg en serie föredrag öfver adelns utveckling såsom riksdagsstånd under frihetstiden, såsom beträffande *försöken att införa en provinsialrepresentation för adeln, fixerandet af capitas, ättemäns och fullmäktiges rättsställning, missbruket med blankofullmakter och fullmäktige*, m. fl. hithörande frågor. Öfningarna för kandidatexamen bestodo i ventilering af följande uppsatser, författade med ledning af tryckta urkunder, afskrifter och originalakter från riksarkivet eller historiska arbeten: *Adelsprivilegierna 1569* (kand. J. Fr. Wingård), *Sekreta Utskottets första instruktion*

1723 (stud. E. Heckscher), *Freden i Nöteborg 1323* (stud. K. A. B. Holmertz). Dessutom lästes och kommenterades några viktigare aktstycken.

O. E. LINDBERG.

Fil. D:r, Professor i semitiska språk.

Hebreiska: *Grammatik* jämte explikation och grammatisering af vissa stycken ur Genesis (ensk. förel. 5 tim. i veck. h. t.).

Tolkning af Genesis och de 10 första psalmerna i förening med syntaktiska och arkeologiska anmärkningar (ensk. förel. 5 och under senare hälften af terminen 6 tim. i veckan v. t.).

Arabiska: *Tolkning af stycken ur »Cours de litterature arabe»* af Bel Kassem Ben Sedira (ensk. förel. 1 tim. i veck. h. t.).

Syriska: *Tolkning af Matt. evang.*, de 4 första kapitlen (1 förel. i veck. v. t.).

Drag ur de spanska morernas lif (8 offentl. förel. h. t.).

Vid föreläsningarna öfver Genesis har endast förra hälften fullständigt genomgåtts, senare hälften blott genom behandling af svårare ställen. För öfrigt hafva dessa föreläsningar särskildt haft till ögonmärke attt så mycket som möjligt införa lärjungarne i själfva språket, hvarför genomgången af de första kapitlen varit förbunden med (omvexlande med öfversättningen företagen) repitition af förra terminens grammatikkurs samt med ofta återkommande tillämpning af den sistnämnda på texten och med redogörelse för de syntaktiska företeelser, som i denna förekommit. I arkeologiskt hänseende hafva de anmärkningar gjorts, hvartill texten gifvit anledning. — De arabiska föreläsningarna hafva hufvudsakligen åsyftat att införa de i språket något mera försigkomna lärjungarna i läsning af lättare opunkterad text. — Föreläsningarna öfver Mattei evangelium på syriska hafva varit afsedda för nybegynnare (ehuru insikt i något annat semitiskt språk förutsatts), hvarför de under förra hälften af terminen omvexlat med en kortfattad genomgång af den syriska grammatiken. — De offentliga föreläsningarna hafva utgjort populära skildringar af de spanska morernas politiska och kulturella lif från den tid, då araberna först slogo sig ned i Spanien, till upplösningen af chalifatet Cordova i mindre furstendömen.

RUDOLF KJELLÉN.

Fil. D:r, Docent i statskunskap med geografi.

Statskunskap: *Svensk stats- och samhällsrätt* (ensk. förel. 4 tim. i veck., h. t. och v. t. före påsk).

Statsföreningarne (ensk. förel. 2 tim. i veck., h. t.).

Examinatorium på Regeringsformen (3 tim. i veck., v. t. efter påsk).

Statistik: *Befolknings- och näringsstatistik* (seminarieöfn. 2 tim. hvarannan veck., h. t. och v. t. före påsk).

Geografi: *Inledning till Sveriges geografi* (ensk. förel. 1 tim. i veck., v. t.).

Seminarieöfningarne hafva under samverkan mellan de 5 deltagarne behandlat *Kulturnationernas nativitet och mortalitet*, *De svenska städernas folktillväxt efter 1866* samt *Verldshandeln under decenniet 1885—1895*, hvarjemte hvarje deltagare för sig utfört en mindre undersökning i *svensk näringsstatistik*.

I den geografiska kursen hafva framställts, efter en antropogeografisk inledning om Sveriges gränsförhållanden, konturerna till vårt lands fysiska bild under fem hufvudafdelningar: den skandinaviska kartans geologiska utveckling efter istiden, det nuvarande svenska landets dynamik och morfologi, hydrografien samt klimatologien.

LARS WÅHLIN.

Fil. D:r, Bibliotekarie, Docent i klassisk filologi.

Grekiska: *Elementär kurs i homerisk grammatik* (ensk. förel. med repetitionsförhör, 3 timmar i veckan h. t.)

Lukianos (ensk. förel. öfver valda stycken: Prometheus, Charon och Philopseudes, 3 timmar i veckan v. t.)

Stilskrifning (1 timma i veckan hela läsåret).

EFRAIM LILJEQVIST.

Fil. D:r, Docent i filosofi.

Antropologi och psykologi: (ensk. förel. 3 tim. i veck. under h. t.)

Rättsfilosofi: (ensk. förel. 2 tim. i veck. under h. t. och 22 tim. sammanlagdt under v. t.).

Filosofiens historia: (ensk. förel. 44 tim. sammanlagdt under v. t.)

Samtliga dessa föreläsningsserier hafva utgjort propedevtiska kurser för filosofie kandidatexamen och de förberedande examina. Föreläsningarna i antropologi och psykologi forsatte föregående termins föreläsningar i samma ämne.

ELIAS JANZON.

Fil. D:r, Docent i klassisk filologi.

Cicero de oratore lib. I (ensk. förel. 4 tim. i veckan h. t. och v. t. före påsk).

Terentii Andria (ensk. förel. 4 tim. i veckan v. t. efter påsk).

Skriftliga exercitier i latin (1 timme i veckan hela läsåret).

Samtliga föreläsningar och öfningar hafva varit afsedda för filosofie kandidatexamen. Första boken af *De oratore* genomgicks fullständigt; någon utförligare inledning lämnades icke, utan behandlades retoriska, stilistiska, antikvariska och litterärhistoriska frågor allt eftersom texten därtill gaf anledning. — Föreläsningarna öfver Terentii lustspel *Flickan från Andros* afsågo att gifva handledning åt lärjungar, som började sitt studium af de gamla latinska komedierna. De inleddes därför med en systematisk framställning af det viktigaste rörande teaterväsende och dramatiskt skriftställeri hos romarne. Särskild uppmärksamhet ägnades åt Terentii metrik och prosodi; de repetitionsförhör, som förekommo, afsågo i synnerhet att vinna säkerhet om att lärjungarna riktigt uppfattat dithörande punkter. Af texten tolkades de två första akterna samt fyra scener af den tredje. — De skriftliga exercitierna i latin hafva bedrifvits på samma sätt som under föregående läsår.

JOHAN MORTENSEN.

Fil. D:r, Docent i litteraturhistoria vid Lunds Universitet, förordnad att under vårterminen uppehålla Professor Warburgs tjänstgöringsskyldighet.

Enskilda föreläsningar vårterminen (4 ggr i veckan): *Medeltidslitteraturen i Frankrike, England och Tyskland samt litteraturen före Dante uti Italien.*

6 offentliga föreläsningar om *medeltidsdramat i Frankrike.*

Vid *seminarieöfningarne* under vårterminen hafva följande afhandlingar ventilerats: af stud. *A. M. Lundell: om Gottsched, Bodmer, Breitinger och Lessing;* af stud. *J. E. Spolén: om sällskapsvisan i den svenska litteraturen;* af stud. *R. Lundkvist: om Dalins och Kellgrens olika betydelse i vår vitterhet;* af stud. *F. Palmér: om den franska hjeltediktens uppkomst.*

REV. W. HAWKSLEY WESTALL.

E. o. lärare i engelska.

Undervisningen har under vårterminen fortgått i tvänne serier, hvardera 1 t. hvarje vecka. På den ena serien föreläste läraren öfver »Development of England in the 19:th Century». På den andra serien hafva lärjungarna under lärarens ledning läst »Tom Brown's Schooldays», till hvilken läsning anknutit sig andra, muntliga och skriftliga, öfningar.

Nedanstående skrifter och uppsatser hafva sedan förra årsredogörelsens utsändande blifvit af Högskolans lärare utgifna eller äro under tryckning:

A. U. Bååth:

Valda sånger af Walther von der Vogelweide. Från medelhögtyskan tolkade (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 7).

Nordmannamystik. Bilder från Nordens forntid. Stockholm 1898 (under tryckning).

Dikter, uppsatser och *recensioner* i tidningar och tidskrifter.

Gustaf Cederschiöld:

Om grundtalens lexikaliska behandling. (I Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III 1897. 12).

Om framsteg i språket. I Läsning för folket. Stockholm 1897.

Ueber die ausgabe der Bevers saga. I Beiträge zur geschichte der deutschen sprache und litteratur, Bd. XXIII. Halle a. S. 1898.

Svensk läsebok, Tredje kursen, Tredje upplagan, och: *Andra kursen,* Fjärde upplagan. Göteborg 1898.

Har medverkat vid utarbetandet och tryckningen af *Ordbok öfver svenska språket,* utg. af Svenska Akademien, Häftet 8, Lund 1897, samt häftena 9 och 10 (under tryckning), äfvensom *Altnordische Sagabibliothek,* h. 7. Halle a. S. 1898.

Tillsamman med *V. Olander:*

Svensk uppsatsskrifning på skolans lägre och mellersta stadier. II. Öfningsbok för lärjungen. Andra upplagan. Lund 1897.

Ferdinand Holthausen:

Das Noahspiel von Newcastle (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 3.)

Ein Zeugnis für die englische aussprache im 17. jahrhdt i Herrigs Archiv für das studium der neueren Sprachen Bd. XCIX. 1897.

Altenglische kleinigkeiten ibid.

Mittelenglische pflanzenglossen ibid. Bd. C. 1898.

Altsächsisches Elementarbuch (under tryckning).

Dessutom en del *recensioner* i tyska facktidskrifter.

Elias Janzon:

P. Ovidii Nasonis Amorum elegias sex relegit et svecice convertit E. J. (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 13.)

Ad libellum qui est περὶ ὕψουσ *animadversiones Reiskianae* (I »Eranos» III. 1898).

Rudolf Kjellén:

Om den svenska grundlagens anda (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 5).

En tripp till polcirkeln, 6 resebref från Norrland (i Göteborgs Aftonblad Aug. och Sept. 1897).

Några tankar om begreppet reaktion (Nordisk Revy 1897, h. 6).

Fosterlandet och unionen. Tal vid Fost. Förb:s i Göteborg årsmöte den 19 nov. 1897.

Den tredje stora unionskommittéen, ett stycke unionshistoria (Statsvet. Tidskr. Maj 1898).

Tidningsartiklar, ett större antal, särskildt i politisk-geografiska frågor.

Efraim Liljeqvist:

Om Boströms äldsta skrifter, en undersökning angående hans filosofiska åsikts genesis (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 8).

O. E. Lindberg:

Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen. 1. Lautlehre. A. Konsonantismus (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 6).

Mohammed och Qorånen (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola VI).

Uppsatser af humanistiskt och skönliterärt innehåll samt tidningsartiklar.

Johan Mortensen:

Alphonse Daudet (I »Ord och Bild» 1898). Under tryckning.

Vitalis Norström:

Tvenne studier till Platos Politeia (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 2).

Johannes Paulson:

Lukrezstudien. I. Die äussere Form des Lukretianischen Hexameters (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 11).

Smärre uppsatser i Eranos: In Lucretium III, 14—27 (Eranos II, sidd. 130—132); recension af *Emil Fehr:* T. Lucretius Carus: Om naturen (Eranos II, appendix sidd. 32—38).

Har som sekreterare i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle ombesörjt utgifvandet af dess »Handlingar. Fjärde följden (fr. o. m. 1898). Bd. 1.»

Har utgifvit denna Årsredogörelse.

Ludvig Stavenow:

Några ord om frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 14).

De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden (i Historiska Studier. Festskrift, tillägnad Carl Gustaf Malmström den 2 Nov. 1897).

Anmälan af C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död etc. Del III (i Hist. Tidskr. 1897).

Karl Warburg:

Illustrerad Svensk Litteraturhistoria af Henrik Schück och Karl Warburg. Afdelning II, häftena 11—17 (slut).

Striden om Ordensvurmen. Ett förspel till den Kellgrenska kulturkampen (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 4).

Lidners vistelse i Lund. En slutreplik. I »Samlaren». Del XIX.

En serie *resebref* i »Göteborgs Handels och Sjöfartstidning» samt ett antal *granskningar* och *uppsatser* rörande litteratur och bildande konst i samma tidning.

Biografier i *Nordisk Familjebok* (supplement).

Har utgifvit:

Viktor Rydbergs Skrifter, h. 23—41, försedda med tillägg och anmärkningar af utgifvaren.

Johan Vising:

Franska Talöfningar af Johan Storm. Högre Kurs. Svensk bearbetning af Johan Vising.

Om språkskönhet (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1898. 9).

Italienska resande i Sverige i Göteborgs Turistförenings Årsskrift för 1897.

Smärre uppsatser och granskningar i Nordisk Tidskrift for Filologi, Literaturblatt für germanische und romanische Philologie, Zeitschrift für französische Sprache und Literatur, Historisk Tidskrift och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.

Lars Wåhlin:

De usu modorum theocriteo (i Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum = Göteborgs Högskolas Årsskrift III. 1897. 10).

Bland sådana af Högskolans lärare under det senaste läsåret företagna resor och erhållna förtroendeuppdrag eller utmärkelser, hvilka stå i samband med deras vetenskapliga eller litterära verksamhet, må följande här anföras:

A. U. Bååth: Har erhållit ett af statens genom Svenska Akademien utdelade större anslag till vittre författare.

Efraim Liljeqvist: Har från början af december 1897 till fram i mars 1898 och under större delen af maj 1898 med tjänstledighet vistats för studier å annan ort, längsta tiden Upsala.

O. E. Lindberg: Har erhållit kallelse till professor i semitiska språk vid Göteborgs Högskola, hvilken kallelse Kungl. Maj:t d. 29 sistl. april fastställt.

Johannes Paulson: Vistades under tiden från d. 23 juni till d. 16 augusti i Köpenhamn för studier i därvarande Store Kongelige Bibliotek till

Petrus de Dacia. — Har erhållit uppdrag att som sakkunnig yttra sig öfver de sökande till e. o. professuren i klassiska språk vid Universitetet i Upsala.

Karl Warburg: Företog sommaren 1897 en resa till Holland och Belgien bl. a. för studerande af dessa lands målningsgallerier samt December 1897—Maj 1898 till Italien, Norra Afrika, Spanien och Frankrike, bl. a. för studerande af arkitektur, skulptur- och målningsgallerier.

Har omvalts till Ordförande i Göteborgs Stadsbiblioteks Styrelse samt i Göteborgs Musei Konstnämnd och valts till Ordförande i Göteborgs Konstförenings Styrelse.

Till medlemmar af redaktionskommittéen för Högskolans årsskrift har Lärarerådet (prot. d. 2 febr.) för år 1898 utsett Professorerna *Vising* och *Norström* samt Bibliotekarien *Wåhlin*. Denna kommitté har inom sig valt Professor *Vising* till ordförande och Bibliotekarien *Wåhlin* till sekreterare.

Af årsskriften har under år 1897 dess tredje band utkommit, utgörande på samma gång Högskolans »Festskrift vid H. M. Konung Oscar II:s regeringsjubileum d. 18 september 1897». Om dess innehåll se ofvan s. 6.

Af Högskolans undervisning hafva under läsåret begagnat sig:

Lärjungar (Ordningsstadgan § 7) under h t. 48, under v. t. 61. Af dessa äro 45 namn gemensamma för båda terminerna.

Under höstterminen inskrefvos 12 nya lärjungar, under vårterminen 8.

Enligt uppgift till *vårterminens* katalog hafva lärjungarna beredt sig för följande examina:

Filosofie licentiatexamen	10
» kandidatexamen	36
» » komplettamen	6
Teologisk-filosofisk examen	5
Juridisk- » »	2
» preliminärexamen	2

De lärjungar, som bereda sig för filosofie licentiatexamen, hafva alla aflagt filosofie kandidatexamen.

Auskultanter (Ordningsstadgan § 13) hafva under höstterminen varit 4, under vårterminen 8.

Som *åhörare* af de offentliga föreläsningarna (ordningsstadgan § 14) hafva under h. t. till tvenne serier (utan frånräkning af samma namn, där det förekommer på bägge serierna) antecknat sig 566 åhörare, under v. t. till trenne serier 457.

Examina. Följande examina hafva under läsåret vid Högskolan aflagts:

Sept. 1897 (afslutad d. 9 september):

Fil. stud. *Oscar Svedberg* fil. kand.-ex.[2] i *grekiska* och *nord. språk.*

Fil. stud. *Adolf Wallerius* fil. kand.-ex.[1] i *grekiska* och *estetik* etc.

Fil. stud. *John Wimar Ahlström* fil. kand.-ex.[1] i *historia* och *teor. filosofi.*

Fil. stud. *Artur Gabriel Ellis* fil. kand.-ex.[1] i *historia, teor. filosofi* och *estetik* etc.

December 1897 (afslutad d. 10 december):

Fil. stud. *Gustaf Artur Korlén* fil. kand.-ex.[2] i *estetik* etc. och *nord. språk.*

Fil. stud. *Daniel Fehrman* fil. kand.-ex.[1] i *grekiska, latin* och *estetik* etc.

Mars 1898 (afslutad d. 11 mars):

Fil. stud. *Robert Malmgren* fil. kand.-ex.[2] i *teor. filosofi* och *prakt. filosofi.*

Fil. kand. *Evald Olbers* fil. licent.-ex.[1] i *latin.*

Juni 1898 (afslutad d. 10 juni):

Fil. stud. *Adolf Wallerius* fil. kand.-ex[2] i *latin, teor. filosofi* och *prakt. filosofi.*

Fil. Stud. *John Wimar Ahlström* fil. kand.-ex.[2] i *latin, statskunskap* och *estetik* etc..

Fil. Stud. *Artur Gabriel Ellis* fil. kand.-ex.[2] i *latin* och *statskunskap.*

Fil. Stud. *Daniel Fehrman* fil. kand.-ex.[2] i *teor. filosofi* och *prakt. filosofi.*

Fil. Stud. *Carl Eneman* fil. kand.-ex.[1] i *historia, teor. filosofi* och *estetik* etc.

Fil. Kand. *John Fredrik Wingård* fil. kand.-ex. komplettamen i *historia.*

Fil. Kand. *Oscar Svedberg* fil. kand.-ex. komplettamen i *semitiska språk.*

Fil. Kand. *Gustaf Artur Korlén* fil. kand.-ex. komplettamen i *historia.*

I följande fall, där Högskolan icke ägt själfskrifna examinatorer, har Examenskommissionens ordförande, med stöd af bestämmelserna i Kungl. Maj:ts nådiga resolution af den 17 juni 1893, till examinator förordnat annan lärare vid Högskolan:

Sept.	1897	Docenten	*Wåhlin*	att	examinera	i *grekiska;*
Dec.	»	»	»	»	»	» ;
Mars	1898	»	*Liljeqvist*	»	»	» *prakt. filosofi;*
Juni	»	»	*Kjellén*	»	»	» *statskunskap m. geografi;*
»	»	»	*Liljeqvist*	»	»	» *prakt. filosofi;*
»	»	»	*Mortensen*	»	»	» *estetik* etc.

På framställning af Lärarerådet har Styrelsen (prot. d. 2 april) till Kungl. Maj:t ingått med underdånig ansökan om rättighet för Högskolan att på samma villkor och under samma bestämmelser, som hittills varit gällande, under ytterligare fem år, räknade från den 1 febr. 1899, anställa de examina, hvilka Högskolan genom Kungl. resolution af d. 17 juni 1893 erhållit rättighet att anställa. Och skulle denna ansökan jämväl gälla juridisk filosofisk examen, därest den blefve Högskolan beviljad (se nedan!).

Vid samma tillfälle har Styrelsen, jämväl på framställning af Lärarerådet, beslutit ingå till Kungl. Maj:t med underdånig anhållan om rättighet för högskolan att anställa akademiska disputationer och bedöma akademiska afhandlingar, hvilka falla inom området af de ämnen, i hvilka Högskolan äger examensrätt.

Sedan Kungl. Maj:t genom nådigt bref af d. 7 maj 1897 under vissa villkor medgifvit studerande rättighet att i juridisk-filosofisk examen utbyta ämnet *matematik* mot *nordiska*

språk, och möjlighet således funnes äfven för Göteborgs Högskola att bereda lärjungar för denna examen, har Styrelsen (prot. d. 9 nov.) ingått till Kungl. Maj:t med underdånig ansökan om rättighet att anställa jämväl nämnda examen, med den sammanställning af ämnen, som genom ofvan anförda Kungl. bref blifvit medgifven. Och har Kungl. Maj:t till denna ansökan d. 15 sistlidne april lämnat nådigt bifall.

Sedan Högskolan genom inrättande af en professur i semistiska språk blifvit, hvad på dess organisation ankommer, satt i stånd att utöfva den henne beviljade rätten att examinera äfven i teologisk-filosofisk examen, hafva, jämlikt Kungl. Resolution af d. 17 juni 1893, studieplaner för denna examen uppgjorts och d. 10 maj vunnit Kanslersämbetets godkännande. Då emellertid sådana bestämmelser utfärdats rörande denna examens afläggande vid statsuniversiteten, som icke kunna omedelbart tillämpas vid Göteborgs Högskola, har Styrelsen, innan Högskolan begagnar sig af den beviljade rätten att anställa nämnda examen, ingått till Kungl. Maj:t med en underdånig anhållan, det måtte Kungl. Maj:t förordna, huru i antydda punkt vid Göteborgs Högskola förfaras bör.

Däremot har Lärarerådet (prot. d. 10 juni) beslutat att icke uppgöra särskilda studieplaner för juridisk- filosofisk examen, utan hemställt till Styrelsen, det måtte den hos Kanslersämbetet anmäla, att till grund för denna examen vid Göteborgs Högskola läggas de vid Universiteten i Upsala och Lund gällande fordringar.

Stipendier. Den af Herr *James Carnegie* till Högskolan under detta som under fem föregående läsår skänkta stipendiesumman, 1,500 kronor, har fördelats i fem lika stipendier. Dessa stipendier hafva (Lärar. prot. d. 6 nov.) tilldelats F. K. *K. E. Eriksson* och Fil. Studd. *Adolf Wallerius*, *K. G. Grimberg*, *J. W. Ahlström* och *A. G. Ellis*.

Lärarerådet har (prot. d. 12 februari) ur den å *David Carnegies* stipendiefond (20,000 kr.) för år 1897 upplupna räntan utdelat tvänne stipendier å 380 kronor hvardera åt Fil. Kand. *Artur Korlén* och Fil. Stud. *Joh. Efr. Spolén.*

Af *Kongl. och Hvitfeldtska Stipendii-inrättningen* hafva Fil. Kandd. *Oscar Svedberg* och *Robert Malmgren* samt Fil. Stud. *Josua Mjöberg* hvardera erhållit ett stipendium å 200 kronor.

Göthilda-stiftelsen har tilldelat Fil. Kand. *K. Fredlund* ett stipendium å 200 kronor, och Fil. Stud. *G. W. Lindeberg* har erhållit ett Kinds härads stipendium å 100 kr., utdeladt af Lärarekollegiet vid Göteborgs Latinläroverk.

De af »Ungdomsvän» skänkta stipendiemedlen (se ofvan sid. 10) hafva, fördelade i tre lika lotter, af Studentföreningen genom dess Styrelse d. 14 mars skänkts åt Fil. Kand. *Knut Fredlund* och Fil. Studd. *Carl Eneman* och *Rudolf Lundkvist.* Det af samme gifvare skänkta premiet har af Lärarerådet d. 10 juni tilldelats Fil. Kand. *Oscar Svedberg.*

Studentföreningen, som fortfarande disponerar sin hittillsvarande lokal inom Högskolans byggnad, har äfven för innevarande år (Styr. prot. d. 10 dec.) uppburit samma anslag, som nämnas i förra årsredogörelsen, eller 100 kr. för Studentföreningens läsrum och 150 kr. för dess Sång- och gymnastikförening.

Studentföreningens bibliotek har under året ökats med omkring 75 band.

Ur den af Bibliotekarien för Göteborgs Stadsbibliotek — med hvilket Högskolans bibliotek är förenadt — till Stadsfullmäktige afgifna årsberättelsen för kalenderåret 1897 torde följande böra här meddelas:

Biblioteket har under året varit tillgängligt å samma tider, som i föregående årsredogörelser angifvits.

Antalet besök på biblioteket uppgår för året till 7,768 (mot 8,603 under år 1896), eller i medeltal pr dag 25,64 (mot 28,30)

Till begagnande å stället hafva, utan medräkning af de böcker, som tillhöra referens-biblioteket, framtagits 5,050 band

(mot 5,311 under år 1896). Antalet utlånade band har varit 4,371 (mot 5,317).

Genom biblioteket hafva under året 113 boklån från offentliga bibliotek å andra orter förmedlats (mot 95 under år 1896).

Bibliotekets accessionskatalog för året upptager 1,800 n:r (mot 1,541 under år 1896). Dessutom 125 tidskrifter, 18 tidningar samt statistiskt tryck.

Af bibliotekets ordinarie medel ha 5,551:08 kronor jämte af enskilda till disposition ställda 1,340 kr. användts för bokinköp.

Biblioteket har mottagit gåfvor från en mängd institutioner och enskilda.

Biblioteket har, med Göteborgs Högskolas Årsskrift som bytesmedel, under året inledt skriftbyte med sjuttio in- och utländska institutioner och samfund, och står för närvarande i byte med inalles 135 sådana.

För fortgången af Bibliotekets nybyggnad redogöres i följande ord:

De åtgärder, som under år 1897 vidtagits med afseende på stadsbibliotekets byggnadsfråga, äro hufvudsakligen följande:

Den 10 Mars beslöt styrelsen att för sin del antaga de af arkitekten H. Hedlund uppgjorda och med anledning af åtskilliga under ärendets behandling förekomna omständigheter omarbetade ritningarne.

Den 1 April beslöto stadsfullmäktige att medgifva styrelsen att efter utlyst entreprenad låta utföra byggnaden i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de af styrelsen antagna ritningarne.

Den 28 April utsåg styrelsen en byggnadskommité, bestående af herrar öfverstelöjtnant A. Braune, konsul J. Ekman, grosshandlare C. Wijk, professor J. Vising och bibliotekarien.

Den 10 Juni beslöt byggnadskommitén att utlysa allmän entreprenad å uppförande af biblioteksbyggnaden och bestämde, att anbuden skulle inlämnas senast den 26 s. m.

Då samtliga de fyra anbud, som inkommo, visade sig för höga i förhållande till de disponibla medlen, kunde byggnadskommitén icke antaga något af dem, utan beslöt att söka nedbringa kostnaden dels genom en förenkling af grundläggningssättet dels genom minskande af byggnadens dimensioner. Sedan ritningarne i detta syfte blifvit ytterligare omarbetade utan att likväl därigenom afvikits från stadsfullmäktiges ofvannämnda beslut, att byggnaden skulle uppföras i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de inför stadsfullmäktige framlagda ritningarne, beslöt byggnadskommitén den 27 December att ånyo utlysa allmän entreprenad, hvarvid bestämdes, att anbuden skulle ingifvas senast den 7 Februari 1898. I likhet med hvad som

skett vid den föregående entreprenaden, uppställdes i fråga om fasadmaterialet olika alternativ.

Högskolans fonder uppgingo, enligt Drätselkammarens till Styrelsen (prot. d. 2 april) inlämnade redogörelse, vid ingången af år 1898, till följande belopp:

Edvard Magnus' fond	kr.	334,100: —
Lundgrenska fonden	»	586,000: —
David Carnegies fond	»	552,944: 89
Oscar Ekmans fond	»	215,000: —
Olof Olofson Wijks minne	»	100,000: —
Undervisningsfonden	»	39,091: 07
David Carnegies stipendiefond . .	»	20,000: —
Pensionsfonden	»	29,475: 65
Gustaf Adolfs-fonden	»	30,000: —
Dispositionsfonden	»	100,236: 16
Summa	kr.	2,006,847: 77

Motsvarande totalsumma vid ingången af år 1897 var 1,993,564: 32.

Af Högskolans fonder äro placerade mot 5 % 212,500; mot 4 1/2: 578,500; mot 4 1/4: 108,000; mot 4 % 1,068,268: 47. På giro voro innestående 37,236: 16, och å sparbanksbok 2,343: 14.

Behållningen af organisationsanslaget utgjorde vid ingången af år 1898 kr. 1,850: 29 (mot samma summa vid förra årets ingång), samt besparingarne på årsanslaget 33,376: 99 (mot 30,483: 09). Ökningen beror på det i förra årsredogörelsen omnämnda årsbidraget af *Konsul Ekman* på 4,000 kronor. Samtliga Högskolans fonder utgjorde alltså vid ingången af år 1898 i rundt tal 2,042,000 kronor, (mot 2,025,000 vid ingången af 1897).

Härtill komma numera de donationer om tillsammans 250,000 kronor, om hvilka talas här ofvan sidd. 8—10.

På Styrelsens framställning hafva Stadsfullmäktige från och med ingången af år 1899 höjt årsanslaget ur ränteafkastningen af Högskolans fonder från 70,000 till 80,000 kronor.

Till revisorer af Högskolans räkenskaper för år 1898 har Kungl. Maj:t utsett Rektor *G. R. Röding* med Lektor *A. Bellinder* som suppleant samt Stadsfullmäktige e. o. Hofrättsno-

tarien *E. W. Molin* och stadsmäklaren *R. Strömbeck* med Direktören *Karl Strömvall* till suppleant.

Undervisningen tager nästa hösttermin sin början torsdagen d. 8 september.

Göteborg d. 15 juni 1898.

JOHANNES PAULSON.

